"КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚАРЖЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»

"Рухани жаңғыру" қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасы аясында өткізілетін Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.
29 қараша, 2018

I Том

«ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ»

материалы Международной научно-практической конференции проводимой в рамках Программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру»
29 ноября, 2018

Том I

"FINANCIAL, ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION OF THE CASPIAN STATES»

materials of International scientific-practical conference held in the framework of the Program of modernization of public consciousness "Spiritual revival".
November 29, 2018

Tom I

АКТАУ 2018

"КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ҚАРЖЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ»

"Рухани жаңғыру" қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасы аясында өткізілетін Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.

29 қараша, 2018

I Том

«ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПРИКАСПИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ»

материалы Международной научно-практической конференции проводимой в рамках Программы модернизации общественного сознания «Рухани жаңғыру»

29 ноября, 2018

Том I

"FINANCIAL, ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION OF THE CASPIAN STATES»

materials of International scientific-practical conference held in the framework of the Program of modernization of public consciousness "Spiritual revival".

November 29, 2018

Tom I

Актау

УДК 339.5
ББК 65.428
К 21

Под общей редакцией ректора Yessenov University
Б.Б. Ахметова

Редакционная коллегия:
Б.С. Саубетова, А.И. Омарова, Д.Д. Абдешов, Р.О.Сутбаева (отв. секретарь сборника)

К 21 **"Каспий маңы мемлекеттерінің халықаралық ынтымақтастығының қаржы-экономикалық және құқықтық аспектілері»** Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары=**«Финансово-экономические и правовые аспекты международного сотрудничества прикаспийских государств»** материалы Международной научно-практической конференции=**"Financial, economic and legal aspects of international cooperation of the Caspian States»** materials of the International scientific-practical conference-Актау: КГУТИ им. Ш. Есенова, 2018, том I -411 с.-Казахский, русский, английский.

ISBN 978-601-261-149-6

"Каспий маңы мемлекеттерінің халықаралық ынтымақтастығының қаржы-экономикалық және құқықтық аспектілері" атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағында ғылыми зерттеулер, ғылым мен білім беруде инновациялық технологияларды дамыту мен пайдаланудың практикалық нәтижелері қарастырылады, "Рухани жаңғыру" ұлттық бағдарламасын іске асыру мәселелері, сондай-ақ Каспий маңы мемлекеттерінің әлеуметтік-экономикалық дамуы саласындағы өзекті мәселелер, сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту бағыттары бойынша мәселелер талқыланады, интеграциялық процестерді құқықтық реттеу, логистика, энергияның қолжетімді түрлерін іздестіру мүмкіндіктері.

В сборнике материалов Международной научно-практической конференции **«Финансово-экономические и правовые аспекты международного сотрудничества Прикаспийских государств»** рассматриваются научные исследования, практические результаты развития и использования инновационных технологий в науке и образовании, обсуждаются вопросы дальнейшей реализации национальной программы «Рухани жаңғыру», а также вопросы по актуальным проблемам в области социально-экономического развития Прикаспийских государств, перспектив развития торгово-экономического сотрудничества, правового регулирования интеграционных процессов, логистики, возможностей изыскания доступных видов энергии.

УДК 339.5
ББК 65.428

© Каспийский государственный университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, 2018

ISBN 978-601-261-149-6

ӘОЖ 37.037

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ұлықманова А., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Егенисова А.Қ., Ш.Есенов атындағы, КМТИУ,
Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада жас ұрпақтың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру проблемалары туралы баяндалады. Демек, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардан гуманизм мен патриотизм сияқты биік адами қасиеттер, ізгілік пен әдептілік, байсалдылық пен сыпайылық, оң пиғыл мен ақ ниеттілік, шыншылдық пен әділеттілік, қайырымдылық пен адамсүйгіштік және т.б. сияқты қарым-қатынас мәдениеті мен мінез-құлық мәнері көрініс табады.

Түйінді сөздер: этнос, ұлтаралық, қарым–қатынас мәдениет, толеранттылық, тұрақтылық, ынтымақтастық, ұлтшылдық, төзбеушілік, ұлттық ар-намыс, менталитет, жалпыадамзаттық.

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың: «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» бағдарламалық мақаласы мен «Қазақстан білім қоғамы жолында» интерактивті дәрісін барша қазақстандықтар тыңдады деуге болады [1]. Елбасы аталмыш мақалаларында тәуелсіздік жылдары мен бейбіт кезеңдегі еліміздің әлеуметтік-экономикалық қайта түрленуіне толыққанды талдау жасаған болатын. Сондай-ақ, Президенттің қазақстандық табысқа қол жеткізудің үш Түйіндіі туралы ережені қарастыра келе, оны терең тұрғыдан мазмұндауында да үлкен теориялық және практикалық мән жатыр. Бұл, біріншіден, 135 этностың басын біріктіруші бүкіл қазақстандықтардың ынтымақтастығы, яғни ұлтаралық қарым–қатынас мәдениетті реттеу болса, екіншісі – толеранттылық болса, ал үшіншісі – тарихи тағдырлардың қауымдастығы еді.

Президент Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқы Ассамблеясының XVI-сессиясында сөйлеген сөзінде: «Қазақстан халқының этностық және мәдени саналуандығы мен төлтумалығын сақтауға байланысты жаңа қадамдар іздеген жөн», - деген ұйғарым жасаған еді [1]. Сол себепті, ұлтаралық қатынастарды жетілдірудің өзекті мәселелерінің бірі ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру және дамыту, оған тәрбиелеу мәселесі болып табылады. Ұлтаралық қатынастардың әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани аспектілерінен бөлек, жалпы қарым-қатынас мәдениетінсіз және, әсіресе, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінсіз ұлтаралық қатынастарды салауаттандыру мүмкін емес.

Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіндегі ұлттық пен жалпыадамзаттық шынайы дүниедегі пікірлер мен көзқарастардың әралуандығы жағдайындағы білімдер, дүниетанымдар, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, сезімдер, т.б. күрделі жүйесінің бай қорын қамтиды.

Демек, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардан гуманизм мен патриотизм сияқты биік адами қасиеттер, ізгілік пен әдептілік, байсалдылық пен

сыпайылық, оң пиғыл мен ақ ниеттілік, шыншылдық пен әділеттілік, қайырымдылық пен адамсүйгіштік және т.б. сияқты қарым-қатынас мәдениеті мен мінез-құлық мәнері көрініс табады.

Яғни, осының барлығы берілген мәселенің таңдап алынуын бірқатар ой-пайымдар шарттастырғанын айғақтайды, олар: біріншіден, көпұлтты қоғамымыздағы ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің теориялық және тәжірибелік аспектілерін тұжырымдаудың маңыздылығы; екіншіден, «ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті» сияқты күрделі категорияны саясаттанулық-тұжырымдамалық талдаудың күрделілігі; үшіншіден, әрбір адамның саналы іс-әрекеті ретіндегі ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті ережелерін бекіту талабы; төртіншіден, қоғамның саяси-рухани өмірінің, оның мәдениетінің, соның ішінде, адами қатынастар мәдениетінің табиғи құрамдас бөлшегі ретіндегі ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру және бекіту процесін ашу қажеттігі; бесіншіден, «қоғамдық тұрақтылық пен ынтымақтастық», «ұлтшылдық пен шовинизм көріністеріне төзбеушілік», «ұлттық ар-намысты құрметтеу», «мінез-құлық мәдениеті», «халықтардың өзара түсіністігі», «толеранттық және ұлтаралық келісім» сияқты ұғымдардың ажырағысыздығын көрсетуге ұмтылыс; алтыншыдан, ұлттық қатынастардағы ұлттық пен жалпыадамзаттықты үйлестіруде ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің қызметі мен орнының маңыздылығын ашу қажеттігі туындайды.

Белгілі ғалым Р.Б.Әбсаттаровтың дұрыс атап көрсеткеніндей, «Бұл мәселені барынша толыққанды зерттеу үшін ұлттық даму және ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті тұжырымдамасын жасаудың зор маңызы бар. Бұндай тұжырымдама Қазақстан халықтарының дамуы мен бірлесуінің жаңа сапаларын ашуға жағдай туғызып, сонымен бірге, олардың сана-сезімінің өсуіне септігін тигізер еді». Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті көпұлтты қоғамда ұлттық және жалпыадамзаттықты үйлестірудің маңызды шарты болып табылады. Яғни, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті біздің өмір салтымыздың барлық қырларымен тығыз байланысты.

Жастардың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін, патриоттық сезімін қалыптастыру жөнінде ғалымдар мен саясаттанушылар Р.Б.Әбсаттаров, Л.Н.Коган, Т.С.Сәрсенбаев, Ғ.Е.Есім, Д.К.Кішібеков, Г.Р.Нұрымбетова және т.б. өздерінің еңбектерінде қарастырады [2,3].

Жас ұрпақты толеранттылыққа, ұлтаралық татулыққа, ұтаралық қарым-қатынасқа тәрбиелеу мәселелері гуманитарлық ғылымдар жүйесінде М.Қозыбаев, А.Айталы, Ә.Кекілбаев, Р.Әбсаттаров, С.Борбасов, С.Піралиев, С.Ұзақбаева, Е.Жұматаева т.б. ғалымдар өз еңбектерінде зерттеген болатын [4,5].

ҚР Президентінің 2002 жылғы 26-сәуірдегі Жарлығымен бекітілген Қазақстан халықтары Ассамблеясының орта мерзімді кезеңге арналған стратегиясы және ҚР азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған Мемлекеттік Бағдарламасында ұлтаралық және патриоттық тәрбие беру жүйесін нысаналы дамыту арқылы азаматтардың бойында жоғары ұлттық сананы, өз елі үшін мақтаныш сезімдерін, Отанның мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтық борыш пен Конституциялық міндеттерді орындауға дайындығын тәрбиелеуді, білім жүйесінің ұлттық үлгісін тиімді дамытуды көздейді.

Біздің пікірімізше, «ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті» ұғымы – бұл әрбір халықтың мәдениеті, тілі, әдет-ғұрпы, дәстүрлеріне деген саналы сый-құрметі, интеллектуалды күш-қайратымен өзінің ғана емес, сондай-ақ, басқа да халықтардың мәдени, рухани құндылықтарын тануға ұмтылысы, ұлттық сезімге, ар-намысқа деген сыйластықты қатынасы, өзге ұлт адамдарына деген ізгі ниет, жоғары мәдениет пен сый-құрметі. Жалпы қарым-қатынас мәдениетінің сыпайылық, әдептілік сияқты кішігірім талаптарын бұзушылық, басқа ұлт адамдарына дөрекілік, немқұрайлылық,

рақымсыздық танытушылық ұлтаралық қарым-қатынасқа ұлтшілік қарым-қатынасқа қарағанда, зор моральдық кесірін тигізеді.

Жалпықазақстандық менталитет, мәдени, ұлттық-тарихи дәстүрлерді ескере отыра, ұлттың интелектуалды, рухани және шығармашылық әлеуетін жаңарту үшін жағдай жасалуда. ҚР Конституциясы, бала құқықтары туралы Конвенция ережелері іске асырылуда, халықаралық заңнама ескерілген, оқыту және тәрбие мәселелерін реттейтін: «Білім туралы», «Неке және отбасы туралы» заң шығару құжаттары үнемі жетілдірілуде, «Саламатты Қазақстан» мемелекеттік денсаулық сақтауды дамыту бағдарламасы қабылданды. «Атамекен», «Балбөбек», «Дәстүр», «Гражданин», «Кәусар бұлақ», «Люби и знай свой край» және тағы басқа адамгершілік идеалдарды тәрбиелеуге, патриот-адам азаматтық көзқарасын, ұлттық қарым қатынас мәдениетін қалыптастыруға, ұлттық мәдениетке, әлемдік құндылықтарға бағдарланған бағдарламалар табысты іске асырылуда.

Соған жастарды демократиялық, азаматтық қоғамның бар мәнісі халықтар достығы және жалпыадамзаттық үйлесімділік пен ынтымақтастық негізінде ұлттық рухани дамуға, ұлттық мәдениеттер мен тілдер бостандығына, әрбір ұлттық мәдениеттің ерекшеліктеріне тәрбиелеуге бағытталады.

Қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы мәдени жағдайды үшке бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, бұл барлық ұлттық рухани бастауларды біріктіретін дүниежүзілік мәдениет; екіншіден, елімізде тұратын әр түрлі ұлттар мен ұлыстар өкілдерінің ынтымақтастығы негізінде бұнда туындайтын жалпықазақстандық мәдениет; үшіншіден, еліміздің байырғы халқының ұлттық мәдениеті. Осыған орай, оқушы жастарды қалыптасқан мәдени ахуал бірде-бір мәдениет жеке, шектеулі әлемде тіршілік ете алмайтынын, бірде-бір ұлт тек бір ғана өзінің мәдениетінің күш-қарымымен өмір сүріп, дами алмайтындығын түсіндіруіміз қажет.

Оқушы жастардың ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда білім беру ұйымдарында тәрбиенің басым бағыттарын атап көрсетуге болады.

Ұлтаралық қарым–қатынас мәдениетіне тәрбиелеу Отанымыздың тағдыры үшін жауапты, елді бейбіт және әскери жағдайда қорғауға жауапты Қазақстан азаматы мен патриотының тұлғасын; әр оқушыда өмірге, қоғамның дамуына, Қазақстанның әлемдік қауымдастықтағы рөлін түсінуге ықпал ететін белсенді азаматтық позициясын; қазақстандық демократиялық қоғамда азаматтық құқықтар мен міндеттердің тұтас кешенін белсенді, жауапкершілікпен және тиімді іске асыруға жауапты даярлық пен қабілеттіліктің жиынтығын, өз білімі мен білігін практикада саналы қолдануды қалыптастыруы және дамытуы тиіс.

Олар келесі мақсаттарда көзделеді:

- ұлтаралық татулық, толеранттылық, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениет, адам құқықтары, демократия негіздері салаларына жаңа педагогикалық технологиялар енгізу;
- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру мен құқықтық тәрбие бағдарламаларын енгізу;
- оқушы жастарға ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыратын, әлеуметтік, психологиялық көмек қызметінің (консультациялық орталықтар) желісін кеңейту;
- ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыра отырып, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығы, қадағалаусыздығы мен панасыздығының алдын алу бойынша профилактикалық жұмыс жүргізу;
- ұлтаралық татулық, ұлттық мүдде мен қарым-қатынасты қалыптастыратын Конституция сабақтарын, құқық сабақтарын, құқықтық білім берудің тақырыптық

онкүндіктерін, «Оқушы жастардың ұлтаралық татулығы мен қарым-қатынасын қалыптастыру» дебат апталықтарын өткізу;

- білім беру ұйымдарында оқушы жастарға мемлекеттік және қоғам қайраткерлері, мемлекеттік басқару органдары өкілдері, Қазақстан Республикасы парламенті депутаттары, соғыс және еңбек ардагерлерінің және т.б. қатысуымен кездесулер, «дөңгелек үстелдер», конференциялар, интернет-форумдар ұйымдастыру;

- білім беру ұйымдарында оқушыларға ұлтаралық қарым-қатынасты қалыптастыру бағытындағы балалар мен жастар бірлестіктерін, жас заңгерлер клубтары, жас жол қозғалысы инспекторлары, оқушылар арасында ұлтаралық татулықты қамтамаыз ететін кеңестер қызметін дамыту;

- ұлтаралық қарым-қатынас саласында қоғамдық ұйымдардың тәрбиелік ресурстарын қолдану.

Демек, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті мен рухани-адамгершілік тәрбие тұлғаның жан-жақты даму жүйесінің жетекші компоненті ретінде адамгершілік сана, адамгершілік идеалдар, адамгершілік және этикалық құндылықтар, нормалар, адамгершілік сезімдер мен қасиеттер: гумандық, ар, парыз, жолдастық, қайырым, ұят, принциптіліктің қалыптасуын, ұлтаралық келісім, татулық, толеранттылық, діни құндылықтарды игеруді, адамгершілікті жауапты қоғам мүшесінің қалыптасуын, оқушыларды ана тіліне, мемлекеттік тіл – қазақ тіліне, ынтымақтастық, ұлттық келісім, басқа ұлттардың мәдениетін, дәстүрлері мен тілін құрметтеу және сыйлау рухында тәрбиелеу болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам, «Егеменді Қазақстан», 2012ж. 10 шілде, 3б.

2. Сарсенбаев Т.С. Культура межнационального общения. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 72с.

3. Піралиев С.Ж. Жаһандану үдерісіндегі жастарға ұлттық тәрбие берудің рөлі Борбасов С.М. Қазақстандағы ұлттық процестер және ұлт саясаты. Монография. – Семей: Семей пед-қ институты,1995.–180 б.

4. Нұрымбетова Г.Р. Қазақстандағы ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің өзекті мәселелері // Хабаршы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. – Алматы: 2010. - № 3(31). – 32-35 бб.

ӘОЖ 371.32

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Егенисова А.Қ., Теңізбаева С., Ш.Есенов атындағы, КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру мәселелері сөз қозғалад. Құзіреттілік, құзірет ұғымдарына сипаттама беріліп, осы мәселені зерттеген ғалымдардың еңбегіне тоқталады. Құзыреттілік түрлері: интеллектуалдық, азаматтық-құқықтық, коммуникативтік, ақпараттық, мәдениеттанымдық т.б. түрлеріне сипаттама беріледі.

Түйінді сөздер: құзырет, құзыреттілік, интеллектуалдық, азаматтық-құқықтық, коммуникативтік, ақпараттық, бағдарлы құзіреттілік, мәдениеттанымдылық

құзіреттілік, оқу-танымдық құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, ақпараттық құзыреттілік.

Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай-ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген [1].

Ел президентінің жолдауында көрсетілгендей қазіргі шәкірттеріміз ертеңгі күн әлем кеңістігіне еркін ену үшін білім беру жүйесі халықаралық деңгейге көтерілуі керек. Осы мәселені жүзеге асыру мақсатында республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып және әлемдік білім берудің кеңістігіне бағыт алып, 12 жылдық білім беру жүйесіне көшу қолға алынуда.

Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев ҚР 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарында орта білім беру жүйесінде оқытудың 12 жылдық білім беруге көшуі іске асырылады, ол он жыл ішіндегі жалпыға міндетті білім беруді және екі жыл ішінде бейінді білім беруді қарастырады. Бұл ретте оқу бағдарламаларының мазмұны өмірде және мамандықта аса қажетті құзіреттіліктерді дамытуға бағытталатын болады деп көрсетті [1].

12 жылдық жалпы орта білім берудің мақсаты – әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірге белсене қатысуға дайын, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дайындау. Бұл Елбасы Жолдауы талаптарымен ұштасады және жаңа саты маманын даярлайтын оқу орындарының міндетін айқындайды. Осыған сәйкес жаңа формация маманының басты міндеті- өзінің және қоғамның мүддесіне өзін-өзі белсендіруге дайын, өзгермелі даму үстіндегі ортада өмір сүруге бейім, бәсекеге қабілетті және құзыретті, шығармашыл болу [2].

Жалпы алғанда, «Құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарының педагогикадағы қолданылуы туралы мынадай көзқарастар қалыптасқан:

Құзіреттілік – қызмет атқарушының жеке мүмкіншілігі оның квалификациясы (білімі мен тәжірибесі), шешім кабылдай алуы немесе белгілі бір білім мен дағдыларына сәйкес шешім қабылдауы [3].

Бұл жаңа сөздерге еліктеушілік, оларды қолданбауға да болады, өйткені «мектеп бітірушінің дайындық деңгейі» және «оқу біліктіліктері» деген дәстүрлі қолданылып жүрген баламалары бар.

«Құзырет» және «құзыреттілік» адамның тіршілік қызметінің басқа салаларында да кеңінен қолданылып жүр және олар кәсіби іс-әрекеттің жоғары сапасын көрсетеді.

«Құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдары алдағы уақытта оқушылардың мәдениеттанымдық іс-әрекетінің күрделі құрылымын бейнелеп, білім беру мазмұнының өзін дамытуға жаңаша сипат беруі мүмкін.

Біз «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын нақты мазмұнмен толықтыру арқылы білім беруді, оның ішінде оқушының білімділігін жаңаша сипатта жандандыруға мүмкіндік береді деп есептейміз [3].

Жалпы құзыреттіліктің мәні, кәсіби құзыреттілік және оның жіктелуі мәселелерін Г.Селевко, Л.А.Петровская, Т.Е.Исаева, А.В.Хуторской, Н.В.Кузьмина, И.Я. Лернер, В.Я. Ляудис, А.К. Маркова,Г.Ж.Менлибекова, Б.Т.Кенжебеков, Ш.Таубаева және т.б. өз еңбектерінде қарастырады.

Білім берудің нәтижесі ретіндегі құзыреттілік мәселесі саласында М.Ж.Жадринаның, Д.П.Мучкиннің, А.Арғымбаеваның, К.Л.Кабдолова мен Г.У.Кунакованың, Р.Дәулетованың еңбектерін атауға болады[3].

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» деп аталатын Қазақстан халқына арнаған Жолдауында: «... осы заманғы білім беру мен кәсіптік қайта даярлау, «парасатты экономиканың» негіздерін қалыптастыру, жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалану, инновациялық экономиканы дамыту, сонымен қатар білім беру реформасы табысының басты өлшемі – тиісті білім мен білік алған еліміздің кез-келген азаматы әлемнің кез-келген елінде қызметке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілу болып табылады. Әр-бір білімгердің алдында тұрған мақсаты - әлемдегі бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына қосылу жөніндегі нақты қадамдарға өз үлесін қосу, қоғамымыздың жаңадан қалыптасып келе жатқан жаңа сапалық қарым-қатынастарды бойына сіңіре отырып, нарықтық қатынастар жағдайында жемісті қызмет ету, мінез-құлық мәдениеті мен адамгершілік қадір-қасиетері бар, өмірге деген жеке дүниетанымдық көзқарасы бар, рухани дүниесі бай, жалпы білімі мен кәсіби біліктілігі жоғары, әрі жан-жақты жетілген, кәсіби жағынан білімдар және құзыретті маман болу.

Қазақстан Республикасының 12 жылдық білім беру тұжырымдамасында педагог кадрлардың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру басты мақсат екенін анықтай келе, 12 жылдық білім беруде педагог төмендегідей құзыреттіліктерді игеруі міндетті деп көрсетілген.

Міне, құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ мұғалім - қазіргі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ. Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді.

Осы мақсатта ғалымдар (А.В.Хуторской т.б.) негізгі құзыреттілік түрлерін былайша анықтайды: интеллектуалдық, азаматтық-құқықтық, коммуникативтік, ақпараттық, мәдениеттанымдық т.б.[4]

Мұндай құзырлылықтың қатарына мыналар жатады:

– бағдарлы құзіреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б);

– мәдениеттанымдылық құзіреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті);

– оқу-танымдық құзыреттілік – білім алушының дербес танымдық іс-әрекет арнасындағы құзыреттіліктер жиынтығы: білім мен мақсаткерлік, жоспарлау, талдау, оқу-танымдық әрекетті өзіндік бағалау. Білім алушы жаңа шығармашылық әрекет дағдыларын меңгереді: нақты жағдайда іс-әрекет тәсілдерін біледі, мәселені шешуде эвристикалық әдістерді қолданады. Бұл құзыреттілік аумағында білім алушының

сауаттылық талаптары анықталады: шындықты, фактіні анықтай білу, өлшеу дағдыларын игеру, статистикалық, мүмкіндік және басқа таным тәсілдерін білуі;

– коммуникативтік құзыреттілік – тілдерді білу, айналасындағы адамдармен сөйлесу, топта жұмыс істей білу дағдысы, түрлі әлуметтік рольдерді меңгеруі. Білім алушы өзін таныстыра білуі, хат жазу, сауалнама толтыру, өтініш жазу, сұрақ қою, пікірталасқа қатыса білуі т.б. керек;

– ақпараттық құзыреттілік – білім алушының оқу пәніндегі және білім алу шеңберіндегі, сондай-ақ қоршаған әлем туралы ақпаратты қолдана білу дағдылары. Түрлі нысаналар (теледидар, үнтаспа, телефон, компьютер) және ақпараттық технологиялар (бейне, таспа, электрондық почта, Интернет т.б.) көмегімен ізденімпаздық біліктері қалыптасып, ақпаратты талдау, саралау, сараптау, сақтау және оны тарата білуге үйренеді;

– әлеуметтік-қызмет құзырлылығы – азаматтық-қоғамдық әрекет шеңберіндегі (азамат, бақылаушы, сайлаушы, өкіл т.б. рөлін орындау), әлеуметтік-қызмет аумағында (тұтынушы, сатып алушы, өндіруші), отбасы қатынастары мен міндеттері көлемінде, экономика және құқық сұрақтарында, кәсіби бағдар бойынша білімдері мен тәжірибелерін меңгеруін көрсетеді;

– жеке тұлғалық өзін-өзі жетілдіру құзырлылығы – білім алушының дене, рухани және интеллектуалдық өзіндік дамуы, эмоционалдық тұрғыда өзін-өзі реттеу мен жүзеге асыру тәсілдерін меңгеруге бағытталады. Білім алушы өз қызығушылығы мен мүмкіндіктері арқылы өзіндік танымын, қазіргі кезеңдегі қажетті жеке тұлғалық қасиеттерін дамытып, психологиялық сауаттылығын, ойлау мәдениеті мен мінез-құлық мәдениетін меңгереді. Сондай-ақ бұл құзыреттілік қа жеке бас гигиенасы, өз денсаулығы мен экологиялық мәдениет кіреді;

– ұлттық құндылықтарға негізделген мәдени құзыреттілік – жалпы адамзаттық мәдениет, ұлттық мәдениет аймағындағы адамның іс-әрекет тәжірибесі, адамзат қоғамы мен жеке халықтардың, адам өмірінің рухани-адамгершілік түсінігінің болуы. Оған адам өміріндегі ғылым мен діннің ролі, әлеуметтік құбылыстар мен дәстүрлер, отбасы мәдениеті, олардың қоршаған әлемге әсері, білім алушының оны игеруі мен мәдени тұтастықты сезінуі.

Мәдени құзыреттіліктің құрамы төмендегідей: құзыреттіліктің көп қырлылығы: барлық көріністерінің біртұтастығын сақтай отырып түрлі мекемелерде байқалуы; әлеуметтігі: жоғары дәрежедегі мәдени құзыреттілігінің тұлғалық сипаты(әріптестері мен жолдастары ортасындағы беделі), сонымен бірге қоғамдық ортадағы мәні; реттеушілігі: тұлғаның өзін - өзі реттеуі мен өзін - өзі тануына мәдени құзыреттіліктің ықпалы; дарашылдық: шығармашылық даралыққа қалыптастыруды жүзеге асыру; үздіксіздік: субъектінің өзін дамытуға үнемі қажетсінуін және үздіксіз білім алуға тұлғалық ұмтылысы. Біз мәдени құзыреттілікті үнемі қозғалыстағы әрі ашық жүйе деп қарастырып отырғандықтан, үздіксіздік бұл жүйенің ең маңызды құрамы.

Құзыреттілік ұғымы «білім», «білік» және «дағды» сияқты ұғымдарды қамтиды. Бірақ бұл білім, білік, дағдының жаңаша жай ғана жиынтығы емес, сонымен бірге ол білім алушылардың шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі мен құндылық бағдарларының жүйесін де көрсетеді. Құзыреттілік – бұл алынған білімдер мен біліктерді іс-жүзінде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдана алу қабілеттілігі. Сонымен, оқытудағы құзыреттілік тәсіл білім беру нәтижесі ретіндегі оқыту сапасын қамтамасыз етеді, ал ол өз кезегінде кешенді әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруды, оқыту сапасын бағалаудың біртұтас жүйесін құруды талап етеді. Демек «құзырет» және «құзыреттілік» ұғымдарын педагогикалық

үдеріске енгізу білім берудің мазмұны мен әдістерін өзгертуді, іс-әрекет түрлерін нақтылауды талап етеді.

«Құзыреттілік», «құзыр» ұғымдарының қолданыстағы білім, білік, дағдыдан айырмасы төмендегідей ажыратылады: білімнен айырмасы – қызмет жөніндегі ақпараттық сипатта емес, өнімді қызмет формасы түрінде байқалады. Дағдыдан айырмасы – оқыған материалды топтастыра, құбылыстарды, заңдылықтарды шығармашылықпен пайдалана отырып өзгерте алатын саналы қызмет. Біліктіліктен айырмасы – дағдыға автоматты түрде жету немесе алмастыру емес, керісінше бірнеше пән дағдыларын кіріктіру, жалпы қызмет негіздерін сезіну.

Қазіргі кезеңдегі мұғалімнің міндеті – оқытудың шығармашылық сипатын күшейту, сөйтіп білім алушының жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашатын шығармашыл тұлға қалыптастыру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.ҚРПрезидентінің 2010 жылғы 7желтоқсандағы №1118ж.

2. 12 жылдық білім беру тұжырымдамасы ГОСО РК 2.003.1 - 2008

3. Құдайбергенова К. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критериі // 2008. 30- 32 б. «Ғасыр мектебі» // 2009. №5 26-29 б.

4. Хуторской В.А.Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования. // «Народные образования», №2, 2003. 58-94-б

ӘОЖ 159.99

СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИЯНАЛЬДЫ ИНТЕЛЛЕКТІСІН ЗЕРТТЕУ

Егенисова А.Қ., Серикбаева А.К. Ш.Есенов атындағы, КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Мақалада студенттердің эмоционалды интеллектінің теориялық аспектілері қарастырылады. «Эмоциялық интеллект» ұғымының мәні, дамуы, оның құрамдас бөліктері мен құрамдас бөліктері, сондай-ақ студенттердің эмоциялық интеллектін дамыту мүмкіндіктері талданады.

Түйінді сөздер: эмоциональды интеллект, эмоция, эмоционалдық компонент, даму, студент, мінез-құлық, компонент, зерттеу

Қазіргі кезде кәсіптік білім беру студенттердің жоғары ұтқырлығын дамытуға, әлеммен бірдей байланыс орнатуға, үнемі өзгеретін еңбек жағдайына тез бейімделуге, жауапты шешімдер қабылдауға және түрлі жағдайларда мінез-құлықты өзін-өзі реттеуді қамтамасыз етуге бағытталған. Эмоциялық интеллектіні адамның өзіндік эмоцияларын және эмоцияларын түсінуді және реттелуді қамтамасыз ететін когнитивті, мінез-құлықты және эмоционалды қасиеттер жиынтығын қоса алғанда, эмоциялық интеллектіні дамытуға үлкен мән беріледі.

Қазіргі әлемде әртүрлі білім беру мекемелеріне қойылатын талаптар, сапалы мамандар даярлау мен білімді қалыптастыру деңгейі тез өзгеріп отырады. Қазіргі өмірде жоғары бағаланған эмоционалдық ақыл. Жоғары білім беру жүйесі студенттердің рухани, моральдық және кәсіби мағынада қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Кәсіби қызметінің адамдармен өзара әрекеттесуіне байланысты студенттерді дайындау үдерісінде эмоционалды интеллект ерекше маңызды болып табылады. Сол

себепті студенттердің эмоционалды интеллект проблемасы ғалымдардың, оқытушылардың, психологтар және басқа зерттеушілердің жеткілікті дәрежеде қызығушылығын тудырады.

И.Н. Андрееваның эмоционалдық ақыл-кеңестің келесі анықтамасы берілген: «... бұл адам өмірінің эмоционалдық саласын тиімді түсіну қабілеті (айналаңыздағы адамдардың эмоцияларын түсініп, қарым-қатынастар мен мотивацияға байланысты мәселелерді шешу үшін эмоцияларды қолданыңыз)» [1].Адамның эмоциялық ақыл-ойы - бұл өте мультифакторлық құндылық. Ол адамның әлеуметтік әлеуетін, оның жеке қасиеттерін және мамандықтағы табысты айқындайды . «Эмоциялық интеллект» ұғымы 1990 жылы P. Saloway және J. Meyer тарабынан енгізілген, осыған бастап көптеген ғалымдар басқаша түсіндіреді. D. Mayer және P. Salovey «эмоциялық интеллект» түсінігін эмоциялардың мағынасын тани білу және проблемаларды шешу жолдарын және олардың шешімдерін анықтау үшін осы білімді қолдану мүмкіндігін анықтайды.P. Salovey, J.Meyer және D. Caruso анықтамасына сәйкес, эмоционалдық интеллект өз эмоцияларын және басқа адамдардың эмоцияларын (қабілеті моделін) түсіну мен түсінуге көмектесетін ойлау қабілеттерінің тобына жатады [2].

«Эмоциялық интеллект» ұғымы сонымен қатар мінез-құлқың, жеке қасиеттеріңізді және айналаңыздағы адамдардың ішкі жағдайларын, сондай-ақ өзіңізді (Калинина Т. В) дұрыс қабылдау және түсіну қабілетінен тұратын «перцептивтік құзыреттілік» тұжырымдамасымен тығыз байланысты [3].

Люсин Д. В. бұл тұрғыда «интеллектуалдық эмоционалдылық» ұғымын пайдаланып, оны «сыртқы әлеммен үйлесімде қажеттіліктер мен тілектерді қанағаттандыруға, сондай-ақ жеке және әлеуметтік мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік беретін ойлар, сезімдер мен әрекеттердің үйлесімді тіркесімі» деп түсіндіреді [4].

Көптеген ғалымдар бұл мәселені әртүрлі аспектілерде зерттеді. Біздің ойымызша, ең маңызды үлес келесі ғалымдар: Першина А.В., Соловьева А.В. (эмоционалды құзыреттілік теориялары), Р.Бар-Он («эмоционалдылық коэффициенті»), С.Л. Рубинштейн Л.С. Выготского жататын идеяны дамытты интеллектуалды үдерістер (интеллектуалды үдеріс эмоциялардың қатысуынсыз мүмкін емес) және А. Н Леонтьев (эмоционалды реттеу ойлау) [5]

Біз өзімізді «эмоциялы.қ интеллект» өзін-өзі тану және эмоционалдық мінез-құлық жиынтығы ақпараттандыруға, өзгелердің эмоцияларын және басқа эмоцияларын түсінуге, сондай-ақ жеке дамуына және тұлғааралық қарым-қатынастарына әсер ететін ұлттық қасиеттер.

Эмоциялық интеллект туралы зерттеулерді талдау оның дамуының алғышарттарын қалыптастыруға мүмкіндік берді:

– биологиялық (эмоционалды қабілеттіліктің мұрагерлік қабілеті, ойлау түрі және т.б.);

– әлеуметтік (өзін-өзі ақпараттылықты дамыту дәрежесі, эмоционалды түрде жақсы қарым-қатынас, гендерлік сипаттамалар, эмоциялық білім және дағдылар және т.б.).

Майер мен Саловей эмоциялық интеллекттің төрт компонентін анықтады:

– эмоцияларды қабылдау басқа адамдардың эмоцияларын тану, сондай-ақ өздерін анықтау.

– ойлауды ынталандыру үшін эмоцияларды қолдану адамның ойлау процесін бейсаналық түрде белсендіру қабілеті, эмоцияны мотиватор ретінде пайдалану арқылы өз шығармашылық қабілеттерін ояту.

– эмоцияларды түсіну эмоцияның пайда болу себебін анықтауға, эмоциялар мен ойлар арасындағы қарым-қатынасты анықтауға, эмоциялардың уақыттың пайда болуын болжауға мүмкіндік береді.

– эмоцияларды басқару - сіздің эмоцияларыңызды және басқа адамдарды басқаруға қабілетті, оларды белгілі бір мақсаттарға жетуге бағыттау.

Эмоциялық интеллекттің алғышарттарын, сондай-ақ гуманитарлық білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін талдауға негізделген эмоционалдық интеллект құрылымын, оның ішінде келесі құрамдас бөліктерді қарастыра аламыз:

– танымдық компонент - өзін-өзі бағалау; эмоционалдық өзін-өзі тану; эмоциялық қасиеттер туралы хабардар болу; рефлексия.

– эмоционалдық компонент - басқа адамдардың эмоцияларын тану, эмоционалдық тұрақтылық, жетістікке жету үшін ынталандыру, сондай-ақ эмоционалды жауап беру.

– мінез-құлық компоненті - сіздің эмоцияларыңызды басқаруға, байланыстарды сақтауға және қарым-қатынас жасау қабілетіне ие болу; әртүрлі жағдайларда түрлі адамдармен ортақ тіл табуға қабілеттілік.

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, эмоциялық интеллекттің төмен деңгейі білімді қабылдаудағы қиындықта, сондай-ақ жеке қарым-қатынаста оқшауланға әкелуі мүмкін, әрі бұл адамның социализациясының бұрмалануына әсер етуі мүмкін. Студенттің жоғары сапалы ақыл-ой түйіндерінің қалыптасуына сыртқы әлеммен және құрдастармен эмоционалды түсті өзара әрекеттесу арқылы ғана қол жеткізіледі. Студенттердің эмоционалдық интеллектін дамыту белсенді және интерактивті оқыту әдістерін қолдана отырып, тренингтер өткізу арқылы жүзеге асырылады. Эмоциялық интеллекттің дамуы бойынша тренинг «ауызша», ауызша және ауызша емес, сезімнің толық көрінісін ынталандыруға бағытталуы мүмкін; бұрын репрессияланған және бұрмаланған тәжірибені тану; сенсорлық объектілерді саралау және тану. Тренингтің мақсаты – бұрыннан зерттелмеген тәжірибелерді (жеке өсуді оқыту) игеру, өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту, рефлексия, жеңіл түрде студентке әсер ету және эмпатия (дағдыларды үйрету) арқылы өзін-өзі тануды қайта құру.

Оқу барысында эмоциялық интеллект когнитивті және эмоционалдық деңгейде ұжыммен тікелей өзара әрекеттесу кезінде проблеманы ұжымдық талқылау арқылы дамыды. Эмоциялық интеллектінії дамытудың тағы бір тиімді тәсілі – ойын, арт-терапия, психо-гимнастика, мінез-құлық терапиясы, талқылау әдісі, модельдеу, рөлдерді ойнау, кері байланыс, демонстрациялар, дизайн және басқалар. Осылайша, эмоциялық интеллект – хабардарлықты, өз сезімдерін түсінуді және өзгелердің эмоцияларын түсінуге, сондай-ақ жеке даму мен тұлғааралық қарым-қатынасқа ықпал ететін мінез-құлық танымдық және эмоционалды қасиеттер жиынтығын қамтитын кешенді білім. Эмоциялық интеллекттің құрылымы белсенді оқыту әдістерін қолданып топтық сабақтарда қалыптасатын танымдық, эмоционалды және мінез-құлық құрамдастарынан тұрады.

Қорыта келе, эмоциялық интеллект оқу орнында студенттерге өздерінің психикалық жай-күйімен байланыс орнатуға көмектеседі, эмоциялар мен мінез-құлықты саналы түрде реттеуге, негізгі идеяны, олардың қызметінің мағынасын түсінуге көмектеседі. Оны таныстырудың ерекшеліктері оқытушының әр адамға жеке көзқараста, студенттердің жеке және психофизиологиялық ерекшеліктеріне негізделуі керек. Бұл студенттерге шығармашылық қабілеттерін арттыруға және олардың шығармашылық әлеуетін кәсіби оқыту үдерісінде ең жоғары деңгейде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. – Новополоцк: Полоцкий государственный университет, 2011. – 388 с.

2. Мэйера, П. Сэловея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v. 2.0): Руководство. – М.: Институт психологии РАН, 2010 г. – 174 с.

3. Калинина Т. В. Инновационный подход к профессиональной подготовке педагогов-психологов в условиях модернизации профессионального образования/ Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования: Материалы VВсероссийской научно-практической конференции: – Челябинск: Изд-во Образование», 2006. – С. 179–188.

4. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. 260 с. С. 29–36.

5. Першина А. В., Соловьева А. В. К проблеме изучения эмоционального интеллекта студентов // Молодой ученый. – 2016. –№4. – С. 703-704. – URL https://moluch.ru/archive/108/26201/ (дата обращения: 25.11.2018).

ӘОЖ 376.22

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ

Лыконова А., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Егенисова А.Қ., Ш.Есенов атындағы, КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Мақалада инклюзивті білім беру яғни, мүгедек және дамуында сәл бұзушылығы мен ауытқулары бар балалардың дені сау балалармен бірге әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы бірлескен оқыту мәселелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: инклюзивті оқыту, мүмкіндігі шектеулі бала, әлеуметтендіру, дефектолог, логопед.

Инклюзивті оқыту – мүгедек пен дамуында сәл бұзушылығы мен ауытқулары бар балалардың дені сау балалармен бірге олардың әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы бірлескен оқыту және балалардың оқу-танымдық әрекеттерінің ерекшеліктерін ескере отырып жеке бағытта оқыту әдістерін қолдану негізінде, жалпы білім беру мекемелерінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін сапалы білім беруге бірдей қолжетімділікті қамтамасыз ететін кешенді үдеріс.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпыға бірдей білім беру орталықтарына қарай бейімдеу 2002 жылдан басталды. Сол жылы Қазақстан ТМД елдерінің арасында алғашқы рет «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медико-педагогикалық тұрғыдан қолдау» туралы заңды қабылдады [1]. Осы заң шеңберінде мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте бастан білім беру мәселесіне мән берілген. Оларға білім беру, әлеуметтік, медициналық тұрғыда қамтамасыз ету қарастырылған. Ең бастысы, аталмыш заңда инклюзивті білім берудің негізгі принциптері айқындалды. 2000 жылдардың басында педагогтардың 80%-ы бұл жүйеге қарсы болса, 2007 жылы 49% ғана қолдамаған. Қазіргі уақытта, бұл жүйені педагогтар қауымы толықтай қолдауда. Бұл инклюзивті білім берудің дамып келе жатқанын көрсетеді.

Біздің мемлекетіміз, 2008 жылы БҰҰ-ның «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенциясына қол қойып, барлық мүмкіндігі шектеулі жандарға жағдай жасауға міндеттенген. Осы мәселені талқылаған халықаралық конференциялар, түрлі симпозиумдар мен семинарлар ұйымдастырылуда. Мамандар «Қазақстан инклюзивті білім беруді дамытуға дайын» деп есептейді. Мемлекетіміз алғашқы қадам жасай отырып, Мемлекетік білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған бағдарламасына бірінші рет инклюзивті білім беруді дамытуды қосқан болатын [2]. Бірақ біздің елімізде жұмыс істеп тұрған арнайы мектептердің жүйесі сақталады. Себебі қаншама айтсақ та, барлық мүгедек балаларды бірден партаға отырғызып, оқытып алып кету мүмкін емес. Сондықтан бұл процесті мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беру кабинеттерін ашудан бастап, біртіндеп кеңейте түсу қолға алынуда.

Сондықтан, бүгінгі таңда іс-тәжірибе көрсетіп отырғандай, елімізге мүмкіндігі шектеулі балаларға білім берудің ұлттық бағдарламасы қажет. Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балалар арнайы мекемелерде оқытылатындықтан, олар өзге балалардан бөлектенген. Бұл мекемелерде көбінесе медициналық әдістемелер қолданылады. Қазір оларда бір жағынан кемістік болғанымен, екінші жағынан олардың да дені сау екендігін түсіндіріп, оларды дені сау балалармен қатар, жалпы ортаға бейімдеу қажет. Тек олардың сырқаты мен өзгешеліктерін ескере отырып, жай мектептің оқу бағдарламасына кіріктірген жөн. Ол үшін мемлекеттік деңгейде стратегиялық реформа жүргізу керек. Мемлекеттік деңгейде мектептерге және мектепке дейінгі ұйымдарға жаңа стандарттар енгізіліп, жүйе өзгертілгеннен соң ғана құрал-жабдықтар, ғимараттар да дайындалады.

Инклюзивті оқыту:

Біріктірілген – оқушы дені сау балалар сыныбында, тобында оқиды және дефектолог-мұғалімнің жүйелі көмегін алады.

Уақытша – арнайы топтардағы балалар және қарапайым топтардың оқушылары бірлескен серуендерді, мерекелерді, сайыстарды, жеке істерді өткізу үшін біріктіріледі.

Жартылай – жеке балалар күннің 1- ші бөлігін арнайы топтарда, ал 2-ші бөлігін қарапайым топтарда өткізеді.

Толық – дамуында ауытқулары бар балалар бала бақшаның, сыныптың, мектептің қарапайым топтарына енгізіледі, мамандардың бақылауы бойынша түзету көмегін ата-аналар да көрсетеді

Демек, инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр.

Осы бағыт балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру жағдайын қалыптастырады. Сонымен, инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жүргізетін мекемеде білім мазмұнын үш түрлі бағдарлама бойынша реттелген абзал. Атап айтқанда:

– жалпы мектептерге арналған типтік оқу бағдарламалары;

– мүмкіндігі шектеулі балалардың ақаулық типтеріне сәйкес арнаулы білім беру бағытындағы оқу бағдарламалары;

– мүмкіндігі шектеулі балалардың психофизикалық ерекшеліктерін есепке ала отырып әзірленетін оқытудың жеке бағдарламасы. Біздің аймағымызда инклюзивті білім беруді дамытуда ең негізгі қиындықтардың бірі. Бұл кадрмен қамтамасыз ету мүмкіндігінің жоқтығы, себебі облыстағы ешбір оқу орны арнайы педагогтарды (логопед, дефектолог) дайындамайды немесе педагогтардың өздері келіспей, мұндай жауапкершілікті алудан қорқады. Бұның себебі неде? Мүмкіншілігі шектеулі балаларға

өз зияның тигіземіз деп ақталады. Осы мәселені талқылаған халықаралық конференциялар, түрлі семинарлар ұйымдастырылуда. Бірақ та шешімін таппаған мәселелер көп. Солардың бірі – инклюзивті білім беру ұйымдарында жұмыс жасайтын педагогтарды дайындау.

Сондықтан инклюзивтік білім беру тек жалпы мектептердегі педагог мамандардың арнайы дайындықтары мен қайта даярлықтары бар болған жағдайда ғана нәтижелі болмақ. Мұндай дайындықтардың мақсаты жалпы мектеп, балабақша педагогының дене және ақыл-есінің дамуында кемшілігі бар балаларды толық біліммен қамтамасыз ететін оқыту мен тәрбиелеудің негізгі әдістерін игеруі болып табылады.

Инклюзивтік оқыту жағдайындағы арнайы түзетім көмектерін беретін педагог-дефектологтар жалпы білім беретін мектептердің тәрбиешілері мен мұғалімдеріне нұсқаушылар болулары керек.

Қазіргі кезде мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды қамқорлыққа алып, олардың қалыптасуына және айығуына мүмкіндік жасап, өз бетімен өмір сүруіне бағыт-бағдар беруге арнайы дайындық жүргізілуде. Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім деңгейін көтеріп, өмірге қажетті білім дағдысын тәртібін қалыптастыруға байланысты түрлі шаралар жасалуда [3]. Бұл балаларды оқытатын мұғалімдердің алдына бірнеше міндет қойылады:

1. Баланың мектепке дайындығын анықтау
2. Тәрбиесіндегі кемістігін жою.
3. Сабақты жүйелі жоспарлау.

Баланың мектепке дайындығын анықтау үшін оларды жазу, сызу, оқуға үйретпес бұрын олардың қабілеті бойынша жеке ерекшелігін, психологиялық дайындық байқау керек. Белгілі психологтар Д.В.Эльконин, В.В.Давыдов, Р.С.Немов зерттеулері бойынша баланы жүйелі оқыту үшін психологиялық дайындығына ерекше назар аудару керек дегенді атап айтады. Қазір мектептерде коррекциялық сабақтар жүргізіле бастады. Коррекция дегеннің өзі «түзету» деген мағына береді. Бұның басты мақсаты – бала бойындағы, тәртібіндегі кемшіліктерді түзету. Ол баланың өзіне 1) сенім; 2) көз жеткізу; 3) кеңес беру; 4) психоанализ; 5) логотерапия; 6) аутотренинг сияқты методикаларды қабылдау арқылы жүзеге асырады. Үйден оқитын балаға сабақ беретін мұғалім алдымен баланың даму ерекшелігін анықтайтын тесттер арқылы ойынның, қиялының, зейінінің тұрақтылығын анықтап алу керек. Ол үшін «Дөңгелек қию», «Лабиринт», «Танграм», «Көру әдісі», «Есту әдісі» тәрізді әдістмелерді, тесттерді қолданып, баланың шама-шарқын анықтап алады. Сабақ барысында баланың тіл мүкісін, қолының буындарының қимылын, саусақтарының моторикасын дамытуға ерекше көңіл бөліп отыру қажет. Осы бағытта қазақтың халық педагогикасының алатын орны ерекше. Қазақ халқы санамақ, жұмбақ, жаңылтпаштар арқылы баланың сөйлеуге деген ынтасын ашып, қабілетін арттырып отырған. Баланың байланыстырып сөйлеуіне жануарлар, олардың төлдері туралы өлең, тақпақ ертегілерді көп қолданған.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-анасы көмекші не арнайы мектептер мен мектеп интернаттарға, психологиялық-педагогикалық түзу кабинеттері мен сыныптарға балаларын бергісі келмесе, жалпы балалар оқитын мектептерге ПМПК-ң ұсынысы бойынша жеңілдетілген бағдарламамен оқытуға толық құқылары бар. Ол үшін жалпы мектептер ПМПК-ң қорытындысы бойынша көрсетілген, яғни баланың деңгейіне қарай жеңілдетілген бағдарламамен мүмкіндіг шектеулі балаларды тәрбиелеуге және инклюзивті оқытуға жалпы мектептерде арнайы мұғалімдер болмаған жағдайда мұғалімдерді мүмкіндігі шектелген, кемтар, мүгедек балаларды инклюзивті оқыту – ерекше мұқтаждықтары бар балалардың жалпы білім беретін мектептердегі оқыту үрдісін сипаттауда қолданылады.

Инклюзивті оқытудың негізгі принциптері:

1.Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетісітіктерімен анықталады.

2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.
3. Әрбір адам қарым-қатынасқа құқылы.
4. Барлық адам бір-біріне қажет.
5. Білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады.
6. Барлық адамдар құрбы-құрдастырының қолдауы мен достығын қажет етеді.
7. Әрбір оқушы үшін жетістікке жету- өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асырады.

Сонымен, біздің қоғамымызға инклюзивті білім беру жүйесі арқылы бала бойындағы қабілетті дер кезінде байқауға, ақыл-ойын дамыта отырып, дарындылығын ұштауға болады. Бұндай мүмкіндікке қол жеткізе білсек, бала болашағына жол ашқанымыз деп білеміз. Демек, мүмкіндігі шектелген балалар, денсаулығына байланысты тұрақты немесе уақытша білім беру ұйымдарына баруға мүмкіндігі жоқтар, үйден жеке бағдарлама немесе толық жалпы білім беру бойынша білім алуына қажетті жағдай жасауға міндетті. Орнын келтіретін қозғалыс және басқа реті бұзылған (мысалы, есту, көру қабілеті бұзылған), арнайы техникалық жабдықтың пайда болуына байланысты олардың сәтті әлеуметтік интеграция, мүгедектерге сапалы білім алуына мүмкін болады. Үйден оқыту – бұл білім беру формасы, яғни бала үй жағдайында алатын, ал оқыту үрдісі жекеше оқыту жоспары бойынша іске асады. Бұл медициналық көрсеткіштері бойынша білім беру ұйымдарында тікелей оқи алмайтын балаларға ұсынады. Электрондық білім беру ресурстары, мамандандырылған компьютерлік құрал-жабдықтарды білім беру үрдісінде қолданатын интерактивтік элементтерді қолдану, көрнекілік құралдарды арттыру есебінде дидактикалық мүмкіншілікті кеңейтуіне оқу материалдық жолымен мүгедек балалардың жақсы қабылдауына бағытталған.

Мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беруде:

– арнайы білім беру бағдарламаларын, әдістерді және оқытуға қажетті техникалық құралдарды қолдану;
– арнайы дайындаған педагогтар, психологтар, дефектологтар және басқа мамандардың жұмыстары;
– оқытуды қажетті медициналық және профилактикалық, емдеу шараларымен қатар жүргізу;
– арнайы білім беру мекемелерінің материалды - техникалық базасын құру және оларды ғылыми - әдістемелік қамтамасыз ету.

Қазіргі уакытта арнайы білім беру мекемелері әр түрлі қызмет атқаруда. Балалар мұкият тексеруден кейін ҚР білім және ғылым министрлігі бекіткен арнайы оқыту бағдарламасымен білім алатын мектепке дейін мекемелер мен арнайы мектептерден басқа, мемлекеттік емес мекемелер, оналту орталықтары, дамыту орталықтары, аралас топтар және т.б. ашылып жасалуда. Мұндай мекемелерде кемістіктің түрлері мен жас ерекшеліктері әр түрлі балалар болады. Оларды бірдей бағдарламамен оқыту мүмкін емес, сондықтан, әр баланы жеке психологиялық - педагогикалық оқыту мүмкіндігі артады [4].

Инклюзивті білім беру саласында әлеуметтік педагогтың, психологтың, дефектолог маманның ролі ерекше. Бұл саладағы оқушылар ерекше назарда болады. Даму мүмкінділігі шектеулі балалардың кейбіреулерінде өзіндік қабілет, ерекшелік бар. Мысалы: кейбіреулері би билеуге, спортқа, сурет салуға қызығады, осындай қызығушылығы мол балаларды әрі қарай дамыту әлеуметтік педагог пен әрбір мұғалімнің міндеті.

Қорыта айтқанда, инклюзивті бағыт мұндай балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Инклюзивті оқыту - барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту-оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқытуды ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіншілік алады, өйткені олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып білуге, қабылдауға үйренеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Кемтар балаларды элеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау» туралы ҚР заңы-11 шілде 2002 г. № 343-П

2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, ҚР президентінің 2010ж. 7 желтоқсандағы №1118 жарлығы - Астана. 2010 ж.

3. Оразаева Г.С., Фурсова Л.М., Анализ результатов мониторинга психолого-педагогического сопровождения детей с ограниченными возможностями в развитии в общеобразовательных организациях республики. 2012 г.,С.2-7

4. Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 февраля 2007 г. №81 «Об утверждении Плана мероприятий по социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями»

ӘОЖ 37.037

ЖАС ҰРПАҚТЫ ЭТНОМӘДЕНИЕТ РУХЫНДА ТӘРБИЕЛЕУ

Егенисова А.Қ, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Мақалада жас ұрпақты этномәдениет рухында тәрбилеу проблемалары сөз болады. Жастарды этномәдениет рухында тәрбие беру үшін, «этнос», «мәдениет», «этномәдениет», «ұлт», «ұлттық құндылықтар», «салт-дәстүрлер», «этникалық сәйкестілік» және т.б. ұғымдарға талдау жасалынды.

Түйінді сөздер: этномәдениет, көпмәдениет, этномәдени білім беру, этномәдениет, этномәдени білім, этномәдени білім беру, этнос, тайпа, халық, мәдениет, этникалық мәдениет

Қай уақытта да қай ұлттың болсын көзі ашық, көкірегі ояу, ұлтжанды азаматтарын толғандырып жүрген өзекжарды мәселелердің бірі өсіп келе жатқан жастарға – ұлттық тәрбие беріп, этномәдениет рухында тәрбиелеу. «Әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, баланы сол ұлттық тәрбиесімен тәрбиеленуі тиіс» деп Мағжан Жұмабаев ұлттық тәрбиенің бағытын көрсеткен болатын. Қай кезде де ұлт өмірін өркендетуші саналы да, салауатты, ұлтжанды рухы биік, ақыл парасаты мол, мәдени –ғылыми өрісі кең ұрпақты тәрбиелеу –қоғам алдындағы ең басты міндет болып табылады.

Қазақ елінде 130-дан астам ұлт пен ұлыстардың өкілдері тату-тәтті өмір сүреді. Бұл яғни, әр этнос өкілінің өз мәдениетін, ана тілін, ұлттық салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын сақтауға мүмкіншілік туғызады. Сонымен қатар, төл мәдениетімен қоса өмір сүріп жатқан Отанға, мемлекеттік тілге деген құрметті арттыру, халықтың этностық-

мәдени мүдделерін іске асыру – білім беру саласындағы аса маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта этномәденит рухында дамыған, көпмәдениетті ортаға бейімделген, ұлтжанды, нарықтық бәсекелестік жағдайында өмір сүруге дайындалған, өзіндік ұлттық бет-бейнесі анықталған этнос субъектісін қалыптастыру бүгінгі күннің негізгі міндеті болып отыр. Мұның барлығы қазіргі уақытта қазақ жастарын этномәденит рухында тәрбиелеу керек екендігін көрсетеді.

Мемлекетімізде қабылданған «Қазақстанның ел бірлігі доктринасында» ... Қазақстан этностарының мәдениетін әрі қарай өзара байытуға бағытталған мәдени-ағарту мекемелердің жұмысын жандандыру; Қазақстанның әрбір этносының мәдениетін, тарихи мұрасын, дәстүрі мен ерекшеліктерін сақтауды қамтамасыз ету..." деп елбасымыз айтқан болатын [1]. Бұдан халықтың өзіндік санасының бір бөлігі болып табылатын мыңдаған жылдық салт-дәстүрге, ұлттық құндылықтар мен мәдениетке, тілге, ділге сүйенетіндігі айтылып, көрсетілген. Сондықтан да бұл доктринада мемлекет алдына оларды жаңғырту мен дамыту, ұлттық қадір-қасиетті нығайту міндеті қойылып, еліміздің, әр азаматтың, қазақ жастарының жауапкершілігі анықталады. Біздің елімізде этномәдени білім беру мен тәрбие беру басты принциптері Үкіметтік қаулы-қараларда, құжаттарда көрініс тапқан. Олар: «Қазақстан-2030»және «Қазақстан-2050» стратегиялары, ҚР президентінің әр жылдарда жолданған Жолдаулары, ҚР «Тілдер туралы» заңы (1997), 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы (1995) [2], ҚР этникалық-мәдени білім тұжырымдамасы (1996) [3] және ҚР азаматтарына патриоттық тәрбие берудің 2006-2008 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, "Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы" Заңы [4]. «Этномәдени білім беру», «этномәдениет рухында тәрбиелеу» ұғымын біз қалыптасқан ғылыми көзқарастан кеңірек қарап, бұл мәселеленің ауқымы халық педагогикасы құндылықтарын, этнопедагогика, этнопсихология, этномәдениеттану ғылымдарының мазмұнын қамтитынын ескердік. Зерттеу жұмысында «этномәдениет», «этномәдениет рухында тәрбиелеу», «этномәдени білім», «этномәдени білім беру» ұғымдарын қолдану, елімізде ұлттық-мәдени тәрбие беру ісінің қалыптасуы мен даму кезеңдерін анықтауға мүмкіндік береді, әрі қазіргі уақытта этносаяси бағыттарға сәйкес келеді. Жиырмасыншы ғасырдың ортасынан бері қарай және жиырма бірінші ғасырдың басында ұлттық педагогика, этнопедагогика ғылымы дамып, этномәдениеттік тәрбие беру проблемалары дамытылды. Атап айтсақ, М.Х.Балтабаев, Ж.Ж.Наурызбай, С.Т.Иманбаева, С.Қалиев, К.Ж.Қожахметова, Қ.Жарықбаев, Ә. Табылдиев, С.Қалиев, С.Ұзақбаева, Қ.Сейталиев т.б. Ә.Табылдиев және т.б. зерттеулерінде кеңінен көрініс тапты [5,6,7]. Зерттеуіміз Қазақстанда оқушыларға этномәдени білім беруге арналғандықтан, жалпы білім беретін мектептер және ондағы оқу-тәрбие үдерісінің түрлі аспектілерін қарастырған еңбектер де назардан тыс қалған жоқ. Дегенмен, жоғарыдағы ғалымдардың ғылыми зерттеулеріне жасалған талдау біздің елімізде қазақ жастарын этномәдениет рухында тәрбиелеу проблемасының жете зерттелмегенін көрсетті. Қазіргі жастарды этномәдениет рухында тәрбиелеу жөнінде ғалым- педагогтармен қатар философтар, тарихшылар: Д.К.Кішібеков, М.Қозыбаев, А.Қалмырзаев, А.Айталы, Г.Р.Нұрымбетова және т.б. өздерінің еңбектерінде қарастырады.

Демек, жастарға мемлекетіміздің соны стратагиялық ұстанымы – «Мәдени мұра» бағдарламасы негізінде төмендегідей мәселелерді меңгерту болып табылады:

– бірінші, білім беру, қазақ халқының тарихы жайында Қытай, Египет, Ресей, Өзбекстан және т.б. алыс және жақын шет елдерден жәдігерлер мен мұрағаттарды табу;

– екінші, еліміздегі және кейбір шет елдердегі қазақтың тарихи-мәдени ескерткіштерді қалпына келтіру;

– үшінші, қазақтың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлерін, ұлттық әдебиет пен өткен ғасырлардағы жазуларымызды зерттеп, кітаптар шығару;

– төртінші, қол жетпеген ең үздік әлемдік классикалық шығармаларды қазақ тіліне аудару жұмыстары жүзеге асырылады.

Осы «Мәдени мұра» бағдарламасының стратегиялық ұстанымына арқау болатын жастарға сал-серілік дәстүр негізінде этномәдени тәрбие беруде «Халық педагогикасына» – халықтың ғасырлар бойы өріс алып, жинақталған тәжірибесін жан-жақты бағамдаудың берері мол. Халықтық педагогика тәрбиеге орай халықтың ақыл-тәрбиесі, халық педагогикасын зерттегенде халық ауыз әдебиетінің шығармаларын, этнографиялық материалдарын, халықтық тәрбие дәстүрлерін, халықтық ойындарды, отбасы тәрбиесінің тәжірибелерін т.б. тірек етпеу мүмкін емес.

Жастарды этномәдениет рухында тәрбие беру үшін, «этнос», «мәдениет», «этномәдениет», «ұлт», «ұлттық құндылықтар», «салт-дәстүрлер», «этникалық сәйкестілік» және т.б. терминдердің ұғымдық деңгейлерін, қолданылу аясын анықтап алған дұрыс.

«Этнос» термині бұрынғы грек тілінде «топ», «үйір», «тайпа», «халық» мағынасында қолданылған, ғылыми қайнар көздерде XVIII ғасырдан бергі кезеңде көріне бастады. Алғашқы кезде ғалым-зерттеушілер «этнос» сөзін «тайпа», «ұлт», тіпті «нәсіл» мағынасында қолданды. Әсіресе, «этникалық» деп келетін туынды сөздің мән-мағынасы XIX ғасырдың соңына дейінгі ғылыми еңбектерде бір ізге түсе қойған жоқ. XX ғасырдың екінші жартысында әр салалы этнологиялық зерттеулер «этнос» сөзінің аясын едәуір кеңейтті. Атап айтсақ, этностық сана-сезім (М.Г.Левин), этностардың тарихи типологиясы (С.А.Токарев), этностардың биологиялық ерекшелігі (Л.Н.Гумилев), этностың даралығы (Н.Н.Чебоксаров), этностың аймақтық және экономикалық байланыстылығы (В.И.Козлов), этносаралық, синхроникалық және диахроникалық байланыстардың маңызы (С.А.Арутюнов), этносаралық ассимиляциялану (В.К.Гарданов, И.С.Гурвич) т.б. тақырып өрістері «этнос» сөзінің мағынасын тереңірек мағлұмат берді.

«Мәдениет» терминінің де ғылыми еңбектерде анықтамасы алуан түрлі. Әсіресе, мәдениеттің жергілікті, аймақтық, ұлттық және халықаралық аядағы мәні мен болмысы туралы пікірлер сан сала. Тек қана ағылшын тіліндегі еңбектерде 50-ші жылдардың бас кезінде «мәдениетке» 150-тан аса анықтама беріліпті. Ал жалпы, батысеуропалық әдебиеттерде мәдениеттің 260-ден астам анықтамасы бар екені айтылады.

Этникалық мәдениет (этномәдениет) – мәдениеттің базасы және құрамдас бөлігі, ол белгілі бір қызмет атқарады және өзіне тән мазмұндық компоненттері бар.

Этникалық мәдениет тарихи қалыптасқан іс-әрекет тәсілі, соның нәтижесінде түрлі этностардың өздерін қоршаған табиғат пен әлеуметтік орта жағдайына бейімделуін қамтамасыз етеді.

Этномәдениет бір этносты екіншісінен ажыратып тұратын, әлеуметтік өмірдің күрделі де көп аспектілі құбылысы, оны тек жалғыз элемент арқылы ғана сипаттау мүмкін емес. Сол себепті, қарапайым этникалық белгі жоқ немесе болуы да мүмкін емес. Этностың ерекшелігі оның мәдениетінің барлық деңгейлерімен анықталады. Этникалық мәдениет көне заманнан бүгінгі уақытқа дейінгі түрлі дәуірлердегі мәдениетті қамтиды.

Жастарды этномәдениет рухында тәрбиелеу мақсатында – 1996 жылы ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Өкімімен мақұлданған *«Қазақстан Республикасындағы этникалық-мәдени білім» тұжырымдамасы»* (авторы Ж.Ж.Наурызбай) атты құжаттарда қарастырылған болатын [5].

Этномәдени білім беру эволюциясын зерттеудің тұжырымдамалық тұғырларын анықтауда біз П.В.Плеханов ұсынған *әдіснамалық қағидаларды* ұстанамыз:

1. Идеялардың (ой-пікірдің) қоғамның әлеуметтік даму үрдісіне тәуелді екендігін анықтау.

2. Ғылымның, әлеуметтік психологияның, әдебиеттің, өнердің даму тарихын қоғамның даму үрдісімен ұштастыра қарастыру.

3. Тарихтың әр кезінде ғылымның даму барысы біркелкі болмайтынын және әр елдің саяси, экономикалық, кәсіби, мәдени, психологиялық өзіндік ерекшелігі бар екенін ескеру.

Жастарды этномәдени рухында тәрбиелеуде педагогтардың жұмысы ауқымды, бағыты да әр алуан Оған негізінен мына төмендегідей бағыт- бағдарларды жатқызуға болады:

– сыныпта, топта, жатақханада, қоғамдық бірлестіктерде және мектептен тыс білім мекемелерінде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру;

– жеке бастың психо-педагогикалық ерекшелігін, ата-анасының жағдайын, қызығушылығын, талап-тілектерін, қиындықтарын, кездейсоқ жағдайларын, тәртіп бұзушылығын тексеріп, зерттеу және дер кезінде тиісті педагогикалық көмек көрсету;

– салауатты өмір салтын насихаттау, олардың еркіндігіне, денсаулығына қамқорлық жасау, қауіпсіз өмір сүруге көмектесу, жасы келгендерді білім алуға тарту;

– бос уақытта дарын қабілетінің дамуына, ақыл-ой және дене құрылысының өсуіне жағдай жасау;

– жасөспірімнің жеке басының дамуы мен тәрбиесін отбасымен бірлікте шешу;

– жасөспірімдердің жеке басына тән ерекшеліктерін мұғалімдермен бірлесіп шешу, кемістігі бар балаларға қажетті мүмкіндіктерді жасау.

Сонымен қатар, оқушы-жастарға этномәдениет рухында тәрбие беруді проблемасымен С.Қалиев, Ш.Майғаранова, Г.Нысанбаева, А.Бейсенбаева, С.Иманбаеваның «Мектептегі тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі» атты еңбегінде қарастырады.

Оқушы-жастарға этномәдениет рухында тәрбие беруде педагогтар мынадай бағытты ұстануы тиіс:

– тәрбиелік жұмыстар тәрбиенің барлық саласын қамтуы қажет;

– мұғалімдер ұжымы тәрбие жұмысына оқушы-жастардың барлығын қатысуын қамтамасыз етуі тиіс;

– тәрбиелік шаралар оқушылардың қоғамдық қызығушылығы мен белсенділігін және өз бетімен жұмыс істеу қабілетін, шығармашылық ізденістерін дамытуына жол ашуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан халқы Ассамблеясы әзірлеген «Ел бірлігі доктринасының жобасы» 26 қараша, 2009ж.
2. 2004-2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы
3. ҚРэтникалық-мәдени білім тұжырымдамасы туралы, ҚР Президентінің Өкімі 1996 жылғы 15 шілде.
4. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңы,
5. Наурызбай Ж.Ж. Этнокультурное образование: теоретический и инновационный опыт.-Жезказган:ЖезУ, 2001, -55с.
6. Табылдиев Ә., Қазақ этнопедагогикасы., -Алматы, Санат, 2001. -116 б.
7. Қалиев С.Қ., Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы, -Алматы, 1998.128 б.

ӘОЖ 371.2

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДЕПТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аманбек Ж., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Егенисова А.Қ., Ш.Есенов атындағы, КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада ұстаздық педагогикалық әдебі, оны қалыптастыру жолдары туралы сөз қозғалады. Педагогикалық әдептің категориялары: кәсіби педагогтық борыш, педагогтық әділеттілік (әділдік), абырой, педагогтық беделділік, педагогикалық техникаға сипаттама беріледі

Түйінді сөздер: педагогтық әдеп, мінез-құлық, этика, моральдық сенім, ынта, ықылас, талғам, кәсіби педагогтық борыш, педагогтық әділеттілік (әділдік), абырой, педагогтық беделділік, «такт», «тактика», шеберлік, педагогтық талант, педагогтық техника

Педагогтық әдеп – мұғалімнің ең жақын кәсіптік белгісі. Ол әртүрлі әрекет саласында педагогтың балалармен дұрыс қарым-қатынас жасауы. Жалпы әдеп «жұғысу», «адамдар арақатынасының түрі» мағынасында қолданылады. Ал этикалық сөздікте «әдеп» адамдар арасындағы қатынастың адамгершілік сипатын қамтамасыз ететін, мінез-құлық кодексін айтады. Бірақ бұл анықтама толық емес.

Педагогтық әдеп – этика ғылымының салыстырмалы дербес бөлімі. Ол педморальдің ерекшеліктері мен кәсіптік ортадағы өнегелік қатынастарды зерттейді. Педагогтық әдеп – мұғалімдер арасында пайда болған қарым-қатынастың ерекшеліктерін, мінез-құлық манераларын, киінуін, балалармен қарым-қатынасын және т.б. жиынтығын білдіреді. Мұғалім кәсібінің ерекшелігі ең алдымен оның педагогтық әдебінде жатады. Әнші немесе музыкант үшін музыканы ұғу қандай қажет болса, мұғалім үшін педагогтық әдеп сондай қажет [1].

Педагогтық әдеп оқуда да тәрбиеде де өте қажет. Оның ролі тәрбие жұмысында тіпті ерекше. Әдеп әлемінен алыстау мұғалімнің шәкірттермен тіл табысуы қиын. Ал ондай мұғалімнің тәрбиесінен нәтиже шықпайды. Моральдық сенім, ынта, ықылас, талғамды күштеп қалыптастырмайды. Қалыптастыру үшін амал біреу: балалар мұғалімдерін шексіз сүйіп, құрмет тұтуы керек. Балалар көбінесе ескертпе жасағыш, сол арқылы өздерінің артықшылықтарын көрсетуге, үстемдік жүргізуге тырысатын мұғалімдерді жүре тыңдайды.

Жалпы әдеп және педагогтық әдеп бар. Кез-келген тәрбиеші, мәдениетті адамның бойынан педагогтық әдеп табыла бермейді. Педагогтық әдеп – медицина қызметкерлерінің дәрігерлік этикасы сияқты мұғалімнің кәсіптік белгісі. Педагогтардың кейбіреулері педагогтық әдеп – мұғалімнің балаларды баурап алатын табиғи қабілеті десе, енді біреулері – мұғалімнің жалпы мәдениетінің құрамдас бөлігі, ал үшіншілері – пәнді жетік білу және оның әдістемесін жақсы меңгеру деп есептейді. Педагогтық әдеп мұғалімнің барлық жақсы қасиеттерімен жымдасып жатады, бірақ өзіндік ерекшелігі болады.Педагогтық әдеп тек қана педагогтық мораль принциптерінің мәнін қарастырып қоймай, олардың категорияларының мәнін де қарастырады.

Категориялары:

1. Кәсіби педагогтық борыш.
2. Педагогтық әділеттілік (әділдік), абырой.
3. Педагогтық беделділік.

Кәсіби борыш – педагогтық әдептің ең маңызды категорияларының бірі. Бұл түсінікке мұғалімнің жеке басына қоғамның қоятын талаптары мен моральдық ұйғарымының жиынтығы туралы, кәсіби міндеттерді орындауы туралы, яғни анықталған еңбек функциясын жүзеге асыру, оқушылар және олардың ата-аналарымен, әріптестерімен дұрыс өзара қарым-қатынас орнату, таңдаған кәсібіне деген өзінің қатынасын терең сезінуі.

Педагогтық әдепте әділдік түсінігінің ерекшеліктері бар. Әділдік педагогтық моральда мұғалімдердің объективтілігін, балалардың қылықтарын, олардың оқуға және қоғамдық пайдалы іс-әрекетке қатынасын бағалауда көрінетін адамгершілік тәрбиелілігінің деңгейінің өлшемін білдіреді.

Әділдік бір жағынан мұғалімнің адамгершілік қасиеті ретінде, екінші жағынан оқушылардың іс-әрекетін бағалау өлшемі ретінде қабылданады. Әділеттілік педагогтық қызметте оқушылардың оқу процесіндегі еңбегін әділ бағалау арқылы жүзеге асады. Бағаны дұрыс, орында пайдаланудың тәрбиелік мәні зор. Баға балалардың сана-сезіміне, психикасына, қылықтарына үлкен әсер етеді. Әрбір «бестік» бағаны алу сәтті оқиға емес, ол үшін көп еңбек етуін, материалды толық игеру керек екендігін дағдыландыру қажет. Сол сияқты «екілік» баға оқушыларды мұқатуға қолданылатын, яғни мұғалімнің субъективтік көңіл-күйінің нәтижесі емес, оқушының жеке басындағы ұқыпсыздық немесе жалқаулығының салдары екендігін көрсететіндей болуы қажет. Әрбір әділ қойылмаған баға балаға моральдық соққы. Бағаны артық, кем қою мұғалімнің әділетсіздігінің кепілі. Оқытушының әділетсіздігі, дөрекілігі, оның сөзі мен ісі арасындағы алшақтығы баланың моральдық ұғымына теріс әсер етеді.

Әділеттілік пен абыройдың арасында біте қайнасқан бірлік бар. Себебі, әділетті мұғалім оқушылар арасында абыройлы келеді. Бірақ абырой тек әділетті болу ғана емес, педагогтың өз жұмысына шебер келіп, көп еңбек сіңіруге байланысты келеді. Мысалы, кейбіреулер балаларға қатал көзбен қарау арқылы абыройлы боламын деуі де ықтимал. Осындай жағдайда оқушы сырттай ұстаздың тілін алып, сөзін тыңдайтын болғанымен, іштей оны жақсы бағалай бермейді. Кейбір мұғалімдер сабақты асқан шеберлік, бағдарламалық материалды жақсы игерген, білімдарлықпен, шеберлікпен өткізуі мүмкін, бірақ оқушылар арасында беделі болмауы мүмкін. Педагогтық әдепте педагогтық беделдің маңызды ерекшелігі бұл мұғалімнің өзінің ісіне жақсы сүйіспеншілігі. Өз пәнін сүйетін мұғалім мұндай сезімді шәкірттеріне де жұқтырады және көптеген шәкірттер өз ұстазының ізімен кетеді. Бұл еліктеу авторитеті болып табылады [2] .

Педагогтық беделдің деңгейі – білімнің тереңдігімен, әдептілігімен, шеберлігімен, жұмысқа қатынасымен мұғалімнің қоғамдық белсенділігін, педагогикалық тактикасымен айқындалады.

Педагогтық әдеп жаттау, еске сақтау және жаттығу жолымен жасалмайды. Педагогтық әдеп әр мұғалімде әр түрлі және әр қалай көрініс беруі мүмкін. Бұл оның жас мөлшеріне, темпераментіне, мінез-құлқына т.б. ерекшеліктеріне байланысты.

Мұғалімнің әдебін құрайтын компоненттер көп. Олардың бастылары: педагогтық оптимизм, педагогтық такт, педагогикалық техника, шеберлік, байқағыштық, психологиялық қырағылық, күшті ерік-жігер, сөйлеу және сезім мәдениеттілігі, қылық сұлулығы, ұстамдылығы, талант, бейімділік, ұйымдастырушылық т.б.[3]

Оқушылармен дұрыс іскерлік және эмоциялық қарым-қатынас орнату – күрделі іс. Ол педагогтардан жоғары шеберлікті, кәсіби білгірлікті, іскерлік пен дағдыны қажет етеді. Педагогтық әдеп түптеп келгенде педагогтық тактика болып табылады. «Такт» - латынша «жанасу», «түйсіну», дегеннен, ал «тактика» - грекше «тәртіпке келтіру» деген сөзден шыққан. Біз көбіне осы бір терминді екіншісімен алмастырып жібереміз,

педагогтық тактикамен істес бола отырып, педагогтық әдеп жайлы айтамыз. «Педагогтың әдебі нашар», қайырымдылығы, сыпайылығы нашар, балаларға деген сүйіспеншілігі нашар т.б. деумен бірдей. Ал педагогтық тактика тым күрделі – жақсыдан жаманға, мейлінше жетілгендіктен қарадүрсіндікке және тәрбие талаптарына сай еместікке мәні болуы мүмкін. Әрбір мұғалім оқушылармен қарым-қатынаста белгілі бір тактиканы қолдана береді, бірақ онда педагогтық әдебінің болмауы ықтимал [4]. Былайша айтқанда, оқытушы бір сыныптың оқушыларын бағындыруға, олардың қарсылығын тойтаруға бағытталған үркітулері, жазалауы, ақылгөйлігі, дауыс көтеруі т.б. жақсы болмаса да әрине өзіндік тактикасы бар, бірақ ол педагогтық әдеп бола алмайды. Кейбір ұстаздар балаларға ықыласты қарап, оларды қадірлеп, кеңпейілді, әдепті болғанымен, олармен қоян-қолтық араласа алмайтын жағдай болады. Оның сабағында тәртіпсіздік үстем етеді, балалар үй тапсырмасын орындамайды, айтқан ақылын тыңдамайды, яғни оны сыйламайды. Мұндай оқытушының әдептілігі жоқ деп кінәлауға болмайды. Онда әдеп бар. Бірақ оның тактикасы жетілмеген, тактикалық амал-тәсілдердің қоры аз, ұйымдастыру мен жүйелілік мүлде жоқ.

Педагогтық тактика мұғалімнің бір сөз тіркесін сан құбылтып айтатын алуан түрлі дауыс ырғағы, күлімсіреу, әсерлі көзқарас, ым-қимылдарының жинақталған шоғыры. Сан құбылтатын дауыс ырғағының ішінен тек бажылдауды, ал бар сөздік құралдардан: «Қимылдама», «Үніңді шығарма», «Сөйлемей отыр» деген сияқты мезі болған сөздер жиынтығын қолданатын «техникалық» жағынан қаруланбаған мұғалімдердің табысқа жетуі шамалы болады. Әсер етудің құралдарын ұзақ уақыт пайдалана беруге болмайтындығы белгілі. Олар «тозады». Егер, ондай педагог тактикасын өзгертпесе, ол өз оқушыларының көңілінен шықпайды.

Оқытушы педагогтық техниканы да меңгеруі тиіс. Ол қалай тұру, қалай отыру, орындықтан қалай тұру, дауысты қалай көтеру, қалай жымию, қалай қарау, дауысты ұстай білу, сыңай білдіру, көз тастау өнері т.б. Педагог үшін дауысты билей білудің маңызы зор. А.С. Макаренко дауысты мұғалімнің жұмыс аспабы деді.

Енді педагогтық талант, шеберлікке тоқталайық. Нағыз талантты мұғалімдер онша көп емес. Жалпы барлық саладағы сияқты педагогтық істе де талант сирек кездеседі. Әрбір мұғалім талантты болмауына да болады. Алайда ол өз ісінің шебері бола алады және болуға тиіс. Шебер мұғалім қандай сапалармен ерекшеленуі тиіс. Біріншіден, көп білетіндігімен. Қазіргі уақытта бір жүйедегі жаттанды әдіс-тәсілдермен өткізілетін сабақ, оқулық шеңберінен шықпау мұғалімнің беделін түсіреді. Ең бастысы – терең эрудиция, есеппен жүру, мәдениеттілік, көп қырлылық. Шебер мұғалім оқушылар ойын оятып, кез-келген сұраққа ерекше жауап тауып отырады. Шебер мұғалім сыныпта жұмыс жасауға жағымды жағдай туғыза біледі, оқу-тәрбие процесінің қазіргі заманғы әдіс-тәсілдері мен технологияларын дұрыс қолдана біледі [5].

Шебер мұғалімнің келесі бір жақсы сапасы – бұл оқу процесінде әртүрлі тәрбие жұмысын тиімді өткізу, яғни оқушылардың іскерлік, дағдыларын, дүниетанымын, қазіргі әдеби талғамын, адамгершілік, отансүйгіштік, еңбексүйгіштіктігін, өзбетінділігін қалыптастыра біледі. Шебер мұғалім сабағында жағымды эмоциялы жағдайды қалыптастыра отырып, қызықты мысалдар, әділ, орынды ескертулер, тиімді әдіс-тәсілдерді қолдана біледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Пидкасистый П.И., Портнов М.Л. Искусство преподавания,Ростпедагенство - М., 2008 г.

2. Синица И.Е. Педаготық әдеп және ұстаздық шеберлік, Алматы, Мектеп, 2011ж.

3. Егенисова А.Қ. Педагогикалық шеберлік: Оқу құралы, КМТИУ, 2018, -184б.
4. Зезюн И.А., «Основы пед мастерство» - Киев, 1997ж.
5. Чернокозова В.Н, «Этика учителя» - Киев, 1993ж.

ӘОЖ 930.23

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТУРИСТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМЫТУДЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІ

Мавлешова А.А., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекші: Абдиева С.Р., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Аңдатпа: Мақалада туризмның негізгі маңызын, Туризм саласының дамуына ықпал ететін факторларын, Маңғыстау облысының тарихи-мәдени, табиғи ескерткіштері туристік дамытудың басты кепелі ретінде қарастырылды.

Түйінді сөздер: туризм, турист, халықаралық туризм, Маңғыстау ескерткіштері

Туризм көп елдерде жалпы ішкі өнімнің қалыптасуына, қосымша жұмыс орнын құруға және сыртқы сауда балансының белсенділігіне ықпал етеді. Соңғы жылдары туризм әлемдегі ең табысты бизнестің бірі. Туризмнің маңызы жылдан-жылға өсуде, оның халықаралық байланыста және валюталық түсім көз ретінде маңызы артуда. Елдердің шикізат көзі азайлады, ал туристік индустрия қалпына келетін ресурстармен жұмыс істеген. Туризмнің басқа да салаларға тигізетін әсері мол, оның 32 салаға жанама ыкпалы бар (турфирмалар, көлік түрлері, мейманхана кешендері, демалыс үйлері, санаториялар, ұлттық парктер, тамақтану сферасы, т.б.). Бұл дегеніміз -әлемдік өндірісте әр 9 адамның жұмыс орны деуге болады. Туризм индустриясының мемлекеттік бюджетке түсіретін валюталық түсімі, орта және шағын бизнеске көмегі, тауар мен қызмет көрсету нарығы арқылы аймақтардың экономикасының дамуына ықпалы өте зор. Сонымен қатар, туризмнің қоғамдық, әлеуметтік-экономикалық дамуы келесі көрсеткіштермен сипатталады. Ішкі және халықаралық туризмнің жалпы шығыны әлемдік ұлттық ішкі өнімнің 12%-ін құрайды, жыл сайын 1,5млрд. Ішкі және халықаралық саяхаттау тіркелді.Халықаралық туризмнің үлесіне жыл сайын әлемдік экспорттың 7% және қызмет көрсетудің 25-30% келеді. Халықаралық туризмнің жылдық өсуі 4,0%, ал болашақта бұл көрсеткіш көтерілмек. Туризм саласының дамуына ықпал ететін факторлар:

- кез-келген елде, Қазақстанда да туристік рекреациялық ресурстың болуы;
- туризмге тура немесе жанама салалардың және кәсіпорындардың дамуы;
- сыртқа шығу туризмнің елге шетелдік валютаны тартуы;
- аз мөлшерде шығын шығарып табыс табу;
- алғашқы өндіріс факторын қамтамасыз етудегі шығынның болмауы; -халықты жұмыс орнымен қамтамасыз ететін орта және шағын бизнестің дамуы;
- қызмет көрсету секторының өсуі;
- елдің әлемдік қауымдастыққа белгілі болуы және бет-бейнесінің қалыптасуы [1].

Батыс Қазақстан - Батыс Қазақстан, Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарын қамтиды. Өңір Республиканың қиыр батысы мен оңтүстік батысында орналасқан. Оның үлкен аумағы солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 км және батыстан шығысқа 1 300 км созылып жатыр.

Маңғыстау аумағы бойына 2000 жыл бойына Ұлы Жібек Жолы өтті, қазір бұл өте қызықты туристік бағдар. Үстірт қорының түрлі жануарларымен бірге бірегей жер

бедері, бірегей табиғат ескерткіштері мен тарихи және мәдени ескерткіштерінің көптігі, Каспий жағалауының әсем орындары әлеуетті турист үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Маңғыстаудың киелі жері – тек қана қазба байлықтары емес, Қазақстанның тарихи және мәдени мұрасының ішінде Маңғыстау ескерткіштерінің алатын орны ерекше. Маңғыстаудың ескерткіштерін діни сәулет, азаматтық сәулет, тарихи, табиғи, монументтік, археологиялық ескерткіштер тобы құрайды. Аталған ескерткіштердің уақыттары тас ғасырынан бастап, қазіргі заман кезеңдерін қамтиды. Маңғыстаудың тас сәулет өнері туындыларының бүкіл Еуразия құрлығында қайталанбауы қазақ халқы ғасырлар бойы жасаған сәулет ескерткіштерінің өте ерте заманнан тамыр тартатын ерекше құбылыс екенін айғақтай түседі. Басқа аймақтарда әлдеқашан бүлініп, қирап, топыраққа айналған көне заман жәдігерліктерінің осы өлкеде мұрты бұзылмай әлі күнге сақталып келуіне бұл ғимараттардың ерекше сапалы жергілікті тастармен өрілуі себеп болса керек. Сондай-ақ осындай қайталанбас бірегей өнер туындыларының қалыптасуына бірнеше табиғи және тарихи факторлар себеп болды:

- Бір жағы Каспий теңізімен, екінші шеті Үстірт шоқыларымен көмкерілген Маңғыстаудың географиялық оңашалануы діни сенімдер мен рухани, материалдық мәдениетке негізделген осы өлкеге ғана тән қайталанбас төл дәстүрлі мәдениеттің ұзақ дәуірлер бойы сақталуына себеп болды;
- Тарихи дәуірлерде табиғаттың жиі өзгерістерге ұшырауы, экологиялық қалыпты жағдайлар мен қолайсыз қуаңшылықтың ауысып отыруы аймақта көшпелі мал шаруашылығының қалыптасуына себеп болып, оның өзі көшпелілер мәдениетінің ерекше болмысын қалыптастырды;
- Арал-Каспий теңізді аймағының ежелден Солтүстік пен Оңтүстіктің, Шығыс Европа мен Орталық Азияның мәдениет әлемін, отырықшылық дәстүр мен көшпелілер өркениетін байланыстыратын орталық аймақ болуының өзі Маңғыстау мен Үстіртте ерекше мәдени-тарихи ескерткіштердің қалыптасуына ықпал етті.

Маңғыстауда тас дәуірімен белгіленетін адам тұрақтарының молынан табылуы бір кезде түбектегі ауа-райының неғұрлым жұмсақ, табиғаты адам тұрмыс-тіршілігіне ыңғайлы болғанын айғақтайды. Сол заманнан бастап-ақ жергілікті тұрғындар табиғи тасты үй, әртүрлі шаруашылық құрылыстар салуға пайдалана бастаған.

Тарихи-мәдени, табиғи ескерткіштеріді қорғау – ел азаматтарының, келешек ұрпақтың борышы. Маңғыстау ескерткіштері өзінің тарихы, сәулет өнері жөнінен әлемде теңгесі жоқ деп айтуға болады. Осы ескеркіштер - ата-бабамыздың бізге тартқан сыйы, елдің өсіп-өкендеу дәуіріндегі сәулет өнерінің інжу-маржаны.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://rusnauka.com/1_NIO_2014/Economics/6_154028.doc.htm

ӘОЖ 821.512.122

ӘДЕБИ ЖӘДІГЕРЛІКТЕР ҚАЙТА ЖАҢҒЫРУДА
(Ежелгі қазақ әдебиетіндегі мінәжат жыры туралы)

Абдразакова Руза Жагигеровна, Қазақ тілі мен әдебиетінің екінші санаттағы оқытушысы Түркістан индустриалды педагогикалық колледжі, Түркістан қаласы

Аңдатпа. Бұл мақалада Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты

мақаласында атап айтқандай, ұлттық әдебиет пен жазбаларымызды толықтыру мақсатында жұмыстар әлдеқашан басталып кетті. Бұл мақалада әдеби жәдігерліктеріміз, оның ішінде ежелгі қазақ әдебиетіндегі мінәжат жыры туралы айтылады. мінәжат өлеңдерінің қалыптасқан болмыс-бітімі, жүйеленуі сөз болады.

Түйінді сөздер: Рухани жаңғыру, ұлттық әдебиет, әдеби жәдігерліктер, мінәжат жыры.

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Рухани жаңғыру тек бүгін басталатын жұмыс емес» [1], - деп атап айтты. Шынында, рухани жаңғырудың басы бүгін басталған жоқ. Елбасымыздың тікелей тапсырмасымен 2004 жылы «Мәдени мұра» бағдарламасы жүзеге асты. Бұл бағдарлама аясында еліміздің және шет елдердегі тарихи-мәдени ескерткіштер мен нысандар жаңғырды. Халықтың үлкен әдеби мұрасын, оның ішінде заманауи ұлттық мәдениет, фольклор және салт-дәстүрлерін, ұлттық тарихымыз үшін де ерекше маңызы бар тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қалпына келтіру, ұлттық әдебиет пен жазбаларымызды толықтыру мақсатында қаншама іс-шаралар атқарылды. Бұл – рухани және білім беруді дамыту салаларындағы негізгі құжат, яғни стратегиялық ұлттық маңызы бар жоба.

Көне тарихтың куәсіндей болып, ежелгі заманнан бүгінгі күнге жеткен әдеби жәдігерліктерді жан-жақты ой зердесінен өткізу негізінде сан ғасырлар бойы халық даналығы тудырған асыл көркем мұраны тәуелсіз еліміздің игілігіне айналдыру арқылы қазіргі қазақ әдебиетімен тығыз байланыстыра зерттеу, қазіргі қазақ поэзиясындағы ежелгі әдебиет дәстүрлері туралы көркем процестің жалпы заңдылықтарын ежелгі және қазіргі заман үрдісінің дәуірнамалық айқын көріністері мен құбылыстары мысалында кезеңдік поэзиялық туындылардың жанрлық-көркемдік ерекшеліктерін шығармашылық үндестік, сабақтастық тұрғысында тарихи-салыстырмалы әдіс негізінде талдап пайымдау ұлттық әдебиеттану ғылымындағы өзекті мәселелерді шешуге ықпал етеді.

Татар әдебиеттанушылары мінәжат жырын жүйелеу әдісін негіз ете отырып, бірқатар зерттеулерді дүниеге келтірді. А.Байтұрсынұлының жоғарыдағы пікірі аталған зерттеулер нәтижесімен қабыса бермейді. Татар әдебиетіндегі жанрлар табиғаты ұлт әдебиетінің жанрларымен үнемі сәйкес келе бермейтіндіктен, анықтамаларда да айырмашылық болуы заңды. Дей тұрсақ та, мінәжат жанрына қатысты бірқатар толымды теориялық тұжырымдардың негізінен татар әдебиетінде жасалғанын да атап айтуға тиіспіз. «В основе жанра мунаджата лежит трагическое начало… В мунаджате трагическое выражается в мотиве разлуки: Разлуки с Родиной, разлука матери со своим ребенком, предстоящая разлука человека с жизнью» [2, 163], - деп жазады белгілі әдебиет зерттеушісі А.Шарипов. Екінші бір татар ғалымы Х.Ю.Миннегулов: «Суть мунаджата составляет или обращенное к богу повествования о горестях человека, или изложение чувств и переживаний попавшегося в несчатье лирического героя» [2, 163] деген тұжырым айтады.

Мінәжат өлеңі дербес композициялық бірлік ретінде көрініс тапқан ортағасырлық туындылардың бірі - Хорезмидің «Мұхаббатнамасы». Түркі әдебиетіндегі «нама» жанрының бастаушысы саналатын автордың әдеби сауаты жоғары болғаны дастанның тілінен, құрылымынан, көркемдік деңгейінен аңғарылады. Дастандағы сегіз хат («нама») түркіше, үш хат парсы - тәжік тілінде жазылған. Дастан құрылымында намадан өзге ғазал, мәснәуи, қытға, фард секілді жанрлық түрлермен жазылған бәйіттер қамтылған. Ортағасырлық түркі дастандарына тән композициялық құрылым белгілері толық көрініс тапқан «Мұхаббатнамада» мінәжат жыры намалардың соңында, соңғы сөзден бұрын орналастырылған:

Илаһи, ақту қылғыл жанымызны,

Халалдың сақлағыл иманымызны...
Айа фәрханда талиғ талъати күн,
Сені теңрі мұрадыңа тегүрсүн [3, 174].

Жеті бәйіттен тұратын Хорезми мінәжаты дәстүрлі теңеу, тіркестермен өрнектелген. Дегенмен автор тарапынан «мінәжат» деп дербес атаумен берілген бұл бөлікте де мазмұн тұтастығы сақталмаған: келтірілген алғашқы үш бәйіттен кейін мадақ секілді дүнияуи тақырып сөз етілген. Мұның өзі мінәжатты дербес құрылымдық бөлік ретінде оқшаулаудың шарттылық іспетті қабылдануы ортағасырлық әдебиетке де тән екендігін аңғартады.

Құтыптың «Хұсрау-Шырыны» – «Тәңірі тағаланың мінәжаты» деген атпен мінәжатты дербес жанрлық түр ретінде қамтыған туындылардың бірі. Дастан құрылымын арнайы зерттеген Қ.Сейтжановтың жазғанындай, «Құтып Алланың атына мінәжатты Хорезми секілді шығарманың соңына таман емес, басында тәуһид бөлімінен кейін айтады» [4, 13]. Ортағасырлық келесі бір ақын - Сайид Ахмадтың «Таашшуқнамасында» (1435-1436 жылдары жазылған) 6 бәйіттен түратын мінәжат бар. Лутфийдің «Гүл мен Наурыз»дастанында (XIV – XV ғғ.) да мінәжат дербес жанрлық түр ретінде кездеседі [3, 461].

Жыраулар поэзиясының негізгі бөлігінің ауызша сақталып жетуінің өзі мінәжат мәнді өлеңдер тағдырына тікелей әсер еткен. Жыраулар поэзиясы мадақ өлеңдермен, жорық жырларымен және насихат толғауларымен көбірек сипатталады. Алланы бір, пайғамбарды хақ деп білген мұсылман – қазақ жырауы сөздің басы мен соңын Аллаға қаратқанымен, ішкі мазмұнын түгелдей өз дәуірінің, өз қоғамының өзекті мәселелеріне арнаған. Осы ерекшелікті әдебиет тарихында аты қалған әрбір жыраудың дерлік туындысынан көре аламыз.

Жыраулар поэзиясында мінәжат өлеңдері тұтастай жанрлық түр ретінде емес, толғау жырлар құрамындағы негізгі сарындардың бірі ретінде көрініс береді. Мәселен: Дұшпаннан көрген қорлығым, Сары су болды жүрекке. // Он жетіде құрсанып, Қылыш ілдім білекке.// Жауға қарай аттандым, Жеткіз деп құдай тілекке! (Ақтанберді жырау) [5, 59].

Осы тектес сыйыну мәнді толғаулардағы негізгі мән-мақсат елдікті, еркіндікті аңсар тұтып, Жаратушыдан сол тілекке жеткізуді сұраған дүнияуи тақырыптарға көбірек ойысқан. Сопылар мінәжатындағыдай күнәһар құлдың күйзелісті зары, Тәңірі алдында тәубаға келіп, сан қайтара кешу сұрауы, ақырет азабынан арылтып, дидар көрсетуін тілеуі сынды сарындар қазақ жырауларының шығармаларында жоққа тән. Дегенмен даңғайыр дәстүрдің дәулескерлері болып табылатын жыраулар поэзиясы өздеріне дейінгі сопылық әдебиеттің басты идеяларының бәрін сіңіріп, өміршең насихаттарын өнеге тұтқаны толғаулардың өн бойынан аңғарылып отырады.

«Мінәжат» сөзінің «тілек» сөзімен түбірлес, мәндес екенін, екеуінің де Жаратушы иеге бағытталатын арман-лебіз болып табылатынын ескерсек, жыраулыр поэзиясындағы мінәжаттың типтік үлгісі ретінде Бұқар жыраудың «Тілек» атты толғауын атап кетуге болады.

Алла атымен басталап, дәстүрлі мінәжаттарға тән бірқатар сарындарды қамтитын бұл толғау да ары қарай қазақы құндылықтарды тарата өрбітіп, солардың сыны бұзылмай сақталуын Тәңірден тілеуді насихат етеді. Мінәжат, дұға, тілектердің насихатпен астаса өрілуі жыраудың «Айтар болсаң, Алланы айт», «Алла деген ар болмас, Ақтың жолы тар болмас» деп басталатын толғауларына да тән.

Төл әдебиетіміздегі мінәжат жанрының дамуы – әдебиет тарихының өн бойына созылып жатқан құбылыс. Алғашқы ауызекі әдебиет үлгілерінен бастап, бүгінгі жаңа ғасыр жырларына дейін жалғасып жатқан мінәжат өлеңдерінің қалыптасқан болмыс-бітімі, мәнер-машығы, көркемдік әдістері бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // Егемен Қазақстан. 12 сәуір, 2017 жыл.
2. Шарипов А.М. Зарождение сиситемы стихотворных жанров. Казань: Издательство Казанского университета, 2001. – 256 с.
3. Узбек адабиети. Биринчи том. (Тахрир. В.Зохидов). – Тошкент, УзССР бадий адабиет нашриети, 1959. – 154 б.
4. Сейтжанов Қ. Алтын орда дәуірі түркі классикалық поэзиясының көркемдік ерекшеліктері және қазақ әдебиетімен дәстүр сабақтастығы («Мұхаббат-нама», «Хұсрау-Шырын» поэмалары негізінде). Филол. ғыл. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. – Астана, 2003- 39 б.
5. Бес ғасыр жырлайды. Алматы: Жазушы, 1989. – 380 б.

УДК 007.3

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИННОВАЦИОННО ОРИЕНТИРОВАННЫХ КАДРОВ ДЛЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Кулмурадов А.С.- магистрант, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель к.э.н., профессор Аманиязова Г.Д., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты обеспеченности инновационного развития национальной промышленности трудовыми ресурсами, анализируются современные проблемы подготовки кадров для экономики.

Ключевые слова: инновационный потенциал, образование, наука, подготовка кадров, экономика, трудовые ресурсы.

В современном мире уровень развития инновационного потенциала – науки и техники, непрерывного образования, наукоемких отраслей, мировых рынков технологий - определяет границы между богатыми и бедными странами, создает основу динамичного экономического роста, является важнейшим фактором формирования центров силы. Как отмечает Президент РК Н.А. Назарбаев, «все глобальные перемены грядущих столетий, обеспечение экономического роста и повышение качества жизни населения связаны с инновационной деятельностью, которая является ведущим фактором развития человечества» [1].

Согласно В.В.Мартемьянову, инновационный потенциал рассматривается, как «реализуемые возможности отраслей промышленности, т.е. способность достигать при имеющихся в наличии возможностях поставленных инновационных целей» [2].

С 2016 года Республика Казахстан приступила к воплощению в жизнь задач второй пятилетки индустриально-инновационного развития, в число которых входят следующие важнейшие задачи (рисунок 1).

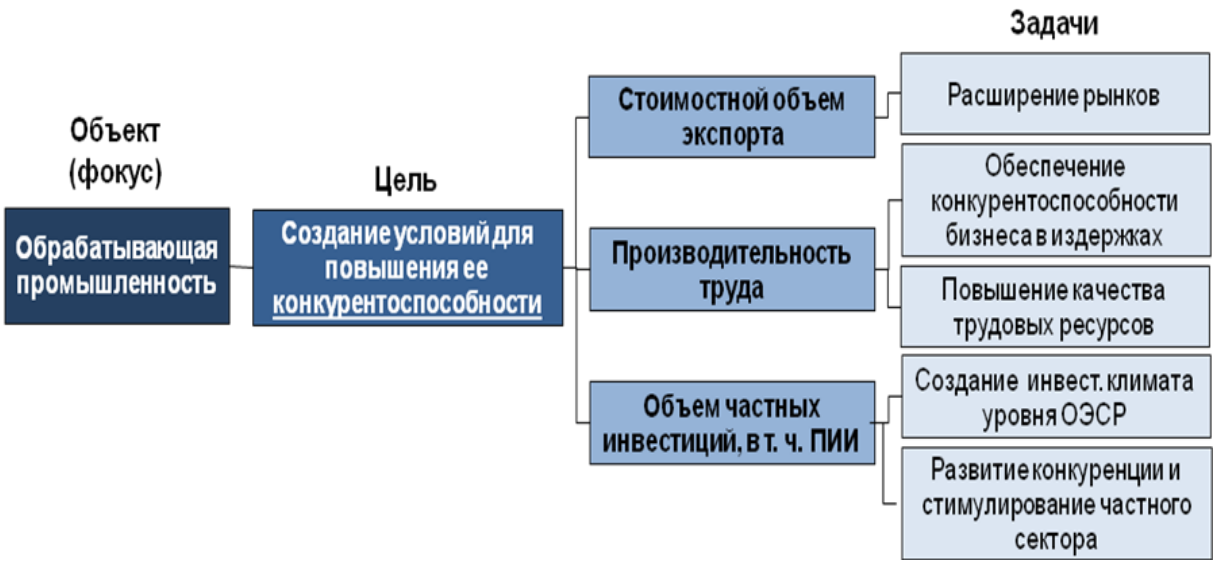

Рисунок 1 - Основные ориентиры ГПИИР до 2019 года [3]

Согласно представленной схеме, одной из приоритетных задач повышения конкурентоспособности экономики Республики Казахстан на сегодняшний день является повышение качества трудовых ресурсов. Инновационная экономика диктует свои условия всем сферам деятельности, в том числе системе подготовки кадров.

Рассмотрим состав кадрово-научно-интеллектуального потенциала инновационного развития экономики Казахстана.

Научный потенциал, по нашему мнению, включает в себя:

-государственные научные организации - организации министерств, ведомств, организации органов управления республики, областей, городов, местных органов управления;

-университеты и другие вузы, НИИ, конструкторские и проектно-конструкторские организации высших учебных заведений;

-отраслевые НИИ, промышленные предприятия, малый и средний бизнес, занимающийся научными исследованиями.

К научному потенциалу примыкает интеллектуальный потенциал, который рассматривается с точки зрения уровня образования и культурного развития как важнейших составляющих национального достояния. Интеллектуальный потенциал отражает совокупную способность его трудовых ресурсов к производству максимально возможного объема инновационных продуктов или услуг, необходимых для развития инновационной экономики.

Кадровый потенциал характеризует «обеспеченность инновационной деятельности квалифицированным персоналом, наличие и содержание системы обучения и повышения квалификации работников промышленных предприятий, системы мотивации научно-технических специалистов» [4].

Человеческий (кадровый) капитал в инновационной экономике становится все более чувствительным фактором производства, когда ситуация, связанная с его недообеспечением по качеству или количеству, может быть критической для производства.

Инновационная ориентированность кадрового потенциала может быть описана с помощью следующих показателей:

-численность и доля населения с высшим образованием.

-численность исследователей, имеющих ученую степень, из них: доктора наук; кандидаты наук

-численность работников, выполнявших НИР, человек;

-численность преподавательского и студенческого контингента;

-уровень производительности труда в обрабатывающей промышленности.

В последние годы инфраструктура подготовки кадров в нашей стране представлена системой подготовки специалистов в области технологического и научного менеджмента и системой повышения квалификации персонала в области инноваций. В качестве примера можно привести «Назарбаев Университет».

С 2011 года получение ученой степени в республике стало возможным в рамках института докторантуры PhD. Особенностью докторантуры PhD, в отличие от магистратуры, является то, что она предполагает более узкую и глубокую специализацию, направленную на будущую педагогическую и научно-исследовательскую деятельность.

При этом каждый университет, реализующий программы подготовки докторов PhD получил право самостоятельно разрабатывать и утверждать рабочие учебные планы, академические календари, определять траектории обучения и проведения исследований, разрабатывать индивидуальную программу обучения [5].

В настоящее время в Вузах Республики Казахстан проводится институциональная и международная аккредитация. В международном рейтинге высших учебных заведений - ARES-2016 (AcademicrankingEuropeanstandards) приняло участие 95 Вузов Республики Казахстан по категории «В», которая предусматривала надежное качество преподавания, научную деятельность и востребованность выпускников работодателями [6].

В тоже время, Казахстану присущи определенные проблемы формирования инновационной среды и использования инновационного кадрового потенциала.

Во-первых, переход к «новой экономике, основанной на знаниях» у нас формируется на накопленной базе старых советских школ. Переход же таких стран как Южная Корея, Сингапур, Бразилия, Малайзия происходил на «пустом» месте. В Казахстане имеется традиционная организация промышленного, научного и образовательного сектора, но остро стоит вопрос об эффективности функционирования этих связей. Необходимо производство уникальных технологий и продуктов.

Во-вторых, наблюдается низкая активность университетов в исследованиях и разработках, основное направление их деятельности – предоставление образовательных услуг.

В-третьих, отсутствует согласованность интересов государства, промышленного сектора, научно-образовательного общества и населения.

В 2016-2017 гг, согласно рейтингу ВЭФ, по Казахстану отмечаются ухудшения по таким показателям, как повышение квалификации персонала (76-е место против 62-го), профессиональная подготовка (62-е место против 54-го) и др.(таблица 1).

Таблица 1 - Индикаторы ГИК Республики Казахстан, по которым наблюдается значительное снижение рейтинга страны

Индикаторы		2014	2017	Изменение
1	Среднее образование, доля обучаемых (стат. данные)	29	42	-13
2	Высшее образование и профессиональная подготовка	54	62	-8
3	Повышение квалификации персонала (76-е	62	76	-14

	место против 62-го)			
4	Оплата труда и производительность (22-е место против 16-го)	16	22	-6
5	Использование технологий на уровне предприятий	78	90	-12
Примечание – составлено автором по источникам [7]				

Государство должно ориентироваться на увеличение доли внутренних затрат на образование, науку, в валовом внутреннем продукте до 1,5 -2%, что является пороговым значением этого показателя, при котором обеспечивается минимально допустимый уровень национальной экономической безопасности. Сейчас эта доля составляет в Казахстане - 0,8% (для сравнения – в Японии 3,04%, в США - 2,64%, в Германии - 2,8%, в Франции - 2,7%, в Италии - 2,5%, в странах СНГ в России - 1,06%, в Азербайджане - 0,4%, в Туркмении - 0,6%, в Узбекистане - 0,7%, в Таджикистане - 0,2%, в Киргизии - 0,1%) [7].

Поэтому на данном этапе именно государственный заказ должен оставаться главным источником финансирования подготовки инновационно настроенных кадров.

К источникам финансирования развития системы подготовки кадров также относятся различные международные фонды, гранты по международным программам и иные источники, в том числе финансирование подготовки специалистов за счет средств работодателей.

Качество высшего образования может быть повышено на основе расширения стратегического партнерства высших учебных заведений с предприятиями, поскольку и вузы, и предприниматели заинтересованы в подготовке высококвалифицированных специалистов, обладающих необходимыми для успешной трудовой деятельности профессиональными компетенциями, то есть совокупностью теоретических знаний и практических умений и навыков, определяемых рамкой Национальной системы квалификаций и профессиональными стандартами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н.А. Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 30 ноября 2015 г.

2. Мартемьянов В.В. Методика оценки эффективности повышения экономического потенциала региона на основе модернизации его технологической базы // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2017г. – №2-1.

3. Презентация Проекта ГПИИР// ж. Личный счет. - http://lsm.kz/

4. Быкова О.Н., Мусатова Ж.Б. Роль высшей школы в подготовке кадров для инновационной экономики. Человеческий капитал и профессиональное образование. №1(1), 2018. С. 42-46.

5. Ситенко Д.А. Перспективные направления инновационного развития Казахстана //Саясат-Policy. – 2016. - №2(187). – С.8-12.

6. Бишимбаев В. Инновационная инфраструктура: опыт и пути развития // Казахстанская правда, 15.03.2013, www.kazpravda.kz

7. Аубакирова Ж.Я. Формирование инновационной экономики в Республике Казахстан: использование зарубежного опыта [Текст] / Ж. Я. Аубакирова // К,аз¥У хабаршысы. Экономика сер. Вестник КазНУ. Сер.экономическая. 2017. №2. С. 33-36.

УДК 338.432

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ РЫНКЕ МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ

Нурнепесов Ш.К., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель к.э.н., профессор Аманиязова Г.Д., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье представлены результаты статистического исследования состояния продовольственного рынка в Мангистауской области, выявлены особенности состояния продовольственной безопасности в регионе.

Ключевые слова: продовольственный рынок, безопасность, продукты питания, регион, потребление.

Безопасность продуктов питания или, другими словами, продовольственная безопасность (далее – ПБ) выступает неотъемлемой частью национальной безопасности каждого конкретного государства и одновременно является фактором сохранения его целостности и суверенитета, важнейшей составляющей демографической политики, необходимым условием реализации стратегического национального приоритета - повышения качества жизни своих граждан путем гарантирования высоких стандартов жизнеобеспечения.

Под безопасностью на продовольственном рынке принято понимать положение, включающее следующие составляющие:

– физическую доступность продовольствия, под которой понимается наличие продуктов питания на всей территории страны (региона, области, города) в каждый момент времени и в необходимом ассортименте;

– экономическая доступность продуктов питания, состоящая в том, что уровень доходов независимо от социального статуса и места жительства гражданина позволяет ему приобретать продовольствие, по крайней мере, на минимальном уровне потребления;

– безопасность продовольствия для потребителей, то есть возможность предотвращения производства, реализации и потребления некачественных пищевых продуктов, способных нанести вред здоровью населения [1].

В целях проведения международных сравнений, согласно позиции Продовольственной и сельскохозяйственной организацией Объединенных Наций (ФАО) состояние продовольственной безопасности принято оценивать двумя показателями – объемом переходящих до следующего урожая запасов зерна и уровнем его производства на душу населения.

Региональная продовольственная безопасность представляет собой способность региональной системы формирования и распределения продовольственных ресурсов стабильно обеспечивать все категории населения на территории региона продуктами питания, по крайней мере, на уровне норм минимальной потребительской корзины [2].

В Республике Казахстан две столицы и 16 областей, и каждый регион характеризуется своими особенностями продовольственного обеспечения. Наиболее интересной спецификой отличаются сравнительно малонаселенные, но в тоже время индустриально развитые западные области республики, в число которых входит Мангистауская область с населением 587,4 тыс. чел. на начало 2018 г.

Состояние продовольственного рынка в Мангистауской области (как и в любом другом регионе страны) во многом определяется объемами потребления основных

видов продуктов питания и уровнем расходов населения на продовольствие в целом (таблица 1).

Таблица 1 – Показатели выпуска и потребления продовольственных (сельскохозяйственных) продуктов в Мангистауской области за 2013-2017 гг

№	Показатели	Ед. измер.	2013	2014	2015	2016	2017
1	Доля продовольственных товаров в структуре потребительских расходов	%	48,1	49,3	49,5	53,4	56,1
2	Расходы населения области на продовольственные товары (ПТ)	Тенге в год в сред. на душу населения	202,2	215,3	221,7	253,7	269
3	Расходы на ПТ в среднем по Республике Казахстан		180,4	191,9	206,4	229,8	259,1
4	Валовой выпуск (ВВ) продукции сельского и рыбного хозяйства	Млрд. тенге	8,6	9,5	12,3	13,0	14,4
5	Доля ВВ сельского хозяйства Мангистауской обл. в ВВ АПК РК	%	0,3	0,3	0,37	0,35	0,35
6	Потребление продуктов питания на душу населения в год, кг.						
6.1	Мясо и овощи		171	172	165	160	164
6.2	Молоко и молочные продукты		250	229	251	240	236
6.4	Хлеб, крупа, макароны		132	125	120	119	116
Примечание – составлено автором на основе обработки источников [3],[4]							

Анализ представленных в таблице 1 данных показывает, что денежный объем расходов населения области на приобретение продовольствия увеличивается ежегодно в среднем на 10%. Особенно значительный рост показателя наблюдался в 2016 г. (114%), а всего за пятилетний период увеличение расходов жителей на продукты питания в Мангистауской области составило 133%.

Соответственно, имеет место увеличение удельного веса продовольственной корзины в общем объеме расходов домохозяйств: если в 2013 на нее приходилось 48,1% всего потребительского бюджета, то в 2017 году 56,1% (рост в 1,16 раза). Мировой же опыт показывает, что доля расходов на питание по мере повышения уровня доходов на душу населения обычно сокращается, варьируясь от 60% (страны с низким уровнем доходов) до 15% и ниже (страны с высокими доходами) [5].

Нужно также заметить, что уровень продовольственных расходов в Мангистау ежегодно превышает среднереспубликанский показатель, что объясняется более высокими ценами на продукты питания, чем во многих других областях страны. В свою очередь, причинами «дороговизны» продовольствия в регионе являются: слабая обеспеченность собственным сельскохозяйственным и пищевым производством, высокая составляющая транспортных расходов в составе себестоимости ввозимых продуктов.

При изучении динамики валового выпуска продукции агропромышленного комплекса Мангистауской области было выявлено, что, несмотря на ежегодный рост данного показателя в регионе, в целом его вклад в сельское хозяйство республики крайне незначителен, на протяжении последних пяти лет на Мангистау приходится

менее 1% общеказахстанской продукции АПК. Региональные производители продуктов питания не в состоянии полностью обеспечить область необходимыми для полноценного питания продуктами. Так следовательно, в области назревает проблема роста собственного производства сельскохозяйственного сырья и продовольствия, решение которой поддержит ПБ в регионе.

Следующей группой показателей, характеризующих достаточность имеющихся в регионе продуктов питания на душу населения выступают уровни потребления различных продовольственных товаров. Согласно данным таблицы 1, на протяжении последних лет в Мангистауской области наблюдается снижение средних значений потребления мяса и овощей (со 171 кг. на душу населения в 2013г. до 160 кг. в 2016г.); молочных продуктов (со 250 кг. на душу населения в 2013г. до 240 кг. в 2016г.), хлебобулочных изделий (со 132 кг. на душу населения в 2013г. до 116 кг. в 2017г.). Данная динамика характеризуется как негативная, очевидно, что уровень продовольственной безопасности в регионе ухудшается.

Рассмотрим дополнительно показатели потребления отдельных продуктов питания по области и республике в целом в 2017 г. (рисунок 1).

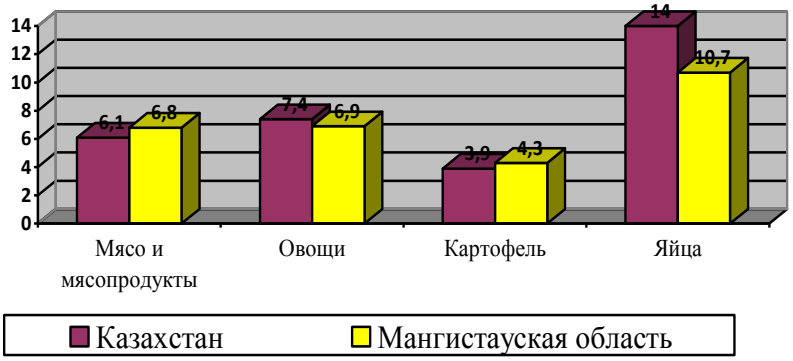

Рисунок 1. Потребление продуктов питания в Республике Казахстан и Мангистауской области (в среднем кг в месяц на одного члена домохозяйства) [4]

Данные рисунка 1 показывают, что по таким продуктам как мясо и картофель уровень потребления в домохозяйствах Мангистауской области превосходит средний по республике, а по количеству употребляемых овощей и яиц отстает от среднеказахстанского показателя. Считается, что пищевой рацион у населения с низким уровнем доходов богат зерновыми, картофелем, в то же время бедные слои населения потребляют меньше мяса, молочных продуктов, масел, жиров, а также фруктов и овощей. Эти продукты обычно самые дорогие, но они являются наиболее концентрированным источником многих питательных веществ [5].

Таким образом, проведенное исследование статистических показателей выявило следующие особенности состояния продовольственного рынка в изучаемом регионе:

1. рынок продовольственных товаров в Мангистауской области представлен всеми видами продуктов питания;

2. большинство продовольственных товаров в регионе являются межреспубликанским импортом, из-за издержек доставки продовольствия в область увеличивается его стоимость и, соответственно, наблюдается ежегодное увеличение расходов населения на продукты питания;

3. в Мангистауской области замечен высокий уровень потребления продуктов питания, по некоторым позициям превосходящий средний по стране, что объясняется

сравнительно более значительным уровнем денежных доходов населения в данном регионе;

4. собственного развитого продовольственно-сельскохозяйственного комплекса в Мангистауской области пока нет, что обусловливает зависимость региона от поставок продуктов питания извне (низкий уровень самообеспеченности) и необходимость формирования и своевременного наполнения стабилизационных фондов. Доказано, что низкий объем запасов (внезапный дефицит) отдельных видов продовольствия приводит к большей изменчивости цен на рынках из-за неопределенности относительно достаточности поставок.

Для решения вопросов повышения продовольственной безопасности в рамках региона, на наш взгляд, можно было бы предложить:

- регулирование внутренних цен на продовольствие;

-постоянное проведение мониторинга и точечных маркетинговых исследований в области продовольственной безопасности на рынках город Актау и Жанаозен;

-поддержку государственных и частных инвестиций в развитие сельского хозяйства и перерабатывающей пищевой промышленности в области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аяпова Ж.М. Показатели и критерии оценки состояния продоволь- ственной безопасности: опыт Казахстана и зарубежных стран // Вестник ВГУИТ. 2017. Т. 79. № 1. С. 445–450

2. Аграрная политика /А.П. Зинченко, В.И. Назаренко, В.В. Шайкин и др.; под ред. А.П. Зинченко. – М.: КолосС, 2014. – С. 304.

3. Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. 2013-2017. Статистический сборник / Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан. –Астана, 2018. – 192 с.

4. Уровень жизни населения в Казахстане. 2013-2017. Статистический сборник. – Астана, 2018.- 86 стр.

5. Папцов А.Г. Глобальная продовольственная безопасность в условиях климатических изменений: монография / А.Г. Папцов, Н.А. Шеламова. М.: РАН. - 2018. - 132.

ӘОЖ 9.908

МАҢҒЫСТАУДА ГЕОТУРИЗМДІ ДАМЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Бектілеуов Бағдат, Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекші: Байискакова Қ. А., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бүгінде Маңғыстаудың туристік әлеуетін көтеру үшін көптеген істер атқарылуда. ЮНЕСКО-ның жаһандық геопаркі мәртебесін алу үшін Маңғыстау облысының аумағындағы табиғи және мәдени мұраларды ұсыну жөнінде жұмыс тобы құрылып, іс-шаралар жоспары жасақталған.

Түйінді сөздер: геотуризм, геопарк, Маңғыстау геопаркі.

Біріккен Ұлттар Ұйымымен маңыздылығы жоғары деп танылған туризмнің тұрақты дамуына қызығушылық таныту үшін 2017 жыл – Халықаралық тұрақты туризм жылы деп жарияланған болатын.

Туризмнің тұрақты дамуына көптеген мүмкіндіктер ашатын геопарктер планетамыздың 4,6 млрд жылдық тарихын, сонымен қатар, біздің өміріміз бен қоғамымыздың әрбір көзқарасын қалыптастырған геологиялық әртүрлілікті баяндайды.

Аспан астындағы мұражай - өңірімізде орналасқан 11 мыңнан астам тарихи-мәдени, табиғи ескерткіштерді әлемге кеңінен танытуға және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізіп, келешек ұрпаққа жеткізу үшін ұлттық құндылықтарымызды, салт-дәстүрлерімізді сақтап, қастерлеп, туризмнің тұрақты дамуына ықпал ететіндігін, сонымен қатар жаһандық дәрежедегі табиғи объект – «Маңғыстау геопаркін» құру өңірімізге туристерді тартуға көп мүмкіндік беретіндігін ескере отырып, өткен жылдың қараша айында - ЮНЕСКО-ның Франциядағы штаб-пәтеріне «Маңғыстау геопаркін» жаһандық геопарктер тізіміне номинациялау бойынша өтінім берілді.

Үстіміздегі жылдың сәуір айында Қазақстандағы Біріккен Ұлттар Ұйымының өкілдігінде ЮНЕСКО-ның Кластерлік бюросының ықпал етуінің ЮНЕСКО-ның Кластерлік бюросының ықпал етуімен ЮНЕСКО-ның жаһандық геопарктер бойынша Қазақстанның Ұлттық комитетінің мәжілісі өткізілді. Кездесу барысында комитеттің мүшелерімен жаһандық геопарктер желісіне Маңғыстау геопаркін, сонымен қатар Бурабай, Алтын-Емел ұлттық табиғи парктері мен Арал бойын номинациялау мәртебесі талқыланды. Сонымен қатар кездесуге қатысушылар геологиялық мұрамызды сақтау, туризмнің тұрақты дамуын ілгерілету мен Қазақстанда геотуризмнің даму перспективасы және олардың бір-бірімен байланысы туралы мәселелерді талқылады.

Осы бағытта Маңғыстау, Түпқараған аудандары бойынша «Маңғыстау геопаркі» жобасына кіретін аумақтарда ЮНЕСКО-ның халықаралық сарапшылары экспедициямен келіп, зерттеу-зерделеу жұмыстарын жүргізді.

«Маңғыстау геопаркі» жобасының аумағына Сұлтан епе, Шақпақ ата жерасты мешіттері, Жығылған мүйісі, Тамшалы шатқалы, Түпқараған ауданы Форт-Шевченко қаласындағы мұражай кешені, оның ішінде Форт-Шевченко қаласындағы этнографиялық мұражай, Т.Г. Шевченконың мемориалдық мұражайы, Мұрын жыраудың мұражайы, Отпан тау тарихи-мәдени кешені, Көгез этноауылы, Ақмыш, Самал шатқалдары, Қызылқала қалашығы, Қапам сай, Шақпақты сай, Шерқала, Көкала, Жылшы таулары, Айрақты-Шоманай тау шоқылары, Қамалдар сайы, Қарадиірмен сазды қабаттары, Торыш жеріндегі шар тәрізді конкрециялары кіреді.

«Маңғыстау геопаркі» жобасын жаһандық геопарктер тізіміне номинациялау және «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру аясында Маңғыстау облысының туризм басқарамасымен өңірдің туристік әлеуетін ілгерілету мақсатында, үстіміздегі жылдың мамыр айында «Құпиялы Маңғыстау» тақырыбында Ресей және Әзірбайжан елдері, отандық туроператорлар мен бұқаралық ақпарат құралдары, отандық блогерлердің қатысуымен облыс аумағы бойынша ақпараттық-жарнамалық тур өткізілді[1].

Бұл туралы бүгін облыста геотуризмді дамыту мүмкіндіктері және Қазақстанда ЮНЕСКО-ның ғаламдық геопарктер желісін құруға арналған халықаралық конференцияда айтылды. Сарапшылардың айтуынша, егер жоба жүзеге асса өңірге жылына 100 мың турист келеді [2].

Қорыта айтқанда, Маңғыстау туризмінің қарыштап дамып, ел экономикасына қомақты үлес қосатыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Маңғыстау» газеті №112-113/9509/96 шілде 2018. «Маңғыстау геопаркі» жобасы Гүлсім Жариева, Маңғыстау облысының туризм басқармасы туризм бөлімінің басшысы

2. http://mangystautv.kz

UDC 711.168

IS ASTANA THE KAZAKHSTAN'S SECOND DUBAI?

Lyazzat Galilolla, master, Department of Art University of Central Oklahoma 100 N. University Drive Edmond, Oklahoma 73034 USA
Scientific adviser: Dr. Teresa Pac University Drive Edmond, Oklahoma 73034 USA & Onaikhan Zhadigerova KGUTI them. Sh. Yessenova, Aktau

Abstract: The research examines the comparative study of two touristic and politically important cities, Astana and Dubai. Both cities represent a powerful moving force as representative symbols of the countries, Kazakhstan and United Arab Emirates. The research would analyze the structural motifs in addition to the overall main aspects of the cities. Comparing two cities, first of all, each represents different city image of the World part they stand for. From this perspective, I came to the interesting question: «Do these cities truly portray their countries as well as its culture?», as being the most known, economically and politically important to their societies? Moreover, some researchers suggest that Astana architecture is trying to replicate Dubai. By the other hand, most countries located in Central Asia - are notable as less developed countries and share lack of contemporary architecture growth, due to political history of these countries. In addition, for Kazakhstan being the country which historically had no chance to compete at the level of architecture evolution plus visual appearance - Astana - is a dramatic change at the state and world status. The following research examines the issues and the opinions over the contradictory comparisons mentioned earlier and the way how it all came up in nowadays.

Keywords: Astana, Dubai, Kazakhstan, UAE, Architecture

1. Introduction We live in a society the mindset and beliefs of which reflect its surroundings. Because the objects that surround the group of people are the choice of preference, through what people could defend themselves and their strong personal interests and beliefs. Same as the nations and countries they belong to, states and cities. The cities that represent the country, the architecture that builds an understanding of the cultural importance and legacy. When we touch these topics, we came to the opinion that is all matter of time. Nation cannot built its image in the couple of decades. But, what about country? Is country able to bring into life the visual explanation for the cultural heritage? The heart of the Central Asia is one of the greatest examples of how from the «clear paper» and bare ground the representation of culture was built. Astana city's construction history explains how crucial is for previously colonized nations to «restart» or «rebuild» the image of the culture. The another, probably the World's greatest example is Dubai, which same as Astana had a plan of empowering the cultural heritage through the independence from the economic and political influence. Kazakhstan and United Arab Emirates, both were going through the difficult financial times, when the establishment of the strong political structure was necessary. Because both countries were under the «post-colonial» eras; for Kazakhstan it was to overcome and defend itself as an independent country from Soviet Union; and for United Arab Emirates the first step was to unite the emirates and stabilize the economy of the Arabian Peninsula. Beginning with the bare fundament both cities, Astana and Dubai, made a dramatic change of economic growth and political interest of the close regions. The «Boom» effect of the sensational modification of the cities during the 1990's until the present days, left many people with an opinion of similar approach of them. Furthermore, comparing the scale

of both cities, it is obvious for many of us to hardly find any visual similarities between Astana and Dubai. Since Dubai's city plan is only compared at the level of world's biggest and famous megalopolises that have been built for decades, which established great infrastructure, settled as one of the world influential and significant cities with their great histories. Consequently, for Astana's architecture to equal with Dubai is not reasonable, however they share other aspects of city branding plan.

2. Astana. Astana performs itself as a capital of Kazakhstan, which was previously known as Akmola; after establishing it as an official capital on May 6 of 1998, the city was renamed to Astana. Interestingly, Astana directly translates as - capital. Beginning from the previous year of the new capital, Nursultan Abishevich Nazarbayev - the first and only president of Kazakhstan, issued a decree of making a new reconstruction project for industrializing the new capital. The construction of the city started in 1997, when the city still was named as Akmola. For almost twenty years Astana is still under the realization of huge projects. However, Astana already has a designed layout for the appropriate capital image. The capital's main role is to operate as a seat of the government, therefore it have to contain the chief administrative and federal buildings. The Astana project was designed by the famous Japanese architect - Kisho Kurokawa. Kurokawa never had a chance to plan the whole city on a bare steppe.

The given figures shows the dramatic change of Astana's landscape size within three decades from 1985 to 2016 years. Due to tense expansion and a speedy reconstruction of the capital, it influenced the economic part of it, by bringing up a good amount of financial heads, rising its marketing and building the image and brand of the city.

Based on research, most main capitals over the world have their symbolic objects as an addition to the federal buildings which are important in a state level. The symbolic object should give a general characteristic of the city, country and culture, so it either can be a monument, building or a statue. For Astana is the *Bayterek* monument, which was one the first establishments built in the capital. *Bayterek* plays a very significant value to Kazakh nation. According to the mythical traditions of Kazakh culture, *Bayterek* is a mythical giant-tree and a tree of Life, which grows in the center of the Universe. The concept of it is to have the roots in the underworld, the trunk in the earth, and the crown in the heaven. The entire monument created with various specific semantic characteristics; it includes the powerful symbol as the *Samruk* bird (progenitor of Kazakhs) who lays the golden egg - which represents the Sun. Furthermore, at the very top of the «Bayterek», inside the golden crown placed the golden imprint of the president's Nursultan Nazarbayev hand. There is a comparative example of how the central part or so-called «downtown area» of Astana looked back in 2002, with the *Bayterek* monument right in the middle of the construction sector. The construction started moving from the center focus and spreaded in parallel into two lines. The following image under pictures the capital's present central area, which fascinates with its great modification within just fifteen years. Scanning the current architectural design of the capital Astana, we can observe the horizontal line of the city is lost in the view, due to urbanization process, the private sectors are less involved in the city branding, and the sector still faces the abandoned sectors with lack of contemporary and design care.

The included image collects all the major establishments built in Astana. There is a depiction of mosque, which is now the general mosque of the Kazakhstan, the structure of which fascinates with its scale and materials been used. It is important to note that Kazakhstan doesn't have an official religion; however, the Islam is the most practiced religion in Kazakhstan, approximately 70 percent of the population are Muslims, and 26 percent are Christians. Based on the prehistory of the Kazakh nation and the political interest, the religion practice has restrictions and it's not allowed to openly practice religion in public places. Due

to several reasons, the concept of centralizing the Islamic institutions is not concerned as in Islamic countries, such as United Arab Emirates.

3. Dubai. When we talk about the most beautiful skyscrapers and the tallest buildings, the first city that comes up to our imagination is probably Dubai. Dubai is the city with interesting history. The city started to get recognized only after the discovery of oil reservoirs back in 1966, which was the first beginning of Dubai's evolutionary history. Along with the financial growth of the city it attracted many influencers, sponsorships as well as colossal ideas. And here we come to the formation of UAE - United Arab Emirates, a new country-federation which secures seven developing emirates. Nevertheless, the oil industry wasn't enough for the city growth, and from this point the state pushed the effort for strengthening the economy independent from the oil production. The emirate's government focused on the development the city's external status in global status. Beginning with building the largest artificial port in the world, *Jebel Ali*. The progress of Dubai led to its creation as one of the major industrial centers and brought numerous investments from world leading companies. There followed other cardinal changes to the economy of the city, especially its ultramodern architecture, as the world's first seven-star hotel - *Burj Al Arab*, which is known for its unique form of sail, opened in 1999. Even though Dubai is not a capital of Arab Emirates, it still has an icon which symbolizes the city, the tallest building in the World - *Burj Khalifa.* The building was the most ambitious project in Dubai industrialization, at over 828 meters = 2716.5 feet, with 163 floors. The construction started in 2003, the same year of realization another big project of the world famous artificial «Palm Islands» in the palm tree forms: *Palm Jumeirah, Deira Island and Palm Jebel Ali.* The same architectural background as Astana, Dubai shares as well. The Figure 5 provides with the images of architectural modification within just 27 years, which is not even three decades. Here we come to the contradictory opinions of many people around the world, especially the critics and politics from Central Asia, while comparing both cities and finding the similarities over the historical foundation of each city. The famous Kazakh businessmen, Kairat Kuraubergenov and Beibit Alibekov, make a joke of calling Astana the *«Second Dubai in Kazakhstan»*.

Nevertheless, analyzing the past situations of both, I came to a strong viewpoint that these two cities Do share the same concept of industrialization but from different perspectives.

4. The scheme comparisons. Comparing the two model schemes of both cities, interestingly both has the almost same idea of centralizing the main symbolic building. In Astana center layout, we can see how the major important buildings lay in the center and surround the symbol of Astana - *Bayterek* monument which is placed right in the heart. Looking at the Dubai city center layout, we observe the similar concept, where it is centralizing the symbol of Dubai and one of the most popular buildings - *Burj Khalifa* - known as the World's highest building in nowadays. Moreover, in the Figure 6 it clearly depicts the structural design of the city centers, where the tall buildings or so-called skyscrapers almost perfectly positioned in rows spreading from opposite sides of the central building. However, it is obvious to acknowledge the huge difference of the architectural development between two cities. The picture of Dubai represents only a small part of the actual city, whereas the illustration of Astana includes the main and important part of it.

5. Conclusion. Both cities share the idea of separating the private sectors from the touristic places, by making the touristic places the major part of the cities. However, from the comparisons of both cities, Dubai's administration cares for both sides, for touristic area as well as to the private sector; which cannot be discovered from Astana's administration. Moreover, this concept leads to the opinion of less caring and ignorant attitude, which is upsetting. Both cities has the responsibility of providing the economic growth from tourist and economic perspectives. The status of leading cities pushes them to improve and develop

further among others, in order to proudly represent and be a face - a visual image of the country they belong to. The young age of the Astana city promises the future development as dominant modified industrial capital as Dubai. Moreover, Astana still has a lot to go through and be economically sustained as Dubai megapolis.

LITERATURE

1. Al-Kodmany, Kheir, Mir Ali, and Tingwei Zhang. «Importing urban giants: Re-Imaging Shanghai and Dubai with Skyscrapers» ArchNet-IJAR: International Journal of Architectural Research 7, no. 2 (2013): 22-42.

2. «Astana Kazakhstan Respublicasynyn Elordasy» Kazakshtan Respublicasy Presidentinin Resmi Sayti, Astana, Kazakhstan, 2018.

3. Brook, Daniel. A History of Future Cities. First Norton Paperback ed. 2014.

4. Glaeser, Edward L. Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier. New York: Penguin Press, 2011.

5. Hobbs, Tatiana. A World-class City in the Middle of the Steppe: Place Marketing and the Construction of an Image of Place in Astana, Kazakhstan, 2009, ProQuest Dissertations and Theses.

6. Kanna, Ahmed. Dubai the City as Corporation. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011.

7. Katodrytis, George. Architectural Design Ser.: UAE and the Gulf: Architecture and Urbanism Now (1). New York: John Wiley & Sons, Incorporated, 2015. - PAGE 57

8. Köppen, Bernhard. «The Production of a New Eurasian Capital on the Kazakh Steppe: Architecture, Urban Design, and Identity in Astana» Nationalities Papers 41, no.4(2013): 590-605.

9. Koch, Natalie. «The Monumental and the Miniature: Imagining 'modernity' in Astana.» Social & Cultural Geography 11, no. 8 (2010): 769-87.

10. Ramos, Stephen J. Dubai Amplified the Engineering of a Port Geography. Design and the Built Environment. Farnham, Surrey, England.; Burlington, VT: Ashgate Pub., 2010.

UDC 930.23

THE COLD WAR PROPAGANDA POSTERS: USA AND USSR

Lyazzat Galilolla, master, Department of Art University of Central Oklahoma 100 N. University Drive Edmond, Oklahoma 73034 USA
Scientific adviser: Dr. Teresa Pac University Drive Edmond, Oklahoma 73034 USA & Onaikhan Zhadigerova KGUTI them. Sh. Yessenova, Aktau

Abstract: This Research examines the comparison of war propaganda posters between the two dominating superpowers of Twentieth Century, USA and USSR (United States of America and Union of Soviet Socialist Republics). Through the years from 1950 to 1960 the Cold War between the USSR and the USA was at its height. The research studies an idea of how the «Cold War» affected the visual Art in the political and economic viewpoints. It specifies on graphic posters as provided by several artists from each country. Posters would give a clear picture of inspiration in the politico economic regime of both countries. The following works analyze the true social politico economic views and positions each superpower was having against each other. Furthermore, this research work observes the methods of expanding the undermentioned propaganda based artworks (posters) according to

the Political Interests of both powerful countries. The posters address the global, economic, political, and social issues in order to get the people's attention, to manipulate and to control over the people's mind towards the Political system and interests.

Keywords: Cold War, Propaganda Posters, USA, USSR

1. Introduction. After the World War Second, the World was actually divided into spheres of influence between two blocs with completely different Social and Economic systems. The USSR sought to expand the «socialist camp», guided from a single center modeled by the Soviet command administrative system. The Soviet Union in their sphere of influence was trying to introduce the state ownership for the main means of production, as well as to led the Communists to the head of political dominance. This system had to control the resources that had previously been in the hands of private capital and capitalist states [1].

On the other hand, the United States was striving for a such reorganization of the World, under which favorable and suitable conditions for the activity of private corporations will be created. Moreover, US wanted to get the leading position in a sphere of World influence [1].

Despite these differences between the two government systems, they still shared the common basis and in some cases the same interests. Both systems were based on the principles of industrial society, which required industrial growth, and hence increased the consumption of resources. However, the planetary struggle for the resources of the two systems with different principles of regulating industrial relations could not but lead to clashes. Nevertheless, the almost close equality of forces between the blocs, and then the threat of nuclear-missile destruction of the world in case of war between the USSR and US, kept the powers from direct confrontation. Thus, we came to the such phenomenon as the «Cold War», which actually never resulted to the World War. It started from 1947 and lasted till the dissolution of USSR in 1991.

Each power in defense of their interests, the interests of their political and economic status, were in need of support not only from the foreign countries, but also the major support from their people. After all, the people have to share the common interests with the heads of the superpowers. In this regard, in order to open the people's eyes and help them to properly penetrate the situation, forces were sent to develop the propaganda actions against each other. Each of the powers had various types of propaganda acts, such as: motivational speeches of the heads of state persuading about the harm of opponents, daily news portals (radio stations, newspapers, ads, etc.) reporting absurd actions and threats from the enemy, distribution of posters and brochures propagandizing ideas in the interests of the country. In this Research, I would like to pay a special attention to the propaganda posters of the Cold War time, where each country (USA and USSR) was defending its world political and economic position.

2. US Posters. During the World War Second, American propaganda drew the images of Russian heroes - selfless fighters for freedom. As soon as the war ended, in the editorial offices of American newspapers and magazines, the publishers remembered and start to mention that there is no freedom and no democracy in USSR. Besides that, they mentioned that there is a terrible Communist system, and this Communism is rapidly spreading across the Asia and Europe [2]. Moreover, there was a campaign to blacken the REDS (Communists), and these were the anti-communist posters, which assured people that if they did not fight Russians and Communism, tomorrow they would serve the «borscht» (traditional soup of Eastern European cuisines) by coupons in McDonald's. Also, there were the constant agitations from the government side, that if they did not fight USSR, Russians would steal their women and convert their children. These kind of posters people call - American anti-Communist agitation. The very first one this Research mentions is the poster called *«Is This Tomorrow»*, that originally was a cover of a comic book *«Is This Tomorrow?»* made by

Catechetical Guild Educational Society of St. Paul in 1947. As we can notice, the book was published two years later after the Second World War ended in 1945, and when the Cold War began. It was one of the first agitation artworks against the communist movement. The purpose and message of the book was to enlighten and to inform people about what Communism is all about and how bad it is to live and be a part of that Socialist environment by living under the dictatorship. The informative book made people think and led them be aware of another Political system.

If we look to this poster from the Art point of view, we see a very bright, an eye-catching drawing, depicting the scenes of violence and cruelty. The fighting soldiers of each side, where the «Reds» representing the Soviet soldiers and green ones portraying the American soldiers. Let's pay attention to the striking title which takes the most space of the drawing – *«Is This Tomorrow»*, and the fire blazing in the background and carrying away the American flag. In my opinion, this is the strongest psychological pressure exerted by the state on civilians who, during the wars, were the real patriots of their country. The state wanted to prompt the fear in people's eyes, the fear for their future. Because, according to the history it was easier to manipulate and control over people, because of their lack of education and knowledge. The main task of the posters was not the actual truth, but only the political interest for intimidation and warning of people [2].

The second example of the American anti-Communist agitation, is the poster *«If Russia Should Win»,* which represents that anti-Soviet movements also inspired the other Art industries as cinematography. Especially for that times, filmmaking was on its height in America. Comics and films began to be more in demand due to anti-Communist propaganda, and many of them were sponsored and exploited by the US government. The Cold War Era inspired several filmmakers to produce propaganda movies such as *«I Married a Communist»* 1949, *«The Red Menace»* 1949, *«Invasion USA»* 1952, *«City of Fear»* 1959, etc. One of the well-known posters of 1950s was *«If Russia Should Win»,* which was made in the beginning of 1950s for a Paramount horror film. The poster depicts a scene of an actress, Janice Logan, lying down beneath the men's boots, specifically here - the boots of a Russian man. The poster is accompanied by the inscriptions: *«If Russia and the Communists should win the next world war, many American men would be sterilized. In case the Communists should conquer, our women would be helpless beneath the boots of the Asiatic Russians».* A young lady in a role of a defenseless, fragile and frightened woman, which had an effect for a pity from men regarding the protection of their women.

The last, but not least, US anti-communist poster mentioning here is the *«The Red Iceberg»*. *«The Red Iceberg»* is an original cover of an anti-Communist comic book which was popular in 1960s [3]. This picture shows the main idea of all propaganda movements and works in general made in US. We can observe what political meaning this poster carries itself. First of all, we see a giant red Iceberg on which the flag and symbol of the Soviet Union is depicted. Down from the iceberg, there are several gravestones with carved names of states and countries, such as Poland, North Korea, East Germany, Hungary, Czechoslovakia, and China. From here we came to the fact that the red iceberg portrays the USSR and Communism, and the gravestones are the countries that were taken over by the Soviet Union and where the Communist system was spread to. Also, in the background of the poster, a depiction of a famous ship - the Titanic, with the USA letters on it. On top of the ship, Uncle Sam is illustrated, whose known as a national personification of the American government or United States in general. It turns out, the ship represents US; however, according to the sad story of the Titanic, where the ship collided with an iceberg and crashed. Hence the conclusion, the Cold War pushes the USA, pictured as the Titanic with Uncle Sam, directly to the iceberg denoting the USSR and Communism. According to these symbolic meanings, the actual message under the painting was that the Cold War can lead the United States to the

great losses. Additionally, the poster warns people that the USSR is a real danger, and the bad things can happen if the Communism would reach them [3].

3. USSR Posters. In the USSR, there was an active agitation against the capitalist dollar and the evil bourgeois. While the Soviet Union was trying to expand Communism as far as possible, to invite as many countries as possible to join the Socialistic system, this required lots of «advertisement» of Communism. The spread of the idea that pleasant for people's eyes and ears, about how wonderful it is to live in a Communist society. Particular attention was paid to the distribution of media, ads, posters, brochures, advertisements, etc. promoting the Soviet Union and Communism. However, proceeding from the fact that the US was the main opponent of this regime, as they were against of such «Dictatorship» and were not liking the idea of USSR's border expansion, plus that the US were propagandizing the anti-Communism. In the Soviet Union dramatically spread a massive agitation against the Capitalist government system, which the United States is stands for. The anti-Capitalist posters were mainly depicted in a contrasting format, with provided examples of both sides with the different political and economic views. The main task of propaganda posters was to show that to live in the Socialist regime is the same as to live in a paradise, where everything is homegrown, organic and natural, everyone is same and everything is equally divided for everyone, etc [4]. Based on my Research, I came to the point that Soviet propaganda and advertisings did not carry harsh and severe violence in the paintings, pictures, or illustrations. Everything was in moderation, there was no such excessive emphasis on violent actions. Furthermore, almost all the posters and the artworks were ordered and sponsored by the state organizations. The first anti-Capitalist poster introduced in this work – *«We, They»* is a typical representative of the anti-Capitalist posters made in USSR. The illustration was made by two artists - S. Sakharov and K. Kubginov in 1950 [5]. The poster follows by the inscriptions written in the Russian language. Since the Russian language was the main and most common language used in USSR, after all the Russian Soviet Republic served as a foundation of the Soviet Union. Let's break down the significance of the poster. The left side represents the USSR with the description: «WE - turn deserts into a blooming field». Below, on the picture we can observe the two smiling men of different racial groups are on the construction area, which is shown in the background. On the other hand, looking to the opposite image from the right side, there is a depiction of US, described with the following words: «They turn cities and villages into a desert». And the drawing belonging to it depicts the military field in the midst of war, in a cold and gloomy tones, which awaked the fear of people.

In the anti-Capitalist agitations, much attention was paid for an intimidation of citizens, by blackening the America, regardless of truth and lies. The poster – *«American Freedom»* made by the artists B. Ye. Yefimov and N. A. Dolgorukov in 1960 [6]. This poster carries a sarcastic humor, which was a great rarity in the days of Communism. At that time and still nowadays, America was a country propagandizing freedom, freedom of speech, freedom of choice, freedom of the identity, and that the human rights are most important ones, all of that attracted the foreign people. The illustration made in a comic format, which includes four miniature scenes of a negative tone. In the middle, there is a symbol of American culture - the Statue of Liberty, on whose shoulders stands an evil policeman with a frowning expression on his face, holding a club in one hand, and handcuffs in the other. Also, we can notice a specific detail, drawing attention to the statue's mouth which is secured with a lock and a very sad face expression of the statue. According to the First amendment to the United States Constitution, which protects the rights to the freedom of speech, that completely contradicts this painting. Also, the small surrounding scenes describing the realities of freedom and human rights that US citizens have. The meaning of the picture is that American government and the U.S. Constitution do not follow the laws and rules, and people do not live

in that «American freedom» society as it was promised. The present poster tries to clarify and prove to the viewer that the sensational «American freedom» is only empty words.

One of the main structures of the Soviet system, was to establish the full equality between the citizens. In order to avoid inequality, discrimination and other social issues related to the identity [7]. Beginning from the smallest to the biggest needs, everything was in order of united and common. This feature was also often present in propaganda posters, such as the one below, «*U nikh lish' dlya bogatykh izobiliye*», which word for word translates as «their abundance only for rich's». The poster authored by Victor Ivanovich Govorkov in 1957. The painting is accompanied by the text given above on the right corner, including the fact that around t wenty million people cannot afford more than one liter of milk per month and to consume more than six kilograms of meat per year. By including such tough indicator, the poster got its popularity in other countries as well. There are depicted the woman with daughter standing at the grocery counter with milk. A woman with her head bowed, frowns and counts her cents. Witnessing that, she is probably does not have enough money. While in the background of the illustration, we see a big man with large forms and a cigar in his mouth - representing the typical men of the American bourgeoisie, with the smirk looking towards the poor lady. The title follows with words: *«A my stremimsya k izobiliyu dlya vsekh»* which means «we are striving for an abundance for everyone». Authors wanted to educate people that living in Socialist regime is much better than living in Capitalist regime, or in any other. By providing such facts, the government wanted to arise the fear in people eyes about what is «the real life» people face in US; constantly promoting the idea «own is always better». In addition, USSR posters were calling the people for labor, unity, patriotism, appreciation and love to the homeland [8].

4. Conclusion In conclusion, the Cold War theme of the antagonism between the two powerful superpowers is fully beaten. Even till these current days this topic is very topical. According to the mass media and news, I surely can say we still face this eternalized enemy propaganda between USA and Post-Soviet Russia. Both large, strong and powerful countries, USA and Russia (as the main representative of USSR) fighting with each other for several decades, have a great influence on the Art World. Because the Art is an important part of the World History in general. The Cold War was a confrontation between the two different ideologies and it affected all spheres of people's life, including the Art. Facing the contemporary Art, I come to the conclusion that during the Cold War, from 1947 to 1991, Art was used as a Weapon. Proceeding to the fact that there was no the actual war between two powers, however each side was actively engaged in Media and Art agitations against the enemy [9]. The anti-Communist and anti-Capitalist agitations presented in propaganda posters, ads, paintings, books and propaganda films, etc. Both countries produced their own agitational masterpieces on the verge of art, absurdity, slander and half-truth. The American anti-Communist posters showed an incurable hatred of Communism, Socialism and the Soviet world order. While USSR posters were comparing both political regimes, by enlightening the Communism and blackening the Capitalism. All of these was seen by people of the older generation and they remember those posters. However, nowadays, many of the agitational posters of that times may seem naive and ridiculous, nevertheless they produced the proper effect for past Era.

LITERATURE

1. Aulich, Jim. Stealing the Thunder: The Soviet Union and Graphic Propaganda on the Home Front during the Second World War. Visual Culture in Britain 13, no. 3 (November 2012): 343-366. Art & Architecture Source, EBSCOhost.

2. Barson, Michael., and Heller, Steven. Red Scared! The Commie Menace in Propaganda and Pop Culture. 2001.

3. Betts, Paul. 2012. The Cambridge History of the Cold War, Vols. 1–3. German History 30, no. 2: 319-322. Academic Search Premier, EBSCOhost

4. Bryant, M. (2009, 01). Backing the USSR. History Today, 59, 70-71.

5. Lafont, Maria. Soviet Posters: The Sergo Grigorian Collection. 2nd ed. Munich; New York: Prestel, 2008.

6. Crowley, David. Posters of the Cold War. London: New York: V&A Pub.; Distributed in North America by Harry N. Abrams, 2008.

7. Gill, Meredith, Casarino, Cesare, Mowitt, John, Rabinowitz, Paula, and Wolfe, Thomas. The Clarity of the Cold War: Truth and Literary Communism between the U.S.A. and the U.S.S.R. in the Era of Postmodern Globalization, 2012, ProQuest Dissertations and Theses.

8. Hamby, Alonzo L. Reshaping America: Society and Institutions, 1945-1960 (Book Review). The American Historical Review 88, no. 4 (1983): 1106-107.

9. Leffler, Melvyn P., and Odd Arne Westad. 2010. The Cambridge history of the Cold War. Cambridge: Cambridge University Press.

ӘОЖ 908 (075.8)

БЕСҚАЛА - ЖЫР МЕКЕНІ

С.Зейнетов, Бейнеу кешкі мектебі, Бейнеу ауданы
С.С.Бекешов, Ш.Есенов аындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
А.Д.Демеев, Ш.Есенов аындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бесқала мекенінің тарихи құндылықтарын ашу, тарихи маңыздылығын айқындау.

Түйінді сөздер: Қоңырат, Бесқала, Көне Үргеніш, қарақалпақ

Бесққала - Қоңырат, Хожелі, Шымбай, Төрткүл және Көне Үргеніш қалаларының XVIII - XIX ғасырлардағы жиынтық атауы.

Қоңырат - (өзбекше - Qo‘ng‘irot, Құнғирот, қарақалпақша - Qon‘ırat, Қоңырат) - Өзбекстанның солтүстік-батысында, Қарақалпақстан Республикасында орналасқан қала. Әмударияның шатқалында орналасқан. Қаладан батысқа қарай 8 шақырым жерде Үстірт платосы басталады.

1969 жылға дейін ол Железнодорожный кенті деп аталды, 2018 жылы халық саны 80 мың адамды құрады.

Хожелі - (өзбекше Xo‘jayli, Хўжайли, қарақалпақша Xo'jeli, Хожели) - Қарақалпақстандағы қала. Хожелі ауданының әкімшілік орталығы. Хожелі қаласының әкімідігіне екі қалалық елді мекен: Водник және Найманкөл бағынады Халық саны шамамен 104,5 мың мың адам.

Шымбай - (өзбекше - Chimboy, Чимбой. Қарақалпақша - Shımbay, Шымбай) - 1926 жылдан бері қала. Нөкіс (Нүкіс) қаласынан 56 шақырым қашықтықта орналасқан. Халық саны шамамен 30 мың адам.

Төрткүл - ежелгі Шорахан қаласына, бүгіні жарқын болашаққа ұласқан тек Қарақалпақстанда ғана емес, мүмкін, бүкіл мемлекетте өзіне сай орны мен абыройы бар қала. Қазіргі Төрткүл қаласы (Петро-Александровск) 1873 жылы құрылған болса, аудан болып 1927 жылы ұйымдастырылған. Халқының саны 178,3 мың адамды құрайды. Аудан аймағы Әмударияның оң жағасында орналасқан.

Көне Үргеніш, Гурганч, Гургандж (Джурджания) - ежелгі қала, ортағасырлық Хорезм мемлекетінің астанасы, Түрікменстанның солтүстігінде орналасқан.

Көне Үргеніштің пайда болған уақыты анықталмаған. Қала жөніндегі алғашқы деректер мұсылман жазбаларында келтірілсе де, қаланың арабтар келерден әлдеқайда бұрын салынғаны күмән туғызбайды. Шамасы Гургандж (араб. Джурджания) атауы б.з.б. 1 ғасырға жататын жазбалардағы Хорезмнің қытайша атауынан (Юецзянь) шықса керек.

Қазіргі кезде Көне Үргеніштен басқасы Қарақалпақстан Республикасының аумағында жатыр. Осы өңірді ертеден мекен еткен қазақтардың өзіне тән салт-дәстүрі, өнері, мәдениеті, әдебиеті қалыптасты. Солардың ішінде кең танылғандарының бірі - жыраулық өнері. Қазақ жеріндегі Сыр бойы, Жетісу, Батыс Қазақстан, Маңғыстау жыраулық мектептері секілді қарақалпақстандық қазақтар арасында қалыптасқан мектеп «Бесқала жыраулық мектебі» деп аталады.

Ғылыми еңбектер мен зерттеу мақалаларда Бесқала өңірінің XVIII-XIX ғасырлардағы жыраулық өнер өкілдері ретінде Жиеней Өтім, Қосым, Сағыр Дүйсенбай, Тұрманқожа, Қазан, Амантұрлы, Тілеумағамбет (Қу молда) Лепес, Оразбай сияқты ақын-жыраулардың есімдері аталады. Осылардан үлгі алып, дамыта жырлағандар кешегі Әбдімұрат, Мыңбай, Төртқара Теңізбай, Ережеп, Жоли Жақсылық, Алдаберген, Наурызбек сияқты өнер иелері еді. Ертеректе өмір сүрген ақын-жыраулардың шығармалары мен музыкалық мұралары бүгінгі күнге түгел жеткен жоқ. Ал XX ғасырдағы жыраулардың шығармалары біршама сақталып, бүгінде халық қәдесіне жарап отыр. Атап айтар болсақ, Құдайберген Кердері, Ережеп Тілеумағамбетұлы, Жақсылық Мамытұлы, Жақсылық Төлепов, Ерғожа Құлпыбайұлы, Жалғасбай Аралбаев, Қайролла Иманғалиев, Алдаберген Тасқынбайұлы, Наурызбек Нұржаубайұлы, Атаубай Мәмбетов, Өмірзақ Қалбайұлы, Қарасай Әбдімұратұлы, Тұрғанбай Жаңабайұлы т.б. ақын-жыраулардың мұралары мол [1].

Көшпелі малшылар айырбас жасау үшін қырдан қалаға жақындап келіп, қонып отыратын. «Ұлы Жібек жолының» сауда керуендері осы қалаға келіп тоқтағанда, жібек, мақта, мата, алтын, күміс бұйымдар, хош иісті майлар, тәтті тағамдар, т.б. өзіне керекті заттарды малға айырбастап алып отырған. Қалаларда темірден құрал-жабдық жасайтын ұсталық кәсіп, қыш-құмыра өндірісі, тоқымашылық, ағаш шеберлері, тері өңдеу, зергерлік т.б. қолөнер кәсіптері болды. Хон Цзюнь «Юань патшалықтағы тарихының аударма материалдарына толықтырулар» деген еңбегінде «Хазар теңізінің жағалауында түріктерге бағынышты қаласы бар ел бар, қаласында халықтың бір бөлігі қолөнер кәсібімен, ал екінші бір бөлігі саудамен айналысады» - деп жазған. [2]. Бұл Хазар теңізі жағасындағы Қаңға қаласы.

Бесқала атауын негізінен Кіші жүз қазақтары қолданған. Олар әр жылы, сол кездегі егін шаруашылығы және қолөнер бұйымдарын өндіру дамыған іргелес **Бесқалаға** керуен шығарып, базарда сатқан малының ақшасына астық, киім-кешек, т.б. бұйымдар мен заттар алып қайтқан.

Тарихта Бесқала атауымен белгілі Қарақалпақ өңіріндегі жыршыларды жырау деп атаған. Бұл өңірде қазақтың төл өнері - жыршылық дәстүр ерекше сақталып, бүгінгі күнге дейін жеткен.

Жақында «Қарақалпақстандағы қазақ ақын-жырауларының мұрасы» деген атпен марқұм Қаржаубай Жұмажанов пен Тұрсынай Төрткүлбаеваның оқулық-хрестоматиясы «Дәстүр» баспасынан жарық көрді.

Қарақалпақстандағы қазақ бауырларымыздың әдеби мұрасы - бүтін қазақ әдебиетінің шалқар айдынына қосылар арналы өзен.

Сонау алпысыншы жылдары М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қызметкерлері Т.Бекхожина, Т.Қанағатов, Б.Ысқақов, Б.Байділдаев,

Т.Сыдықов, музыка зерттеушісі А.Серікбаевалар арнайы сапармен барып, мол мұра жинаған.

Белгілі ғалым Алма Қыраубаева Қайролла жыраудың аузынан төрт дастан жазып алған. Тарихи себептермен Бесқала өңіріне біраз қазақ қоныс аударған. Ақын-жыраулар өзбек, қарақалпақ, түрікмен жүйріктерімен етене танысып, мақам түрлендіріп, сөз байытқан.

«Бабалар сөзі» көптомдығына енбей қалған тағы жүз томдық мұраның барын ғалымдарымыз айтып жүр.

Елбасының рухани жаңғыру туралы идеясының бір ұшы осы халық мұрасын, әсіресе шетелдегі қазақ әдебиетінің бұрынғы һәм бүгінгі байлығын жинап-теруде жатса керек. Өйткені Жер шарының қай бұрышында өмір сүрсе де, қазақ деген тұтас бір халық. Оның байлығы да, мұрасы да ортақ. Осы жағынан келген Бесқаланы мекен еткен Қосым жырау, Қазан жырау, Қарасай жырау, Өтім Балтуғанұлы, Таңжарбай Бәкірұлы, Жұмағали Сағынбаев, Дәриябай жырау, Ақпан жырау, Тұрман қожа сияқты көптеген ақын-жыраулардың еңбегі топтастырылған оқулық біз үшін бағалы болмақ.

Тарихта Бесқала атауымен белгілі өңірде қазақ бұрын да тұрған. Мысалы, XVI ғасырда өмір сүрген Ер Қосай батырдың асыл сүйегі Қарақалпақстан астанасы Нүкіс қаласының іргесінде Бестөбе деп аталатын жерде жатыр. Әйгілі Сырым Датұлының да бейіті - Қарақалпақстан аумағында. Әзберген Мұңайтбасов та сонда хандық құрған.

Батырдың соңы Байқазақ Жолдасбайұлы да сол киелі топырақта жатыр. Өткен ғасырдағы кәмпеске, аштық, репрессия жылдарында Қазақстанның батыс облыстары халқының біразы бауырлас қарақалпақ жеріне қоныс аударды. Бұл өңірде ірі жыр мектебі қалыптасты.

Өзбек, қарақалпақ, түрікмен халықтарының әйгілі жүйріктерімен араласып, үзеңгі қағыстырған жыршы-жыраулардың сөз қоры молайып, мақамдары түрлене түсті. Тіпті Кеңес заманында да Бесқала жыршылық мектебінің жібі үзілген емес. Аясы тарылған шығар, бірақ арнасы құрғаған жоқ. Халық жыр арқылы өзінің тамырына үңіліп отырды.

XX ғасырдың алпысыншы жылдарында қазақ өлеңінде төңкеріс жасап, Алтай мен Атыраудың арасын дүр сілкіндірген ерекше дарын иесі Қарақалпақстандық Төлеген Айбергенов поэзиясының бастау-бұлағы да осы жыраулар поэзиясы болатын. Ақын «Жақсылық жыры» деп өлең арнаған жыршы, ғаламат әнші Жақсылық Мамытовтың әдеби мұрасы да осы кітапта бар.

Қарақалпақ еліндегі қазақтың қаһарман ұлдары елеусіз қалмасын деген ниетпен халықаралық «Түркістан» газетінің 1915 жыл 29 қаңтар күнгі №4 (1071) санында «Бесқаланың бес батыры» атты мақала жариялаған болатын. Онда соғыс кезінде Кеңес Одағының батыры атағына ие болған Мақаш Балмағамбетов, Плис Нұрпейісов, Іният Наурызбаев, Жұман Қарақұлов, Жұмағали Қалдықараевтардың ерліктері сөз болған-ды.

Бірақ «Даңқ» орденінің толық кавалері Қарақалпақстандық Әлімбай Аманбаев олардың тасасында қалып келгені өкінішті-ақ. Алтыншы батыр да ескерілуі тиіс еді.

Ол 1922 жылы 23 қазанда Түрікмен ССР-і, Ташауыз облысы, Көне Үргеніш ауданының Көне Үргеніш ауылында дүниеге келген.

Әлімбай Аманбаевтың өмірбаяны И.Кургузовтың «Кавалеры ордена Славы» (Ташкент, 1966 жыл), «Солдатская доблесть» (Ташкент, 1970 жыл), К.Досановтың «Солдатские тропы» (Нүкіс, 1985 жыл), Ш.Бабашевтың «Ратные подвиги воинов из Каракалпакии» (Нүкіс, 1985 жыл) кітаптарында жарияланғаны болмаса, атажұрттағы ағайындар үшін беймәлім екені шындық.

Қарақалпақ халқы қазақтармен сан мыңдаған жылдар бойы бір туыс, бір тудың астындағы халық. Олар қазақ елі құрамынан, Кеңестер одағы кезінде Сталиннің бұйрығымен алынып, Өзбекстанға күні кеше ғана (1936 жылы) берілді. Сонау тарих

түпкірінен бері қарақалпақ пен қазақтың атамекендері Арал теңізінің жағалаулары, Амудария мен Сырдария өзендерінің төменгі жағы болып табылады. Қарақалпақ халқын құрайтын тайпалардың құрамы да қазақтармен бірдей: үйсін, қаңлы, кыпшақ, арғын, керей, найман, алшын, қоңырат т.б. болып табылады. Тілдері де бізбен бірдей. Қарақалпақтың белгілі ақыны Бердақ өзінің «Шежіре» атты дастанында екі елдің туыс екендігін былайша жырлапты:

«Анес, Малик-икки киши,
Пайғамбардың сахабасы,
Анес қазақтың баласы,
Шуннан «Алаш» болған екен.
Маликтің улы Разы хақ,
Яшлығында қойды гулпак,
Кийген екен каракалпак,
Шуннан «калпак» болган екен».

Бұл жырдың мағынасы «Анес пен Мәлік, екеуі де қазақтың баласы. Мәліктің баласы Разының бас киімінің атауына байланысты, оның ұрпақтары «қарақалпақ» аталған» дейді.

Нұрым ақын:
«Бір туған Қазақ, Созақты
Қазақ пен Қарақалпағың
Бірге туған ар жағың» - деп түйеді [3].
«Түменнен Айырқалпақ-ты,
Айырдан Қазақ, Созақ-ты,
Созақтан Қарақалпағың,
Қазақ пенен Қалпағың
Тумалас болад аржағы» (Ұзақбай Қазжанұлы (1897-1976).
«Сыбан менен Өзбек-ті,
Сыбаннан туған ер Қалпақ
Ер Қалпақ ұлын сұрасаң,
Қазақ пенен Созақ-ты.
Созақтан туған жарандар
Қара мынау Қалпақты,
Қазақ пенен бір туып,
Хорезмде қалам деп,
Өзі іздейді азапты [4].
«Майқы бидің баласы,
Жиен менен Өзбекті.
...Баласы сол жиеннің қазақ, созақ,
Созақтан жеке туды айырқалпақ,
Баласы Айырқалпақтың Қарақалпақ:
О дағы бірталай ел жатқан жалпақ.
Қарақалпақ баласы үшеу екен:
Қоңырат, Манғыт, Кенегес» [5].
«Туыпты Қазақ пенен Созақ бірге
Әкесі Айырқалпақ бір дейді ана.
Созақтан Толағай мен Сүйір туып,
Мекені аталады екен «бес қала»,
Үргеніш, Төрткүл, Шымбай, Тақтакөпір,
Қонысы Толағайдың тап сол ара.
Толағай әуелде аты болғанымен,

Атанған Қарақалпақ бара-бара [6]. Қазақтың ежелгі аңыз, ертегі, шежірелеріндегі көп айтылатын әйгілі Толағай (алып) батырдың елі (ұрпақтары) осылар.

Жалпы қарақалпақ халқы бізбен туыс, кезінде сан ғасырлар бойы, тіпті күні кешегі 1936 жылға дейін олар қазақ құрамында болды. Олар қоңырат, он төрт ру деген бірлестіктерден тұрады. Қоңырат бірлестігі өз кезегінде шуулық (9-8 ру) және жауынгер (7 ру) болып бөлінеді. Он төрт ру да екі топқа бөлінеді: біріншісі қытай мен қыпшақ (қытай-қыпшақ), екіншісі - кенегес пен маңғыт (кенегес-маңғыт).

Бұл жерде ноғай мен қарақалпақтың ұқсастығы екеу - қыпшақ пен кенегес, сондай-ақ маңғыт рулары. Сол сияқты қазақ-қарақалпақ ұқсастығы да екеу - қыпшақ, қоңырат, сондай-ақ қоңырат ішіндегі маңғыт пен қытайдың қосындысы - маңғытай.

Қазіргі Қарақалпақ жеріндегі Әмударияның бір саласы Қазақдария деп аталса, Қазанкеткен атты елді мекен, Қарабауыр, Қаражар, Қараөзен атты микротопонимдер кездеседі.

Бұдан шығатын қорытынды қазағы да, ноғайы да, қарақалпағы да бәрі бір халық, Шыңғыс хан одан да арғы сан мыңдаған жылдар бұрын құрылған қазақ мемлекеттігіне қараған елдер.

«Қарақалпақ халқының құрамындағы қазақтың белді рулары үйсін, балғалы және қайшылы (жалайыр), қаңлы, қарамойын (қыпшақ), ашамайлы және шереуші (керей), бағаналы, терістамғалы, қара-керей және садыр (төртеуі де наймандар), байбақты, адай, сумұрын, беріш және таз (бесеуі де алшын)» [7]. «Өзімізден айрылған қарақалпақ деген ел бар. Ол тіпті қазақ атанған соң айрылған. Олар Сырдарияға барып, орнығып, бұрынғы сарт атанып тұрғандармен бірге сарт атанған» [8].

Жалпы түрік халықтарының тегі (түбі) бір екендігін және олардың бәрі Маңғыстаудан бастау алатындығын айғақтайтын басты деректердің бірі «Алпамыс батыр» дастаны болып табылады. Жырда айтылатын оқиға желісі Маңғыстауда болып өткен. Соған сәйкес жырдың дүниеге келген жері де осы Маңғыстау. Жырдағы аттары аталған жер, су, тау, елді мекен атаулары әлі сол бұрынғы күйінде Маңғыстауда сақталған. Бұл жырды (эпос пен ертегілер циклі) Қазақтар мен қарақалпақтар «Алпамыс», өзбектер «Алпамыш», башқұрттар «Алпамыпі пен Барсын Хылуу», татарлар «Алпамша», алтайлықтар «Алый Манаш», қырғыздар «Манас» деп атайды. Бұл эпостың барлық (оғыз, қоңырат, қыпшақ) нұсқаларында да, олардың пайда болған уақыты айтылмайды. Алайда жырдың Дешті Қыпшақ даласында пайда болып, дамығаны анық аңғарылады.

Алпамыстың қоңырат тайпасынан шыққаны эпоста айқын көрсетілген, тіпті батыр шыққан Лақай руы да көрсетіледі. Эпоста Қоңырат тайпасының Орта жүзге жататыны, сондай-ақ осы тайпаға біріккен рулар саны отыз екі («отыз екі ата қоңырат») екені де айтылады. Эпостағы мәліметтерге сәйкес, Алпамыстың шыққан тегін былай деп есептеуге болады. Эпоста Арыстан баб туралы айтылады, аңыздарға сәйкес, ол мұсылмандар дүниесінде атағы мәлім, әулиелік және діндарлық қызметімен әйгілі Қожа Ахмет Иассауидің рухани ұстазы болған. Ескерте кететін жағдай екеуі де бір өңірде, яғни Нұқ пайғамбардың кемесі тоқтаған жерде ғұмыр кешкендерімен араларын бірнеше ғасырлар, тіпті мыңжылдықтар бөліп жатыр.

Оның кесенесі (бұрыштарында төрт мұнарасы бар екі күмбезді) Оңтүстік Қазақстан облысының Қызылқұм ауданындағы Қоғам селосының маңында, Арыс өзенінің Сырдарияға құяр сағасында орналасқан. Эпосқа қарағанда, баласы жоқ Байбөріге ұлы Алпамыс пен қызы Қарлығаштың дүниеге келуі туралы басқа әулие-әнбиелермен бірге Арыстан баб та аян берген.

«1936 жылы большевиктер (Москва) Қарақалпақ Автономиялық Республикасын (165 мың км^2) Қазақ ССР-інен ешқандай негізсіз, заңсыз тартып алып өзбектерге қосты.

Олар қарақалпақ халқының бұл жайлы не ойлайтынымен санасқанда жоқ. Ал, біздер өзбекке емес, қазаққа туыс халықпыз. 14 желтоқсан 1990 жылы Қарақалпақ АССР-ы Жоғарғы Кеңесінің сессиясы «Тәуелсіздік Декларациясын» жариялады. Бірақ бізді Ташкент зорлықпен ұстап отыр [9].

«Өзбек өрістес ел,
Қырғыз қоныстас ел,
Қарақалпақ қарындас ел,
Түрікпен тамырлас ел». Халық сөзінен.

Қарақалпақтар Кеңестік Мәскеу билігінің зорлығымен қазақтан бөлінген ең соңғы туыс ел [10].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Күнқожа Қайрулла. Бесқала бастауы. 2018
2. Ф.Беарамберг. Краткие сведения о караванной дороге из Мангышлаке в Хиву «Записи по отделение этнографии» 1 т 1867 г. 321 б.
3. Ө.Озғанбай «Ұлы Бесін» Алматы 2010. 268 б.
4. Әбубәкір Кердері. «Жолдас болсаң жақсыға мәртебеге жетесің» Ақтөбе-2011. 161.
5. Ыбырай Ақұн Құлбайұлы «Алтынды Орда қонған жер» Ақтөбе - 1994. 12 б.
6. Ш. Жұбанұлының шежіресі. Хамит Маданов «Кіші жүз шежіресі». Алматы, 1994. 13 б.
7. М.Тынышбаев «Қазақ халқының тарихына қатысты материалдар» Ташкент. - 1925. 27 б.
8. Ш.Құдайбердіұлы «Түрік, Қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі» Орынбор. - 1911. 65 б.
9. Ерназар Коныратов. Пресс секретарь Партии национального возрождения Каракалпакстана "Еркин Каракалпакстан". freekarakalpakstan@gmail.com 15.03.2008
10. Қожырбайұлы Мұхамбеткәрім. Қарақалпақтар - қазақтың баласы

ӘОЖ 323(045)

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЖАҺАНДАНУ ҮРДІСІМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ

Ережепова Р.Г., Ш.Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасындағы бағыттарды қазіргі жаһандану үрдісімен сабақтастыра отырып, ұлттық мәдениет және білім мәселесінің өзектілігі қарастырылады. Сондай-ақ, әлемдегі жаһандану үрдісінің түсінігіне шолу жасалып, оның ұлттық мәдениет пен рухани болмысқа ықпалына, жастардың білім алуына баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: рухани жаңғыру, жаһандану, үрдіс, ұлттық код, ұлттық болмыс, тіл, білім.

Сонау ғасырлардан бері қазақ тарихында ел тізгінін ұстаған мемлекет қайраткерлері мен басшыларының ел іргесін берік ұстаудағы қадамдары аз болмағаны тарихтан белгілі. Мысалы, «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы» , Тәуке ханның «Жеті Жарғысы» сияқты дала заңдары қазақ қоғамын біріктірді.

Еліміз тәуелсіздік алғалы қазақстандық қоғамның реформалардан өткені белгілі. Сол реформалардың ішінде ең құндысы-Елбасының «Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы бойынша Президенттің жалпыұлттық идеясы-болашақ табыстардың негізі екені баса айтылды. Ал, ең бастысы –еліміздің рухын көтеретін, ұлы мақсаттарға жетікізетін «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы жарияланды.

Бұл идеядан кейінгі Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламасын Тәуелсіз Қазақстанның жаһандану дәуіріндегі рухани кеңістігіміздің өміршеңдігінің жаңа бастауы деп бағалауға болады. Елбасымыздың 2017 жылдың 31-ші қаңтарында жарияланған Жолдауында айтылғандай: «Әлем қарқынды түрде өзгеріп келеді. Бұл жаңа жаһандық болмыс, оны біз қабылдауға тиіспіз»[1].

Жаһандану, немесе Глобализация (ағылш. *Global* —«әлемдік», «дүниежүзілік», «жалпы») — жаңа жалпыәлемдік саяси, экономикалық, мәдени және ақпараттық тұтастық құрылуының үрдісі. Терминді ғылыми айналымға алғаш рет 1983 жылы енгізген американдық экономист - Теодор Левитт[2,616].

Қазақстан қоғамы немесе басқа мемлекеттердің саяси жүйесі болса да үнемі түрлі ішкі және сыртқы әсерлердің, құбылыстардың, үрдістер мен күштердің ықпалына ұшырайды. Соған сәйкес, жаһандану үрдісінде қазақстандық қоғамға әсер ететін деструктивті және тұрақсыздандыратын факторлардан сақтануы керек. Жаһандану дәуіріндегі ұлттық-мәдени құндылықтарының әлсіреп немесе жойылу қаупі төнгенде және жаһандық құндылықтардың қоғамымызға дендеп енер кезінде ұлттық код және рухани құндылықтарымыздың белгілерін қайта қарау қажеттілігі туындайды. Қазіргі қоғамда орын алып жатқан трансформациялық процестер ұлттық рух пен мәдениетімізге және оның мазмұнына өзгерістер енгізуде.

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың XXI ғасырдағы ұлттық сананы кеңінен дамытудың, жаңғыртудың бірнеше бағытын ұсынды: соның ішіндегі ең маңыздыларының бірі - ұлттық бірегейлікті сақтау және білімнің салтанат құруы болып табылады. Себебі, жетпіс жыл бойы кеңестік идеологияның қыспағында тұншығып келген қазақ мәдениеті, тілі, діні мен менталитеті өзгерістерге ұшырамай қоймады. Тәуелсіздік алғаннан кейін елдің рухани құндылығы енді жаңғырып келе жатырғанымен, жаһандану үрдісіне ұшырамай қоймады. Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Оның екі қыры бар. Біріншіден, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту. Екіншіден, ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Қазір салтанат құрып тұрған жаңғыру үлгілерінің қандай қатері болуы мүмкін? Қатер жаңғыруды әркімнің ұлттық даму үлгісін бәріне ортақ, әмбебап үлгіге алмастыру ретінде қарастыруда болып отыр. Алайда, өмірдің өзі бұл пайымның түбірімен қате екенін көрсетіп берді. Іс жүзінде әрбір өңір мен әрбір мемлекет өзінің дербес даму үлгісін қалыптастыруда. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс[3]. Бұл жерде ұлттық рухтың сақталуы үшін Елбасы екі ережені ұстануды ұсынады: біріншісі-ұлттық код, екіншісі-ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек.

Бірінші қағида-ұлттық кодқа келетін болсақ, ол ұлттық мәдениетімізге байланысты айтылған мәселе. Ұлттық кодқа біз мыналарды жатқыза аламыз: ұлттық мәдениет, салт-дәстүр, тіл мен діл, дін. Осы аталған код сақталмай ұлттың жаһандану үрдісіне жұтылып кету қаупі бар. Мысалы, БҰҰ-ның білім, ғылым және мәдениет жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) XXI ғасырдың соңына қарай жер бетіндегі ұлт тілдерінің жартысына жуығы жойылып кетеді деп болжады. Олардың көпшілігі бұрынғы КСРО құрамында болған елдердегі тілдер. 2010 жылы ЮНЕСКО жоғалу алдында тұрған әлем тілдерінің атласын жасады. Атласқа 2500 тіл мен диалект енген. Бір ғана Еуропада

жойылу қаупінде тұрған 212 тіл бар екен. Тағы 13-і таяу арада мүлдем жоқ болады деп болжанды. Ал, КСРО құрамында болған елдер аймағында жойылу алдында тұрған 5 тіл бар екен: ғағауыз,ливиялық, саам,вод, қарайым тілдері[4].

Рухани жаңғырудың жолында жүріп жатқан бірнеше жоба бар. Соның бірі әрі бірегейі, елбасының «жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы. Ең бірінші, Біріккен ұлттар ұйымындағы ең беделді алты тілді меңгеру. Аталған алты тілді меңгеру арқылы ұлттың жаһандық бәсекедегі қабілетін көрсете аламыз. Ол тілдер: ағылшын, орыс, қытай, испан, араб және француз тілі. Екіншіден, жаһандық бәсекеге қабілетті болу үшін өз мәдениетіміз қалыптасу керек. Біздің қалыптасқан мәдениетіміз емес, қазір жүріп жатқан, іргесі қаланып жатқан мәдениетті ұсына білуі керек. Еліміздің мақтанар мәдениеті көп. Оны өзіміз ғана біліп қойғанымыз жеткіліксіз. Себебі елді ел тану үшін оның мәдениетін тану керек. Бұл мәселе туралы да Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің «Ұлы Даланың жеті қыры» деп аталатын мақаласында да атап өтеді: «біз айтқалы отырған зор мәдени жетістіктер шоғыры даламызға сырттан келген жоқ, керісінше, көпшілігі осы кең байтақ өлкеде пайда болып, содан кейін Батыс пен Шығысқа, Күнгей мен Теріскейге таралды» [5].

Тіл - кез-келген ұлттың қайталанбас символы, баға жетпес байлығы. Тіл бар жерде ұлт та, ел мен жер бар. Ғабит Мүсірепов айтқандай: "Ана тілін ұмытқан адам өз халқының өткенінен де, болашағынан да қол үзеді".

Рухани жаңғыру бағдарламасындағы маңызды бағыттардың бірі - білімнің салтанат құруы. Білім - барлық уақытта жоғары құндылықтардың бірі болған. Тек білімді, сауатты адам ғана келешек тізгінін қолына ала алады. Елбасымыз барлық Жолдауларында білім беру жүйесін әрі қарай дамыту, жетілдіру жоспарын құрып, көптеген мақсаттарды көздейді[6]. Біз бүгінгі жаңа атаулы ертең-ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді[7].

Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесін әрі қарай дамыту, жетілдіру жоспарын құрып, көптеген мақсаттарда көздеп отыр. Олар: инженерлік білім беруді және заманауи техникалық мамандықтар жүйесін дамыту, оқыту әдістемелерін жаңғырту, елімізге қажетті технологиялар трансферті мен оларды қолдану үшін мамандарды оқыту.

Білім беру әріп танып, жазумен ғана шектелмейді. Жастарға қажеті – сапалы білім. Ақпараттармен толық танысу үшін, технологияларды дұрыс меңгеру үшін, әлемдік рейтингте жоғары көрсеткішке жету үшін де тұрақты білім беру жүйесін орнатуымыз қажет. Сол себепті де қазір жаңа технологияларды меңгеру үшін ең басты құрал – сапалы білім. Білім алуда жақсы деңгей көрсететін оқушы сабаққа белсенді қатысып, жақсы баға алады, білім қорытындысында өз мүмкіндіктерін көрсете алмайды. Алған білімдері шешімдер мен іс-әрекет таңдауда тұлғаның дамыту қажеттеліктеріне сәйкес келмей жататын кездер жиі кездеседі.

Білім беру жүйесінің сапасына қатысты әлем елдерінде бірқатар тәуелсіз зерттеулер жүргізген орталықтардың атап айтқанда, PISA-ның (Programme for International Student Assessment-Оқушылардың білім жетістігін бағалау жөніндегі халықаралық бағдарлама) 2009 жылғы зерттеулеріне сәйкес, Финляндияның білім-ғылым саласын жоғары бағалаған. Фин елінің білім беру үлгісіндегі басты ерекшелік - білім берудің үздіксіз жүйесін қолдануында болса керек. Финляндия Білім министрлігі педагогикалық кадрлар құрамын жасарту саясатын үнемі жүргізеді, нәтижесінде мектепке талантты әрі жас мамандар көп тартылады. Білім берудің осындай икемді

жүйесі арқылы Финляндия Еуропада халқының сауаты жағынан алдыңғы қатарға шығып отыр. Сондықтан да, Қазақстанның әлемдегі озық үлгі орнатқан елдердің жолымен жүруі тиіс. Бұл жайында былтырғы Фин еліне сапары барысында Елбасы:«Финляндиямен қарым-қатынас Қазақстан үшін аса қажетті. Себебі, бұл ел әлемде өзіндік орны бар, білім-ғылым саласында, инновация бағытында алдыңғы қатардағы мемлекеттердің бірі. Егерде біз бәсекеге сай ел болғымыз келсе, Финляндияның жүрген жолымен өтіп, тәлім-тәрбие алғанымыз өте пайдалы болады», - деп атап өткен еді.

Бүгінгі ұрпақ білімді болса, ел ертеңі жарқын болмақ. XYII - XYIIIғ.ғ. өмір сүрген ағылшын ойшылы Ф.Бэконның «Күш-білімде» атақты тезисі әлі күнге дейін өзектілігін жойған емес. Сондықтан қазіргі жаһандану үрдісінде қоғамдағы өскелең ұрпақтың ұлттық код пен білімді ұштастыра отырып, алға қарай талпынғаны дұрыс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. 31.01. 2017ж. Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Саяси түсіндірме сөздік. 616-бет, – Алматы, 2007.
3. www.zakon.kz. сайтындағы Президент мақаласы.12.04.2017ж.
4. https://massaget.kz/layfstayl/debiet/kkzhiek/32657/
5. https://massaget.kz/mangilik_el/48589/.21.11.2018ж.
6. 31.01. 2017ж. Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы.
7. www.zakon.kz. сайтындағы Президент мақаласы.12.04.2017ж.

УДК 338.2 33.643.47

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ПРОГРАММА «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - НОВЫЙ ПОДХОД К РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ

Естурлиева А.И., доцент КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: Проблема развития конкурентоспособного технологического потенциала страны является одной из ключевых в ряду проблем сегодняшнего Казахстана. Инновационный путь развития заставляет искать новые подходы к реализации научно-технического потенциала регионов.

Приоритетными направлениями экономического и социального развития регионов Республики Казахстан являются выравнивание уровня социального развития регионов в целях обеспечения в них гарантированных государством единых минимальных социальных стандартов.

Ключевые слова: экономического и социального развития, регион, 100 шагов, модернизация, конкурентоспособгость, программы, Рухани Жангыру, Стратегия индустриально-инновационного развития, диверсификации отраслей экономики, задачи

В соответствии с поручением Президента РК Н.А. Назарбаева в Казахстане разработана Стратегия индустриально-инновационного развития, которая нацелена на достижение устойчивого развития путем диверсификации отраслей экономики и отхода от сырьевой направленности развития.

Направления экономического и социального развития регионов Республики Казахстан на перспективный период связаны с полным преодолением последствий экономического кризиса и переходом к устойчивому экономическому росту.

В перспективе должны сформироваться и на практике подтвердить свою эффективность все элементы современной рыночной экономики, включая механизм регулирования отношений собственности, рыночных форм организации производства, создания свободных экономических зон и т.д.

Обеспечение процесса устойчивого развития базируется как на глобальных факторах, так и на учете специфики каждого региона, ее человеческого потенциала, природных, транспортных и других условий, в общем, всего того, что обеспечивает воспроизводственный процесс - основу системы устойчивого развития. Экономический механизм, используемый при этом, должен обеспечить управление устойчивостью национальной экономики, защиту собственности во всех ее формах, создание надежных условий и гарантий для предпринимательской активности, сдерживание факторов, способных дестабилизировать ситуацию.

В настоящее время еще многие регионы Казахстана относятся к разряду депрессивных, наблюдается опасная тенденция углубления разрыва в степени социально-экономического развития субъектов государства. В этих условиях необходимо сосредоточение усилий на выработке и реализации эффективных мер социально-экономических преобразований. Такие меры должны содержать совокупность экономических, социальных, правовых, экологических и прочих стимулов, которые должны быть направлены на обеспечение и защиту интересов всего населения, а эти интересы, в свою очередь, необходимо увязать на решение главной задачи - создание единого рыночного экономического и социально ориентированного пространства [1].

Во многих регионах РК разрабатываются собственные стратегии социально-экономического роста, реализуются свои особые методы и механизмы обеспечения устойчивого и поступательного развития. Вместе с тем, методологическая база реализации этих сложных и многоаспектных задач в полной мере еще не разработана, в регионах существуют различные условия и трудности как объективного, так и субъективного характера.

К числу насущных проблем, требующих скорейшего решения, относятся, прежде всего, такие, как обеспечение системного подхода к управлению социально-экономическими процессами в регионе, упорядочение государственного регулирования регионального развития, обоснование направлений реструктуризации регионального хозяйства и ряд других.

Все эти обстоятельства убедительно свидетельствуют о том, что изучение социально-экономических процессов, происходящих в регионах, является необходимой и актуальной задачей.

Поставленная цель определила постановку и реализацию следующего комплекса задач:

- рассмотреть сущность и критерии социально-экономического развития региона;
- изучить методические аспекты управления социально-экономическим развитием региона;
- рассмотреть инструменты управления экономическим развитием региона;
- провести анализ социально-экономического развития регионов Республики Казахстан;
- проанализировать результаты реализации Программы «Развитие регионов»;
- выявить основные проблемы социально-экономического развития регионов;

- разработать направления совершенствования социально-экономического развития региона [2].

- провести оценку конкурентоспособности регионов Республики Казахстан;

Под развитием обычно подразумевается любое прогрессивное изменение, прежде всего в экономической сфере. Если изменение количественное, говорят об экономическом росте. При качественном изменении речь может идти о структурных изменениях или об изменении содержания развития, или о приобретении экономической системой новых характеристик.

Наряду с чисто экономическими характеристиками нередко рассматривают социальные параметры развития. Более того, социальные характеристики давно уже стали полноправными показателями, оценивающими степень развития любого региона.

Развитие всегда имеет направленность, определяемую целью или системой целей. Если эта направленность положительна, то говорят о прогрессе, если отрицательна, то о регрессе, или о деградации. Иными словами, природа развития регионов всегда предполагает определенную цель или несколько целей.

Развитие региона - многомерный и многоаспектный процесс, который обычно рассматривается с точки зрения совокупности различных социальных и экономических целей. Даже если речь идет только об экономическом развитии, оно обычно рассматривается совместно с развитием социальным. Социально-экономическое развитие включает в себя такие аспекты, как:

- рост производства и доходов;

- перемены в институциональной, социальной и административной структурах общества;

- перемены в общественном сознании;

- перемены в традициях и привычках.

В настоящее время основной целью экономического развития большинства стран мира и их регионов является улучшение качества жизни населения. Поэтому процесс социально-экономического развития включает в себя три важнейшие составляющие:

- повышение доходов, улучшение здоровья населения и повышение уровня его образования;

- создание условий, способствующих росту самоуважения людей в результате формирования социальной, политической, экономической и институциональной систем, ориентированных на уважение человеческого достоинства;

- увеличение степени свободы людей, в том числе их экономической свободы.

Развитие любого региона - многоцелевой и многокритериальный процесс. Содержание развития регионов может сильно различаться.

В качестве целей социально-экономического развития региона используются такие, как увеличение доходов, улучшение образования, питания и здравоохранения, снижение уровня нищеты, оздоровление окружающей среды, равенство возможностей, расширение личной свободы, обогащение культурной жизни. Некоторые из этих целей идентичны, но в определенных условиях они могут иметь существенные различия. Так, ограниченные средства можно направить либо на развитие здравоохранения, либо на охрану окружающей среды. Возникает конфликт между целями развития. В то же время понятно, что чем более чистой будет окружающая среда, тем здоровее будет население и тем в большей степени будет достигнута конечная цель — здоровье людей. Поэтому в данном случае конфликт между целями не носит абсолютно неразрешимого характера. Однако в других случаях конфликт целей развития требует особого рассмотрения и специальных методов разрешения.

Соответственно целям развития регионов строится система критериев (характеристик развития) и показателей, которые измеряют эти критерии. Международные организации оценивают степень развития регионов по некоторым универсальным интегральным показателям. Одним из таких показателей является индекс развития человека, разработанный в рамках Программы развития ООН. При этом для расчета используются три показателя экономического развития:

- ожидаемая продолжительность жизни при рождении;
- интеллектуальный потенциал (грамотность взрослого населения и средняя продолжительность обучения);
- величина душевого дохода с учетом покупательной способности валюты и снижения предельной полезности дохода.

В межрегиональном сравнении, точно так же, как и в международном анализе, можно использовать индекс развития человека и другие аналогичные показатели.

Наряду с интегральными показателями можно использовать и отдельные частные показатели развития региона. Среди них:

- национальный доход на душу населения;
- уровень потребления отдельных материальных благ;
- степень дифференциации доходов;
- продолжительность жизни;
- уровень физического здоровья;
- уровень образования;
- степень счастья населения.

Целесообразно выделять долгосрочные и краткосрочные цели и соответствующие им критерии экономического развития страны. Среди долгосрочных целей - становление и развитие постиндустриального общества, создание рабочих мест высшей квалификации для будущих поколений, повышение уровня жизни всех граждан страны, включая уровень здравоохранения, образования и культуры. В качестве краткосрочных целей можно рассматривать преодоление кризиса и достижение конкретных величин прироста валового национального продукта в следующем году, квартале, месяце и пр. Долгосрочные и краткосрочные цели по своему содержанию достаточно сильно различаются, меры по их достижению также неодинаковы.

Критерии экономического развития не всегда играют роль целей или целевых ориентиров, и наоборот. Нередко в качестве тактических целей регионального развития выступают промежуточные задачи, играющие роль необходимых условии успешного развития. Среди таких тактических целей развития региона можно назвать:

- привлечение новых видов бизнеса;
- расширение существующего бизнеса;
- развитие малого бизнеса;
- развитие центра города;
- развитие промышленности;
- развитие сферы услуг;
- повышение уровня занятости населения региона.

Особое значение в определении уровня экономического развития региона имеют традиционные показатели, оценивающие уровень производства и потребления благ и рост этого уровня в расчете на душу населения (валовой национальный доход (ВНП), валовой внутренний продукт (ВВП), реальный ВНП на душу населения, темпы роста этих показателей).

Для оценки динамики развития целесообразно использовать показатели, оценивающие темпы экономического роста в регионе: темпы роста душевого дохода,

производительности труда, а также темпы структурной трансформации производства и общества. Воздействие на темпы экономического роста - жизненно важный вопрос для экономической политики как страны в целом, так и отдельного региона.

Чисто экономические показатели, какими являются ВВП, душевой доход, производительность труда и темпы их роста, не могут в полной мере оценить социально-экономическое развитие региона. Не менее важны показатели продолжительности жизни, уровня здоровья населения, степени его образования и квалификации, а также показатели структурных изменений в производстве и обществе.

Экономическое развитие многих регионов сопровождается изменением структуры общественного производства, в частности, на смену индустриальному обществу постепенно приходит постиндустриальное. Все большая часть занятых работает в нематериальном секторе, все меньшая часть - непосредственно в промышленности и сельском хозяйстве.

Так называемые базовые отрасли перестают быть таковыми и никогда не станут базовыми опять. Потребление индивидуализируется, тиражность производства падает, происходит так называемая демассификация производства. Углубляется его интеллектуализация, основными факторами производства становятся информационные ресурсы. Добавленная стоимость создается главным образом в нематериальной сфере, при этом труд приобретает новые черты: в нем начинают преобладать творческие функции, превалирующим типом работника становится творческая личность, приверженная своему делу и стремящаяся привнести в свою работу новые элементы. Стираются различия между низко- и высокотехнологичными отраслями: все отрасли становятся наукоемкими, абсорбируя поток управленческих, финансовых и коммерческих инноваций. Навыки работников и наличие прогрессивной технологии становятся важнее низких затрат на рабочую силу и других обычных факторов конкурентоспособности. Традиционные преимущества регионов начинают утрачивать былое значение. Все названные тенденции проявляются почти во всех странах мира в большей или меньшей мере.

Нематериальное производство становится парадигмой экономического развития, что заставляет по-новому оценивать степень богатства стран и регионов. Традиционно регионы оцениваются с точки зрения богатства лесом, полезными ископаемыми, почвами, климатическими условиями, основными фондами, географическим положением. Новые представления о нематериальном производстве как о сфере, где создается большая часть стоимости, меняют критерии оценки богатства стран и регионов. На первое место выдвигаются такие факторы, как богатство людьми и их квалификацией, управленческими технологиями, рыночной инфраструктурой, сетью бизнеса, культурой организаций. Новые представления об источниках и факторах экономического развития позволяют по-новому посмотреть на образование, науку, медицину, телекоммуникации, навыки менеджмента как на те сферы общественной жизни, которые оказывают решающее влияние на темпы и направление экономического развития страны в целом.

Итак, на уровне региона можно рассматривать следующие критерии и соответствующие им показатели социально-экономического развития:

- ВНП или ВВП (абсолютная величина и на душу населения) и темпы роста этих показателей;
- средний уровень доходов населения и степень их дифференциации;
- продолжительность жизни, уровень физического и психического здоровья людей;
- уровень образования;

- уровень потребления материальных благ и услуг (продуктов питания, жилья, телефонных услуг), обеспеченность домашних хозяйств товарами длительного пользования;
- уровень здравоохранения (обеспеченность поликлиниками, аптеками, больницами, диагностическими центрами и услугами скорой помощи, качество предоставляемых медицинских услуг);
- состояние окружающей среды;
- равенство возможностей людей, развитие малого бизнеса;
- обогащение культурной жизни людей.

Стандартным способом оценки экономического развития региона является оценка уровня производства (к тому же, как правило, материального производства). Такая оценка является сегодня односторонней и недостаточной. Разработанные международными организациями подходы к оценке экономического развития стран заставляют при оценке уровня развития региона рассматривать не только объем производства, но и такие, например, аспекты, как образование, здравоохранение, состояние окружающей среды, равенство возможностей в экономической сфере, личная свобода и культура жизни. Вполне уместно в качестве интегрального показателя развития региона использовать индекс развития человека, разработанный и применяемый Программой развития ООН для оценки развития отдельных стран.

При управлении экономическим развитием отдельного региона целесообразно выделять все вышеперечисленные относительно самостоятельные цели и осуществлять мониторинг их достижения. В частности, наряду с мониторингом состояния регионального производства и динамики денежных доходов населения необходимо отслеживать и другие важнейшие параметры экономического развития.

Наличие и уровень качества школ, детских садов, других образовательных учреждений и их доступность, а также уровень образования и квалификации людей - важнейшие параметры уровня развития любого региона. Снабжение продуктами питания, контроль за их качеством, соблюдение прав потребителей на розничном рынке - это также параметры оценки уровня регионального развития. Уровень физического и психического здоровья населения, продолжительность жизни, уровень развития системы здравоохранения и ее доступность, состояние окружающей среды - также важные оценочные критерии социально-экономического развития региона.

Даже если предположить, что большая часть регионов, выйдет из экономического кризиса в узком смысле этого слова, т.е. возобладает положительная динамика роста производимой продукции, то вряд ли еще можно будет говорить о позитивных сдвигах в динамике социально-экономического развития в современном понимании, так как экологическая составляющая будет тормозить продвижение регионов вперед.

Многие города характеризуются многократным превышением допустимых норм загрязнения воды и воздуха. Значительные площади плодородных земель ежегодно безвозвратно утрачиваются и навсегда выводятся из сельскохозяйственного оборота.

В понятие социально-экономического развития региона входит и такая трудно измеримая субстанция, как культура жизни населения. Положительная динамика экономического развития региона возможна лишь при условии обогащения культурой жизни населения данного региона. Социально-экономическое развитие региона лишь тогда имеет положительную динамику, когда при прочих равных условиях расширяется личная свобода каждого, в том числе и в экономической области, что возможно при эффективной поддержке малого и среднего бизнеса, антимонопольных мерах, защите прав потребителей, обеспечении реальной свободы передвижений, которая обеспечивается развитым рынком жилья.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность

2. Программа Президента Республики Казахстан. План нации - 100 конкретных шагов.

3. Озеров, Г.М. Стратегия организации: от корпоративных намерений к плану действий / Г.М. Озеров/ Управление персоналом.2002. - № 4.с.46-50

4. Бовыкин В.И. Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов; теория и практика эффективного управления. М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1997. - 368 с.

ӘОЖ 332.33 (045)

ЖЕР РЕСУРСТАРЫ – ЕЛ БАЙЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗІ

Жанимхан Индра, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қаласы

Аңдатпа. Мақалада ауылшаруашылық жерлерін тиімді пайдалану көрсеткіші табиғи-климаттық жағдайлармен және шаруашылықтардың қолданатын технологияларының даму деңгейімен, әлемдегі жер ресурстарын пайдалану жетістіктері қарастырылған. Қазақстан жерінің басты қасиеті - минералды шикізат көзі ретіндегі қазба байлығыда ашылып отыр. Сондай-ақ, еліміз тәуелсіздік алғаннан бері республиканың табиғи көрікті өңірлеріне де назар аударылып, туристік инфрақұрылымдарды дамыту арқылы да табысқа жету жайы да қарастырылған.

Түйінді сөздер: жер, жер қойнауы, жер қойнауын пайдалану, жер қоры санаттары, жер қойнауының мемлекеттік мониторингі, мемлекеттік жер кадастры.

Ағылшын экономисі Уильям Петти жердің ролі жайлы келесі нақыл сөзді айтты: «Еңбек байлықтың әкесі, Жер – оның анасы». Еліміздің ұлттық байлығы – жер қойнауындағы минералдық шикізаттар ресурстарына қарай, оларды шығаруға жұмсалатын шығынға қарай бағаланады.

Жер қойнауын пайдалану жөніндегі операцияларды жүргізген кезде жер қойнауын және айналадағы табиғи ортаны қорғауға қойылатын негізгі талаптар:

- кен орнын игерудің арнаулы тәсілдерін қолдану есебінен жердің үстіндегі қабатын сақтау;
- жердің техногендік шөлейттенуін болдырмау;
- жер қойнауын пайдалану операциялары басталмай тұрып, табиғатты қорғау органдарымен келісілген автомобиль жолдарын салудың тиімді сызбасын жасау, соңдай-ақ ұңғыларды бұрғылауда тармақты әдісті қолдану, ішкі үйінділер жасау технологиясын пайдалану арқылы бұзылатын және бүлінетін жерлердің аумағын азайту;
- топырақтың, аршу жұмысы үйінділерінің жел эрозиясына ұшырауын және өндіріс қалдықтарының тотықтануын және зиянды әсерінің ауаға таралуын болдырмау;
- сіңірме және тұщы су қабаттарын ластанудан сақтау үшін оқшаулау;
- жер асты суларын сарқылудан және ластанудан сақтау;
- жуғыш сұйықтарды дайындағанда реагенттерді пайдалану;
- бұрғылау ертінділерін тазалау мен қайталап пайдалану;

- айналадағы табиғи ортада бұрғылау мен жанар- жағармай материалдарының қалдықтарын экологиялық қауіпсіз тәсілмен жою;
- мұнай кен орындарында қабатаралық қысымды сақтау жүйесінде мұнай өндірісінің сарқынды суларын тазалау және қайыра қолдану.

Жер қойнауының мемлекеттік мониторингі - жер қойнауының мемлекеттік қорын тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, олардың өзгеруін уақтылы анықтау және бағалау, келеңсіз процестердің зардаптарының алдын алу және жою үшін жер қойнауының жай-күйін бақылаудың қалыптасқан жүйесі болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының жер қоры нысаналы мақсатына сәйкес мынадай санаттарға бөлінеді:

– Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер;
– Елді мекендердің (қалалардың, кенттер мен ауылдық елді мекендердің) жері;
– Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс жері және өзге де ауыл шаруашылығы мақсатына арналмаған жер;
– Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері, сауықтыру мақсатындағы, рекреациялық және табиғи- мәдени мақсаттағы жер;
– Орман қорының жері;
– Су қорының жер;
– Босалқы жер.

Жер - ауыл шаруашылығының ең басты өндіріс құрал-жабдығы. Жер-ресурстық потенциалдың маңызды түрлерінің бірі болып табылады. Жер халық шаруашылығының барлық саласында пайдаланылады, алайда оның ролі барлық жерде бірдей, емес. Мәселен, өнеркәсіпте жер тек кәсіпорындарды орналастыратын орын ретінде ғана, ал ауыл шаруашылығында негізгі өндіріс құрал-жабдығы ретінде көрінеді. Өнеркәсіп орындарының шаруашылық кызметінің нәтижелері түгелдей технология және өндірісті ұйымдастыру деңгейіне, олардын негізгі және айналым құралдары мен қамтамасыз етілу дәрежесіне, өндірісті басқару жүйесіне және басқа факторларға байланысты.

Еліміздің егістік жерінің келешек мүмкіндігі жоғары екендігін мына мысалдан көруге болады. Әлемнің әртүрлі елдерінде халықтың егістік алқаптармен қамтамасыз етілу көрсеткіші мынандай: Канадада 1 тұрғынға – 1,48 гектар, АҚШ-та – 0,63 гектар, Қытайда – 0,08 гектар, Жапонияда – 0,03 гектар жерден келсе, біздің Қазақстанда 1 тұрғынға 1,51 гектар жерден айналады [2].

Қазіргідей әлем халықтарының аралас-құраластығы артып отырған тұста жердің транзиттік мүмкіндіктерінің болуының өзі үлкен байлық көзі деп есептеледі. Қазақстан Еуразия кеңістігінің кіндік тұсында қоныс тепкендіктен Еуропа мен қайнап өсіп келе жатқан Қытайды, Оңтүстік-Шығыс Азияны құрлық арқылы байланыстыратын көлік дәлізі ретінде де қызмет ете алады. Сонда бұл істен де үлкен экономикалық пайдаға кенелуге болады.

Осы айтылған жайттар кең-байтақ жеріміздің қасиеті уақыт өткен сайын әр қырынан ашыла түскендігін көрсетеді.

Бүкіл әлем бойынша алғанда адамдардың жермен қамтылу көрсеткіші уақыт өткен сайын төмендеу үстінде. Бұдан 10-15 жыл бұрын әлем бойынша егістік жер 1 адамға 0,45-0,5 гектардан айналса, қазіргі уақытта осы көрсеткіш бар болғаны 0,25 гектарды ғана құрайды. Осыдан барып жердің материалдық игілік көзі ретіндегі бағасы да артқан үстіне артуда.

Елбасы жер ресурстарының қоғам дамуындағы айрықша рөліне тоқтала келе «Жер табиғи байлықтармен және жылжымайтын мүлікпен қатар экономиканы көтеріп тұрған киттердің бірі болып табылады» деп тұжырымдаған болатын.

Қазақстан Республикасының жер қоры 272,5млн.га құрайды. ТМД елдерінің арасында оның территориясы Ресей Федерациясынан кейін 2-ші, ал дүние жүзінде 9-шы орын алады. Қазақстан Республикасының аумағы Еуразия матиригінің ортасында орналасқан, батысында – Волганың төменгі жағынан, шығысында Алтайға дейін және оңтүстігінде – солтүстіктен Тянь-Шаньнің Іле Алатауы жотасының, солтүстігінде – Батыс Сібір ойпатына дейін созылып жатыр. Қазақстанның бүкіл жер қоры өте қуаң климатпен сипатталатын табиғи аймақта орналасқан. Арнайы жер қорына кіретін жердің көлемі реформаның басында республика бойынша 7млн.га астам болды және бұл көрсеткіш жыл сайын өсіп отырды.

Қазіргі уақытта республиканың аумағы 272490,2 мың га құрайды. Қазақстан Республикасының жер қоры 14 облыспен республикалық мәндегі екі қала – Астана мен Алматының аралықтарында үлестірілген. Әкімшілік құрылым жүйесіне 160 ауылдық әкімшілік аудан, 303 облыстық, аудандық мәндегі қалалар мен поселкелер, 7202 ауылдық елді мекендер кіреді.

Қарағанды (42798,2 мың га), Ақтөбе (30062,9 мың га), Шығыс Қазақстан (28322,6 мың га), Батыс Қазақстан (15133,9 мың га), Оңтүстік Қазақстан (11724,9 мың га), Солтүстік Қазақстан (9799,3 мың га) сияқты облыстардың аумағы көлемі жағынан Еуропаның көптеген дамыған елдерінен бірнеше есе үлкен. Себебі Республиканың аумағы 10 табиғи-шаруашылық аймақта орналасқан, жер қорының құрамы мен құрылымы облыстар бойынша айрықшалынады [3].

Қазақстан мемлекеттік жер кадастрының мәні көбінесе оның объектсіне байланысты. Мемлекеттік жер кадастрының объектісі болып, Қазақстан Республикасының барлық жерлерін қамтитын бірыңғай мемлекеттік жер қоры жатады. Жерге мемлекеттік меншіктік барлық жерлерді, олардың мақсаты мен міндет атқаруы және шаруашылық пайдалануына қарамастан, бірыңғай мемлекеттік жер қорына бірігуіне нақты себепші болды.

Экономикалық көзқараспен алғанда, еліміздің барлық жерін біріктірудің болуымен алғы шарты маңызды. Халық шаруашылығының тұтастығы, ол осы негізде, жерге мемлекеттік меншікті өзі жүзеге асырады. Мемлекет бұл меншікті мемлекеттік жер кадастры жүйесі арқылы есепке алады және бағалайды. Жер қорының бірлік принципі басты заң - Конституция негізінде өзінің көрінісін тапты, онда Қазақстан Республикасының барлық жерлері бірыңғай мемлекеттік жер қорын құрады деп көрсетілген.

Сурет 1. Мемлекеттік жер қорының құрылымы

Сонымен адамзат қауымы дамыған сайын оның тіршілігінің негізгі көзі – жердің маңыздылығы да арта беретіндігінің куәсіміз. Сондықтан әлемнің дамыған көптеген елдері жер ресурстарын пайдалану мен игеруді реттеу және бақылау мәселелерінде мемлекеттің рөлін күшейте түсіп отыр. Көптеген елдерде жер жеке және мемлекеттік меншіктің қолында. Жердің жеке меншігінде адамдардың оны қалай пайдаланам десе де еркі бар. Бірақ мемлекет жер телімдерінің қандай меншік түріне жататындығына қарамастан, олардың жалпыхалықтық маңызын, ұлттың негізгі стратегиялық ресурсы екендігін ескере отырып, жер телімінің тиімділікпен пайдаланылуын және жер туралы заңдылықтардың дұрыс сақталуын қадағалау жөніндегі өз рөлін бір сәт те босаңсытпай, қайта күшейте түсуде [4].

Еліміз егемендік алып, күллі әлем өркендеп келе жатқан жолға түсу барысында экономика салаларының барлығында жаппай реформа басталды. Сол реформалардың ішіндегі ең бір маңыздысы әрі күрделісі жер қатынастары саласындағы реформа еді. Ең басты мәселе ауыл шаруашылығы жерлеріне қаржы және технологиялық инвестициялардың келуіне жол ашу болғандығы анық. Оның үстіне жермен жұмыс істейтін ауылшаруашылық құрылымдарының жерге деген құқықтық қатынасы мен оларды ұйымдастыру жүйесін нақты белгілей отырып жер күтімі, топырақ құнарлылығын сақтау мен жерді ақылы пайдаланудың негізін қалыптастыру, ауылшаруашылық жерлерінің құндылығын арттыру мәселелері шешімін табуы да қажет болды. Өкінішке қарай, ауыл шаруашылығында жаппай жекешелендіру басталғанда мал, техника, өндіріс құралдарының барлығы халыққа бөлініп берілгенде, жер мәселесі шешілмей қалған болатын. Осы мүлік бөлу мен жер реформасы қатар жүрген жағдайда бұрынғы ұжымдар негізінде кооперативтер тез қалыптасып кетуі де әбден мүмкін еді.

Қоғамды толғандыратын осындай мәселелер жүйелі түрде сатылап шешімін тауып отырмаса, жер ресурстарына бай Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласы дамудың заманауи деңгейіне дейін көтеріле алмайтындығын уақыт талабы дәлелдей түсуде. Біздегі көптеген адамдардың бойында қазір *жеке меншік* нарықтың жаны деген ұғым пайда болды. Бұл да дұрыс шығар. Бірақ, мұның өзі медальдің бір ғана жағы. Өйткені, егер біз осы бір қағидамен ғана шектеліп, қалыптасқан мемлекеттік қызмет құрылымдарының барлығын тоз-тозын шығарып, барлық билікті жеке меншікке үлестіріп беріп, енді қалған мәселенің бәрін нарықтың өзі реттейді десек, нағыз анархияға тап болар едік.

Ал жедел даму жолындағы шығыстық мемлекеттер басшыларының қай-қайсысы болмасын экономиканы дамытудағы мемлекеттік саясаттың маңызын жеке меншіктің рөлінен кем санамаған. Мемлекеттік рөл қазіргі жағдайда даусыз жоғары деңгейде. Бұл екеуі медальдің екі жағы секілді. Екеуі қосылып, заңмен белгіленген шеңберде өзара үйлесімді әрекет жасаған жерде ғана дамудың тұрақтылығы мен жүйелілігі пайда болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сейфуллин Ж.Т. Земельный кадастр: Управление земельными ресурсами. Алматы: казНИИЭОАПК, 2001 г.
2. Есполов Т.И., Сейфуллин Ж.Т. Управление земельными ресурсами. – А.: яказНАУ. – Агроуниверситет, 2004 г.
3. Научно- практический журнал: Қазақстанның жер ресурстары/ 2005 – 2012 ж.ж.
4. https://www.uniface.kz/index.php?post=article&section=2&id=641

ӘОЖ 394

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІ – ҰЛТТЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Қабылов Ә.Д., ф.ғ.к., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа. Мақалада рухани жаңғырудың концептуалды негізі ұлттық құндылықтар екендігі қарастырылып, соның ішінде ана тілі мен әдебиетінің ұлттық сананы дамытудағы ролі пайымдалады. Көрнекті қайраткерлердің осы бағыттағы ойлары қазақ ауыз әдебиеті мен ақындық поэзия мысалдарымен көрсетіледі.

Түйінді сөздер: рухани жаңғыру, поэзия, ана тілі, әдебиет, адами капитал, ұлттық сана, бәсекеге қабілеттілік

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында барша қазақстандықтарға «мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа бірге қадам басуды, бұқаралық сананы өзгертуді» ұсынды. «Рухани жаңғыру» бағыты еліміздің еңсесін көтеріп, ұлттық құндылықтарға назар аударуға зор серпін тудырып отырғаны баршаға аян. Осы мақалада мемлекет басшысы «ұлттық код» туралы мәселеге тоқталып, оны рухани жаңғырудың негізгі тұғыры ретінде сипаттайды: «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай». Бұдан әрі «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» дегендей, жақсы мен жаманды жіті қадағалап, озық пен тозықты саралай білуге үндейді: «Бірақ, ұлттық кодымды сақтаймын деп бойыңдағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық», – дей келе: «Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды», – деп нақтылайды [1].

Ұлттық код – сол ұлттың жаратылысын, болмысын, рухани бітімін, дүниетанымын, өмір салтын айқындайтын негізгі белгілерді жинақтайтын жүйе десек болады. Яғни, халқымыздың ғасырлар бойы жинақталған өмір тәжірибесінен сұрыпталып жеткен ең жоғары бағаланатын қасиеттерінің, ұлттық құндылықтар жүйесінің, тұжырымдалған дүниетанымының сығымдалған формуласы.

Халқымыз қашан да материалдық қазынадан гөрі рухани байлықты, адами құндылықтарды жоғары қойған. «Малым – жанымның садағасы, жаным – арымның сабағасы», – дейтіні сондықтан. Адами рухани құндылықтардың басында ар, намыс, ұят категориялары тұрады. Күллі жақсы қасиеттердің бәрі осы ұғымдардан бастау алмақ. Қазақ балаға жастайынан «ұят болады» деп жаман әдеттерге шектеу қойып, «арлы бол» деп, намысын қамшылап өсірген. Ұлттық сананы қалыптастыратын елдік, тектілік, адалдық, әділдік, шыншылдық, ізгілік, имандылық, парыз, әдеп, обал-сауап, ақыл-парасат секілді адамдық қасиеттер ар-ұят, ар-намыс үстемдік еткен жерде ғана пайда болып, өз тұғырында бекиді. Бұған қазақтың мақал-мәтелдерінен көптеген мысалдар табуға болады: «Ел намысы – ер намысы», «Ер жігіт – елінің ұлы, намысының құлы», «Ерді намыс өлтіреді», «Рух пен намыс – егіз», «Ұят – иманның қабы», «Ұят кімде болса, иман сонда», «Арсыз – адамның қоры», «Ердің құны – жүз жылқы, ары – мың жылқы» т.б. [2, 173-177].

Адам болмысындағы ар-намыстың жетекші орнына Абай да ерекше мән беріп, оның кісілік келбетіндегі маңызына тоқталып өтеді: «Тегінде адам баласы адам

баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрселерменен оздым ғой демектің бәрі – ақымақтық» [3,114].

Ұлы ақын ұяттың ішкі мәніне де зер салады: «Шын ұят сондай нәрсе: шариғатқа теріс я ақылға теріс, я абиұрлы бойға теріс бір іс себепті болады» [3,133]; «Ұят деген адамның өз бойындағы адамшылығы, иттігінді ішіннен өз мойныңа салып, сөгіп қылған қысымның аты» [3,134]. Өзінің «Отыз тоғызыншы қарасөзінде бұрынғы ата-бабаларымыздың «бұл замандағылардан артық екі мінезін» атап өтеді, олардың бірі – «ол заманда ел басы, топ басы деген кісілері» болғаны болса, екіншісі – намысқорлығы деп, «арлылық, намыстылық, табандылықтан келетін» осы қасиетінен айырылып бара жатқанына налиды [3,155-156].

Ұлттық кодтың қайнары – ана тілі, салт-дәстүрі, тарихи жады, мәдениеті мен ұлттың ділі. Жалпы, ұлттың қоғамдық-әлеуметтік, экономикалық қатынастарындағы барша өзекті танымдар, көзқарастар мен ұстанымдар ұлттық сананың негізін құрайды. «Ұлттық сана – **әр ұрпақтың ұлттық мүдде деңгейіндегі ойлау жүйесі, ұрпақты ұлт ретінде біріктіруші құбылыс, даналық білімдердің, тәжірибелердің, құндылықтардың ұлттың рухани әлеміндегі бірігуі»;** «Ұлттық сананың ең негізгі белгісі – әр ұлттың өзін-өзі танып білуі, өзін өзге ұлттардан айыра білуі, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді іске асыру үшін күресу, ұлттық мақсаттар мен мүдделерді бүкіл адамзаттың мақсаттары мен мүдделеріне ұштастыра білу» [4].

Ұлттық сана – ұлт руханиятының негізі болса, ұлттық код – оны түрлі салалар бойынша толықтырып тұратын құрауыштары. Ұлттық код – ұлттық сананың өзегіне апаратын, оның негізін құрайтын мән-мазмұнын ашатын Түйіндіі. Ұлттық құндылықтар ұрпақтан-ұрпаққа ұлттық тәрбие, тарихи жады, салт-дәстүр, тарихи тұлғалар тағылымы, ілім-білім мен әдеби мұралар арқылы беріліп отырады.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасының маңызы ұлттық код арқылы қоғамдық сананы жаңғыртып, ұлттық рухты көтеруде жатыр. Рухы биік ұлт заманның талабына сай болып, қатал уақыттың тәуекелдеріне төтеп беріп, алдыңғы қатарлы елдермен бәсекелестікте дами алады. «Ұлттық рухты ояту, қалпына келтіру деген ескіні көксеу, консерватизм емес. Мысалға, Жапония ұлттық рухты берік сақтап қалғанының арқасында жаһандану көшінен қалмай экономикасы, мәдениеті дамыған мемлекет ретінде қалыптасып отыр. Бізде де заманның ағымына қарай белгілі бір жүйеге, логикаға, ұлттың негізгі мақсатына сәйкес ұлттық рухты жандандыру, ояту жұмысын жүргізу керек.., – деп жазады ғалым Ұ.Сыдықов – Біздің ұлттық мүддеміз не? Ол қазіргі кезде заман талабынан туындап отырған, жаһандану заманында жұтылып қалмай, керісінше экономикасы, әлеуеті, мәдениеті мен салт-дәстүрі берік қалыптасқан, жан-жақты дамыған әлемдегі озық 30 елдің қатарына кіру. Қазіргі кездегі ұлттық рухты көтерудің өзектілігі де осында тұр» [5].

Ұлттық кодтың жиынтық қазығы, тұғыры – тіл. Тіл – ұлттық дүниетаныммен, ұлттық санамен тығыз байланысты күрделі ұғым. Ана тілі – сол ұлттың күллі асыл қасиеттерін, қастерлі ұғымдарын бойына жинап, сақтайтын алтын өзегі. Ұлттық код ұлттың ана тілі арқылы сақталады, дамиды, ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отырады. Қазақ халқы да ана тілін аса қадірлі рухани мұрасы ретінде қастерлеп, ғасырлар бойы сақтап, жетілдіріп, дамытып келеді. Қазақтың ұлттық кодын оның ана тілінен іздегенде, негізінен, шартты түрде алғанда дерек көздерінің үш түрлі формасына үңілеміз, олар: сөз бен сөз тіркесі, фразеологизмдер мен мақал-мәтелдер және әдеби мәтіндер.

Әрбір этностың тек өзіне ғана тән дүниетанымдық ұғымдары мен түсініктері болады. Ұлттық дүниетаным – қандай да бір этностың басқаларға ұқсамайтын өзіндік ерекшелігі, өмір сүру дағдысы, адам және оның өзін қоршаған дүниеге деген көзқарасы десек, ұлттық дүниетаным да осындай ментальды түсініктерге орай қалыптасып, бірегейленеді. Ұлт тілі мен мәдениеттің өзара байланысы туралы В.В.Воробьев: «Тіл

дегеніміз – қарым-қатынас пен ойды білдірудің аса маңызды құралы ғана емес, ол сондай-ақ мәдениет білімдерін жинақтау құралы болып табылады. Күрделі таңбалық жүйе бола отырып, тіл ақпарат беру, сақтау, пайдалану және иелену құралы да бола алады», – деп жазады. [6,12-13].

Елбасы мақаласында атап көрсеткен бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық жолмен дамуы, сананың ашықтығы секілді алты бағыттың бәрі де – қоғамның болашақ дамуы үшін маңызды алғышарттар. Мұның бәрі қоғамдағы адами капиталдың қалыптасып, өркендеуінде маңызды роль атқарады.

Адамзат өркениеті қарыштап дамыған сайын білім мен интеллект әлемдік дамудағы негізгі күш ретінде өзінің мәртебелі орнын айқындап, адами капиталдың шешуші ұғымға айналып отырғаны сөзсіз. Жаңа ғасыр көгінде әр елдің экономикасын, әлеуметтік-саяси алапатын, қоғамның жалпы дамуы мен бәсекеге қабілеттілігін сол елдің адами капиталының әлеуеті айқындайтынына көз жетіп отыр.

«Адам капиталы дегеніміз адамның бойындағы білімі, қабілеті, тәжірибесі, даналығы, іскерлігі, бүгінгі бәсекелестік замандағы оның адамдық, кәсіби құндылығы. Осыған байланысты білім енді экономикалық категорияға айналды, ақшалы адам емес, білімді адамның мәртебесі жоғары болады. «Білім экономикасы», «Парасатты экономика», «Ақылды экономика» деген тіркестер пайда болды. «Адами капитал» деп тек білімді, парасатты, дәулетті адамды айтамыз. Бұл ерекше капитал, ол адамнан бөліне алмайды, алып-сатуға келмейді, көзге көрінбейтін капитал, оның ықпалы, игілігі бірден көрінбейді де», – дейді көрнекті қоғам қайраткері, ғалым А.Айталы [7].

«Адами капитал» деген термин кейін пайда болып, өркениетті елдерде кеңінен қолданысқа енгенімен, халқымыздың рухани мәдениетінде «адам болу», «азаматтық», «ер жігіт» ұғымдары ежелден халық санасында елге тұтқа болар азаматтың орнын айқындап, өзектілігін ешқашан жоғалтпаған. «Ер-азамат белгісі – түзде мырза, үйде – құл», «Ер жігіт сегіз қырлы, бір сырлы болсын», «Тура ағаш үйге тіреу, Тура жігіт елге тіреу», «Кемер белбеу – бел сәні, Кемел жігіт – ел сәні», «Азаматын көр де, ауылын таны», «Жігіттің түсін айтпа, ісін айт», «Қыран бүркіт асырар ердің даңқын, Қыран жігіт асырар елдің даңқын» деген мақал-мәтелдерден азамат болар балаға жас кезінен жоғары талап қойып, оның кемел тұлға болып қалыптасуына зор мән бергенін көреміз. Осындай ел тілегін:

Жылқыда да жылқы бар,
Қазанаты бір бөлек.
Жігітте де жігіт бар,
Азаматы бір бөлек, –
немесе:
Айырдан туған жампоз бар,
Нар емес десе нанғысыз.
Қарадан туған жігіт бар,
Ханға күнін салғысыз, –
деп тұжырымдап, қоғамдағы азаматтың ролін айқындап берген.

Жеке адами капиталды сипаттайтын көрсеткіштер жүйесіндегі өмір сүру сапасы мен тұрмыс жағдайларының алатын орны ерекше. Адамның денсаулық жағдайы, білім-парасат және іскерлік пен ұйымдастырушылық қабілет адамның жас кезінен қалыптасып, дамиды. Жеке адамның қоғамның болашақ толыққанды, зиялы азаматы болып қалыптасуы үшін жас кезінен өз бойына жақсы дағды-машықтар қалыптастырып, алдына айқын мақсат қоюы, өмір жолындағы барлық кедергілер мен қиындықтарға мойымай, білімі, ақыл-ойы мен ерік-жігерін жұмсап алға ұмтылуы, өмір бойы білімін жетілдіріп, рухани дамып отыруы лазым.

Жеке тұлғаның бәсекеге қабілеттілігі – өркениеттің даму өзгерістеріне орай заман мен қоғам талаптарына сай келетіндей іс-әрекет дағдыларының болуы. Бұл – қандай жағдайда да қоғамнан өз орныңды тауып, оның сұраныстарына жауап бере білу қабілеті. Жастарымыз жаһандану жағдайында өзінің өмір сүру жағдайын қамтамасыз етіп қана қоймай, мемлекеттік саясат пен ұлттық мүдде тұрғысынан әрекет етіп, өмір шындығына белсенді ықпал жасап, жақсы жағына қарай өзгертетін білім, білік және дағдыларға ие болулары керек.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт XXI ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында», – деп атап өткен болатын [1].

Жеке тұлғаның бәсекеге қабілеттілігі – өркениеттің даму өзгерістеріне орай заман мен қоғам талаптарына сай келетіндей іс-әрекет дағдыларының болуы. Бұл – қандай жағдайда да қоғамнан өз орныңды тауып, оның сұраныстарына жауап бере білу қабілеті. Жастарымыз жаһандану жағдайында өзінің өмір сүру жағдайын қамтамасыз етіп қана қоймай, мемлекеттік саясат пен ұлттық мүдде тұрғысынан әрекет етіп, өмір шындығына белсенді ықпал жасап, жақсы жағына қарай өзгертетін білім, білік және дағдыларға ие болулары керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар – рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. 26 сәуір, 2017.
2. Қазақ мақал-мәтелдерінің алтын кітабы. – Алматы: 2016. – 632 б.
3. Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: 1986. – 200 б.
4. Сәрсембин Ү.Қ. Ұлттық сана қазақ елін мәңгілік ел етеді // Абай. kz ақпараттық порталы. 22 қараша, 2016.
5. Сыдықов Ұ. Ұлттық рух, сана және уақыт // Қазақ әдебиеті. 20 қараша, 2015.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. Москва, РУДН, 1997, – 331 с.
7. Айталы. А. Төрт жасқа дейінгі баланың бойына сіңірген білім мен тәрбие ісіне жұмсалған қаржы ең тиімді ұлттық инвестиция // Алаш айнасы. 28 шілде, 2017.

ӘОЖ 004.2(075.30)

ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РОЛІ

Джумадиева Ш.А., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Қазбекова Б.Қ., м.ғ.к., Ш.Есенов атындағы, КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Интерактивті оқытуда мұғалім мен оқушының жұмысы – ынтымақтастықта, яғни бірлесіп пайда болған қиыншылықтарды жеңіп шығуға, ой

алмастыруға, алған білімдеріне сүйене отырып талқылауға мүмкіндік беретін жолдар көрсетілген.

Түйінді сөздер: Интерактив интерактивті оқыту, он-лайн оқыту, интерактивтік тақта, компьютер, файл.

Оқу - тәрбие үрдісін ұйымшылдықпен жүргізуде мұғалім басты тұлға. Осындай талапқа сай қызмет істеу үшін алдымен мұғалім өзінің теориялық және әдістемелік білімін ұдайы толықтырып, үздіксіз ізденуі, өз мамандығын барынща жетілдіру және психология мен педагогика ғылымдары жайындағы жаналықтар мен озық тәжірибелерді үнемі пайдаланып отыруы тиіс. Сонда ғана мұғалім қызметінің жемісі оқу-тәрбие жұмысының нәтижесі бүгінгі күннің көтеріңкі талабына үн қосады. Үздіксіз іздену - бүгінде мұғалімдерге қойылып отырған басты талаптардың бірі. Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі парадигмасы білім беруде нәтижеге бағдарлану, оқытуды студенттің жеке тұлғасына бағытталу, ал оқыту әдістерін тұлға аралық қарым-қатынастарға бейімдеу болып отыр. Демек, студент білімді дайын күйінде оқытушы түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы танымдық «жаңалық» ашуы шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде әртүрлі өнімдер жасауы тиіс [1]. Нәтижесінде студенттің дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалыптасуы керек.

Мұғалім шеберлігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі - әдістеме саласындағы ғылыми жаналықтар мен озық алдыңғы қатарлы тәжірибені жетік игеру. Демек сапалы, тиімді, нәтижелі жүргізілген сабақ - ұстаздың тынымсыз еңбегінің айғағы. Білім алудағы белсенділігін арттыруға бағытталған іс-әрекеттерді интерактивті әдістер деп атайды. Сабақты интерактивті әдіспен өткізген кезде студенттер арасындағы, сондай-ақ студенттер мен оқытушылар арасындағы өзара қарым-қатынас жоғары деңгейде болады. Мұндай өзара қарым-қатынастар әдетте талқылау, пікір-талас түрінде өтеді, онда туындаған проблемаларды қалай шешу керек және ұсынылған шешім қаншалықты дұрыс деген мәселелер қарастырылады. Бұл жерде проблеманы шешу үрдісі алынатын жауаптан гөрі маңыздырақ болатынын ұғыну керек. Өйткені, интерактивті әдістің мақсаты жай ғана ақпарат беру емес, білім алушылар бойында түрлі проблемалық мәселелерге өз бетімен жауап табу дағдыларын калыптастыру болып табылады.

Елімізде интерактивті онлайн оқытуға қол жеткізу республикамыздың мектептерін қамтудың арқасында мүмкін болды.

Интерактивті тақта – бұл байланыстырылған компьютер, бейнені тақтада проектор арқылы көрсететін, сенсорлық экран. Тақта бетіне қол жүргізіп, компьютермен жұмысты бастауға болады. Интерактивті тақтаға арналған арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету мәтіндермен, объектілермен, аудио және видеоматериалдармен, Интернет-қорлармен жұмыс жасауға мүмкіндік береді, ашық құжат үстіне қолмен жазуға және ақпарат сақтауға болады.

Тақтада слайд, видео көруге, белгілер қоюға болады, қарапайым тақта сияқты сурет салуға, түрлі сызбалар сызуға болады, нақты уақытта экранда үлкейтіп көрсетілген бейнеге белгілер қоюға, кез келген өзгерістерді енгізіп және оларды келешекте өңдеу үшін компьютерлік файл түрінде сақтауға, басып шығарғыштан шығаруға, факс немесе электронда пошта арқылы жіберуге болады.

Интерактивті тақтаға арнайы электронды қаламмен (қаламұшпен) немесе саусақтармен [2] жазу керек. Баяндамашы арнайы байрақша арқылы экрандағы бейнемен жұмыс жасайды: белгілейді, астын сызып, маңызды жерлерін көрсетіп, сызбаларды салып немесе оларды түзеп, мәтінге түзетулер енгізеді. Сенсорлық құрылғы қол тиген кезде оны «сезеді» және жазу кезінде қозғалысты бейнелейтін

лайықты электронды сигналға таратады. Тақта түрлі түсті үш байрақшасы бар қағаз бергімен және өшіргішпен жабдықталған. Баяндаушы алдын ала өзіне керекті байрақша түсін белгілеп қойса, сонда интеактивті тақта лезде қағаз бергіден, мысалы, жасыл түсті байрақша немесе өшіргіш алынғанын білдіреді.

Оқушының ашық ақпараттық-білім беру кеңістігіне кіруі нақты коммуникативті ептілікті, басқа мектептердегі құрбы-құрдастарымен ынтымақтастықта түрлі мәселелерді шешудегі икемділікті қалыптастырады.

Онлайн күйдегі интерактивті тақтамен жұмыс жасау оқушылардың түрлі ақпарат көздерімен, сонымен бірге Интернет желісімен белсенді өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Негізгі мақсаты ақпараттпен сауатты жұмыс жасау, яғни дамыту:

– пәнге зейіннің шоғырлану қабілеті;
– ақпаратты қисынды өңдеуге қабілеттілігі;
– алынған ақпараттың ақиқаттығы мен пайдалылығын бағалау ептілігі;
– дербес маңызды ақпаратты таңдау ептілігі;
– қажетті ақпаратты тұған тілде және шет тілде, сонымен қатар оны өңдеу әдістері туралы білімді меңгеру ептілігі.

Мектеп оқу үрдісіндегі интерактивті оқыту – бұл оқушылардың тұлғаға-бағдарланған оқытуға шығу түрін болжамжамдайтын, ауылдық білім беру ортаның мұнан ары байуы. Оқу-танымдық және оқыту ақпараты ағымында және өз білім траекториясын табуда өзін өзі бағдар етуге жақындайды.

Адамгершілік педагогикасының негізгі принциптерін бейнелеп көрсететін тұлғаға-бағдарланған тәсіл әлем педагогикалық ынтымақтастығының қазіргі заманғы білім беру жүйесінің барлық формаларына басым екені мойындалған. Бұл оқу үрдісінде оқушының жеке мүмкіншілігі мен қабілетін есепке алатын танымдық іс-әрекеті жататынын білдіреді.

Оқу үрдісіне интерактивті оқытуды енгізу білім алуда өз қажеттігі бар жаңа ұрпақ оқушыларының, шығуына себеп болады, жаңа ой өрісі ептілігі, білім алуда жаңа мәдениет қалыптасады. Мұғалімге оқу үрдісінде көбінесе тьютор ролі беріледі.

Интерактивті оқытуда мұғалім мен оқушының жұмысы – ынтымақтастықта, яғни бірлесіп пайда болған қиыншылықтарды жеңіп шығуға, ой алмастыруға, алған білімдеріне сүйене отырып талқылауға мүмкіндік береді [2,3]. Оқушыға түрлі табиғи, физикалық процестерді модельдеу, түрлі жағдайдағы құбылыстарды, олардың қасиеттерін сипаттайтын шамаларын өзгерте отырып меңгеру мүмкіндігі беріледі. Білімнің интерактивті электронды негізімен оқу, іздеу-танымдық іс-әрекеті маңызды мектептік, пәндік зерттеулерінің элементтеріне ие болады.

Оқу-тәрбие үрдісінің дұрыс жүргізілуіне сабақта мұғалімнің әр алуан оқыту әдіс – тәсілдерінің тиімдісін оқушылардың мүмкіндіктері мен жеке жағдайларына байланысты таңдап алуы көп әсер етеді.

Педагогика ғылымы мен озық тәжірибенің бүгінгі даму деңгейінде белгілі болған оқыту тәсілдерінің бәрін де еркін меңгеріп, әрбір нақтылы жағдайларға орай солардың ең тиімдісін таңдап алу және олардың бірнешеуінің жиынтығын түрлендіре үйлесімді әрі шығармашылықпен қолдану ұстаз шеберлігінің басты белгісі болмақ. Білім жүйесінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес болашақ мамандарды дайындау бағыттары да жетілдірілуі тиіс. Білім беру жүйесін қайта құру кезеңінде оқытушылардың біліктілігіне ерекше көңіл бөлу деген - жаңа технологияның негізінде оқу үрдісін қайта құру деген сөз деп түсінемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. – Алматы, 2009.
2. Жанпейісова М. «XXI ғасыр оқытудың жаңа технологиясы» - Алматы, 2012.
3. Қараев Ж.А.т.б. Оқулықтар, оқу-әдістемелік кешеннің құрамы мен оқу бағдарламаларын әзірлеуге және сараптауға қойылатын дидактикалық талаптар.- Алматы, РБК,1998.

УДК 378.147

ОРГАНИЗАЦИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Калиева Э.И., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматрена организация научно-поисковой деятельности научного студенческого сообщества при кафедре «Педагогические технологии» Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им.Ш.Есенова в рамках реализации программы «Рухани жаңғыру». Здесь она направлена на сбор, анализ традиционных педагогических идей Мангистауского региона, определение практических путей их использования в воспитательных и образовательных целях, а также в целях популяризации.

Ключевые слова: научно-исследовательская деятельность, этнопедагогика, научное студенческое общество

Сохранение культурного наследия и развитие культурно-образовательной среды является основой национальной идентичности, государственности, достижения достойного места страны в современном мире. Это – основная идея Программы «Рухани жаңғыру» [1].

В целях организации данной программы в Каспийском государственном университете технологий и инжиниринга имени академика Ш.Есенова студенческое научное общество при кафедре «Педагогические технологии» проводит исследование этнопедагогических и этнопсихологических наследий региона. Подобное мероприятие обеспечит развитие творческого и интеллектуального потенциала будущих педагогов, воспитание у них гражданственности и казахстанского патриотизма, в том числе гордости за свою малую Родину; создание арены для их сотрудничества с экспертами по вопросам культурного и природного наследия, а также другими лицами и организациями, заинтересованными в сохранении и приумножении всемирного наследия.

Созданное научное студенческое общество действует в целях научного изучения и анализа и творческого осмысления этнопедагогического наследия Мангистауского региона Казахстана.

Следует отметить, что изучение культурного наследия Мангистау в педагогическом плане не проводилось полноценно, изучался его фольклорный аспект. Конечно, было бы несправедливым утверждать, что эти ценности вообще не используется в педагогическом процессе образовательных учреждений. Но в настоящее время это происходит от случая к случаю, определённой методики их использования нет. Следовательно, сбор, исследование, анализ и пропаганда педагогической ценности

культурного наследия Мангистау, а также разработка практических путей его использования в педагогическом процессе являются актуальными задачами, поставленными перед данным научным студенческим обществом.

Помимо этого важным является представление материала исследования на казахском и английском языках, в информационной системе «Электронное педагогическое наследие «Мангистау».

Научное общество будущих педагогов организует свою деятельность по следующим направлениям:

- воспитательное значение возрождения народных культурных традиций казахов, населявших Мангистауский регион;
- музыкально-песенные традиции предков как верное средство воспитания подрастающего поколения;
- архитектурные памятники Мангистау и Устюрта на трассах Великого Шелкового Пути: воспитательная ценность и проблемы сохранения;
- памятники природы Мангистау как основа экологического, нравственного и эстетического развития подрастающего поколения;
- географические названия Мангистауского региона – вечный и неиссякаемый источник воспитания;
- особенности развития просвещения Мангистауского региона;
- воспитательно-педагогические воззрения народа земли Мангистау.

Мангистау - это край древнейшей цивилизации, называют «археологическим заповедником, музеем под открытым небом». Здесь находятся уникальные археологические и исторические памятники, наскальные рисунки-поэмы, удивительные сооружения, мавзолеи, наземные и подземные мечети и некрополи, где покоятся 360 святых. Они изумляют талантом возводивших их безвестных мастеров, не знавших о чертежах и эскизах, державших в голове весь замысел - от первого камня в фундаменте до последнего завитка в узоре резного орнамента [2].

Учеными установлена уникальность всех этих природно-исторических памятников Мангистау, их научная ценность мирового масштаба. На их территории найдены разные археологические и геологические объекты (комплекс древних сооружений, следы былых сражений, изделия народного творчества другие). В ходе исследования у студентов углубляются знания об уникальных природных объектах, они проникаются чувством гордости за Родину, чувством эстетического и бережного отношения к природе, частью которой является сам человек. У них также формируются научные заключения о воспитательном воздействии изучаемых объектов в педагогическом процессе.

Мангистауский регион имеет присущее себе древнюю историю, традиций, обычаи. Сведения в научных литературах и древние памятники, сохранившиеся до наших дней, указывают на то, что этот регион никогда не выходил с колеи многовекового развития цивилизации. Исторические традиций и обычаи показывают нравственные принципы народа, нормы и правила взаимоотношений между людьми.

Изучение и всестороннее исследование истории развития педагогической мысли и духовной культуры мыслителей этой земли имеет большое значение для формирования мировоззренческих ценностей, которые соответствовали бы основным тенденциям развития современной педагогики. Особенно, в этом плане исследование педагогических воззрений Бекет Ата (1750 г.) является важным и своевременным. Бекет Ата - великий просветитель, гуманист, духовный учитель, предсказатель и пророк, которому открыта книга бытия. Он внес огромный вклад в развитие наук на родной земле, основав духовные школы в построенных им мечетях (в том числе подземные), ставшие научным центром и обсерваторией.

Он принес на родную землю новое учение, основанное на гуманизме. Его учения можно уверенно отнести к педагогическим, так как имеют важное значение в вопросах развития личности, места и роли человека в обществе, умственного, религиозно-суфийского, физического, трудового, семейного, патриотического воспитания, самопознания и.т.д. Например, учил:

- почтительному отношению к семье, родителям, детям. Семья – это основа праведной человеческой жизни. Учил почитать жен сыновей и мужей дочерей, их детей. Требовал, чтобы идущий к нему на поклонение паломник сперва поклонился зятю святого Шопан ата. Зять, как и сноха – это связующая нить с другой семьей, эта связь закладывает основу для союза двух племен, этот союз создает этнос, народ, государство. Значит зять и сноха имеют особый освященный статус, и они достойны поклонения.

- трудолюбию, что счастье и благополучие в труде, в неустанном, целенаправленном труде. Сам он всю жизнь трудился не покладая рук. Показательно не нанимал никого. Сам собственными руками тесал камень, на скале вырубал тропинки, помещения для школ. Этим самым он возвеличил ремесленника, трудящегося люда, создателя материального блага – основы праведного человеческого существования.

- почтительное отношение науке. Открывал школы – медресе вдоль весенних и осенних дорог кочевии, на зимовках, на летнем джайляу.

- справедливости, что каждый человек имеет естественное, значит божественное, право на равенство, свободу, справедливость. Когда вершил суд, всегда придерживался этих принципов, ни происхождение, ни богатство, ни социальный статус не имели для него какое – либо определяющее значение. Перед богом все равны. И эти праведные деяния возвеличили его не только на глазах земляков, но и далеко за пределами родного края.

В этом плане очень важно было не только изучить и проанализировать педагогические воззрения мыслителей, но и разработать практические рекомендации, направленные на формирование гуманистических ценностей подрастающего поколения на материале их идей.

Развитие интереса и уважения к историческому прошлому открывает большие возможности для развития человека как личности, индивидуальности с альтернативным мышлением, способной понимать и ценить то, что создано трудом народа.

Таким образом, с одной стороны, культура, традиции древней земли Мангистау отражали жизнь народа, с другой - выступали из поколения в поколение средствами трудового, экологического, эстетического, нравственного воспитания молодежи и готовили их к жизни. Важно научить будущих педагогов-исследователей анализировать значение народных традиций и обычаев в воспитании национального самосознания, пробудить интерес и стремление на научной основе совершенствовать культурное наследие, этнопедагогические знания региона. Поисковые прикладные научные исследования студентов педагогических специальностей в этнопедагогическом и этонопсихологическом направлениях способствуют их развитию «от практики к науке»

ЛИТЕРАТУРА

1. Рухани Жаңғыру http://ruh.kz/ru
2. Самашев З. С.,Кушербаев К. Е., Аманшаев Е. И Астафьев А.Е. Сокровища Устюрта и Мангистау. Алматы. 2007. с. 116.

ӘОЖ 801.313

АСЫЛ ТҰҚЫМДЫ АДАЙ ЖЫЛҚЫСЫ

Н. С. Қамарова, ф.ғ.к., Ш. Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа. Бұл мақалада Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты жаңа мақаласында сан ғасырлық тарихы бар атқа міну мәдениетінің ерекше орын алатындығын айта келіп, асыл тұқымды Адай жылқысы туралы айтылады. Адай жылқысын зерттеген белгілі тұлғалар еңбектеріне шолу жасай отырып, атты әспеттеудің ұлттық болмысымызды зерделеу екенін жеткізеді.

Түйінді сөздер: Нұрсұлтан Назарбаев, Рухани жаңғыру, «Ұлы даланың жеті қыры», атқа міну мәдениеті, асыл тұқымды Адай жылқысы.

Қазақ халқында жеті – қасиетті сан. «Жеті атасын білмеген жетесіз» демекші, «жеті» деген санды қадірлеу көне заманнан басталады. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты жаңа мақаласында осы қасиетті жеті санын қолдана отырып, Ұлы даланың жеті қырын ерекше сипаттаған. Бағдарламалық мақаладағы жеті тақырыптың ішінде сан ғасырлық тарихы бар атқа міну мәдениеті ерекше орын алады. «Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тараған тарихтан белгілі. Еліміздің солтүстік өңіріндегі энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, шаруашылық пен әскери саладағы теңдессіз революцияға жол ашты. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз айбарлы көшпенділер империялары тарих сахнасына шыққан дәуірдің символына айналды», - деп атап айтты Елбасы Н.Ә. Назарбаев. Желмен жарысқан жүйрікті қолға үйрету арқылы ата-бабаымыздың адамзат өркениетіне үлес қосқаны белгілі.

Осы орайда Адай жылқысы туралы айтқым келді. Адай жылқысы қайдан шыққан, оның түп атасы кім, қайдан тараған?- деген сұрақ талайдың басын ауыртқан сұрау. Жылқы малын зерттеумен өткен ғалымдардың бәрінің келіскен тоқтамы: аспаннан түскен жылқы жоқ, жылқының түп атасы – керқұлан. Адай жылқысына біткен тектілік, оралымдылық, сезімталдық, төзімділік тағысын тағы жағымды ерекшеліктердің барлығы да сол төр басындағы бастауы – керқұланның қанымен жұғысты болған қасиет», - деп пайымдайды Маңғыстауға белгілі ауыл шаруашылығы саласының маманы әрі қаламгер, Маңғыстау облысында біраз жыл осы салада басшылық қызметте болған кезде адай жылқысын танытуға, зерттеуге күш салған азамат Сәбит Әбішев ағамыз. Жаңалыққа да, жан-жануарға да жаны құмар орыс ғалымдары Қазақстанның батыс бөлігіндегі адай жылқысына айрықша көңіл бөлді, қызыға зерттеді. Жалпы, бұл жылқы туралы сөз қозғағанда, Я.Я.Полферовтің, Г.-В.Сизоновтың, Ю.Н.Барминцевтің дәйектеріне жүгінбей кете алмаймыз. Алғашқысы 1899 жылы Ресейдің «Конезаводство» журналында «Лучшие породы киргизской лощади – адай» атты мақала жариялап, қазақ жылқысының атын әлемге танытуға алғашқы қадам жасаса, соңғысы: «Адай жылқылары қазақ жылқыларының басқа тектерімен салыстырғанда ең ірі тұқымдарының бірі болып табылады», - деп бағалайды. Қазақстандық ғалымдар – А.Иманғалиев «Адай жылқысы» кітабын жарыққа шығарса, М.Нұрышевтің монографиясы академик И.Н.Нечаевтің ықыласына ие болған. Ауыл шаруашылығы саласының білгірі Сәбит Әбішев аға өзінің аталмыш

жылқыға ынтызарлығының қалай пайда болғандығын былай деп әңгімелеген. Автор: «Ұйқылы-ояу көзбен ер басынан ұстап отырып жылқы жинауға кетемін, өріске жеткесін 4-5 сағат желдіртіп жүріп бірнеше үйірді түгендеп, бас-аяғын жинақтап, суару үшін құдыққа бағыттаймын. Суға түс мезгілінде жетіп, шығырға отырамыз. Сол кезде байқағаным – алакөбеңде мінген атым әрі-бері ойқастап, жылқы жиып, ауылға айдап әкелгенімде міні құрымайтын. Оның үстіне Ізтұрған, Әбдірахман деген ферма бастықтары бәлен деген жерден шықтық деп түскі шайға Шетпедегі біздің үйге келетін. Есейген соң олардың атқа қонған жерлері Шетпеден 250-300 шақырым екендігін білдім», - деп жазады. Бұл жылқы Адай халқымен бірге жасасып, қағырдан қорегін алып, қақтан суын ішіп, небір қиын-қыстау тар жол, тайғақ кешудің бәрін көріп, бәріне шыдап шыныға, шыңдала осы заманға жеткен. Адай жылқысының өзгеден ерек қадір-қасиетін осы тұстан бағалаған дұрыс дейді ол. С.Әбішев сондай-ақ Адай жылқысының өз тарихында араб жылқысымен де қан жаңартқанын баяндайды. Ол туралы ғалым М.А. Левановский Қаратон, Жылой жерін мекен еткен Кете Әжібай Айдарұлы деген белгілі бай, би адамның жылқысының тұқымын жақсарту мақсатында бір қарақалпақ азаматынан жаратылысы бөлек керемет сұлу, өте жүрдек, ірі теңбіл көк айғыр сатып алғанымен байланыстырады. Сол сауда сәтті болып, Сауран көк атанған сол айғырдың тұқымы дүреп, өте көп өскенін айтады. Біздің адай тұқымды жылқыларымыздың арасында осы теңбіл көк қаз-қалпында күні бүгінге дейін ұшырасумен келеді. Осы теңбіл көк түс негізінен адай тұқымды жылқыны араб жылқыларымен будандастырғаннан тарағанына, оның ұзақ жылғы ықпалды жұмыстардың нәтижелі жемісі екеніне күмән жоқ», - деп пайымдайды автор. Бұл кітабында автор жылқы туралы талай еңбек жазған ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып арғымақ, қазанат, қазанаттан туған қаз мойын, қарабайыр деген тұқымдарға ғылыми түсінік береді. Оларды қалай алуға болатынына тоқталады. Мысалы: таза маңғыстаулық арғымақ алып, өсіру үшін Түрікменнің Ахалтеке жылқысының «асыл» деген желісінің айғыры мен биесін қолға түсіріп, оларды арнайы қамқорлыққа алып, бірте-бірте жергілікті жерге бейімдей таза күйінде өсіре алсақ, сол қолтума ұрпақ нағыз адайдың арғымағы болып шығады. Оның тегі (аталығы мен аналығы) Ахалтеке болғанымен табиғи және адами өсу ортасы, оты, суы, басқадай қолданыс түрлері адай жылқысымен бірдей ортада қалыптасқан. Міне осы қолтума арғымақ айғырды таңдаулы адай тұқымды биемен будандастырсақ, міне, содан алынған ұрпақ қазанат деп аталады екен.

Тарих ғылымының докторы, академик Өмірзақ Озғанбай мен ақын, әдебиетші, халық ағарту ісінің үздігі Бесінбай Бегеніштің авторлықтарымен шыққан «Адай жылқысын түлеткендер» («Нұрлы әлем», 2011, Алматы) атты кітабында ұмыт бола бастаған атбегілік, атқа міну мәдениеті, Адай жылқысы туралы өте жақсы жазылған. Аталмыш кітап жылқы десе ішкен асын жерге қоятын әр қазақтың қанын ойнатарлықтай әсерлі жазылған. 2011 жылды Адай жылқысының есімі әлемге танылған жыл деуге толық негіз бар. Кітап жылқы малының тегін, адам өмірінде алатын орнын айта отырып, қазіргі таңда облысымызда «Адай жылқысы» тұқымын асылдандыруды одан әрі жетілдіру тұрғысында ғылыми негізде жасалып жатырған жұмыстарға тоқталады. Шөл және шөлейт аймақтарға жататын Маңғыстау өлкесінің табиғатына бейімделіп өскен бұл тұқымның ауа райының небір дүлейіне төзімділігі, көлік ретінде көнбістігі, мықтылығы, алыс қашықтыққа шаршамай шаба алатындығы ықылым заманнан белгілі болғанымен, ғылыми тұрғыда халықаралық дәрежеде нақтыланып, ресми тіркелмеген екен. Оны, яғни, қолымыздағы бар асылымызды айдай әлемге танытудың бір-ақ жолы арнайы жарыстар ұйымдастырып, не сондай жарыстарға қатысып, сынақтан өткізу ғана. Ал «Адай жылқысы» тұқымы бұрын-соңды ондай халықаралық шараларға қатыспаған, демек ғылыми негізделген құжаты жоқ, олай болса құр сөзге ешкімді сендіре алмайсың. Маңғыстау облысы әкімінің қолдауы

арқасында облыстық ауылшаруашылығы басқармасы адай жылқысының қасиеттеріне көз жеткізу үшін ҚР Ат спорты қауымдастығымен бірлесе отырып, 2011 жылғы 30 сәуірде Түпқараған ауданы Ақшұқыр селолық округіне қарайтын Ақбастау жайлауында облыс әкімінің кубогі үшін 90 шақырымдық қашықтыққа сынақ бәйгесін өткізеді. Бұл сынаққа халықаралық деңгейдегі судьялар, ветеринарлар баға беретін болады. Жарысқа қатысқан аттардың бәрі сынақтан сүрінбей өтіп, жеңімпаз болған қос тұлпар қанжығаларына қос автокөлік байлайды. Келесі халықаралық жарыс 2011 жылдың 15 мамырында Алматыда өтіп, адай тұқымды аттар тағы бас бәйгі бастаған үш жүлдені жеңіп алады. Алда үлкен сын тұрды, ол Ресейдің Рязань облысында 2011 жылдың 29-31 шілдесінде өткізілген халқаралық Достастық кубогі еді. Тағы да бірінші, үшінші, төртінші орындар «адай жылқысының» қанжығасына байланды. Шынында да 2011 жыл – Адай жылқысының жылы болды. Маңғыстаудың Кендірлісінде 120 шақырымдық қашықтыққа өткен халықаралық жарыста да жарқырап бағы жанып, бас бәйгенің иегері атанды

«Ер қанаты – ат» деп білген алаш баласы әр сөзінің астарын атпен сабақтайды. Айтар ойын атпен байланыстыра бейнелейді. Жылқы мінезді жұрттың мінезін, өмірінің әрбір белесін, тұлғаның қалыптасу кезеңдерін жылқымен қатыстыра суреттеуі – бұл құбылыстың дүниетанымымызға қаншалықты сіңісті болғанына дәлел. «Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады» деген Ахмет Байтұрсынұлы. Яғни сөзінің мәніне бойлаған ел өз болмысын танымақ. Атты әспеттеу – болмысыңды зерделеу. Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» атты жаңа мақаласының меңзері алыс, мәні терең. Осы мақаланы оқи отырып, ата-бабамыздың қалдырған асыл мұрасын, қазақтың көне мәдени тарихын, қазақтың салт-дәстүрін қайта жаңғыртып, ұрпақтан-ұрпаққа насихаттап жалғастырып отыруымыз қажет. «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласы – түгел түркі мен Ұлы даладан бастау алатын тамырлас жұрттардың да ортақ игілігіне айналары хақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрсұлтан Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры», Егемен Қазақстан, 21 қараша 2018.
2. Әбішев С. Өмір өрнектері. Алматы, 2002. – 446 б.
3. Иманғалиев А. Адай жылқысы. Алматы, 2004. – 158 б.
4. Озғанбай Ө., Бегеніш Б. Адай жылқысын түлеткендер Алматы: Нұрлы әлем, 2011. – 283 б.

УДК 323

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ САЯСИ ТҰРАҚТАНУЫНА САЯСИ ЖЕТІЛУ ҮРДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

К.М.Жаулин, профессор, Ш.Есенов ат.КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Қазақстандық қоғамның саяси тұрақтылығы үшін саяси жаңғыртудың даму теориясы барынша қолайлы. Бірақ, қоғамның дамуы жағдайында тек ең жақсы демократиялық кодеклерді қабылдау қажет, тек осы жағдайда саяси тұрақтылық байқалады.

Түйінді сөздер: саяси жетілу, авторитар жетілу, нарықтық жетілу, конкуренттік демократия, экономика

Саяси жетілу жалпы жетілу үрдісінің құрамында болғандықтан мазмұны мен негізділігі бойынша қоғамның демократияланыуымен сай келеді.

Қазақстан Республикасының саяси жетілу үрдісінің аяқталусыз қалғанына қарамастан, қазақстандық қоғам жетілу өзгерістерін енгізуде көптеген реформаларға ие болды. Ол бұрынғыға қарағанда, жаңа ішкі әлеуметтік суъбектілер, мақсат кою механизмдері, саяси экономикалық, азаматтық, жеке өмір сүру қағидаттарының қажеттілігін сезінеді. Бұл қағидаттарды іске асыру республика дамуының келесі кезеңі болып саяси, экономикалық, әлеуметтік проблемалары шешімдеріне байланысты.

Сонымен қатар, саяси жетілудің түрлі нұсқалары мен альтернативтері ұзақ мерзімнен бері қазақстандық зерттеушілердің талқылауында. Алдымен, «авторитар жетілу» үкіметті жетілу субъекті деп есептейді. Кейбір мамандардың ойынша, үкімет өз билігіне басқару құралдарын, қаржыны меншіктеу қажет. Бұны орындаса, басыңқы ұлттық мәселелерді шешуде «ресурстарды жұмсауға болады» дейді мамандар.

Екіншісі «нарықты жетілу» ірі бизнесті жетілу субъекті деп есептейді. Оның мүмкіншілігін бұл қалып бойынша пайдалану үкімет құрылымына, экономикалық дамуына мықты база болады екен. Нарықтық экономиканың жетілу курсы - тек қана бір мүмкіншілік ретінде табылады, - дейді идеологтар.

Конкуренттік демократия - бұл қалыптасқан нұсқаның өнімі болуы міндетті. «Авторитар жетілуде» бастысы -мақсатты орындай алатын үкімет ақпаратын құру. Бірақ бұл альтернативаны іске асыру қиындығы «жетілу жоғарыдан», ұлттық жетілу айналасында саяси идеялық конструкцияны құру. Осындай өзгерудің үлгісі - Сингапур елі болып табылады. Жарты ғасырда дамыған елге айналған. Бірақ, тәжірибенің көрсету бойынша «авторитар жетілуді» көбінесе діни идеологияға сүйенген үкімет пайдаланады.

Бұл конструкцияларды іске асыру- «авторитар жетілудің» негізі. Сонда 90-шы жылдарғы реформалар индукстрализация секілді нұсқаға бағынған. Үлкен кемшілігі қайта оралуға байланысты жоғалту.

«Авторитар жетілу» зерттеушілердің ойынша, басында әсерлі болып табылады. Ресурстардың ірі жобаларға жиналуы «шикізаттық» бағдарды тудырады. Бизнестің қатысуынсыз жоғары технологиялық сектордың дамуы мүмкін емес және де бұл өзімен бірге ғалымдар, саяси техникалық т.б. кадрлардың қысқартылуына жол ашып береді

«Нарықтық жетілудің» маңызды мәселесі: ұлттық байлықтарды жетілудің басты мәселелерін шешуге жұмсау институттарын ашу, халық аралық субъектісін қорғауға тиісті емес елдерге бұл мәселе болып табылмайды.

«Нарықтық жетілудің» өркеюі Голландия, Англия, Франция, кейінірек Германия мен АҚШ елдерінде тарихи орналасуы. Бұл мемлекеттердің институттары, ұлттық саяси классқа сүйене отырып, жалпы үлттық мақсаттарды ойластырумен айналысты. Олар ең жоғарғы беделді, үлттық бизнесті жетілу мәселелеріне жүмсау арқылы жинады.

Мамандардың ойынша, үкімет беделі төмен болса, онда «көлеңкелі» немесе коррупциялық бизнестің эсері «олигархиялық жетілуге» жол ашады. Үлгі ретінде Мексикада аталады.

Сонымен «Авторитар жетілу» қоғамдық, мемлекеттік талаптарға және тарихи - мәдени әдет ғұрыптарға қарсы келеді.

Бүгінгі таңда, ғалымдар мен практиктар жаңа жетілу нұсқасы ретінде - Ұлттық диалогты ұсынады. Мысалға бұл жетілудің мақсаты, ресей зерттеушілерінің пікірінше, Ресей халқының талаптарына сай Ұлы әділетті Ресейді орналастыру.

Осының барлығы бұл нұсқаны ұлттық - демократиялық деп есептеуге мүмкіндік береді.

Жаңа нұсқаны іске асыру үшін саяси - қоғамдық күштер шақырылуда.. Бұл біріктілік, саяси мен қоғамдық күштердің қосылуымен көрсетілген.

Қазақстанда бизнесмендер, саяси элита, үкімет басқарушылар жетілудің жаңа нұсқасының қатысушылары бола алады.

Өзгерстерді басқара алатын, саяси үкіметтік ядроның сүйеніші жетілулік бірлігі болып есептеледі. Бұл бірліктің құрылуы - өте күрделі құбылыс. Тек қана ұлттық диалог арқылы белсенді ұлттық топтардың талаптары ұқсастығы белгіленіп - ұлттық косенсус дами алад. Бұның қортындысы қатысушылардың реформаларға сенімділік білдіргені болып табылады.

Жетілулік біріктілік - бұл өзара міндеттер, баланс және диалог өнімі. Бірліктің құрылымы ретінде өзгерістердің мақсаттары мен тәсілдерін нақтылайтын диалог болып табылады.

Жетілулік біріктілігі үкімет жұмысына маңызды әсер бере алады. Мұндай бірлік Қазақстандық элитамен, халықтың белсенді топтарының дамуына жол ашады. Оның беделі мен ашық талқылау әдісі саяси дағдарыстың болмауына сенімділік білдіреді.

Осымен бірге жетілулік бірліктің басты мәселесі - елдің әлеумет - этикалық ауанын өзгерту. «Жақсы заңдар жаман әдетті дұрыстайды, жаман заңдар қоғам әлемін бұзады» деген аңыздың аулақ болу қажет. Ешбір заң немқұрайлық пен әдепсіздік атмосферасында іске асырыла алмайды. Іске асырылу үшін, заң мықты этикалық базаға сүйену қажет.

Мамандар ойынша, саяси жетілудің ең жақсы сценарийі - консолидация орталығы, үйытқы болып үкімет басшысы тағайындалғанда болмақ. Бұл сценарий бүгінгі таңда Республикада енгізілуде.

Бірақ, айта кету керек, азаматтар қоғамы әлсіз болса, үкімет өзгерсітердің негізгі қаруы болып табылады. Үкімет вакумы тез арада криминалитет пен коррупиялық бизнестің іске араласуымен толтырыла бастайды. Стратегиялық бұрылыс шектеуінде үкімет монополиясын жойып, үкімет пен азаматтар қоғамының арасында әріптестік қарым-қатынас ұйымдастыру қажет. Ашық диалогта құрылған; кең ұлтшылдық консенсуске, ұлттық консолидацияға, әлеуметтік топтардың талаптарымен қызығушылық балансына сүйенген, бұрылыс болуы керек.

Жалпы, біздің ойымызша, ұлттық - демократиялық жетілу принциптері:

- ҚР-ның ұлттық қауіпсіздігі, үкімет пен экономиканың дамуы, елдің қоғамдық дамуы мәселелерін шеше алатын органикалық жетілу;
- Үкімет пен халықтың әр-түрлі топтарының талаптары сәйкестігін қадағалап отыратын ұлттық консолидация мен ұлттық ашық диалог;
- Демократизм, көпшілік позициясын құрметтей отыра, халықтың азғантай тобының талабына дұрыс көзқараспен қарау;
- Реализм, қолға түсетін материалдық, қолдан келетін әлеуметтік ресурстарға сүйену;
- Тарихи мұраға сүйеніп, мемлекеттің, халықтың ерешелігін, тарихи-мәдени әдет- ғұрыптарының есебін жүргізіп отыру;
- Отанымыздың тарихи жолына жауапкершілікпен қарау;
- Халықтың өмір сүру нормаларын, әдет-ғұрыптарын, күнделікті ізгілік құндылығын құрметтеу;
- Әлеуметтік ресурстарға сүйену, еңбекқорлық, белсенділік, іскерлікті дамыту үшін жағдай жасау;
- ҚР-ның азаматтары мен мемлекеттік институттарының құрылуына жауапкершілікпен қарайтын үкімет.

Бүгінгі таңда ҚР саяси дамуы әр-түрлі бағытта, өлшемді жүріп жатыр. Демократияның болашағы, азаматтар қоғамының дамуы, саяси партиялар,

кәсіподақтардың күшейуімен байланыстыра отыра (4), «үкімет пен қоғам арасындағы түсініспеушілік, «жаңа» орта класстық құрылуы, тарихи өзіндік әдетғұрыптарды т.б. жоюмен байланысты деп есептейді (5). Бұған лайық болып Д.Аушевтың болашақ саяси жүйенің базалық нормаларының күшейтілуіне байланысты деген ілімі маңызды.

Саясаттанушының ойы бойынша, бұл болжамның орындалуының шарты: қоғамның адекватты көзқарасы, өзегерістердің маңыздылығын түсіне білу, конституция басымдықтарын тиімді пайдалану. Электоратты белсенділік, демократия элементтері мен іс жосығына көбейтілген, (мысалға, көп-партиялық жүйе құрылуы), биліктің қалыптасқан мехнизміне жаңа өзгерістер енгізе алады.

Біздің ойымызша, Қазақстан қоғамы дамуының шарты болып, жетілудің тұрақтауының болжамы тек қана өткен саяси жағдайдың дамуының талдауы арқылы жасалады.

Біз, қоғамның жүйелі-контекст сипатына отыра, әлеуметтік тарихи тәжірибенің, институттық ерекшелігін, саяси мәдениетін, күрделі факторларды ирархия ретінде қабылдап, оқиғалардың әрі қарай дамуын «болжайды» да, оларды «болжау қалпына келтіріп» жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Казахстанская политологическая энциклопедия. Алматы, 1998,447с., С.265.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений. Пер.с англ. Под ред. В.А.Ядова. М.:Аспект Пресс, 1996.С.12.
3. Назарбаев Н.А. Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства. Алма-ата, 1992.С.73.
4. Галкиг. А., Красин Ю. Фелдьфебеля-в Вальтеры? //Свободная мысль. 1995.№97 С.3-19
5. Мельвиль А.Ю. Вновь об условиях и предпосылках движения к демократии.//Полис. 1997.№1 .С.128

УДК 323

САЯСИ ЖЕТІЛУ — БОЛМЫС ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ НЕГІЗІ

К.М.Жаулин, профессор, Ш.Есенов ат.КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: «Саяси жетілу» ұғымының пайда болуы, дамуы, мәселелері және оның мүмкіндіктері туралы әр дәуірдің ойшылдарының көзқарастары. Сонымен қатар, саяси жетілу ілімінің Қазақстан тарихына әсері.

Түйінді сөздер: даму, саяси жетілу, дифференциация, теңестіру, секуляризация

XX ғасырдың ортасында батыс саясаттануында «Саяси даму» деген ұғым пайда болды, кейіннен осы «Саяси дамудың» әр түрлі ілімдері кеңінен тарады. Зерттеушілер саяси өзгерістердің қайдан және қалай пайда болатынын анықтауда көп жұмыстануда.

Қалыптасқан саяси жүйеден қазіргі заманғы саяси жүйеге көшуді «Саяси даму», немесе заман талабына сай «Саяси жетілу» деген ұғымдармен атала бастады. Сонымен, «Даму» және «Саяси жетілу» ұғымдары батыс саясаттануында саяси өмірдің дамуын, қоғамның саяси даму деңгейінің өзгерістерін көрсету мақсатында пайдаланыла бастады.

Жалпы, саяси дамудың мәселесі және оны өлшеу мүмкіндіктері туралы әр дәуірдің ойшылдары айтып келді. Бұл мәселеге ежелгі грек философтары Аристотель

және Платон көп назар аударған. Мысалға, олар өмірдегі өзгерістерге сыртқы әрекет және туу, өсу, даму, құру заңдары әсер етеді деп есептеген.

Ғылыми ойдың дамуымен бірге тұжырымдамада дамып келеді. Детерминистік тұжырымдамада саясатқа экономикалық дамудың әсері бар деп есептеген. Саяси өндірістердің негізін зерттейтін Н.Макиавеллидің ілімі бойынша, саясат - қоғамның тарауларының ең жоғарғы деңгейлі тарауы.

Саяси социологиялық Италия мектебінің ғалымдары В.Паретто, Г.Моска, Р. Михелье саясатқа өз бетімен тарау ретінде қарау идеясын әрі қара дамытты. Олардың ойы бойынша, саяси даму қоғамның дамуына үлкен әсерін тигізеді. Алдымен, саяси шешімдерді қабылдайтын саяси элитаның құрамдық сапасына тікелей байланысты. Бұл дегеніміз, қоғамның дамуының саясаттан тәуелділігін мойындағаны.

Саясатты зерттей келе, өз бетімен бөлінген бағыт - саяси дамудың ілімі пайда болады.

Әр түрлі оқулықтарда «Саяси даму» экономикалық дамудың негізгі шарты болып саналып, «Саяси жетілу» және «Саяси дамудың құрылымы» ұғымдарымен теңестіріледі.

Саяси дамудың мәселесі XX гасырдың 50-60 жылдары атақты саясатшы Г.Алмондтың басқаруымен Салыстыру Саясаты Комитеті (АҚШ) тарапынан белсенді түрде зерттеле басталды. Саяси даму негізінде «Структуралық дифференциация мен теңестіру императивтардың қарым - қатынасы, саяси жүйенің интеграцияға, шапшаң өзгеруге және адаптацияға дайын болу мүмкіндігі [1] ретінде қаралып келеді. Сонымен «Даму синдромының негізінде 3 тарау жатыр: дифференциация, теңестіру, мүмкіндік.

Тағы бір американ ғалымы Д.Колеманның пікірі бойынша, саяси даму тарихи және типологиялық түрлерге бөлінеді. Тарих тұрғысынан саяси даму -бұл социалдық және экономикалық жетілу құбылыстарымен байланысты және саяси мәдениеттің өзгерістері болып табылады. Типологиялық тұрғыдан құбылыстар қозғалыста зерттеледі. «Қазіргі заманның алдындағы қалыптасқан мемлекеттік құрылымнан жаңадан қалыптасқан қазіргі заманғы мемлекеттік құрылымға дейін созылған» [1].

Осымен қатар батыс зерттеушілер Г.Алмонд, Д.Пауэлл саяси дамуды «саяси құрылымдардың дамып келе жатырған дифференциациясы және саяси мәдениетінің секуляризациясы» ретінде есептейді. «Секуляризация» деп адамдардың рационалдық, аналитикалық, эмпирикалық көзқараспен саяси іс - әрекетерге қарау процесі аталады.

Саяси жетілу ілімнің авторларының бірі Ш.Эйзенштадт «Саяси жетілу» термині туралы «XVII-XIX ғасырлар аралығындағы Батыс Еуропада және Солтүстік Америкада, кейін басқа еуропалық мемлекеттерде; ал XIX - XX ғасырларда Оңтүстік Америкада, Азия және Африка континенттерінде кең тараған социалдық, экономикалық және саяси жүйенің өзгерінің үрдісі» деп жазған [2].

«Саяси жетілу» ұғымы (француз «modern» - «қазіргі заман» сөзінен) - жалпы жетілу құбылысының құрамды бөлігі бола тұрып, мазмұны мен негіздері арқылы қоғамның демократиялануына сай келеді. Бұл ұғымды анықтайтын көзқарас: демократия дамыған елдерде қалыптасқан тәжірибеге және олар сүйенген үлгілер мен стандартты бағдарлау. Саяси жетілу құрамы: адам құқығын сақтаудан, плюралистикалық басқаруды ұйымдастырудан, шешімдерді консесусқа сүйене отырып қабылдау және орындаудан, саяси қарым-қатынасты дамытудан тұрады [3].

Қазақстан ғалымдарының пікірінше, саяси жетілу көзқарасы үш жазықтықта қаралу керек. Біріншіден, саяси жетілу барлық дамудың, өмірлік өзгерістердің, яғни қоғамның өркею көрсеткіштері шкаласына сүйеніп, алға қозғалу синонимі болып табылады. Екіншіден, «саяси жетілу» қазіргі заманның жетістігін белгілейді, технологияға дейінгі қоғамның машиналық технологиясы, рационалды және сикулярдік қарым-қатынасы, сонымен бірге жоғары дифференциалды структуралары

бар қоғамға айналуы. Үшіншіден, «саяси жетілу» термині төмен дамыған елдердің жоғары дамыған елдердің қатарына бір тарихи уақытта көшуін сипаттайды [4].

Одан басқа, әртүрлі пікірлерді ескере отыра, саяси жетілуді «саяси өмірдің сапасының жүйелі өзгеру үрдісі және қалыптасқан қоғамнан қазіргі заман қоғамына көші кезеңінде саяси жүйенің қызметтік функцияларының өзгеру процесі» деп санауға болады [4].

Қазіргі заманғы мемлекеттің жоғары деңгейлі мемлекет болуға талпынуы - қазіргі заман көрсеткіштерінің бірі. Бүгінгі таңда мемлекеттердің көбі, саяси жетілуге өз әдет-ғұрыптарын сақтай отыра ұмтылуда.

Көптеген қазіргі заманғы қоғамдар дамыған қоғамдардың түрлерін басшылыққа ала отырып, эволюциялық даму жолына тұрады. Осылай, Батыс Еуропада олар нақты қалалық орталықтары бар абсолютистік мемлекеттерді басшылыққа алып, Шығыс Еуропада - автократы күтілеу мемлекеттерді және урбанизация көрсерткіші төмендеу қоғамдарды алады.

Саяси ғылымда «Саяси жетілу» термині қозғалыс, қалыптасқан аграрлық қоғамнан қазіргі заманғы, индустриал қоғамына көшуді белгілейді. Бұл жағдайда, батыс индустриалды қоғам үлгісіне сай келетін жаңа ғана дамып келе жатқан қоғамдар туралы айтылады. Ресейлік зерттеуші В.Красилыциков «Саяси жетілу» адамның «Прометей - фаусттік» үлгісінің дамуы мен іс - әрекетімен байланысты деп отыра, «Адам өзін дүниежүзінің тірегі ретінде қоршаған ортаға, жаратылыс әлеміне, табиғат пен кеңестікке әсерін тигізіп, оларды бағындыруға талпынады» деген пікірін білдірген. Дамудың бұл түрі, автордың ойы бойынша, Ренессанс дәуірінде пайда болып, Еуропада феодалдық қарым-қатнастар жойыла бастағанда, тәуелсіз еркін тұлға ретінде дами бастаған. Осы мерзімге Красилыциков тарихтағы ең алғашқы саяси жетілуді тіркеп отыр [5].

Байқалатыны, «Саяси жетілу» ұғымының синонимдері қазіргі заманға сіңіп, инновациялық өзгерістер мен көшіру дамуда.

Біздің пікірімізше, саяси жетілу құбылыстарының негізін тереңірек анықтау үшін, қазіргі заманғы өмірдің бір қатар талаптарын маңызды ету.

Жекелеп айтқанда, өміршеңдік тұрғысында - бұл индивидумдар мен топтардың белгілі бір міндеттерін дифференциалдау; саясат пен отбасында - жекеменшік және қоғамдық өмір аясының бөлінуі, адамдар бір-бірімен эквивелентті заттар ауыстырып, тәуелсіз болуы. Экономикада - технологияны пайдаланатын, ғылыми білімге сүйенетін, қоғамдық және техникалық еңбекті бөлетін , тауар ақша сауданы дамытатын өндірістік жүйені дамыту. Саяси өмірде - басшылықты тиімді жүргізе отырып, орталықты мемлекет құру; халықты саяси үрдістерге тарту; тиісті институтымен қамтылған демократияны тұрғызу; әр - түрлі қоғамдық топтардың сана сезімдеріне байланысты қызығушылық сезімдерін арттыру. Ал, мәдени ауанды айтсақ - мәдени жүйенің дифференциясы мен құндылықтарды бағалау, білім беру секуляризациясы және сауаттылықты кең тарату, философия мен ғылыми ағыстардың түрлілігі, діни плюрализм, ақпаратты таратудың жаңа тәсілдері, халықтың мәдени жетістіктерді бағалауын қалыптастыру.

80-ші жылдардың екінші жартысында көптеген бұрынғы кеңестік мемлекеттерді басталған өзгерістердің ауқымдылығы, тереңділігі, ғылыми және саяси тұрғыдан шын қызығушылықты туғызады, бәрінен бұрын, бұл құбылыстың бағыты, мемлекеттердің социал - тарихи кеңістікте қозғалу үрдісі, Қазақстанның жетілу ерекшелігі және әрине, одан күтілетін, болатын нәтижелер қызықтырады.

Біз, Қазақстанның дамуына саяси жетілу арқылы қарап отырғанымыз бекер емес. Саяси жетілу ілімінің Қазақстан тарихына әсер еткені, біздің қоғамымызға әсерін тигізген тенденциясы байқалады.

Саяси жетілу құбылысының негізі, жаңа заманның шындылығын жарып өткен жолақтардың бірі болып табылады. «Батыс цивилизацияға қарап, бұл саяси жетілудің «қуып жету» мінезін дәлелдеуге болады: Батыс мемлекеттерімен қарыс-қатынас жасау немесе бәсекелес болу қажеттілігі болмаса, өзгеріс дәуіріндегі мүмкіндіктер ойға сыймай кетер еді. Әрине, өте заңды болар, реформаторлардың алға ұмтылдыратын батыс цивилизациясының принциптеріне, мезанизм мен институтарына назар аударуы [6].

КСРО - ның батыс өркениетіне ерекше амбивалент көзқарас тарихи баламаны белгіледі. Совет Одағы Батыспен қарым - қатнастан толықтай құтылады, себебі «Социалдық өркениет» өз-өзіне жеткілкті болып табылады немесе қарым-қатынас жасаса да, олардың кейбір тәуір үлгілерін пайдалана отырып, тек қана бәсекелес бола алады. Бұл көзқарастың шарықтау шегі мен шешімі 80-ші жылдарда М. Гобачев өзгерістері арқылы орын тапты: «КСРО - ның даму өзгерістері өзін-өзі тауысқан және Совет Одағы өз өзгерістеріне либерал - демократиалық механизмдерін қарыздану қажеттілігіне мәжбүр болады» [7].

Зерттеуші В.Согринның пікірі бойынша, саяси жетілу классикалық, либералдық үлгіге сүйеніп дами бастады. Нақтылап айтсақ, қоғамның дамуының векторы либерал - демократия бағытына қарай бет бұрды. Осылай В. Согрин өз нұсқасын ұсына отырып, қазіргі заманның саяси жетілуін ХХ ғасырдағы әр түрлі қоғамдық жүйелерінің бәсекелестігінің нәтижесі ретінде талқылау керек дейді.

Осыған байланысты, саяси даму ілімі Ресей қоғамының қазіргі заманғы радикалдық трансформациясын, саясаттанушының ойынша, 3 кезеңге бөлуге болады [6]:

- Бірінші кезең - 1985-1986жж. - Кеңес қоғамының өзгерістерінде басқару әкімшілік шаралар көбірек пайдаланылады.

- Екінші кезең - 1987-199Іжж. Бұл шаралар демократиялық социализмнің кеңес моделімен саяси өзгерістер арқылы ауыстырылуы; КСРО-ның таратылуы және комунистік режимнің аяқталуы, Ресейде Б.Н. Ельцин мен радикалдар «таза» либерал үлгілері бойынша, іске асырылған, үшінші кезең басталуы.

Жоғарыда келтірілген посткоммунистік мерзімнің өзгерістерін шектейтін тізбеден басқа, бұл күбылыстарды толықтай зерттейтін, тұжырымдама түрлері өте көп. Мысал ретінде, В. Елизаров ұсынып отырған отандық саяси жетілудің 3 кезеңі ресейлік саяси өзгерістерді бетке ұстар трансформациямен байланыстырады.

I. Латент мерзімі (1985 - 1989жж) кезінде өзгерістерге дайындалған (номенклатура) жаңа жұмыс түрлеріне қатысуға жағдай жасалды;

II. Конверсия мерзімі (1989 - 199Іжж) кезінде өзгерістерге дайындалған номенклатура қогам дамуының институттық, экономикалық саяси шарттарға жағдайлар жасауга белсене қатысты;

III. Конфронтация мерзімі (1991 - 1993жж) кезеңі белсенді саяси фрагментациямен сипатталады;

IV. Стабилизация (тұрақтау) мерзімі (1993 - 1998ж басы) бірде - бір фракцияға доминантты түрде ел басқаруға рұқсат берілмеді.

Біз, әр түрлі айқындамамен немесе көзқараспен қарайтын, саяси жетілу ілімдерін және тұжырымдамаларды атауды жалғастырмаймыз [9]. Қоса айтқанда, тұжырымдамалардың көпшілігінде авторлар, саяси өзгерістерді туғызған оқиғалар туралы, ұқсас ой - пікірлерін айтады.

Қазақстанда саяси жетілу үрдістері 80-ші жылдардың екінші жартысында басталды деген зерттеушілер пікіріне және олар (зерттеушілер) бұл реформаларды М.С. Горбачевтың саясатымен байланыстырғанына қарамастан; жалпы бұл этапты «Ресей шындығын анықтайтын, саяси жетілу өзгерістеріне көшу этапы» деп және «ол

саяси жетілу үрдісінің даярлық сатысы» деп сипаттауға болады (көп зерттеушілер бұл кезеңді КСРО-ның таратылуы мен комунистер кезеңінің жойылуымен байланыстырады). «Либерал - демократия түрінде іске асырылған» [10].

Бірақ, айтуға тұратын жағдай, қайта құру мерзімі саяси жетілу үрдісінің құрылымына енгізілмеген, себебі реформалық өзгерістері үрдісінің кезеңдерін әр қайсысын бөлек зерттеу керек. Олардың бірге зерттелуі мүмкін емес, «Сыйыспаушылығы» пайда болудың бірдей емес шарттарында жатыр және бұл шарттар саяси іс жосығына сай келіп, негізін мүлде мүмкін емес» деген пікір кең тарады және «Оның негізінде әлемдегі алдыңғы қатардағы батыс мемлекеттердің экономикалық саяси дамуының классикалық үлгілері алынуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Comparative Politics. The Quest for Theory. James A. BiII, Robert L. Hardgrave, Columbus, 1973.P.69

2. Красильщиков В.А. Модернизация и Россия на пороге XXI века//Вопросы философии. 1993.№7№7.С.40

3. Казахстанская политологическая энциклопедия. Алматы, 1998.-в447с., с.265-266.

4. Политология. Учебник для студентов высших учебных заведений. Под общей редакцией А.Н.Нысанбаева. Алматы: Ақыл кітабы, 1998.367с., С.306,С.307.

5. Красильщиков В.А. Мировые модернизации и судьбы страны. //Свободная мысль.1999.№1.С.93.

6. Согрин В.В. Российская история конца XX столетия в контексте всеобщей истории: теоретическое осмысление. // Новая и новейшая история. 1999. №1.С.75-76, С 76-77.

7. Согрин В.В. Современная российская модернизация: этапы, логика, цена. //Вопросы философии. 1994.№11.С.16, С.13.

8. Елизаров В.П. Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс. //Полис. 1999.№1.С.74-76.

9. Цыганкова А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. М., Интерпракс, 1995.С. 211-217.

10. Мак - Фол М. К определению задач посткоммунистичкских исследований. М., 1995. С.14.

ӘОЖ 930.23

ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ

Манас Алихан Геннадийұлы, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Кирбасова Ләйлә Ғабитқызы, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатапа. Қазақстандық жаңа патриотизмді қалыптастыру мен дамыту бүгінгі күн талабы. Өйткені, еліміздің тәуелсіздігін баянды ету, іргелі мемлекетке айналу, болашақ ұрпақты тәрбиелеу мақсатынан туындайтыны анық Бұл аталған мақсаттарға жету үшін ұлттық тарихқа дұрыс мән берілуі керек.

Жалпы «Ұлттық патриотизмсіз ұлтты сақтап қалу мүмкін емес, ал ұлт болмаған жерде мемлекеттік деген ұғым да жойылады. Біз қазақ ұлтын сақтап қалғымыз келсе, ұлттық патриотизмді мықтап дамытуымыз қажет». Сондықтан «Қазақстандық

патриотизмді» еліміздің әрбір азаматының санасына сіңіру керек. «Қазақстандық патриотизм» – кезек күттірмейтін мәселе. Өз отанының патриоты болу - Қазақстанды жүрегіне ұялату.

Түйінді сөздер: Қазақстан, патриотизм, отан, ұлт, сана, тәрбие

«Қазақстан - біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен етеді. Егер біз өзіміздің елімізді, өзіміздің өмірімізді сынауды білер болсақ, осы жасампаздықпен жаңғыртып, бой көрсеткен әрбір тал шыбықты мәпелеп өсіріп отыр-масақ, онда біз өзімізді нағыз патриот деп санай алмас едік», - деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың мемлекетіміздің келешегінің тұтқасын ұстайтын жас ұрпақты осы бастан Отанына, атамекеніне шын берілгендік рухында тәрбиелеуден артық борыш жоқ екендігін атап көрсетті [1].

Патриоттық сана ұлттық және жалпы адамзаттық мүдделер тұрғысынан қарағанда Отанға деген көзқарас құндылықтарының жиынтығы болып табылады.

Қазақстандық патриотизм ұлт табысының маңызды құрамы болып келеді. Жалпы біршама патриотизм анықтамасына тоқталып өтейік: «Патриотизм» - грек тілінен patriotes - отандас, patrio - Отан, туған жер деген мағынада. Бұл өз отаның мен жеріне деген сүйіспеншілік, оның тарихы мен мәдениетіне деген зор құрмет, әркімнің өз күш-жігеріне деген сенімі мен барша қоғамның топтасуы.

Құндылық дегенде біз жеке адамның, адамдар тобының, этностың өз Отанының бүкіл табиғи және әлеуметтік элементтеріне қатысына негізделген әлеуметтік сипаттаманы айтамыз.

Профессор Р.Б.Әбсаттаровтың атап көрсеткеніндей, «Қазақстандық патриотизм тәрбиесі - бұл адамға оның бойында белгілі бір патриоттық көзқарастарды, пікір-пайымдарды, нормалар мен принциптерді қалыптастыру, сондай - ақ, оны сол көзқарастар мен принциптерге сәйкес іс - әрекетке бағыттау мақсатымен әсер ету жүйесі. Патриоттық ұстанымдардың беріктігі айқын мақсатқа жетелейді, қазақстандық азаматқа ұлттық өмірге тар өріс аясынан тыс ұстаным тұрғысынан қарауға және қарапайым адамды екіұдай күйге түсіретін қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Сондықтан, бүгінгі таңда біздің бүкіл патриоттық тәрбие жұмысының міндеті – қазақстандық патриотизмді әрбір азаматтың өмірлік серігіне айналдыру».

Халқымыздың ұрпақтан - ұрпаққа сақталып жетіп отырған даналықтары арқылы ата-бабаларымыздың, даналарымыздың, ақын-жырауларымыздың ақыл-өсиеттері, ауыз әдебиеті үлгілерінде сақталған және халықтың ежелден келе жатқан салт-санасындағы, әдет-ғұрпындағы дәстүрлік тарих тағылымдарын өмірге үйлесімді пайдалану – патриоттық ыстық сезімді оятудың тиімді жолы болуымен қатар, олардың бойына инабаттылықты, мейірімділікті, бір-бірін сыйлау, құрметтеу, адамдық қасиеттерді дарытуға игі ықпал ететін және оның өмірге тез сіңіп, бәсекеге қабілетті болып, адамдар арасындағы қарым-қатынас жарасымын көркейтіп, жауапкершілікті өркендетуге ықпал етеді.

Ұлттық сана - сезім, ұлттық патриотизм әр адамды, әр халықты ұлттық ойлау қабілеті, ұлттық әдет-ғұрып, ұлттық салт - дәстүр қоршауында сақтайтын негізгі рухани байлық. Егер бір ұлттың бір бөлшегі басқа жерде, я өз Отанында бөлек ұлттың сана-сезімі негізінде тәрбиеленсе, онда ол қоғамның мүшелері басқа ұлттың әдет-ғұрпын, салт - дәстүрін қабылдайды, біраз уақыттан кейін сол ұлтқа сіңіп кетеді. Сондықтан халықты ұлт ретінде сақтайтын жалғыз жол бар. Ол жол - жас ұрпақты ұлттық сана-сезім негізінде тәрбиелеу.

Қазақстандық патриотизмнің негізі - ежелгі ұлттық салт-дәстүр, әдет-ғұрып, аңыз, ертегілер, жырлар, кешегі кеңестік ортақ дәуір, Ұлы Отан соғысындағы түрлі ұлт өкілдері - қазақстандық батырлардың ерліктері туралы тарихи деректер болып

табылады. Қазақстандық патриотизм мен ұлтаралық татулықтың әдіснамасы Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың тарихи еңбектер. Қазақстандық патриотизм мен ұлтаралық татулықтыққа тәрбиелеудің жолдары мен құралдары-ол түрлі іс-шаралар, тәрбие сағаттары, гумнаитарлық пәндердің мазмұны [2].

Жаңа тарихи әлеуметтік жағдайда патриотизм жаңа сипатқа ие болды, өйткені, енді Қазақстанда өмір сүріп отырған барлық халықтар Қазақ елі атын беріп отырған «Қазақстан» деген мемлекетке бірікті. Демек, олардың мүддесі, мақсаты, күн көріс жағдайлары да бір бағыт үстануы керек. Міне, осының өзі бұдан былайғы кезде «қазақстандық патриотизм» ұғымын қалыптастыру мақсатын қойып отыр. Ендігі кезеңде қазақстандықтардың күш-қуаты «қазақстандық патриотизмді» орнықтыруға жұмсалуы керек.

Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі - Отан. Ал оның мазмұны туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар – жалпыұлттық құндылықтармен толықтырылады. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы.

Қазақстандық патриотизмге келсек, ол тек қазақтардың ғана өз Отанына сүйіспеншілігі емес, онда мекендеген бүкіл ұлт пен ұлыс өкілдерінің бәріне қатысты дүние. Бірақ патриотизм жасанды болмаған жағдайда ғана өз жемісін береді. Патриотизмнің объектісі, қайнар көзі Отан. Ал оның мазмұны табиғаты, оның байлықтары, жері, тарихы, тілі және т.б. Сондықтан біздегі патриотизмде ұлттық мазмұн болуы шарт. Мысалыға, елімізде өмір сүріп жатқан өзге диаспоралар Абылайхан, Бөгенбай, Қабанбайды, Ахмет, Әлихан, Мұстафаны Отанын қорғаған батырлар ретінде тануы және өз қаһармандары ретінде қабылдаулары керек. Себебі өзге диаспоралар өмір сүріп жатқан Отан үшін құрбан болғандар, олардың да батырлары болып қабылдануы қалыпты жағдай. Өйткені оларға Отан болған жер үшін, өмір сүрулеріне жасалған жағдай үшін құрбан болғандарға құрмет көрсетуі азаматтық парызы.

Сонымен қорыта айтарым, қазақстандық патриотизм - бүкіл қазақстандықтарға тән. Себебі ортақ Отан, ортақ тарих, ортақ салт-дәстүр, ортақ қазақтың тілі. Басқа ұлт өкілдері өз ана тілімен қоса қазақтың тілін білуі тиіс. Әрбір қазақстандық өзі өмір сүріп, күн көріп отырған мемлекетін - «Отаным» деп тануы, оның негізін салып отырған қазақ ұлтына сыйластық, оның заңдарында, рәміздеріне құрмет, сүйсініп, мақтану, кемші-ліктерін болдырмаудың жолын қарастыру қазақстандық патриотизмнің белгілері болуы керек. Алдағы мақсатымыз Қазақстанның гүлденіп, өркендеп, көркейіп, жастары оқыған, үлкені ел сыйлаған, патриотты, ұлтжанды, халықтың мықты ұйыған ордасын құру.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде - Алматы, 1997. - 175 б.

2. Абсаттаров Р. Б. Студенттердің этносаралық қатынас мәдениетін дамыту: теория және практика - Алматы, 2015, -117 б.

ӘОЖ 342.4

ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМ ЖӘНЕ САЯСИ ТҰРАҚТЫЛЫҚ – КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ

Төлесін Жеткізген Талғатұлы, Ш.Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қ.

Ғылыми жетекші: Кобегенова Гульмира Жеделбаевна, Ш.Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада саяси тұрақтылық мақсаттардың, құндылықтар мен оларды жүзеге асыру құралдарының ортақтығын және сабақтастығын көрсететін байланыстар мен қатынастар жүйесі туралы қарастырылған.

Түйінді сөздер: Конституция, тұрақтылық, саяси тұрақтылық, ұлттық қауіпсіздік.

Еліміздің Конституциясы мемлекетіміздің құрылымын айқындайтын, егемендігін бейнелейтін, барлық заң мен заңнамаладың «қайнар бұлағы» саналған аса маңызды құжат болып табылады.

Әсіресе, тәуелсіз мемлекетіміздің өсіп-өркендеуі мен дамуы жолында және елдегі саяси процестердің қалыптасуында Ата Заңымыздың орны ерекше.

Қазақстан Ресрубликасының Конституциясы тәуелсіздігімізді бекітіп, мемлекет пен азаматтық қоғамның қалыптасуына негіз болатын басты шарттарды қалыптастырады. Ең қымбат қазынасы – адам мен азаматтың өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылып, олардың қорғалуына сенімді кепіл болды [1].

Сонымен қатар, Конституция елдің экономикалық, әлеуметтік және мәдени, рухани ахуа мен халық игілігі үшін қарқынды дамуына қажетті жағдайларды айқындап берді. Нәтижесінде, мемлекеттік басқару институттарының барлығы негізгі заңда көрсетілген талаптармен құқықтық негіздермен қамтамасыз етілді.

Осының негізінде Қазақстан Республикасында демократиялық құндылықтар қалыптасты, нарықтық экономикалық реформалар өз нәтижесін беріп, қоғамдық келісім мен тұрақтылық орнықты.

XXI ғасырдың саяси тарихы бүкіл әлемнің бет-бейнесін түбірімен өзгертті, ол тұлға мен қоғамның қауіпсіздігі тұтас алғанда жекелеген елдер мен дүниежүзінің саяси өмірінде болып жатқан процестермен сөзсіз өзара байланыста екендігін барынша айқын көрсетті. Революциялар мен контрреволюциялар, партиялардың қарама-қарсы ұрандары және ұлтаралық қарама-қайшылықтар саяси қатынастардың дәстүрлі қалыптасқан жүйесін әлсіретті, саяси күрестің төтенше формаларының үстемдік етуіне алып келді, бұдан күрделі қатынастағы және бір-бірімен жауласушы көптеген ұлттық мемлекеттердің арасында салқындық жарқыншақтарының пайда болғанын да білеміз. Аталмыш жағдайда елдердегі мемлекеттілікті сақтауға бағытталған кез келген әрекет (күш салу) халықаралық және ұлттық қауіпсіздікті нығайтуды қамтамасыз ететін саяси тұрақтылықтың бағдарламасымен байланысты болуы тиіс. Сондықтан да саяси тұрақтылық пен ұлттық қауіпсіздіктің және олардың арақатынасының проблемасы кез келген қоғам мен мемлекеттер қоғамдастығы үшін аса қолданбалы мәнге ие бола отырып, таза зерттеушілік міндеттердің шеңберінен әлде-қайда шығып кетіп жатады. Соған байланысты бұл проблема бірқатар саясаттанулық, әлеуметтанулық және зандық пәндердің тақырыбы болып табылатындығына қарамастан аз зерттелгенін қадап айтуымыз керек.

Саяси тұрақтылық және ұлттық қауіпсіздік қазіргі заманғы кез келген мемлекеттің, қоғамның дамуының міндетті шарты болып табылады. Сондықтан саяси тұрақтылық — бұл жалпы мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі әлеуметтік-саяси институттандырылған құрылымдардың арасындағы қатынастардың бірқалыпты және күні бұрын дамуынан көрінетін және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін, әлеуметтік-саяси дағдарыстың туындау мүмкіндігін болдырмайтын саяси жүйенің ерекше қасиеті сияқты.

Қазіргі кезде дүниежүзінде саяси тұрақтылық проблемасы аса өткір қойылып отыр және барлық елдердің саяси билігі әлеуметтік-саяси тұрақтылыққа жету проблемасын шешуге тырысады. Толыққанды даму үшін қоғамның тіршілік-қызметінің барлық салаларында тұрақтылық қажет екенін атап көрсеткен жөн. Бір саланың тұрақсыздығы мен кері кетуі барысында екінші бір саланың сапалық оң өзгерістерін елестету мүмкін емес. Мұндай жағдай қазіргі Қазақстанды да айналып өте алмады және республикалық билік демократиялық қоғамдық өзгерістердің алғашқы жылдарында біршама тепе-тендігі бұзылған қоғамдық өмірдің барлық салаларында тұрақтылыққа жетуді әрдайым негізгі міндет етіп қойды [2].

Қазіргі Қазақстан қоғамында саяси орталықтың барлық жаңа әрекеттерінде байқалатын, арнайы зерттеуді және жүйелі де кешенді талдауды талап ететін саяси тұрақтылыққа жету мен оны сақтау мәселесі өзекті бола түсуде. Қазіргі ғылымда «тұрақтылық» және «тұрақтандыру» ұғымдарына берілген анықтамалар өте көп. Сондықтан зерттеліп отырған проблемаға қатысты батыстық ғылымда да, еуразиялық, отандық ғылымда да бірыңғай көзқарас жоқ екендігін айтқан. Тұтас алғанда, «тұрақтылық» ұғымының мазмұнын мынаған әкеп тіреуге болады: тұрақтылық — бұл орнықтылық, бір қалыптылық, өзгермеушілік; жүйенің өзінің құрылымын өзгеріссіз сақтай отырып және тепе-теңдікті үзбей отырып жұмыс істеу қабілеті.

Қазіргі саяси, әлеуметтану және заң ғылымдарында саяси тұрақтылықтың табиғатына қатысты көптеген көзқарастар бар, оларға төмендегілерді жатқызуға болады:

- тұрақтылық қоғамда легитимді емес зорлық-зомбылыққа шынайы қауіп төнуінің болмауы немесе мемлекетте оны болдырмаудың мүмкіндіктерінің болуы ретінде түсініледі;
- тұрақтылық — бір үкіметтің біршама ұзақ уақыт бойы жұмыс істеуі және соған сәйкес оның өзгермелі ақиқатқа ойдағыдай бейімделу ептілігі. Алайда, мұнымен келіспеуге де болады, өйткені тұрақтылықтан тұрақсыздыққа ығысу қайсыбір үкіметтің тек құлауымен ғана түсіндірілуі мүмкін;
- демократиялық елдерде тұрақтылықты айқындаушы фактор конституциялық тәртіптің болуымен сипатталады;
- тұрақтылық саяси биліктің легитимділігінің нәтижесі ретінде;
- тұрақтылық саяси жүйеде құрылымдық өзгерістердің болмауы ретінде немесе оларды басқару қабілетінің болуы ретінде;
- тұрақтылық мінез-құлық үлгісі және қоғамдық атрибут ретінде. Бұл жағдайда қоғамдағы қоғам мүшелерінің осы нормалардан кез келген ауытқуы тұрақсыздыққа ұрындыратынын есте ұстауымыз керек.

Сөйтіп, саяси тұрақтылық, менің көзкарасым бойынша, бұл сыртқы және ішкі әсерлер жағдайында, өзінің құрылымын және қоғамдық өзгеріс процестерін бақылауға қабілеттілігін сақтай отырып, тиімді жұмыс істеуге және дамуға мүмкіндік беретін қоғамның бір қалыпты жағдайы. «Саяси тұрақтылық» термині ағылшындық және американдық саясаттануда пайда болды, оларда бұл саяси жүйенің өзгерістерін талдау үшін, оның жұмыс істеуінің оңтайлы тетіктерін іздестіру үшін қолданылды. Саяси тұрақтылық жағдайын катып қалған, ешқашан өзгермейтін догма деп түсінуге болмайды. Тұрақтылык жаңару үдерісінің нәтижесі ретінде қарастырылады, ол сол жүйенің өзінің ішіндегі жүйе құрушы және жүйені өзгертуші үдерістердің арасындағы тұрақсыз тепе-теңдік жиынтығына жатады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қайыржанов М. Конституция заңдылық кепілі//Заң және заман 2013 № 08 С.17-19

2. Қалмырзаев Ә. Халықтың қуаты бірлікте. “Ата-заң арналары”. Егеменді Қазақстан газеті. 1998 жыл. 27-тамыз.

ӘОЖ 33.338

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - ЭКОНОМИКАНЫ ДАМЫТУДАҒЫ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

Конысбаева А.А., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Рухани жаңғыру бағыты ұлттық экономика, аймақтардың дамуындағы жаңа мүмкіндіктері айқындайды. Сонымен қатар, әлеуметтік экономикалық мәселелердің жақсаруына әсер етіп қана қоймай, елдің тұрмыс тіршілігінің дамуына жаңа серпін береді.

Түйінді сөздер: рухани жаңғыру, экономикалық әлуметтік даму, аймақтық дамыту жағдайы, жаңа мүмікіндіктер.

Рухани жаңғыру ұлттық сананың оң бағытын қиыннан қиыстырып, келістіре алатын құдіретімен маңызды, ол тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күні мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы. Әлемде бағыты әлі бұлыңғыр, жаңа тарихи кезең басталуда. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезім мен дүниетанымға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылу арқылы, көш басындағы елдермен терезе теңеп, иық түйістіру мүмкін болары анық. Өзгеру үшін өзін мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойына сіңіру қажеттігі айқындала түсуде.

Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет - ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы немесе сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін екендігі де болашаққа бағдарда айқын қарастырылып өтіледі. Жаңа жаһандық үрдістер ешкімнен сұрамай, есік қақпастан бірден төрге озды. Сондықтан, заманға сәйкес жаңғыру міндеті барлық мемлекеттердің алдында тұр. Сондықтан, заман сынағына лайықты төтеп беруге қажетті нақты жобаларды жүзеге асыруды да талап етеді деп қарастырылған [1].

Қазақстандық даму үлгісінде әлемдегі ең алдыңғы қатарлы 30 мемлекеттің қатарына қосылу жағдайы қарастырылады, осы мақсатқа қарай табандылықпен ілгерілеу көзделіп және бұл ел экономикасының көптеген салаларына жаңа серпілістер әкелетіндігі күтіледі.

Экономиканы жаппай цифрландыру тұтас саланың жойылуына және мүлде жаңа саланың пайда болуына алып келеді. Қазіргі болып жатқан ұлы өзгерістер – әрі тарихи сын-қатер, әрібір берілетін жаңа мүмкіндік деп күтіледі. Қазіргі кезде көптеген елдер осындай міндетті орындауға ұмтылуда. Өсімнің жаңа моделіне көшу тәсілі әр елде әр түрлі бағыттарды таңдау арқылы бағытталуда. Цифрлы технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендету ұстанымы. Бұл – маңызды кешенді міндет болуда. Елдегі 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту, жаңа салаларға өз мүммікдіктерін ашуда. Бұл индустриялар қазірдің өзінде дамыған елдердің экономикасының құрылымын өзгертіп, дәстүрлі салаларға жаңа сапа дарытты. Коммуникацияның дамуы мен оптикалық-талшықты инфрақұрылымға жаппай қолжетімділікті де қамтамасыз ету көзделген.

Цифрлы индустрияны дамыту басқа барлық салаларға серпін береді. Сондықтан IT саласын дамыту мәселесін ерекше қадағалау қарастырылуда. Төртінші өнеркәсіптік революция элементтерін жаппай енгізу қажеттілігі қарастырылған. Яғни, автоматтандыру, роботтандыру, жасанды интеллект, «ауқымды мәліметтер» алмасу, тағы басқа салаларды қолдау көзделген[2].

«Нұрлы жер» тұрғын үй бағдарламасы іске асырыла бастайды. Ол аса маңызды міндетті орындауға – алдағы 15 жылда 1,5 миллион отбасын тұрғын үймен қамтамасыз етуге бағытталған. Бағдарламада тұрғын үй нарығын дамытудың кешенді шаралары көрініс тапқан. Соның бірі – «Даму» акционерлік қоғамы арқылы мемлекеттің субсидия беруі есебінен құрылыс салушылар үшін банк несиесін арзандату. Тұрғындар үшін «Қазақстан ипотекалық компаниясы» акционерлік қоғамы арқылы банктер беретін ипотекалық несиені субсидиялау жүзеге асырылады. «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» салымшылары үшін несиелік тұрғын үй салу жалғасатын болады. Халықтың әлеуметтік әлсіз топтары үшін сатып алу құқығынсыз арендалық тұрғын үй бөлу ісін дамыта беретін болады. Жаппай тұрғын үй құрылысы үшін жергілікті тиісті жер телімдерін бөлу қарастырылған. Бұл үшін мемлекет қажетті инфрақұрылым тұрғысынан көмек көрсетеді. Үлкен қалалардың іргелес орналасқан елді мекендерімен көлік байланысын дамыту жөнінде шаралар қабылдау қажеттігіде қарастырылған. Урбанизация мәселесіде құрылыс секторын дамыту қажеттігіде қарастырылады. Ол отандық экономиканың толыққанды драйверіне айналуын көздейді.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасындағы жеке құрылыс салушылармен тұрғын үйлерді пайдалануға беру серпінділігі

№	Атауы	2015	2016	2017
1	Жеке құрылыс салушылармен пайдалануға берілген тұрғын ғимараттардың жалпы алаңы, мың шаршы метр	4 400	5 201	4 322
2	Жеке құрылыс салушылар пайдалануға берген тұрғын ғимараттардың жалпы алаңының нақты көлем индексі, %	116,2	118,2	83,1
Ескертпе: http://stat.gov.kz ақпараттары негізінде құрастырылған				

Кестеден, соңғы жылдары құрылыс салу көлемі өсу қарқынға ие болып отырғандығын көруге болады, жеке құрылыс салушылардың арасында нарық жағдайына қарамастан сала бойынша өсім байқалады. Сонымен қатар, бұған мемлекеттік бағдарламалар және қаржы инструметтерінің өз әсерін тигізген. Өмір сүру деңгейі мен сапасын жақсарту мақсатында жеке капиталды тартуға және мемлекет тарапынан тұрғын үй құрылысын тікелей қаржыландыруды азайтуға бағытталған халыққа арналған жаңа тұрғын үйдің қолжетімділігі арқылы «Нұрлы жер» және жаңа ипотекалық «7–20–25» бағдарламалар шеңберінде аймақтарда қолайлы және жайлы өмір сүру жағдайларын қалыптастыру бойынша шаралар жалғасатын болады [3].

Кесте 2 – Тұрғын үй құрылысына салынған инвестициялар

(қаңтар-қазан 2018 жыл)

Атауы	млн. теңге	2017 жылғы қаңтар-қазанға %-бен
Қазақстан Республикасы	913 203	116,4
Ақмола	45 624	131,1
Ақтөбе	53 312	98,9
Алматы	88 386	143,5

Атырау	37 825	100,8
Батыс Қазақстан	35 034	96,1
Жамбыл	29 753	136,1
Қарағанды	35 717	85,3
Қостанай	26 066	112,2
Қызылорда	28 491	98,9
Маңғыстау	61 025	102,0
Павлодар	16 793	119,4
Солтүстік Қазақстан	13 649	113,9
Түркістан	30 478	166,4
Шығыс Қазақстан	24 684	119,8
Астана қаласы	218 236	103,7
Алматы қаласы	145 939	139,1
Шымкент қаласы	22 191	122,5
Ескертпе: http://stat.gov.kz ақпараттары негізінде құрастырылған		

Жол, тұрғын үй және басқа да инфрақұрылым құрылысына инвестиция сала отырып, елде қалалардың ұзақ жылдарға дейін сыртқы және технологиялық келбетін айқындау қажеттігі айқындалған. Сондықтан құрылысқа да, құрылыс материалдарын өндіру саласына да жаңа технологияларды енгізу көзделеді, ол үшін жақсы мүмкіндіктер бар екендігі айқындалған [4].

Ал, халықаралық тәжірибелерге сүйенсек, «Smart city» жобасы әлемнің 2500 қаласына енгізілді. Соның арқасында олардың көптеген қалалары дамып, тұрғындары жайлы өмірге қол жеткізді. Сонымен қатар, жол-көлік апаттарының алдын алу мақсатында зияткерлік көліктік жүйесі қалыптасқан және ақылды автотұрақтары бар. Сингапурда көлік кептелісі атымен жоқ. Олар оған «Ақылды қала» жобасы аясында қол жеткізген. Онда әр көлікке арнайы орнатылған қондырғыға «кэш-карта» (In-Vehicle Unit) салынады. Қала қақпасына (ERP) кірер алдында картадан автоматты түрде тарифпен есептелген жолақысы алынады. Сингапурлық «ақылды жол» жүйесі көлік қозғалысын реттеуде тиімділігін дәлелдеді. Сондай-ақ, цифрландыру аясында электронды сауда жүйесін дамытып, ашық және жариялы үкіметтің қызметін қалыптастыра алған болатын.

Сан-Францискода «ақылды қала» жобасының арқасында қоғамдық көлік пен тұрғын үй шаруашылығы реттелген, көлікті және тұрғын үй шаруашылығы жұмысын қадағалап, бақылайтын 60-тан астам компьютерлік бағдарлама енгізілген.

«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» бойынша елде заманауи технологиялар жылдам өсіп келе жатқан мегаполистер мәселелерін тиімді шешуге қолға алынуда. Астана қаласының тәжірибесі негізінде «Смарт Сити» «эталонды» стандартын қалыптастырып, Қазақстан қалалары арасында озық тәжірибені таратуды және тәжірибе алмасу ісін бастау көзделген[5].

Жобалар мемлекеттік-жекешелік әріптестік, ақпараттандырудың сервистік моделі, бюджеттік қаржыландыру және жеке инвестициялар шеңберінде жүзеге асырылатын болады. Сонымен қатар жобаларды бенчмаркингті пайдалану, яғни үздік әлемдік және отандық тәжірибеге бағдарлау арқылы жүзеге асыру жоспарланады [6].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. https://www.inform.kz/kz, Елбасы мақаласы: Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру.

2. http://finanses-pavlodar.gov.kz

3. http://www.minfin.gov.kz, Қазақстан республикасының 2019 – 2023 жылдарға арналған даму болжамы
4. http://www.akorda.kz, Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар
5. https://digitalkz.kz, «SMART CITY» – БОЛАШАҚТЫҢ ҚАЛАСЫ
6. https://overview.aifc.kz/kaz.

УДК 304.2:33849:7113

КОНЦЕПЦИИ, ОБЪЕКТЫ И ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛА

Бисембаев Адилбек Муратович, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Косымбаева Шынар Исабековна,
КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию сущности социальной инфраструктуры, его основным концепциям, объектам и значению социальной инфраструктуры села.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, экономическая категория, государственное финансирование.

Слово инфраструктура происходит от двух латинских слов: infra – под, ниже и structure – строение, расположение. По мнению ряда исследователей (в том числе лингвистов) возникновение термина относятся ко 2 половине XX века [1]. Именно с этого периода началось исследование проблем инфраструктурного развития.

Но, возможно, употребление термина было в работах ряда отечественных и зарубежных исследователей еще в конце XIX века, упоминание о которых можно встретить в словаре С.И. Ожегова. В ряде зарубежных источников слово «инфраструктура» используется в английском языке с 1927 году (Оксфордский словарь) и заимствовано из французского языка, где использовался в терминологии строительства дорог.

Затем в 40-х годах XX века термин приобрел смысл тыловых сооружений в военном лексиконе США и распространился во внутреннем жаргоне стран НАТО [2].

Вхождение инфраструктурных терминов в экономический лексикон определяется предметом исследования экономических процессов. При рассмотрении предмета исследования экономического процесса в восприятии современной наукой исследователи зарубежных экономического мейнстрима или к теориям неортодоксальной экономики. Такой же подход начал формироваться и у экономических школ исследователей на постсоветском пространстве. Деление приоритетности любых экономических исследований определяет их соотношение в рамках министром и неортодоксальности восприятия экономики.

Экономическая история изучение инфраструктурного сектора с самого начала за рубежом определялась в большей степени неортодоксальными течениями.

После второй мировой войны данный термин переходит из сферы военной в гражданско-политическую, а затем и в общественную. Именно в этот период появляется новый смысл слова, увязанный с существовавшим ранее термином «общественный накладной капитал» (social overhead capital) К. Викселя (1893 г), Дж.М. Кларка (1905 г.) [3] и А. Хиршмана (сер. XX века). Хотелось бы сразу отметить, что

инфраструктура не является синонимом термина «общественный накладной капитал». А.Г. Золотов, Н.Г. Грушевич [4].

Таким образом, в данной трактовке – это инвестиции государства (общества) в широкомасштабное развитие объектов производственной и рыночной инфраструктуры, а не сама инфраструктура. Но именно всплеск увеличения денежными вложениями в американской формирования понятия инфраструктуры как объекта государственного финансирования в системе экономического рост не только развивающихся, но и разных стран.

Американский экономист Пауль Нарцис Розенштейн-Родан (представитель австрийской экономической школы, которая, в свою очередь, относится к неортодоксальной экономике) в 1953 году ввел понятие инфраструктуры в западную экономическую литературу и связал ее начальный этап с формированием новой системы экономики развивающихся стран. При этом самого исследователя интересовало больше вложения в инфраструктурные объекты развивающихся стран, так как это давало возможность для развития частного предпринимательства (теория «большого толчка»), а значит, будет развивать рынок.

Аналогичной точке зрения придерживался Рагнар Нурксе [5]. Кроме того, в рамках теории «большого толчка» Ганс Зингер выдвинул концепцию «сбалансированного роста посредством несбалансированных инвестиций», в которой повышение абсорбционной способности общества достигается путем развития своей собственной производственной и социальной инфраструктуры [6].

В экономических исследованиях 60–80 годов интерес к инфраструктуре начинает возрастать. У нее появляются характерные черты как экономической категории. Так, швейцарский ученый Я. Штолер в работе «О рациональном планировании инфраструктуры» в 1965 году выделяет черты, характерные для инфраструктуры [7].

Раймунд Йохинсен в работе 1966 г. «Теория инфраструктуры: Основы развития рынка» (Theorie der Infrastruktur: Grundlagen d. marktwirtschaftl. Entwicklung) выделил отдельные пласты – материальную, институциональную и персональную инфраструктуру.

Таблица 1 – Характеристика инфраструктуры по Я. Штолеру и Р. Йохинсону

<table>
<tr><td colspan="6">Черты инфраструктуры по Я. Штолеру</td></tr>
<tr><td colspan="2">Технические</td><td colspan="2">Институциональные</td><td colspan="2">Экономические</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Недвижимость сооружений</td><td rowspan="4">Долгий срок жизни</td><td rowspan="2">Дефицитность инфраструктурных объектов</td><td rowspan="2">Централизованный контроль</td><td>Бездействие принципа исключения</td><td rowspan="3">Готовность общества взять на себя финансирования постоянного</td></tr>
<tr><td>Большой внешний эффект</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Отсутствие рыночных цен</td><td rowspan="2">Руководство</td><td>Нет потребительского суверенитета</td><td>Высокий риск инвестиций</td></tr>
<tr><td colspan="2">Недостаточность индивидуального предвидения</td></tr>
<tr><td colspan="6">Пласты инфраструктуры по Р.Йохинсону</td></tr>
</table>

Материальная	Институциональная	Персональная
1.Совокупность сооружений, оборудования и средства производства, используемые для энергообеспечения, обеспечения транспортом и телекоммуникациями; 2. Сооружения по консервации природных ресурсов и транспортные пути; 3. Здания и сооружения государственного управления, воспитания (в том числе образования), науки.	Правовые рамки, в которых хозяйственные единицы формируют свои хозяйственные планы и осуществляют их в сотрудничестве с другими	Количественные и качественные аспекты рабочей силы в рыночном хозяйстве

По Я. Штолеру экономические черты инфраструктуры проявляются: в бездействии принципа исключения в использовании инфраструктурными объектами, т.е. инфраструктура применима для широкого круга экономических агентов; в необходимости большого объема государственных инвестиций (из-за высокой доли общественных затрат).

Пласты инфраструктуры по Р. Йохинсону материальная институциональная персональная: 1. совокупность сооружений, оборудования и средства производства, используемые для энергообеспечения, обеспечения транспортом и телекоммуникациями; 2. сооружения по консервации природных ресурсов и транспортные пути; 3. здания и сооружения государственного управления, воспитания (в том числе образования), науки, а также правовые рамки, в которых хозяйственные единицы формируют свои хозяйственные планы и осуществляют их в сотрудничестве с другими количественные и качественные аспекты рабочей силы в рыночном хозяйстве понятийный аппарат проблемы, в том числе появляется термины «инфрасистема», инфраструктурный узел.

На основе анализа теоретико-методологических концепций указывается, что социальная инфраструктура села является сложной многоэлементной целостной системой, находящийся в состоянии эволюции, где происходит расслоение инфраструктуры на отдельные уровни функционирования. Значение социальной инфраструктуры села, имеет тесную связь со всеми сферами человеческой деятельности, в условиях экономической, политической и культурной трансформации общества.

По мнению Ларионовой Н.И. социальная инфраструктура села, являющейся важнейшей политэкономической категорией, представляющей собой систему отношений, возникающих в результате экономических и социальных преобразований в условиях рыночной экономики, при которой образуется механизм интеграции отраслей и подразделений национального хозяйства по удовлетворению базовых потребностей, обеспечивающих достойную жизнь и творческое развитие сельского населения [8].

В зависимости от характера потребностей, удовлетворяемых социальной инфраструктурой села, выделяют три группы отраслей: - отрасли, удовлетворяющие физиологические потребности, к которым следует отнести бытовое обслуживание населения, жилищно-коммунальное хозяйство, розничную торговлю, общественное питание, пассажирский транспорт и связь по обслуживанию населения; - отрасли

социальной инфраструктуры, удовлетворяющие социальные потребности населения: здравоохранение, физическая культура и спорт; - отрасли, удовлетворяющие духовные потребности: народное образование, культура.

Каждая отрасль социальной инфраструктуры выполняет конкретные функции, являющиеся ее подфункциями. Все элементы социальной инфраструктуры села выполняют определенную специфическую, неповторимую роль в реализации их целевой функции, заключающейся в создании благоприятных условий жизни населения. Критерием отнесения отраслей к социальной инфраструктуре предлагается считать их функциональное назначение в процессе непосредственного удовлетворения потребностей человека. Взаимодействие взаимодополняемость различных отраслей этой сферы образуют целостную систему. Только совокупность отраслей или их комплекс с внутренними взаимосвязи межотраслевыми взаимодействиями может рассматриваться как социальная инфраструкура.

В своей работе Оразгулов Р.К., определил социальную инфраструктуру села как комплекс материальных и нематериальных удовлетворения личных потребностей, обеспечения жизнедеятельности и интеллектуального развития сельского населения, главным образом направленных на расширенное воспроизводство его человеческого потенциала и высокое качество жизни.

Также он разделяет социальную инфраструктуру на следующие объекты: - торговля общепит; - жилищно-коммунальное хозяйство; - здравоохранение; - физкультура и спорт, отдых; - экологическая безопасность; - бытовое обслуживание; - транспорт связь, энерго/тепло/водоснабжение; - социальная защита; - образование и квалификация; - культура и искусство [9].

Таким образом, как было отмечено экономической литературе имеют место различные подходы к проблеме классификации инфраструктуры, а также ее производственной, социальной, институциональной, рыночной и других составляющих. Все они имеют важное значение для анализа различных уровней инфраструктурного обеспечения общества и, прежде всего, уточнения экономической роли социальной инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рахимбердиев Б.Н. Эволюция семантики терминологии русского языка в XX веке: дисс. …к.ф.н. – М.:, 2003. – 188 с. С.93. – Режим доступа: http://semantic-evolution.narod.ru/files/BR_Thesis_2003.pdf

2. Stephen Lewis. The Etymology of Infrastructure and the Infrastructure of the Internet. Режим доступа – http://hakpaksak.wordpress.com/2008/09/22/-etymology-of-infrastructure-and-the-infrastructure-of-the-internet.

3. Белкина Т.Д. Инфраструктура и ее программирование в развитых капиталистических странах // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. – М.:ВНИИСИ, 1979. – С. 17-23, с. 17.

4. Золотов А.В. Производственная инфраструктура: сущность и проблемы ее развития в России [Текст] / А.В. Золотов, Н.Г. Глушич // Вестник Нижегородского университета Н.И. Лобачесвкого. – 2007. - №3. – С.171-174.

5. Nurkse R. Problems of Capital Formation in Under-developed Countries. Oxford, 1955; Idem. Equilibring and Growth in the World Economy. Cambridge, 1961.

6. Ratajczak M. Infrastruktura w gospodarce rykowej. – Poznan: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 1999. – 216 s.

7. Konjukturpolitik. Zeitschrift fur angewandte Konjukturforschung.-Berlin, Duncker&Humblot. 1965. H4 s 278-307/

8. Ларионова Н.И. Социальная инфраструктура села в условиях рыночных отношений. ... канд. эконом. наук : 08.00.01/ Ларионова, Нина Ивановна. – Ч.: ЧГУ им.И.Н.Ульянова, 1998. − С. 9-12.
Оразгулов Р.К. Организационно-экономические механизмы развития социальной инфраструктуры в аграрном секторе (на примере материалов Карагандинской области): дисс. ... канд. эконом. наук: 08.00.05/ Оразгулов Расул Кабдоллаулы. – КазЭУФМТ, 2009. – С. 7-8.

УДК 338.2

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ РК

Кулшанов Нурмуханбет Ануарович, Контрабаев Алмат Камзаулы, магистранты КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Кадырова Гульжиян Маратовна, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. Совершенствование системы мотивации государственных служащих окажет положительное влияние на эффективность выполнения функций государственных органов, таких как формирование и реализация государственной политики в соответствующих сферах государственного регулирования, системная организация труда государственных служащих, оказание качественных государственных услуг населению страны. В статье рассматриваются особенности развития системы мотивации труда в государственной службе РК.

Ключевые слова: система управления, мотивационный механизм, государственная служба, оплата труда.

Одной из базовых основ реализации поставленных перед независимым Казахстаном стратегических целей и задач по вхождению в число 30-ти наиболее конкурентоспособных стран мира является профессионализм государственной службы и высокий уровень мотивации государственных служащих [1].

Улучшение мотивационного механизма государственных служащих положительно скажется на эффективности выполнения функций государственных органов, таких как формирование и реализация государственной политики в соответствующих сферах государственного регулирования, оптимальная и системная организация труда государственных служащих, оказание качественных государственных услуг населению страны, в том числе электронных, и многое другое. Именно это и послужило основой для поручения Главы государства в рамках Программы Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года «План нации - 100 конкретных шагов», которым предусмотрен переход на оплату труда по результатам. [2].

Мотивационный механизм охватывает все стороны государственного управления как по вертикали, так и по горизонтали. Поэтому с помощью хорошо отлаженного мотивационного механизма можно активно воздействовать на систему государственного управления, повышать его эффективность и обеспечивать ее значительными ресурсами для роста. Это будет способствовать развитию профессионального государственного аппарата, росту всей экономики страны и благосостоянию граждан.[3].

Однако в настоящее время функционирование мотивационного механизма в системе государственной службы имеет ряд проблем, которые создают барьеры дальнейшему развитию системы государственного управления, такие как:

– отсутствие единого государственного органа, наделенного функциями по вопросам совершенствования системы оплаты труда государственных служащих в контексте обеспечения нормативного и методологического оформления новой модели государственной службы;

– действующая система оплаты труда государственных служащих не предусматривает оценку качества и эффективности результата труда, то есть все служащие уравниваются, единственным переменным выступает стаж работы;

– выплаты премии государственным служащим осуществляются не равномерно. Более того, они значительно отличались как между государственными органами, так и территориальными органами;

– отсутствует специальный бонусный фонд государственного органа для дополнительных денежных выплат эффективным служащим и соответствующая рациональная и оптимальная модель ее распределения;

– в пилотном режиме внедряется новая система оплаты труда на основе факторно-балльной шкалы (ФБШ), в рамках которой наблюдается увеличение заработных плат государственных служащих за счет «легализации» дополнительных денежных выплат, выплачиваемых ранее при старой системе оплаты труда государственных служащих. Иными словами, применяется весьма слабый стимулирующий потенциал базовой части заработной платы государственных служащих. Кроме того, положительная оценка деятельности государственного служащего за предыдущие годы не учитывается при изменении уровня оплаты труда в последующем;

– отсутствует связь между бонусами и целевыми достижениями органов государственного управления в комплексе с макроэкономическими показателями страны.

Для решения названных проблем в области результативной деятельности персонала в системе государственной службы необходимо обеспечить усиление мотивации на основе формирования и развития системы стимулов, побуждающих современного работника к эффективному, высокопроизводительному труду. От эффективности действующей системы мотивации и стимулирования персонала в государственных органах во многом зависит трудовая, социальная и творческая активность каждого государственного работника, которая в итоге окажет влияние на конечные результаты всей деятельности органов государственного управления.

Внедрение новой системы оплаты труда государственных служащих с учетом факторно-балльной оценки должностей и введение региональных корректирующих коэффициентов требует пересмотра материального стимулирования государственных служащих с учетом рейтинга эффективности деятельности и относительного показателя конкурентоспособности заработной платы на рынке труда. [2].

Между тем, несмотря на наличие достаточно большого количества исследований в области государственного управления и мотивации государственной службы, данные исследования не раскрывают взаимосвязи между результативностью государственного органа и вознаграждением сотрудников с конкретным экономико-математическим аппаратом. Недостаточно проанализирована структура заработной платы государственных служащих и ее взаимосвязь с эффективностью их деятельности.

В качестве одного из путей повышения эффективности деятельности госслужащих рассматривается использование средств эргономики, целью которых

является адаптация работников к физическим, социально-психологическим и технико-организационным условиям службы, изучение путей и методов приспособления производственной среды к особенностям и возможностям человеческого организма, формирование рекомендаций по улучшению условий труда и реорганизации трудового процесса на базе комплексных знаний. [3].

Здоровье и работоспособность сотрудников организации непосредственно влияют на производительность и качество результатов труда.

Доказано, условия труда на рабочем месте госслужащих соответствуют типовым нормам для офисных помещений. На государственной службе организация рабочего места, существенно влияющая на эффективность труда, зависит от занимаемой должности и характера выполняемой работы. Для качественного выполнения задания госслужащий должен обладать определенной квалификацией, навыками, профессиональными знаниями, соответствовать формальным признакам, отраженным в должностных регламентах. Труд госслужащего требует определенного уровня общего и профессионального образования или наличия профессиональной подготовки. Законодатель не устанавливает строгой привязки профессионального образования к специализации должностей гражданской службы.

Еще одним квалификационным требованием к работникам, занимающим должности гражданской службы, является требование к стажу гражданской службы или стажу (опыту) работы по специальности.

Установлено, что в настоящее время у 28% лиц, впервые поступающих на госслужбой, профессиональный опыт в этой области незначителен (стаж работы около 3 лет). Вместе с тем, стаж характеризует уровень владения конкретной предметной областью должности и свидетельствует о квалификации человека, он дает право не только на замещение соответствующих должностей гражданской службы, но и на получение надбавки за выслугу лет и выплату вознаграждения при выходе на пенсию.

Для повышения своей профессиональной квалификации государственный служащий имеет право на профессиональную переподготовку, повышение квалификации и стажировку в законодательно установленном порядке.

К госслужащим, замещающим должности государственной гражданской службы, предъявляются определенные квалификационные требования не только в области профессиональных знаний, умений и навыков, но и в области этических норм и ценностей на личностном и профессиональном уровнях.

Упорядочение квалификационных требований к каждому госслужащему будет способствовать более справедливому распределению должностных обязанностей и повышению мотивации к труду.

В связи с этим мы полагаем, что эффективное функционирование мотивационного механизма зависит от того, насколько принятая система оценки деятельности государственного органа и государственного служащего отражает реальность и насколько она объективна, а также удобна в применении и справедлива.

Следовательно, необходимо обеспечить прямую связь между видами оценок, проводимых в государственном органе и мерами материального стимулирования наряду с их развитием, систематизацией и улучшением.[4]

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан. Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность

2. Программа Президента Республики Казахстан. План нации - 100 конкретных шагов.

3. Озеров, Г.М. Стратегия организации: от корпоративных намерений к плану действий / Г.М. Озеров/ Управление персоналом.2002. - № 4.с.46-50

4. Бовыкин В.И. Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов; теория и практика эффективного управления. М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1997. - 368 с.

УДК 341(24)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНА КАК ЧЛЕНА СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН

Махметова Д. Р., КГУТИ им. Ш.Есенова, г.Актау
Научный руководитель: Медиханова А. Б., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: в статье рассмотрена деятельность Республики Казахстан как непостоянного члена Совета Безопасности ООН, основные цели, задачи, приоритеты страны на международной арене.

Ключевые слова: Совет Безопасности, председательство, приоритеты РК.

Совет Безопасности является постоянно действующим органом ООН, на который возложена главная ответственность за поддержание международного мира и безопасности. Совет Безопасности Организации Объединенных Наций состоит из 15 членов, пять из которых являются постоянными (Великобритания, Китай, Россия, США, Франция - страны - победители во Второй мировой войне, обладают правом вето), и десять - непостоянными, избираемыми Генеральной Ассамблеей ООН на двухлетний период - по пять стран каждый год. Непостоянные члены принимают участие в голосованиях, но не могут блокировать решения, потому что не обладают правом вето.

28 июня 2016 г. в процессе голосования в штаб-квартире ООН Казахстан, набрав 138 голосов из 193 государств-членов ООН, стал впервые непостоянным членом Совета Безопасности ООН на 2017-2018 годы. Казахстан начал свою работу в Совете Безопасности с 1 января 2017 г. [1].

С вступлением в Совет Безопасности ООН Казахстан вышел на качественно новый уровень взаимодействия с другими государствами мира и поставил перед собой следующие цели: дальнейшее укрепление суверенитета, независимости и обороноспособности; создание благоприятных внешних условий для достижения целей, заложенных в стратегических программных документах «100 конкретных шагов по реализации 5 институциональных реформ», «Нурлы Жол», «Казахстан-2050»; укрепление своего статуса в качестве ведущего государства Центральной Азии, способного продвигать и отстаивать интересы региона на международной арене; закрепление своих позиций в качестве авторитетного члена международного сообщества, способного вносить вклад в работу ключевого органа ООН.

Эти цели являются составной частью нашего стремления войти в число 30 наиболее развитых стран мира, и основаны на международной арене [2].

«Эта миссия является для нас большой ответственностью. Мы будем стремиться внести вклад в работу СБ ООН в таких сферах, как поддержание международного мира и безопасности, превентивная дипломатия, урегулирование конфликтов и постконфликтное восстановление, миротворчество, права человека, гендерное равенство и международное право», – отметил тогда министр иностранных дел РК Ерлан Идрисов [3].

Концептуальной основой выработки приоритетов деятельности РК в СБ ООН стали основные положения, озвученные в выступлении Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева на 70-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, Манифест «Мир. XXI век» и иные антивоенные, антиядерные и антитеррористические инициативы Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева. Эти инициативы представляют собой квинтэссенцию усилий страны по укреплению международного мира и безопасности и подтверждают ее репутацию как надежного партнера мирового сообщества.

Одной из важных инициатив в области ядерной безопасности является ядерное нераспространение и провозглашение ядерного разоружения как главной цели XXI века на основе Всеобщей декларации построения мира, свободного от ядерного оружия, принятой Генеральной ассамблеей ООН на 70-ой сессии 7 декабря 2015 г. [4].

Казахстан использовал свое членство в Совете Безопасности ООН для продвижения своих национальных стратегических интересов, заключающихся, прежде всего, в укреплении стабильности и безопасности для страны, а также в регионе Центральной Азии, который впервые за всю историю ООН был представлен в этом важном органе Всемирной организации. Приоритеты Казахстана на посту члена Совета Безопасности ООН были обозначены в политическом обращении Президента Н.Назарбаева к Совету Безопасности ООН под названием «Концептуальное видение Казахстана по упрочению глобального партнерства для построения безопасного, справедливого и процветающего мира». Их семь:

- Достижение мира, свободного от ядерного оружия;
- Устранение угрозы глобальной войны и урегулирование локальных конфликтов;
- Продвижение интересов Центральной Азии при укреплении региональной безопасности и сотрудничества;
- Противодействие терроризму;
- Вопросы мира и безопасности в Африке;
- Обеспечение неразрывной связи между безопасностью и устойчивым развитием;
- Адаптация Совбеза и всей системы ООН к угрозам и вызовам XXI века [4].

Казахстан в рамках Совета Безопасности ООН возглавлял три вспомогательных комитета: по Афганистану/«Талибану», по ИГИЛ/ДАИШ/«Аль-Каиде» и по Сомали/Эритрее. Председательство в этих санкционных комитетах дало возможность Казахстану более активно использовать площадку Совета Безопасности и ООН для продвижения антитеррористических инициатив Главы государства [5].

Таким образом, Казахстан в системе международных отношений использовал и будет использовать в будущем все возможности для реализации идеи по упрочению глобального партнерства для построения безопасного, справедливого и процветающего мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Совет Безопасности ООН - https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/chto-delaet-kazahstan-v-sovete-bezopasnosti-oon-331896/

2. Избрание РК в Совет Безопасности ООН - http://www.mfa.kz/ru/content-view/sotrudnichestvo-respubliki-kazakhstan-s-oon

3. Идрисов Е. Казахстан как член СБ ООН будет содействовать превращению ЦАР в зону мира и безопасности - http://www.government.kz/ru/novosti/1004158-e-idrisov-kazakhstan-kak-chlen-sb-oon

4. Приоритеты Казахстана в качестве непостоянного члена Совета Безопасности ООН в 2017-2018 гг. - http://kisi.kz/ru/categories/articles/posts/prioritety-kazahstana-v-kachestve-nepostoyannogo-chlena

5. РК во вспомогательных комитетах СБ ООН - https://informburo.kz/stati/itogi-pervoy-chetverti-kak-proshli-shest-mesyacev-kazahstana-v-sovbeze-oon.html

УДК 323.15

ДУХОВНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Медиханова А.Б., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: в статье дается анализ духовной модернизации казахстанского общества, рассмотрены такие важные составляющие духовной модернизации, как духовность, казахстанский патриотизм, воспитание студенческой молодежи, новое гуманитарное знание.

Ключевые слова: общественное сознание, модернизация, духовность, патриотизм, гуманитарное знание.

В истории нашей страны в апреле 2017 года произошло значимое событие, связанное с изданием статьи Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В программной статье Глава государства определяет направления модернизации общественного сознания: конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие Казахстана, открытость сознания.

Как неоднократно отмечал в своих выступлениях Президент Н. А. Назарбаев, вопросы духовного развития общества имеют не меньшее значение, чем вопросы экономического, материального порядка. Поэтому вопрос модернизации идеологической политики наряду с политической, экономической, социальной, правовой реформами должен стать одним из важных приоритетов в дальнейшем развитии казахстанского общества и государства. Глава государства подчеркивает, **начатые масштабные преобразования должны сопровождаться опережающей модернизацией общественного сознания. Она не просто дополнит политическую и экономическую модернизацию - она выступит их сердцевиной.**

Духовная модернизация представляет собой, прежде всего идентификацию культурных ценностей общества и последующее обновление, движение вперед. Как указывает Президент Назарбаев Н.А. «занять место в передовой группе, сохраняя прежнюю модель сознания и мышления, невозможно. Поэтому важно сконцентрироваться, изменить себя и через адаптацию к меняющимся условиям взять лучшее из того, что несет в себе новая эпоха» [1]. Рассматривая духовную модернизацию казахстанского общества, можно выделить следующее.

Духовность является главной определяющей жизни общества, его развития, самосовершенствования, гармонизации отношений между людьми и отношений между природой и обществом. Самосовершенствование и дальнейшее развитие общества бесспорно основываются на историческом прошлом, на накопленном культурном опыте предшествующих поколений, сформировавшемся менталитете, традициях, обычаях народа.

В век глобализации, компьютеризации, ускоренного научно-технического прогресса проблема духовности общества приобретает особую значимость. И связано

это в первую очередь с тем, что происходит процесс размывания традиционных духовных и культурных ценностей, копирование или замена их чуждыми стереотипами и моделями поведения, образа жизни. Такой процесс может привести к полной утрате национальной идентичности, что является крайне опасной тенденцией.

Для укрепления духовного роста казахстанского общества необходимо развитие Духа Нации, как объединяющего и укрепляющего начала. Духовное начало – это сила, которая сплачивает Нацию в единое целое. Чем сильнее дух народа, тем выше перспективы его государственности. Это – главный двигатель истории и судьбы народа. Именно Дух Нации определяет неповторимость облика любой страны, задает направление и дает импульс к развитию. Дух нации опирается на тысячелетние традиции, ценности и культуру, на язык, как часть самосознания народа **[2].**

Духовность основывается на истории и культуре народа. Казахский язык, традиционные духовные ценности и самобытная культура казахов на протяжении столетий поддерживали народ, не дав ему раствориться в истории. Поэтому современное поколение должно знать историю своей страны, беречь и развивать дальше культурные ценности, язык, традиции, обычаи казахского народа.

В силу исторических факторов уникальной особенностью казахстанского общества является его полиэтничность и поликонфессиональность. В стране создан уникальный институт – Ассамблея народа Казахстана, аналогов которого нет ни в одной другой стране. Представители других национальностей вносят неоценимый вклад в развитие духовного и материального богатства страны, бесспорно, их благополучие и душевный комфорт в нашем общем доме являются важным условием процветания Казахстана.

С понятием духовности неразрывно связано понятие патриотизма. Быть патриотом – значит, прежде всего, любить свою Родину. Как указывает в своей статье Н.А.Назарбаев, патриотизм начинается с любви к своей земле, к своему аулу, городу, региону, с любви к малой родине. От малой родины начинается любовь к большой родине – своей родной стране - к Казахстану. Особое **отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям –** это важнейшая черта патриотизма. Это **основа того культурно-генетического кода,** который любую **нацию делает нацией.** Казахстанский патриотизм должен формироваться на основе гордости за свою историю и культуру, достижения и успехи своей страны.

На высшие учебные заведения возлагается особая ответственность не только за профессиональную подготовку будущих специалистов, но и за воспитание студенческой молодежи, формирование ее нравственных и гражданских качеств. Патриотическое воспитание в вузе может быть в полной мере эффективным только тогда, когда существует оптимальное сочетание образовательной и воспитательной деятельности. В процессе обучения студенты получают не только гуманитарную подготовку по специальности, но и развивают критическое историческое мышление и навыки анализа, что является необходимой предпосылкой для гражданского и социального воспитания.

Как показывает практика, воспитательная работа дает положительный эффект тогда, когда она носит системный характер и имеет четкое мотивационное обоснование. Осознание гордости за свою страну, а значит, причастности к судьбе страны и народа мотивирует молодежь к новым знаниям и активной деятельности. Так, в нашем вузе на специальности «Международные отношения» при изучении дисциплин по специальности, таких как «Основы геополитики», «Внешняя политика Республики Казахстан», «Дипломатический протокол и этикет», и др. студенты знакомятся с историей и достижениями нашей страны на международной арене, в частности: проведением саммита ОБСЕ в Астане, избранием и деятельностью Казахстана в Совете

Безопасности ООН, участием Казахстана в урегулировании сирийского конфликта и т.д. Многовекторная внешняя политика, инициативы Казахстана, которые находят широкий отклик в мировом сообществе, доказывают, что наше государство является одним из активных участников мировой политики. Сложившийся международный имидж Казахстана как серьезного и надежного партнера, несомненно, вызывает гордость за свою страну и мотивирует молодежь вносить в будущем свой вклад в развитие и процветание Родины. Ведь чувство патриотизма предполагает не только гордость за достижения страны, но и устремленность к лучшему будущему, активную позицию в деле его созидания.

Приоритетом модернизации должен стать культ знаний и стремление к образованию. Развитие нового гуманитарного знания является одним из главных направлений развития казахстанского общества. Новое гуманитарное знание должно способствовать формированию гражданской ответственности, правового самосознания, толерантности, культурной открытости. Стремление к новым знаниям означает способность перенимать лучший опыт и достижения, изучение и знание иностранных языков, совершенствование компьютерной грамотности. Как указывает Президент РК, культ образования должен быть всеобщим, открытость и восприимчивость к лучшим достижениям, а не заведомое отталкивание всего «не своего» – вот залог успеха и один из показателей открытого сознания.

Также необходимо отметить, дальнейшее внедрение и развитие гуманитарного знания связано с распространением таких опасных явлений в мире, как религиозный экстремизм и терроризм. Необходимо направлять мировоззрение молодежи в нужное русло, новая гуманитаризация образования должна противодействовать опасным тенденциям.

В своей программной статье Глава государства выдвигает несколько конкретных проектов, которые направлены на развитие нового гуманитарного знания, модернизацию общественного сознания: поэтапный переход казахского языка на латиницу, издание 100 новых учебников на казахском языке, патриотические и культурные программы. Многие идеи из этих проектов уже осуществлены на практике. Дальнейшая разработка и реализация проектов и программ является задачей специалистов социально-гуманитарных знаний.

Таким образом, сегодня важнейшей задачей является повышение духовности казахстанского общества, формирование общественного сознания, сочетающего традиции и нормы народа и гуманистические ценности мировой цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарабаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» - http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

2. Мухамеджанова Б. Светское общество и высокая духовность.- http://www.niac.gov.kz/ru/niackz/item/31-svetskoe-obshchestvo-i-vysokaya-dukhovnost

ӘОЖ 323.15

М.ӘБДІХАЛЫҚОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТҰЛҒА ТОБАНИЯЗ ӘЛНИЯЗҰЛЫ БЕЙНЕСІ

Отарова А.Н., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Андатпа: Ғылыми мақалада белгілі жазушы Маршал Әбдіхалықовтың әңгімелеріне шолу жасай отырып, ондағы негізгі рух ұлттық сипаттың басымдылығымен байланысты екендігі пайымдалған. Қаламгер шығармаларындағы азаматтық ұстаным, ұлттық рух сияқты халықтық мәселелер талданып, олардың маңыздылығын туындылары арқылы негіздеген.

Сонымен қоса М. Әбдіхалықов әңгімелеріндегі адамгершілік аясы, ұлттық ерекшеліктермен бейнеленген қоғам қайраткері Тобанияз Әлниязұлы бейнесі арқылы жан -жақты талдау жасалынған.

Қаламгердің ұлтжанды, отансүйгіштік асыл қасиеті, шығармаларындағы патриотизм мәселелерін туған жер мен халқының, оның салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпына қашан да адалдығын ұлттық идеялармен байланысты саралайды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік шындық, тарихи таным, көркемдік ерекшелік, тұңғыш төраға, стиль, ұлттық үрдіс, эстетикалық көзқарас

Қазақ халқының тарихында “ел басына күн туған” алмағайып кезеңдер аз емес. Кеңестік идеологияның әсерінен тарихи маңызы жоғары оқиғалар мен халқымыздың талайлы тағдыры тудырған көтерілістер, оның басшылары туралы деректер шындықтан мүлдем алшақ жазылды. Өткен ғасырдың сексенінші жылдарында ғана тарихи мәселелердің шынайылығына көз жеткізу жүзеге аса бастады.

Жетпісінші жылдардың өзінде Маңғыстаудың Маршалы атанған белгілі жазушы, тұңғыш публицист М.Әбдіхалықовтың туған жерінің, өлкенің тарихи тұлғалары “халық жауы” ретінде жазықсыз жапа шеккен, кейін ақталған көрнекті қоғам қайраткерлері Тобанияз Әлниязов, Оразмағамбет Тұрмағамбет, Төлесін Әлиев, Нұрсұлтан Оңалбаев, Жалау Мыңбаев, Сыдиық Жұбаев т.б. туралы туындылар жазуы – оның тарих, қоғам алдындағы үлкен еңбегі, ерлік ісі деуге болады. [1].

Адай уезі төңкеріс комитетінің төрағасы, КазЦИК тің мүшесі, халқы хан атаған, би, шешен, көрнекті қоғам қайраткері Тобанияз Әлниязов туралы 1967 жылы Маршал Әбдіхалықовтың “Ленин тапсырмасы” повесінің “Ең ұзақ күн” тарауында Ә.Жангелдиннің Қаратөбеде өткізген он екі болыс өкілдері сьезінде Тобаниядың Адай төңкеріс комитетінің төрағасы сайланған жиыны туралы айтылады. Автор өзінің аталған повесінде басты тұлға Әлібиді ғана емес, ел ақсақалдары сол кезде жастары жетпістен асқан Қаражан Тасымов пен Қалжан Алғиевті, Өмірзақты, патша әскерінің полковнигі Оспан Көбеевті, Маңғыстаудың тұңғыш ревкомы Тобанияз Әлниязовты өмірдегі өз аттарымен мемлекеттік, әлеуметтік атқарған істерінің шындығы тұрғысында бейнелейді.

Кейін бұл оқиға “Жұлдыз” журналында 1973 жылы “Қаратөбе келісімі” атты очерк түрінде жарияланды. Очеркте 1918 ж. тұңғыш Адай ревкомының төрағасы болып сайланған кеңес өкіметін ақгвардияшылардан қорғау, елді сауаттандыру, елшілік, шаруашылық істерімен айналысқан қоғам қайраткері, шешен, би 30-жылдардағы қуғын-сүргіннің құрбаны болып “халық жауы” ретінде атылған Тобанияз Әлниязұлы туралы баяндалады. [2].

Тобаниядың бейнесін тұңғыш рет әдебиетте бейнелеген – халық ақыны Сәттіғұл Жанғабылов еді. Сәттіғұл ақын Тобаниязды көзі көрген, оның халқына істеген қызметін, Адай ревкомының тұңғыш төрағасы болып сайланғанын, артынан қатал тағдыр шырмауында темір тордан босана алмай, “солақай саясат құрбанына айналғанына куә болған. Осы жайларға байланысты Тобанияз Әлниязұлына арнап “Тобанияз туралы толғаулар” атты екі үлкен жыр-толғау шығарған. (“Тобанияз хан тұрғанда” (1918), “Тобанияз ұсталғанда” (1929). Ал Тобаниядың тарихи тұлғасын көркем әдебиетте екінші рет сомдаған Қ.Бекхожин. Бұған ақынның өзі айтқандай, Әлібидің үлкен ықпалы тигені сөзсіз. Әйтпесе ақын оны білмеуші еді. Ол кезде

Тобанияз Әлниязов “жабық тақырып” болғандықтан, комиссар Маңғыстау сапары, Тобаниязбен кездесулерін жасырын түрде айтқан. Сол себепті поэмада Тобанияз есімі “Атанияз” деп өзгертілген болатын.“Тобанияз есіміне кесір кезеңі салған тозаңды тазалауға тұңғыш талпынған марқұм Маршал Әбдіхалықов. Компартия айға азуын білеп тұрған уақыттың өзінде ол осы тақырыпқа қалам тартты… – Жалпы Тобекең жайлы бір сүбелі шығарма жазу жоспарымда бар, – деп жүретін еді қайран Маршекең. Амал не, сұм ажал ол арманына жеткізбеді ғой” – деген Ә. Спан дерегіне сүйенсек Тобанияз Әлниязовтың тарихи бейнесін баспасөз бетінде алғаш рет танытқан Маршал Әбдіхалықов екендігіне шүбәсіз көз жеткіземіз. Очерктен “Тобанияз Әлниязұлы кім болған?” деген сауалға жауап ала аламыз. Ол 1918 жылы қазақ даласының төтенше комиссары Ә. Жангелдин Қаратөбеде өткізген 12 болыс өкілдері съезінде сайланған Адай төңкеріс комитетінің төрағасы. Әрине, бұл орынға ел мүддесін қорғай алатын, түбек халқын етене білетін, тиісті орындарда қажетті сөзін айта алатын би, өткір, әділ, шешен ұйымдастырушылық қабілеті зор, Тобанияз сияқты үлкен жүректі Адай елінің бетке ұстар азаматының ғана қолынан келетінін ел ақсақалдары ұсынысымен ұйғарып, ұсынған. Шағын очерктің өзінен көптеген тарихи жайттарға қанығуға болады. Бұдан М. Әбдіхалықовтың сол жетпісінші жылдардың өзінде Тобанияз Әлниязұлы туралы тиісті мәліметтерді білгендігін, оны толықтай жариялауға заманы мүмкіндік бермегенін аңғарамыз. Қаламгер Тобанияз бейнесіне бұдан әрі дендей түсіп “Жау мен жау”, “Алданияз” әңгімесінде (“Екі әңгіме”) “Ынтызар жүрек лүпілі”, “Ленин тапсырмасы” повестерінде оралып отырады. “Қаратөбе келісімі” очеркі зерттеу негізінде жазылғандығымен құнды. Себебі, автор осы тақырыпты жазу үшін мұрағат деректері, әскери құжаттармен жұмыс жасаған, кәріқұлақ шежіреші қариялардан Тобаниядың көзін көрген Жазмағанбет Қызылбаев, туысқаны Бүркітов Айтуар, ғұлама ғалым Әлкей Марғұландардың естеліктері негізінде баяндау әдісімен деректерді келтіре отырып жазады. Очеркте Қазақстан тарихына “Қаратөбе жиыны” деген атпен енген оқиға Маңғыстау түбегінде 1918 жылдың 22-25 сентябрь (қыркүйек) күндерінде өтеді. Оқиғаның болуына Әліби Жанкелдиннің интернационалдық отрядының Маңғыстау сапарында Маңғыстауда кеңес өкіметін жариялауы негіз болды. Ә.Жангелдин отрядына Тобанияз елден күш-көмек жинап беруді өз мойнына алады. 3 күнге созылған екі жақты даулы мәжілістің соңы Маңғыстауда Совет өкіметін жариялаумен шешіледі. Оны басқаратын революциялық комитет құрылып, төрағасы болып Тобанияз Әлниязов сайланады. 1919 жылғы Советтердің бүкіл қазақстандық бірінші мәжілісінде Маңғыстау еңбекшілерінің өкілдерін Т.Әлниязовтың бастап алып баруы, 1920 жылы Ақтөбе облысына қарасты Қопа жерінде Адай, Табын, т.б. рулардың съезінде де Ленин атына телеграмма жібергендігі әңгімеленеді.[3]. “Қаратөбе келісімі” очеркінің қолжазба нұсқасындағы Тобанияз бен Мәтжан бидің арасындағы ақылдасқан мәселелері баспадағы нұсқасында шықпаған. Ендеше, олардың ара өзара сөйлескен әңгімелері не туралы еді? Қолжазба нұсқасының айырмашылығы мынадай деректер болатын. – 1834 жылдан Новопетровск қорғанын патша өкіметі әскери бекініс ретінде салғаннан бастап Маңғыстау жұртшылығы 2 жақтан – бірі – Хиуа ханы Аллақұл, екіншісі – патша өкіметінің шексіз алым-салығы, қанды шабуылдарынан көз ашпаған. 1870-1873 жылдардағы Иса – Досан көтерілісінен кейін патша өкіметі Маңғыстауды басқа қазақ елінен бөлек алып, біресе Кавказ, біресе Түркменстанға бағындырды. Осы көтерілістен кейін қазақ руларын біріне-бірін қарсы қойып, Маңғыстаудың өзін бөлшектеу саясатын ұсынып, ел ішіндегі жай әлі сол қалыпта екендігі жөнінде кеңескендігі мұрағат деректері, тарихи фактілермен баяндалады. Осындай ел басынан өткен жағдайларға байланысты Тобанияз келген өкіметтің халық үшін қызмет жасайтынына сенімін нықтау ойы болған. “Мен күнге сенемін” атты жазушының жеке

мұрағатынан табылған очеркте Тобанияз туралы мұрағаттардан деректер келтіре отырып, оның өміріне, қоғамдық қызметтеріне тоқталады. 1918 жылы Маңғыстау түбегінен Ақтөбеге бағыт алған Ә.Жангелдин отрядына көмек ұйымдастырғаны үшін ел билеуші атаман Толстовтың Тобаниязға, ол құрған ревкомға деген ашу-ызасы адайлардан ақшалай, малдай салық төлетуге мәжбүрлейді. Олардың бұл құқайынан Тобанияз айлакерлікпен "той" жасап құтылып кетеді. Бұл жөнінде сол кезде "Яиицкая" газетіне мақала жазылды. Осылайша, Тобаниязның совет өкіметіне деген өшпенділігі болмаса да 1930 жылы "Ш.Ералиев деген кісіні кемеден суға лақтырып жіберген" деген жалған жаламен Маңғыстаудан қамалған 31 адамның бірі ретінде ұсталып, 1933 жылы жазықсыз, айыбын мойындамаған күйде "атылғаны" турасында айтылады. Очерк соңы: "қазір біздің қолымызда ол кісі ақталды. Ешқандай кінәсі жоқ" деген бір жапырақ қағаз бар" деп аяқталады. Тобаниязның ақталғандығы туралы қағаздың ең алғаш Маршалдың қолға түсіргені туралы М.Дүйсенов естелігінде де айтылады:"…Тобанияз Әлниязұлының тағдыры Маршал ағаны қатты толғандырып жүргені есімде: "Т.Әлниязұлының ақталғандығы жөнінде анықтама қағазды қолға түсірдім" деп балаша қуанғанының да куәсі болуыма тура келді. Подольск архивінен тауыпты…" . Тобанияз туралы деректерді, тарихи танымдық мәні зор ел тарихына қатысты ресми материалдарды жинақтаған І.Сариев: "Бұл деректерді жазушы Маршал Әбдіхалықовтың да айтқанын естіп едім. Марқұм Маршал тірі кезінде Тобанияз жөнінде бірқатар материалдар жинаған деп естіп едік, олардың қазір қайда, кімнің қолында екенін білмейміз" , – деген өкінішін де білдіреді. [4]. Расында, Тобанияз Әлниязұлы, Оразмағанбет Тұрмағанбетұлы туралы мол мәлімет, дерек көздерін жинақтаған М.Әбдіхалықовтың ауызекі әңгімелерден естігеніміз бойынша көркем туынды жазу ойында болған. Әйтсе де, өкінерлігі сол, ол материалдардың жазушының жеке мұрағатында сақталмауы, қолымызға түспеуі. "Қаратөбеде келісімі" очеркі жазылған тұста Тобанияз туралы жазбақ түгілі, айтуға тиіс емес болатын. Ол туралы деректер жабулы жатқан кез. Дейтұрғанмен, жазушы осындай заманның қатал кезінде әдебиетті пайдаланып Тобаниязның көркем бейнесін жасады. Бұл жазушының ұлттық рухының күштілігінен дер едік.

Тобанияз Әлниязовтің өмірі мен қоғамдық істері туралы кейіннен 1975 жылы "Жұлдыз" журналында ("Қызыл жұлдыз", "Жау мен жау") әңгімелері жазылды. Кейін бұл әңгімелерді біріктіріп 1991 жылы "Алданияз" деген атпен жариялады. Әңгіменің оқиғасына "Қаратөбе келісімі" атты очеркінде сөз болатын Маңғыстау өлкесінің тарихына қатысты жайттар алынған.

"Қызыл жұлдыз" [5] атты әңгімеде қазақ ауылына біртіндеп ене бастаған кеңес өкіметінің өзгерістерін сипаттайды. "Қызыл жұлдыз" атты бірінші әңгімеде қазақ ауылына біртіндеп ене бастаған кеңес өкіметінің өзгерістерін сипаттайды. Әңгіме шағын көлемді болғанмен көтерген жүгі салмақты, көркемдік қуаты мен идеялық мақсаты тұрғысынан да көңіл аудартады. Кедей өмірі мен ауыр тұрмыстары шындық сипатында бейнеленеді. Шығармада Қармыс жылқышының өмірі – түзде, мал бағумен өтсе, бас кейіпкер Мұраттың әкесі де осы Кенжебайдың жылқысын бағып жүріп, байдың әділетсіз ісіне қарсыласамын деп дау үстінде қатты сойыл тиіп өледі. Шығарма оқиғасы Мұраттың он бір-он екілер шамасындағы апасы Ақкүмісті Кенжебаймен келіскен біреудің әйел үстіне зорлықпен тоқалдыққа алып кетуінен бастап өрбиді. Байда есесі кеткен бала да болса намысшыл Мұрат: "Жарлы жетім адамның күні осы емес пе, не істей аласың бейшара бала" деп мүсіркеген өздері сияқты бай есігінде жүрген Қармыстың әйелінің тоқтау салған сөздеріне қарамай, еріксіз әлдекімнің жетегінде кеткен апасын құтқарудың әрекетіне шындап кіріседі. "Саған көмектессе бір-ақ адам көмектеседі, ол – Алдакең–Алданияз" дегенді естігесін Алданиязға барады. Алданияз – Маңғыстау өлкесінің тұңғыш ревком төрағасы

Тобанияз Әлниязұлының прототипі. Мұрат Алданиязды тауып, оған көрген жапасын айтқасын, қасына жаңа үкіметтің үш адамын ертіп жібереді. Жаңа заман өкілі ретінде олардың “Аққүмісті қайда, кімге жібердің?” деген сауалдарына ескіліктің содырлы сарынын көксеген, халықты, ауыл адамдарын өз уысында ұстап, ескі жолмен жүруді аңсаған, сол арқылы ұпайын түгендеп, дүние жинап, бедел алғысы келетін Кенжебай тіпті айтқандарына құлақ аспай, мойын ұсынбайды. Аққүміс өзінің сүймейтін адамына еріксіз барғанына іштей наразылық танытып, қаламаса да, жеме-жемге келгенде, ескі дәстүрдің ауыр жүгін иығынан сілкіп тастай алмай, көнбістік көрсетеді. Үлкендер билігіне бой ұсынады. Еркіндік таңының кедейлер өмірі үшін қымбатқа түсіп жатқанын Алданияз, Мұрат бейнесінен көрсетеді. Бұл бейнелер әділдік үшін ғана емес, еркін өмір, теңдік заман жолында қашан да күреске дайын екендіктерімен, болашаққа деген сенімдерінің жоғарылығымен нанымды әрі әлеуметтік теңсіздікке, үстемдік атаулыға жан-тәнімен қарсы кедей тобының өкілдері. Әңгіменің соңында Алданиязның “Әнеукүні кеткен Әліби бір нәрсе айтты ғой. Қалаға бар. Шәрлі жерде оқу бар. Қызылдардың адамын тап, соларға ер. Тілегім, берер батам сол”, – деп Мұраттың келешегі оқып-білім алуда екенін, жаңа заманның беталысын, өзгерісін көріп-танысын деген оймен тұжырымдайды. Балалық шағы қашанда қытымыр жандар еншісіндегі Мұрат тағдырында балалықтың өткінші шаттығымен қоса, айықпас мұң, нала, ішкі ыза-кек бар. Автор осы бір кезеңнің ауыр зардаптарын жас бала Мұраттың көңіл-күйімен сабақтастырып, байланыстырады. Мұрат басындағы жай арқылы бір жанұяның, сол арқылы белгілі бір тарихи кезеңнің, әлеуметтік ортаның келбетін көз алдымызға әкеледі.

Осы әңгіменің жалғасындай “Жау мен жау” атты әңгімесінің оқиғасы бейқам отырған Алданияз ауылына ақтардың келуінен бастап, өрбиді. Алданияз бұл кезде суы тапшы өлкеде мал суарудың қиындығын шешпек болып бұрынғы ата-кәсіптің бірі – құдықшылықты кәсіп етіп, бес-алты жігітпен шыңырау құдық қазып жатырған болатын. Алданияз ауылға келгесін тілмаш та, қасындағылар да оны сұрақтың астына алып, өздерінің Толстовтың адамдары екенін білдіреді. “Олардың талабы – бүкіл Маңғыстау елінен салық жинау екен. Үй басынан жүз сом. Ақшалай не малдай жинау. Генерал Толстов өзін “Осы түбектің қожасы” деп жариялаған. Олардың туралап келіп Алданияз ауылына ат тірегені оның өткен жылы бұлардың жауына істеген қызметтерін білетін көрінді. Енді, генералға сондай қызмет көрсетсе, кінәсі кешіріледі. Әйтпесе, мұны қол-аяғын байлап, Гурьевке алып келу тапсырылған” [5, 18 б.].

Комиссар Әліби Жангелдин отряды 1918 жылы осы Маңғыстау арқылы Шалқарға өтерінде қаржы-қаражат, қару-жарақ, ат-көлік, адамдармен көмектесіп, өткізіп жіберген Алданияз бен оның қасындағы жолдас-ауылдастары еді. Он күннің ішінде аталған салық, малды жинап беруді бұйырып, ауыл тұсына пулемет құрып қояды. Алданияз қарулы кісілердің “берсе қолынан, бермесе жолынан” деп неге де болса тайынбайтын, шын жаулық ниеттерін түсінгеннен кейін ел ақсақалдарымен ақылдасады. Ақылдаса келіп, бұлардан құтылудың бір айла-амалы, жолы – “той, сүндет тойын” өткізуге рұқсат алу деп шешеді.

Әңгімедегі негізгі ірі оқиға – той өткізілетін күн. Алданияз тойға ертеден кірісіп, мал сойғызып, сүндеттеуге тиісті ауыл балаларын жатқызып, молдаларын да шақыртып қояды. Ол әрі-бері ойланып, сенімді деген адамдармен ақылдасқан соң оқыс қимылға бел байлайды. Толстов әскерлерін ың-шыңсыз қолға түсіруде Алданияз тапқырлықтың, парасаттылықтың, тосын әрекеттің ерекше бір үлгісін танытады. “Тентек суға” қымыз қосып беріп, буындары босаған жауларды қарусыздандырып қолға түсіреді.

Алданияз – ертеңін ойлайтын өте әділ, дұшпанына да қажет жерінде өзін қай қырынан да мойындатып, бағалата алатын жан. Қолға түсіп, ойламаған жерден мүсәпір күйге түскен ата жауына да мәрт мінез көрсетеді. Қолға түскен жауларды бірі "өлтіру керек" дегенмен Алданияз бір шешімге келіп: "Бұларды өлтіргенде бізге не түседі? Сонау қияннан қайбір еркімен келді дейсің? Анау генерал жұмсаған соң амалдары бар ма? Пәле сол генералда ғой. Бүлік шығарып жүрген де өзі. Ендеше сол адамдарының кейпін өзі көрсін. Әйтпесе, қапиясын тауып тасадан өлтіріп тастады дер. Содан кейін бұл елге қайта қоқыраңдамасын деп те жеткізетін кісілер керек қой" деген тоқтаммен, оларды адамдарына Құлсарыға дейін апарып тастауға тапсырма береді.

Кейін осы оқиға жөнінде 1919 жылдың 31 қазанындағы "Яицкая газетінің" № 47-санында "Реті келмеген алым" деген мақала жарияланады. Генерал Толстов әскерінің елге тұтқиылдан келіп салық салмақ болған жәбір-жапасына, қанды қырғынның болуының алдын алуда Алданияздың терең ақылы мен пайымы, көпті көргендігі, айлалығы себеп болды. Алданияздың бұл іс-әрекеті оның нағыз халық үшін туған, қайраткерлік, күрескерлік дәрежесін танытады. Тарихи тұлға, қайраткер туралы жазғанда өткенді біліп қана қою жеткіліксіз. Ол өткеннің өнегесі мен өкінерлік жерлерін де жетік білуі қажет. М. Әбдіхалықов әңгімелерінде Тобанияздың өмірінің жекелеген кезеңін суреттей отырып, сол арқылы қоғамдық-әлеуметтік тартысты тереңірек көрсетуді мақсат етеді.

"Жау мен жау", "Қызыл жұлдыз" әңгімелерінде тартыс сипаты Алданияз бен ақтардың офицерлері, қанаушы тап өкілдерінің арасынан байқалады. Әдеби шығармаларда тартыс көбінесе тақырыптың өзегін құрайды, тартысты ашу шығарма авторының идеялық нысанасына айналады.

Шағын екі әңгімеден Маңғыстауда кеңес өкіметінің орнауы, сол жылдардың қиын-қыстау, дүрбелең кезеңінің ақиқаты айтылған. Шығармасының кейіпкері – Алданиязды ел басына қиындық түскен, сын кезеңде көреміз. Оның салмақты, салқын қанды, қысталаң шақтарда жол тапқыш, халқын шын сүйген, ер мінезді, өжет, батыл тұлғасынан, небір қауіп-қатерге де елі үшін басын тіге алатын ел басшысының образын танимыз. Толстов әскерлерін ың-шыңсыз қолға түсіру әрекетінде Алданияз тапқырлықтың, ақылдылық, парасаттылықтың, тосын әрекеттің ерекше бір үлгісін танытады. Күші басым "ажал оғын себуге" келген аяусыз дұшпанның өрекпіген астамшыл кеудесін басу, айла-тәсілмен ұтқырлық таныту, құрылған ажал құрығынан бүкіл ауыл-аймақ, жеке қара басын алып шығу үшін тиімді де төте жолды тани алуы оның өр тұлғасына лайық жайттар. Тобанияз ертеңін ойлайтын өте әділ, дұшпанына да қажет жерінде өзін қай қырынан да мойындатып, бағалата алатын жан. Қолға түсіп, ойламаған жерден мүсәпір күйге түскен ата жауына да мәрт мінез көрсетеді. Маңғыстаудағы революциялық комитеттің тұңғыш төрағасы қызметін атқарған қоғам қайраткері Алданияздың саяси-идеялық қалыптасу, өсу кезеңдерін көрсететін бұл әңгімелерде оған кеңес, ақыл беруші, ой салушы, революциялық күрес жолында оны қанағаттандырып, баулыған өзіндік ортасы, қауымы болғаны ақиқат. Негізгі оқиғаларды ғана баяндап отырып, кейіпкерлер психологиясын, мінез-құлық ерекшеліктерін көрсетуге, көбінесе революциялық комитет төрағасы, ел басшысы Алданияз образын жан-жақты ашуға баса назар аударады. Ол кейіпкер мінезін ашу, жағымды қасиеттерін бейнелеуде сөз арқылы дәлме-дәл сипаттамай, Алданияздың іс-әрекеті, қимыл-қозғалысы, сөз саптауымен де оқырманға әсерлі түрде ұқтырып отырады. Алданияз Маңғыстауда жаңадан орныға бастаған қоғамдық-саяси жүйе кеңес үкіметінің өкілі ретінде халықпен тілдеседі, жүрегіне жол табады.

Қаламгер кейіннен бұл тақырыпқа қайта оралып, КПСС Орталық партия архивінен табылған отряд құрамында болған Ф.Кумбатовичтің, Кишиневтегі

В.И.Шпрайцердің семьясында сақталған күнделік мәліметтердегі тың деректермен “Қаһармандар жорығы” (1978ж) атты мақаласын, Қазақстандық жазушы М.Симашкодан “Комиссар Жангелдин” (1979ж) шығармасынан үзінділер аударды. 1960 жылы Маңғыстауда түсірілген “Ұшы қиыры шексіз жол” (“Мың шақырымдық жол”) көркем суретті фильмнің сценарийін жазды, басты рольдерде Нұрмұхан Жантөрин (Нияз), Сатымжан Санбаевтар ойнады. Фильмді түсірген белгілі кинорежиссер Александр Карпов. Сценарийін жазған Олжас Сүлейменов, Қалихан Ысқақов және Маршал Әбдіхалықов болатын. Маршал әрі кинофильмді қоюға әдеби консультант болып қатынасады.

Түйіндей келгенде, М.Әбдіхалықовтың қаламгерлік шеберлігі – белгілі тұлға Тобанияз Әлниязұлы бейнесі арқылы ел тағдырындағы тұтас бір кезеңнің тарихи, қоғамдық-әлеуметтік өмірін қатардағы ауыл адамдарының күнделікті тыныс тіршілігін суреттеу арқылы ашып көрсетуінде болып отыр.

Әңгімелерінің басты кейіпкерін прототиптік негізде ала отырып, өзіндік көркемдік қиял, ойдан шығару шешімін де үйлестіре қолданатындығы сарапталған. Жазушы кейіпкерін сипаттау арқылы ұлттық мінез, ұлттық орта, ұлт жағдайынан туындарлық әлеуметтік ой айтатындығын пайымдаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Оспан С. Ет жүрегі елім деп елжіреген. //Қазақ әдебиеті 1996 , 24 желтоқсан
2. Әбдіхалықов М. Қаратөбе келісімі. // Жұлдыз. – 1973, №1
3. Дүйсенов М. “Менің Маршалым”. // Маңғыстау. – 1986, 10 тамыз
4. Сариев І. Қанды ойран. Алматы: Жазушы 2001. – 208 б.
5. Әбдіхалықов М. Екі әңгіме.Қызыл жұлдыз: Әңгіме //Жұлдыз. 1977ж. №11.

ӘОЖ 930.23

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ – ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУ

Асан Нұрсұлтан Әбдіхалықұлы., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Сагиндикова Айнур Кадиргалиевна., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Андатпа: Қазіргі уақытта еліміздің басты проблемасына айналып отырған ең өзекті тақырыптардың бірі – әліпбиіміздің өзгеруі, яғни қалыптасқан дәстүрді бұзып, кириллицадан латын әрпіне көшу. Қазақстан халқы өз тәуелсіздігін жариялағаннан бері бүгінгі қолданыста жүрген кириллицадан латын әліпбиіне көшу мәселесі жөнінде пікірлер жиі айтылып келеді. Қазіргі қолданыстағы кириллица – қазақ тарихындағы төртінші алфавит екені бәрімізге мәлім.

Түйінді сөздер: латын әліпбиі, кириллица, кірме әріптер, әлемдік үдеріс, технология, коммуникация

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің кезекті Жолдауларының бірінде: "Біз алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту бағытындағы кешенді жобаларды жүзеге асыруды табандылықпен жалғастыра береміз. Қазақ алфавитін 2025 жылға қарай латын графикасына көшіруге дайындық жұмысын осы бастан қолға алу қажет. Бұл қазақ тілін жаңғыртып қана қоймай, оны осы заманға ақпараттың тіліне айналдырады "-деген болатын [1].

Біз латын әліпбиіне көшу барысында не ұтамыз, латын әліпбиі бізге не береді? - деген сұраққа жауап беретін болсақ, латынға көшкенімізде ұтатын тұстарымызды мыналар:

✓ Біріншіден, ең алдымен, тіл тазалығы мәселесі, яғни тіліміздегі жат дыбыстарды таңбаларды қысқартып, қазақ тілінің табиғи таза қалпын сақтауға мүмкіндік аламыз. Кешегі бодандық жүйенің өктем саясатының әмірімен күшпен таңылған кейбір кірме әріптерден арылып, таза казақ әліпбиін калыптастыру бағытындағы игілікті қадам деп түсінеміз.

✓ Екіншіден, латын әліпбиіне көшу – қазақ тілінің халықаралық дәрежеге, яғни компьютерлік жаңа технологиялар кеңістігіне шығуына жол ашады. Атап айтқанда, қазақ тіліне компьютерлік жаңа технологиялар арқылы халықаралық ақпарат кеңістігіне кіруіне тиімді жолдар ашылады.

✓ Үшіншіден, бүгінгі таңда кириллица жазуын әлемнің 12 мемлекеті ғана пайдаланады екен. Ал қалған мемлекеттердің көбі толықтай латын әліпбиіне көшкен. Түбі бір түркі дүниесі негізінен латынды қолданады. Біздерге олармен рухани, мәдени, ғылыми, экономикалық қарым-қатынасты күшейтуіміз керек [1-3].

Мемлекет басшысы ерекше атап көрсеткен латын әліпбиіне көшу мәселесі бұл – бүгінгі қазақ қоғамына тың серпін беретін кең ауқымды жоба. Өйткені тілдің тәуелсіздігі ұлттың рухани жетілуіне айтарлықтай мол септігін тигізеді. Осы ретте латын әліпбиінің алар орны ерекше екені айтпаса да түсінікті. Сол арқылы біз, әлемдік үдеріске, технология тіліне, тұтас түркі әлеміне жақындай түсеміз [4].

Тәуелсіз мемлекетіміз жылдан-жылға қарыштап, өсіп-өркендеп, отандық ғылым-білім саласы дамып келеді. Қуантарлығы бүгінде мектеп шәкірттері даярлық сынып, бастауыш сыныптардан-ақ ағылшынша үйренуде. Жастардың көбі ағылшын тілін жақсы меңгеруде. Әлеуметтік желілерде де ағылшынша жазатын жастардың дені күннен күнге артуда. Латын әліпбиі соған ұқсас болғандықтан, көп кешікпей көпшілік арасында кең таралып, ауқымы кеңейе түсетініне сенімдімін. Сондықтандан латын әліпбиіне көшуден қорқуға еш негіз жоқ деп ойлаймын.

«Латыншаға көшудің терең логикасы бар. Бұл қазіргі заманғы технологиялық ортаның, коммуникацияның, сондай-ақ, XXI ғасырдағы ғылыми және білім беру үрдісінің ерекшеліктеріне байланысты», - деп Елбасы айтқандай, латын әліпбиіне көшу – заман талабы [1].

Ендігі кезекте, сол ғалымдарымыздың жан-жақты еңбегі сараланып, түрлі әдістемелік жұмыстар жүргізілетінін түрлі ақпарат көздерінен оқып-біліп танысып жатырмыз. Ғалымдарымыздың еңбегін бағалап, ел болашағы үшін қабылданғалы отырған маңызды шешімге қолдау білдіру, жақсыны үйренбекке ұмтылу – жүрегі «елім» деп соққан әрбір қазақстандықтың абыройлы міндеті деп түсінемін!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. Н.Ә.Назарбаев. 26.04.2017ж

2. Н.Ә.Назарбаев. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан халқына Жолдауы. 14 желтоқсан 2012ж.

3. «Латын әліпбиіне көшу – өзекті мәселе» мақаласы. З.Арынова. 11 қыркүйек 2017ж.

4. Латын әліпбиі: рухани тәуелсіздік жолы. Қазақ үні, 11 сәуір 2017ж – 7б.

ӘОЖ 930.23

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – ЖАС ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Көбеген Гүлдәрина Елтайқызы., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекші: Сагиндикова Айнур Кадиргалиевна., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен біріктіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат-мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Онда Біртұтас ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі.

Түйінді сөздер: рухани жаңғыру, патриотизм, болашаққа бағдар,туған жер, дін, рух, тәрбие.

Рухани жаңғыру – қазақстандықтардың салт-санасы мен дүниетанымын өзгертетін қозғаушы күш. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласын оқып шығып, осындай ой түйдім. Оның айтуынша, бұл ұлттық құндылықтарымызды ұмытпай, жаһандық жаңашылдыққа жетелейтін жол. Қазіргі қоғам көзқарасы қалыптасқан зерделі де, зерек тұлға тәрбиелеуі тиіс. Ол үшін ілім-білімге ұмтылып, жан-жақты жетілген жөн [1].

Аймағымыздағы келер ұрпақтың алдындағы ардың ісін арқалап жүрген зиялы қауым Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласын ықыласпен түйсіне оқығаны анық. Олай дейтінім, мақалада «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс» деген жолдардың астарында үлкен мағына жатыр. Шынында да рухы биік азаматтары бар елдің іргесі мәңгілік болары хақ.

Елбасының жыл басындағы халыққа Жолдауында Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталды деп жарияланды. Қайта жаңғырудың екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алып жатырмыз. Осы жұмыстарды жүзеге асыру үшін әрқайсымыздың санамыз ісімізден озып жүруі, одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс, делінген мақалада. Шындығында ұлттық рухы, руханияты жоғары, мәдениеті озық ел көп нәрсеге қол жеткізетіні анық. Және ұлттық бірегейлікті сақтау ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін қажет етеді. Елбасы ұлттық мәдениетті сақтай отырып жаңғыру және ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту қажет екенін қазақстандықтардың түсіне білуі керек екендігін баса айтады [3]. Мақаладағы «Туған жер» бағдарламасын қолға алу ұсынысы жас ұрпақты тәрбиелеуге дәл және уақытында айтылған нақты тапсырма деп білемін. Әрбір адамның жүрегінде кіндік қаны тамған жеріне, өскен ауылына, туған жеріне деген сүйіспеншілік, құрмет болмайынша – Отан деген Ұлы ұғымға адал қызмет ету, жан дүниесімен беріле сүю екіталай. Мақалада: «Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек», – делінген. Расында, жастайынан дін мен дәстүрімізді, тағылымды тарихымызды оқып, сусындап өскен ұрпақ теріс ағымдар мен жат мәдениеттің жетегінде кетпейді. Салт-дәстүрі мен тарихына ерекше мән берген елдің тұғыры биік, іргесі берік болмақ.Неғұрлым тұтастыққа жету үшін елді айшықтап тұрған ұлттың танымдық, тәрбиелік маңызға бай әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері қажет.

Кез келген халықты өзінің төлтума рухани құндылықтары мен ізгі қасиеттері ғана біріктіре алады. Елбасы мақалада осы ұстанымды айқын көрсетіп берді:

«…Жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады…Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу». Бұл – тектен тек айтыла салынған жүрек қалауы емес, бүгінгі өркениетті, озық технологиялы, жаһандық ықпалдасудан, керек десеңіз, түрлі қауіп-қатерден қорғану жолы. Осы орайда ұлтымыздың белгілі ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының: «Қасыңнан да, досыңнан да бірдей сақтан», – деген сөзі ойға оралады. Сақтанудың басы – өзіңе қатысты рухани құндылығыңды түгендеп, кейінгіге мұра етіп қалдыру.

Әр халық ел болып ғұмыр кешуі үшін жастардың санасына ұлттық құндылықтарын сіңіріп, рухани болмысымен өмір сүруге баулиды. Елбасының осы мақалада көтерген тағы бір маңызды, өзекті мәселесі – туған жерге деген махаббат. Президентіміз: «…Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған. Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі», – деп атап өтті. Расында, өзінің туған жерінің, туған өлкесінің көркеюіне үлес қоса білген азамат бүкіл елдің игілігі үшін қызмет ете алады. Міне, патриотизм дегеніміз туған жерге деген сүйіспеншіліктен басталады.

Бірде пайғамбарымыз Мұхаммедтен (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) бір кісі: «Уа, Алланың Елшісі, ең жақсы адам кім?» – деп сұрайды. Сонда ол: «Ең жақсы адам – қоғамға, елге пайдасы тиген пенде», – деп жауап берген екен. Демек, қоғамға пайдалы болғаның – жақсы мұсылман болғаның. Алла Елшісінің тағы бір хадисінде: «Отанын күзеткен шекарашының көзі ақыретте күймейді», – деген. Туған жерді қорғау, туған еліңе қызмет ету білімнің көптігінен емес, елдік санаға, туған еліңе деген махаббатқа байланысты екен. Алаш арысы Әлихан Бөкейхан: «Халыққа қызмет ету – білімнен емес мінезден», деп бекер айтпаса керек. Осынау парасатты пікір Абайда да бар: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол». Бұл – ұрпақтан-ұрпаққа алмасып отырған «елдік сана» желісі. Елбасының мақаласында айтылған осынау асыл құндылықтар санамызда жаңғыртып, жан-дүниемізді тағы бір серпілтті. Сонымен қатар, «Туған жер» бағдарламасы еліміздегі жомарт жандардың өзінің туған еліне шарапатын тигізіп, қайырымдылық іс-шараларға үлкен үлесін тигізуге ықпал етеді деген сенімдеміз [4].

Дін – қоғамдық қатынас пен күллі адам жаратылысын біріктіруге, тұтастыруға жіберілген асыл илләһи құндылық.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қозғалған мәселелер мен қолға алынатын бастамалар дін қызметкерлерінің де жұмыс бағытын тағы да бір нақтылап берді. Бұл жаңа заманның өткеліне табан тіреп тұрып, имандылық қалыптастырған бұрынғы тамырымызды тектілікпен бекемдеп, жүйелеу жолындағы өзекті бастама деуге болады.

Бір сөзбен айтқанда, Елбасы өз мақаласында жастарды тектілікке тәрбиелеудің жолдарын нұсқап, тұжырымды ой айтты. Жалғасын табатын жарқын істердің жүзеге асуына Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың жыл басындағы халыққа Жолдауында айтылған Қазақстанның үшінші жаңғыруы бағдарламаларымен «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы бағыт-бағдар болатыны сөзсіз. Еліміздегі зиялы қауым өкілдері, білім алушылар рухани жаңғырудың, озық ой-сананың, ұлттық рух пен патриотизмді насихаттайтын жарқын істердің көшбасында жүреді деп сенемін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. Н.Ә.Назарбаев. 26.04.2017ж
2. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік
3. Гаврина А. «Мемлекеттік тілге құрмет қандай болуы керек» . Егемен Қазақстан . Жалпы ұлттық республикалық газет. 2016ж. 20 мамыр. №95 . 4б.
4. Жолдаева Ж.С. «Мәңгілік ел-Мәңгілік Қазақстан». Мектептегі сыныптан тыс жұмыстар. Республикалық педагогикалық журнал. 2016ж. №1 . 11 б.

ӘОЖ 930.23

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - БІЛІМ МЕН БІРЛІКТІҢ ДАМУЫ

Абиев Салауат Абдисаламұлы., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Сагиндикова Айнур Кадиргалиевна., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Андатпа. Елбасы саясатының басты және негізгі бағыттарының бірі - саналы ұрпақ тәрбиелеп, білім беру болып табылады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, мыңдаған жасты әлемнің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарында білім алуға мүмкіндік беретін Болашақ бағдарламасы жүзеге асырылуы, елімізде жоғары деңгейде бірқатар университеттердің ашылуы, зияткерлік мектептер жүйесінің қалыптасуы білім беру саласындағы жетістіктің нақты көрсеткіші бола алады. Елдің жарқын болашағы білімді жастардың қолында. Қазіргі таңда жастардың білім алуына, жаңа табыстарға жетуіне жақсы жағдай жасалған.

Түйінді сөздер: білім, ақпарат, экономика, технология, бәсеке

Ежелден ұлы дала қойнауын мекен еткен халқымыз қашан да көзі ашық, көкірегі ояу болған. Заман ағымынан қалмай, басқалардың оң өзгерістерін бойына сіңіріп, өзге елдермен терезесін тең ұстауға тырысқан. Абай атамыз айтқандай, дүниеден өз кетігін тауып, қаланған. Демек, бабалардан мирас болып, қанымызға сінген ұлттық – рухани тамырымыздан нәр алып, заман талабына сай қоғамдық санамыздың өзгеруі заңды құбылыс. Жаһандану үдерісі барысында өткен тарихымызды ұмыту, өткенімізден қол үзіп қалу адасудың басы болмақ. Дегенмен, дәстүрдің озығы бар, дәурені өткен тозығы бар екенін ескеріп, кері тартпа көзқарастардан арылудың маңызы зор.Бүгінгі таңда әлем көз ілеспес жылдамдықпен өзгеріп жатыр. Әлемнің бағыты, болашағы тұманды болып тұрған сәтте, Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты бағдарламалық мақаласы елді жарқын болашаққа бастайтын даңғыл жол болмақ [1].

Рухани жаңғыру – адам баласының оның ішкі жан дүниесінің жаңғыруы, санасы, түсінігі жаңа өзгерістерді саралап, дұрыс қабылдай білуінде. Рухани жаңғыру бастауын бүгін алған мәселе емес. Бұл бағытта атқарылып жатқан жұмыстар да аз емес. Елбасымыздың осы жылғы еліміздегі рухани жаңғырудың тұжырым - дамалық бағдары қарапайым азамат түсінетін, баршаға ұғынықты, бай әрі ықшам тілмен жеткізілген. Оның басты мақсаты – ұлт жоспарын орындау аясында әлемнің ең озық 30 елінің қатарына кіру болып табылады. Рухани жаңғыру бағдарламасының білім саласына қатысты тұсы – келешек ұрпақты кемел білімге сусындататын үлкен мүмкіндік. «Білекті бірді, білімдіи мыңды жығады» деген қазақ мақалының мән – маңызы ешқашан кемімек емес. Керісінше, уақыт өтіп, заман өзгерген сайын халық нақылының

құндылығы артып келе жатыр. Өйткені алдағы дәуір – нағыз білімділердің дәуірі болмақ [2].

Қазіргі таңда бәсекеден тыс қалған бірде - бір сала жоқ. Ал барлық саланың қарыштап дамып, өркендеп өсу білім мен ғылымның даму қарқынына тәуелді. Мұны «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ҚР Президенті Н. Назарбаев ерекше атап көрсетті: «Технологиялық революцияның беталысына қарасақ, таяу он жылдық уақытта қазіргі кәсіптердің жартысы жойылып кетеді. Экономиканың кәсіптік сипаты бұрын соңды ешбір дәуірде мұншама жедел өзгермеген. Біз бүгінгі жаңа атауды ертең – ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібіне неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білім дара адамдар ғана табысқа жетеді. Осыны түсінгендіктен, біз білімге бөлінетін бюджет шығыстарының үлесі жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатарлы елдердің санатына қосылып отырмыз. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастардың өз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлтқана табысқа жетеді». Иә, үрейлі көрінуі мүмкін, бірақ алдағы санаулы жыл ішінде бүгінгі қолданыстағы кәсіп түрлерінің тең жартысы қажетсіз болып қалары анық. Бұл мыңдаған адамға табыс көзінен айрылу қаупін тудырады. Мұндай қатер келешегін күні бұрын болжай білген мемлекеттер үшін ғана қауіпсіз. Жеткен жетістігіне тоймай, тың бағыт, жаңа бағдар таба білген елдер ғана осы сындарлы кезеңнен сүрінбей өтеді. Сөзімді қорытындылай келе, қазір білектінің емес, білімдінің салтанат құрған уақыты [1].

Табысты болудың Түйіндіі – білімде. Саналы ұрпақ тәрбиелеп, білім беру - Елбасы саясатының басты және негізгі бағыттарының бірі. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, мыңдаған жасты әлемнің маңдайалды жоғары оқу орындарында білім алуға мүмкіндік беретін Болашақ бағдарламасы жүзеге асырылуы, елімізде жоғары деңгейде бірқатар университеттердің ашылуы, зияткерлік мектептер жүйесінің қалыптасуы білім беру саласындағы жетістіктің нақты көрсеткіші бола алады. Елдің жарқын болашағы білімді жастардың қолында. Осы тұрғыда ұстаздарға қойылатын талап та жоғарылады. Бүгінгі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, алған білімін шынайы өмірмен ұштастырып, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек. Ол нағыз ұстаздың ғана қолынан келеді. Ел дамуы білім мен бірлікте.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев айтқандай: Қазақстанның бүгіні мен болашағы – халқымыздың ынтымақ – бірлігінде, ырыс – құтты тірлігінде. Бізге керегі бірлік пен ұлтаралық татулық. Бірлік бар жерде тірлік бар, даму бар. Қонақжай халқымыз қай кезде де тілің басқа, дінің басқа деп алалап, өзектен теппеген. Керісінше, өзгені өзіндей көріп, төрінен орын берген. Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру атты бағдарламалық мақаласындағы мәселелердің барлығы дер уақытында және барынша тиімді жүзеге асуына әр біріміздің өз міндетіміз бар екенін түсінеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. Н.Ә.Назарбаев. 26.04.2017ж

2. «Рухани жаңғыру – Қазақстанның үшінші жаңғыруының негізі» мақаласы. Г. Әбдіқалықова, 06.07. 2017ж.

ӘОЖ 930.23

ҰЛТ МӘДЕНИЕТІ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ КЕПІЛІ

Ондағанов Махмут., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Сагиндикова Айнур Кадиргалиевна., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Андатпа. Рухани жаңғыру – бұл біздің болашаққа бастар үмітіміз, айқын мақсатымызбен жоспарымыз. Осы бағдарлама арқылы еліміздің экономикасын, халықтың әлеуметтік жағдайын, рухани тұрғысынан тарихын, мәдениетін, тілін және дінін, салт дәстүрін сақтауға әрі дамытуға мүмкіндігі зор. Әсіресе, Елбасымыздың басты идеясы Қазақстанды әлемнің ең үздік отыз елдің қатарына енуіне, әлемдік державалармен тең дәрежеде иық тірестіруге, бәсекелестікке қабілетті мемлекет болуы үшін арналған нақты жоспарлар қойылған. Біздің міндетіміз сол қиындықтарға еш сүрінбей жүйелі түрде бірге әрекет ету болып табылады.

Түйінді сөздер: патриотизм, ұлттық мәдениет, латын әліпбиі, дін және дәстүр

Қазіргі таңда жаңа Қазақстан Республикасының болашаққа бағдары анық, жоспары бар ол – Рухани жаңғыру.

Рухани жаңғыру – бұл біздің болашаққа бастар үмітіміз, айқын мақсатымызбен жоспарымыз. Осы бағдарлама арқылы еліміздің экономикасын, халықтың әлеуметтік жағдайын , рухани тұрғысынан тарихын, мәдениетін , тілін және дінін, салт дәстүрін сақтауға әрі дамытуға мүмкіндігі зор. Әсіресе, Елбасымыздың басты идеясы Қазақстанды әлемнің ең үздік отыз елдің қатарына енуіне, әлемдік державалармен тең дәрежеде иық тірестіруге, бәсекелестікке қабілетті мемлекет болуы ушін арналған накты жоспарлар қойылған. Біздің міндетіміз сол қиындықтарға еш сүрінбей жүйелі түрде бірге әрекет ету. Осығын орай экономиканы дамыту мақсатында көптеген жобалармен жоспарлар енгізілген. Әлемде көлемі жағынан тоғызыншы орынға ие біздің елімізде, көптеген қазба байлықтары мен құндылықтарға бай. Сол себептен жер қойнауындағы қазбаларды игеруге арналған көптеген идеялар бар. Елге шет елден инвестиция тарту арқылы тәжірибе алмасуы, шикізатты дайын өнім ретінде шығару сияқты жұмыстар қолға алынуда. Мұндағы көздегеніміз отандық өнімді шығару, жаңа технологиялар, электроника саласынан, машина құрастыру арқылы әлемдік нарыққа шығу, экспортты арттыру болып табылады. Осыған орай елде жаңа мамандар дайындау, ғылыми біліктілікті арттыру, жаңа жұмыс орындарын ашу, үш тілді сауаттылықты арттыру сияқты жаңа өзгерістер орын алуда. Қоғамда бәсекелестікті жандандыру үшін өнім сапасына, қызмет түрлеріне, білім деңгейіне аса назар аударылуда [1].

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың үшінші жолдауында ұлттың рухани санасын оятуға, патриотизмді көтеру мақсатында көптеген іс шаралар атқарылуда. Соның бірі ретінде латын әліпбиіне көшу туралы усынысы, алғашқы қадам ретінде қоғамда қазақ тілінің мәртебесін арттыруға арналған бұл бағдар ерекше қолға алынуда. Осының арқасында әрбір Қазақстандық өзінің ана тілін толық меңгеруге ықпалын тигізері анық.

Сол себепті жас ұрпақтың санасын патриотизмге тәрбиелеу маңызды рөл атқарады. Әрбір Қазақстандық өзінің тарихын, мәдениетін , тілін және дінін толық білуі тиіс. Рухани жаңғырудың алғашқы қадамы осы. Әрине қашанда болашақ жастардың қолында, ұлттың ертеңі білімді ұрпақтың мойнында. Сол себепті елін жерін

қорғайтын туған жерін сүйетін патриот тәрбиелеу әрбір ата-ананың міндеті болып табылады.

Ұлттық мәдениет - бұлда ұлттың санасына тікелей әсер етеді. Қазақтың музыкасы, қара домбырасы, лиро эпостық жырлары, аңыз ертегі, қара өлеңдері басқа да жанр түрлері тарих сахнасында ерекше орын алады. Әсіресе төл өнеріміз айтысқа деген қызығушылықты арттыруымыз қажет. Салт дәстүрімізге сай ұлттық мерекелерімізді атап өту арқылы ұлттық ойын сауық түрлерін қолға алу керек. Ұлы ақын жырауларымыз жазып кеткен дастандары, тарихтағы батырларымызды, тәуелсіздіктің нығметін жастарға насихаттау, әлемге Қазақтың өнерін дамыту үшін рухани жаңғырудың орны ерекше [2].

Осы бағытта ата – бабаларымыз ұстанған дінге берік болу. Жамағатты ауызбіршілікке, ұйымшылдыққа шақыру негізгі жоспардың бірі болып есептеледі. Мақсатымыз Ислам дінін насихаттау, өзге теріс ағымдардан сақтану. Осы бағдарлама аясында өткен Қазақстан діни мұсылмандары басқармасы «Дін және дәстүр», «Дін және тарих» атты шарада тарихымыз туралы зерттеулер жүргізілді, көптеген кітаптар жазылып, конференциялармен дөңгелек үстелдер өткізілді. Бұлда жаңғырудың жаңа бастамаларының бірі еді.

Қорыта келгенде рухани жаңғырудың арқасында талай белестерге жетуге , улкен мемлекет ретінде танылуға, экониканы дамытуға, ұлттың абыройын асқақтатуға ерекше ден қойылған. Өмір сүру үшін өзгере білу керек, оған көнбегендер тарихтың шаңында қалады. Сол себептен біздегі ынта жігер, ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың басты қағидасы. Осы мүмкіндіктерді толық пайдалана білсек аңсаған арманымызға жетеріміз де сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. Н.Ә.Назарбаев. 26.04.2017ж

2. «Рухани жаңғыру: білім мен бірліктің дамуы» мақаласы. Д.Н.Калмурзаев 2018ж.

ӘОЖ 930.23

ҰЛТТЫҚ КОД - ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІНЕ ҒАНА ТӘН ТАРИХИ ҚАЛЫПТАСҚАН МӘДЕНИ БОЛМЫСЫ

Сагиндикова Айнур Кадиргалиевна., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Андатпа: Рухани жаңғырудың ең басты шарты – ұлттық кодты сақтай білу. Ұлттық код дегеніміз – ұлттық болмыс. Яғни, бір халықты басқа халықтан ажыратып, танытатын және сол халықтың әлем қауымдастығы алдында басқаға ұқсамайтын таным-түсінігі мен бітім-болмысын айқындап тұратын сипаты. Бұл сипаттың ерекшелігі - дара халықтың жаратылысындағы айырықша антропологиялық генезисінен бастап, ғасырлар бойы үзілмей келе жатқан дәстүр-салты, мінез-құлқы, арман-мұраты, тілі мен ділі, тұрмыстық-шаруашылық негіздеріне дейін толық қамти алуында. Бір сөзбен айтқанда, этностың тұтастығын сақтап тұрған Түйіндіінің бүтін болуы.

Түйінді сөздер: ұлттық код, салт-дәстүр, мәдениет, парыз, этикет, ұлттық сана

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» - ең алдымен, еліміздің Біртұтас ұлт болуын мақсат етіп, соған барар жолдағы ұлттың рухани болмысының мәні қалай болуы керек, нені негізге алып, қандай базалық құндылықтарды сақтауымыз қажет, ертеңгі ұрпаққа табыстар мұрамыздың сипаты қандай болуы керек, бүгінгі жастар мұраты қандай, батысқа еліктеу. Еліміздің болашақ межесіне үлгі бола ала ма деген бүгінде қазақ қоғамын іштей толғандырып жүрген басты мәселелердің шешімі мен оның бағдары осы бағдарламада кеңінен қозғалып, тиянақталған [1].

ХХ ғасырдағы батыстық жаңғырудың үлгісі бүгінгі егемен қазақ еліне үлгі бола алмайды дейді Елбасы, өйткені «жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодыңды сақтай білу».

Ұлттық код – ең алдымен, тілде, сосын дәстүріміз бен салтымызды, мінезімізді айқындайтын ділде, ұлттық мәдениетте. Қазақ баласының тағылымы мол тарихында мәдени-рухани болмысы ізгілікпен әдіптеліп, қарапайымдылықпен шыңдалып, парасатпен шырайланған. Ұлттық кодымызда ізгілік, адалдық, перзенттік, инабаттылық, адамгершілік, парыз, этикет, ақыл-парасаттылық кеңінен өрістеген, молынан қамтылған.

Ұлттық кодта парыз бен әділдік қатар сомдалып, Ж. Баласағұни, М. Қашқари, Абай мен Шаһкәрім, Мағжан мен Міржақып шығармашылығы арқылы халыққа дәріптелген, астары мен арқауы мықты оралымды сөз өрнегімен, ұғынықты тілмен өрілген. Қазақтың ұлттық кодында әділдік тұжырымдамасы ежелгі дәуірден бастап жинақталып, туыстығы жоқ үлкенге деген сыйластық болып танылған. Сыйластық пен ізгілік, ізеттілік пен имандылық қазір енді этикетке айналған тұста, осы ұлттық кодты дамыта отырып, рухани мәдениетімізді жаңғыртуымыз қажет. Ұлттық кодымызда ұят категориясы бар. Бесіктен белі шықпаған баладан бастап, ұят боладыны айтып өсірген ата-ана баласын жақсылық пен жауыздықтың бөлінетінін айтып, мінезін қалыптастырады. Жауыздықпен күрес пен жақсылықты дәріптеу коды қазіргі мораль мен өнегелік категориясын дамыта түседі [2].

Ұлттық кодқа негізделген ұлттық сананың кемелдене дамуын Елбасымыз үлкен мәселе етіп көтеріп, екі қырын атап көрсетеді: ұлттық сананың көкжиегін кеңейту және ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту. Ендеше, ұлттық кодты жаңғырту ана тілін құрметтеуден басталады. Басқалай болуы мүмкін емес. Ұлттың коды – тілінде. Тіл тірілсе, дәстүр жанданады. Дәстүр жанданса, рух күшейеді. Рух күшейгенде ғана ұлт жаңғырады. Ұлттың рухани коды - сан ғасырлық тарихи тамырымыз, мирас болып келе жатқан атамұра өнеріміз, өзге елден ерекшелеп тұратын дәстүр-салтымыз, әдет-ғұрпымыз, тілдік ерекшелігіміз, діни ұстанымымыз, білім-ғылымымыз, қоршаған ортамыз, ошағымыз, отымыздың басы. Президентіміздің бағдарламаға құрылған мақаласында ендігі жерде біздің дамуымыздың негізгі бағыттары болатын алғышарттар нақтылы көрсетілген.

Қазақ елі көне замандардан бері өзінің ұлттық салт-дәстүрлерін, ырым жоралғыларын сақтап келе жатқан халық. Ол ұрпақтар сабақтастығымен жалғасын тауып отыруы тиіс. Сонда ғана ұлттық жаңғыру болады. Егер, халқымыз өзінің салт-санасынан айырылатын болса, онда үлкен қауіп төнеді. Өйткені, ұлт ретінде сақталу үшін ұлттық мүдде бірінші орында тұруы шарт.

Еліміздің рухани жаңғыруы үшін ғасырлар бойы жинақталған құндылықтарын құрметтеу қажет. Ол негізінен материалдық, мәдени, рухани мұраларды сақтау және салт-дәстүрлерді насихаттауға негізделуі керек. Өз елінің салт-дәстүрін қадірлеген халық қана келешекте ұлт ретінде сақталып қана қоймай, басқа өркениеттердің тегеурініне түспейді. Ұлттық бірегейлікті сақтау арқылы қазақ халқы өзге өркениеттер тегеурініне төтеп береді және біртұтас ұлт ретінде сақталады. Ол үшін қазақ тіліне,

ұлттық салт-дәстүріне, материалдық және рухани мұраларға дұрыс мән беріп, оларға құрметпен қарау қажет. Елдің болашағы жастар, оларға дұрыс ұлттық тәрбие беру керек. Жас ұрпақтың тарихи танымы күшті болса, ұлттық рухы да жоғары болады [3].

Ұлттық жаңғыру, рухани жаңғыру дегеннің өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Біріншіден ұлттық сана - сезімнің көкжиегін кеңейту болса, екіншіден ұлттық болмыстың өзегін сақтау. Рухани жаңғыру әркімнің ұлттық даму үлгісіне бәріне ортақ. Ұлттық салт - дәстүріміз, тіліміз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Ақын – жазушылардың даналығы, ғұламалары, күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні - бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана. Балаларға туған жердің тарихын біліп, оны мақтан еткен дұрыс.

Мемлекет басшысы аталмыш жаңғырудың негізгі қызметі мен ерекшеліктеріне ой жүгіртіп, бұл жаңғырудың маңыздылығына тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі жолақтарын қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды». Саяси, экономикалық реформаларда егеменді еліміз бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізгені баршаға мәлім. Ол адами құндылықтар, рухани қазына, жастарды тәрбиелеу, олардың бойына патриоттық рухты сіңіре білу жұмысында рухани салаға басымдық берудің қажеттілігін алға қойып отыр. Бұл дегеніміз - ұлтымыздың барлық ұлттық салт-дәстүрлерін, мемлекеттік тіліміз бен әдебиетімізді, мәдениетімізді, ұлттық рухымызды жаңғырту деген асыл ұғымға келіп саяды. Елбасымыздың рухани жаңғыруға, руханиятқа, білім, ғылымға маңыз беруі - үлкен көрегендік пен ұлттың алға ілгерлеуін жылдам қарқынмен жылжытатын қозғаушы күш. Бұл - тәуелсіз еліміздің бақытты болашағы мен алаңсыз келешегі үшін жасалып жатқан жұмыс. Өйткені, рухани байлықтың кемел болғаны бұл жеке азаматтарымыз үшін де, әрбір жеке тұлғадан құралған қоғам, туған еліміз үшін де өте маңызды үдеріс [1,3].

Жас ұрпақтың бойына имандылық, бауырмалдық, ұлтжандылық және адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіру маңызды. Ұрпақ тәрбиесіндегі парызымызды орындауда, ғасырлар бойы тағдырдың талқысынан өткен заманымыздың сынына шыңдалып, жосығы жоғалып, асылы жеткен жалпы адамзаттық құндылықтарға бағдарланған қағидаларды жүзеге асыру. Жас жеткеншектерге ескіріп қалған дүниелерді жаңартып кезінде еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. «Болашаққа бағдар - рухани жаңғыру» барысында еліміз саяси мен экономикалық жаңғыруды қолға алып, күн санап өзгеріп жатқан, озық технологиялардың арқасында сана сезіміміз бұл дүниетанымымыздың өсуі негізінде заман ағымына икемделу. Жаңа жаңғырудың өзіндік тамыр мен тарихы тереңнен бастау алатын болады. Жаңа жаңғыртудың ең басты шарты ұлттық салтын сақтай білуі. Жаңғыру – бұрынғы тарихи тәжірибемен ұлттық дәстүрлерге шикілікпен қарамау. Рухани жаңғыру ұлттық сананың оң жақтарын тарихи тарландарымыздың еңбектері мирас болып, қанымызға сіңіп, сол еңбектерін қайта түлету болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. Н.Ә.Назарбаев. 26.04.2017ж

2. Нұрмұратов С. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік-философиялық талдау. – Алматы: ФСИ, 2000. – 180 б.

3. «Рухани жаңғыру идеясы және ұлттық рух» мақаласы. Ү.Қуандықұлы. 06.07.2017ж.

ӘОЖ 930.23

ОЮ-ӨРНЕКТЕР СӨЙЛЕЙДІ

Қонарбаева Толғанай., студент Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жеткші: Сатанбаева А.У., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қаласы

Андатпа: Қазақ ою-өрнегі –қазақ халқының ауыз әдебиеті сияқты мәдени шежіресі. Мақсат, болашақ ұрпақтарымызға ұмыт болып бара жатқан осы өнердітаныстырыпқанақоймай, оны қолөнер, сурет, сәулет өнері және өндіріс салаларына ендіре отырып, осы өнерді қайта жаңғырту, оған жаңа мазмұн беру.

Түйінді сөздер: Ою, өрнек,қолөнер, рухани жаңғыру.

Елбасымыздың *«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»* атты мақаласы- қоғам дамуына тың серпін беріп, барша қазақстандықтардың жаппай қолдауына ие болар тарихи бастама. Бұл игі бастаманы ел ішінде насихаттап, лайықты жүзеге асыру- баршамыздың міндетіміз.

Елбасы рухани жаңғырудағы ұлттық сананың рөліне баса назар аударып, бірнеше міндеттерді айқындап берді. Оның ең негізгісі ұлттың терең тарихынан бастау алатын рухани ұстанымды сақтап қалу. Құндылықтарымыз бен озық дәстүрімізді табысты жаңғырудың алғышартына айналдыра білу. Бұл ретте, Елбасы «Жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерімізді қайта түлетуіміз керек»,- екенін атап көрсетті.

«Президент рухани жаңғырудағы ұлттық сана-сезім көкжиегін кеңейтуде екі нәрсенің басын нақты ашып беріп отыр. Оның бірі ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғырудың болмайтындығы. Екіншісі, алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту. Мұндағы басты идея болашақ пен өткенді үйлесімді сабақтастыра білу. Озығын алып, тозығын тастау», - деді ол.

Елбасының идеясы тарихқа деген көзқарасты түзету мен ұлттық бірегейлікті сақтап, ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту жайлы болып отыр. Елбасының «Бізге тарих туралы өздерінің субьективті пайымдарын тықпалауға ешкімнің қақысы жоқ»,- деуі шешімді пікір.

Ата-бабамыздан келе жатқан қазақ сәндік қолданбалы өнерінің қолданылатын бояу үлгілері мен ұлттық үлгіде безендіру тәсілдерін болашақ ұрпаққа таныстыра отырып , қазақ халқының ескі заман дәуірінен сөнбес мұра болып ұрпақтан- ұрпаққа, әкеден балаға сабақтасып, ұзақ жылдағы өзіндік тарихымен еліміздің ұлттық ою-өрнегі. Қазіргі дизайнерлер, суретшілер неге қазақтың ұлттық нақыштағы ою-өрнегін қолданбайды, өзінің туындыларына кірістірмейді. Сыртқы жарнамада, үй жиһазында, үй интерьерінде аз қолдануда, кейбірі тіпті қолданбайды. Көпшілігі еуропалық немесе шығыстық (қытайлық) стильді таңдайды. Бұған себеп дизайнердің тұтынушыға ұсынатын стилі де осындай. Ұлттық стильдегі ұсынысы болмаса, ол үйлесімсіз, көңілге қонымсыз болып келеді.

Сәндік қолданбалы өнер бізді қоршаған дүние мотивтеріне негізделеді, бірақ ырғақ, кезектесіп келу, көзбен қарағанда тепе теңдік заңдарына бағынатындай етіп түстік дақтарды, пластикалық формалар мен графикалық суреттер үйлестіре отырып, оларды өңдеп, ою-өрнекке айналдырамыз.[4] Сәндік қолданбалы өнер шеберлерінің

озық коллекцияларын жинақтап сақтап қалуда, оны өркендетуге және ғылыми зерттеуде.

Бүгінгі таңда ою-өрнек туралы танымдық кітаптар бар, бірақ мектептегі балаларға арналған кітаптар жоқтың қасы. Орта мектептерде ою –өрнек түрлеріне қызығатын жастар көп, соларға жол көрсететін, үйретін білікті ұстаздар жетіспеуде.

Сонау ерте заманда әжелеріміз керемет дизайнерлер ретінде бағаланған, олар салған оюлар орын- орнымен сөйлеп отырған. Қазақтың тарихи терең ою-өрнегінде мәдениет өте жоғары деңгейде көрініс тапқан.

Дегенмен, халықтың қолөнерінің дамуы, құлдырауы, күйреуі, қайта жандануы оның шаруашылығының, мәдениетінің дамуымен, сондай-ақ саяси жағдайымен де тығыз байланысты болуы себепті оның тарихи даму сипатын халықтың жалпы тарихымен сабақтастықта қарастырған жөн.

Сан қырлы ұлттық өнеріміздің бір саласы – ою-өрнектер дер едік. Үңіле білгенге бұл өнердің тылсым сырлары жетерлік. Ою-өрнек – ұлтымыздың мәдени дамуының шежіресі, халықтың өткен тарихы – рухани, мәдени-материалдық өмірінің айнасы. Жаныңа ләззат сыйлайтын эстетикалық мәні зор бұл өнердің адам баласына берері мол. Десек те, сол ұлы өнеріміз тасада қалып бара жатқандай көрінеді. Кезінде халық өмірінің негізгі бөлшегіне айналған ою-өрнек түрлерін көпшілігіміз тани бермейміз. Осы орайда сіздерді қазіргі таңда көп атала бермейтін ою түрлерімен таныстырып өтсек дейміз.

Өнертану ғылымында қазіргі ою-өрнектерді белгілі бір тәртіппен мазмұны жағынан топтау жөнінде қатып қалған заңдылық жоқ. Соған қарамастан қазақ тіліндегі сан алуан ою-өрнек атауларын лексика-семантикалық топқа ғылыми тұрғыдан былай бөліп қарастыруға болады:

1. Ай, күн, жұлдыз-аспан әлеміне байланысты ою-өрнектер.
2. Малдыңденемолшеріне, ізіне байланысты ою-өрнектер.
3. Аңға, аңның дене мүшелеріне, ізіне байланысты ою-өрнектер.
4. Құрт-құмырсқаларға, олардың ізіне байланысты ою-өрнектер
5. Құстарға байланысты ою-өрнектер.
6. Жер, су, өсімдік бейнелі ою-өрнектер.
7. Қару-құралдарға байланысты ою-өрнектер.

Ою-өрнектерді осылайша топтастыру қазақ ою-өрнектері атауларының мазмұнына жақын. Ал өсімдік бейнелі ою-өрнектердің нұсқасын алғаш рет қағазға түсіріп, оған түсініктеме берген Төлеутай Бәсенов.

Ою өрнектің көне атаулары – халықтың тарихы мен мәденеті ұлттық ерекшелігінен ертедегі дүниетанымнан мағлұмат беретін құндылық. Олар халықтың өткен тарихы, рухани, мәдени материалдық өмірнің айнасы. Қазақ тіліндегі ою-өрнек атауларының шығу төркіні сан–салалық балғаны мен олардың атауларында тек қазақ тіліне ғана тән сөздер, яғни түрлі тілдерде артық атаулар ғана кездеседі.

Қазақ халқының ою-өрнек өнері байырғы ұлттық өнерлернің ішінде ең ежелігі, әрі кең тараған саласы. Бұл ұлтымыздың мәдени дамуының шежіресі, эстетикалық мәні зор өнер. Бүгінгі таңда қазақтың 230-дай оюының ежелден кележатқан атаулары бар.

Қазақтың мәдениеті ерте заманнан тараған. Қазақ халқының данышпандылығы, білгірлігі қайран қалдырады Осы кезеңдегі ең көп таралған ою-өрнек үлгілерінің бірі «қошқармүйіз» болып табылады.

Ежелден келе жатқан, қазақтың ұлттық ою- өрнегі «қошқармүйіз» ,бұл өрнек – қазақ оюының ең көне элементерінің бірі. Ең бастысы қошқар мүйіз нышаны деп- қазақ халқы қонақта, туыс бауырларына келгенде ең бірінші төрт түлік малдарының аман есендігін сұрасқан. Сол кезеңде бізде де «қошқар мүйіз» таңба ретінде қолданылған. Ол көшпелі тайпалардың тұрмыс күйінен туған. «Қошқар мүйіз» өрнегімен, әдетте,

композицияның орта тұсында әшекейленеді. Киіз бұйымдарында (текемет, сырмақта), тоқымаларында (басқұр, алаша, кілемде), сондай–ақ былғары, сүйек, ағаш, зергерлік бұйымдары да ең бірінші қошқар мүйіз оюынан басталған.

Тұмарша көне дәуірден тіл көзден кесір-кесапаттан сақтайтын киелі ұғым болып қалыптасқан бұйым. Тұмарша ою-өрнегі үшбұрыш үлгілес болып келеді. Кілем бұйымдарының жиегінде киіз, кілем, текеметтің орта тұсын көмкеруде кездеседі.

Қос дөңгелек. Қазақ ою-өрнегінде геометриялық үлгінің жекеленген түрлері өте көне заманнан бері сақталған. Ол негізінен аспан әлемінде Күн мен Ай сынды ғаламшарлардың тылсымынан туған болуы керек.

Балта – халқымыз тұтынған көне құралдардың бірі. Әрі қорғаны, әрі күнкөріс құралы. Сол себептен бұл ою көбіне төсеніш, сырмақ, алаша сынды бұйымдарға салынады. Қызыл қоңыр, көк, қара түстерге боялады.

Қарға табан. Қарға түскен небір айшықты іздердің негізінде пайда болған. Түскиіздер мен алашаларда жиі кездесетін бұл өрнек геометриялық және зооморфтық үлгідегі ою бедерлерін біріктіру негізінде қолданылады. Негізінен көк, сары, қызылы, қоңы түстерге боялады.

Ит құйрық. Ит құйрық табиғат түрлерін шығармашылықпен бейнелеу үлгісінен туған. Мұндай оюлар төрт түлік малға, мал күту рәсіміне байналысты бұйымдарда, шығармаларда қолданылып жатады.

Гүл ою-өрнегі барлық гүл түрін тұспалдайды. Бұл өрнектің түрі қолөнер бұйымдарында үш жапырақтан басталып, он екі жапырақты ою-өрнекке дейін кездеседі Кесте тіккенде және киім-кешектердің жағасына, қалтасына, жиектеріне салады.

Ирек, су. "Бұлақ көрсең – көзін аш" деп өсиет қалдырған ата-бабамыз суды өмір нәрі, тіршілік көзі деп түсінген. Бұл өрнек те сол қадір-қасиеттің айғағы. Ирек, су өрнегі көбіне көгілдір, көк сия түстерге боялады.

Ботакөз. Ботаның көзі іспеттес келетін бұл өрнек көбіне оюлы бұйымдардың жиектері көмкеруде қолданылады. Әсем өрнек композицияның орталық бөлігінде де кездесе береді, ою бірнеше рет қайталанғанда жиектеме түзейді.

Бес таңба. Оюдың бұл түрі дүниенің төрт бұрышын шартты түрде бейнелеу ұғымын білдіреді. Сондықтан да, дүние жүзі халықтарының шығармалары және ТМД халықтарының еңбектеріне қойылып жатады.

Омыртқа – жалпы дене бітіміндегі ең негізгі мүше. Қимыл, іс-әрекеттің барлығы дерлік осы арқылы жасалады. Осы анатомиялық қасиеттер өрнекте сақталып қалған. Яғни, ою композицияның орталығында да, жиегінде де кездесе береді.

Туған жерім, туған елім егемендік алғаннан кейін, қанатын кеңге жайып, қалың жұртқа белгілі бола бастағаннан бергі өміріміздан алып қарасақ дүкеннен, теледидарда, үлкен-үлкен алтындалған оюларды ұлттық киімдеріміз шапандарға жабыстырып қойылған. Оны бір көргенде көз тартып әдемі болып тұрады. Ол қисынды ма, қисынсыз ба, соны зерттеуді қажет етеді. «Халықтың өнері – ерекше идеялардың шоғырланған көшірмесі» б.з.д. ғасырда өмір сүрген философ Аристотель айтып кеткен. Олай болса қасиетті де, қадірлі ою- өрнек, ерекше қамқорлық пен ізденісті осы орайда қажет етіп тұр.

Біздің ою- өрнегіміз қазіргі уақытта дұрыс бағыт беріп жатқан жоқ, себебі ата-бабамыз бізге мұра етіп қалдырған ою -өрнегіміз сөйлеу қажет. Осыған орай, рухани жаңғыруға байланысты тарихымызды жаңғыртуымыз керек. Жоғарыда көрсетілген ою-өрнек өнерге тән ерекшелігімен және жеке тұлғаның тәрбие салаларына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Казахская юрта – М.С.Муканов Алматы 1980.
2. Арғынбаев Х. Қазақ халқының қолөнері. Алматы: Өнер, 1987. 113 б.

3. Төленбаев С., Өмірбекова – «Қазақтың ою-өрнегінің жасалу жолдары», Алматы, 1993 ж.

УДК 373.1.02:372.8

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В МАГИСТРАТУРЕ

Стамгалиева Н.К., КГУТИ имени Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: Реформа высшего образования в Казахстане, то есть переход к двухуровневой системе, ставит перед преподавателями вузов новые задачи, которые требуют более эффективных способов их решения. Выпускникам магистратуры неязыкового профиля иностранный язык необходим, прежде всего, для более глубокого освоения специальности и для практического использования в профессиональной деятельности и в повседневном деловом и личном общении. Формирование языковых компетенций у магистров предполагает использование новых оптимальных методик и форм обучения языку. Метод кейс-стади и метод проектной технологии представлены как примеры таких методик, которые способствуют овладению профессионально-ориентированными языковыми компетенциями, предписанными стандартами высшего профессионального образования по квалификации «магистр».

Ключевые слова: языковые компетенции, магистр, метод кейс-стади, метод проектной технологии.

Переход Казахстана к двухуровневой системе высшего образования, бакалавриату и магистратуре связан со вступлением страны в Болонский процесс. А вступление Казахстана в Болонский процесс продиктовано, в свою очередь, необходимостью адаптации высшего образования к стремительно изменяющимся требованиям рынка труда, новым качеством жизни, интеграцией страны в мировое образовательное, информационное и экономическое пространство. Поэтому с момента подписания Казахстаном Болонской декларации в нашей стране идет активный процесс реформирования высшего образования с целью обеспечения широкомасштабной подготовки студентов, готовых к обучению в рамках образования европейских университетов.

В связи с изменением парадигмы высшего образования перед вузами страны ставятся новые цели и задачи, которые требуют более эффективных способов их достижения. В равной мере изменения коснулись и иностранных языков в вузе, при обучении которым основное значение приобретает компетентностный подход. Именно компетентностный подход обучает самому главному - умению самостоятельно мыслить и самостоятельно приобретать знания.

Государственными стандартами высшего профессионального образования предписаны следующие общекультурные компетенции магистров:

- способен совершенствовать и развивать свой интеллектуальный и общекультурный уровень (ОК-1);
- способен к самостоятельному обучению новым методам исследования, к изменению научного и научно-производственного профиля своей профессиональной деятельности (ОК-2);
- способен свободно пользоваться русским и иностранным языками как средством делового общения (ОК -3);

- использует на практике умения и навыки в организации исследовательских и проектных работ, в управлении коллективом (ОК-4);
- способен проявлять инициативу, в том числе в ситуациях риска, брать на себя всю полноту ответственности (ОК-5);
- способен самостоятельно приобретать с помощью информационных технологий и использовать в практической деятельности новые знания и умения, в том числе в новых областях знаний, непосредственно не связанных со сферой деятельности (ОК-6);
- способен к профессиональной эксплуатации современного оборудования и приборов (в соответствии с целями магистерской программы) (ОК-7) [6].

Из перечисленных компетенций владение иностранным языком признано разработчиками Государственных образовательных стандартов (ГОСО) третьего поколения одной из обязательных общекультурных компетенций магистров, независимо от профиля подготовки.

Целью курса английского языка в непрофильной магистратуре выступают развитие и углубление профессионально ориентированной языковой компетенции магистров,так как в настоящее время выпускникам магистратуры неязыкового профиля иностранный язык необходим, прежде всего, для более глубокого освоения специальности и для практического использования в профессиональной деятельности и повседневном деловом и личном общении. Поэтому актуальной задачей обучения иностранному языку магистров является формирование у них умений использовать иностранный язык для практической работы по специальности, для повышения своего профессионального уровня, продвижения по карьерной лестнице и достижения профессиональных целей, осуществления эффективной деловой и межличностной коммуникации.

Высокий уровень владения, как иноязычной компетенцией, так и профессиональными компетенциями позволит будущим специалистам уверенно чувствовать себя в изменяющихся условиях глобализирующегося мира, анализировать ситуации, возникающие в профессиональной деятельности, критически осмысливать и находить целесообразные решения профессиональных задач, владеть коммуникативными навыками и культурой делового и профессионального, в том числе иноязычного, общения. Все вышесказанное будет способствовать также росту конкурентоспособности выпускников магистратуры и, как следствие, их востребованности на казахстанском, европейском и мировом рынке труда.

В связи с этим перед вузами стоит задача разработки учебных программ для магистратуры неязыковых вузов. По данному вопросу мы присоединяемся к мнению ученых [3], которые считают, что необходим гибкий подход при создании программ для магистров, учитывающих возможности и потребности каждого факультета. В вузе, ведущем подготовку магистров по многим направлениям, есть необходимость создания базовой программы по иностранному языку на основе модульного подхода.

Программа, построенная на модульном принципе может быть легко модифицирована (дополнена, расширена или сокращена) в зависимости от условий и учебного плана обучения иностранному языку магистров конкретного факультета и специальности.

Целью инвариантной части программы являются развитие новых и совершенствование языковых компетенций, приобретенных студентами в курсе бакалавриата. В программе следует обратить внимание на наиболее важные языковые аспекты, такие как чтение, аудирование и говорение, перевод, письмо, специализированную и деловую лексику и грамматику, которые необходимы для

совершенствования профессионально ориентированной языковой компетенции магистров [4].

Поскольку обучение иностранному языку в магистратуре является завершающим этапом в обучении этому предмету в вузе, вопросы, связанные с будущей профессиональной деятельностью и трудоустройством, становятся наиболее актуальными. Поэтому на занятиях по английскому языку магистры учатся составлять пакет документов (резюме, рекомендацию, сопроводительное письмо) для приема на работу, знакомятся с правилами поведения на собеседовании и закрепляют их в ролевых играх. Большое внимание уделяется подготовке речи для самопрезентации работодателям.

При работе над лексикой также учитывается специфика лексических средств делового (его лексико-фразеологическиенорма, стандартные языковые клише и др.) и профессионального (подъязык профессионального общения) языков, что необходимо для чтения деловой корреспонденции, оформления деловых документов и написания писем на английском языке, а также для ведения деловых переговоров и составления контрактов. Все это становится особенно востребованным в связи с расширением рыночных отношений и с процессами глобализации и интеграции, когда магистрам приходится работать с англоязычной документацией, переводить и отвечать на большое количество писем.

Англоязычная специальная научная литература также выступает объектом изучения магистров. Они приобретают навыки написания рефератов, аннотаций, статей, готовят научные доклады и презентации на иностранном языке, что может пригодиться в их дальнейшей научной деятельности и при выступлениях на международных научных конференциях. Работа с иноязычной литературой по специальности будет, к тому же, способствовать углублению знаний магистров в избранной ими научной области. Владение языковой компетенцией помогает и общению с зарубежными коллегами. В данном случае английский язык выступает не только как объект изучения, но и как средство совершенствования профессиональных компетенций.

Программа по английскому языку в неязыковой магистратуре предусматривает большой объем самостоятельной работы магистров. Определенное внимание в программе уделяется заданиям, выполнение которых невозможно без самостоятельного обращения к материалам электронных версий ведущих научных журналов, электронным библиотекам для поиска профессионально важной информации. А это, в свою очередь, требует умений пользоваться компьютером и поисковыми системами Интернета, среди которых наиболее популярными являются: Яндекс (http://www.yandex.ru/), Rambler (http://www.rambler.ru/), Google (www.google.com), eBay (http://www.ebay.com/), YahooSearch (http://search.yahoo.com/).

Новые требования программы для магистров предполагают применение более эффективных методов обучения языку. Поэтому в настоящее время преподавателям иностранных языков следуетиспользовать оптимальные методики, формы и средства обучения, которые позволили бы достичь магистерского уровня владения языковыми компетенциями, а также развить умения и навыки мыслительной деятельности и самостоятельной научно-исследовательской работы.

Одним из эффективных и оптимальных методов решения поставленных задач является, на наш взгляд, метод проектной технологии, так как проектная деятельность как нельзя лучше отвечает требованиям компетентностного подхода к обучению иностранному языку, который способствует развитию у магистров трех основных качеств: умение работать с различными источниками информации, умение работать в группе и умение работать самостоятельно.

В основу метода проектной технологии положена значимая в исследовательском плане проблема, которая ставится перед группой магистров. Каждый магистр группы вносит свой вклад в решение этой проблемы. Магистры самостоятельно готовят выступления-презентации как на темы, повышающие их общий уровень мировоззрения, так и на профессиональные темы. Подобный инновационный подход направлен на развитие творчества, активной самостоятельности обучаемых, на то, чтобы научить их не просто запоминать, а уметь применять на практике полученные знания, расширять, совершенствовать и углублять эти знания [2].

Задание проекта обязательно ориентировано на получение конкретного результата и включает исследовательский элемент. Оно дается, как правило, в конце изучения определенной темы. Работая над проектами, магистры учатся самостоятельно получать знания, приобретают исследовательские навыки ориентирования в потоке информации, что весьма важно для их будущей профессии. Они учатся рассуждать, анализировать, обобщать, видеть тенденции, сопоставлять факты, делать выводы и заключения.

Эффективность использования проектного метода в практике обучения иностранному языку высока по всем видам деятельности: увеличивается скорость чтения, улучшается качество перевода текста, совершенствуются умения устной и письменной речи, расширяется кругозор магистров, развиваются их коммуникативные навыки и стремление самостоятельно получать и использовать новые знания и, конечно же, закрепляются и расширяются профессиональные знания. Для решения проблем, поставленных в рамках подготовки проекта, магистры имеют также возможность на практике использовать знания по смежным и специальным дисциплинам.

Выполнение задания проекта дает магистрам возможность почувствовать, что иностранный язык - это не только цель обучения, но, прежде всего, средство общения. Кроме того, работая с иноязычным языковым материалом, магистры совершенствуют иностранный язык, а также закрепляют и приобретают новые знания по своей будущей специальности.

Другим методом, который способствует развитию языковых компетенций магистров, является метод кейс-стади (case-study), так как его главная задача - это совершенствование навыков иноязычной коммуникации в профессиональной сфере.

Кейс-стади - это метод обучения, основанный на рассмотрении реальных или смоделированных как реальные практических ситуаций [1, 5].

Данный метод позволяет применить теоретические знания к решению практических задач. Метод кейс-стади наиболее эффективен на завершающем этапе прохождения темы. Согласно этому методу магистры получают учебные материалы на английском языке, заключенные в папку (кейс), и им дается задание ознакомиться с содержанием данных учебных материалов, то есть осуществить аналитическую переработку информации на английском языке. Далее они должны сформулировать и проанализировать заключенную в них проблему и предложить свое решение этой проблемы.

Предполагается, что данная проблема не имеет однозначного решения. Поэтому, предлагая свой вариант решения, магистр опирается на свои профессиональные знания, которых у него уже достаточно к моменту поступления в магистратуру. А необходимым условием успешной презентации этого решения на английском языке является наличие у магистров определенной языковой подготовки. Они должны владеть фонетикой, лексикой (в том числе профессиональной), грамматикой, всеми видами речевой деятельности (чтением, аудированием, говорением, письмом) на достаточно высоком уровне.

Благодаря участию в обсуждении проблемной ситуации, предложенной кейс-технологиями, у магистров совершенствуются лексико-грамматические и общие речевые навыки и умения (отрабатываются речевые клише, этикетные формулы, умения грамотно строить предложения и вопросы).

Работа с иноязычными документами, активное использование профессиональной терминологии при решении проблемной ситуации и совершенствование переводческих навыков способствуют также формированию профессионально ориентированной языковой компетенции.

Метод кейс-стади помогает снять барьеры при общении на иностранном языке, стимулирует неподготовленную (спонтанную) монологическую и диалогическую речь. Рассмотренные методы не дают магистрам готовых и однозначных решений, стимулируя ихк самостоятельному и креативному мышлению, развивают навыки самообразования и самоконтроля.

Метод проектной технологии и метод кейс-стади связаны с работой над иноязычным языковым материалом, в процессе которой совершенствуется не только иностранный язык, но и углубляются профессиональные знания, что способствует овладению общекультурными и профессиональными компетенциями, предписанными стандартами высшего профессионального образования по квалификации «магистр».

Итак, универсализация Европейской образовательной системы создает у обучаемых в казахстанских вузах сильную мотивацию для овладения иностранным языком, так как сейчас появляется реальная возможность естественного вхождения в зону европейского высшего образования и они могут применять полученные на занятиях по иностранному языку знания в конкретной жизненной ситуации. Несомненно, возрастает и востребованность специалистов со знанием иностранных языков на рынке труда, что является еще одним дополнительным стимулом к данной дисциплине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айнутдинова И.Н. Инновационные технологии в обучении иностранным языкам в вузе: интеграция профессиональной и иноязычной подготовки конкурентоспособного специалиста (зарубежный и казахстанский опыт): Настольная книга педагога-новатора / И.Н.Айнутдинова. - Алматы: КазУМОиМЯ имени Абылай хана, 2011. -С.257-267.

2. Абзалова С.Р., Мазитова Ф.Л.Метод проектной технологии как способ повышения качества подготовки студентов по иностранному языку в неязыковом вузе // Вестник АПН Казахстана. № 23, 2011. -С. 83-86.

3. Степанова М.М. Обучение деловому английскому языку в магистратуре нелингвистического вуза // Деловой иностранный язык: Сб. научн. трудов. - Вып.4. - Материалы XXXIX Междунар. филолог.конф.(18 марта 2010 г.). Фак-т филологиии искусств СПбГУ / Отв. ред. Л.А. Девель. -СПб.: ООО «Культинформпресс». 2010. С.51-54.

4. Степанова М.М. Разработка гибких учебных программ по иностранному языку для магистратуры технических направлений // Материалы Междунарнаучн. конф. «Коммуникация в поликодовом пространстве: языковые, культурологические и дидактические аспекты». СПб., 11-13 мая 2011 г.

5. Лебедева Е.А. Межпредметный характер метода конкретных ситуаций в языковой подготовке юристов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. URL: http://www. journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&cid=465&...

6. Приложение 4.Рекомендованные общекультурные компетенции магистра. klgtu.ru>ru /about/ nms/urovn/prl4.doc

УДК 35.082

ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАРЬЕРУ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ

Мальчубаев Д.С., Калидолдин С.К., Кайрлетов К.К., магистранты, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Кадырова Г.М., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы формирования кадрового резерва на государственной службе, дается определение понятия «кадровый резерв».

Кадровый резерв представлен как новая перспективная технология работы с кадровым составом на государственной службе, позволяющая эффективно реализовать механизм продвижения по службе государственных служащих, а также дающая возможность гражданам, желающим работать на должностях государственной службы.

Ключевые слова: государственная служба, кадровая политика, кадровый резерв, профессионализм, кандидат

Кадровая политика в государственной службе и механизм ее реализации - это управление персоналом, которое направлено на достижение стратегических и главных целей:

1) формирование высокого профессионализма и культуры управленческих и технологических процессов, достижение укомплектованности всех участков государственной службы квалифицированными, активно действующими, духовно-нравственными работниками

2) максимально эффективное использование интеллектуально-кадрового потенциала государственного аппарата, его сохранение и приумножение

3) создание более благоприятных условий и гарантий для проявления каждым государственным служащим его способностей, реализации позитивных интересов и личных планов, всемерного стимулирования его профессионального роста и служебного продвижения, повышения эффективности трудовой деятельности.

Достижения этих целей определяются текущие задачи и приоритетные направления работы с кадрами различных ветвей власти с учетом специфики функции, принципов комплектования персонала каждого государственного органа.

В Концепции реформирования системы государственной службы Республики Казахстан кадровая политика рассматривается в качестве одного из основных средств повышения эффективности функционирования системы государственной службы и реализуется путем формирования кадрового состава профессиональных государственных служащих, обладающих необходимыми качествами государственного и общественного служения.

Для комплектования кадров в государственной службе формируется Кадровый резерв государственной службы согласно Указу Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2003 года № 1243 «О кадровом резерве государственной службы» (далее - Указ) [1].

Многие организации задаются вопросом, как быстро и качественно подобрать персонал и закрыть вакансии. Ведь им нужны не просто работники, а специалисты,

которые соответствуют определенному уровню, обладают профессиональными качествами, необходимыми навыками, умениями.

Кадровый резерв - не что иное, как база данных успешных кандидатов. Когда у организации возникает необходимость закрыть вакансию, начать поиск можно именно с этого списка.

Как формировать кадровый резерв для государственной службы?

База формируется поэтапно. Этот процесс достаточно сложен в построении целостной системы, а также в части соблюдения сроков и нормативных актов. Для получения высоких результатов необходимо учитывать и стратегические задачи организации, ее финансовые возможности. Для государственной службы база формируется исключительно из государственных гражданских служащих и сотрудников государственных организаций. Это позволяет в некоторой степени упростить процедуру подбора.

При формировании на каждую должность рассчитывается количество потенциальных кандидатов, обычно оно составляет от 2 до 4 человек. Во время проведения конкурсных испытаний определяется, насколько кандидаты соответствуют требованиям, которые установлены законодательством, оценивается уровень их профессиональных качеств, образования, стажа работы. Но не только эти характеристики учитываются.

Огромное внимание уделяется знанию основ управления, умению направлять, координировать и контролировать работу подчиненных, способности быстро ориентироваться в обстановке и принимать решения. Помимо этого необходимо учитывать и деловые качества: ответственность, целеустремленность, требовательность к себе и подчиненным и так далее. Для оценки внутренних и внешних кандидатов применяют разные методы: тестирование, кейсы и тому подобное. Это помогает сформировать максимальное представление об уровне профессиональных и личностных качеств кандидатов.

Проблемы формирования кадрового резерва на государственной гражданской службе имеет ряд сложностей. Они связаны с отсутствием регулирования на законодательном уровне. Это относится, например, к порядку подготовки кадрового резерва, поступления на государственную гражданскую службу вне конкурса, времени нахождения в резерве, к проведению конкурса. Формирование кадрового резерва организации зачастую вызывает трудности, которые связаны чаще всего с недовольством сотрудников из-за отсутствия информации в части нормативного регулирования, отсутствием в нормативно-правовых актах конкурсных процедур, недостаточно серьезным отношением руководителей к отбору кандидатов. Решить этот вопрос можно с помощью привлечения резервистов к различным мероприятиям, например проведению городских конкурсов, фестивалей и так далее. Необходимо выделить еще одну проблему - участие службы кадров в формировании базы кандидатов для госслужбы. Отдел кадров порой не имеет ясного понимания профессиональной деятельности других структурных подразделений, что ведет к некачественному отбору кандидатов на начальной стадии. Чрезмерная бюрократизация для формального проведения процедуры либо, напротив, отсутствие понимания и представления о задачах на каждом этапе формирования приводят к появлению на местах служащих, которые не обладают достаточными знаниями или профессиональными качествами. Сотрудники кадровой службы должны быть не только высококомпетентными, но и готовыми к инновациям [2].

Практические рекомендации:

- планирование и прогнозирование потребностей в кадрах в административной государственной службе;

- внедрение в практику механизма оценки потенциала кадрового резерва;
- внедрение оценки эффективности работы с кадровым резервом в госорганах;
- формирование кадрового резерва на основе сегментации целевых групп;
- внедрение дисциплины «Кадровая политика РК в сфере формирования и развития резерва госслужбы»;
- совершенствование нормативных правовых актов по вопросам кадрового резерва;
- контроль формирования кадрового резерва и работы с ним.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Казахстан от 4 декабря 2003 года № 1243 «О кадровом резерве государственной службы».
2. Рекомендации Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан «Совершенствование механизма организации работы с кадровым резервом государственной службы Республики Казахстан».

ӘОЖ 330.84

ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКА АЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕР

Сутбаева Райхан Отеубаевна, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа:Бұл мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі еліміздің әлеуметтік мәселелері қаралған, елімізде әлеуметтік экономиканы құру алғышарттары көрсетілген. Мемлекеттегі өзекті әлеуметтік мәселелерді шешу, халықтың тұрмыс деңгейін жақсарту. Елдің әлеуметтік экономикалық дамуын жақсартуға ұмтылу.

Түйінді сөздер: әлеуметтік экономика, экономикалық өсу, әлеуметтік кәсіпкерлік, әлеуметтік корпорациялар, мемлекеттік активтер.

Халықтың елеулі бөлігінің кедейлігі және кедейлер мен жаңадан пайда болған байларды бөлетін терең сұрақ қазіргі Қазақстанның ең өткір әлеуметтік-экономикалық проблемасы болып табылады. Дамыған мемлекеттерде бұл проблема әлдеқашан шешілген, бірақ дамушы мемлекеттерде әліде шешімін таппай келеді. Әрине нарықтық экономика кезінде толықтай теңдік болмайтыны белгілі (дегенмен, кез келген басқа формация кезінде), бірақ белгілі бір дәрежеде қол жеткізуге болады, дегенмен ол мемлекеттің тиісті әлеуметтік саясатына байланысты емес жасалады.

Дамыған елдердің тәжірибесі табыстарды бөлу кезінде қол жеткізген теңдік дәрежесі қоғамды түрлі төңкерістер мен революциялардан қорғайтын әлеуметтік әлемнің негізі екенін дәлелдейді. Экономикалық тұрғыдан мұндай теңдік тұтынушылық сұраныстың өсуінің маңызды шарты болып табылады. Ал, ол өз кезегінде, өте маңызды көрсеткіш: өндірістің өсуінен тұтынушылық сұраныстың артта қалуы терең экономикалық дағдарыстарды тудырады (бұрын өткен).

Теңдік немесе теңсіздік деңгейі статистикалық түрде халықтың жекелеген санаттары арасындағы жеке кірістерді бөлу арқылы анықталады. Елдің барлық тұрғындары жеке кірістер деңгейіне топтардың белгілі бір санына бөлінеді және халықтың жалпы табысының жалпы көлеміндегі үлесті айқындайды. Дамып келе жатқан елдер (немесе, керісінше, олардың үкіметтері), бір жағынан, бюджеттік шығыстарға, ал екінші жағынан - прогрессивті салық жүйесінде әлеуметтік саясатқа

негізделеді. Бұл табыстарды бөлудегі теңсіздікті айтарлықтай төмендетуге ықпал етеді [2].

Адамдық тұлғаны дамыту тұрғысынан білім мен денсаулықты қолдау қажет. Бірақ, адамзаттың барлық негізі болатын өндіріс саласын қалыптастыру үшін ғана емес. Мемлекеттің басқа да әлеуметтік шығындары, ең алдымен, гуманитарлық тұрғыдан маңызды, өйткені олар тек кірістердің нарықтық үлестірілуін ғана емес, адам өмірінің әртүрлі ауруларын: ауруларды, жұмыссыздықты, кедейлікті тудыратын әлеуметтік теңсіздікті еңсеруге көмектеседі, бұл адамға ең төменгі кірістен айырылады. Бұл жағдайда әлеуметтік қамсыздандыруға, жұмыссыздарға жәрдемдесуге, зейнетақыларға және денсаулық сақтауға (білім беруден басқа) жұмсалатын әлеуметтік аударымдар жатады. Бұндай көрсеткіштерге дамыған мемлекеттер әлдеқайда көп құш жұмсайды.

Мемлекеттік шығындар, ең алдымен, әлеуметтік сипаттағы шығыстар, экономикалық өсуге қалай әсер етеді? Бұл санаттар күрделі диалектикалық өзара байланыста. Бір жағынан, мемлекеттік шығындар экономикалық өсуге айқын ықпал етеді. Табысты салық жүйесі мен әлеуметтік төлемдер арқылы қайта бөле отырып, мемлекет тұтыну сұранысын ұлғайтып, сол арқылы нарықтық шаруашылықтың маңызды қайшылықтарының бірін - өндірістің өсуі мен тұтынудың өсуі арасындағы ықтимал теңгерімсіздік туғызып отыр. Бұдан басқа, айтылғандай, мемлекет өзіне алады - және бұл функция экономикалық өсудің стратегиялық жағына қамқорлық жасау аса маңызды мәнге ие болады. Атап айтқанда: білім беру, денсаулық сақтау, іргелі зерттеулер, маңызды ғылыми-техникалық жобалар мен салаларды қолдауға арналған мемлекеттік шығыстар - кез келген елдің дамуының қажетті шарты [1].

Алайда «медальдің басқа жағы» бар. Мемлекеттік шығыстардың ұлғаюына қарай (дамыған елдер туралы сөз болып отыр) олардың теріс әсер ету белгілері күшейе бастайды. Ең алдымен-салық ауыртпалығының өсуі.

Салық ауыртпалығының одан әрі өсуінің шектері басталатыны туралы көптеген құбылыстар пайда бола бастайды: жинақ пен инвестициялар нормалары төмендейді, экономика «көлеңкеге» кетеді, еңбек қызметіне, инвестициялауға ынталандырулар түседі, салық салынатын кірістерге емес, мемлекеттік жәрдемақыға өмір сүруді қалайтын халық топтары ұлғаяды және т. б. Басқа белгі бюджет тапшылығының пайда болуы мүмкін, оның көмегімен үкімет салықты арттыруға жүгінбестен өз проблемаларын шешуге тырысады. Бұндай кезде инфляция дамиды.

Бюрократиялық аппараттың үлкеюі де проблемаға алып келеді. Басқару органы қызметінің күрделенуі коррупцияны, әкімшілікті, экономикалық және әлеуметтік процесстермен тиімді кері байланыстың жоғалуына әкеледі. Шешімдерді қабылдау мен орындау ұзақ уақыт жүреді. Мемлекеттік шығындармен өсу темпі арасындағы статистикалық мәліметтерді талдаудың ұзақтығы мынаны көрсетеді: мемлекеттік шығыстардың ұлғаюына қарай ЖІӨ-нің өсу қарқыны сайып келгенде төмен болады.

Өңірлік дамуды реттеудің мемлекеттік саясаты Қазақстан тәуелсіздігін алған сәттен бастап жарияланған Ұлттық мақсаттарға: халықтың барынша жұмыспен қамтылуына, өмір сүру сапасын жақсартуға, кірістерді әділ бөлуге, тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізуге әрқашан бағытталған.

Бұл мән-жайлар ел үкіметін шаруашылық пен халықты орналастыруда теңгерімділікке қол жеткізу мақсатында елдің «аумақтық қайта құруға» басты назар аударуға мәжбүр етеді. Осының салдарынан қабылданған көптеген мемлекеттік бағдарламалардың әрекеті өңірлерді дамытуға бағытталған.

Өңірлердің біркелкі даму тұжырымдамасының орнына оларды поляризацияланған қалыптастырудың тұжырымдамасы келуі тиіс,мұнда өңірлік және жаһандық нарықтарға интеграцияланған және елдің қалған барлық аймақтары үшін, ал

перспективада бүкіл Орталық Азия өңірі үшін девелоперлер рөлінде болатын неғұрлым серпінді дамып келе жатқан қалалар немесе облыстар «өсу полюстері» бола алады.

Осыған байланысты, экономикалық белсенділіктің өсуі үшін жағдайларды қамтамасыз ету жөніндегі шаралармен қатар, реттеудің басымдығы жалпыұлттық ауқымдағы «өсу полюстерін» қалыптастыру болады. Біздің ойымызша, өңірлік биліктің күш-жігері өз өңірлері мен тірек қалаларын дамытудың бәсекелестік стратегиясын әзірлеуге, оларды өңірлік және әлемдік нарықтарда елдің позициялануының жалпы стратегиясына енгізуге шоғырлануға тиіс.

Мемлекет басшысы өзінің халыққа Жолдауында атап өткендей, ресурстарды жұмылдыру тетіктерінің бірі дамыған өңірлік орталықтарда экономиканы әртараптандыру жолымен өңірлердің серпінді дамуын қамтамасыз ету, корпоративтік басқарудың тиімді жүйесін құру, экономикалық және әлеуметтік міндеттерді шешу үшін мемлекеттік активтер мен кәсіпкерлік бастамаларды шоғырландыру болып табылатын әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларды (ӘКК) қалыптастыру болуы тиіс.

Осы корпорациялар қызметінің басты бағыты мемлекеттік активтерді басқару, өңірлерде бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі қағидаттарын енгізу, онда бәсекеге қабілетті, экспортқа бағдарланған өндірістерді құру, жаңа жобаларға бастамашылық ету және қосымша инвестициялар тарту, шағын кәсіпкерлік тауарлары мен қызметтеріне сұраныс жасау болып табылады.

Барлығы жеті ӘКК құру жоспарлануда: орталығы Атырау қаласында болатын Каспий, оған Атырау және Маңғыстау облыстары; орталығы Ақтөбе қаласында болатын Орал (Батыс Қазақстан және Ақтөбе облыстары); Орталығы Алматы қаласында болатын Жетісу (Алматы қаласы және Алматы облысы); орталығы Қарағанды қаласында болатын Сарыарқа (Қарағанды облысы); орталығы Өскемен қаласында болатын Ертіс (Шығыс Қазақстан және Павлодар облыстары).); Оңтүстік, орталығы Шымкент қаласында (Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл және Қызылорда облыстары) және Солтүстік, орталығы Қостанай қаласында (Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Ақмола облыстары және Астана қаласы).

Мұндай корпорацияларды дамыту өзіне тек өзінің ғана емес, аралас өңірлердің экономикалық белсенділігін шоғырландыратын және бәсекеге қабілетті өңірлік кластерлерді қалыптастырудың катализаторы болуға қабілетті ірі өңірлік орталықтарды құруға ықпал ететінін сезіне отырып, Үкімет оларды құру мәселелерін мақсатты түрде шешеді.

ӘКК-нің құрылтайшысы және жалғыз акционері ел Үкіметі болады. Корпорациялардың алдына қойылған міндеттерді шешу үшін оларға мемлекеттік меншік объектілері, жер ресурстары, жер қойнауын пайдалану құқығы берілетін болады.

Қазіргі уақытта «әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияларды құру және капиталдандыру жөніндегі шаралар туралы» Президент Жарлығының жобасы және осы мәселе бойынша Үкіметтің бірқатар қаулылары (кемінде бес) әзірленуде.

Еуроазиялық тауар, Қаржы, технологиялық және мәдени алмасулар жүйесіндегі маңызды орталықтар ретінде Астана мен Алматы қалаларын дамыту ерекше рөл атқаратын болады. Тұтастай алғанда, бұл қалаларды дамыту олардың Орталық Азия өңірі ауқымында бизнес-орталықтар ретінде қалыптасуына бағдарланатын болады.

Стратегияны қабылдауға республиканың басым бөлігінде қатты климаты бар кең аумақ, халықтың орташа тығыздығының төмендігі, табиғи ресурстардың сараланған әлеуеті сияқты табиғи-географиялық факторлар да әсер етеді. Табиғи және еңбек ресурстарын бөлудің айтарлықтай дифференциациясы және біркелкі еместігі. Мәселен, республиканың оңтүстігінде шамамен 3/4 халық шоғырланған, ал олар бүкіл табиғи ресурстар әлеуетінің оныншы бөлігі ғана бар.

Елдің аумақтық біртектілігі сондай-ақ экономиканың тиімділігіне, экономикалық реформаларды жүргізудің стратегиясы мен тактикасына елеулі әсер етеді.

Нарықтық жағдайларда экономиканың дамуы өңірлердің бәсекелестік артықшылықтарын да, нарыққа бейімделудің әртүрлі мүмкіндіктеріне байланысты олардың кемшіліктерін де анықтады.

Қазақстан Республикасының аумақтық даму стратегиясы аумақты кешенді дамыту, өңірлік экономикаларды әртараптандыру және жаңғырту, халықты оңтайлы орналастыру, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін орналастыру мәселелерін шешудің тұжырымдамалық тәсілдерін айқындайды.

Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі және осыған байланысты халықаралық бәсекелестіктің сөзсіз күшеюі қарсаңында тұтастай алғанда, оның өңірлеріне мұндай стратегияны әзірлеу қажет.

Бұл міндеттер аумақтық деңгейде басқару жүйесінің заңнамалық базасын құру жолымен дәйекті түрде шешіледі. Осы процесс аясында «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Заң қабылданды. Ол жергілікті мемлекеттік басқарудың құзыретін, ұйымдастырылуын, сондай-ақ мәслихаттар депутаттарының құқықтық жағдайын айқындай отырып, қоғамдық қатынастарды реттейді.

Қазіргі уақытта аумақтық құрылымдардың барлық деңгейлерінде өзін-өзі басқаруды қалыптастыру мен дамытуға объективті қажеттілік бар, мұның негізі «жергілікті өзін-өзі басқару туралы» заңды әзірлеу мен қабылдау бола алады.

Кейіннен реформалардың жаңа кезеңі жүзеге асырылуға тиіс, онда мемлекеттік функцияларды орталықсыздандыру шаралары айқындалатын болады, ол көбінесе мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерін өздеріне бекітілген Мемлекеттік қызметтерді толыққанды ұсыну үшін жеткілікті қаржы құралдарымен қамтамасыз етуге байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Көбеев Е. Қ. Қазіргі заманғы даму үрдістері, Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет ретінде жаңа құқықтық саясат тұжырымдамасы // Вестник КарГУ. — 2011. — №1.

2. Әлеуметтік мемлекет: теориялық концепция және оны практикалық жүзеге асырудың ерекшеліктері // Томск мемлекеттік университетінің хабаршысы. Экономика. — С. 35.

3. Әлеуметтік мемлекет дағдарысы: себептері мен шығу жолдары / / гуманитарлық ғылыми зерттеулер. — Қаңтар 2012. — №1/http://human.snauka.ru (өтініш берген күні: 19.02.2014).

4. «Қазақстан-2050» Стратегиясы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы н. ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы А. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана, 14 желтоқсан 2012 ж. / / Казахстанская правда. — 2012, 15 желтоқсан.

ӘОЖ 94(574): 908(045)

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БИЛЕР ИНСТИТУТЫ: МӘТЖАН БИ

Табылдиева Орынгүл Дүйсенбаевна., Ш.Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Мақалада дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер институтының қалыптасуы, Маңғыстау өңіріне белгілі Мәтжан бидің өмірі, қызметі, нақыл сөздері қарастырылған. Қазіргі қоғамда өзектілігі мен маңызын жоймай келе жатқан ұлттық болмыс, тәлім-тәрбие, ар-абыройын сақтау, адамгершілік мәселелері туралы Мәтжан бидің ой-пікірлер баяндалған.

Түйінді сөздер: би, билер институты, дау, шешендік

Қазақ тарихында билер институты ру-тайпалық құрылымға негізделген дәстүрлі қазақ қоғамындағы рулар мен жүздер арасындағы шаруашылықа сәйкес пайда болған қақтығыс-тарды реттеп отырушы бірден-бір күш болды. Қазақ қоғамындағы «ақсүйек», «қарасүйек», «төре», «қарашы» құрылымдары мен «сұлтан», «би», «батыр», «бай, «төленгіт» тәрізді әлеуметтік категорияларды алғаш рет талдаған Е.Бекмахановтың пікірінше «..қазақ қоғамын-дағы билер айрықша құқықтық және экономикалық артықшылықтарға ие билеуші топ өкіл-дері. Ақсүйек тұқымы боп есептелетін сұлтандармен салыстырғанда билер көшпелі қауымның өз ортасынан шыққан ру-тайпаның игі-жақсылары» болатын [1].

Билер қазақ қоғамында ерекше құқыққа ие болды. Олар ру басы, сот, жергілікті әкімшілік билік пен әскери билікті, сұлтандармен қатар ел басқару қызметтерін де жүзеге асырды. Кейде хандардың өзі билермен ақылдаса отырып, хан кеңесінде бірлесе шешім қабылдаған. Қазақ тарихынан белгілі тіпті хан сайлау рәсімінің өзін билер жүзеге асырып отырған.

Би атағына ие болу үшін билер қазақ халқы алдында туа біткен дарындылығымен, шешендігімен, қазақтың әдет заңын, салт-дәстүрін бес саусағындай білетіндігімен, ойлылығымен көзге түскен, елден озған, әділдікті жақтаушылар, билік басындағылар мен қарапайым халық арасындағы байланысты жүзеге асырушылар болды.

«Би атану үшін, халық алдында әлденеше рет шешендік сайысқа түсіп, өзінің заң-жораны білетіндігін, шешендігін танытатын болған»,-деп жазды Ш.Уәлиханов. Сонымен бірге халықтың мұң-мұқтажын түсіне білетін, олардың мүддесін табанды қорғайтын дара қасиеттерімен қауымның сынынан өткен тұлға халықтың қалауымен би атанды.

Деректерге қарағанда, би болатын тұлғаның жасына шек қойылмаған. Мысалы, қазаққа әйгілі үш жүздің төбе билері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер жас кезінен-ақ жесір дауы, жер дауы сияқты көшпелі қауымдағы ірі мәселелерге би ретінде белсене қатысқан. «Билер атасы» атанған атақты Төле би 9 жасынан соттық істерге араласып, 15 жасында атақты би болады. Ол кезінде 90 жастағы дана қария Жетес бидің, жүз жастағы атақты Әнет бабаның батасын алады. 13 жасында қазақ пен қалмақ елінің дауын шешіп, ұрыс-төбелессіз ханды бітімге келтірген Қаз дауысты Қазыбек би, Орта жүзден шыққан атақты Шорман би 13 жасында, кейініректе Сырдария (Кіші жүз) алқабындағы азаттық қозғалысты бастаған Есет батыр 20 жасында атақты би болғаны тарихтан белгілі.

Қазақ даласында би ешқашан сайланбалы қызмет болған емес. Қазақ даласында би болу оңайлыққа түспеген. Оған күрделі талаптар қойылды. Би боламын деген адам тек жеке қасиеттерімен танылып қана қоймай, сыннан сүрінбей өтуі керек болған. Далада әділеттің ақ туын желбіретер биге табиғат берген қасиеттерден басқа шешендік, сөзуарлық, ақыл-парасат, қызыл тілде ешкімге дес бермеу және де «Қасым ханның қасқа жолын», «Есім ханның ескі жолын», «Әз Тәукенің Жеті жарғысы», «Дала заңының» негізгі қағидалары мен нормаларын білуі, өзіне дейінгі атақты билердің үлгілі сөзінен нәр алу секілді негізгі талаптар қойылатын.

1. Халық мойындаған, таңдаған билер өзінің арын жоғары ұстаған.

2. Билер тек билік иесі ғана емес, сонымен қоса көсемдігі даналығына сай кемеңгер ақыл иесі де болған.

3. Билер халық арасында адамгершілік, азаматтық, сыйластық, достықты дәріптеген.

4. Билер- адам тағдырын қорғау жолында өткірлік пен өжеттік көрсете білген.

5. Тазалық билердің бойындағы ең асыл қасиет деп есептелінген. Әрқашан әділдікті дәріптеп отырған. Алдына келген ауқатты адамға, өзінің руласына, жақын ағайындарына көмектесу үшін басқа біреуді жығып бермеген.

Сондықтанда бұл қасиеттер халық арасында: «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ», «Бай мал мақтайды, би ар сақтайды», «Менің өмірім – халықтікі, өлім ғана өзімдікі», «Таста тамыр жоқ, биде бауыр жоқ», «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», «Әділсіз болса би оңбас, әйелсіз болса үй оңбас», «Елге бай құт емес, би құт», «Көп сөйлейді залым би, аз сөйлейді әділ би. Әділ би халық үшін, залым би-құлқын үшін», «Би болмаған би болса, айтылмаған сөз қоймас», «Билік айту-оңай, біліп айту қиын», «Әділдіктен тайса егер, бидің сағы сынғаны, әділ билік айтпаса, елдің сағы сынғаны», «Туғанына бұрғаны, биді құдай ұрғаны», «Ханда қырық кісінің ақылы болса, Биде қырық кісінің ар-білімі бар», «Қаһарсыздан хан қойсаң, қасиеті болмайды, Үлгісізден би қойсаң, өсиеті болмайды», «Әділ бидің ауылын дау араламайды, Әділ ханның елін жау араламайды» деген нақыл сөздерден көрініс тапты.

Билердің атқарған қызметі, ой-пікірлері, соттық қағидалары, шығарған шешімдері мен үкімдері қазіргі ұрпаққа өшпес мұра ретінде жетіп отыр. Билер институтының генезисін зерттеуші ғалым А. Оразбаева билер былай деп тұжырымдайды:

1. Қазіргі Қазақстан аумағында қалыптасқан көшпелі қоғамдардың ерте кезеңіндегі ақсақалдар кеңесі билер институтарының пайда болуының алғышарты болып табылады;

2. Ерте орта ғасырларда билер институты ру – тайпалардың бетке ұстар игі – жақсыла-рынан құрылып, халық тарабынан өкілдік етуші әлеуметтік тетік рөлін атқарады;

3. Орта ғасырлардағы көшпелі қоғам үшін билер институты – хан билігінің халық тарапынан қолдау көруін қамтамасыз етуші. Бұл кезеңде билер - «батыр, «жырау» институт-тарымен тығыз астасып жатыр;

4. Кейінгі орта ғасырлар үшін билердің тарихи қызметі ру-тайпалық қарым-қатынастар-ды реттеп отырушы, аристократиялық хан билігі мен халық билігін теңдестіріп отырушы саяси тетік [2].

«Аяққа кісен алуға болар, қолға кісен салуға болар, ал тілге кісен салуға болмас» деген екен Бәйдік би. Осы мәселе төңірегінде ғалым З.Кенжалиев мынадай пікір білдіреді: «Би - ханның ақылгөй кеңесшісі, рухани тірегі әрі ұстазы есебінде қаралды. Би әркез халық атынан сөйлейді, сондықтан да болар, би хан алдында тайсалмайды, тіптен керекті жерінде өктемдік те көрсете алады. Би ханға қатты айтуға, халық қамы үшін керекті жерінде сөгуге, ел атынан сұс көрсетіп қаһарлануға хақылы» [3]. «Хан ақсұңқар болса, алтын тұғыры би болар»,- деген өте құнды халық мақалы осыған дәлел болса керек.

Билер ауыл арасы, немесе қазақ рулары мен үш жүздің арасындағы даулы мәселелерге ғана емес, ел мен елдің арасындағы мемлекеттік мәселелерді шешуде де басты рөл атқарған. Осындай қиын дауларда адай билері ақыл-оймен айта білген, сындарлы сөзбен бітірген. Сейіт Есенұлы, Олжашы Қорек Сегізбайұлы, Әтембек Тілеген, Шегем Көбен, Бәли Өришан, Жаманадай Қарпық, Есен Ермембет, Кенже Қабақ пен Тобанияз, Шоңай Құлыш пен Қожық, Қамысбай Бәйімбет, Қараш Батанияз, Бәймембет Маяұлы, Қырымқұл Ғафур Қалбыұлы, Мәмбетнияз Төлепұлы, Күшік

Жаман би, Көрпе Жәнеберген, Ескелді Қарабала, Қосқұлақ Самалық, Жетімек Сүйінқара, Тоқтамыс Ораз, Абыз Тілеген, Жаманқара Иса, Құдайберген Мәтжан, Сейтімбет Тастеміруулы және тағы басқалары халық құрметіне бөленген айтулы билер болды.

Өнерлі ұлы бабалардың арасында Мәтжан Тілеумағанбетұлы дара тұрған тұлға. 1997 жылы жарық көрген «Маңғыстау» энциклопедиясында Мәтжан би қазіргі Атырау облысының Жылой, Мақан аудандарының төңірегінде 1841 жылы туып, 1929 жылы Құлсары маңында дүниеден өткен. Жастайынан нағашысы Көбен бидің тәлім-тәрбиесінен үлгі алып өскен. Туған халқының тілі мен ділін терең меңгерген Мәтжан би шалбар Қалнияз ақын, есен Сейіт би, жары Абыл Тілеуұлы сияқты сөз зергерлерінің әдеби мұрасын зердесіне тоқып, оларды одан әрі дамыта, жетілдіре түскен. Саналы ғұмырында туған халқына қызмет жасаумен өткен [4].

Өмірбай Малаевтың «Мәтжан би» кітабында Мәтжан бидің елінің жоқшысы, әділет жолындағы күрескері дәрежесіне дейін көтерілгенін баяндайды. Дәлел ретінде үзінді келтірсек: «Бір сапарда есен Ерменбет, қырымқұл Ғапур бастап бір топ адам Хорезм хандығына екі ел арасындағы бір дауды шешпекке аттанады. Олар өз қатарына жас та болса Мәтжанды ерте кетеді. Хорезмге жақындап қос тігіп, аялдайды. Хан алдына бармас бұрын:

- Ал, ақылдасайық, ертең не айтамыз?-депті өзара.

Ақылдасқа қатысып отырған билер «былай дейік, олай дейік» деп өз ойларын ортаға салады. Тек Мәтжан ғана үндемей отырады. Бір кезде мұны байқаған Ерменбет: «Әй, Мәтжан, сені де бірдеме айтады деп әкелдік қой, не ойың бар?» дейді. Сонда Мәтжан:

-Күні бұрын айтылған билік-билік емес. Ханның айтқан сөзіне қарай, біз де сөз айтсақ болмай ма?-деген екен.

Мұны сырттағы тыңшы ханға жеткізеді: «Бір биі былай, екіншісі олай деді. Ал төменгі жақта бір жас жігіт «ханның сөзіне қарай сөз айтсақ болмай ма? Күні бұрын несіне желпінеміз»,-деді. Сірә, сол бала бізге қауіпті болуы мүмкін», - депті.

Ертесіне қазақ билерімен хан пәтуаға келіп, билерден бұйымтай сұрапты. Үлкен жақтары бұйым бітті дегенде Мәтжан: - Адай деген ел едік, шаруаның жайымен көшіп-қонып жүреміз. Ендігі бұйымтайымыз, мына Әмудің жағасынан өгіздің терісіндей жер берінің,-депті. Хан «болсын» дейді.

Кешегі қонақасына сойған өгіздің терісін суға салып, Мәтжан сол теріні домбыраның ішегіндей қылып тіліп, едәуір жерді қоршапты. Сол жер қазірге дейін «Мәтжан жері», «Мәтжан жап» деп аталады екен. Ол жер Қазақстанды жайлаған аштық кезінде арып-аршып, азып-тозған жұртқа қоныс болған.

Ол замандарда жиырма бес таңбалы Кіші Жүз ішінде жер мен жесір дауы, өзара қырқыстар мен қақтығыстар, оған қоса жергілікті қазақтарға орыс өкіметінің, Хиуа мен Бұқар хандарының әділетсіз зорлық-зомбылықтары кең етек алған болатын. Түрлі даудамайларды Мәтжан өз тұсында бітістіруге қатысып, ел құрметіне бөленген. Мәтжан бидің артында «жылқының дауы», «түйенің дауы», «тоқтының дауы» сияқты көптеген әңгімелер қалған, дауласып келген екі жаққа бітісен жолын көрсетіп отырған.

Кезінде Маңғыстау елі-нің азық-түлік, егін өнімдерін таситын Бесқаламен байланыс жолында жол торушылар көп болған. Мәтжанның басшылығымен түйемен таудан тас тасылып, төте жол салынған. Бұл жол халық жадында «Мәтжанның жолы» болып сақталған.

Халқымыз сөз қадірін жоғары бағалаған. Сөзден ұтылғанын біліп, уәжге тоқтаған. Мәтжан бидің ел арасында тарап кеткен әңгімелерінен үзінді келтірсек:

Мәтжан бидің шешендік өнеріне разы болған замандастарының бірі «Мәтеке, сіздің сөзден бөгеліп, тоқтаған жеріңіз болды ма?» деген сұрауына Мәтжан би: «Аталы сөзге тоқтамайтын бәдіктен күнде жеңілемін» декен екен.

Мәтжан биден замандастары «Мәтеке, адай арасында беделіңіз қандай?-дегенде, «Адайға Отпанның шоқысындаймын, жарыға Қаратаудаймын, құдайбергенге құмысқаның алда төмпегіндеймін», -деген екен.

«Жақсы қандай болады?»-деген сұрауға, Мәтжан би: «Жақсының жүрген жері шам болар, жаманның жүрген жері ала шаң болар»,-деген екен.

Бірде Мәтжан би өзінің сыйлап, құрметтейтін бір нағашысына амалдан кейін көрісіп бара алмай, біраз мезгіл өткізіп алады. Бір күні сол нағашысымен далада кездейсоқ кездесіп қалады. Сәлем-сауқат алысқаннан кейін нағашысы:

- Мәтжан-ау, осы Маңғыстауда Отпанның шоқысынан биік шоқы бар ма?-деп сұрапты.

Сонда Мәтжан:

- Бар ғой нағашыеке...-депті.

- Бар болса ол қайда? – дейді нағашысы.

- Ол ұялатын үйдің табалдырығы ғой. Отпанға тырмысып шығуға болады, ал ұялатын үйдің табалдырығынан аттай алмайсың-ау – депті. Сөзге түсінген нағашысы: - Түсіндім, жиен, өкпем тарқады, енді келе бер, - деген екен [5].

Мәтжан биден бізге оқу-білім, ел басқару, жер-отан туралы нақыл сөздері жеткен. Олар: «Халқың үшін еңбек қыл парызыңды ақта, Отаның, жеріңді, көз-қарашығыңдай сақта», «Татулықпен, халқыңмен өмір сүр. Несібе Алладан, көңілде болмасын кір», «Көңіліне кір сақтама, орынсыз даттама. Өзіңді мақтама, орынсыз сөзді ақтама. Үлкендігіңді бұлдап, кішілерді таптама», «Барлық заттың Түйіндіі-оқуда. Оқыған аз, әңгіме оны тоқуда».

Халық жадында сақталып, үлкен маңызға ие болған билердің жағымды да асқақ бейнесі шын мәнінде ұрпаққа үлгі. Елдің тұтастығы, ағайынның ауыз бірлігі, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, тату-тәтті ғұмыр кешу билердің ең басты мүддесі болды. Қазіргі Егеменді елді басқаруда, ұрпақты тәрбиелеуде Сөз-Билік-Заң секілді құндылықтар құдіретін бірдей ұштастыра білген қазақ билерінің кемелді ақыл-ойларын пайдалансақ, сөз өнерін серік еткен тарихи тұлғалардан қалған рухани қазыналарды насихаттасақ нұр үстіне нұр болар еді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бекмаханов Е. Б. Казахстан в 20–40 гг. XIX века. А., 1992.
2. Оразбаева А. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. А., 2004.
3. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет. А., 1997.
4. Маңғыстау энциклопедиясы. А., 1997.
5. Малаев Ө. Мәтжан би. А., 2003.

ӘОЖ 323(045)

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ БІЛІМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Толағаева М., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.,
Ғылыми жетекші: Ережепова Р.Г., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Мақалада Елбасының "Болашаққа бағдар-рухани жаңғыру" бағдарламасындағы білім мәселесінің өзектілігі мен қазақстандық білім саласындағы білім беру жүйесіндегі мақсаттары туралы айтылады. Сондай-ақ, әлемдік білім тәжірбиелерінің үлгілерін мысалға ала отырып, өркениетті елдердің озық тәжірибелерін қазақстандық білім саласына ендіруді ұсынады және Елбасы Жолдауымен сабақтастырады.

Түйінді сөздер: Жолдау, білім, білім беру жүйесі, жастар, білім берудің үздіксіз жүйесі

Рухани жаңғыру бағдарламасындағы маңызды бағыттардың бірі - білімнің салтанат құруы. Білім - барлық уақытта жоғары құндылықтардың бірі болған. Тек білімді, сауатты адам ғана келешек тізгінін қолына ала алады. Елбасымыз барлық Жолдауларында білім беру жүйесін әрі қарай дамыту, жетілдіру жоспарын құрып, көптеген мақсаттарды көздейді [1]. Елбасы Н. Назарбаев өз Жолдауында Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін әрі қарай дамыту, жетілдіру жоспарын құрып, көптеген мақсаттарда көздеп отыр. Олар: инженерлік білім беруді және заманауи техникалық мамандықтар жүйесін дамыту, оқыту әдістемелерін жаңғырту, елімізге қажетті технологиялар трансферті мен оларды қолдану үшін мамандарды оқыту. Бүгінгі ұрпақ білімді болса, ел ертеңі жарқын болмақ.

Бүгінгі таңда мемлекет болып қалыптасудағы ең басты жүйе – білім беру жүйесі. Себебі, болашақ өскелең ұрпақтың қолында. Білім беру әріп танып, жазумен ғана шектелмейді. Жастарға қажеті – сапалы білім. Ақпараттармен толық танысу үшін, технологияларды дұрыс меңгеру үшін, әлемдік рейтингте жоғары көрсеткішке жету үшін де тұрақты білім беру жүйесін орнатуымыз қажет. Сол себепті де қазір жаңа технологияларды меңгеру үшін ең басты құрал – сапалы білім. Білім алуда жақсы деңгей көрсететін оқушы сабаққа белсенді қатысып, жақсы баға алады, білім қорытындысында өз мүмкіндіктерін көрсете алмайды. Алған білімдері шешімдер мен іс-әрекет таңдауда тұлғаның дамыту қажеттеліктеріне сәйкес келмей жататын кездер жиі кездеседі.

Білім саласындағы зерттеушілер әлем бойынша Сингапурдың оқу жүйесі жоғары деп бағалады. Біріншіден, PIRLS зерттеулеріне сүйенсек, сауаттылығы жағынан әлемде алдыңғы қатардың бірінде, екіншіден, сингапурлық оқушылар 1995 жылдан бастап математика және жаратылыстану ғылымдарынан халықаралық (TIMSS) тестілеуден әлемде жоғарғы нәтиже көрсетіп келеді, үшіншіден, 2008 жылдан бастап консалтинг компаниясы Сингапур білім жүйесін әлемде ең тиімді деп атады (әсіресе педагог мұғалімдерді дайындау саласы), төртіншіден, 2007 жылы IMD зерттеулер нәтижесі бойынша жүйесі кең ауқымды экономикалық талаптарға сай бейімделген. Сингапурдың ішкі нарығы көлемі жағынан шағын болған соң толық импорттау стратегиясы мүмкіндігін пайдалана алмады, су, азық-түлік және барлық ресурстарымен қамтамасыз ету үшін Малайзиямен тығыз байланыста болды. Бұл бетбұрыс Сингапурда өмір сүретін көп ұлтты білім жүйесіне оң әсерін берді. Негізгі өндіріс саласы кеме жасау және жөндеумен айналысқан бұл елдің 45 жыл бұрын ұлт нышанын көрсететін не білім жүйесі, не әскері, не флоты, тіпті елін дамытуға ресурстары да болмаған. Мемлекет тек өзінің әлемдік белсенді сауда жолдарының қиылысында сәтті орналасуын және адами капиталды ресурстарын ғана арқау қыла алды. Тәуелсіздік алған соң мемлекеттің даму жолдарын іздестіріп, жан-жақты анықтай бастады. Барлық пәндерді бір тілде жүргізу таңдалды, ол – ағылшын тілі. Сингапурдың барлық азаматын ағылшын тілінде сөйлеуге әзірлеу, дайындау жүйесі халықаралық өндіріс, сауда және білім саясатын жүргізуге бағытталса, ал қытай тілі Азиялық бизнеске тиімді. Бүгінгі уақытта Сингапурда он жылдық білім жүйесі, алты жастан бастап сан қырлы, түрлі оқу

бағдарламалар аясында білім алады. Соңғы кезде біздің елімізде де көп тілділікке терең көңіл бөлініп отыр. Ағылшын тілін жаппай меңгеруге біртіндеп көшуде. Көптеген мектептерде тіл игеру бірінші сыныптан енгізіліп, кей мектептер жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыту жолдарын қарастыруда. Білім беру жүйесінің сапасына қатысты әлем елдерінде бірқатар тәуелсіз зерттеулер жүргізген орталықтар шындығында да Финляндияның білім-ғылым саласын жоғары бағалаған. Атап айтқанда, PISA-ның (Programme for International Student Assessment-Оқушылардың білім жетістігін бағалау жөніндегі халықаралық бағдарлама) 2009 жылғы зерттеулеріне сәйкес, Финляндия мен Қытай бұл салада әлем елдерінің ішінде көшбасшы мемлекеттер ретінде танылып отыр. Халқының саны шамамен 5 млн. адамды ғана құрайтын Фин елінің білім беру үлгісіндегі басты ерекшелік - білім берудің үздіксіз жүйесін қолдануында болса керек. Финляндияда ең бастысы балалардың мектепке дейінгі мекемелермен қамтылуына үлкен назар аударылған. Финляндия Білім министрлігі педагогикалық кадрлар құрамын жасарту саясатын үнемі жүргізеді, нәтижесінде мектепке талантты әрі жас мамандар көп тартылады. Білім берудің осындай икемді жүйесі арқылы Финляндия Еуропада халқының сауаты жағынан алдыңғы қатарға шығып отыр. Бұндағы қызығушылықты тудыратын нәрсе - елдегі мұғалімдер жалақысының жоғары болуы ғана емес көрінеді(фин мұғалімдерінің жылдық табысы 17 мың еуро)[2]. Сондықтан да, Қазақстанның әлемдегі озық үлгі орнатқан елдердің жолымен жүруі тиіс. Бұл жайында былтырғы Фин еліне сапары барысында Елбасы:«Финляндиямен қарым-қатынас Қазақстан үшін аса қажетті. Себебі, бұл ел әлемде өзіндік орны бар, білім-ғылым саласында, инновация бағытында алдыңғы қатардағы мемлекеттердің бірі. Егерде біз бәсекеге сай ел болғымыз келсе, Финляндияның жүрген жолымен өтіп, тәлім-тәрбие алғанымыз өте пайдалы болады», - деп атап өткен еді. XIX ғ.соңы-XX ғ. басында данышпан Абай: « Кітап-білім бұлағы, білім өмір шырағы» десе, Ы.Алтынсарин: «Өнер, білім бар жұрттар тастан сарай салғызды, айшылық алыс жерлерден жылдам хабар алғызды» деген өлең шумақтары сонау XIX ғасырдың өзінде білім мәселесінің өзекті болып, әлі күнге дейін күшін жоғалтпағанының дәлелі.

Біз бүгінгі жаңа атаулы ертең-ақ ескіге айналатын, жүрісі жылдам дәуірге аяқ бастық. Бұл жағдайда кәсібін неғұрлым қиналмай, жеңіл өзгертуге қабілетті, аса білімдар адамдар ғана табысқа жетеді. Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт[3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. 31.01. 2017ж. Елбасының Қазақстан халқына Жолдауы.
2. inform.kz https://www.inform.kz/rus/article/2231061
3. www.zakon.kz. сайтындағы Президент мақаласы.12.04.2017ж.

UDK 32.328

KAZAKH LANGUAGE SHIFT: FAMILY LANGUAGE POLICY AND MOTIVATION

A. T. Turgaleyeva, CSUTE named after Sh.Yessenov

Abstract: After the collapse of the USSR Kazakhstan was faced not only with economical and social problems, but also issues of creation a new language policy. In this

article I discuss family language policy and motivation toward Kazakh language use. The main question is how family can encourage children to speak Kazakh. I reviewed studies which present contemporary theory of family language policy and different motivation strategy.

Key words: language shift, language lost, family language policy, motivation.

The Republic of Kazakhstan is a young independent country. After the collapse of the USSR there was not only economical and social problem, but also language, cultural and education issues. Over seventy years the Soviet Union spread a policy of using only Russian and nowadays, revitalization of Kazakh is the crucial challenge both for the country and for the individual families. In 1991 Kazakh became the State language and from this period the intensive Kazakh language revitalization process was started. Kazakhs and different ethnicities which live in country try to shift to Kazakh language and most Central Asian researchers [1; 2; 3] named this process as "kazakhization". Thus, in this paper, is very important to emphasize that to know Kazakh language is obligation for citizenship. This paper is guided by the following research question: How can parents encourage children to Kazakh language shift? What are the types of motivation that play crucial role in this process?

Definitions

The most famous definition of language shift was given by Fishman. Language shift is "changing patterns of language use". Where patterns are language variety which people use to revitalize language [4, p. 247-248]. Language shift is the process when people in particular community try to speak another language or dominant language and next generation do not speak parent's language (language lost). Conversely, language maintenance is when a language continues to be used by next generations despite the other languages which are speaking in this community.

Karan says about macro-social and micro-social view to language shift. Macro-social include industrialization, urbanization, migration and government policies [5] and micro-social are factors which are influenced to people motivations [5].This paper explore language shift from the micro-social view, where motivation and family language policy are the main reasons to language shift. People make everyday decision about language use; parents think how to encourage children to speak Kazakh.

Family language policy (FLP)

Historically, language policy research has focused on public or institutional context (school or organizations), however there are less attention on home or family content. Researchers [6; 2] offer to explore family language policy with connection with language practices, language acquisition or literacy development. According to Fishman, the family makes protective function from the outside pressures. Even if the role of urban family as a main socialization agent is decreased, it is "the most common and inescapable basis of mother tongue transmission, bonding, use and stabilization" [7, p. 163]. In other words family is main institute which teach, motivate, encourage language use in the community.

Woolard (1998) gives a definition where he emphasizes the explicit and implicit nature of language ideology, as "representations, whether explicit or implicit, that construe the intersection of language and human beings in a social world are what we mean by "language ideology" [8, p.651]. Farr and Song [8] write that language ideology is a wide concept which includes social and cultural characteristics of community, citizenship, morality and traditional value.

Curdt-Christiansen explains language ideology is a brick to construct family language policy. She suggests to analyzing family language policy ideology from the two positions: language policy and home literacy. Where language policy is macro level and includes political ideology and economic involvement; micro level is home literacy environment,

parents' education and language experience. She emphasizes that these factors are interdependent and can impact on individual belief system [9]. Kazakhstani parents can create Kazakh literacy environment, but they don't have enough Kazakh language experience due to the Soviet policy of Russification. Political factors include equal rights and capabilities to education, civil activity and participation. For example, some families see promotion of heritage language education as their human rights, others as a bound to participation in socio-political life. Economic factors are connection between language and opportunity to earn money or have higher salary. Next point is cultural factors which represent symbolic value of language. Social factors close connect with economic and there is providing access to social mobility. Parental expectations are beliefs and goals about their children's multilingual development and education. These expectations formed under the influence of parents' socio-cultural-historical backgrounds and their socialization experience, educational beliefs and feelings, and also miss opportunities [16]. Also, parents create literacy environment according their attitudes towards language use and there are the median and social aspects which impact on this process. King and Fogle indicates that parents language policy based on the own experience of language learning and bilingual practices. The paper shows that parents' experiences have wide impact on the language choices as well as on the pedagogical approaches to language learning. Authors write that other resources, such as media, play more supportive role in the decision of family language policy. Moreover, relatives and friends were often mentioned as "a negative point of comparison" and parents don't want to adopt their policy [10].

Canagarajan interviewed the Sri Lankan Tamil migrant families from U.S.A., U.K., and Canada where he shows, that there are three reason to maintain their native language: "geography" (the closeness to the homeland), "motivation" (positive language attitudes) and "size" (number of speakers in the community) [11]. In Kazakhstani context to shift the Kazakh language people could be influenced by two factors, motivation and size of community. Moreover, for Kazakhs who live in Kazakhstan the geographical factor should have significance value because they live in homeland. However, according to community reason, Smagulova claims that "the urban reality is not conducive to the acquisition of Kazakh by individuals, as there are no real forces that might motivate Kazakh re-acquisition" [1, p.49). Thus, people from rural areas are more ready to shift Kazakh than urban people.

Motivation towards Kazakh learning

Most researchers of language motivation connect this theory with the second language acquisition or foreign language [12; 13; 14]. Here I will consider Kazakh as the second language for all nationalities residing in Kazakhstan. Gardner and Lambert divided motivation for integrative and instrumental types. Integrative motivation explains as aspiration to be the part of the particular language's community. Parents and children should have positive attitudes toward Kazakh community and its culture. Instrumental motivation is connected with educational, financial or professional advantages which can bring knowledge of language. According to Krashen, the purpose of learning language is based on practical value, and if the goal is achieved people lose their motivation to continue language acquisition [15].

Karan presents the Perceived Benefit Model of Language Shift, where he proposes that "language choice decisions (as well as language acquisition decisions) are influenced by a limited set of motivators" [5, p. 2]. He suggests 6 types of motivation:

Communicative Motivation – language need for communicative purpose;

Economic Motivations – it is based on the goal to achieve financial benefit through the language;

Social Identity Motivations – This is similar to integrative type of motivation, where people try to collaborate with particular community or identify himself /herself with particular group;

Language Power and Prestige Motivations – this type of motivation can be combined with social identity motivation; however Karan believes that language itself has own power and prestige.

Nationalistic and Political Motivations – this motivation is connected with perception about "good citizen";

Religious Motivations – This type of motivation is connected with ritual form of language. People are motivated by the ideas of providing the religious.

Additionally, researches propose other forms of motivation such as international posture, which includes "interest in foreign or international affairs, willingness to go overseas to study or work, readiness to interact with intercultural partners ... and a non-ethnocentric attitude toward different cultures" [16, p 57]. Also modern world provide new goal for language learning there are friendship, travel and knowledge orientations [17]. In Self-Determination Theory [18] authors defined different types of motivation which depend on the different reasons or goals. Ryan, & Deci discussed intrinsic and extrinsic motivations, where intrinsic is when people want to learn language because it is interesting and enjoyable and extrinsic motivation refer to learning in order to avoid punishment or to get profit [18].

Dornyei presents a model of self concept which was divided for Ideal L2 self and Ought-toL2 self. The first is "Ideal L2 Self" where students like to learn language because they have ideal perception about speaking L2. Second type the Ought-to L2 self connect with "attributes that one believes one ought to possess (i.e. various duties, obligations, or responsibilities) in order to avoid possible negative outcomes" [18, p.7]. Kormos, Kiddle, & Csizér claim that social environment strongly influence to motivation [17]. Student's family and friends play an important role in attitudes formation which impact on learning activity. Authors discuss parental encouragement and their findings show that parents have limited affect on the Ideal L2 self, but they have influence on the construction of self-concept and beliefs. Results reveal that first year students more depend on parents' value system than second year because in that period students become more independently and their parents' views and encouragement have weaker effect on their self-concept. However, the paper demonstrates that parents encouragement is stronger for Chilean students in construction of the Ought-to L2 self. Thus, the findings present relationship between family language policy and student's motivation to learn second language.

Prasangani explored motivation to learn English among 29 Malay undergraduates in Malaysia, where he explains that Asian learners more sensitive towards others, for example mother's, father's, sibling's and friend's views and attitudes relate to their self construction [14]. However, Kazakhstani multiethnic society can have different view to others but majority of people have traditional sense and they more closely contact with their relatives in comparison with west culture. Therefore, Prasangani approach may be apply in Kazakhstani context and family language policy can show positive results towards Kazakh shift.

Conclusion

Kazakh language shift is a big challenge for many parents. For encouraging children they should establish language policy where motivation will be the main strategy, because motivation is a tool which makes this process easier for new generation. However, not all motivation models can be used in Kazakhstani context. The issue is differences between language goals in the shifting process, for native Kazakh FLP is maintain their native language, but for other nationalities is learning the dominant or the State language. According to this different policy parents should use different types of motivation. For example, integrative motivation is more appropriate for minorities because their aim is integration in the Kazakh dominant community. Karan's (2008) six types of motivation can be used by both groups except of *Religious Motivations*. Kazakh tradition Islam religion mostly provides in Arabic and less in Kazakh, thus *Religious Motivation* is worked towards classic Arabic. Also

parents can't use international posture motivation in their policy, because Kazakh is not international language and don't have high popularity. One of the main characteristic of the motivation is intrinsic and extrinsic nature, which also present through family language policy. Parents may create a good atmosphere for Kazakh learning and children will increase their intrinsic motivation, but, of course, it is difficult to avoid extrinsic type because Kazakh is the State language and children have obligatory Kazakh language subject in school; and moreover, for Kazakhs is also obligation of maintain native language. Therefore parents should motivate and engage children to learn Kazakh through effective language policy.

REFERENCES

1. Smagulova, J. (2013). Multiplicities of language ideologies. //Bulletin KazNU Filology series. 2013. - 4 (144). - C.46-49.
2. Fierman W. Language vitality and paths to revival: contrasting cases of Azerbaijani and Kazakh //International Journal of the Sociology of Language. – 2009. – T. 2009. – №. 198. – C. 75-104.
3. Matuszkiewicz R. The language issue in Kazakhstan-institutionalizing new ethnic relations after Independence //Economic and Environmental Studies. 2010. – T. 10. – №. 2. – C. 211-227.
4. Fishman J. A. Language in sociocultural change. – Stanford University Press, 1972. – T. 6.
5. Karan M. E. The importance of motivations in language revitalization //2nd International Conference on Language Development, Language Revitalization, and Multilingual Education in Ethnolinguistic Communities. – 2008.
6. Kayam O., Hirsch T. Family Language Policy, Language Practice, Motivation, and Planning among Israeli Arab Students in Wingate Institute's Preparatory Program //International Journal of Education. 2013. – T. 5. – №. 2. – C. 144.
7. Kopeliovich S. Family language policy: A case study of a Russian-Hebrew bilingual family: Toward a theoretical framework //Diaspora, Indigenous, and Minority Education. 2010. – T. 4. – №. 3. – C. 162-178.
8. Farr, M., & Song, J. Language ideologies and policies: Multilingualism and education. *Language and Linguistics Compass*. 2011.- *5*(9), 650-665.
9. King, K. A., Fogle, L., & Logan- Terry, A. Family language policy. *Language and Linguistics Compass*. 2008.- *2*(5), 907-922. DOI: 10.1111/j.1749-818X.2008.00076
10. Curdt-Christiansen X. L. Invisible and visible language planning: Ideological factors in the family language policy of Chinese immigrant families in Quebec //Language Policy. 2009. – T. 8. – №. 4. – C. 351-375.
11. Canagarajah A. S. Language shift and the family: Questions from the Sri Lankan Tamil diaspora1 //Journal of Sociolinguistics. 2008. – T. 12. – №. 2. – C. 143-176.
12. Lamb M. Integrative motivation in a globalizing world //System. 2004. – T. 32. – №. 1. – C. 3-19.
13. Kormos J., Kiddle T., Csizér K. Systems of goals, attitudes, and self-related beliefs in second-language-learning motivation //Applied Linguistics. 2011. – T. 32. – №. 5. – C. 495-516.
14. Prasangani K. S. N. Asian Students' Social Goals in English Learning Motivation //Linguistics and Literature Studies. 2014. – T. 2. – №. 5. – C. 150-154.
15. Krashen S. D. Second language acquisition and second language learning. – Oxford University Press, 1981.
16. Yashima T. Willingness to communicate in a second language: The Japanese EFL context //The Modern Language Journal. 2002. – T. 86. – №. 1. – C. 54-66.

17. Kormos J., Kiddle T. The role of socio-economic factors in motivation to learn English as a foreign language: The case of Chile //System. 2013. – Т. 41. – №. 2. – С. 399-412.

18. Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions //Contemporary educational psychology. 2000. – Т. 25. – №. 1. – С. 54-67.

ӘОЖ 378 (045)

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨКЖИЕГІ

Туркменбаева М. Б., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аңдатпа: Мақалада білім беру саласында химиялық өндірістің негізгі тұжырымдамалары мен ұғымдарын ашып көрсету арқылы инновациялық даму негіздерін беру мәселелері қарастырылып, химия мамандары, ғалымдар, инженер – химиктер жұмысының маңыздылығы көрсетілген.

Түйінді сөздер: білім бағдарламалары, химиялық процестер технологиясының пәндері, инженер-химик мамандығы.

«Рухани жаңғыру» - еліміздегі білім берудің бүтіндей жүйесінің, оның ішінде жоғары мектеп үшін айрықша «мүмкіндіктер кеңістігіне» айналуда.

Елбасымыз рухани жаңғырудың бірнеше принциптерін ұсынып, қазіргі таңда білім бағдарламаларының елімізге ұтымды үлес қосып келе жатқанын айта келіп, табыс тізгіні – білімді болашақ жастардың қолында екеніне баса назар аударды.

Қазір білектінің емес, білімдінің салтанат құрған уақыты. Табысты болудың Түйіндіі – білімде. Саналы ұрпақ тәрбиелеп, білім беру - Елбасы саясатының басты және негізгі бағыттарының бірі. Елдің жарқын болашағы білімді жастардың қолында. Осы тұрғыда ұстаздарға қойылатын талап та жоғарылады. Бүгінгі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, алған білімін шынайы өмірмен ұштастырып, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек.

Назарларыңызға ұсынылып отырған мақала - көп жылдар бойы оқыған дәрістер нәтижесі, оның мақсаты — химиялық өндірістің негізгі тұжырымдамалары мен ұғымдарын ашып көрсету арқылы инновациялық даму негіздерін беру.

Химиялық технология деген пән дәрістерін оқығанда химиялық кинетика немесе зат алмасудың физикалық мағынасын ашу біздің мақсатымызға жатпайды. Біз реалды химиялық процестердің өтуін талқылап, инженерлік химия саласында кездесетін проблемаларды көрсетіп, оларды шешу жолдарын береміз. Мұндай проблемалар мен түрлі пайда болған сұрақтарды шешу химиялық технологияның дамуына жол салады. Біздің мақсатымыз- студенттер мен мамандарға химиялық процестерді зерттеп, өндіріске кіргізу жолында заманауи ғылыми жетістіктерді түсініп, қолдануды үйрету, сонымен қатар қазіргі замандағы аспаптаптардың, түрлі қондырғылардың, реакторлардың, т.с.с. қолданылуы мен процестердің өту ерекшеліктерін көрсету.

Химиялық технология тек инженер-химиктердің жұмыс істеу саласы емес. Оның дамуына химиктер, биологтар, физиктер үлес қосады, яғни жаңа инновациялық жетістіктермен студенттерді және мамандарды таныстыру арқылы олардың көзқарасын ашу жолында басқа салалардағы ғалымдар мен инженерлердің жұмыстарымен таныстырамыз.

Процесті оңтайлы жүргізу, инвестициялық жоспарлауды нығайту, заманауи процестерді жүргізу операцияларын қалыптастыру — химиялық технологияның басты

мақсаты. Өткізілетін процесті қабылдағанда біз нақты және тиімді өтетін процесті алуы мыз керек. Химиялық процестер саны шексіз көп болу себебінен олардың ішінен қолайлы процесті таңдап алу қиын емес. Негізгі процестер табиғатын білу химиялық технология сабағын түсінуді оңайлатады.

Инженер-химиктер химиялық өндіріс дамуына көп үлес қосты. Бұрыңғы уақытпен салыстырғанда қазіргі инженер-химик мамандығы өте маңызды [1].

Студенттерге тұжырымды білім беруде бірнеше проблемалар шешілу керек. Проблемалар деңгейлігі әртүрлі. Негізгі проблема «студенттерді ояту», басқалары - студентке оңтайлы «ойлар салу», мысалы, жаңа процестерді ұсыну қабілеті студенттің білім деңгейін және беделін өте жоғары көтереді. Бір сұрақ инженерлік химия ісінде бірнеше жауаптарға сәйкес болуы мүмкін. Бірнеше жауаптардан керектісін қалап алу маманның білімі мен тәжірибелілігін көрсетеді дегенді студент түсіну керек.

Химия технологиясының процестерінің дамуы әдістемелік нұсқаулар, теориялар мен химиялық технологияларға емес, кездейсоқ жаңалық ашулар мен тәжірибелерге негізделгендіктен ұзақ әрі тармақты жол. Үздіксіз процестер көп таралған кезде термодинамика пәндері, материалдық және энергетикалық баланс, жылу және гидродинамика процестері, сондай-ақ химиялық кинетика мен химиялық процестердің катализдері химиялық процестердің технологиясының негізін қалады. Осыған байланысты химиялық процестер өзіне ұқсас айдау, бөліну және тағы да басқа операциялармен бірге ерекшеленеді. Химиялық процестің технологиясы әртүрлі пәндерді қамтиды. Оларды ауқымдарына (1-кесте) сәйкес бөлуге болады.

Кесте 1 – Химиялық процестер технологиясының пәндері

Даму сатысы	**Ғылыми пәндер**
Тәуелсіз даму сатысы	Химия, биология, физика, математика, термодинамика
Микро/ нано деңгей	Кинетика, молекулярлы деңгейдегі катализ, химиялық байланыс, микробиология, бөлшектер технологиясы
Мезо деңгей	Реактордың технологиясы, қондырғыны пайдалану
Макро деңгей	Процестің технологиясы және процестің дамуы, процесті біріктіру және жобалау, процесті бақылау және пайдалану

Бұл сұлба толық емес, басқа да қолданбалы материалдар және технологиялық процестерді қадағалау, құнын бағалау, еңбекті қорғау секілді пәндер маңызды орын атқарады.

Әрине әртүрлі пәндер арасында өзара қарқынды қарым-қатынас болуы тиіс. Сондай-ақ жаңа ойлар мен нәтижелерді тез арада іске асыру үшін, осы пәндер бірінен соң бірі емес, мүмкіндігінше бір уақытта қолданылуы қажет. Әртүрлі деңгейдегі даму жолдарын 1-суреттен көруге болады. Мысалы, зауыт макро деңгей болып табылады. Химиялық өзгерістерге назар аударғанда, реакторға деген ғылыми қызығушылық туады. Бұл қызығушылық молекулалардың өзгеру деңгейіне дейін төмендегенде микро және нано деңгейге дейін жетуге болады.

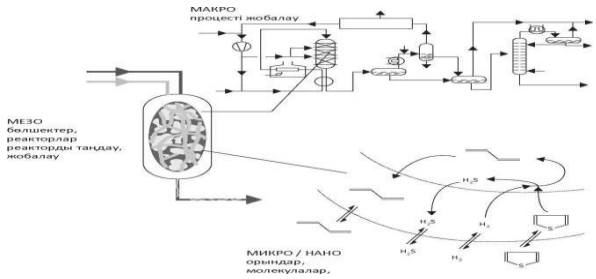

Сурет 1. Әртүрлі даму деңгейлері арасындағы өзара қарым-қатынас

Әрбір өндірістік химиялық процесс шикізаттан біртекті немесе әртүрлі экономикалық тиімді қалаған өнімдер өндіруге жобаланады. 2-сурет химиялық процестің типтік құрылымын көрсетеді.

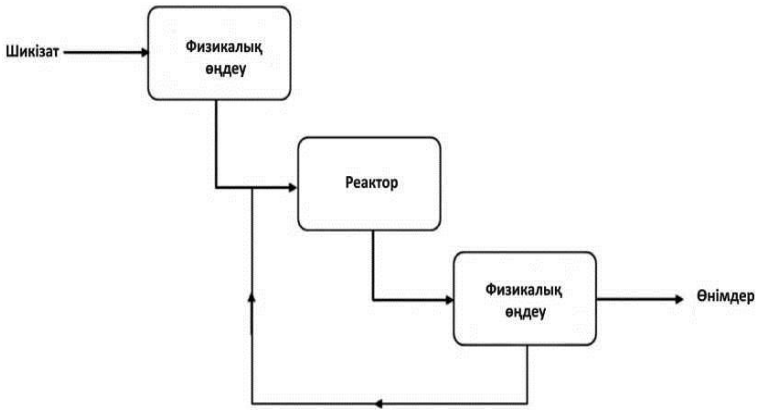

Сурет 2. Типтік химиялық процесс құрылымы

Шикізат әдетте алдын ала өңделуден өтуі керек. Кейде бірнеше физикалық өңдеуден өтуі мүмкін. Химиялық түрлендіруден кейін реакция өнімдері бөлініп, тазартылуы қажет. Дистилляция әлі де ең көп таралған бөлу әдісі болып табылады, бірақ экстракция, кристалдандыру, мембраналық бөлу сияқты әдістерді пайдалануға болады. Келтірілген нұсқаулар жұмсалатын қаражат пен уақытты азайтады. Басқа проблемалар табиғатты сақтау мен қауіпсіздікті қадағалау заңдарына байланысты. Сонымен қатар, шикізат нарығының дамуы, күн сәулесіне негізделген технологияны дамыту, өнім қалдықтарын қайта пайдалану сияқты мәселелерді шешу қажет. Осының бәрі химия мамандары, ғалымдар, инженер – химиктер жұмысының маңыздылығының белгісі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Туркменбаева М. Б. Жас маман дамуында тәрбие мен өзіндік тәрбие сәйкестігі// I- Халықаралық Есенов оқулары жинағы, Ақтау: Ш. Есенов атындағы КМТИУ, 2018.

ӘОЖ 394.014

МЕНІҢ СҮЙІКТІ ҚАЛАМ

Шодыраева Ш.К., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Автор мақалада Ақтау қаласының тарихын, жер қойнауы байлықтарын, ерекшеліктерін, әсемдігін, құндылықтарын анықтаған. Касспий жағасында орналасқан әсем қала - газ бен мұнай өндіретін өнеркәсіп орталығы.

Түйінді сөз: қала, даму тарихы, Каспий,Шевченко

Ақтау - Қазақстанның оңтүстік-батысында орналасқан. Ақтау — Маңғыстау облысының орталығы (1973 – 88 жылдары және 1990 жылдан), қала, теңіз және әуе порты. Каспий теңізінің шығыс жағасында орналасқан. Қаланың шығысында 40 км жерде әйгілі Қарақия ойысы жатыр. Маңғыстау түбегінде мұнай, газ, уран, т.б. қазба байлықтарының ашылуына байланысты іргетасы 1959 ж. қаланған. 1963 жылы оған қала мәртебесі берілді. XIX ғасырдың ортасында Қазақстанға жер аударылған украин ақыны Тарас Шевченконың құрметіне 1964-1991 жылдары қала Шевченко деп ресми айтылды. Оның пайда болуына Кеңес Одағы басшылығының жиырмасыншы ғасырдағы орта машина жасау министрлігі қатысуымен және сол кездегі министр Славский Е.П. басқаруымен елдің ядролық қалқанын жасау туралы шешімі әсер етті. Нәтижесінде уран кенін өндіру, оны өңдеу және байыту сияқты амалдарды орындай алатын ерекше кешен құрылды. Қалада 1972-1999 жылдар аралығында еліміздегі жалғыз саналатын «МАЭК» атты АЭС жұмыс жасады. Қазір атом реакторларында уран отыны қолданылмайды, оның орнын газ басқан. Осы МАЭК арқасында қала тұрғындарына теңіздің суы тұщытылып, ауыз су ретінде беріліп отыр[1].

Ақтау қалалық әкімшілігінің құрамына Маңғышлақ және Өмірзақ кенттері кіреді. Қалада қазақтардан да басқа көптеген ұлт өкілдері тұрады. Ақтауда облыстың басты кәсіпорындары шоғырланған. Химия өндірісі дамыған, газ өңдеу, пластмасса зауыттары, металлургия комбинаты бар. Олардың негізгі өнімдері: минералдық тыңайтқыштар, күкірт қышқылы, жасанды аммиак, полистирол болып табылады. Тамақ, жеңіл өнеркәсіп, тұрмыстық қызмет кәсіпорындары жұмыс істейді. Қаланың құрылыс ұйымдары Ақтау өңіріндегі қиыршық құм қоспалары, құрылыс құмы, ұлутас пен керамзит шикізаты кен орындарын пайдаланады. Ақтауда 1972 ж. дүние жүзінде тұңғыш рет нейтрондарға негізделген БН-350 реакторы бар энергия комбинаты іске қосылды. Соның нәтижесінде қала мұнай өнімдерімен бірге, атом энергиясын да пайдаланады. Атом электр стансасының қуатымен теңіз суын тұщылайтын қондырғы жұмыс істейді. Ақтау республиканың батысындағы ғылыми және мәдени орталықтардың бірі. Мұнда Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясына қарасты Ботаника бағы, мұнай-газ ғылыми-зерттеу және жобалау институты, университет, арнаулы орта оқу орындары, музыкалық, спорт, жалпы білім беретін мектептер, Абай атындағы мәдениет сарайы, облыстық театр, тарихи-өлкетану мұражайы, телерадиостудия, кітапханалар, қонақ үйлер, медициналық мекемелер бар.Қаланың бас жоспары 1968 ж. бекітілді. Теңіз жағасы халықтың демалуына және су спортын дамытуға қолайлы. Ақтау қаласының архитектуралық ансамблін жасаушы сәулетшілер конструкторлар мен құрылысшылар тобына Лениндік (1966), КСРО Мемлекеттік (1977) сыйлықтары, қатал табиғат жағдайында адамдар тұрағын әсем көгалдандырғаны және сумен қамтамасыз еткені үшін халықаралық архитекторлар одағының алтын медалі мен Патрика Аберкромби атындағы сыйлық берілді. Әсемдігі жөнінен қала Кавказдың Қара теңіз жағалауындағы көптеген курортты орындардан кем түспейді. Ұлутастан тұрғызылған көп қабатты үйлер өзінің сыртқы әдемілігімен және ішінің көркемдігімен көз тартады. Су тапшылығына қарамастан, қала жақсы көгалдандырылған. Көшелерде әсем бұталар көп, үйлердің аралығына шағын сквердер, гүлзарлар жасалған. Каспий теңізінің жағалауында профилакторийлер, әсем коттедждер, қоғамдық тамақтану, тынығушыларға мәдени қызмет көрсету орындары бар жақсы жабдықталған демалыс аймағы құрылған[2].

Маңғыстау облысының орталығы саналатын Ақтау қаласының бұрынғы атауы Шевченко болатын. Қала атауы 1991 жылы өзгерді. Касспий жағасында орналасқан әсем қала - газ бен мұнай өндіретін өнеркәсіп орталығы.

Қыс айларында Каспий жағалауына аққулар келіп, қаланың сәніне сән қосады. Ақтау порты - Каспий теңізінің шығыс жағалауында орналасқан. Ақтау түрлі

халықаралық құрғақ жүктерді, мұнай шикізатын және мұнай өнімдерін тасымалдауға арналған Қазақстандағы жалғыз порт болып табылады. Сонымен, Ақтау қаласының ерекшеліктері:

- Ақтау – еліміздегі жалғыз портты аймақ.
- Ақтау – Қазақстандағы ең жас қала. Іргетасы 1963 жылы қаланған.
- Ақтау – елімізге АҚҚУЛАР келетін жалғыз қала.
- Ақтауға жақын жерде әлем бойынша ең ірі уран ұңғымасы орналасқан. Бүгін де ұңғыма өз жұмысын тоқтатқан.
- Ақтау – тұңғыш рет өндірістік жылдам нейтронды атом электростанциясы салынған шаһар.
- Ақтау қаласында «Caspian Riviera Grand Palace» атты қонақ үй бар. Ғимараттың 6 қабатында құшағына 890 000 литр су сиятын аквариум орналасқан. Бірегей аквариум әсем сәулетімен ерекшеленеді.
- Ақтауда тұщы судың табиғи қоры жоқ. Сол себепті өңір тұрғындары Каспийдің суын тұшытып ішеді.
- Ақтау – еліміздегі көше атаулары жоқ жалғыз қала. Шаһар тек мөлтек аудандардан тұрады. Олардың саны 1-ден бастап 35-ке дейін жетеді және салынып жатыр.
- Ақтау – әлем бойынша тұрғын үй кешенінің дәл төбесіне маяк орналасқан екінші қала.
- Ақтау – тап-таза бетке жаңа жазылған жазудай Ленинград жобалау институтының бас жоспарымен жоспарланып, салынған шаһар.
- Маңғышлақ үстіртінің шығыс жағында, шамамен Ақтау қаласынан 50 шақырым жерде, солтүстік-батыстан оңтүстік шығысқа қарай мұхит деңгейінен 132 метр тереңдікте әлемдегі ең терең ойпат созылып жатыр. Ойпат Қарақия деп аталады.
- Ақтау – Жауының өзі сескенген Досан мен Исаның туған жері.
- Ақтау –14-наурызда көрісетін қала.
- Ақтау – келіндерінің сәлемі үзілмеген, салт-дәстүр сақталған қала.
- Ақтау – әлемнің ең үлкен көлі Каспийдің жағасындағы керемет қала!
- Ақтау – еліміз бойынша жалғыз теңіз-жаяу әскерлері бар қала.
- Ақтау – теңіз астында орналасқан мейрамхана құрылысы (жоба құны 10 млн $) жоспарланған шаһар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. https://mangystau.gov.kz
2. aktau.besaba.com

ӘӨЖ 821.512

ӘДЕБИЕТ – ТАРИХ АЙНАСЫ

Сабит А.К., С.Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университеті
Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.К., Ш.Есенов атындағы КМТИУ

Аңдатпа: Автор мақалада қазақ поэзия әлемінің алтын шежіресі, мәңгілік өшпес мұз айдынның мұзбалағы Мұқағалидыдың өмірі мен еңбек жолын зерттеп, өлеңдерін, аударма кітаптарын талқылаған.

Түйінді сөздер: әдебиет, өлең, ақын

Әдебиет – тарих айнасы … Тарих–өткен өмір айнасы... Ал, сол айнаға сан тарам жолды табыстырар бір ғана өткел бар. Ол – өмір өткелдері. Өмірдің бір қарасы ақтықпалы–соқтықпалы қырдан тұрса, енді бір қарасы емен–жарқын жолдан тұрады. Тарам–тарам болып таралар жолда біреу ойып атын қалдырады, біреу айтып затын қалдырады, ал баз біреулер жазып сазды сөзі мен ырғалымды шумағын қалдырады.соңғы нұсқаға тұрпаты бөлек, тұрмысы ерек, тұлғасы алабөтен, қазақ поэзия әлемінің алтын шежіресі, мәңгілік өшпес мұз айдынның мұзбалағы Мұқағалиды жатқызар едім... Ия,өмір шіркін, бейбаққа бақ, мансап, шен, шекпен бермесе де, жырлы тіл берді. Мәңгі өшпейтін әдебиет әлемінің асқар падишасы атанған Мұқағали дегенде айтылар сөз бен өрілер өлеңнің иісі бұл қазаққа жат емес. Мұқағали ақ басты Алматының, сазды Қарасаздың өзегінен өніп шыққан перзент. Ол 1931 ж. 9-шы ақпанда Алматы облысы, қазіргі Райымбек (бұрынғы Нарынқол) ауданының Қарасаз ауылында дүниеге келген. Албан тайпасынан шыққан. Ақынның туған күні жөнінде екі түрлі ақпарат бар. Алайда, құжаттар бойынша ақынның туған күні ақпанның 9-нда тойланады. Екінші ақпарат: ақынның анасы Нағиман апа былай деген: «Мұқағалиым 1931 жылы наурыз айының 8-інде дүниеге келген болатын. Жаңылысуым мүмкін емес. Себебі балам мынау фәнидің есігін ашқаннан біраз уақыт кейін Наурыз тойы болады, наурыз көже жасаймыз деп күтіп отырғанбыз.» Мұқағали Мақатаев атындағы әдеби сыйлықтың лауреаты Ораз ақын Асқар ақынның екінші туған күніне байланысты мынадай сөз айтады: «Ал құжат бойынша Мұқағали 9 ақпанда дүниеге келген. Бұл куәлікті ақын ес білген кезде сол кездегі сайлау науқанына байланысты өзі жаздырып алған екен». Азан шақырып қойылған аты - Мұхаммедқали. Әкесі қарапайым шаруашы:колхозда сушы, шалғышы болып істеген. Мұқағали үйдің тұңғышы болған, оның артынан бір қыз және үш ұл туған. Ақынның қарындасы мен алғашқы інісі ерте көз жұмған. Соңғыларының есімдері - Тоқтарбай мен Көрпеш. Қазақ дәстүрі бойынша үйдің алғашқы баласы ата-әжесінен тәрбие алуы тиіс, сондықтан Мұқағали әжесі Тиынның қолында өсіп, анасын жеңгесіндей қабылдайды. Балалық шағы соғыспен қатар өткендіктен, ақын тағдырдың ащы дәмін ерте татады("Неңді сенің аңсаймын,бала шағым?"). Мұқағалидің әкесі 1941ж Калиниград майданында қаза табады

Қазақ деген халыққа қара сөздің, өнімді өлеңнің, жырлы шумақтың ұшқындаған жалынын көрсеткен шебер бір ғасырдың бек бағыланы. Соғыс деген сұм апаттың сынына тап болған бұл оғылан жасымады. Жыр жырлайтын әлемнің бесігін он жасынан–ақ тербетіп, қанат қақты. Қаншама мазақ, азап оның тәнін жесе де, жанын жей алмады. Оның жанын жегідей жеген басқа жәйт болды. Ол қауіп–қарапайым қазақ арасындағы кертартпа кесапаттар, ірткі салар шіріктер, сөзін жасар бектер, басына бақ қонбаған қаракөздер. Адамдықтың ақ жалауын бәрінен үстем етуді арман еткен ақиық ақын осы күрмеулі мәселелерді тарқатып түйінін шешеді. Тауда туған төл перзент өз жерін, биік тауын, алтын тағын, жусан шөбін, шалқар көлін жауыздарға қияр деймісің?! Ақын аққудың ақ мамығын, ананың ақ махаббатын, көлдің бейғам тыныштығын бұзған харекеттерді қалай ашына сипаттаған десеңізші?... Табиғат құбылысын жандандыра, әндендіре, шабыттана жырға қосқан азулы ақын– шын шебер. Қарлығашым келдің бе? Дариға жүрек, Өмір–өзен, Мен сені сағынғанда, Шуағым менің секілді оқырман жүрегіне жол тартқан бұлтартпас бұл дүниелер– ұрпақтан мәңгі бірге жасар ұлы күш дерсіз... Ақынның тұңғыш өлеңдері “Қырман басында”, “Қойшы бала — Әкітай” ауданындағы “Советтік шекара” газетінде жарияланды (1949). “Інімнің ойы”, “Шебер” өлеңдері “Жастық жыры” атты жинаққа енді (1951). Алғаш Мұқағали талантын бағалаған Ә.Тәжібаев: “Өзіңнен де жігерлілеу, оттылау жас жеткіншек жеткенде, мақтанбасқа бола ма?!” деген еді (“Қазақ әдебиеті”, 18.3.1960). Мұқағалидің

“Ильич”, “Ақ қайың әні”, “Ару-ана”, “Мавр”, “Қырандастар, қош болыңдар”, “Чили-шуағым менің”, “Шекарада”, “Большевиктер”, “Өмірдастан”, “Арман”, “Шолпан”, “Досыма хат”, “Алтай-Атырау”, “Отаным, саған айтам”, “Райымбек! Райымбек!”, “Қашқын”, “Жер үстінен репортаж”, “Моцарт. Жан азасы” атты поэма-толғаулары бар. 650-ден астам лирикалық өлеңдерінде адам өмірінің мәні, әсемдік пен сұлулық, тазалық, ерлік, елдік, туған жер турасында терең толғаған. Ақын өмірінің соңғы кезеңінде жазған “Моцарт. Жан азасы” реквиемі пәлсапалық мазмұны, психологиялық тіні өзгеше туынды. “Табыт үні”, “Халық үні”, “Жесірлер үні”, “Бесік жыры” аталатын 4 бөлімді туындының әрбір бөлімінде бірде табыт, бірде жесір-Ана, бірде Жер-Бесік атынан Өмір мен өлім туралы философиялық пайымдаулар айтылған. Ақын Моцарт тағдырын тілге тиек ете отырып, өмір туралы өз жанының оптимистік рухын, әрбір адамның жан түкпіріндегі арман-әнін жеткізеді. Ақын қай тақырыпта жазса да жалған сезім, жылтырақ сөзге әуес болмады, ол туралы: “Мен жырламаймын, Сырласамын. Сыры бір замандаспен мұңдасамын. Көгендеп жыр қосағын, Келмейді жыр жасағым” немесе “Тіпті де мен емес-ті “Мен” дегенім... Өзгенің жаны-сырын ұғу үшін, Өзімді зерттегенді жөн көремін” дейді. Мұқағали шығармашылығының тіні “өзін-өзі” зерттеуден тұрады [1]. Ақын бір сөзінде: « Мен XXI ғасыр ұрпақтарының құрдасымен... Бәлкім, одан әрідегі ұрпақтардың туысымын да...» деген екен. Қандай жан тебірентер, ішкі дүниеңді елітіп елең еткізер сөздер. Жүректен шыққан сөз, риясыз мың жүрекке жол табады. Ақынның өзі өлгенмен де, сөзі өлмеді. Ізі суығанмен де, қаламынан туған туындының сиясы әлі кебе қоймады. Мұқағали дегенде жүректе бір шетсіз сезім, шексіз тебіреніс, толысқан толғаныс туады. Мұқағали – қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған қауырт заманда дүниеге келсе де, адам деген лақап атпен емес, адал атпен ғұмыр кеше білді. Ұрпақпен үндесіп, үнсіз тілдесіп, ымсыз – жымсыз байланысар жұп–жұмыр жауһар дүние тек Мұқағали ақында бар деп айтар едім. Мұқағали салған поэзия әлемі –аздырмайтын азық. Шуаққа бөлер шебер тілінің жалыны– жастар жанына жылу беріп келеді. Мұқағали салған жол өзге жолдан тым бөлек. Ол салған өзіндік әлем бір бөлек. Мұқағали –өзі бір ауқымдалар ерек...

ӘДЕБИЕТТЕР

1. www.kaztrk.kz

УДК 65.023.28

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЯ

Абдешов Д.Д., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы разграничения дна Каспийского моря с целью эффективного и взаимовыгодного сотрудничества в области торгового сотрудничества на Каспийском море..

Ключевые слова: экономическое сотрудничество, торговля, прикаспийские государства, предприниматель, экономический форум, конвенция.

Во время существования Советского Союза отношения на Каспии носили двусторонний характер и регулировались российско-персидским договором 1921 года и советско-иранским договором о торговле и мореплавании 1940 года. После распада СССР и появления на его пространстве, вокруг Каспийского моря, вместо одного четырех новых государств - Казахстана, Азербайджана, России и Туркменистана, сложилась новая геополитическая и геоэкономическая ситуация. Существовавший ранее режим Каспийского моря, закрепленный в упомянутых договорах, не отвечал изменившимся условиям и не мог регулировать отношения прибрежных государств на взаимовыгодной основе и в полном объеме, поскольку затрагивал лишь некоторые вопросы торгового мореплавания и рыболовства и не содержал никаких предписаний относительно таких компонентов правового статуса моря, как режим его дна и недр, воздушного пространства над ним, природоохранные нормы и многих иных.

Соответственно возникла необходимость выработки нового правового статуса моря в целях полноценного урегулирования всего комплекса возникших вопросов с учетом интересов пяти прибрежных государств. В период с 1992 года по 1996 год было проведено несколько встреч как в двустороннем, так и в многостороннем форматах, в ходе которых стороны обсуждали отдельные вопросы, связанные с Каспийским морем. По итогам совещания министров иностранных дел прикаспийских государств, состоявшегося в ноябре 1996 года в Ашхабаде, была создана Специальная рабочая группа по разработке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря на уровне заместителей министров иностранных дел прикаспийских государств (СРГ), главной задачей которой стало заполнение образовавшегося правового вакуума путем разработки и принятия упомянутой конвенции. Данный документ должен стать для всех прибрежных стран универсальной юридической основой, регулирующей все виды деятельности на Каспии. Заседания Специальной рабочей группы проводятся регулярно поочередно на территории каждого прикаспийского государства. Вопросы сотрудничества прикаспийских государств на море, в том числе различные аспекты правового статуса Каспия, обсуждаются также и на самом высоком уровне. Так, к настоящему времени состоялось четыре саммита «каспийской пятерки». К важным итогам второго каспийского саммита (г. Тегеран, 2007 год) следует отнести принятие итоговой декларации, которая впервые закрепила на высшем политическом уровне имеющиеся договоренности государств по основным вопросам правового статуса Каспия, безопасности и стабильности на море, а также позицию прикаспийских государств по актуальным международным вопросам. В рамках третьего каспийского саммита,

прошедшего в Баку в 2010 году, были подписаны Совместное заявление президентов, а также Соглашение о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море. Являясь рамочным документом, оно создает правовой фундамент для регламентации взаимодействия прибрежных государств в обеспечении безопасности и борьбе с противоправной деятельностью на Каспии, закрепив основные области и формы сотрудничества в этих областях [1].

В Совместном заявлении лидеры «каспийской пятерки» вновь подтвердили приверженность позициям, отраженным в декларации второго саммита, и отметили необходимость скорейшего завершения работы над конвенцией о правовом статусе Каспийского моря. Что касается вопросов разграничения дна Каспия, то на сегодня уже заключены соответствующие соглашения между Казахстаном, Азербайджаном и Россией, которые стали новым этапом в переговорном процессе, заложив основу нормативно-правового закрепления секторального раздела дна между прибрежными государствами. Согласно положениям заключенных международных договоров стороны обладают исключительными правами на добычу нефти и газа в своих секторах дна. Принятие таких норм позволяет нашим странам на договорно-правовой основе производить разработку углеводородов Каспия и обеспечивает необходимые правовые условия и надежные гарантии для всех участников данного процесса. В вопросах обеспечения экологической безопасности Каспия следует отметить принятие в 2003 году Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря.

В ней заложены основные положения по регулированию антропогенного воздействия на морскую среду, вопросам охраны биологических ресурсов и общему взаимодействию между сторонами в отношении мероприятий по охране экологической системы Каспия. В целях расширения договорной базы сотрудничества в области охраны окружающей среды были также подписаны протоколы к Рамочной конвенции: о региональной готовности, реагировании и сотрудничестве в случае инцидентов, вызывающих загрязнение нефтью, а также по защите Каспийского моря от загрязнения из наземных источников и в результате осуществляемой на суше деятельности [2].

Сторонами продолжается согласование проектов протоколов к Рамочной конвенции, касающихся сохранения биологического разнообразия и оценки воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте. Пятисторонние переговоры - довольно сложный процесс, поскольку каждое из государств имеет свои цели, задачи и национальные интересы. При этом в каспийских переговорах для решения любых вопросов, связанных со статусом моря, избран принцип консенсуса, то есть учета мнений пяти сторон одновременно. Несмотря на это, можно с удовлетворением констатировать, что степень взаимопонимания и взаимодействия достаточно высокая. В активном ключе переговоры продолжаются как в многостороннем, так и в двустороннем форматах, и прогресс в данном случае очевиден. Вместе с тем неопределенность правового статуса Каспия требует от прикаспийских государств дальнейших конструктивных шагов в нахождении взаимоприемлемых решений в пятистороннем формате. В последнее время проводится результативная работа по подготовке к проведению четвертого каспийского саммита, намеченного на 29 сентября текущего года в Астрахани, как в рамках Специальной рабочей группы по разработке Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, так и в формате других переговорных механизмов.

С данным мероприятием связываются большие надежды в плане возможности согласования перечня принципов, в соответствии с которыми будет осуществляться деятельность сторон на море и, следовательно, которые будут заложены в основу Конвенции о правовом статусе Каспия. Сегодня уже практически закончена работа по трем пятисторонним соглашениям в области защиты биологических ресурсов, в сфере реагирования на чрезвычайные ситуации в море, а также о сотрудничестве по вопросам гидрометеорологии Каспия. С большой долей вероятности документы могут быть подписаны в ходе предстоящей встречи.

Все это, безусловно, позволит придать дополнительный положительный импульс работе над проектом Конвенции о правовом статусе Каспийского моря, поскольку согласование на высшем уровне наиболее принципиальных вопросов позволит в ближайшей перспективе выйти на подписание данного основополагающего международного договора. Разработка месторождений Каспийского моря требует решения вопроса о его правовом статусе [3].

ЛИТЕРАТУРА

1. Баркелиев Т. Главные экологические проблемы Каспийского моря / Т.Баркелиев // Экспертиза – 2018г.

2. Рожков И.С. Ретроспектива каспийских саммитов: от стабильности к прогрессу. Проблемы постсоветского пространства. 2017;4(3):210-220

3. Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря. М., Исследование ЦМИ МГИМО, 2013, № 8, с. 3

УДК 65.023.28

ПРИКАСПИЙСКИЕ ТОРГОВО – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ

Абдешов Д.Д., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассмотрены процессы модернизации экономики Казахстана за период независимости, а также их взаимоотношения с экономическими партнерами прикаспийских регионов.

Ключевые слова: Каспийский регион, модернизация экономики, ресурсная модель развития, стратегия развития, внешнеторговое партнёрство, электроэнергия

В условиях усиливающихся кризисных тенденций казахстанской экономике необходимо разработать и предпринять комплексные меры не только по поддержанию, но и по интенсификации развития системообразующей отрасли отечественной экономики - нефтегазодобывающего сектора. При этом, первоочередное значение будет иметь формирование обновленной стратегии развития каспийских областей РК, как наиболее нефтегазоносных территорий страны [1].

Казахстан входит в число основных внешнеторговых партнеров России. По данным ФТС России, в 2014 г. объем взаимной торговли по сравнению с 2013 г. уменьшился на 10,5% и составил 21,1 млрд. долл. США. Российские поставки сократились на 21,2% (13,9 млрд. долл. США), при этом ввоз из Казахстана увеличился на 21,6% (7,2 млрд. долл. США). Снижение объемов российско-казахстанской торговли в значительной мере объясняется тем, что с 2014 г. в ней не учитываются российские транзитные поставки углеводородов через территорию Казахстана, без которых товарооборот вырос на 3,0% (15,62 млрд. долл. США).

В январе-сентябре 2017 г. произошло сокращение стоимостных показателей взаимной торговли, что главным образом связано с изменением курса рубля – товарооборот по сравнению с аналогичным периодом прошлого года сократился на 26,2% (составил 12,0 млрд. долл. США), российские поставки снизились на 23,2% (составили 8,1 млрд. долл. США), ввоз из Казахстана упал на 31,7% (равен 3,9 млрд. долл. США). При этом в физических объемах в январе-сентябре 2017 г. поставки из России в Казахстан увеличились на 10,7%, а взаимные поставки и ввоз из Казахстана в Россию уменьшились на 3,0% и 7,4% соответственно. В рублевом исчислении

внешнеторговый оборот России и Казахстана в январе-сентябре 2017 г. по сравнению с аналогичным периодом 2014 г. увеличился на 22,3% и достиг 705,2 млрд. рублей. Поставки из России выросли на 27,5% (до 479,5 млрд. рублей), из Казахстана – на 12,5 % (до 225,6 млрд. рублей).

В структуре российских поставок в Казахстан (по данным ФТС России, в январе-сентябре 2017 г.) в стоимостном выражении основную долю составили машины, оборудование, транспортные средства – 28,0%, минеральные продукты – 18,6%, металлы и изделия из них – 15,7%, продукция химической промышленности – 13,2%, продовольственные товары и сельхозсырье – 11,7%.

В структуре ввоза товаров из Казахстана в Россию в стоимостном выражении основную долю составили минеральные продукты – 50,6%, продукция химической промышленности, каучук – 18,6%, металлы и изделий из них – 14,8%, машины, оборудование, транспортные средства – 6,7%, жемчуг, драгоценные камни, металлы – 3,7%, продовольственные товары и сельхозсырье – 3,3%.

Особо активный и масштабный характер носит взаимодействие с Казахстаном в отраслях топливно-энергетического комплекса. Через территорию России осуществляется основной объем транзита казахстанской нефти на внешние рынки.

Транзит осуществляется на основании долгосрочного межправительственного Соглашения от 7 июня 2002 г.: по нефтепроводу Атырау-Самара не менее 15,5 млн. тонн в год; по системе нефтепроводов Махачкала-Тихорецк-Новороссийск – до 5,5 млн. тонн в год.

Транзит казахстанской нефти через территорию России осуществляется также в рамках Каспийского трубопроводного консорциума (КТК). На 50 процентов КТК принадлежит правительствам России и Казахстана и на 50 процентов - добывающим компаниям, которые финансировали ввод в строй первой очереди проекта.

Сотрудничество в газовой области осуществляется в рамках долгосрочного межправительственного Соглашения от 28 ноября 2001 г.

С 2002 г. ЗАО «КазРосГаз» (совместное предприятие «Газпрома» и казахстанской «НК «КазМунайГаз») осуществляет поставки сырого газа Карачаганакского месторождения для переработки на Оренбургский газоперерабатывающий завод.

С 2000 г. энергосистемы России и Казахстана работают в параллельном режиме. Осуществляются взаимные поставки электроэнергии и угля.

В июле 2005 г. стороны договорились о создании российско-казахстанского совместного предприятия на базе ОАО «Станция Экибастузская ГРЭС-2» и о разработке Программы создания общего рынка электрической энергии России и Казахстана.

С 2002 г. реализуется проект по сотрудничеству в совместной добыче урана на казахстанских месторождениях. Действует совместное казахстанско-российско-киргизское предприятие - ЗАО «Заречное» (проектная мощность - 500 тонн урана в год, стоимость - около 36 млн. долл.).

В соответствии с принятым президентами России и Казахстана в Санкт-Петербурге в январе 2006 г. Совместным заявлением о развитии сотрудничества в области мирного использования ядерной энергии, сторонами первоначально был подготовлен план–график действий по интеграции предприятий ядерно-промышленных комплексов двух стран. На его основе реализуется Комплексная программа сотрудничества в области использования атомной энергии в мирных целях.

В соответствии с Соглашением между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о создании Международного центра по

обогащению урана от 10 мая 2007 года на территории России создан и функционирует такой центр.

Из 85 субъектов Федерации 76 имеют торгово-экономические связи с казахстанскими партнерами. Наиболее активно развивают сотрудничество субъекты Российской Федерации, непосредственно граничащие с Казахстаном. Сотрудничество между ними осуществляется, в частности, на основе трансграничных экономических схем: поставки Казахстаном экибастузского угля на электростанции Урала и Сибири с отправкой в обратном направлении электроэнергии, поставки казахстанского минерального сырья на горно-металлургические предприятия Южного Урала в обмен на их готовую продукцию, поставки Казахстаном нефти и газового конденсата на перерабатывающие предприятия Самары, Оренбургской области и Башкирии под встречные поступления нефтепродуктов и газа [2].

На межрегиональную и приграничную торговлю приходится порядка 70% двустороннего российско-казахстанского товарооборота.

Приток российских прямых инвестиций в Республику Казахстан за период 2005-2014 гг. составил 9,1 млрд. долл. США, а казахстанских в Россию – 2,9 млрд. долл. США.

Иностранные инвестиции представлены во всех отраслях казахстанской экономики, где работает более 20 крупных компаний России, а всего по состоянию на 1 ноября 2015 г. в Казахстане действует 5852 предприятия с российским участием (приоритет – добыча нефти и газа, обрабатывающая промышленность, транспорт, связь, машиностроение, сотрудничество в космической сфере, мирном использовании атомной энергии).

В казахстанскую экономику вкладывают такие крупные российские компании как ОАО НК «Лукойл» (5 млрд. долл. США), ОАО «Газпром» (1 млрд. долл. США), ОАО «ИНТЕР РАО ЕЭС» (0,2 млрд. долл. США), ОАО «Русал» (0,4 млрд. долл. США). Активную инвестиционную деятельность ведут в Республике Казахстан Госкорпорация «Росатом», ОАО «Роснефть», ОАО «Банк ВТБ», ВЭБ, ОАО «Мечел», ОАО «Северсталь» и многие другие.

Снятию финансовых барьеров и расширению инвестиционного сотрудничества призван способствовать Евразийский банк развития, соглашение об учреждении которого подписано Россией и Казахстаном в январе 2006 г. в Астане. Уставной капитал банка составляет 1,5 млрд. долл. США, при этом Россия внесла 1 млрд. долл. США, Казахстан – 0,5 млрд. долл. США. Головной офис банка размещен в Алма-Ате.

Федеральные органы исполнительной власти и заинтересованные организации осуществляют Программу долгосрочного экономического сотрудничества между Российской Федерацией и Республикой Казахстан (до 2020 г.), подписанную 25 ноября 2011 г. в Астане. Ведется работа по проекту формирования российско-казахстанского фонда нанотехнологий, по созданию в Казахстане совместного вагоностроительного производства, организации совместного предприятия по сборке вертолетов Ка-226Т и строительству завода полного цикла производства автомобилей, продолжается формирование общего рынка электрической энергии России и Казахстана. Наряду с этим рассматриваются возможности создания совместных производств, привлечения инвестиций (технологий) с последующим выходом на рынки третьих стран в металлургической, горнодобывающей, химической, легкой, медицинской, фармацевтической, деревообрабатывающей, машиностроительной промышленности.

С 1997 г. функционирует российско-казахстанская Межправительственная комиссия по сотрудничеству (МПК), 17-ое заседание которой под председательством Первого заместителя Председателя Правительства Российской Федерации И.И.Шувалова и Первого заместителя Премьер-министра Республики Казахстан

Б.А.Сагинтаева прошло 3 декабря 2014 г. в г. Астане. 14 октября 2015 г. в г. Астане состоялась встреча сопредседателей МПК, а очередное 18-е заседание предполагается провести до конца текущего года в России.

В рамках МПК функционируют подкомиссии по транспорту, межрегиональному и приграничному сотрудничеству, инвестиционному и банковскому сотрудничеству, ВТС, по сотрудничеству в сфере науки и новых технологий, в области ТЭК, в области промышленности[3].

ЛИТЕРАТУРА

1.Баркелиев Т. Главные экологические проблемы Каспийского моря / Т.Баркелиев // Экспертиза – 2018г.

2.Рожков И.С. Ретроспектива каспийских саммитов: от стабильности к прогрессу. Проблемы постсоветского пространства. 2017;4(3):210-220

3. Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря. М., Исследование ЦМИ МГИМО, 2013, № 8, с. 3

УДК 378.74

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГИОНАХ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Абдолқайымқызы Ш., студент, КГУТИ им. Ш.Есенова, г.Актау
Научный руководитель: Абдешов Д.Д., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматриваются пятистороннего взаимодействия морских администраций прибрежных государств с целью эффективного и взаимовыгодного сотрудничества в области международного торгового сотрудничества на Каспийском море..

Ключевые слова: международное сотрудничество, торговля, прикаспийские государства, предприниматель, экономический форум, конвенция.

12 августа 2018 года в Актау состоялся Пятый каспийский саммит, в котором приняли участие Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, Президент Исламской Республики Иран Хасан Рухани, Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев, Президент Российской Федерации Владимир Путин, Президент Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедов. [1].

В развитие решений каспийских саммитов в Ашхабаде (2002 год), Тегеране (2007 год), Баку (2010 год) и Астрахани (2014 год) в традиционной атмосфере дружбы, доверия и добрососедства состоялось обсуждение наиболее важных вопросов пятистороннего сотрудничества в регионе Каспийского моря, обмен мнениями по актуальным международным темам.

Главным событием встречи на высшем уровне стало подписание лидерами пяти государств базового международного договора, выработанного на основе консенсуса и взаимного учета интересов всех сторон, - Конвенции о правовом статусе Каспийского моря. Этот основополагающий документ создает новый, отвечающий современным требованиям и нацеленный на дальнейшую интенсификацию всестороннего взаимодействия прибрежных стран.

В целях эффективного выполнения Конвенции о правовом статусе Каспийского моря и обзора различных аспектов сотрудничества на Каспии Президентами принято

решение о создании механизма пятисторонних регулярных консультаций под эгидой министерств иностранных дел на уровне заместителей министров иностранных дел/полномочных представителей прикаспийских государств и проведении первых консультаций не позднее шести месяцев со дня подписания Конвенции. В первоочередном порядке поручено приступить к разработке и согласованию проекта соглашения, касающегося методики установления прямых исходных линий. [2].

Важным было воспринято подписание на Пятом каспийском саммите Соглашения между правительствами прикаспийских государств о торгово-экономическом сотрудничестве и Соглашения между правительствами прикаспийских государств о сотрудничестве в области транспорта, способствующих дальнейшему укреплению и развитию взаимодействия прибрежных государств в промышленной, торговой, энергетической, транспортно-логистической, инновационной, туристической, информационной и других сферах, представляющих интерес. Для реализации этих соглашений на регулярной основе будут проводиться встречи компетентных ведомств прикаспийских государств. С целью развития контактов между предпринимателями и бизнес-структурами пяти стран предложено провести первый Каспийский экономический форум в 2019 году в Туркменистане.

Подчеркнута важность организации регулярного пятистороннего взаимодействия морских администраций прибрежных государств с целью эффективного и взаимовыгодного сотрудничества в области морского транспорта на Каспийском море. Отмечена необходимость подготовки пятистороннего соглашения о сотрудничестве в сфере морского транспорта на Каспии.

Подписание в ходе саммита межправительственного Соглашения о предотвращении инцидентов на Каспийском море нацелено на реализацию базовых принципов взаимодействия государств – уважения суверенитета, территориальной целостности, ненанесения ущерба безопасности друг друга, соблюдения согласованных мер доверия в сфере военной деятельности в духе предсказуемости и транспарентности в соответствии с общими усилиями по упрочению региональной безопасности и стабильности.

В целях обеспечения интересов прибрежных государств в сфере безопасности Президенты подтвердили необходимость разработки и принятия согласованных мер доверия на Каспии в области военной деятельности на море.

Президентами подписаны протоколы о сотрудничестве в области борьбы с терроризмом, организованной преступностью, о взаимодействии пограничных ведомств к Соглашению о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море от 18 ноября 2010 года, направленных на противодействие актуальным вызовам и угрозам, а также на пресечение противоправной деятельности.

Уделено внимание вопросам состояния окружающей среды на Каспии. Констатировано, что важнейшим итогом усилий прикаспийских государств на этом направлении стало подписание 20 июля 2018 года в Москве Протокола по оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте к Рамочной конвенции по защите морской среды Каспийского моря от 4 ноября 2003 года. Поручено завершить внутригосударственные процедуры для вступления в силу принятых протоколов к ней, а также процесс размещения Секретариата Конвенции на территории прикаспийских государств на ротационной основе. [3].

Главы государств приветствовали вступление в силу подписанных на Астраханском саммите 29 сентября 2014 года соглашений о сохранении и рациональном использовании водных биологических ресурсов, о сотрудничестве в сфере предупреждения и ликвидации чрезвычайных ситуаций, а также о сотрудничестве в области гидрометеорологии. Практическая реализация этих

документов способствует повышению защищенности Каспийского моря от угроз природного и техногенного характера, снижению рисков для его уникальной морской среды и биологического разнообразия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баркелиев Т. Главные экологические проблемы Каспийского моря / Т.Баркелиев // Экспертиза – 2018г.

2. Рожков И.С. Ретроспектива каспийских саммитов: от стабильности к прогрессу. Проблемы постсоветского пространства. 2017;4(3):210-220

3. Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря. М., Исследование ЦМИ МГИМО, 2013, № 8, с. 3

УДК 363.27

ТРАНСФОРМАЦИЯ КАСПИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аманбаева А., студент, КГУТИ им. Ш.Есенова, г.Актау
Научный руководитель: Абдешов Д.Д., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматриваются, вопросы прошедшего саммит в Актау по определению статуса Каспийского моря, который показал, что все страны региона нацелены на конструктивный диалог и сотрудничество.

Ключевые слова: энергоресурсы, шельф Каспия, «каспийской пятерки» межправительственное соглашение, торгово-экономическое сотрудничество.

Прошедший саммит в Актау по определению статуса Каспийского моря показал, что все страны региона нацелены на конструктивный диалог и сотрудничество

Как отмечают эксперты, Каспийский регион в XXI веке обещает стать главным поставщиком энергоресурсов на мировой рынок. Запасы имеющихся здесь углеводородных ресурсов оцениваются по-разному, но все эксперты сходятся во мнении, что этот регион может выйти на 3-е место в мире по добыче энергоресурсов после Ближнего Востока и Сибири [1].

Крупнейшие прогнозные региональные запасы нефти и газа сосредоточены на территории Туркменистана (6,5 млрд тонн нефти и 5,5 трлн куб. м газа, 4-е место в мире по разведанным газовым запасам), Казахстана (6 млрд тонн нефти и 2 трлн куб. м газа) и Азербайджана (3,5–5 млрд тонн нефти и 600 млрд куб. м газа). Российские запасы нефти на Каспии до открытия в январе 1998 года потенциально нефтеносных структур в северном секторе моря оценивались в 1 млрд тонн. Иранские запасы еще меньше. По самому шельфу Каспия разведанные запасы составляют 12 млрд тонн условного топлива.

Стоит отметить, что в октябре 1992 года на встрече глав государств и правительств пяти прикаспийских государств, состоявшейся в Тегеране по инициативе Ирана, стороны впервые обсудили вопрос о перспективах создания Организации каспийского экономического сотрудничества. Одним из основных направлений ее деятельности должно было стать взаимодействие в сфере разработки нефти и газа Каспия. Предполагалось, что в рамках этой организации будет развиваться также сотрудничество в области судоходства, использования биологических ресурсов, защиты окружающей среды.

Также сейчас правительства пяти прикаспийских государств должны одобрить межправительственное соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве. Цель соглашения – формирование международно-правовой базы торгово-экономических отношений в сферах промышленности, сельского хозяйства, торговли, туризма и других отраслях экономик государств-сторон, представляющих взаимный интерес [2].

В ходе Четвертого Каспийского саммита, который состоялся в Астрахани 29 сентября 2014 года, Туркменистаном была выдвинута инициатива о разработке странами «каспийской пятерки» межправительственного соглашения о торгово-экономическом сотрудничестве. Инициатива была поддержана всеми сторонами.

Понимая экономические перспективы своего географического расположения, страны Каспийского региона активно развивают свою портовую инфраструктуру. Имеющаяся портовая инфраструктура Казахстана – порты Актау, пропускная способность 19,5 миллиона тонн в год, и Курык, шесть миллионов тонн в год, – позволяет сократить время движения по морю на четыре часа. Необходимость модернизации своих морских портов понимают и другие страны Каспийского бассейна. Бакинский международный морской торговый порт также является составной частью Транскаспийского межтранспортного маршрута, реализуемого в рамках проекта «Новый Великий шелковый путь». Ожидается, что по итогам 2018 года он обработает более пяти миллионов тонн грузов. С целью эффективного использования транзитных возможностей Азербайджана в поселке Алят строятся новые терминалы и зона свободной торговли. Доля перевалки грузов, идущих через Россию, в ее каспийских портах составляет лишь 0,8%.

30 марта 2017 года состоялась церемония открытия нового портового комплекса на территории этой СЭЗ. Данный объект оснащен 22 причалами. На финальных стадиях ввода этого нового порта в эксплуатацию его пропускная способность составит 15 миллионов тонн грузов в год. Таким образом, в настоящее время страны Каспийского региона, учитывая растущий интерес Китая к переориентации своей торговли на Евразию в рамках проекта «Экономический пояс Шелкового пути», уже перешли от обсуждения планов и перспектив транспортного сотрудничества к поступательной реализации масштабных проектов в направлении модернизации береговой инфраструктуры [3].

Конвенция регулирует весь комплекс вопросов, связанных с правами и обязательствами прибрежных государств в отношении использования Каспийского моря, включая его воды, дно, недра, природные ресурсы и воздушное пространство над ним. Установлены территориальные воды шириной 15 морских миль, а их внешние границы обретают статус государственных. К территориальным водам примыкают 10-мильные рыболовные зоны, где каждое государство обладает исключительными правами на промысел. За пределами рыболовных зон сохраняется общее водное пространство. Вне морских государственных границ будет действовать свобода мореплавания для судов под флагами прибрежных стран.

Стоит отметить, что в соответствии с Актауской конвенцией создается механизм пятисторонних регулярных консультаций под эгидой МИДов в целях выполнения этого основополагающего документа и обзора различных аспектов сотрудничества на Каспии. Накануне саммита министры иностранных дел договорились создать рабочую группу высокого уровня по вопросам Каспийского моря. Первое заседание планируется провести уже в ноябре этого года в Азербайджане. В первоочередном порядке группа приступит к согласованию очень важного пятистороннего соглашения, касающегося методики установления прямых исходных линий на Каспии.

Учитывая, что стороны достигли взаимопонимания и прогресса по всем ключевым вопросам повестки дня, на передний план выходит взаимовыгодное

экономическое взаимодействие на Каспии во имя интересов народов этого региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семедов, С. А. Международно-правовой статус Каспийского моря / С. А. Семедов // Обозреватель - Observer. - 2015. - № 4. - С. 75.

2. Каспийская нефть и международная безопасность. - Вып. 2 // Материалы Международной конференции. - М.: Федерация мира и согласия, 2015.

3. Федоров Ю.Е. Правовой статус Каспийского моря. М., Исследование ЦМИ МГИМО, 2017, № 8, с. 3

ӘОЖ 339.5

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САУДА АЙНАЛЫМЫН ТАЛДАУ

Абдиева С.Р. Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Аңдатпа. Маңғыстау облысының сыртқы сауда айналымы, экспорт, импорт, экспорттық-импорттық операциялар, экспорттық операциялар, импорттық операциялар талдау жасалды.

Түйінді сөздер: сыртқы сауда айналымы, экспорт, импорт, экспорттық-импорттық операциялар, экспорттық операциялар, импорттық операциялар.

Маңғыстау облысы - Қазақстан Республикасының қиыр оңтүстік-батысында орналасқан ірі әкімшілік бірлігі. Облыстың батысы мен солтүстігін қоршай орналасқан Каспий теңізі арқылы Әзербайжан Республикасы, Иран Ислам Республикасы, Рессей Федерациясы шекаралас болса, Түрікменстан Республикасымен Каспий теңізі арқылы да, құрлықта оңтүстігінде, оңтүстік-шығысында Өзбекістан (Қарақалпақстан), солтүстігі мен солтүстік-шығысында Атырау, Ақтөбе облыстарымен шектеседі.

Маңғыстау облысы әлемнің 86 елімен экспорттық-импорттық операцияларды, оның ішінде әлемнің 38 елімен экспорттық операцияларды, ал 76 елімен импорттық операцияларды жүзеге асырады.

Маңғыстау облысының 2017 жылы қаңтар-желтоқсан айында сыртқы сауда айналымы 4,4 млрд. АҚШ долл., оның ішінде экспорт – 4,2 млрд. АҚШ долл., ал импорт – 204,5 млн. АҚШ долл. құрады. Ұқсас кезеңімен салыстырғанда, сыртқы сауда айналымы 122,2%-ға өскен (2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда айналымы 3,6 млрд. АҚШ долларын құраған) экспорт 123,5%-ға көбейген (2016 жылғы қаңтар-желтоқсанда бұл көрсеткіш 3,4 млрд. АҚШ долларын құраған), ал импорт - 57,3% азайған (2016 қаңтар-желтоқсанда бұл көрсеткіш 478,4 млн. АҚШ долларын құраған).

Тауар айналымының едәуір азаюы өнімдер экспортының төмендеуіне, мұнай бағасының өсуіне байланысты болды. Бұл жағдай өңірдегі мұнай компанияларының мұнай өнімдерінің экспорт көлемін азайтуына әкелді.

2017 жылы Маңғыстау облысында Армения, АҚШ, Түркия, Иран, Қытай, Германия, Нидерланд, Италия, Әзірбайжан, Франция және Аустралия сияқты алыс және жақын шетелдердің 11 елінің сауда-экономикалық миссиясы жұмысын ұйымдастыру қамтамасыз етілді [2].

млрд.АҚШ доллары

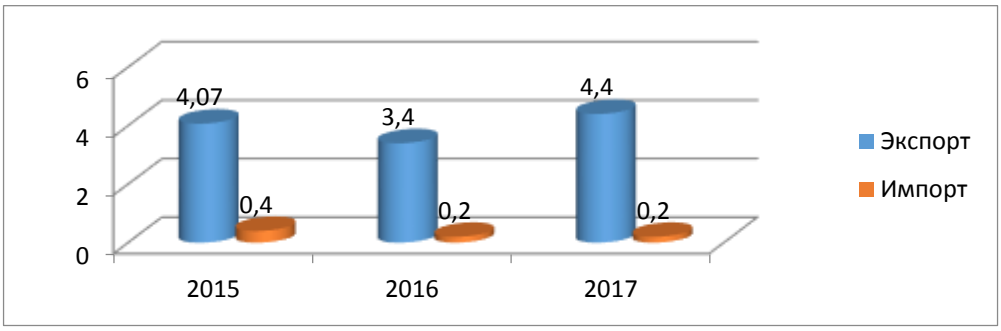

Сурет 1. Маңғыстау облысының сыртқы сауда көрсеткіштерінің негізгі серпіні. млн.АҚШ доллары

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерімен сыртқы сауда көлемінің төмендегідей байқалады. Сонымен бірге алыс шет елдермен сыртқы сауда байланыстары нығайғаны және дамығаны байқалады.

2017 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында Евразиялық экономикалық одақ елдерімен өзара сауда 140793,7 млн. АҚШ долларын құрады. Оның ішінде экспорт бойынша 8996,7 млн. АҚШ долларын құрады, ал импорт бойынша 131797 млн. АҚШ долларын құрады (1 кесте).

Кесте 1 – ЕАЭО елдері бойынша өзара саудасының негізгі көрсеткіштері*

мың АҚШ доллары

	Тауар айналымы		Экспорт		Импорт	
	барлығы	тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмағы, %	барлығы	тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмағы, %	барлығы	тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмағы, %
Барлығы:	140 793,7	100,0	8 996,7	100,0	131 797,0	100,0
оның ішінде:						
Ресей	132 210,7	93,9	8 452,6	94,0	123 758,0	93,9
Беларусь	7 946,8	5,6	3,0	0,0	7 943,8	6,0
Армения	-	-	-	-	-	-
Қырғызстан	636,2	0,5	541,0	6,0	95,1	0,1

* *Алдын-ала мәліметтер.*

2 кестеде Маңғыстау облысының Елдің тобы бойынша сыртқы сауда айналымының 2015-2017 жылдар арасындасындағы құрылымын көріп отырмыз.

Кесте 2 – Елдің тобы бойынша сыртқы сауда айналымының құрылымы.

млн. АҚШ доллары

	2015	**2016**	**2017**
Барлығы	4 555 634,4	3 709 459,3	4 416 222,3
ТМД елдері	35 797,4	80 593,3	89 191,4
Әлемнің басқа елдері	4 458 437,4	3 628 866,0	4 327 030,9

Еуропа	4 033 293,6	3 369 302,2	3 984 975,6
ЕО елдері	1 653 997,0	1 303 359,6	1 363 926,9
ЕО елдеріне жатпайтын	2 379 296,6	2 065 942,5	2 621 048,7
Азия	394 065,4	189 448,2	296 261,7
Америка	28 177,5	69 522,0	45 448,1
Африка	899,6	425,3	33,1
Австралия және Океания	2 001,4	168,3	312,4

Маңғыстау облысының 2017 жылғы экспорттағы негізгі сауда әріптестері Швейцария (59,2%), Румыния (13%), Италия (8,1%), Нидерланд (5%), Греция (2,2%), Украина (1,5%), Сингапур (1,5%), Австрия (1,3%), АҚШ (2%), Испания (1,2%),, қалған 5,7% өзге мемлекеттер 2 суреттен көреміз.

пайызбен

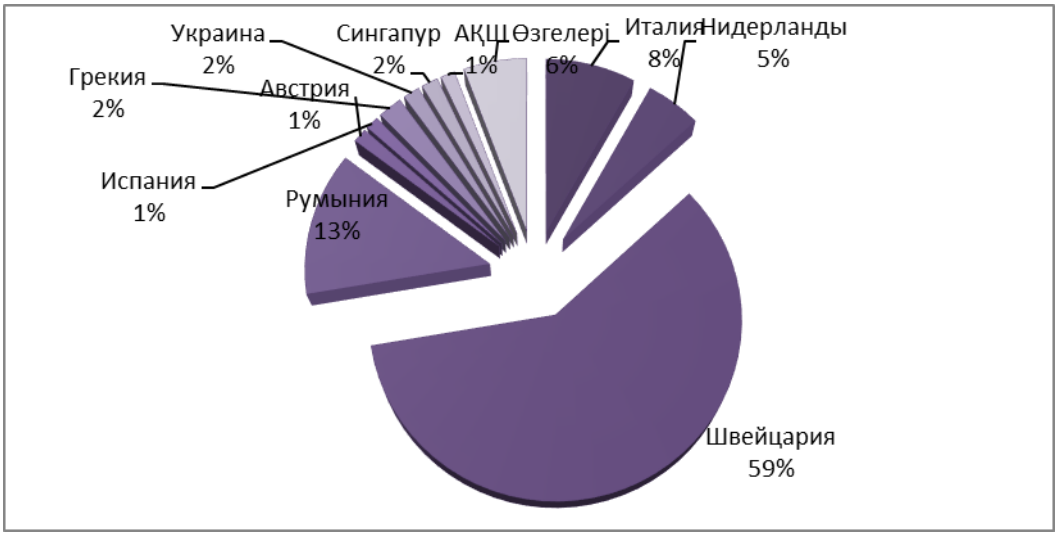

Сурет 2. 2017 жылғы экспорттағы негізгі сауда әріптестерінің үлесі

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы импорттағы негізгі сауда әріптестері Ресей (34%), Қытай (18%), Германия (6%), АҚШ (5%), Уракина (3%), Франция (3%), Корея Республикасы (3%), Италия (2%), Түркия (2%), Жапония (2%), Беларусь (2%), Өзбекстан (3%), Біріккен Корольдік (1%) қалған 16% өзге мемлекеттер құрағандығын 3 суреттен көреміз.

пайызбен

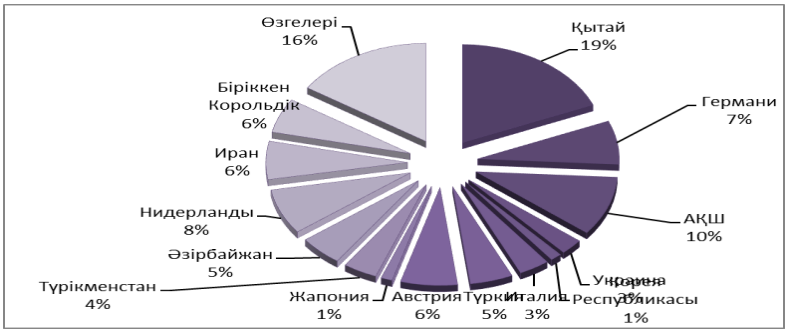

Сурет 3. 2014 жылғы импорттағы негізгі сауда әріптестерінің үлесі

Экспорттағы негізгі тауар топтарының үлесі минералдық өнімдердің үлес салмағы - 80% құрады, металлдар және олардан жасалған бұйымдар – 8,5%, химиялық өнім және олармен байланысты өнеркәсіп салалары (каучуктерді және пластмассаларды қосқанда) - 4%, ең төменгі үлесті 1,4% өзге тауарлар құрағандығын 4 суреттен көреміз.

пайызбен

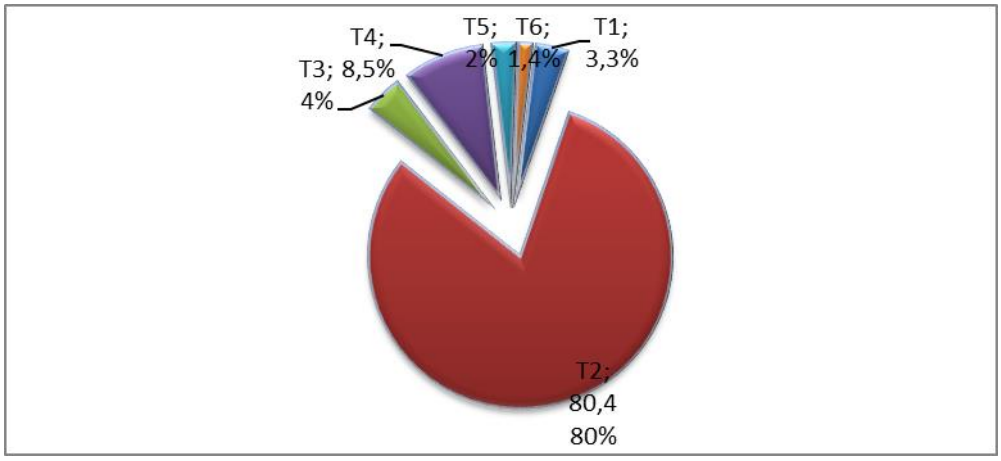

Сурет 4. Экспорттағы негізгі тауар топтарының үлесі

Т1 - мал және өсімдіктер өнімдері, дайын азық-түлік тауарлары

Т2 - минералдық өнімдер

Т3 - химиялық өнім және олармен байланысты өнеркәсіп салалары (каучуктерді және пластмассаларды қосқанда)

Т4 - металлдар және олардан жасалған бұйымдар

Т5 - машиналар, жабдық, көлік құралдары, аспаптар және аппараттар

Т6 - өзге тауарлар [2].

Импорттағы негізгі тауар топтарының үлесі арасынан машиналар, жабдық, көлік құралдары, аспаптар және аппараттар – 44%, химиялық өнім және олармен байланысты өнеркәсіп салалары (каучуктерді және пластмассаларды қосқанда) - 14%, мал және өсімдіктер өнімдері, дайын азық-түлік тауарлары – 13,9% ең төменгі үлесті 7,3% минералдық өнімдер құрағандығын 5 суреттен көреміз.

пайызбен

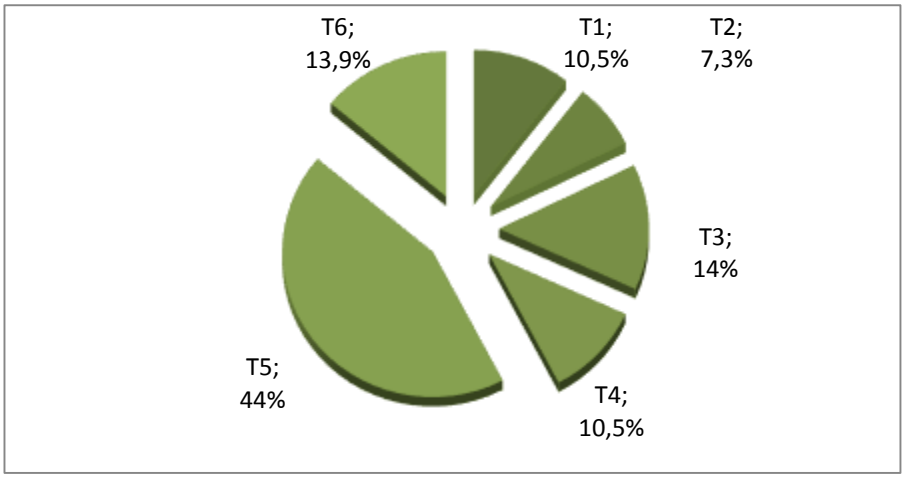

Сурет 5. Импорттағы негізгі тауар топтарының үлесі

Т1 - мал және өсімдіктер өнімдері, дайын азық-түлік тауарлары

Т2 - минералдық өнімдер

Т3 - химиялық өнім және олармен байланысты өнеркәсіп салалары (каучуктерді және пластмассаларды қосқанда)

Т4 - металлдар және олардан жасалған бұйымдар

Т5 - машиналар, жабдық, көлік құралдары, аспаптар және аппараттар

Т6 - өзге тауарлар

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н. К. Мамыров, А. Н. Саханова, М. С. Ахметова, Л. Брузати Государство и бизнес. Менеджмент государственного сектора. Книга 3, Алматы, 2002 год;

2. www.stat.gov.kz.

ӘОЖ 33.330.3

КАСПИЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ: МӘНІ, БОЛАШАҒЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алибеков Дастан Сериккалиевич, Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аңдатпа: Ғылыми мақалада Каспий маңы мемлекеттеріне сан алуан экономикалық жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымының мәні мен даму мәселелері қарастырылады.

Түйінді сөздер: экономикалық ынтымақтастық, экономикалық саясат, экономикалық ұйым.

Елімізде бірнеше жылдан бері Каспий мемлекеттерінің ынтымақтастығына қатысты көтеріліп жүрген мәселелердің бірі бұл Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын құру.

1992 жылыдың қазан айында Иранның Ислам Республикасының бастамасы бойынша Тегеренда өткен бес Каспий маңы мемлекеттерінің, мемлекет және үкімет басшыларының кездесуінде тараптар алғаш Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын құру перспективалары туралы мәселені талқылаған болатын. Жаңа ұйым қызметінің негізгі бағыттарының бірі Каспий теңізінде мұнай мен газды өндіру саласындағы өзара іс-қимыл болып табылады. Сонымен қатар осы ұйым шеңберінде теңіз арқылы тасымалдау, биологиялық ресурстарды пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастықты дамыту жоспарланған болатын. Алайда Әзірбайжан Республикасының алдымен Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін шешу керек деген позициясы негізінде бұл жоспар жүзеге асырылмады

Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын құру мәселесі 2007 жылы Тегеранда Каспий маңы мемлекеттерінің екінші саммитінде қайтадан көтерілген болатын. Бұл идеяның ары қарау дамуы 2008 жылдың 3-4 қазанда, Ресей Федерациясының Астрахань қаласында өткен Каспий маңы мемлекеттері Үкіметаралық экономикалық конференциясында жалғасын тапқан.

Каспий экономикалық ынтымақтастығы ұйымын құру шеңберінде ынтымақтастықтың мақсаттары, міндеттері, проблемалары, бағыттары, басымдықтары мен мүдделеріне тоқталатын болсақ.

Ұйымға тек Каспий маңы мемлекеттері мүше болады: Ресей Федерациясы, Иран Ислам Республикасы, Қазақстан, Әзірбайжан және Түркменістан.

Қазақстан Үкіметі мұндай ұйымды құру Каспий бестігінің әлеуетін нығайтуға, сондай-ақ көп жақты жобалар негізінде экономикалық дамудың жаңа деңгейіне қол жеткізуге ықпал етеді деп санайды.

Каспийдің экономикалық ынтымақтастығы ұйымын құру Балтық аймағының ұйымдары мен Қара теңіз экономикалық ынтымақтастығы сияқты аймақтық ұйымдар тәжірибесі мен ұқсастығы негізінде қалыптастырылуы керек.

Ынтымақтастық, ең алдымен, энергетика, көлік, экология, су және биоресурстар, қаржы, инвестициялар, сауда - «іскерлік топтардың кең ауқымды ынтымақтастығы» сияқты салаларда шоғырлануға тиіс.

Осы ұйым шеңберінде екі орталық пен қаржы құрылымын құру ұсынылады:

1. Каспийдегі саяси-экономикалық зерттеулер орталығы;
2. Биоресурстарды зерттеу орталығы;
3. Бірлескен қаржы ұйымы - бірлескен жобаны қаржыландыруға көмектесетін бірлескен банк.

Каспий теңізіндегі көмірсутегі шикізатын игеру жобаларын ауқымды қаржыландыру оларды тасымалдау кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажет.

Мұнай-газ көмірсутегінің ірі қорларының болуы осы аймақтағы экономикалық ынтымақтастықтың маңызды аспектісі болып табылады. Оларды бірлесе игеру Каспий аймағындағы экономикалық ынтымақтастыққа жаңа серпін береді деп күтілуде.

Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын құрудың негіздемесі Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі стратегиясы, Теңіз Доктринасы, Қазақстан Республикасының Сыртқы саясаты тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының Әскери доктринасы, Қазақстан Республикасының жүк тасымалдау саясаты тұжырымдамасы және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілері сияқты нормативтік құжаттарға негізделуі тиіс.

Каспий аймағындағы ұлттық теңіз саясаты Қазақстанның жағалауында, ішкі суларында, аумақтық теңізде, Қазақстанның айрықша экономикалық аймағында және жоғары теңіздерде Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қол жеткізудің мақсаттары, міндеттері, бағыттары мен тәсілдерін анықтауға бағытталған.

Қазақстанның Каспий аймағындағы ұлттық мүдделеріне:

- Қазақстан Республикасының ішкі теңіз суларына, аумақтық теңізге, сондай-ақ олардың үстінде әуе кеңістігіне және жер қойнауының егемендігіне қол сұғылмауы тиіс;
- Қазақстан Республикасына тиеслі аймақта табиғи ресурстарды барлау, игеру және сақтау және басқару, сонымен қатар теңіз суын, ағысын, желін пайдалау арқылы энергия көздерін өндіруге, жасанды аралдарды құру және пайдалану, теңіздегі ғылыми зерттеулер, теңіздегі табиғи ортаны қорғау және сақтау мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының егемендік құқықтары мен юрисдикциясының қамтамасыз етілуі;
- Теңіздегі еркіндік, оның ішінде су арқылы тасмалдау, ұшу, балық аулау, ғылыми зерттеулер, суасты қайықтарының жүру және құбыржолдарын жасау еркіндігі;
- Теңіздегі адам өмірін қорғау, теңіз ортасының ластануын болдырмау, өмірлік маңызы бар теңіз коммуникацияларының жұмыс істеуін бақылауды қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасының халқы, әсіресе оның жағалаулық өңірлері, сондай-ақ тұтастай алғанда жалпы мемлекеттің теңіздегі шаруашылық қызметінен пайда алу үшін жағдай жасау.

Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымын жүзеге асыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалар:

Каспий теңізіндегі бірқатар жобаларды іске асырудағы негізгі тоқтаушы факторларының бірі, оның ішінде КЭЫҰ бойыншада бұл Каспий теңізінің құқықтық

мәртебесіның шешілмеуі болатын. Алайда бұл мәселе 2018 жылдың 12 тамызында Ақтау қаласында өткен бесінші Каспий саммитінде өз шешімін тапты.

1. Ең алдымен, жаһандық қаржы-экономикалық дағдарысты еңсеру, халықаралық нарықтағы көмірсутектеріне деген сұраныстың өсуі және сәйкесінше бағасының жоғарлауы.

2. БТД, Одесса–Броды, Оңтүлік газ дәлізі, «Ақ ағым» құбырларының ресурстық қауіпсіздігінің мәселелері

3. Иран Ислам Республикасындағы саяси ахуал Оңтүстік газ ағымы жобаларын, Ауғанстан мен Пәкістандағы жағдай, сондай-ақ Пәкістан мен Үндістан арасындағы қарым-қатынас Түрікменстанның ТАПИ газ құбыры жобаларын жүзеге асыруға кері әсер етуде.

4. Түрікменстандағы саяси және экономикалық жағдай, сондай-ақ өңірдегі мұнай-газ саласындағы кәсіпорындардың экономикалық мүмкіндіктерінің әсерінен Каспий газ құбырын жүзеге аспауы.

5. Түрменістен, Қазақстан және Өзбекістан арасындағы саяси және экономикалық ахуал Орталық Азия-Орталық құбырын жаңғыртуға және Каспий маңы газ құбырының құрылысын бастауға тежеу болып отыр.

6. Қара теңіздегі қиындықтарға байланысты Түркияның ықпалының күшейуі Каспий құбыр консорциумын кеңейтуге қатысты проблемаларды тудыруы мүмкін.

Инвестицияларды тарту проблемалары әлемдегі қазіргі экономикалық жағдайды ескере отырып, барлық жобаларды іске асыруда қиындықтар туғызып отыр.

Сарапшылардың пайымдауынша каспийдегі көмірсутегі шикізатын өндіру және тасымалдау жөніндегі жобаларды іске асыруға өңірлік емес елдердің (АҚШ, Қытай, ЕО, Түркия, Украина және т.б.) әсерінің артуын болжайды.

Каспийдің көмірсутегі шикізатын тасымалдау бағыттарындағы мемлекеттер арасында дипломатиялық күрестің және трансұлттық компаниялар арасындағы бәсекелестіктің күшейуі күтілуде.

Каспий энергетикалық дипломатиясының тиімділігін арттыру мақсатында мемлекет пен отандық компаниялардың мүдделерінің теңгерімін ескере отырып, Қазақстанның аймаққа қатысты бірыңғай стратегиялық желісін әзірлеу және енгізу қажет.

Каспий маңы елдеріне және Қазақстан үшін тиімді болатын өңірде көмірсутектерді өндіру және тасымалдау жобаларын жүзеге асыруға қатысу үшін халықаралық Каспий мұнай-газ консорциумын құру мүмкіндігін қарастыру ұсынылады.

Каспий экономикалық ынтымақтастық ұйымы мүдделер баланысы негізінде энергетика саласында үкіметтік және іскер топтар арасында өзара келісімге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Каспий экономикалық ынтымақтастығы ұйымы шеңберінде Каспий маңы елдері бірқатар даулы сұрақтарды өзара тиімді жолмен шешуге қабілетті болады.

ӘДЕБИЕТТТЕР

1. http://www.mid.ru/foreign_policy/economic_diplomacy/ism_communication/-/asset_publisher/
2. http://casp-geo.ru/organizatsiya-kaspijskogo-ekonomichesk
3. https://articlekz.com/article/18688

ӘОЖ 347. 79

ҚҰРЛЫҚІШІЛІК МЕМЛЕКЕТТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕҢІЗ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ СУБЪЕКТІСІ БОЛУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алибеков Сериккали Кунтебаевич, Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Ақтау қаласы

Аңдатпа: Ғылыми мақалада әлемдік мұхиттарға шығатын су жолдары жоқ мемлкеттердің халықаралық теңіз құқығының субъектісі болуының мәселелері тарихи-құқықтық көзқарас тұрғысынан талданған.

Түйінді сөздер: халықаралық құқық, құқық субъектісі, теңіз құқығы

Халықаралық теңіз құқығының халықаралық құқықтың ертеден қалыптасқан саласы болып табылатындығы және оның теңіз кеңістіктерінің құқықтық режимін анықтайтын сондай-ақ, мемлекеттердің теңіздер мен мұхитттарды және олардың ресурстарын пайдалануы бойынша қызметтерімен байланысты қатынастарды реттейтін халықаралық-құқықтық принциптері мен нормаларынан тұратындығы белгілі.

Әлемдік мұхит бұл – минералдық, энергетикалық және биоресурстардың аса бай көзі. Бұл оның бүкіл адамзат өміріндегі маңызының арта түсуіне алып келеді. Егер оларды тұтынуда ақылға қонымды ғылыми-негізделген әрекет болса және оларды жасанды түрде толықтырып отырса, Әлемдік мұхиттың адамзат үшін сарқылмас байлық көзі бола алатындығын сеніммен айтуға болады.

Ғалымдардың деректері бойынша теңіз суында Менделеев таблицасының 75-тен астам элементін табуға болады, олардың қатарында уран, бром, магний туралы аса құндыларын де кездестіруге болады. Теңіз суын тұщыту арқылы ауыз су мәселесін де шешуге болатынын тәжірибе дәлелдеп отыр.

Дегенмен, Әлемдік мұхиттың басты байлығы оның – орасан зор жануарлар және өсімдіктер дүниесі болып табылады. Шамамен алғанда, биомассаның жалпы көлемі 35 млрд.тонна құрайды. Теңіз балдырларының 10 мың түрі және теңіз жануарларының 150 мың түрі әлемдік мұхитта тіршілік етеді. Теңіздер мен мұхиттардың суларында аса зор тағамдық ресурстар жинақталған. Дұрыс пайдалана білген реттерде олар таусылмас қор болып табылады.

Ресурс көздерінен бөлек, мұхиттардың кеңістігі құрлықтар мен аралдарды жалғайтын қатынас жолы болып табылады. Су жолдары арқылы қазіргі уақытта әртүрлі елдердің арасындағы жүктердің 80% тасымалданады.

Дегенмен, біздің ойымызша, қандай да болмасын бір нәрсені пайдалану мүмкіндігі сол нәрсенің қолжетімді болуына тікелей байланысты.

Халықаралық теңіз құқығы өрісінде осындай нәрсе ретінде Әлемдік мұхит – әлемдік экономиканың орасан зор құрамдас бөлігі танылады. Сонымен қатар жекелеген мемлекеттердің географиялық орналасуы жөнінен әлемдік мұхиттардан қашықта жатуы, адамзат атам заманнан бері пайдаға жаратып келе жатқан теңіздер мен мұхиттардың игілігін пайдалануға мүмкіндік бермейді. Соңғы деректерге қарағанда БҰҰ-ның мүшесі болып табылатын 192 мемлекеттің 43-і құрлықішілік, яғни әлемдік мұхиттарға су жолдары арқылы шыға алмайтын мемлекет болып табылады. Тарихи аспектілерге байланысты қалыптасқан олардың осындай өзіндік сипаттағы ерекшеліктерін ескере отырып, әлемдік қауымдастық теңізге тікелей шыға алмайтын елдерге халықаралық теңіз құқығының толыққанды мүшесі болуға көмектесуді көздейтін бірқатар нормаларды жасақтап, қабылдады. Алайда бұл процес өте ұзаққа созылды және қарама қайшылықтарға толы болды, оларға әртүрлі геосаяси жағдайлар және халықаралық-құқықтық доктриналар әсер етті.

Құрлықішіндегі мемлекеттердің теңізге шығуының мәселесі отандық ғылыми әдебиеттерде өте аз қарастырылған. Осы өрісте жүргізілген зерттеу жұмыстарының қатарына В.В. Голицынның монографиясын, сондай-ақ, В.С. Верещетиннің, Б.М. Клименконың, А.П. Мовчанның еңбектерін жатқызуға болады. Бұл мәселе шетелдік әдебиеттерде барынша кеңірек талқыланған. Шетелдік авторлардың арасынан Д. Коломбостың, Ч. Хайдтың, К.Юпретидің және т.б. еңбектерін айрықша атап көрсетуге болады. Осы тұрғыдан алғанда, құрлықішілік мемлекеттер құқықтарының халықаралық теңіз құқығында реттелуінің негізгі кезеңдеріне тоқтала кеткен дұрыс болатын сияқты.

XIX ғасырдың ортасына таман теңізге шығар жолы жоқ мемлекеттердің дербес теңіз қызметін жүзеге асыруға ұмтыла бастауы, біздің ойымызша, ашық теңіздің еркіндігі қағидасының жаппай таныла бастауымен түсіндіруге болады. Герман адмиралтейства кеңесінің мүшесі Ф.Перельс осы қағиданы жақтайтындығын білдіре отырып, былай деп жазған болатын «Ерте замандарда кейбір аса қуатты мемлекеттер белгілі теңіздерге қатысты өздерінің ерекше құқығын орнатқысы келгенімен, бірақ рим құқығының өзі де теңіздерді барлық мемлекеттердің еркін пайдалану құқығын таныған болатын. Теңізге қатысты үстем құқықты орнату туралы пікірлер тек орта ғасырларда ғана пайда болды... Қазіргі уақыттағы халықаралық құқық ешқандай шартсыз теңіздің бостандығын таниды» [1].

Құрлықішілік мемлекеттердің өз кемелеріне қатысты юрисдикциясының мәселесі де шешімін таппаған күйінде қалды. Сонымен бірге, кеңестік заңгер-ғалым О.А. Жаркова жазғандай «теңіз жағалауында орналаспаған мемлекеттің өзінің теңіз туын иеленуге құқығы жоқ деген теорияның болуы олардың теңдігі мен егемендігін бұзды»[2].

Солай бола тұрса да, 1864 жылы Жапонияда Швейцарияның тапсырысы бойынша құрастырылған кеме суға түсірілді, осыған байланысты Швейцария үкіметі тарапынан теңіз державаларының өзінің кемелерінің тек ұлттық туының астында ғана жүзуі құқығын тануын бекітуге тырысқан бірнеше әрекеттері оңды нәтиже берген жоқ. И.Н. Глебов атап көрсеткендей «осыған қарамастан Швейцарияның ұстанымы халықаралық құқық доктринасында қолдауға ие болды: құрлықішілік мемлекеттердің өз тулары астында жүзетін кеме ұстауға деген құқығын тануды Ф.Ф. Мартенс, А. Ривье, О. Эйхельман және басқа да заңгерлер ұсынды» [3].

Құрлықішілік мемлекеттердің теңізге шығуы мәселесінің халықарлық-құқықтық реттелуінің маңызды кезеңі Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезең болды. Осы кезде тарихи және қоғамдық жағдайлар өзгерістерге ұшырап, ал құқықтық реттеу болса, барлық елдер үшін жарияланған «коммуникациялар еркіндігін» жүзеге асыруға бағытталды [4]. 1919 ж. Германиямен жасалған Версаль шартының 273 бабына сәйкес, тараптар кез келген Одақтас державалардың кемелеріне ілінген туларды олардың теңіз шекарасы болмаған күннің өзінде де, егер кемелер ол елдердің аумағынан тыс бекітілген бір пунктерде тіркелген болса және бұл пункт осындай кемелердің тіркелген порты қызметін атқаратын болса, олардың құқықтық мәртебесін тануға келісті. Сонымен қатар американдық заңгер Ч.Хайд жазғандай «Версаль бейбіт шарты барлық құрлықтардың теңіз жағалауы жоқ елдерінің халықаралық маңызы бар өзендер бойынша кеме қатынасы құқықтарын тану өрісіндегі барлық мүмкін болған талаптарын орындады» [4]. Дегенмен, кеме қатынастарының бостандығы принципінің әрбір құрлықта әркилы дамығандығын атап өту керек.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін 1949-1956 жж. аралығында теңіз құқығына қатысты баптар бойынша жұмыс жасаған БҰҰ-ның халықаралық құқық бойынша комиссиясы теңізге шығатын жолы жоқ мемлекеттердің құқықтары туралы мәселені күн тәртібіне бірде-бір рет қойған жоқ. 1957 жылдың ақпан айында БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 1028 (XI) қарарының қабылдануы түбегейлі бетбұрыс болды ол

бойынша «теңіз шекарасы жоқ мемлекеттердің транзиттің тиісті жағдайларына деген қажеттіліктері танылды», одан сәл кейінрек 1105 (XI) қарарының 3-тармағы «Теңіз құқығы бойынша болатын Халықаралық конференцияға халықаралық тәжірибеге немесе келісім шарттарға сәйкес теңіз шекарасы жоқ елдердің теңізге еркін шығуының мәселесін зерттеуді ұсынды»

Теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның 1958 жылы Женева қаласында өткен Бірінші конференциясында құрлықішілік мемлекеттердің мәселесімен арнайы құрылған Бесінші комитет айналысты. Бұл комитетке «теңізге еркін шығудың тәртібін зерттеу және ашық теңіз режиміне қатысты ережелерді кодификациялау бойынша жалпы жұмыстың бөлігі болатын конвенцияны дайындау тапсырылды». Негізгі қайшылықтар баптардың екі жобасы бойынша орын алды. Олардың біріншісі (негізінен алғанда құрлықішілік мемлекеттермен дайындалған) теңізге шығатын жолдары жоқ мемлекеттердің алды ала конференциясында жасақталған жеті қағиданы болашақ конвенцияның мәтініне кірістіруді қарастырды. Егер ту туралы принциптер айтарлықтай қарсылыққа ұшырамаған болса, транзитке және құрлықішілік мемлекеттердің құқығының табиғатына қатысты принциптерден толықтай бас тартылды. Үш теңіз жағалауындағы мемлекетпен (Италия, Голландия, Ұлыбритания) дайындалған екінші жоба теңіз жағалауында орналаспаған мемлекеттердің теңізге шығу құқығын танудан бас тартуды қарастырды.Ол конвенциямен салыстырғанда міндеттілігі төмен декларацияны қабылдауды көздеді. Әлемдік банктің вице-президенті Ф.Кацман өзінің монографиясында «алғашқы рет құрлықішілік мемлекеттер мен транзиттік мемлекеттер арасында ашық конфронтация орын алды» деп атап көрсетті [5].Нәтижесінде Швейцария делегациясы ұсынған жоба компромистік шешім ретінде қабылданды. Жекелеген өзгерістерімен ол 1958 ж. Ашық теңіз туралы Конвенцияның 3-бабының негізі болды. Ол бойынша «Теңіз жағалауы жоқ мемлекеттер, теңіз жағалауындағы мемлекеттермен теңізді тең құқықта пайдалануы үшін теңізге еркін шығу құқығына ие болуы тиіс» деп көрсетілді. Осылайша, Конвенция теңізге шығу мәселесін шешуді құрлықішілік мемлекеттердің өздеріне қалдырды. Ол мәселе екі жақта шарттардың жасалуы арқылы шешілуі тиіс болғанымен, оларды жасақтаудың қандай да болмасын критерийлері Конвенцияда көрсетілмеген. Конвенцияда теңізге шығудың құқығы танылғанымен ол тағы да екі жақты келісімнің жасалуына тәуелді болып қалды. Нәтижесінде 1958 ж. Ашық теңіз туралы Конвенция теңіз жағалауындағы елдердің құрлықішілік елдердің теңізге шығу құқығын толықтай тануға мүддесіз екендігінің көрсеткіші болды. Бұл мәселенің шешімі тағы да жағалауда орналасқан мемлекеттердің еркіне тәуелді болып қалды. Осыған байланысты А.С. Кокин «негізінен алғанда, теңіз жағалауында орналасқан мемлекеттердің мүддесін басшылыққа ала отырып, Ашық теңіз туралы конвенцияның 3-бабы іс жүзінде, келісім болмаған жағдайда да теңізге шығуға мүмкіндік беруді талап ететін әдет құқығы нормасының мазмұнын әлсіретіп жіберді» деп жазды [6].

Құрлықішілік мемлекеттердің теңізге шығу құқығының жүзеге асуын қамтамасыз ету үшін күрес БҰҰ-ның сауда және даму бойынша конференциясының (ЮНКТАД) бірінші сессиясында жаңа қарқымен өрістеді. Бұл конференция 1964 ж. Женева қаласында өткен болатын. Бұл сессия қорытындысында «Теңізге шығу мүмкіндігі жоқ мемлекеттердің транзиттік саудасына қатысты принциптер туралы» арнайы резолюция қабылданды. Теңізге шығу мүмкіндігі мәселесінің негізіне сегіз қағида ең алдымен, құрлықішілік мемлекеттердің экономикалық дамуының қатысты мәселені қойды. Сауда жүргізу мақсатында теңізге шығу қажеттілігін негіздей отырып, бұл қағидалар еркін және шектеусіз транзитті, яғни теңіз жағалауында орналаспаған мемлекеттер үшін кепілдік берілген транзитті қарастырды. ЮНКТАД декларация қабылдаумен қатар құрлықішілік мемлекеттердің тразиттік саудасы туралы

конвенцияның мәтінін жасақтау үшінқұрлықішілік, транзиттік және өзге де мүдделі мемлекеттердің әділетті геогрфиялық бөлінісі негізге ала отырып, үкіметтік сарапшылар комитетін тағайындауды ұсынды. Құрылған комитет кейіннен БҰҰ-ның Нью-Йорктегі штаб-пәтерінде 1965 жылдың 7 маусымы мен 8 шілдесі аралығында өткен конференцияда қабылданған Конвенцияның жобасын жасақтады.

Бұл конвенцияның преамбуласында ЮНКТАД бірінші сессиясының қарарында көрсетілген барлық сегіз қағида толық көрсетілді. Алайда нақтырақ талдау барысында преамбулада көрсетілген қағидалардың Конвенцияның өзінде бекітілген ережелерге керағар келіп жатқандығын байқауға болады. Конвенция транзиттік мемлекеттердің әкелу және әкету порттарында еркін сауда аймақтарының болуын, сондай-ақ,транзиттің айтарлықтай мүмкіндіктерін беруді қарастырғанымен ол көп жағдайларда құрлықішілік мемлекеттермен салыстырғанда жағалауда орналасқан мемлекеттердің мүддесін көздейді. Конвенцияның 15-бабында көрсетілген өзара келісу принципі кепілдік берілген транзиттің бекітілуіне жағдай туғызған жоқ.

Дегенмен, бірқатар жекелеген кемшіліктеріне қарамастан, құрылқішілік мемлекеттердің транзиттік саудасы туралы Нью-Йорк Конвенциясы бірқатар маңызға болғандығын айту қажет. Біріншіден, ол құрлықішілік мемлекеттердің өзіндік ерекшеліктерін таныған алғашқы халықаралық-құқықтық құжат болды. Екіншіден, ол транзиттің белгілі бір ережелерін бекітті. Үшіншіден, құрлықішілік мемлекеттер мен жағалауда орналасқан мемлекеттер арасындағы БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша үшінші конференциясындағы келіссөздерінің базисі болды деп атап көрсетеді Л.А. Колодкин [7].

БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша Үшінші конференциясының басталуы қарсаңында құрлықішілік мемлекеттердің арасында ауыз бірліктің болмауы, олардың теңізге шығу құқықтарын кондификациялауға айтарлықтай кедергі келтіргендігін атап өту қажет. Бұл ең бастысы осындай мемлекеттер үшін теңізге шығуды қамтамасыз етуге қажетті болып табылатын құқықтардың көлеміне қатысты болды. Сонымен бірге теңіз жағалауында орналаспаған мемлекеттердің көпшілігі олардың теңізге шығуға деген құқықтары толықтай шамасында кодификацияланбаған болса да, жалпыға бірдей танылған және халықаралық құқықтың заңи міндетті принципі болып табылады деп санады. Осыған байланысты, құрлықішілік мемлекеттердің тобы Комитеттің жұмысы барысында теңізге шығу мүмкіндігі жоқ мемлекеттер үшін ұлттық юрисдикциясының шеңберінен тыс жатқан теңіздер мен мұхиттардың түбін бейбіт түрде пайдалануға қатысты баптардың Жобасын ұсынды. Белорус заңгері И.И. Лукашук жоба «оның жақтастары мен қарсыластары арасында қызу талас тудырған негізгі құжат болды» деп көрсетеді [8].

Нәтижесінде, жағалау мемлекеттерінің қарсы болуларына қарамастан, Баптар жобасының теңізге шығатын жолы жоқ мемлекеттерге қатысты көптеген ережелері БҰҰ-ның теңіз құқығы бойынша 1982 жылғы Конвенциясында өз көрінісін тапты. Конвенция бірінші рет берілетін құқтардың өзара келісімді болуының шартын қарастырған жоқ, сондай-ақ, құрылқішілік мемлекеттердің теңізге шығу құқығын ешқандай екіұдайсыз таныды. Мәселен, Конвенцияның 125-бабы 1 тармағында «Теңізге шығатын жолы жоқ мемлекеттер осы Конвенцияда қарастырылған құқықтарын жүзеге асыру мақсатында теңізге шығуға және одан кетуге құқылы...Осы мақсатта теңізге шыға алмайтын мелекеттер транзиттік мемлекеттердің территориясы арқылы барлық көлік құралдарымен өту бостандығын пайдаланады» деп бекітілген. Осылайша, транзиттің мақсаты – құрлықішілік мемлекеттің Конвенцияда қарастырылған «теңіз» құқықтарын жүзеге асыру. Біздің ойымызша, құрлықішілік мемлекет транзитінің өзіндік ерекшелігі де осында.

Теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның 1982 ж. Конвенциясы іс жүзінде құрлықішілік және жағалау мемлекеттерін теңіздегі құқыққабілетілігін іс жүзінде теңгерді. Ол мемлекеттердің көпжылдық келісімдік тәжірибесінің, қарсы тұрулар мен ынтымақтастығының нәтижесі болып табылады. Мемлекеттердің егемендік теңдігі принципін көрсете отырып, жағалауда орналасқан елдердің егемендігіне нұқсан келтірмейді және құрлықішілік мемлекеттердің қазіргі уақыттағы халықаралық теңіз құқығындағы мүдделеріне белгілі бір шамада жауап береді.

Дей тұрғанмен, 2009 жылдың шілде айындағы мәліметтерге қарағанда 43 құрлықішілік мемлекеттің 22-сінің ратификациялауы әлі де болса Конвенциясынң кемшін тұстарының бар екендігінің айғағы.

Құрлықішілік мемлекеттердің халықаралық теңіз құқығындағы, ең алдымен теңізге шығу және өткізу бостандығы құқығының олардың теңіз кеңістігін пайдалану құқықтарының жүзеге асуының алғышарттары ретінде қарастыра отырып, құрлықішілік мемлекеттердің мәселелерінің халықаралық-құқықтық аспектілерін тарихи тұрғыдан талдаудың негізінде келесідей қорытындыларды тұжырымдауға болады:

1. Халықаралық құқықтың толыққанды субъектілері ретінде құрлықішілік мемлекеттер Әлемдік мұхиттың кеңістіктері мен ресурстарын пайдалануға қатысты барлық құқықтарды жағалаудағы мемлекеттермен бірдей пайдаланады.

2. Халықаралық құқық бойынша ие болатын құқықтарын жүзеге асыру үшін оларға теңізге жүзіп шығу және одан жүзіп шығу және тасымалдап өткізу құқығы берілуі тиіс, себебі теңізді пайдалану құқығына - халықаралық құқықтың субъектілері болып табылатын барлық мемлекеттер ие болады.

3. Теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның 1982 ж. Конвенциясының күшіне енуіне байланысты құрлықішілік мемлекеттер өздерінің теңізге жүзіп шығу және одан жүзіп шығу құқықтарының заңи негіздемесін түпкілікті бекітті.

4. Құрлықішілік мемлекеттердің теңізге және одан шығу құқықтар мен өткізу бостандығы құқықтарын жүзеге асырулары барысында пйда болатын нақты мәселелерді шешу үшін Теңіз құқығы бойынша БҰҰ-ның 1982 ж. Конвенциясының 125-бабының 2-тармағында көрсетілгендей өткізу бостандығын жүзеге асырудың шарттары мен тәртібін реттейтін келісімдер жасақталуы тиіс. Алайда бұл транзиттік мемлекет теңізге шығар жолы жоқ тиісті мемлекетпен оған теңізге шығуды қамтамсыз ету мақсатында транзит туралы келіссөздер жүргізуден бас тарта алады немесе бұл мәселені талқылау барысындажағымды нәтижеге жетуге, яғни арнайы келісімге келугекедергі келтіретін ұстанымды ұстай алады дегенді білдірмейді. Екі тарап – құрлықішілік мемлекет және транзиттік мемлекет осы мақсатта келіссөздер жүргізіп және олардың нәтижесі барынша қолайлы болуына қол жеткізуге тырысулары тиіс. Тіпті осындай келіссөздер жемісті болмаған күннің өзінде де бұл міндеттілік өзінің күшін жоймайды. Нақты келісімге қол жеткізуге бағытталған әрекеттер халықаралық қауымдастықтың ықпал етуімен жалғастырылуы тиіс. Халықаралық қауымдастықтың мүдделері пайда болған мәселелерді бейбіт жолмен және дер кезінде реттеуді қарастырады және де бұл, құрлықішілік мемлекеттің теңізге және одан жүзіп шығуының және оларды транзит мақсатында пайдалануы құқығы әрекет етуші халықаралық құқық тәртібінің тиімді құрамдас бөлігі ретінде толық көрініс табуы тиіс.

5. Екі жақты транзиттік келісімдерді жағалауда орналасқан мемлекеттер де, сондай-ақ құрлықішілік мемлекеттер де теңізге шығу құқығына тәуелсіз түрде жасай алатындықтан, теңіз жағалауындағы мемлекет пен құрлықішілік мемлекет арасында олардың соңғысының теңізге шығу құқығын жүзеге асыру мақсатында жасалған транзиттік келсімдердің сипаты, өзге транзиттік келісімдердің өзара келісімге келу сипатынан өзгешелікке ие болуы тиіс. БҰҰ-ның 1982 ж. теңіз құқығы бойынша

Конвенциясында құрлықтың тразиттің міндетті шарты ретінде «өзаралылық» алынып тасталған. Бұл осыған дейінгі конвенцияларға қарағанда жаңалық болатын.

6. Халықаралық құқықтың приципті мен нормаларына сәйкес халықаралық қауымдастық құрлықішілік мелекеттердің өздерінің әлемдік мұхиттағы құқықтарын жүзеге асыруларына қатысты пайда болатын мәселелерді шешуіне қолдау жасауы тиіс.

7. Құрлықішілік мемлекеттердің БҰҰ-ның 1982 ж. теңіз құқығы бойынша Конвенциясының Х бөлімінде бекітілген құқықтарына тиісті тараптардың оларды жүзеге асыруды қамтамасыз ету мақсатындағы тиісті құқықтық және өзге де шараларды алу міндеттері сәйкес келеді.

8. Халықаралық құқықта соларға сәйкес жағалауда орналасқан транзиттік мемлекет көршілес құрлықішілік мемлекетке, олардың арасында өзара келісім болмаған жағдайда да теңізге шығуға мүмкіндік беруінің міндеттілігін қарастыратын әдеттік нормалар қалыптасқан. Теңізге шығу мүмкіндігі жоқ елдердің теңізге және одан шығуының құқығы, сондай-ақ транзиттік еркіндігі 1958 ж. БҰҰ теңіз құқығы туралы Конвенциясында,БҰҰ-ның 1982 ж. теңіз құқығы бойынша Конвенциясында бекітілген. Жоғарыда көрсетілген конвенцияларға қосылмаған елдер құрлықішілік мемлекеттердің теңізге және одан шығу құқықтарының заңи міндеттелік мәнісін мойындауы тиіс, себебі бұл құқық халықаралық-құқықтық әдет сапасында заңи міндеттілікке ие және жалпыға бірдей танылған. Халықаралық шарттар құқығы туралы 1969 ж. Вена конвенциясының 38-бабына сәйкес шартқа енгізілген нормалар халықаралық әдеттің пайда болуының нәтижесінде үшінші мемлекеттер үшін міндетті болып табылады [9].

Қазақстан Республикасына қатысты айтар болсақ, мәселе барынша күрделі болып отыр. Біздің елімізді теңізге шығар жолы жоқ мемлекеттер қартарына да жатқыза алмаймыз, сонымен қатар әлемдік мұхиттарға тікелей табиғи су жолдары арқылы шығатын мемлекет ретінде де қарастыруға болмайды. Каспий теңізі арқылы одан кейін Волга-Дон каналы, Қаратеңіздің бұғаздары арқылы әлемдік мұхиттарға шығу жолдары болғанымен, ол каналдардың қыс бойы қатып жататындығы, аталған өзендер арқылы жаз айларында судың деңгейінің төмендеуіне байланысты аса ірі теңіз кемелерін өткізу мүмкіндігінің болмауы белгілі қиындықтардың туындауына алып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гуцуляк В.Н. Международное морское право (публичное и частное): Учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 567с.

2. Жаркова О. А. Правовое положение судна в открытом море //Правоведение. - 2000. – № 3. – С. 232 -239.

3. Глебов И.Н. Международное право – М, Издательство: Дрофа, 2006 г.- 368 с.

4. Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право: Учебник.— М.: Изд-во Эксмо, 2004. — 688 с.

5. Кацман, Ф. Борьба с морским пиратством — актуальная задача современности. М.: Междунар. отношения, 2012. - 170 с.

6. Кокин А.С. Международная морская перевозка груза: право и практика. – М, «Волтерс Клувер», 2007 г.- 540с.

7. Колодкин Л.А. Курс международного права. – М., 1992. Т. 5. -564с.

8. Лукашук И.И. Международное право: особенная часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов– М.:Волтерс Клувер, 2008. – 526 с.

9. Манов Б.Г. Международное право и современность. //Журнал российского права – 2008 – N.

ӘОЖ 336

ҚОҒАМДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ БЮДЖЕТТІК ҚАРЖЫНЫҢ РӨЛІ

Алиева М.М., Нархоз Университеті, Алматы қаласы

Аңдатпа: Қазақстанда тұрақты өзгерістердің ауқымы мен динамикасы әлеуметтік жаңаруды жеделдетуді талап етеді. Әлеуметтік жаңғырту динамикалық әлеуметтік жүйемен ашық қоғамды қалыптастыруды көздейді. Бүгінгі таңда әлеуметтік модернизацияның мақсаты - жаңа индустриалды-инновациялық экономика жағдайында қоғамды өмірге дайындау, Қазақстанның үдемелі экономикалық дамуы мен қоғамдық тауарларды кеңінен қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы теңгерімді табу және құқық және әділеттілік қағидаттарына негізделген әлеуметтік қатынастарды орнату.

Түйінді сөздер: әлеуметтік модернизация, жаңғырту үдерісі, жаңа адам индустриясы, бюджет тетігі

Тәуелсіздіктің 25 жылынан астам уақытында Қазақстан табысы жоғары елдер тобына қосылып, оның жан басына шаққандағы ЖІӨ-ні 10 мың долларға дейін көтеруге мүмкіндік беретін экономикалық прогрестің берік іргетасы қаланды. Осы мақсатқа қол жеткізудің негізгі құралы - Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы.

Сонымен бірге экономикалық табыстар мен қоғамдық тауарлармен қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы тепе-теңдікті табу мәселесі барған сайын айқын болып келеді. Қазақстанның тәуелсіз даму жылдарында Қазақстандағы қоғамның жүйелік трансформациясының негізгі элементі болып табылатын белсенді және тиімді әлеуметтік саясатты жүргізу үшін жақсы негіз қаланды.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бағдарламалық мақаласы «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» ел дамуының жаңа, өте жауапты кезеңінің басталуын атап өтті. [1]

Экономикалық өзгерістердің әлеуметтік процестермен үйлесуі, әлеуметтік бағдарланған экономика құру - Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың реформа стратегиясының маңызды элементі.

Қазақстанның тәуелсіз даму жылдарында Қазақстандағы қоғамның жүйелік трансформациясының негізгі элементі болып табылатын белсенді және тиімді әлеуметтік саясатты жүргізу үшін жақсы негіз қаланды.

Мемлекеттің әлеуметтік саясаты халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын жақсартуға, экономикалық процестерге қатысушылардың арасындағы қайшылықтарды азайтуға және азаматтардың түрлі топтарының өмірін поляризациялауға негізделген әлеуметтік жанжалдардың алдын алуға бағытталған.

Біздің еліміз әлемдегі қарқынды дамып келе жатқан экономикалардың қатарына кіреді және бүкіл Орталық Азияның жалпы табысының үштен екі бөлігін қамтамасыз етеді, бұл жалпы халықтың төрттен бірін ғана құрайды.

2017 жылдың қорытындысы бойынша жалпы ішкі өнім 3% -ға өсіп, $ 220 млрд-тан асып, жан басына шаққанда 9 мың доллардан асты. Сондай-ақ, егер бұрынғы жылдарға арналған статистикаға қарасақ, 1994 жылмен салыстырғанда Қазақстанда жан басына шаққандағы ІЖӨ 23жыл ішінде 14 есе өсті.

Сонымен қатар, әлемде де, Қазақстанда да тұрақты өзгерістердің ауқымы мен динамикасы әлеуметтік жаңаруды жеделдетуді талап етеді. Әлеуметтік жаңғырту динамикалық әлеуметтік жүйемен ашық қоғамды қалыптастыруды көздейді. Мұндай

қоғам нарықтық қатынастар негізінде туындады және дамыды, меншік иелерінің қарым-қатынасын реттейтін құқықтық жүйе және демократиялық жүйе жеткілікті түрде кемелденбеуі мүмкін емес еді.

Бүгінгі таңда әлеуметтік модернизацияның мақсаты - жаңа индустриалды-инновациялық экономика жағдайында қоғамды өмірге дайындау, Қазақстанның үдемелі экономикалық дамуы мен қоғамдық тауарларды кеңінен қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы теңгерімді табу және құқық және әділеттілік қағидаттарына негізделген әлеуметтік қатынастарды орнату.

Жаңғырту үдерісі шеңберінде шешілетін негізгі міндеттер:

- Қазақстандықтардың сапалы әлеуметтік стандарттарын және кәсіби біліктіліктер жүйесін, әсіресе экономикалық тұрғыдан белсенді халықты дамыту және енгізу қажет;
- Мемлекеттің, жеке сектордың және кәсіптік бірлестіктердің серіктестік тетіктеріне негізделген әлеуметтік және еңбек қатынастарының тиімді моделін құру маңызды;
- Тәуелділік пен әлеуметтік нәрестендіру сияқты құбылыстарды жеңу, жеке және бизнестің жоғары жауапкершілігіне, мемлекетпен еңбек қатынастарының барлық субъектілерінің өзара іс-қимылына негізделген жұмысқа және тұрмысқа жаңа ынталандыруды енгізу.
- Жаңғыртудың маңызды аспектісі Қазақстанда «тігінен» және «көлденеңінен» салынған әлеуметтік үдерістерді басқарудың тиімді мемлекеттік жүйесін құру, мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерінде мамандар мен менеджерлердің кәсіби органы болып табылады.

Қазақстан үшін экономикалық табыстар мен қоғамдық тауарлармен қамтамасыз ету арасындағы оңтайлы теңгерімді табу өте маңызды. Бұл әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың басты міндеті. Бүгінгі таңда 1960 жылдан бері кең таралған тұтынушылық қоғамның тұжырымдамасының иллюзиясы айқын болды.

Бүгінгі күнде бүкіл әлем нақты шұғыл әрекет етіп, бұл тұтыну идеологиясы деструктивті болып шықты. Бұл әлемнің дамыған елдеріне жаппай әлеуметтік тәуелділікті тудырды және жаһандық дағдарыстың басты себептерінің бірі болып табылады. Әлемде ғана емес, тіпті дамыған елдерде де жүзеге асыруға болмайтын бұл жалған идея конструктивті баламалы болуы мүмкін. Мұндай балама - Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамы идеясы.

Бүгінгі таңда алғашқы қадамдар жасалды. Мысалы, 2011 жылы Президент Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмасына сәйкес, Қазақстан Республикасының Үкіметі жұмыссыздарды, аз қамтылған азаматтарды және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты әртүрлі экономикалық қызметке тартуды көздейтін «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасын бекітті. Жақсы нәтиже бар.Бүгінгі таңда жұмыссыз қалдырылған әрбір азамат жұмыспен қамту орталығына баруға, нарықта сұранысқа ие мамандық алу үшін қайтадан жұмысқа орналасуға мүмкіндік алды. Бұл бағдарлама, ең алдымен, халықты нақты жұмыспен қамтамасыз ету міндеттерін жүйелі шешуге бағытталған. Мемлекет Басшысының «Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» бұйрығында қоғам үшін басты міндет қойылған - жаңа адам индустриясы мен инновациялық экономикасы жағдайында қоғамды өмірге дайындайды.

Жұмыспен қамту бағдарламасын жүзеге асыру жергілікті атқарушы органдардың жұмысының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Оны табысты іске асыру үшін тиісті ұйымдастырушылық және дайындық жұмыстары жүргізілді.

Қазіргі уақытта төрт бағыт бойынша жүзеге асырылады:

- еңбек әлеуетін дамыту, тұрғылықты жері бойынша жұмысқа орналасуына жәрдемдесу арқылы халықтың орнықты және нәтижелі жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету;

- ауылдық жерлерде кәсіпкерлікті дамытуға жәрдемдесу;

- Қазақстан Республикасының азаматтарын әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті төмен елді мекендерден әлеуметтік-экономикалық даму және экономикалық өсу орталықтары үшін әлеуеті жоғары елді мекендерге ерікті түрде қоныстандыруға жәрдемдесу арқылы еңбек ресурстарының ұтқырлығын арттыру;

- әлеуметтік-экономикалық дамудың орта немесе жоғары әлеуеті бар ауылдық жерлерде инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру арқылы жұмыспен қамту.

Жалпы, Жұмыспен қамту бағдарламасының негізгі бағыттарын іске асыру халықтың тұрақты және өнімді жұмыспен қамтылу деңгейін арттыруға, азаматтардың табысын көтеруге, жұмыссыздықты азайтуға және кедей және өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың санын көбейтуге мүмкіндік береді.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы мемлекеттік бюджеттің маңызды рөлі әлеуметтік институттарды - білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, тұрғын үйді бюджеттік қаржыландыруды жақсарту арқылы әлеуметтік мәселелерді шешу болып табылады. Әлеуметтік процестерде мемлекеттік бюджеттің рөлін күшейту бюджеттік қаражаттың және әлеуметтік трансформациялардың қаржылық негізі болып табылатын бюджеттен тыс қорлардың өсуіне, халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің жоғары деңгейіне көшуіне, сондай-ақ бюджеттік қаржыландыру арқылы ел өңірлерінің экономикалық дамуын нығаюына байланысты. . Бюджеттің негізгі рөлі жыл сайын ұлттық экономиканы, әлеуметтік және мәдени шараларды қаржыландыруға, елдің қорғанысын нығайтуға, мемлекеттік органдарды ұстауға және резервтерді қалыптастыруға арналған орталықтандырылған мемлекеттік қордағы кәсіпорындардың, ұйымдардың және халықтың ақшалай қаражатын үнемдеуін жұмылдырады және жинақтайды .

Бюджет, бюджет тетігі арқылы экономикаға әсер етеді. Бұл тұтастай экономикаға ықпал ету құралы ретінде бюджеттің рөлін көрсетеді.

Қазақстан - бұл әлеуметтік мемлекет, оған дәлел ретінде мына мәліметтерді келтірсек,биылғы жылы бюджет параметрлері мынадай: жалпы мемлекеттік бюджеттегі әлеуметтік шығындардың үлесі жыл сайын шамамен 50% -ды құрайды, мысалы, ағымдағы жылдың 4 айында бюджет қаражаты жұмсалған негізгі бағыттар: әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамтамасыз ету – 875 млрд тг (өсім – 19,8%), білім беру – 577,2 млрд тг (өсім – 6,7%), денсаулық сақтау – 435,4 млрд тг (өсім -25,8%), қарыздарды өтеу және қоғамдық тәртіп – сәйкесінше 198,1 және 196 млрд тг (өсім-18,9%және10%)болды.

2017 жылы әлеуметтік салаға шамамен 4 триллион АҚШ доллары бөлінді. Республикалық бюджет шығыстарының жалпы көлемінде олардың үлесі 33,7% -ды құрады. Банк секторын қолдау үшін біржолғы шығындарды есептемегенде, әлеуметтік шығындардың үлесі өткен жылмен салыстырғанда 39% -дан 41,4% -ға дейін өсті.

Қазақстанның барлық азаматтарының өмір сүру сапасы мен деңгейі, әлеуметтік тұрақтылық пен қауіпсіздікті нығайту ел бюджетінде басты басымдық болды.

Мемлекеттің әлеуметтік міндеттемелерін орындау бойынша шығындар 2 616,07 млрд. теңге сомасында қарастырылған, бұл өткен жылмен салыстырғанда 22,9% -ға көп және 2016 жылға қарағанда 38% артық. Әлеуметтік қамсыздандыруға және әлеуметтік көмекке жұмсалатын мемлекеттік шығыстардың ұлғаюы балалардың туылуына байланысты зейнетақылар мен жәрдемақылар мөлшерінің ұлғаюына байланысты, оның ішінде күнкөріс минимумының құрылымын қайта қарау және зейнетақымен қамсыздандыру тәртібі бойынша.

Әлеуметтік шығыстар құрылымында мүгедектерді жұмыспен қамтуға және 451,98 млн. теңге бөлінетін әлеуметтік интеграция мен қосу бағдарламаларына жәрдемдесуге байланысты баптар енгізіліп бекітілді. [3]

2017 жылы денсаулық сақтау саласындағы шығындардың ең үлкен бабы «Бірыңғай ұлттық денсаулық сақтау жүйесі шеңберінде халықты медициналық қамтамасыз ету» бойынша 774,27 млрд. теңге сомасында болды, ал 2018 жылы ол «Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін беру» деген бағытта бекітіліп, оған 954,85 млрд. теңге қарастырылған.

2018 жылы білім беруге жұмсалатын қаражат 375,32 млрд.теңгені құрайды, ал 2017 жылы мемлекеттік шығыстармен салыстырғанда (458,64 млрд.теңге) бұл көрсеткіш 18,2% -ға азайды. Сонымен бірге, Назарбаев Университетіне мақсатты үлес айтарлықтай төмендеді (53,85 млрд теңгеден 4,53 млрд. теңгеге дейін) [3]

Елдің бюджеті әлеуметтік тұрақтылықты, жұмыспен қамтуды және экономиканы серпінді дамытуды қамтамасыз етудегі алдағы кезеңге арналған Үкіметтің жұмысының негізгі бағыттарын нығайтады.

Әлеуметтік салаға ұзақ уақыттан бері жасалған айтарлықтай инвестициялар әлеуметтік жаңғыртуды жүзеге асыру үшін жақсы негіз болып табылады. Және «жаңғырту» сөзі шығындардың қажетсіз өсуімен байланысты болды.

Осылайша, қорытындыға келсек, бюджет мемлекет үшін оның ұйымдастырушылық функцияларын, сондай-ақ экономиканы басқарудың тиімді құралын іске асырудың маңызды құралы деп айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру»
2. Қазақстанның статистикалық жылнамасы, Астана, 2017
3. Республикалық бюджеттің атқарылуы туралы үкімет баяндамасы, интернет-ресурс: Парламента Республики Казахстан, 05.06.2018

ӘОЖ 65.01

ӨНІМ САПАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аяпберген Ақтолқын, Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші Аманчаева К.Р., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада сапа менеджменті халықаралық стандарттары, олардың кәсіпорынның өндірістік саласындағы қолдану ерекшеліктері көрсетілген. TQM сапа менеджменті жүйесінің принциптері, жүйелері көрсетілген. Сапа саласындағы саясат ұзақ мерзімді мақсат түрінде қалыптасу және қарастырылуы көрсетілген.

Түйінді сөздер: Сапа, стандарттар, сапа менеджменті жүйесі, сапа саласындағы саясат.

Қазақстан үшін бәсекеге қабілетті өнім өндірудің басты нәтижесі ішкі нарықпен жалпы ішкі өнім көресткіштерін арттыру, экспортты ұлғайту мен валюталық түсімдерді көбейту, бюджетке салық түсімдерін қалыптастыру, халықты еңбекпен қамту және де саяси-әлеуметтік тұрақтылық болуы тиіс.

Бүгінгі күні басты мақсат тек қана өндірісті жандандыруға бағытталып қоймай, өндіріс мекемелерінің инновациялық белсендігін көтеруге, өнім сапасын арттыруға, өндіріске жаңа жаңа технологияларды енгізуге, сол арқылы қолдағы бар ресурстарды

тиімді пайдалануға аз шығын шығарып, сапалы әрі мол өнім өнідіруге, өнімнің өзіндік құнын арзандатып, еңбек өнімділігін арттыруға да бағытталуы тиіс.

Мелекеттік стандарттқа сай, өнім сапасын басқару – бұл өнім сапасына әсер ететін жағдайлар мен факторларға мақсатты бағытта ықпал ету және сапаны жүйелі түрде бақылау арқылы жүзеге асырылатын өнімді өңдеу, өндіру, айналымы және пайдалану немесе тұтыну кезінде өнім сапасының қажетті деңгейін орнату, қамтамасыз ету және қолдау.

TQM сапаның үнемі жақсаруына, өндірістік шығындардың азаюына және өнімді дәл уақытында жеткізіп беруге бағытталған кешенді жүйе болып табылады. Жүйенің негізі мына принциптер болып табылады:

- өнімнің ақауының болмауы;
- өндірістік емес шығындардың болмауы;
- тұтынушыларға өнімді дәл уақытында жеткізіп беру.

TQM негізі – сапаның жақсаруының шегі жоқ.

1987 жылы АҚШ, Канада, ФРГ елдерінің қатысуымен халықаралық стандарттау ұйымының (ИСО) техникалық комитеті 9000 сериялы бес халықаралық стандарттарын дайындады және бекітті, бұл стандарттарда өнім сапасын қамтамасыз ету жүйесі, оның ішінде, өнімді өңдеу, өндіру, өнімді сынақтан өткізу мен бақылауларын ұйымдастыру, өнімді пайдалану, сақтау және тасымалдау талаптары белгіленген. ИСО 9000 халықаралық стандарттары сапа жүйелері бойынша келесілерден тұрады:

1. ИСО 9000. Сапаны жалпы басқару және сапаны қамтамасыз ету стандарттары. Таңдау және қолдану жөніндегі басқару нұсқаулары [1].

2. ИСО 9001. Сапа жүйесі. Жобалау немесе өңдеу, өндіру, монтаждау және қызмет көрсету кезінде сапаны қамтамасыз ету үлгісі [2].

3. ИСО 9002. Сапа жүйесі. Өндірісте және монтаждауда сапаны қамтамасыз ету үлгісі [3].

4. ИСО 9003. Сапа жүйесі. Соңғы бақылау мен сынақ өткізуде сапаны қамтамасыз ету үлгісі [4].

5. ИСО 9004. Сапаны жалпы басқару және сапа жүйесінің элементтері. Басқару нұсқаулары [5].

Бұл стандарттардың артықшылығы төмендегілерге бағытталған:

- жүйелік тәсілдің сапасын басқаруға қолданылуы;
- сапаның тұтынушыға бейімделуі;
- өнімнің өміршендік циклінің барлық сатылары бойынша өнім сапасына қойылатын талаптарды тәртіпке келтіру;
- барлық негізгі қызметтері бойынша сапаны басқару;
- өнім сапасына қойылатын нақты талаптарды құжат түрінде дайындау.

Халықаралық стандарттардың дамушы сипатын, сонымен қатар олардың халықаралық нарыққа шығу кезіндегі реттеуші рөлін ескере отырып, ИСО 9001, 9002, 9003 стандарттары тікелей пайдалану үшін қабылданды. Мемлекеттік стандарт оларға сәйкес мемлекеттік стандарттар бекітті.

Кәсіпорынға енгізілетін сапа жүйесі сапа саласында оның нақты қызметінің ерекшеліктерін есепке алу арқылы белгілі бір мақсатқа жету үшін белгілі бір саясат жүргізуді қамтамасыз ететін құрал ретінде қарастырылады.

Сапа саласындағы саясат ұзақ мерзімді мақсат түрінде қалыптасады және мыналарды қарастырады:

- кәсіпорынның экономикалық жағдайын қарастыру;
- өнім өткізу нарықтарын кеңейту немесе жаулап алу;
- алдынғы қатарлы фирмалар деңгейінен артық болатын өнімнің техникалық деңгейіне қол жеткізу;

- белгілі бір салалардағы немесе белгілі бір аймақтардағы тұтынушылардың талаптарын қанағаттандыруға бейімделу;
- жаңа қағидаларға сай жүзеге асырылатын функционалдық мүмкіндіктерді, өнімді игеру;
- өнім сапасының ең маңызды көрсеткіштерін жетілдіру;
- өндірілетін өнімнің ақаулылық деңгейін төмендету;
- өнімге берілетін кепілдік мерзімін ұзарту;
- қызмет көрсетуді дамыту.

Өнім сапасын басқару жүйесінің ерекшеліктері жоғарыда көрсетілген көрсеткіштермен анықталады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ИСО 9000. Сапаны жалпы басқару және сапаны қамтамасыз ету стандарттары. Таңдау және қолдану жөніндегі басқару нұсқаулары.

2. ИСО 9001. Сапа жүйесі. Жобалау немесе өңдеу, өндіру, монтаждау және қызмет көрсету кезінде сапаны қамтамасыз ету үлгісі.

3. ИСО 9002. Сапа жүйесі. Өндірісте және монтаждауда сапаны қамтамасыз ету үлгісі.

4. ИСО 9003. Сапа жүйесі. Соңғы бақылау мен сынақ өткізуде сапаны қамтамасыз ету үлгісі.

5. ИСО 9004. Сапаны жалпы басқару және сапа жүйесінің элементтері. Басқару нұсқаулары.

УДК 338

ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ МАЛЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ СОТРУДНИЧАЮЩИЕ С ДРУГИМИ СТРАНАМИ

Имамуратов Жанболат, КГУТИ им.Ш.Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Аманчаева К.Р., КГУТИ им.Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация: В этой статье рассмотрены основные вопросы инновационного процеса, различия ориентации на продукт и ориентации на рынок и особенности инновационной деятельности.

Ключевые слова: Вопросы инновационного управления, ориентация на продукт, ориентация на рынок.

Перед предприятиями (организациями), внедряющими инновации, возникает ряд вопросов, предопределяющих начало инновационного процесса.

К таким вопросам относятся:

1) могут ли все задачи и этапы инновационного процесса быть решены и выполнены на предприятии (подразделениями научных исследований и разработок);

2) какая доля инновационных работ может быть выполнена сторонними организациями;

3) нельзя ли поставленную цель выполнить более эффективно путем приобретения лицензий, ноу-хау;

4) обеспечат ли затраты на инновационные работы более высокую эффективность по сравнению с общими затратами на производство или маркетинг;

5) могут ли затраты на производство и маркетинг гарантировать эффективность работы предприятия (организации) в долгосрочном плане, если они оказались более эффективными в краткосрочном плане.

Ответы на эти вопросы еще больше усложняются, если учесть разнообразие видов нововведений (инноваций). При комплексном рассмотрении этих вопросов или при их любом сочетании должна быть четкая концепция, ориентированная на определенные приоритеты. До последнего времени на всех уровнях управления инновациями (региональном, отраслевом, институциональном) господствовала продуктовая ориентация инноваций, т. е. ориентация на производство новшеств. Схематично эта концепция показана на рис. 1.

Рисунок 1. Ориентация на продукт

По этой концепции процесс инноваций отражает продуктовую ориентацию, когда позиции потребителя по отношению к производителю очень слабы. В этом случае все условия, связанные с созданием, освоением и распространением новшеств, диктует производитель (диктат производителя). Переход к рыночным отношениям, структурная перестройка производства и усложнение общественных потребностей привели к усилению позиции потребителя.

Идея маркетинга как результат подобной смены акцентов и заключается в признании того, что сами по себе новшества – не конечная цель, а лишь средство удовлетворения потребностей потребителя. Хотя в последние годы требования потребителей стали в известной мере отражаться в создаваемых новшествах, но тем не менее этот процесс (в целом положительный) не смог приблизить инноватора («инициатора новшества») к потребителю.

Исследователь, конструктор и технолог остаются пока изолированными от рынка. Они еще не в состоянии оценить коммерческий потенциал инноваций и их способность удовлетворять известные личные и производственные потребности. Поэтому необходим альтернативный, новый концептуальный подход. Таким может быть подход, ориентированный на потребителя, на рынок. Схематично такая концептуальная модель показана на рис. 2.

Рисунок 2. Ориентация на рынок

При данном подходе инновационный процесс рассматривается как передача знаний (научных, технических) в сферу удовлетворения нужд потребителей [1].

Научные исследования и разработки отличаются от других видов деятельности наличием в них значительного элемента новизны.

Объектами управления в инновационном менеджменте является процесс внедрения инноваций, деятельность органов управления и финансирования научных исследований и разработок.

Инновационная деятельность — понятие более широкое. Она включает научно-техническую деятельность, организационную, финансовую и коммерческую и является важнейшей составляющей продвижения новшеств потребителям. Научные исследования и разработки, являясь источником новых идей, осуществляются на различных этапах инновационного процесса [2].

Все вышеуказанные виды ориентаций довольно часто могут быть применены как казахстанскими, так и предприятиями прикаспийских государств, для дальнейшего получения конкурентных преимуществ.

ЛИТЕРАТУРА

1. А. М. Мухамедьяров Инновационный менеджмент: Учеб. пособие. – 2-е изд.: ИНФРА-М; Москва; 2008 ISBN 978-5-16-003094-4

2. Инновационный менеджмент. Учебник / Под ред. С. Д. Ильенковой, — М.: Юнити, 1997 г.

ӘОЖ 338.01

АЙМАҚТЫҚ ДАМУДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДАҒЫ ҚАҒИДАЛАР

Реймов Нұржан, Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші Аманчаева К.Р., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Бұл мақалада аймақтық дамудағы стратегиялық жоспарлау, республикадағы өндірістік-экономикалық қатынастардағы, халық шаруашылығын, институционалдық және әлеуметтік ортаны басқарудағы ерекшеліктер қарастырылған.

Түйінді сөздер: Аймақтық жоспарлау, стратегиялық жоспарлау, өндірістік-экономикалық қатынастар.

«Қазақстан - 2050» Президенттік стратегиясының шараларын жүзеге асыру жағдайында, стратегиялық жоспарлаудың рөлі ерекше анықталады.

Ең алдымен кешендеу қағидасының рөлін айрықша атап көрсету тиіс. Берілген қағиданы пайдалану - бұл жоспарлы көрсеткіштерде аймақтардың меншік нысандары жүргізілген институционалдық өзгерістерге қарамастан бар әлеуметтік-шаруашылық мәсілелерін көрсету дегенді білдіреді. Осы қағиданы ескермеу аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін салыстыру мен рейтинггік баға белгілеу жағдайында қиындықтарға әкелуі мүмкін. Осыған байланысты, кешенділік қағиданы сақтауға ерекше көңіл бөлінеді:

- тиісті мерзімдерге жасалған республикалық (облыстық) жоспардың көрсеткіштеріне бағытталуымен;
- жергілікті табиғи-экономикалық, материалды-техникалық және интеллектуалдық ресурстардың параметрлерін анықтаумен және бағалаумен;
- жеке меншік негізде жұмыс істейтін кәсіпорындардың әлеуметтік-шаруашылық ниеттерін талдап қорытумен;
- мемлекеттік, салалық және аймақтық мүдделердің үйлесуімен қамтамасыз етіледі.

Аймақтық жоспарлаудың келесі маңызды қағидасының мәнісі мақсаттық бағытталумен анықталады. Оның ғылыми негіздеуі әлеуметтік сипатындағы мақсаттардың басым болуынан туындайды, өйткені әлеуметтік сектор дамудың түрлі мәселелерін шешу көбінесе "көлденең" көзқарасты талап етеді. Сондай-ақ осы секторда нарықтық қатынастары элементтерінің пайда болуын ескеру қажет. Бұл аталған мәселелерді шешу жөніндегі жұмыстардың ұйымдастыру-әдістемелік мазмұнын тұтастай өзгертеді [1].

Және де, аймақтық дамуды жоспарлаудың маңызды қағидасының бірі, оның ғылыми екендігі болып табылады. Бұл, алдымен, а) экономикалық заңдар талабын есепке алуды және ә) тиісті аймақтардың дамуын болжау және негізгі позицияларды талдауды тереңдетуде алдымен жергілікті ғылыми әлуетін пайдалануды білдіреді.

Тек осы жоғарыда аталған қағидаларды сақтаған жағдайда ғана әкімшілік-аумақтық бөлімдер дамуының жоспарларын құрастыруға кірісуге болады. Бұл үшін көрсеткіштер мен әдістердің үлкен жүйесі қолданылады. Аталғандар туралы біз осында тек бірқатар мәселелерді атап өтумен шектелеміз.

Ең алдымен республикамызда өндірістік-экономикалық қатынастардағы, халық шаруашылығын, институционалдық және әлеуметтік ортаны басқаруда түрлендірулерді жеделдетуге деген бағыт алынған еді. Экономиканы басқару органдарының саны мен құрылымының, қаржы-бюджеттік, салықтық және ақша-несиелік саясаттың, өндірістік істің құқықтық негізі мен механизмінің жиі, кейде тез өзгерулері кездейсоқ емес. Ал бұл, біріншіден, қабылданатын көптеген шешімдердің басынан негізсіз және шұғыл болуына және, екіншіден, еңбекке қабілетті халықтың инвестициялық белсенділігі мен еңбек ынтасының деңгейін төмендетеді. Жоғарыда аталған кері факторлардың "тік" (салалық) және "көлденең" (аймақтық) сипаты бар.

Аймақтық саясатты іске асыруда реформалардың жүзеге асуы аумақтық ерекшеліктерді ескермегеннен біраз қиыншылықтарға жол берілгенін ерекше атау керек. Нарықтық қатынастарды дамытудың негізі қалыптасқанда (жекешелендіру, әсіресе ауыл шаруашылығында, бағалар либерализациясы, еңбек өнімділігін және ауылдық жерлердің шағын индустриаландыруын ынталандыруға салықтық жеңілдіктердің механизмі және т.б.) облыстар мен аудандардың түрлі бастапқы

мүмкіншіліктері есепке алынбаған, сонымен қатар ауылдық жерлерде тұратын тұрғындардың шаруашылық жүргізудің нарықтық моделін ұғынудың құқықтық, идеологиялық және психологиялық дайындық мәселелерін шешуге мән берілмеген еді. Мұндай көзқарастың нәтижелері республиканың ірі және әкімшілік-аумақтық аймақтардың өмір сүрудің әлеуметтік-экономикалық деңгейіндегі ерекшеліктерге әкелді.

Осындай жағдайлар дағдарыстан шығудың аймақтық шаралары республиканың стратегиялық және жалпымемлекеттік мүдделерді ескеретін, оң жақтарын айқындайтын, облыстар мен аудандардың әлеуметтік-экономикалық өмірінің деңгейін бірте-бірте теңестіруге алып келетіндей болуы тиіс.

Аймақтық дамудың стратегиялық жоспарының жауап беретін басты сұрағы — бұл дағдарыстан қалайша шығу, тұрғын халықтың әл ауқатын арттыру. Кез-келген стратегиялық жоспардың басты пунктісі болып адамның барлық әрекет ету аспектілеріндегі адамның нақты жағдайын бағалау, әлемдегі қазіргі таңдағы жағдайға сәйкес келу дәрежесі. Аймақтың әлеуметтік даму деңгейі оның экономикалық дамуымен анықталады: халықтың өмір сүру деңгейі аймақтағы өндіріс деңгейі және тиімділігімен анықталады. Сондықтан, ең алдымен, экономикалық дамуды жоспарлау керек. *Аймақтың экономикалық дамуының негізгі мәселелері***:**

- Аймаққа жаңа өндірістерді тарту;
- Өндіріс құрылымын жаңарту;
- Әрекет етуші өндірістерді дамыту, ең алдымен, халықтың өмірлік іс-әрекетінің инфрақұрылымын дамыту;
- жалақысы жоғары жаңа жұмыс орындарын ашу [2].

Жоғарыда қарастырлған қағидаларға сүйене отырып, мемлекеттік жоспарлауды дайындауға болады.

ӘДЕБИЕТТТЕР

1. Есентугелов А. - Институционально-структурные преобразования экономики в Казахстане. Алматы, НИИЭ и РО, 1994г

2. Аймақтық экономика дамуының жоспарлануы мен болжануы // http://megadocs.ru/1307/

УДК 338.22

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НА ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ КАСПИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Аншаева Дана Ишанбаевна, КГУТИ им. Ш. Есенова, г.Актау

Аннотация. В статье рассмотрена Конвенция о правовом статусе Каспийского моря, которая является своего рода «конституцией Каспийского моря», призванная урегулировать весь комплекс вопросов, связанных с правами и обязательствами прибрежных государств, а также стать гарантом безопасности, стабильности и процветания в регионе. Также раскрыты основные проблемы, препятствующие организации каспийского экономического сотрудничества.

Ключевые слова: Соглашение, сотрудничество, политические отношения, экономическая ситуация.

На сегодняшний день Каспийский регион находится в фокусе интересов стран России, Западной Европы, США, а также влиятельных государств Востока - Ирана и Турции и других государств, претендующих на роль региональных лидеров. Растущее внимание региону уделяют Китай, Япония и другие государства. Все это делает Кавказско-Каспийскую региональную систему политических отношений важным перекрестком для нескольких крупномасштабных проектов, требующих сотрудничества стран всего континента.

Для всех стран региона район Каспийского моря важен не только с точки зрения ресурсных богатств, но и как район стратегической значимости с точки зрения создания зоны устойчивого социально-экономического развития, именно это позволит сформировать базу экономической стабильности, повысить качество жизни, а значит укрепить фундамент безопасности прикаспийских государств.

В условиях, когда Каспийский регион превратился в важный объект мировой геополитики, определение прикаспийскими государствами верной Стратегии в отношении этого региона является актуальной задачей для обеспечения экономической и гражданской безопасности, как отдельных стран «каспийской пятёрки», так и региона в целом. Значительная важность этого направления обусловлена, в том числе, необходимостью развития прибрежных регионов стран «пятёрки». Прикаспийские страны – это динамично развивающиеся государства с общей численностью населения более 240 миллионов человек.

Большой вклад в развитие экономического сотрудничества между правительственными и деловыми кругами каспийских стран на основе баланса интересов, внесла согласованность усилий государств-членов каспийского экономического сотрудничества. В ходе Пятого каспийского саммита с участием глав пяти соседних государств было подписано пятистороннее Соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве. Благодаря данному документу удалось создать правовую основу для активизации торгово-экономического сотрудничества в Каспийском регионе. Соглашение между правительствами прикаспийских государств о торгово-экономическом сотрудничестве и Соглашение между правительствами прикаспийских государств о сотрудничестве в области транспорта, будут способствовать дальнейшему укреплению и развитию взаимодействия прибрежных государств в промышленной, торговой, энергетической, транспортно-логистической, инновационной, туристической, информационной и других сферах, представляющих интерес.

Транспортная отрасль и нефтегазодобывающая инфраструктура Казахстана на Каспийском море вносят существенный вклад в устойчивое развитие страны. Кроме этого, если учесть, что ТНК в значительной степени представлены именно в нефтегазовой отрасли на прикаспийской территории страны или морском шельфе, то и весьма существенная часть иностранных инвестиций в Казахстан, видимо, поступает именно на каспийские проекты. Эти факторы в совокупности определяют старательскую значимость Каспия для дальнейшего экономического развития Казахстана.

Предусматривается, что страны-участницы соглашения в соответствии с национальным законодательством будут содействовать эффективному использованию экономических ресурсов, реализации совместных инвестиционных проектов и программ, обмену опытом по вопросам создания и развития особых экономических зон, взаимодействию в сфере цифровой экономики, развитию сотрудничества между регионами и городами прикаспийских государств.

Однако, продолжают существовать ряд основных проблем, препятствующих реализации каспийского экономического сотрудничества:

Прежде всего, это проблемы преодоления мирового финансово-экономического кризиса, роста спроса и соответственно цен на углеводороды на международных рынках.

Рост добычи нефти и природного газа в регионе создаёт высокую экологическую нагрузку на природную среду Каспийского моря, что особенно опасно при его замкнутости. Это означает, что сотрудничество стран Каспийского региона должно основываться на принципах природоохранной политики. Однако, к сожалению, приоритетным направлением деятельности для прикаспийских государств выступает скорейшая разработка углеводородов, не отвечающая принципам экологической безопасности.

Политическая ситуация вокруг Ирана создает проблемы для реализации проектов Южного газового коридора, а ситуация в Афганистане и Пакистане, а также отношения между Пакистаном и Индией для проекта газопровода из Туркменистана - ТАПИ.

Политическая и экономическая ситуация в Туркменистане, а также экономические возможности «Газпрома» создают проблемы для строительства Прикаспийского газопровода.

Отношения между Туркменистаном и Казахстаном, а также Узбекистаном создают проблемы для модернизации трубопровода Средняя Азия - Центр, строительства Прикаспийского газопровода.

Возможное ужесточение позиции Турции вокруг ситуации с черноморскими проливами может создать проблемы с расширением Каспийского трубопроводного консорциума.

Проблемы привлечения инвестиций создают трудности для реализации всех проектов с учетом сложившейся экономической ситуации в мире.

Экспертами прогнозируется нарастание воздействия внерегиональных стран на реализацию проектов добычи и транспортировки каспийских углеводородов (США, КНР, ЕС, Турция, Украина и др.).

Для повышения эффективности каспийской энергетической дипломатии необходимо разработать и реализовать единую стратегическую линию Казахстана по отношению к региону с учетом баланса интересов государства и отечественных компаний.

Целесообразно рассмотреть возможность создания международного каспийского нефтегазового консорциума для участия в реализации выгодных для Казахстана и других прикаспийских стран проектов добычи и транспортировки углеводородов в регионе.

В целях систематизированной разработки концептуальных и аналитических материалов по геополитическим и экономическим проблемам Каспийского региона проработать возможность образования Международного центра каспийских (политических и экономических) исследований (МЦКИ) с участием правительственных и деловых структур Казахстана и прикаспийских стран.

Таким образом, в рамках подписанного соглашения каспийские страны смогут эффективно находить взаимовыгодные решения ряда перечисленных проблем. Представляется, что развитие совместных проектов приведёт к упрочению добрососедских отношений во имя национальных интересов всех пяти государств, мира, стабильности, дружбы и взаимовыгодного сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Степанов Д.Ю. Современное состояние нефтяной и газовой отрасли в

Каспийском регионе (на примере Республики Казахстан) // Международные экономические отношения. Экономика XXI век. Сб. стат. под ред. В.М.Кутового. Ч.I. М.: Научная книга, 2008

2. Социально–экономическое развитие Мангистауской области. Ежемесячный информационно-аналитический журнал. – 2017. - №1. – Актау, 2015.

УДК 338.22

РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ

Аубекерова Гульназ, КГУТИ им. Ш.Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Аншаева Дана Ишанбаевна, КГУТИ им. Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье рассмотрены актуальные вопросы гуманитарного сотрудничества в каспийском регионе и представлены основные мероприятия, направленные на формирование общего образовательного, социо-культурного и информационного каспийского пространства.

Ключевые слова: гуманитарное сотрудничество, образовательный потенциал, качественное образование.

Стратегическими целями гуманитарного сотрудничества в каспийском регионе является создание:

- общего образовательного пространства с сохранением специфических черт, присущих образовательным системам стран Каспия;
- общего научного пространства;
- общего информационного пространства.

Актуальными задачами для научного сообщества всех прикаспийских государств являются: сохранение и преумножение культурного наследия народов прикаспийских стран, сохранение экологического, политического равновесия, укрепление образовательного потенциала Каспийского региона.

Общее образовательное пространство может быть сформировано через мобильность студентов, преподавателей, научных сотрудников, через развитие механизмов дистанционного обучения, через создание совместных образовательных программ, через «взаимное прорастание» гуманитарных структур, через гражданские инициативы, координацию в информационной сфере.

Деятельность всех структур и организаций, служащих формированию единого образовательного пространства на Каспии, носит в большей степени имитационный характер и не соответствует современным потребностям гуманитарного взаимодействия в регионе.

В связи с этим представляется перспективным развитие сотрудничества «каспийской пятерки» в информационной сфере. Реализация этой задачи будет направлена и на формирование позитивного имиджа стран в восприятии друг друга на регулярной и рационально выверенной основе, и расширению представлений друг о друге за счет объективной, не искаженной информации. Представляется целесообразным взаимное расширение доступа в национальное медиа-пространство партнеров по каспийскому сотрудничеству.

В частности, достаточно интересной выглядит инициатива Казахстана о поддержке единого информационного пространства стран СНГ, через обмен

телевизионными каналами. Единое информационное пространство поддерживает сохранение некой единой информационно-мировоззренческой общности в рамках постсоветского пространства, что крайне важно для общего контекста взаимопонимания.

Использование информационной среды помимо нематериальных результатов должно дать существенную финансовую и технологическую отдачу.

Университеты и научные центры, находящиеся на территории Каспийского региона, остро нуждаются в развитии материально-технической базы и инфраструктуры сферы образования, привлечении грамотных квалифицированных кадров, а также в повышении качества образовательных услуг в соответствии с требованиями современной экономики и обеспечении доступности качественного образования.

В связи с этим одним из приоритетных направлений подобной политики является строительство и реконструкция образовательных учреждений всех уровней, а также их материальное оснащение с учетом современных технологий образования.

В настоящее время приоритетной задачей выступает создание образовательных консорциумов вузов прикаспийских государств и совместных центров послевузовского обучения по программам магистратуры и институтов повышения квалификации.

Инициирование совместных образовательных проектов может дать необходимый стимул развитию сотрудничества прикаспийских стран в образовательной сфере. Создание совместных центров по подготовке и переподготовке кадров, а также повышения квалификации, может осуществляться как на базе существующих образовательных и научных учреждений, так и на новых площадках.

Необходимо рассмотреть возможность создания совместными усилиями стран «каспийской пятерки» Международного каспийского университета, который может стать базой для интеграции образовательной и научной деятельности, создания технологичной базы для исследований, разработок и трансферта новых технологий в производство.

Гуманитарное сотрудничество на Каспии должно быть направлено на формирование общего образовательного, социо-культурного и информационного пространства.

В связи с тем, что в настоящее время потенциал гуманитарного сотрудничества по-прежнему используется недостаточно эффективно, представляется целесообразным:

- развитие сотрудничества прикаспийских государств в информационной сфере с целью формирования позитивного и неискаженного имиджа стран в восприятии друг друга на регулярной и рационально выверенной основе;
- для развития образовательных проектов в регионе необходимо продумать четкую схему их ресурсного обеспечения;
- изучение потребности в специалистах разных уровней с учетом перспектив развития ключевых секторов, что потребует проведение ревизии существующих учебных заведений и образовательных программ;
- создание образовательных консорциумов вузов прикаспийских государств и совместных центров послевузовского обучения по программам магистратуры и институтов повышения квалификации по наиболее перспективным специальностям и направлениям;
- разработки единой системы университетского образования по специальностям и направлениям высшего профессионального образования, докторантуры. Эта задача предполагает максимальное сближение существующих в прикаспийских странах образовательных стандартов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгеев В.А. Учебное пособие: Институт каспийского сотрудничества, Москва 2010
2. https://ru.sputniknews.kz

УДК 338.22

ТРАНСПОРТНАЯ СТРАТЕГИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА

Сералиева Асия, студент, КГУТИ им. Ш.Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Аншаева Дана Ишанбаевна, КГУТИ им. Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье приведены особенности стратегии транспорта Каспия, выявлены основные моменты транспортной стратегии каспийского региона, представлены приоритетные задачи развития транспортной инфраструктуры Каспия.

Ключевые слова: стратегия, транспортное обслуживание, стратегия транспортного обслуживания.

Каспийский регион на самом деле является общим узлом связи центральной части Евразии, где встречаются границы Ближнего Востока, Южного Кавказа, Центральной Азии и юга России, соединяющие Каспийское море и Азовское море через Волго-Донские гидроэлектростанции.

Такая особенность расположения создала уникальные исторические предпосылки для формирования современного международного транспортного перекрестка, включающего акваторию, воздушное пространство, береговую линию, и русла рек.

Сегодня Каспийский транспортный узел состоит из меридиана и широкого пересечения глобальных транзитных и местных региональных инфраструктур. Активно развиваются морские, автомобильные и железнодорожные соединения вдоль меридианов Каспия (элементы транспортно-транспортного узла Север-Юг). В портах Каспия и транспортных узлах существует определенная геоэкономическая схема экспортно-импортных операций. Важнейшими «лучами» для экспорта местных ресурсов и продуктов являются потоки товаров из Астрахань-Волга, Азербайджан-Кавказ и Иран на северо-западные, восточно-европейские и средиземноморские рынки (элементы которых включены в коридор ТРАСЕКА). Чтобы встретиться с ним, в портах Актау, Туркменбаши, на востоке есть транспорт и поток товаров. Особое место занимают региональные и трансграничные нефте- и газопроводы в качестве стратегических транспортных артерий.

Эффективное сотрудничество, создание интегрированного каспийского узла («хаба») может стать объективным отражением того факта, что транспортные интересы стран региона во многом совпадают.

Таким образом, представляется целесообразным интегрировать комплексное представление о сетке транспортных коммуникаций, и находить понимание у всех членов «каспийской пятерки».

Усиление транспортных артерий создаст условия для экономического роста региона (влияет на национальный рост ВВП), содействует повышению конкурентоспособности национальных экономик пятерки.

Каспийская транспортная сеть должна развиваться как безопасная и качественная транспортная услуга улучшающая качество жизни населения региона. Стратегия должна быть рассчитана на увеличение товарных и пассажирских потоков и соответственно создание условий для легкой доступности транспортных услуг. Важной задачей является объединение усилий по снижению аварийности, рисков и угроз безопасности по всем видам транспорта.

Другими приоритетными задачами на Каспии также представляются:

1. Разработка мер для снижения уровня удельных транспортных издержек в цене доставки товаров и ресурсов

2. Создание условий для увеличения коммерческой скорости и ритмичности продвижения партий товаров по национальным сегментам МТК «Север-Юг» (эффективная тарифная политика).

3. Разработка механизмов развития здоровой конкурентной среды, включая особенности государственно-частного партнерства.

4. Повышение рентабельности местных транспортных систем, снижения энергоемкости, создания приоритетных конкурентных условий для местных перевозчиков и повышения их конкурентоспособности.

5. Подготовка каспийских коммуникаций к обеспечению перевозок высокотехнологичной продукции (в перспективе создание на Каспии сети высокотехнологичных производств в рамках ЕврАзЭС, ТС или на двусторонней основе).

6. Создание условий для внешнего инвестирования во внутрирегиональную транспортную отрасль, обеспечивающую ее развитие опережающими темпами.

Каспийская транспортная стратегия должна учитывать еще несколько инфраструктурных факторов.

Первый – место каспийских портов в общей транспортной стратегии стран «пятёрки».

Второе – прогнозируемый рост перевозок всех типов грузов, а также необходимость их отлаженной перевалки, совмещения с другими видами транспорта.

Третье – развитие спроса на рынке танкерного и контейнерного судостроения типа «река-море».

Таким образом, стратегическая цель развития транспортной системы Каспия в нашем понимании отражает комплексное удовлетворение потребностей инновационного и социально-ориентированного развития экономики и предполагает развитие в регионе качественных транспортных услуг, конкурентоспособных с лучшими мировыми аналогами. Ключевой целью такого подхода является формирование единого транспортного пространства на базе сбалансированного развития эффективной транспортной инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ланда К. Г. Методологические аспекты формирования Каспийского геополитического пространства // Мир научных открытий. – 2013

2. Троицкая, Н. А. Единая транспортная система / Н.А. Троицкая, А.Б. Чубуков. - М.: Академия, 2013

3. https://ru.sputniknews.kz

УДК 339.54

МИРОВОЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Саматова Л. А., магистрант КазУТБ, г.Астана
к.э.н., декан ФДО Сакенов Н.А. КазУТБ, г.Астана
магистр, ст.преподаватель, Сарыбаева И. Е. КазУТБ, г.Астана
магистр, ст.преподаватель, Асаинов А.Ж. КазУТБ, г.Астана

Аннотация: В данной статье рассматривается экономическая безопасность по сравнению с другими странами в контексте мирового опыта.

Ключевые слова: Экономическая безопасность, США, ЕС

Экономическая безопасность любой страны – основа стабильного социально-экономического развития и благополучия нации. На сегодняшний день мировой опыт показывает, что нет единого подхода в определении экономической безопасности стран. По мнению экспертов подход к определению «экономическая безопасность» находится между понятием экономической науки и теорией международных отношений. Другой причиной может являться то, что данное понятие относительно новое как для западных стран, так и для стран постсоветсткого пространства. Согласно мировому опыту до появления определения «экономическая безопасность» в мире использовалось понятие «национальная экономическая безопасность», которое стало популярным в западной литературе в середине 80-х годов прошлого столетия [1, с.2].

Проведенный анализ показывает, что термин “национальная экономическая безопасность” впервые был использован в США во времена экономического кризиса в 1970 году, когда страна заявила о желании стать мировым экономическим лидером.

Приоритетными направлениями политики США в рамках обеспечения экономической безопасности являются:

- рост конкурентоспособности товаров местного производства;
- развитие сотрудничества в торгово-экономических сферах;
- уменьшение количества иностранных займов [2, с. 452].

Самой первой программой в США, направленной на обеспечение экономической безопасности, можно назвать Меморандум 1990 года. Данный документ основан на мерах по отстаиванию лидирующих позиций США в технологических сферах и сохранению экономической развитости страны на мировой арене.

С целью разработки скоординированной политики экономической безопасности страны позже США была создана Межведомственная рабочая группа, разработавшая основной механизм управления системой экономической безопасности. По результатам были приняты новые нормативно-правовые акты и проведена переподготовка кадров. Рабочая группа определила основные угрозы экономической безопасности страны и разработала «Каталог угроз экономической безопасности и их оценка» [3, с.59].

Анализ японской модели национальной безопасности показывает взаимосвязанность с американской моделью по причине послевоенной оккупации, в последствии перешедших в союзнические отношения Японии и США.

Основными документами Японии по обеспечению национальной безопасности считаются доктрина Ёсида (премьер-министра Японии) и доктрина Комплексного обеспечения национальной безопасности, принятые в середине XX века, которые основаны на послевоенной политики национальной безопасности и направлены на

динамичное развитие экономики. В связи с ограниченными природными ресурсами Японии было принято решение перейти на научно-техническое и торговое сотрудничество с другими странами.

Благодаря данной доктрине Япония уже в 1968 году вошла в 20-ку лучших стран по объему промышленного производства, что позволила ей стать основой для политики национальной безопасности того времени.

Несколько по-другому ситуация сложилась в Европейском союзе (ЕС). Начиная с того, что понятие экономической безопасности в ЕС состоит из двух определений. Первое определение позиционирует ЕС в мировой экономической системе, согласно которому основной задачей Евросоюза является интеграция стран Европы с целью достижения высокой конкурентоспособности на мировой арене. Решение по объединению было принято в связи с тем, что по отдельности у стран ЕС меньше природных ресурсов и трудоспособного населения относительно других развитых стран или США.

Второе определение указывает на необходимость наличия экономического равенства и солидарности европейских стран. ЕС совместно с Европейским банком развития выделяют большую часть бюджета на ликвидацию стихийных бедствий, на развитие инфраструктуры и экономики во всех частях Европы. Основной целью ЕС является объединение европейских стран с равными возможностями и уровнем жизни [4, с.1-2]. Для более детального анализа требуется рассмотрение экономической безопасности отдельных стран ЕС через их программы, доктрины и концепции.

Например, обеспечение экономической безопасности Франции как категории берет начало принятием Закона о национальной безопасности 1964 г. Изначально во Франции использовался термин «национальной экономической безопасности», раскрывающий необходимость улучшения предоставляемых благ населению и способствующий развитию экономики страны в целом [5, с.67-69].

В отличие от Франции в Германии отсутствует отдельный документ, регулирующий обеспечение экономической безопасности. Сфера экономической безопасности является составной частью законодательных актов министерства обороны страны, в которых выделены приоритетные положения: развитие конкуренции, ограничение монополий, стабильность национального валютного курса и др.

В Великобритании экономическая безопасность также как и во Франции входит в национальную систему и принята как защита общих интересов народа в целом. Основными ключевыми признаками экономической безопасности являются поддержка предпринимательской деятельности, создание нетворка (сети) - институты-правительство- бизнес, прогнозирование и защита от экономических угроз.

В отличии от других стран ЕС правительством Испании была принята Концепция экономической безопасности, основанная на правильном разделении компетенции государственных органов, ответственных за развитие экономической сферы в целом, создании контрольных государственных органов и разработке основной законодательной базы. Лидирующими направлениями в обеспечении экономической безопасности Испании являются такие меры как инвестиционный и валютный мониторинг, развитие промышленного производства и разработка нормативно-правовой базы для бизнеса.

Государственное управление Италии позволяет защищать местных производителей на международной арене, но при этом отсутствует какой либо регулирующий документ. Правительство отдает преимущество международному сотрудничеству и внешнеторговой деятельности с зарубежными партнерами. Доминирующими факторами в обеспечении экономической безопасности Италии

принято считать внедрение кооперативов в промышленной сфере и защиту местных предпринимателей и производителей [5, с.24-25].

Проведенный анализ показывает, что такие страны как Франция, Германия, Великобритания, Испания и Италия сформировали свою совместную эффективную экономическую систему, способную поддерживать и улучшать уровень безопасности страны и граждан.

Казахстан как динамично развивающаяся страна обеспечивает формирование принципов экономической безопасности на основе опыта стран Евросоюза. Участие Республики Казахстан в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) предоставляет возможность сформировать экономическую безопасность стран-участниц Союза в новом формате.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колупаев В.А. Формирование концепции национальной экономической безопасности в зарубежных странах. //Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование. - Экономический бюллетень НИЭИ Минэкономики РБ. – Минск. - 2002. № 12. -С.2-9.

2. Никитенко П.Г., Булавко В.Г. Экономическая безопасность: теория, методология, практика. - Институт экономики НАН Беларуси. – Минск: Право и экономика, 2009.- 483 с.

3. К. Арыстанбеков Государственное обеспечение экономической безопасности в США. // Фемида. - 2002. - №8. - С. 58-60.

4. Арменский А. Е., Гусев В. С., Петров А. Е. Информационная и экономическая безопасность государства. Учебно-методическое пособие для государственных служащих. - Москва: Мобиле, 2003.-С. 153.

5. Прилепский А. И. Формирование механизма обеспечения экономической безопасности в народнохозяйственном комплексе: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05.– М.,1999.– 222

УДК 330.342:504.

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

магистрант Жолдубаев Д.М.
магистр, ст. преподаватель Асаинов А.Ж.
Казахский университет технологий и бизнеса, г. Астана

Аннотация: В данной статье рассматривается вопросы экономики будущего Казахстана

Ключевые слова: зеленая экономика, ВВП, ТЭС

После исторической Конференции ООН «Рио +20», состоявшейся в 2012 году в Бразилии, мировое сообщество определилось с ориентиром своего экономического развития. На постсоветском пространстве одной из первых начала реализовываться зеленая экономика в Казахстане. В 2013 году своим майским указом Президент утвердил государственную Концепцию по реализации принципов зеленой экономики.

В результате реализации этого значимого проекта ожидается:

– улучшение благосостояния граждан Казахстана;

– существенная экономия природных ресурсов за счет внедрения технологических открытий;

– усиление защиты окружающей среды.

Концепция реализуется в рамках стратегического плана развития Республики до 2050 года. В ходе реализации корректируются все отраслевые и региональные программы развития.

По пути реализации этой глобальной концепции возникают экономические проблемы Казахстана, требующие решения. Среди них:

Соседство со странами, находящимися в стадии бурного экономического развития по водной границе, а также глобальное потепление не позволяют в полной мере обеспечить все население Казахстана питьевой водой. Если ничего не предпринимать, то к 2050 году дефицит воды составит 70%.

Отсутствие достаточного финансирования сельскохозяйственной отрасли снижает доступность к новым технологиям. Нет возможности обновить сельскохозяйственное оборудование (устарело 80%), нет доступа к более высокоурожайным сортам семян, эффективным удобрениям и средствам защиты растений.

К 2030 году разрабатываемые нефтегазовые месторождения выйдут на свой пик, после этого объемы добычи начнут падать. Поэтому необходимо внедрять энергосберегающие технологии, снижать потребление энергоемких производств и увеличивать долю энергии, вырабатываемой из альтернативных источников. Для этого потребуется обновить парк устаревшего оборудования и внедрить энергоэффективные технологии. Это снизит нагрузку на энергетический сектор экономики Казахстана.

В жилом фонде Казахстана фиксируются большие теплопотери. Это связано с тем, что дома 1950–80-х годов постройки (треть всех домов) нуждаются в ремонте. Требуется проведение энергоэффективного аудита и проведение мероприятий по сокращению тепловых потерь. Сейчас жилой фонд теряет свыше 30% тепловой энергии.

Для преодоления всех этих проблем предпринимаются существенные меры. Принят закон об энергосбережении, который установил:

– обязательство усилить учет энергетических и природных ресурсов;

– дифференцированные тарифы за потребляемую энергию с целью стимулирования экономии ресурсов;

– запрет на продажу немаркированных по классу энергопотребления электроприборов и обычных ламп накаливания.

В рамках создания единого энергетического реестра будет проведен энергетический аудит всех крупных энергоемких производств. Результаты исследований помогут найти пути по снижению зависимости промышленности от энергоресурсов.

Казахстан в будущем займет достойное место среди стран-лидеров, внедривших зеленые технологические инновации в свою экономику. Стойкое экономическое положение Казахстана позволяет реализовать все намеченные планы.

«Зеленая» Концепция состоит из трех этапов:

До 2020 года — оптимизация использования природных даров, создание энергоэффективной инфраструктуры. Поставленные цели:

– 100-процентное обеспечение населения питьевой водой;
– максимальное покрытие дефицита водного бассейна;
– увеличение производительности труда в три раза в сельском хозяйстве;
– повышение урожайности пшеницы до 140 ц/га;

– снижение водозатрат на орошение до 450 кубометров из расчета на тонну урожая за счет усовершенствования агротехнологий;

– понижение энергоемкости ВВП на 25% по сравнению с уровнем 2008 года;

– увеличение доли альтернативных источников энергии до 3%;

– перевод в крупнейших городах теплоэлектростанций на газ — до 20% от общего числа ТЭС.

До 2030 года — на базе созданной инфраструктуры будет трансформирована национальная экономика Казахстана. Поставленные цели:

– 100-процентное обеспечение водой всего сельского хозяйства;

– ликвидация дефицита по каждому водному бассейну;

– повышение урожайности пшеницы до 200 ц/га;

– снижение водозатрат на орошение до 330 кубометров из расчета на тонну урожая;

– понижение энергоемкости ВВП на 30% по сравнению с уровнем 2008 года;

– увеличение доли альтернативных источников энергии до 30%;

– перевод в крупнейших городах теплоэлектростанций на газ — до 25% от общего числа ТЭС;

– снижение выбросов углекислого газа на 15% по сравнению с 2012-м;

– обеспечение вывоза у населения твердых бытовых отходов на 100%;

– увеличение доли мусороперерабатки до 40%.

До 2050 года национальная экономическая модель будет выстроена целиком в соответствии с принципами глобальной индустриализации. Природные ресурсы будут использоваться исключительно при выполнении условия об их возобновлении. Поставленные цели:

– ликвидация проблем с водоснабжением в стране;

– понижение энергоемкости ВВП на 50% по сравнению с уровнем 2008 года;

– увеличение доли альтернативных источников энергии до 50%;

– перевод в крупнейших городах теплоэлектростанций на газ — до 30% от общего числа ТЭС;

– снижение выбросов углекислого газа на 40% по сравнению с 2012-м;

– увеличение доли мусороперерабатки до 50%.

Реализация Концепции «Зеленой экономики» Казахстана повысит уровень и качество жизни населения, сделает продукцию более конкурентоспособной за счет снижения энергозатрат и использования вторичной переработки. Реализуемые меры улучшат экологию в регионе, ликвидируют дефицит водных ресурсов.

Республика научится использовать альтернативные источники энергии взамен истощающихся природных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Навстречу «зеленой» экономике. Доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2010, 43 с.

2. Национальный отчет по интеграции принципов «зеленого» роста в Республике Казахстан, под ред. Есекиной Б.К. 2010, 102 с.

3. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года. Утвержден Указом ПрезидентаРеспублики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922

4. Основы перехода к «зеленой» экономике: международный опыт и инструменты /Под ред. проф., д.э.н. Б.К. Есекиной. – Астана, 2013. – 26 с.

5. Глобальный зеленый новый курс. Доклад UNEP. – март 2009. – 42 с. https://www.nur.kz/1661679-zelenaya-ekonomika-v-kazakhstane-probl.html

ӘОЖ 9.908

КАСПИЙ - ДОСТЫҚ ТЕҢІЗІ

Байискакова Қ.А.., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аңдатпа: Бүгінде Каспий маңы елдерінің әлеуеті зор және қарқынды дамып келе жатыр. Каспий теңізін бейбітшілік, тату көршілік және достық аймағына айналдыру, оны бейбіт мақсатта пайдалану,туризмді дамыту бүгінгі күннің басты мәселесіне айналып отыр.

Түйінді сөздер: Каспий теңізі, круиздік туризм, яхталық туризм.

Туризм әлеуметтік-экономикалық қызмет ретінде кез-келген елдің шаруашылығында маңызды орынды иеленіп отыр.Соңғы жылдары Қазақстанда осы үрдіс қарқынды дамуда. Қазақстанның туристік саласын дамыту үшін мемлекет жылдан-жылға бар назарын салып отырғанын, бөлініп жатқан бюдеттік қаражат растап отыр. Салыстырмалы түрде тәуелсіздігімізге дейінгі жылдарда бюджетте «туризм» деген жол да болған жоқ, оның дамуына да ешқандай қаражат бөлінбеді. Соңғы жылдары ғана туризм мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының біріне айналды. Ол Президентіміздің жолдауларында нақты айтылды. Маңғыстау облысы кез-келген саяхатшыны таңқалдыра алады. Каспий теңізінің тасты жағажайы, онда балық аулау, желкенмен сырғанау мүмкіндігі және сонымен қатар әлемдегі терең ойыстың бірі Қарақия сияқты табиғаттың таңғажайыптары, ақ таулар, шөлдегі оазистер және қонақты ұлттық тәтті тағамдармен қарсы алатын жылы қонақжайлық бәрі осы жерде.

Каспий теңізі – Еуропа мен Азия аралығында орналасқан жер шарындағы ең үлкен тұйық көл. Каспий теңізі неоген дәуірінің аяғында жер қыртысының көтерілуінен Қара теңізден бөлінді. Бұл кезді Каспий теңізінің пайда болған уақыты деп есептеуге болады. Каспий теңізінің жалпы ауданы 376 мың км2. Оның беті теңіз деңгейінен 28 м төмен жатыр. Теңіз солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 км-ге созыла орналасқан. Теңіздің ендірек жері 435 км, енсіз жері 193 км. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы – 7000 км. Оның суы 5 мемлекеттің жағалауын шайып жатыр. Каспий теңізіне 130-ға жуық өзендер мен ағынды сулар құяды. Олардың теңізге құятын жиынтық ағыны жылына орташа есеппен 300 км3. Осы мөлшердің 80%-ы Еділ өзенінің , 5%-ы Жайықтың үлесіне тиеді. Ағынның 10-11%-ын Батыс жағалауындағы өзендер Терек, Сулак, Самур, Кура және т.б. береді. Қалған 4-5%-ы Иран жағалауы өзендерінен келеді. Шығыс жағалауларда тұрақты ағын сулар жоқ [1].

Каспий теңізінің шаруашылық маңызы аса зор. Қазіргі таңда Атырау қаласында балық шаруашылығымен айналысатын ірі кәсіпорындар жұмыс жасайды. Ақтау қаласында теңіз суын тұщыландыратын қуатты қондырғы орналасқан. Каспий теңізінің Ақтау порты заман талабына сай қайта жөнделіп, жабдықталды, теңіз айлағы кеңейтілді. Теңіз флоты құрылды. Ұзындығы 150 м, биіктігі 10 м болатын ең үлкен «Астана» атты су кемесінің жылына 2 млн тонна құрғақ өнімдер мен 10 млн тонна мұнай мен мұнай өнімдерін тасуға мүмкіншілігі бар. Теңіз жағалауында – Атырау, Форт-Шевченко, Ақтау, Құрық және тағы басқа қалалар орналасқан.

Маңғыстауда су туризмінің қазіргі жағдайы ауыз толтырарлықтай емес. Туризмнің осы түрін дамыту үшін көптеген жұмыстар атқарылуда. Елбасымыздың өзі 2014 жылдың қыркүйек айында Астрахан қаласында Каспий аумағы елдері

басшыларының IY саммитінде: «Каспий аумағы елдерінің туристік инфрақұрылымы каспийлік туризмнің ұйымдастырылып дамуына жол ашады» деп Каспийлік туризмді дамытуды ұсыныс ретінде айтты.

Еліміздің президенті «Қазақстанда «Кендірлі», ал Түркіменстанда «Аваза» туристік аймағын дамыту үшін жұмыстар атқарылып жатқанын баса айтты. Сонымен қатар Ресейде, Әзербайжанда және Иранда да тартымды курорттар бар екенін білеміз, біздің елдеріміздің Үкіметі осы бағытта әріптестікті дамыту үшін барлық мүмкіндіктерді зерттеуі тиіс. Ал инфрақұрылымы жағына келсек, туризмді дамыту мәселесі мен Каспий аумағының экологиясын сақтауға үлкен мән беруіміз керек», деді

«Кендірлі туристік аймағын дамыту үшін , шетелдік инвесторларға қазақстан туризмінің даму басымдықтарын сипаттай отырып инвесторларды тарту керек. Каспий теңізіндегі Ақтау портының инфрақұрылымын дамыту, оның жанында мұнай қызмет көрсету кластері «Кендірлі» курорттық теңіз аймағының дамуына әсерін тигізеді», деп түсіндірді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 19 мамырдағы № 508 қаулысымен бекітілген, Қазақстан Республикасында туристік саланы дамытудың 2020 жылға дейінгі Тұжырымдамасына сәйкес, республикада бес туристік кластер құрылды: Астана, Алматы, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Батыс Қазақстан.

Батыс Қазақстан Маңғыстау облысының барлық жерін қамтитын кластер болып табылады. Ақтау қаласы іскер туризмді дамыту орталығы болып табылады. Кендірлі курорты осы Тұжырымдамаға сәйкес, ұлттық туристік жобалардың тізіміне енгізілген.

Меморандумды жүзеге асыру аясында «Самұрық-Қазына» жылжымайтын қоры» АҚ жән «RIXOS» компаниясы тобының Кендірлі курортын дамыту жөнінде келісімге қол қойылды.

Кендірліде жалпы Қазақстан бойынша және Ресейдің, Иранның, тағы басқа елдердің балалары келіп демалатын балалардың сауықтыру лагерьлерін ашу жоспарлануда. Осы туристік өнімнің ұсынысқа ие болуы үшін бізде барлық мүмкіншілік бар. Тек қана қажет инфрақұрылымды дамытуымыз керек.

Қазақстандық және ресейлік мамандардың пікірінше, Каспий аумағы елдерінің круиздік және яхталық туризмді дамытуға үлкен әлеуеті бар. Бірақта бұл туризм түрлерін дамыту үшін аймақта заманауи кемелер салып, порттық инфрақұрылымды жаңашылдандыру керек, яхталарға арналған жөндеу базалары болуы керек, мамандар дайындау қажет, Каспий аумағы елдерінің арасында визалық режимді сәйкестендіру керек.

Әзербайжан-Қазақстан тізбегін алсақ, Каспий бойынша круиз ұйымдастыру тиімді. Бұл жоба нарықта сұранысқа ие болар еді, себебі Таяу Шығыс жақын орналасқан. Және оған көршілес Ресей, Иран, Түркменстанды да шақыруға болады. Қазіргі уақытта ТМД азаматтары круиз сапары үшін Жерорта теңізіне барып жүр. Сондықтан, жақын орналасқан Каспий теңізі де круизді дамытудың бір орталығы бола алатыны айтылып жатыр.

Петропавлда екі елдің 15-өңіраралық ынтымақтастық форумы аясында Жоғары деңгейдегі кездесуде Нұрсұлтан Назарбаев пен Владимир Путиннің қатысуымен өтіп, президенттер алдағы жылдарға арналған бірлескен іс-шаралар жоспарын бекітті.

Қазақстан мен Ресей арасындағы инвестициялық жобалардың жалпы құны 10 млрд долларға тең. Енді химия, теміржол, ауыл шаруашылығы салаларында қолға алынуы тиіс ілкімді істер бар. «Жақын болашақта әлемдік туризм саласына 100 млрд доллар инвестиция тартылады. Бұған саяхатшылар үшін жаңа бағыттардың ашылуы сеп болмақ», – деді Президент[2].

Қазақстанның Ресейдегі елшілігі сайты Ақтау және Астрахан қалалары аралығында «Петр Великий» круиздік лайнері жүре бастайтындығын хабарлайды.

Қазіргі уақытта Астраханның «Лотос» кеме жасау зауытында жасалып жатқан заманауи кеме алдағы уақытта Каспий теңізіндегі екі елдің портын жалғайтын болады. - Теңіз жолы екі мемлекет арасындағы туризм мен инвестиция тарту саласын өркендетеді деп күтілуде. Сондықтан, порттық айлақтардың инфрақұрылымын дамытуға күш салуымыз қажет. Бұл қадамымыз қазақстандықтарды да қызықтырады деген сенімдеміз. Жыл сайын ежелгі көршілеріміздің сан мыңдағаны қаламызға аяқ басады. Бірі өңірімізге туристік сапарлармен келсе, енді бірі жергілікті клиникалардан ем алуға келеді. Мәселен, 2017 жылы төрт мыңнан астам Қазақстан азаматы астрахандық дәрігерлердің көмегіне жүгініпті, - деген Астрахан облысы губернаторының міндетін атқарушы Сергей Морозов қазіргі уақыттағы көрші екі елдің әуедегі және жердегі халықаралық жолаушылар тасымалына теңіз жолының да септігі мол болатынын жеткізді[3].

Қорыта айтқанда, Каспийге қатысты мәселелер кешенін Каспий маңы елдерінің бірлесіп шешу қажеттігі заман талабы. Бұл - теңізбен шектескен мемлекеттердің туризм, сауда-саттық саласында, рухани мәдениетін жаңғыртуға үлкен серпіліс беріп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. https://kk.wikipedia.
2. РФ Президенті Каспий маңы елдерін туризмді дамытуға шақырды. «Егемен Қазақстан» газеті 12.08.2018ж
3. А.Нәжімов Туризм табыстың көзі болмақ. «Серпер» газеті 16.11.2018ж.

УДК 338.24

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сагынгалиева Айдана Газизқызы, студент, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Бекбергенова Жулдыз Телегеновна, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрены системный подход к управлению инновационными проектами. Проанализированы зарубежный опыт регулирования инновационных процессов. Выявлена и обоснована необходимость совместного государственного регулирования методов организации и стимулирования инновационной деятельности. На основе проведенного исследования автор предлагает, что в вопросах научно-технического развития нельзя полностью полагаться на автоматизм рынка.

Ключевые слова: инновационная деятельность, нововведения, экономический рост, стимулирования, индустриально-инновационное развитие.

Инновационная деятельность - это сложный вид деятельности, объединяющий в себе производство нового знания, новых товаров, услуг, подготовку кадров и др. Поэтому важнейшим типом инновационной деятельности является регулятивная инновационная деятельность, т.е. деятельность по поддержанию и развитию связей между различными видами, элементами, компонентами инновационной деятельности. Высшая форма регулятивной инновационной деятельности - это выработка и проведение инновационной политики, управление инновационной деятельностью [1].

В ходе управления инновационными проектами осуществляется организационное, экономическое, финансовое, нормативно-правовое регулирование процессов создания и распространения инноваций. Системный подход к управлению инновационными проектами означает необходимость органического сочетания, комплексности, единства различных видов регулирования инновационной деятельности. Регулирование инновационной деятельности осуществляется на различных уровнях: на уровне государства в целом, на региональном уровне, на уровне отдельного предприятия, организации, учреждения. Государство осуществляет все виды регулирования инновационной деятельности - организационное, экономическое, финансовое, нормативно-правовое. Это регулирование осуществляется на базе инновационных прогнозов и стратегий. В инновационном прогнозе, который является составной частью прогноза социально-экономического развития страны, разрабатывается предвидение основных параметров инновационной деятельности (ее направлений, видов, объектов, последствий и т.п.). В инновационных прогнозах строятся сценарии освоения и распространения базисных инноваций, социально-экономических последствий практического использования новых наукоемких продуктов и технологий. В инновационных стратегиях определяются приоритетные направления инновационной деятельности [2].

Необходимость регулирования инновационных процессов государством вызвана, в первую очередь, их возрастающим значением для экономики и общества в целом.

Инновации изменяют и экономическую организацию общества. Появляются новые общественные институты и хозяйственные организации (например, венчурные фирмы), трансформируется содержание взаимосвязей между ними. Происходят сдвиги в структуре собственности. Совершенствуются технологии управления: вертикальные воздействия во все большей мере дополняются и заменяются горизонтальными.

Претерпевает изменения и содержание государственного регулирования экономики.

Инновационные процессы приобретают все большее социальное значение. Генерируемый нововведениями экономический рост не только позволяет повысить уровень жизни населения, но и способствует решению проблем занятости за счет создания новых высокооплачиваемых рабочих мест, повышению уровня образования и здравоохранения. Кроме того, в нынешний исторический период процесс распространения инноваций является одним из элементов, связывающих различные социальные и экономические субъекты в единое целое, обеспечивающих единство нации, во многих случаях смягчающих социальные противоречия и конфликты.

Необходимость организации и стимулирования инновационной деятельности обусловлена не только их общенациональным значением, но и экономическим содержанием. С одной стороны, в рыночной экономике инновации - основное средство увеличения прибыли хозяйствующих субъектов за счет лучшего удовлетворения рыночного спроса, снижения производственных издержек по сравнению с конкурентами. С другой стороны, в условиях действия классических рыночных механизмов получение научно-технических результатов и их внедрение в хозяйственную практику существенно затрудняются. Опыт зарубежных стран с рыночной экономикой показывает, что в вопросах научно-технического развития нельзя полностью полагаться на автоматизм рынка. Использование нововведений не может быть лишь частной проблемой того или иного предприятия или региона, оно во все большей степени приобретает общественный характер, поскольку социально-экономические перспективы развития той или иной страны все сильнее зависят от того, насколько органично протекают там инновационные процессы. Приоритет

централизованных методов управления инновационными процессами доказан мировой практикой.

Таким образом, необходимость **организации и стимулирования инновационной деятельности** не вызывает сомнений. Проблематичным является другой вопрос, какие методы государственного **стимулирования** инноваций использовать. Для ответа на него необходимо изучать опыт различных государств мира и адаптировать все лучшее из него к реалиям своего государства.

Для того, чтобы выявить основные методы государственного **стимулирования** инновациями в Казахстане и проследить эволюцию модели государственно управления инновационной деятельностью в Республике, проанализируем ее законодательную базу и очередность принятия нормативно-правовых актов в нашей стране.

Одним из первых документов, связанных с рассматриваемой проблемой, стал Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 131-I «О государственной поддержке малого предпринимательства».

В сентябре 1998 года Правительством Республики было утверждено Соглашение «О формировании и статусе межгосударственных инновационных программ и проектов в научно-технологической сфере». Далее последовало принятие Закона Республики Казахстан от 9 июля 2001 года № 225-II «О науке», в котором зашла речь о государственной поддержке инновационной деятельности в области науки и техники. Государство гарантирует поддержку всем организациям, осуществляющим инновационную деятельность в области науки и техники, путем создания для них равных условий .

Знаковым событием стало принятие Закон Республики Казахстан от 3 июля 2002 года № 333-II «Об инновационной деятельности» (в настоящее время утратил силу), в котором отражена необходимость регулирования отношений в сфере инновационной деятельности, определены основополагающие принципы, направления и формы реализации государственной инновационной политики.

Закон Республики Казахстан от 23 марта 2006 года N 135 «О государственной поддержке инновационной деятельности».

В числе таких документов можно назвать Указ президента Республики Казахстан от 15 августа 2003 года N1165 «О дальнейших мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года», в которых были предложены и закреплены первые шаги по решению проблемы сырьевой направленности экономики Казахстана:

1) Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы;

2) Государственная программа освоения казахстанского сектора Каспийского моря на 2003-2015 годы.

Эти документы направлены на достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики, способствующей отходу от сырьевой направленности, подготовку условий для перехода в долгосрочном плане к сервисно-технологической экономике, на производство конкурентоспособных и экспортоориентированных товаров, работ и услуг в обрабатывающей промышленности и сфере услуг, а также внедрение международных стандартов качества на производимую продукцию.

Далее последовало принятие Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы**.**

В рамках данного Плана был проведен анализ действующих и разрабатываемых программ на предмет соответствия целям и задачам Стратегии индустриально-

инновационного развития, а также исследования по отбору приоритетных отраслей экономики, с точки зрения инвестиционного и инновационного потенциала.

Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы;

Программа «Дорожная карта бизнеса 2020» разработана для реализации послания Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новое десятилетие - Новый экономический подъем - Новые возможности Казахстана» и Стратегического плана развития Казахстана до 2020 года. Программа является одним из механизмов реализации Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 - 2014 годы.

Завершая перечисление основных нормативно-правовых актов, связанных с исследуемым вопросом, нельзя не отметить Послание президента Народу Казахстана от 1 марта 2006 года, в котором четко проговорено: Казахстан должен осуществить инновационный прорыв и войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира.

Президент Нурсултан Назарбаев поручил разработать и принять закон о государственной поддержке индустриально-инновационной деятельности, чтобы он начал работать с 2012 года [3].

Это далеко не полный перечень нормативно-правовых документов, регулирующих инновационную деятельность в нашей Республике, но он позволяет достичь целей исследования по воссозданию казахстанской модели государственного управления инновациями.

Все вышеизложенное позволяет говорить о том, что казахстанское Правительство четко видит перед собой цели индустриально-инновационной политики и не намерено отступать от намеченного пути. Не дожидаясь получения результатов от принимаемых программ, оно принимает новые, более прогрессивные документы в рамках очерченного курса. Такая бескомпромиссность правительства Республики Казахстан оправдана в условиях глобальной конкуренции, но ему стоит задуматься над эффективностью предпринимаемых мер и необходимостью исполнения других своих функций. Ведь государственное управление инновационной деятельностью подразумевает не только стратегическое планирование и формирование необходимой нормативно-правовой базы. Правительство Казахстана должно осознавать, что отечественный бизнес не готов взять на себя ответственность за освоение и распространение инноваций, определяющих конкурентоспособность общества, что отечественная наука не готова предлагать «прорывные» технологии, и отечественное образование не готово формировать необходимый для «прорыва» кадровый потенциал. Во всех этих направлениях государство должно создать необходимые стартовые позиции. В противном случае, казахстанская инновационная политика рискует оказаться политикой на бумаге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инновационный менеджмент / [В. Я. Горфинкель и др.] ; под ред. В. Я. Горфинкеля, Т. Г. Попадюк. – М. : ЮНИТИ, 2013. – 391 с.

2. Максимов Ю. Инновационное развитие. Экономические системы: организация мониторинга / Максимов Ю., Митякова О., Митяков С., Федосеева Т. // Статья в журнале «Инновации». - 2016. - № 11. - С. 54-58.

3. Роль и значение инновации в современной экономике / И. А. Маслова, Б. Г. Маслов, К. И. Марущак // Управленческий учет. - 2018. - № 4. - С. 97-106.

УДК 657.1.014.134

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ АУТСОРСИНГА В КАЗАХСТАНЕ

Бекжанова Тоты Калжановна, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г.Астана

Аннотация: В данной статье рассмотрено развитие аутсорсинга в нашей стране. Также проанализировано выгодность привлечения специалистов по аутсорсингу по сравнению с работой собственного штата.

Ключевые слова: аутсорсинг, учет

Аутсорсинг бухгалтерии - частный случай аутсорсинга бизнес- процессов и один из способов бухгалтерского обеспечения деятельности предприятия. Под аутсорсингом подразумевается вынесение функций, связанных с организацией, ведением бухгалтерского учета и составлением отчетности на предприятии, за пределы компании, передача их для исполнения аутсорсеру. Бухгалтерский аутсорсинг является формой взаимодействия, при которой внешняя компания включается в рабочие бизнес-процессы компании-заказчика как целостное функциональное подразделение, оставаясь при этом организационно и юридически самостоятельным.

Аутсорсинг бухгалтерии динамично развивается на мировом рынке. В Казахстане этот вид услуг относительно новый. Некоторое время назад самого понятия внешней бухгалтерии у нас практически не существовало. Сейчас же аутсорсинг бухгалтерского учета становится все более востребованным. Именно поэтому стремительно развивается рынок фирм, предоставляющих услуги аутсорсинга.

Согласно Закону Республики Казахстан от 28 февраля 2007 г. № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», предприниматель может на договорной основе передать сторонней бухгалтерской организации ведение бухгалтерского учета. При этом закон определяет бухгалтерскую организацию как организацию или компанию, являющуюся членом аккредитованной уполномоченным органом профессиональной организации бухгалтеров, или организацию, входящую в иностранный институт, являющийся действительным членом Международной федерации бухгалтеров. Право передачи ведения бухгалтерского учета сторонней организации не распространяется на компании публичного интереса [1].

Бухгалтерский аутсорсинг очень удобен для тех, кто только открывает свой бизнес, - здесь выгода связана прежде всего с прямой экономией денежных средств на привлечении и обучении персонала, приобретении оборудования, специализированного программного обеспечения, дополнительных офисных площадей и т.д.

Аутсорсинг бухгалтерского учета - это, прежде всего, комплекс услуг, заменяющий бухгалтерский отдел, планово-экономический, отдел финансирования и развития. Клиент, кроме бухгалтера, получает сразу еще несколько профильных специалистов юриста, кадровика. Благодаря комплексному подходу, клиент - компания имеет готовый результат управленческих решений без денежных и временных потерь. При передаче бухгалтерского учета в аутсорсинг компания-заказчик передает ответственность за правильность и своевременность расчетов налогов и сборов другому юридическому лицу по договору, который предусматривает согласованное ведение бухгалтерского учета. Бухгалтерское обслуживание включает следующие виды услуг: ведение бухгалтерского учета организаций, которое содержит в себе полную обработку первичной документации, составление финансовой отчетности; сдачу налоговых деклараций в налоговые управления, орган статистики; ежемесячный расчет

заработной платы и связанных с ней налогов и сборов на основании представленных исходных данных (табель учета рабочего времени, информация о приеме и увольнении, нетрудоспособности, отпусках и т.п.); консультирование в области бухгалтерского учета. Кстати, данная услуга, консультирование, может быть предоставлена как с выездом и работой специалиста -аутсорсера в офисе заказчика, так и в офисе специализированной бухгалтерской компании.

Немаловажное преимущество бухгалтерского аутсорсинга состоит и в минимизации рисков налоговых, трудовых, юридических. Специалист (аутсорсер) не уйдет в отпуск, декрет, не обеспечив непрерывное ведение бухгалтерского учета, вовремя сданной отчетности, налоговых деклараций в налоговые управления, органы статистики.

Стоимость обслуживания колеблется в пределах от 5-ти тысяч до 60- ти тысяч тенге,в среднем 30 тысяч тенге в месяц, - в зависимости от количества обрабатываемых документов и действующего режима (общеустановленного или упрощенного), в котором работает предприниматель, то есть от видов деятельности организации, от количества совершаемых организацией хозяйственных операций (либо количества первичных учетных документов) от использования организацией автоматизированной системы обработки документов и т.д. На стоимость услуг в той или иной степени влияет каждый качественный критерий. Например, как правило, бухгалтерское сопровождение включает формирование налоговой отчетности. Оказание услуг бухгалтерского и налогового сопровождение невозможно без квалифицированной юридической поддержки

В каждой аутсорсинговой компании стоимость бухгалтерских услуг подбирается индивидуально к каждому клиенту, при этом учитываются финансовые возможности заказчика и такой вариант обслуживания, который бы его устроил.

Аудитория, которая пользуется услугами аутсорсинговых компаний, крайне разносторонняя по размерам и формам собственности. Самая позитивно настроенная к аутсорсингу группа - вновь образованные компании и иностранные компании, осуществляющие свою деятельность в Казахстане. Среди отечественных компаний рекламные и охранные, строительные и полиграфические и т.п. Хотя стоит также отметить рост популярности аутсорсинга у производственных предприятий [2].

Плюс переход на аутсорсинг для компаний, которые не планируют содержать команду штатных бухгалтеров, очевиден: нет необходимости содержать рабочие места, оплачивать налоги по заработной плате, отпускные и больничные и пр. Огромнейшим преимуществом является гражданско-правовая ответственность юридических лиц за качество оказания своих услуг.

Часто компании принимают решение доверить тот или иной процесс аутсорсеру, просто чтобы передать собственные проблемы другой фирме; глубокого стратегического анализа плюсов и минусов такого шага при этом не производится. В результате предприятия сталкиваются с трудностями, которые можно было бы избежать, подойди они к выбору исполнителя более ответственно. Вот некоторые проблемы, которые могут возникнуть при аутсорсинге бухгалтерского учета.

Аутсорсинговая компания принимает на работу бывших сотрудников клиента. Например, заказчик решил передать на аутсорсинг бухгалтерский учет, поскольку был недоволен качеством работы бухгалтерии и профессиональным уровнем ее сотрудников. Исполнителя он выбрал быстро, не выяснив ни рыночной ситуации, ни репутации привлекаемой фирмы. Аутсорсер же решил сэкономить и, чтобы не обучать персонал специфике деятельности нового заказчика, просто нанял всех сотрудников, уволенных из компании-клиента. А когда заказчик, недовольный качеством работы, заключил на следующий год договор с другой фирмой (вновь не утруждая себя

анализом рынка), эти сотрудники плавно перекочевали туда. Другой пример, руководитель несколько раз замечал, что инвентаризацию товарно-материальных ценностей бухгалтерия проводила только на бумаге (фактические и учетные данные всегда совпадали, хотя служба безопасности периодически выявляла хищения). Тогда он решил доверить этот процесс сторонней фирме. Первые несколько месяцев инвентаризация выполнялась честно обнаруживались недостачи и излишки. Однако спустя полгода результаты вновь стали показывать полное отсутствие каких-либо расхождений. Выяснилось, что фирма для инвентаризации наняла сотрудников производственного подразделения клиента (как бывших, так и нынешних), которые стремились скрыть недостачи и излишки, по их же вине и возникшие. Налицо был сговор, и организовать его оказалось довольно легко.

Чтобы избежать таких проблем, необходимо четко зафиксировать в договоре условие о том, кого аутсорсинговая компания имеет право привлекать для оказания услуг, а кого нет и предусмотреть санкции за нарушение условий контракта и при обнаружении нарушений эти санкции применять. Также проводить глубокий анализ репутации компании аутсорсера [3].

Качество оказываемых услуг не соответствует ожидаемому уровню. Аутсорсинговые компании часто обеспечивают низкую стоимость услуг за счет привлечения на работу студентов. Однако если их работу не контролируют старшие сотрудники, то они в силу своей неопытности могут допустить много ошибок. При этом если у исполнителя недостаток высококвалифицированных специалистов, то между клиентами не исключена конкуренция за них. При этом, необходимо поручить кому- либо из своих сотрудников мониторинг работы аутсорсинговой фирмы и контроль качества оказываемых услуг, четко установив критерии оценки. Можно также потребовать у аутсорсера, чтобы ведение бухгалтерского учета вашей компании он поручил высококвалифицированным специалистам. Однако нужно иметь в виду, что услуги таких сотрудников будут стоить дороже. Исполнитель оказывает услуги и вам, и вашему конкуренту

Чтобы не было утечки конфиденциальной информации нужно необходимо выбрать фирму, с которой конкуренты фирмы не работают. Так, например, есть смысл поступать операторам сотовой связи: для них утечка информации может обернуться очень неприятными последствиями. Некоторые аутсорсинговые компании предлагают эксклюзивное обслуживание, гарантируя, что ни с кем, кроме вас, из вашей отрасли сотрудничать не станут. Однако за такое обслуживание придется заплатить дополнительно.

Казахстанский бизнес медленно приходит к пониманию удобства и надежности использования аутсорсинга, пример тому представительства крупных международных компаний, которые, руководствуясь западной практикой, стали использовать некоторые услугами аутсорсинга в Казахстане. Однако в целом казахстанский рынок аутсорсинговых услуг еще слабо развит из-за низкого спроса и непонимания преимуществ, которые он дает для бизнеса. За десятилетия существования аутсорсинга на западе менеджмент компаний уже ощутил положительный эффект от передачи определенных функций на аутсорсинг за счет экономии средств. Со временем и казахстанские компании, которые нацелены на активное развитие своего бизнеса, придут к пониманию того, что непрофильные и затратные в плане обслуживания функции могут более эффективно выполняться квалифицированным провайдером».

По прогнозам казахстанских экспертов в области консалтинга, развитие аутсорсинга будет происходить вместе с ростом общей культуры бизнеса, когда компании станут доверять друг другу, верить в порядочность и профессионализм партнеров. Это означает, что сами руководители компаний на практике поймут

преимущества передачи части своего бизнеса сторонним профессионалам, увидев эффективность аутсорсинга.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.07. № 234 -

2. Национальные стандарты финансовой отчетности № 1,2, утвержденный приказом Министра финансов РК от 21.06.2007 г. № 217,

3. Скала В.И., Скала Н.В., Нам Г.М. Национальная система бухгалтерского учета в РК. ТОО «Издательство LEM» - Алматы,

УДК 657.1.011.56

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ЗАПАСОВ В КАЗАХСТАНЕ

Заманбекова Гульнур Медеубековна, магистр, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г.Астана
Научный руководитель: Бекжанова Т.К., к.э.н., доцент, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г.Астана

Аннотация: В данной статье рассматривается ведения учета запасов на предприятии. В частности, раскрыты проблемы при организации учета материалов, а также изучены организации автоматизации учета запасов на предприятии.

Ключевые слова: запасы, материалы, учет запасов

В настоящее время в условиях рыночной экономики заготовление и приобретение материально-производственных запасов имеет большое значение на начальной стадии заготовления. Для достижения цели по надлежащему заготовлению и потреблению ценностей, с дальнейшим рациональным использованием, служба бухгалтерского учета должна содержать полную, прозрачную информацию, позволяющую ежемесячно проводить анализ действий по заготовлению и приобретению ценностей. Кроме того, данные бухгалтерского учета должны содержать информацию для изыскания резервов снижения себестоимости продукции в части рационального приобретения ценностей.

Организация материального учета - один из наиболее сложных участков учетной работы. На промышленном предприятии номенклатура материальных ценностей исчисляется десятками тысяч наименований, а информация по учету материально-производственных запасов составляет более 30% всей информации по управлению производством. Поэтому организация учета и контроля по приобретению, движению, сохранностью и использованию материальных ценностей связана с большими трудностями. Большое значение имеет автоматизация всех учетных работ, начиная от выписки учетных документов и заканчивая составлением необходимой отчетности. Неотъемлемой частью учета и контроля материально-производственных запасов является экономический анализ их использования, который углубляет поиски резервов повышения эффективности производства.[1]

Многообразие форм собственности в период рыночной экономики, расширение прав предприятий в управлении экономикой, отраслевые особенности производства требуют альтернативных, а подчас и многовариантных подходов при решении конкретных вопросов методики и техники ведения учета производственных запасов.[2]

У предприятий теперь появилась возможность выбора различных способов организации учета заготовления и приобретения запасов; отражения стоимости запасов, оставшихся в конце месяца в пути или не вывезенных со складов поставщиков; выявления отклонений фактической себестоимости материальных ценностей от учетных цен и их последующего распределения между израсходованными в производстве материалами и их остатками на складах; погашения стоимости находящихся в эксплуатации запасов и др.

Руководители предприятий (структурных подразделений), осуществляющих производственную деятельность, должны постоянно следить за соблюдением нормативов, за динамикой фактических удельных расходов, так как материальные затраты занимают высокий удельный вес в общих затратах на производство, а следовательно, эти затраты существенно влияют на величину получаемой прибыли. Отсюда следует, что экономия материальных ресурсов является важнейшим фактором повышения эффективности производства. Без правильной организации учета и контроля над использованием ценностей невозможно обеспечить контроль за остатками, поступлением и расходами запасов на складах. Таким образом, из вышесказанного вытекает, что данная тема весьма актуальна в условиях рыночной экономики. Необходимым условием выполнения планов и бесперебойной работы предприятия по производству продукции, снижению ее себестоимости, росту прибыли, рентабельности является полное и своевременное обеспечение предприятия товарно-материальными запасами.

Запасы являются наиболее ликвидной статьей среди статей оборотных активов. Для ускоренного обращения этой статьи в денежные средства предприятию необходимо иметь соответствующие службы, а именно службу маркетинга – комплексную систему организации сбыта продукции ориентированную на удовлетворение потребностей потребителя на основе исследования и прогнозирования рынка. Анализ этой статьи имеет большое значение для эффективного финансового управления. Запасы могут составлять значительный удельный вес не только в составе оборотных активов, но и в целом в активах предприятия. Это может свидетельствовать о том, что предприятия испытывают затруднения со сбытом продукции, нарушением технологии производства и выбором неэффективных методов реализации. Нарушение оптимального уровня запасов приводит к убыткам в деятельности предприятий, поскольку увеличивает расходы по хранению этих запасов, отвлекает из оборота ликвидные средства, увеличивает опасность обесценения товаров и снижения их потребительских качеств, приводит к потере клиентов. [3]

В настоящее время на предприятии огромное значение придается вопросам автоматизации решений задач по учету, контролю, анализу и аудиту запасов на программном продукте 1С–бухгалтерия. Он базируется на создании ведении информационной базы о наличии запасов, формируемых на основании инвентарной карточки. Функции 1С-бухгалтерии по учету запасов заключается в выполнении следующих системных учетно-контрольных операций: автоматизация документирования первичной информации; оперативное управление, контроль за наличием и движением запасов; расчет себестоимости запасов. Руководитель, бухгалтер и аудитор могут проанализировать или получить значение любого необходимого показателя из информационной базы за необходимый период времени.

В настоящее время особое значение придается прогнозированию использования запасов. Для прогнозирования бухгалтер проводит анализ фондоотдачи запасов за определенный период и путем использования базы знаний формирует предложения по управлению. С этой точки зрения особо важны вопросы эффективного использования

запасов (выявление ненужных запасов) и вопросы роста сбыта продукции на существующем запасов.

Таким образом, комплексный подход к учету, контролю, анализу и аудиту запасов позволяет оперативно получить все необходимые данные за определенный период и существенно повышает уровень управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет. Учебное пособие. Издание 4-е, переработанное и дополненное.- М.: ИНФРА-М 2016.
2. Луговой В.А. Учет запасов. - М.: АО Инкосаудит, 2015.
3. Учет товарно-материальных запасов (нормативная база), Досье бухгалтера № 2 – Алматы, 2016.

УДК 330.42

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Дуйсенбаева Н.К., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье исследуются особенности формирования рынка объектов интеллектуальной собственности, учет которых требует особого отношения государства и общества в целом к задаче становления и развития подобного рынка как основы активизации интеллектуального потенциала инновационного фактора экономического роста.

Ключевые слова: спрос на объекты интеллектуальной собственности, маркетинг, рынок объектов интеллектуальной собственности, отличительные особенности рынка ОИС.

Интеллектуальный капитал всегда являлся важной слагаемой социально-экономического и общественно-политического развития страны, однако его значение в особенности трудно переоценить на стадии диверсификации экономики на индустриально-инновационной основе.

Интеллектуальный капитал в экономике материализуется в форме улучшения по качеству и свойствам товаров (услуг), новейших продуктов, технологий производства и управления, и вполне естественно, что интеллектуальная слагаемая инновационного фактора развития в наибольшей степени проявляет свое позитивное влияние, когда наиболее оценены объекты интеллектуальной собственности (ОИС). По нашему мнению, последнее в полной мере возможно лишь в условиях развитости рынка ОИС.

В этом плане можно вполне согласиться с мнением У. Джакишевой в том, что «механизм инновационного предприятия является способом организации инноваций, совокупности побудительных мотивов, экономических форм и методов управления системой нововведений, которая складывается под воздействием рыночной конъюнктуры и государственной регуляции.

Главным побудительным мотивом внедрения инноваций становится не потенциальная прибыль как результат достижения конкурентных преимуществ и

минимизации расходов, а возможность создать новый рынок или новую нишу на рынке, то есть создать новый спрос за счет появления на рынке принципиально новых продуктов или дифференциации существующих продуктов. Экономические формы и методы управления инновационным процессом определяются в значительной мере влиянием государства» [1].

Вместе с тем следует осознавать, что рынок объектов интеллектуальной собственности существенно отличается от рынка традиционных товаров (услуг). Как отмечают эксперты-рыночники, отличие здесь содержится уже в характеристиках самих ОИС: эта продукция носит уникальный характер, чаще всего дорогостоящая, и поскольку на ее производство затрачен высококвалифицированный интеллектуальный труд, то эта продукция, как правило, обладает высокой стоимостью, которую, как показывает хозяйственная практика, не так легко и оценить.

Отсюда и вытекают специфические особенности этого рынка:

во-первых, этот рынок, как правило, новый для любого субъекта хозяйствования, при этом обладающий потенциалом быстрого роста;

во-вторых, это малоэластичный рынок, имея в виду практически незаменимость другой продукцией, чему в немалой степени способствует и отсутствие должной конкуренции в результате монополии на интеллектуальную собственность, и все это обуславливает малоэффективность ценового регулятора рынка;

в-третьих, несмотря на возможную монополию на рынке, объект интеллектуальной собственности может длительное время не иметь товарную форму, поскольку превращается в товар не одномоментно, но лишь с момента своей коммерциализации;

в-четвертых, реализация ОИС требует серьезного предварительного маркетингового анализа, причем многоотраслевого, причем не столько с учетом интеллектуального (инновационного) потенциала возможных потребителей объектов ИС, но сколько с позиции их возможной платежеспособности.

Последняя особенность, на наш взгляд, исключительно важна с точки зрения «выживаемости» ОИС.

Исследование системы хозяйственного оборота объектов интеллектуальной собственности включает следующие этапы: изучение спроса на ОИС, причем, платежеспособного; изучение потенциала предложения ОИС; исследование конъюнктуры рынка; выявление конкурентных преимуществ ОИС на основе достижимости сбалансированности спроса и предложения на рынке ОИС, и др.

В отличие от большинства товаров и услуг массового спроса, объекты ИС не реализуются через торговые сети. Каждый объект интеллектуальной собственности – это, можно сказать, штучный товар, который используется по своему прямому назначению в зависимости от того, какого вида этот объект, но основным назначением большей части объектов интеллектуальной собственности является использование их в процессе производства конечных продуктов рынка - товаров и услуг. Выбор возможного варианта использования ОИС зависит от результатов маркетинговых исследований, которые должны быть тем тщательнее и основательнее, чем перспективнее данный объект на исследуемом рынке [2].

Не может не возникнуть вопрос: насколько важен, в отличие от традиционного рынка товаров (услуг), *маркетинг спроса* на ОИС? Вопрос не праздный – как может показаться на первый взгляд, - поскольку интеллектуальная деятельность не всегда сопровождается потреблением своих результатов экономикой, производством и обществом в целом в реальном режиме времени.

В этой связи, на наш взгляд, следует результаты интеллектуальной деятельности подразделить как минимум на две категории: объекты ИС, определяющие конкретный

спрос, на который акцентированно ориентирована конкретная интеллектуальная деятельность; объекты ИС, не привязанные к конкретной потребности.

Для второй категории ОИС можно применить понятие «отложенного спроса», который может проявиться со временем, по мере продвижения научно-технического прогресса в экономико-производственных системах, но может и не проявиться.

В целом можно сказать, что маркетинг спроса ОИС безусловно важен, в особенности на этапе обоснований целесообразности интеллектуальных (научно-технических) исследований, однако эта задача относится к категории сложных, поскольку сложно оценить реальную рыночную стоимость в процессах осуществления коммерциализации ОИС.

Таким образом, рынок ОИС предполагает достижение сбалансированности таких разнонаправленных целей как:

- *рост конкурентоспособности экономики на основе реализации интеллектуального потенциала.*

Как отмечает Т. Мендыбаев, «главные условия конкурентоспособности – состояние собственной науки, наличие наукоемкой промышленности, системная нацеленность на поиски новых идей и талантливых людей. Ситуация в мире такова, что реальная борьба ведется за неисчерпаемый ресурс – качественный человеческий материал. И именно те страны, которые смогут привлечь или подготовить «качественных», будут выигрывать в условиях глобализации мира» [3].

Развитие отношений интеллектуальной собственности обусловлено распространением рыночных отношений, формированием рынка новинок, который входит составной частью в товарный рынок. Появление рынка новинок связано с тем, что простое накопление интеллектуальных продуктов в любых масштабах автоматически не воплощается в инновационный процесс.

Данный эксперт особо подчеркивает, что «передача интеллектуальных продуктов от одной фазы инновационного процесса к другой нуждается в значительных усилиях предпринимателей, эффективном функционировании посреднических структур» [1].

- *система защиты объектов интеллектуальной собственности в условиях сопряжения отечественного рынка ОИС с развитием глобальных (мировых) и региональных (евразийских) цепочек добавленной стоимости*.

Действительно, как отмечают Т. Мендываев и К. Батаева, «потребность в правовой охране инноваций усиливалась в мире в связи с глобализацией экономики. Надежная, объемная охрана прав на изобретения сегодня рассматривается как обязательное условие экономического роста, так как именно обладание исключительными правами оправдывает риск, с которым связаны инвестиции в инновационный процесс.

При этом особое значение имеет использование различных патентных стратегий… и по мнению зарубежных аналитиков, пик стратегического использования патентов в мировом масштабе еще впереди. Пожалуй, он будет непреходящим по времени, поскольку мировая экономика все теснее будет увязана с высокими технологиями, а развитие ее промышленности напрямую зависит от надежной охраны прав на интеллектуальную собственность» [4].

В целом же следует согласиться с мнением У. Джакишевой о том, что предотвращение разрушения национального интеллектуального потенциала требует значительного увеличения расходов на науку и образование, усиление экономической мотивации субъектов инновационного предпринимательства. В то же время характер научной деятельности требует постоянного вмешательства государства в процессы ее развития в прямой, внеэкономической форме. Сложность проблемы заключается в том,

что научно-техническим нововведениям присуща неопределенность отдачи от расходов, что усугубляется не только длительностью сроков реализации подавляющего количества инновационных проектов, но в значительной степени рисками их возможной незавершенности по ожидаемым результатам.

При этом, чем более весомое нововведение, тем, как правило, выше неопределенность результатов, при значительных инвестициях, и это снижает рыночную привлекательность научно-технических разработок, фундаментальных нововведений, что, в свою очередь, сужает потенциал создания новых объектов интеллектуальной собственности.

Поэтому, по мнению этого эксперта, вопросы финансирования инновационных исследований целесообразно решать следующим образом:

во-первых, государство создает инновационные научно-технические фонды – своеобразные формы передачи прав собственности от их носителей к государству. Осуществление государственным инновационным фондом прав управления ОИС и имущественных прав – в форме присвоения доходов от вложенных средств, - позволяет увеличить объем спроса и предложения на научно-технические разработки;

во-вторых, в сфере частного предпринимательства целесообразно проводить акционирование, используя разные варианты согласования экономических интересов субъектов инновационной деятельности;

в-третьих, значительный эффект может дать усиление инновационно ориентированного менеджмента, с опорой на интеллектуальный потенциал предприятий.

По мнению У. Джакишевой, «именно разработка и внедрение преимуществ инновационной стратегии при условиях ее ориентации на освоение базисных инноваций способны обеспечить переход к новой технологии и товарной структуре производства, которая обеспечивает конкурентоспособность на внутреннем и внешнем рынках» [1].

Здесь необходимо сделать акцент: для этого важно наличие развитого рынка ОИС, позволяющего выводить искомые рыночные оценки нематериальных активов и объектов интеллектуальной стоимости, и на этой основе определять рыночную стоимость предприятия (компании, организации), более привлекательную для внешних и внутренних инвесторов.

Другими словами, *нужен развитый рынок объектов интеллектуальной собственности*. Для этого важно обеспечить действенность системы мер по коммерциализации ОИС и их вовлечения в рыночный оборот, что предполагает более углубленное совершенствование и развитие действующего законодательства в сфере оборота ОИС.

Думается для того, чтобы рассматривать все вопросы развития рынка ОИС в системной постановке, *необходим специализированный орган с более расширенными функциями* чем обладает Национальный институт интеллектуальной собственности при Министерстве юстиции РК. Целью деятельности Института является оказание экспертных услуг физическим и юридическим лицам по вопросам охраны и защиты ОИС, фактически этот институт продолжает исполнять функции прежнего Патентного ведомства при Минюсте РК.

Также необходимо особо подчеркнуть, что для анализа и прогнозирования спроса и предложения ОИС с применением современных методических инструментариев и информационных технологий *нужна адекватная база данных*. Комитет по статистике МНЭ РК в настоящее время охватывает лишь вопросы количественных оценок охранных документов в рамках ведения раздела «Наука и

инновации». Этого явно недостаточно для проведения на постоянной основе научно-методических и аналитических исследований вопросов развития рынка ОИС.

ЛИТЕРАТУРА

1. ДжакишеваУ.Проблемы и перспективы развития интеллектуальной собственности в Республике Казахстан. - Алматы: Вестник КазНУ. Серия экономическая. - №6. – 2015.– С. 208-214. -
2. Специфика и особенности рынка ОИС - http://helpiks.org/8-99186.html
3. Мендебаев Т. Человеческий потенциал и базисные изобретения // Интеллектуальная собственность Казахстана. - №1. – 2014. – С. 58-61
4. Мендебаев Т., Батаева К. Инновационная деятельность и стратегия патентования изобретений в мире // Интеллектуальная собственность Казахстана. - №2. – 2015. – С. 7-9

ӘОЖ 330.42

«ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕПОЗИТТЕРДІ КЕПІЛДЕНДІРУ ҚОРЫН» ӨЗГЕ ДЕ ШЕТЕЛДІК ҚОРЛАРМЕН САЛЫСТЫРУ

Ғани Л.Б., Сулейменова М.А., НАРХОЗ университеті, Алматы қаласы
Ғылыми жетекшісі: Қасымбекова Г.Р., НАРХОЗ университеті, Алматы қаласы

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы депозиттерді кепілдендіру қорына сараптамалық-болжамдық талдау жұмыстары жүргізілді. Сараптамалық-болжамдық талдама жүргізу үшін Excel, Gretl бағдарламалық орталары қолданылды. Сонымен қатар, қордың нарықтағы экономикалық жағдайына салыстырулар негізінде баға берілді.

Түйінді сөздер: коммерциялық емес жүйе, Депозиттерді кепілдендіру қоры, сақтандыру жүйесі, құрылтайшы, бағалау әдісі, дәстүрлі жүйе, жарғылық капитал, банктерінің жарналары, арнайы резерв, инвестициялық табыс.

«Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» акционерлік қоғамы 1999 жылғы 15 қарашадағы «Қазақстанның жеке тұлғалар салымдарына кепілдік беру (сақтандыру) қоры» жабық акционерлік қоғамын құру туралы» Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының №393 қаулысына сәйкес құрылған, коммерциялық емес болып табылады. Қордың құрылтайшысы – жалғыз акционері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып табылады. 2010 жылдың 24 қыркүйегінде жалғыз акционердің шешіміне сәйкес Қордың атауы «Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» болып өзгертілді [1].

Депозиттерге міндетті кепілдік беру жүйесінің негізгі мақсаты қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету, соның ішінде депозиттерге міндетті кепілдік беру жүйесіне қатысушы банк мәжбүрлеп таратылған жағдайда депозиторларға кепілдік берілген өтемді төлеу арқылы банк жүйесіне деген сенімді қолдау болып табылады.

Кесте 1 – 2017 жыл сандармен және фактілермен алғанда қаржылық көрсеткіштер

2016 жыл соңына	**Қаржылық көрсеткіштер**	**2017 жыл соңына**
502,9	Кепілдік берілген өтемді төлеуге жетімді ҚДКБҚ	568,6

	қаражаты	
214,4	Жарғылық капитал (млрд. теңге)	235,8
35,4	Депозиттерге кепілдік беру жүйесінің қатысушы банктерінің жарналары(млрд.теңге)	35,1
6,3%	Арнайы резервтің мақсатты деңгейі (депозиттік базасынан алынған %)	6,3%
6,4%	Арнайы резервтің нақты деңгейі	6,9%
567,3	Активтердің ағымдағы құны (млрд. теңге)	689,7
6,1	Инвестициялық табыс (млрд. теңге)	38,6

Қаржылық көрсеткіштерге 2016 және 2017 жылдарды салыстыра отырып динамикалық талдау жасайтын болсақ, кепілдік берілген өтемді төлеуге жетімді ҚДКБҚ қаражаты 68% ға өскенін көре аламыз. Жарғылық капитал 20 млрд. теңгеге өскенін байқауға болады. 2013 жылдармен салыстырғанда 100 млдр.теңгеге дейін өсім бар екендігін көріп оң қорытынды талдау жасауға болады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, депозиттерді сақтандыру жүйесі бар көптеген елдерде қатысушы банктердің жарналарын төлеу уақытша тоқтатылуы мүмкін болған кезде резервтің жоғарғы шегін белгілеуге болады. Сонымен қатар, осы шектеуді бағалаудың нақты әдістемесі жоқ. Осылайша, әртүрлі елдерде сақтандырылған депозиттердің 0-ден 20% -ына дейін ауытқиды.

Бүгінгі күні әлемде дәстүрлі түрде американдық және неміс деп аталатын, ата-бабаларымызға негізделген кепілдік беретін екі негізгі жүйе бар. Осы жүйелердің негізінде әлемнің барлық елдерінде кепілдіктер жүйесінің көпшілігі салынып, дамыған. Құрама Штаттардағы сақтандыру жүйесін жобалаудың негізі мемлекеттің қамқорлығымен құрылған және Конгресстің және Федералдық Үкіметтің бақылауында әрекет ететін Депозиттерге кепілдік беру жөніндегі Федералдық корпорация болып табылады. Корпорацияның құрамына кіретін банктер оны бақыламайды және оның қызметін басқаруға қатыспайды. Корпорацияның жұмыс істеуі Корпорацияға қатысатын банктердің салымшыларын сақтандыруды енгізуге негізделген. Өтпелі экономикасы бар еуропалық елдерде кепілдік жүйесін дамыту. Бұрынғы Comecon-ке мүше елдердің арасында депозиттерді қорғаудың ең тиімді жүйесі Венгрияда бар. 1996 жылы Болгарияда Банктік депозиттерді сақтандыру туралы заң қабылданды. Балтық елдерінде (Латвия және Эстония) ұйымдар қазірдің өзінде әлеуметтік заңнамада бекітілген депозиттердің қайтарылуына кепілдік береді. Осылайша, Латвияда Латвия Республикасының Қаржы министрлігі жанындағы Депозиттерге кепілдік беру қоры құрылды, Эстонияда - Эстония депозиттерге кепілдік беру қоры құрылды.

Әлемнің басқа елдеріндегі жүйе қандай сомаға кепілдік беретінін қарастырайық

Аргентина-жеке және заңды тұлғалардың салымдардың жекелеген санаттары бойынша 350 000 пессо сомасына қойылатын талаптарына кепілдік беріледі, бұл бір салымшыға 38 500 АҚШ долларын құрайды. *Ұлыбритания*-жүйеге қатысушы мекемелерге жеке тұлғаларға және заңды тұлғалардың жекелеген санаттарына кепілдік беріледі. Соманы кепілдендіру талаптар санатынан түрленеді. Мысалы, депозиттер үшін-бір мекемеде бір салымшыға 85000 фунт дейін. Зейнетақы жинақтары үшін –

шектеусіз. Стерлинг фунттарындағы салымдарға ғана кепілдік беріледі. *Германия*-бір қаржы мекемесінде бір салымшыға 100 000 евроға дейінгі сомада жеке және заңды тұлғалар бойынша салымдарға кепілдік беріледі. *Польша*-бір қаржы мекемесіндегі бір салымшыға 100 000 евроға дейінгі сомада жеке және заңды тұлғалар бойынша салымдарға кепілдік беріледі. *Жапония* – бір қаржы мекемесіндегі бір салымшыға 10 000 000 иенге дейінгі сомаға ұлттық валютадағы салымдарға ғана кепілдік беріледі + есептелген пайыздар. Барлық салымдарды қайтаратын салымшылар санаты бар. *Украина*-бір қаржы мекемесіндегі бір салымшыға 200 000 гривенге дейінгі салымдарға кепілдік береді. *Қазақстанда*– 10 млн тенгеге дейін. Салымдарға кепілдік берудің шетелдік жүйелерінің тәжірибелері негізінде өз жүйемізге қосу артық етпейтін ұсыныстар негізделді:

1. Тек теңгеде ғана салған салымшыларға кепілдік беру
2. Кепілдік беру қорына тек банктерге ғана емес, сақтандыру компаниялары мен кредиттік қоғамдастықтарға мүшелікке рұқсат беру.
3. Төлемдер қатысушыларының шеңберін кеңейту: жеке тұлғалар және заңды тұлғалар.
4. Кепілдік берілетін салым сомасын арттыру, еске салып өтейін, қазіргі уақытта ол 10 млн.тенгені құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://www.deposit-kdif.kz/ - Қазақстан Депозиттерге Кепілдік Беру Қорының сайты

ӘОЖ 339 (045)

МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ХХІ ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

Демеев А.Д., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы
Бисенова Л.Е., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аңдатпа: Мақалада Маңғыстау облысында жалпы сыртқы сауда айналымының көлемінің ұлғаюы мұнай-газ саласы көрсетілген.

Түйінді сөздер: сыртқы экономикалық байланыс, сауда, экспорт, импорт

Сыртқы экономикалық қызметте Маңғыстау облысы алыс және жақын шет елдердің 50-ден астам мемлекетімен ынтымақтасады.

Сыртқы сауда айналымы көлемінің жыл сайынғы өсу тенденциясы байқалады. 2002 жылы сыртқы сауда айналымы 1 710,6 млн. АҚШ долларын құрады немесе 2001 жылмен салыстырғанда 0,3%-ға өсті, 2003 жылдың бірінші тоқсанында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2,1 есе ұлғайды және 569,2 млн. АҚШ долларын құрады.

Маңғыстау облысында жалпы сыртқы сауда айналымының көлемінің ұлғаюы мұнай-газ саласының үстем жағдайына байланысты екі есеге артты, ал мұнай экспорты жалпы экспорт көлемінің 98,3%-ын құрады (өткен жылдың ұқсас кезеңінде мұнай экспорты 81,5 млн. АҚШ долларын құраған болса, 2003 жылы 488,5 млн.АҚШ долларын құрады, бұл жағдай өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда мұнай бағасының 2 есеге артуымен байланысты болды. Бұдан басқа, 2002 жылдың соңында

жөнелтілген мұнайдың бір бөлігі кедендік декларация есебіне сәйкес 2003 жылдың бірінші тоқсанында тіркелген.

2003 жылы сыртқы сауда айналымының көлемі 2002 жылмен салыстырғанда 23,4%-ға, оның ішінде экспорт 20,3%-ға, импорт - 31%-ға артты. 31%.

Маңғыстау облысында негізгі экспорттаушы серіктестер болып (жалпы экспорттың 93,0%) Еуропалық Одақтың елдері саналады (негізінен Италия, Гибралтар); Азия аймағы елдерінен сауда қарым-қатынастарымен байланысты ең үлкен көлем БАӘ-не; Америка континенті елдерінен - Виргин аралдарына келеді.

Ал экспорттың жалпы көлемінің қалған 7%-ы ТМД елдеріне (Украина, Ресей) тиесілі.

2002 жылы ТМД мемлекеттерінен тыс елдермен сыртқы сауда айналымы 1291,1 млн. долларды құрады және өткен жылмен салыстырғанда 14,8%-ға өсті, оның ішінде экспорт - 1126,9 млн. доллар, импорт - 239,5 млн. долларды құрап, 0,1%-ға өсті.

Маңғыстау облысында экспорт көлеміндегі елеулі үлесті еуропалық елдер алады, олардың үлесі 2002 жылы 69%-ды құрады (2001 жылы - 54%).

Еуропа елдері арасында экспорт өнімдерінің негізгі тұтынушылары Польша (экспорттың жалпы көлемінің (21,3%), Италия (17,6%), Швейцария (13,9%), Германия (3,6%), Ұлыбритания (2,4%) болды.

Маңғыстау облысында достастық елдерімен сыртқы сауда айналымы 2002 жылы 344,2 млн. долларды құрады, бұл 2001 жылмен салыстырғанда 40,6%-ға аз, оның ішінде экспорт - 164,7 млн. долл..Ол тасымалдаудың Ресейге - 62,3%, Өзбекстанға - 98,5%, Украинаға - 53,4%, Молдоваға - 76,3%-ға төмендеуіесебінебайланысты болды.

Сонымен бірге, Маңғыстау облысында Әзірбайжанға өнімнің жеткізілім көлемі 3 есе, Түрікменстанға - 2,3 есе өсті.

Маңғыстау облысы импортының жалпы көлемінен 38,7% ТМД, 61,3% - бүкіл әлем елдеріне келеді.

Сол жылдың үш айында машина жасау өнімдеріне әлемнің қалған елдерінен жеткізілетін импорт үлесі - 64,5%, киім - 0,1%, азық-түлік тауарлары - 1,2%, металлургия өнеркәсібінің өнімдері - 16,7%-ды құрады.

ТМД елдеріниңимпорттағы үлесі машина жасау өнеркәсібіде - 40,0%, металлургия өнімдері бойынша - 34,7%, киімдербойынша - 0,1%, азық-түліктауарлары бойынша-1,4%-ды құрады.

Осы жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойыншаМаңғыстау облысына ТМД елдерінен келетін импорт үлесі жалпы көлемнің - 38%-ын құрады, бұл 2002 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 16,2%-ға аз болды.

ТМД елдерінен импорт үлесінің азаюы -сорғылардың, бұрғылау машиналары қосалқы бөлшектерінің, шиналардың, жеңіл автомобильдер мен жүк көліктері жеткізілімінің төмендеуіне байланысты.

01.01.2003 жылғы жағдай бойынша -алыс және жақын шет елдер шетелдік фирмалардың қатысуымен құрылған 144 шетелдік және 64 бірлескен кәсіпорын тіркелді.

Шетелдік қатысумен айналысатын кәсіпорындардың негізгі қызметі өнеркәсіп болып табылады (өндірістің жалпы көлемінің 98,9%-ы).

Мұнай мен табиғи газ өндіретін кәсіпорындардың үлесіне - 97,9% тиесілі. Өңдеу өнеркәсібіне-0,9%, оның ішінде - 0,6% стирол полимерлері өндірісіне, былғары, аяқ киім және т.б. өндіріс өнеркәсібіне - 0,2% келеді.

Электр энергиясын, газ және су өндіру және тарату өндірісне - 0,1%,көлік және коммуникациялар өндірісне - 0,2% тиесілі.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу бойынша бірлескен кәсіпорындар қызметі (жалпы өндіріс көлемінің 0,1%) тек сусындар өндірісін ғана қамтыды.

Қолданыстағы кәсіпорындардың жалпы санының 17-сі (жалпы санының 20%-ы) экспорттық өнімдерді жеткізумен айналысты, 23-і (немесе 27,1%) кірістерді импорттады.

2002 жылы бірлескен және шетелдік кәсіпорындар 375,1 млн. АҚШ долларына теңөнімдерді экспорттап, ол 2001 жылғы экспорт көлемінен 68,5% артық болды. Ал импорт 70,8%-ға төмендеп, 75,6 млн. долларды құрады.

Бүкіл Маңғыстау облысы бойынша экспорттық жеткізілімдер көлемінде бірлескен кәсіпорындардың үлесі 29%, импорттық түсімдер - 18% болды.

Бірлескен кәсіпорындардың экспортталатын өнімдерінің тізімі әлі де үлкен емес.

Қазірше облыстан негізінен шикізат ресурстары экспортталады.

Тауар құрылымында шикі мұнай басым (жалпы экспорттың 95,9%-ы), стирол полимерлері - 0,4%.

Қызмет көрсету экспорты 1,1 млн. АҚШ долларын немесе жалпы көлемнің 0,3%-ын құрады.

Импорттың тауарлық құрылымында материалдар жеткізу басым болды: машина және жабдықтары - 23,7%, қымбат емес металдар және олардан жасалған бұйымдар (10,7%); химиялық және ілеспе өндірістер өнімдері, полимерлік материалдар, пластмасса мен резеңке өндіру өнімдері (9,9%); көлік құралдары - 4,3%, азық-түлік тауарлары, алкоголь және алкогольсіз сусындар, темекі - 1%-ды құрады.

Маңғыстау облысында алдағы жылдары мұнай өндіру көлемінің артуы, химия зауыттарын іске қосу және қайта құру, шыныпластикалық және шыныталшықты құбырларды өндіруге арналған жаңа зауыттардың құрылысы, сондай-ақ бірлескен мұнай компанияларының экспорты,мұнай конденсаты мен газдың жәнехимия өнімдерінің артуы есебінен сыртқы сауда айналымының көлемін орта есеппен 14,5%-ға арттыру жоспарлануда.

Жабдықтарды, қолданыстағы және жаңадан салынған кәсіпорындарға арналған арнайы машиналардыимпорттау жалғасын табатын болады.

Маңғыстау облысында қойылған мақсатқа жету және проблемаларды шешудіңкелесі жолдары қарастырылған.

Алдағы мерзімде экспорт көлемінің 98% құрайтын мұнай мен газды өндірудің өсу қарқынын қолдау мақсатында облыста әрекеттегі емес ұңғымаларды қалпына келтіру, мұнай өңдеуді ұлғайтуға бағытталған озық технологиялар мен жаңа технологияларды өндірске енгізу сияқты мақсатты жұмыстар жүргізу көзделіп отыр.

Сонымен қатар, алдағы кезеңде мұнай және газ конденсатын экспорттау Солтүстік Бұзашы және Донға кен орындарында өнеркәсіптік өндірісті толық іске асыру, Толқын, Боранқұл және Тасболат кен орындарын игеру және пайдалануға енгізу есебінен ұлғаятын бодады.

Болашақта Маңғыстау облысында химия өнеркәсібін дамыту мақсаты алға қойылған.

Санымен қатар «Aktal Ltd» Химия кешенінде өндірісті толық жаңғырту, жабдықтарды қайта жаңарту және құрылыс-монтаждау жұмыстарын аяқтау бойынша жұмыстар жүргізілетін болады.

Өндірістік бағдарламада барлық үш зауытты - азот-тыңайтқышты, күкірт қышқылын және химия-гидрометаллургияны толық іске қосу қарастырылады.

Негізгі өнімдер минералды тыңайтқыштар: нитроаммофос, диаммонийфосфат және аммоний нитраты болады.

«ЗПМ» ЖШС пластмасса зауытында стирол шығаратын зауытты іске қосу жоспарланған.

Аталған жылдар басында «Маңғыстаумұнайгаз» ААҚ-ның шыныпластикалық талшықтар өндіретін зауыттың бірінші желісінің құрылысы аяқталды.

Сондай-ақ, 2003 жылдың соңында енгізілетін «АЗСТ» ЖШС-нің («Ақтау шыныталшықты құбыр зауыты») толық құрылысы жүргізілуде.

Шығаруға жоспарланған өнімдер тек ішкі нарықта ғана емес, сыртқы нарықта да бәсекеге қабілетті, бұл сыртқы сауда айналымының өсуіне, соның ішінде шикі мұнайға ғана емес, химия өнеркәсібінің өнімдеріне байланысты экспорт көлемінің өсуіне оң әсерін тигізеді.

Маңғыстау облысында көрсетілген жылдары сыртқы сауда айналымының жоспарлы көлемі 7158,6 млн. АҚШ долларын, оның ішінде экспорт көлемі - 5454,4 млн. долларды, импорт - 1734,2 млн. долларды құрайтындығы болжанған.

2004 жылы сыртқы сауда 2450,3 млн. долларды құрап, ол ағымдағы жылдың деңгейінен 4% жоғары болды.

Экспорт көлемі 4,3%-ға артып, 1627,9 млн. долларды құрады. Импорттың көлемі - 566,7 млн. доллар, бұл ағымдағы жыл көрсеткіштерімен салыстырғанда 3%-ға жоғары.

Жоғарыда келтірілген фактілер аймақтың сыртқы саудасының жетекші бағыты болып экспортқалатынын және оның құрылымында шикі мұнайға басымдық берілтінін (жалпы экспорт көлемінің 94%) көрсетеді.

Маңғыстау облысында болжам бойынша химия өнеркәсібі өнімдерінің үлесі шамамен 5%-ды құрайтын болады.

Импорттың тауарлық құрылымында машиналар мен жабдықтар басым болады - 26,4%, металлургия өнімдері - 8,3% сонымен қатар «Маңғыстаумұнайгаз» ААҚ-ның өндірістік мақсаттары үшін аймаққа Ресейден әкелінетін мұнай өнімдері көбірек болатындығы күтіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Прогноз социально-экономического развития Мангистауской области на 2014 - 2018 годы. Прогноз социально-экономического развития Мангистауской области на 2014 - 2018 годы разработан в соответствии с Бюджетным кодексом Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года, Указом Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 года № 827 «О системе государственного планирования в Республике Казахстан» и постановлением Правительства Республики Казахстан от 27 августа 2009 года № 1251 «Об утверждении Правил разработки прогноза социально-экономического развития»

2. Маңғыстау облысы статистикалық жылнамасы. Ақтау, 2017

ӘОЖ 338.43 (045)

МАҢҒЫСТАУДА АЗЫҚ-ТҮЛІК МОЛШЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЛАШАҒЫ

Демеев А.Д., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы
Зейнетов С., Бейнеу кешкі мектебі., Бейнеу ауданы

Аңдатпа: Мақалада Маңғыстау облысында азық-түлік молшылығын қамтамасыз ету болашағы көрсетілген.

Түйінді сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, импорт, экспорт

Біздің ойымызша, азық-түлік қауіпсіздігінің түрлі деңгейін қамтамасыз ететін, шаруашылық жүргізудің екі моделі болуы мүмкін және олар экономикалық саясаттың екі стратегиясына сәйкес келеді:

- Арзан бағамен импорт өнімдерін сатып алуға бағытталу;
- Отандық тауар өндірушілерге қолдау көрсету.

Импорт өнімдерін сатып алуға бағытталу моделінің, бірінші көзқараста, жағымды жақтары да бар. Өйткені ол ауылды бюджеттен қаржыландыруды орасан көп талап етпейді, сондай-ақ, алғашқы кезде, импорттық өнімдер арзан бағалармен сатылып алынады. Бірақ, сонымен бірге, ауыл шаруашылығы өндірісіне мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіздігіне байланысты, отандық өндірістің әлсіреуі, жұмыспен қамтамассыз етудің төмендеуі, өндіріс орындары материалдық базасының күйзелуі, ауыл шаруашылығы жұмысшыларының тұрмыс деңгейі мен әлеуметтік жағдайының нашарлауы мүмкін. Азық-түлікке тәуелділік импорт «диктантына» алып келеді және ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының көтерілуіне сөзсіз әсер етеді, ал отандық тауар өндірушілерде - нарық коньюнктурасы нашарлайды.

Отандық тауар өндірушілерге қолдау көрсетуге бағатталған екінші моделді таңдау қосымша күрделі шығындарды талап етеді. Дегенмен, ол жергілікті өнімнің мол өндірілуі мен оның сапасының жақсаруына, өнімді орналастыру мерзімінің қысқаруына, ауыл халқын жұмыспен қамтудың көтерілуіне, қорыта келгенде аймақтың азық-түлік өнімдеріне тәуелсіз болуына алып келеді.

Маңғыстау облысының ауыл шаруашылығындағы қазіргі ситуацияға байланысты, аграр саясаттың стратегиясы ретінде, заңды деңгейде екінші моделді қабылдаған жөн.

Өңірде азық-түлік қауіпсіздіздігі проблемаларын шешу төмендегі кезеңдермен айқындалғаны дұрыс.

Кесте 1 – Азық-түлік қауіпсіздігі проблемаларын шешу кезеңдері

Кезеңдер	**Кезеңдер мазмұны**	**Азық-түлік қауіпсіздігі шешу жолдары**
I-ші кезең	Халықтың ең аз қамтамасыз етілген топтарын қорғау	Арзан және жеңіл ұдайы өндірілетін өнімдерді өндіру
II-ші кезең	Қымбат бағалы, ақуыздар мен витаминдерге бай өнімдердің үлес салмағын елеулі арттыру есебіне тамақтанудың жалпы құрамын түбегейлі жақсарту	Ішкі резервтерді жүзеге асыру есебіне ет, балық өнімдерін, көкөністі өндіруді және тұтынуды ұлғайту
III-ші кезең	Тамақтану рационында делакатес тағамдарын бірте-бірте көбейті	Тұтыну мәдениетін арттыру, материалдық-техникалық базаны нығайту және ауыл шаруашылығы шикізатынан толық құнды тамақ өнімдерін өңдеуді күшейту
IV-ші кезең	Экологиялық қауіпсіз өнімдерді кең ассортиментте тұтыну	Қымбат бағалы экологиялық таза өнімдерді өндіруді ынталандыру

Бұл бағытта мемлекеттік реттеу жүйесінің келесі маңызды элементтері орындалуы тиіс: халықтың төлем қабілетті сұранысын ынталандыру; монополияға қарсы реттеу және салалардың бәсекеге қабілетті әлеуетін көтеру; нарықтық инфрақұрлымды дамыту; мемлекеттік интервенцияларды жүргізу жолымен азық-түлік нарығында тұрақты коньюнктураға қолдау көрсету; ауылды несиелермен қамтамасыз ету; ұлттық экономиканы дамыту мақсатында парасатты саясат жүргізу; шет елдік тауар өндірушілермен әдеттегі бәсекеге түсу үшін отандық тауар өндірушілерге қолайлы жағдайлар жасау.

Мемлекеттік қолдау көрсетумен қатар әрбір өндіріс мекемесі өз мүмкіндіктерін мол пайдалануы, басқарудың экономикалық-шаруашылық есеп-әдістерін өндіріске енгізуі және ізденіс негізінде шаруашылықпен айналысудың тиімді моделін қалыптастыруы тиіс [22].

Әлеуметтік-экономикалық жағдайды талдау барысында халық санының өсуін экологиялық-экономикалық жағдайға ықпал ететін маңызды факторлардың бірі деп қарастыруға болады.

Ұлы географиялық ашылулар кезеңінде адамзат баласы планетаны ғаламдық игеруді бастады. Ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік технологиялардың жылдам таралуы барлық континенттегі халықтың тұрақты орналасуына негіз қалады.

Адам санының тығыздығы жоғары болған сайын, тұмау ауруы пайда болып, оның тез таралуы апатты жағдайға алып келуі де мүмкін. Бұл мәселелер өз кезегінде әлемдегі әлеуметтік-экономикалық және саяси үдерістерге әсер етіп қана қоймай, көптеген ғаламдық үдерістерге ықпал ете отырып, демографиялық мәселеден кем түспейтін және өзара байланысқан мәселені тудыратыны анық.

Азық-түлік мәселесі демографиялық мәселе секілді маңызды аймақтық және этникалық сипатқа ие. Мысалға, Үндістанда бір адамды тағаммен қамтамасыз ету үшін жылына тағамға қолданылатын 200 кг өнім қажет. Ал АҚШ-та бір адамды тамақпен қамтамасыз ету үшін 800 кг астық өндіру керек, себебі, оның басым бөлігі тікелей тағамға емес мал шаруашылығы өнімдерінің конверсиясына жұмсалады.

Қазіргі таңда айрықша жіті назар аудармасқа болмайтын жаһандық проблемалардың алдыңғы легінен біз Жер шарындағы тұрғындар санының қауырт көбейіп бара жатқанын да көрер едік. XX ғасырдың 40-жылдары В.Вернадский, Н.Моисеев сынды кеңес ғалымдары «демографиялық дүмпу» деген атау берген бұлайша халық санының күрт өсе бастау үрдісі соңғы жарты жүзжылдықта өзінің шарықтау шегіне жетті. Жоғарыда аталған оқымыстылар сол тұста біздің планетамыздың қанша адамға «төтеп бере алатынын» есептеп шығарып, бұл шектеуді 500 млн. тұрғынмен тиянақтаған екен. Содан бері 70 жылдан сәл ғана астам уақыт өтті. Ал жер бетіндегі халықтың саны әлгіндегі «шектеулі шектен» қазір 10 еседен де асып түсті. Планета халқының бұлайша қауырт өсуі қазіргі дәуір ерекшелігінің бір сипаты болып отыр. Адамзат тарихы өзінің бұған дейінгі көптеген мыңжылдықтарда орын ала қоймаған деңгейдегі халық саны өсуінің жоғары қарқынын бастан кеше бастады.

Маңғыстау облысы халқы және еңбек ресурстары санының демографиялық есебі болжамын ескерумен ол шамамен 2015 жылы - 625000, 2020 жылы - 692000, 2025 жылы - 755000, 2030 жылы - 812000, 2035 жылы - 875000 адамды құрайды деп жобаланған.

Бұл жағдайда аймақ халқының серпінді дамуы өңірлік еңбек нарығындағы жағдайды күрделендіруі мүмкін.

Демографиялық жоба когорт-компонент әдісімен немесе «жас жылжуы» («передвижки возрастов») әдісімен жасалған.

Бастапқы нүкте ретінде 2014 жылға арналған демографиялық көрсеткіштер алынған.

Есептеулер негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің динамикасына және халықты қалыптастыру компоненттеріне қатысты келесі болжамдар бойынша жасалған:

• ЖІӨ-нің орташа жылдық өсу қарқыны 2050 жылға дейін кем дегенде жылына 4 пайыз деңгейінде болады;

• туу кезінде күтілетін өмір сүру ұзақтығы (КӨСҰ) 2014 жылы 69,6 жастан экономика мен әлеуметтік саланың ырғақты дамуы нәтижесінде 2050 жылға қарай 80 жасқа дейін өседі;

• репродуктивті жас тобына өткен ғасырдың 90-шы жылдарының ортасында туған аз санды ұрпақтың енуіне орай 2016 жылдан 2026 жылға дейін халық санының жылсайынғы өсімі біртіндеп төмендейді. 2026 жылдан бастап репродуктивті жасқа 2005-2010 жылдары туылған көп санды ұрпақтың енуіне байланысты бұл көрсеткіш көтерілетін болады;

• болжамдық кезеңде (2015-2050 ж.ж.) 2020 жылдан бастап әлемдік үрдіске сәйкес туылудың жалпы коэффициенті төмендейді, бірақ 2000 жылдан бастап бұл көрсеткіш оң динамикаға ие. Қазіргі уақытта әлемнің барлық дерлік елдерінде жоғары білім деңгейіне байланысты туу көрсеткішінің төмендігі байқалады. Демографиялық өзгеру процесі Ресей, Қытай және барлық дамыған елдерде аяқталған болып табылады. Қазақстан 2050 жылға қарай әйелдер санының репродукциялық мінез-құлқының өзгеруіне байланысты демографиялық ауысудың аяқталуына біртіндеп жақындасады. Туудың жалпы коэффициенті 2014 жылы 2,74-тен бірте-бірте төмендейді, бірақ ол 2050 жылға қарай әлемдік деңгейден жоғары болады және 2.1-ге жетеді;

• Сыртқы көші-қон ағымы негізінен өткен 15 жылда болған тенденцияларды сақтап қалады. Жоғарыда айтылғандай, 2000-шы жылдары елдегі жалпы экономикалық жағдайдың жақсаруы нәтижесінде сыртқы көші-қон сальдосы оң әсерін тигізді. Алайда, соңғы жылдары (2012-2014 жж.) иммиграциядан эммиграция ағынының қарқынды өсу белгілері байқалды. Бұл бағытта Еуразиялық экономикалық қоғамдастықтың (ЕурАзЭҚ) және ЕурАзЭҚ шеңберінде жалпы еңбек нарығының қалыптасуы белгілі рөл атқарды, осыған сәйкес Қоғамдастық елдері азаматтары ЕурАзЭҚ мемлекеттері аумағына визаларды алдын-ала тіркеуден өтпей, кіруге, кетуге, транзитпен өтуге құқылы болды. Осыған байланысты, сондай-ақ, біздің елдеріміздің азаматтарын зейнетақымен қамтамасыз етудегі қазіргі елеулі айырмашылықтар салдарынан Қазақстаннан, оның ішінде еңбекке жарамды адамдардың артықшылығы орын алған Қазақстанның оңтүстігінінен Ресейге еңбек мигранттары санының артуы жеделдетілді. Ресей Федерациясының Федералдық көші-қон қызметі мәліметінше, 2013 жылдың тамыз айының соңында Ресей аумағында 600 мыңнан астам қазақстандық азаматтар болған. Осы және басқа да Қазақстан халқының көші-қон мінез-құлық фактілері болжамды болашақта сыртқы көші-қон ағындарының бағалануына негіз болды.

Ал болжамның жоғарыдағы нұсқасына сәйкес, 2035 жылға қарай Қазақстан халқы 20 млн. адамнан асады, ал болжам кезеңінің соңына қарай 22,5 млн. адам болатындығы күтіледі [1].

Келесі кестеде автор негізгі 10 өнімді ұлттық стандартқа сай тұтынуда азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы қажетті төменгі шекті деңгейдің 2015-2035 жылдарға арналған жобасын ұсынады.

Кесте 2 – Тамақ өнімдерін ұлттық стандартқа сай тұтынудағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қажетті төменгі шекті деңгейі

Өнім түрлері	**Тамақ өнімде-рін**	**Маңғыстау облысы бойынша тамақ өнімдерін тұтынудың төменгі шекті деңгейі**

	тұтыну стан-дарты жылға\кг	(Халық саны х 2-ші графа), тонна				
		2015 ж. Халық саны 625,0 мың адам	2020 ж. Халық саны 692,0 мың адам	2025 ж. Халық саны 755,0 мың адам	2030 ж. Халық саны 812,0 мың адам	2035 ж. Халық саны 875 ,0 мың адам
Нан өнімдері	116,7	72937,5	80756,4	88108,5	94760,4	102112,5
Ет және ет өнімдері	41,6	26000,0	28787,2	31408,0	33779,2	36400,0
Сүт және сүт өнімдері	179,53	112206,25	121307,6	1135545,15	145778,4	157088,8
Жұмырт-қа (дана)	103,4	64625,0	71552,8	77765,0	83960,8	90475,0
Өсімдік майы	8,47	5293,8	5861,2	6394,8	6877,6	7411,3
Қант	15,26	9537,5	10559,9	11521,3	12391,1	13352,5
Көкөніс және бақша	55,14	34462,5	38156,9	41630,7	44773,7	47144,7
Жеміс-жидек	29,19	18243,7	20199,5	22038,4	23702,3	25541,3
Күріш	8,07	5043,7	5584,4	6092,8	6552,8	7061,3
Балық	4,38	2737,5	3031,0	3307,0	3556,6	3832,5

Қазақ Тамақтану академиясының басшысы, Төрегелді Шарманов «Время» газетінің оқырмандар сұрақтарына жауап бере отырып дұрыс тамақтану бағытында құнды ұсыныстарды атап көрсетті.

Оның айтуынша, бұрын қазақтар көшпелі халық болған кезде, олардың майлы ет тұтынуы объективті қажеттілік болатын: ыстық және қатты суық кездері энергеия сақтап қалу тек жоғары калориялы ет өнімдері есебінен мүмкін еді.

Қазір қазақстандықтардың басым көпшілігі толық дегендей отырықшы тұрмыс жағдайына көшті.

Тиісінше, атеросклерозды, гипертонияны және артық салмақ жинаудың алдын алу үшін тамақтану рационы оңай сіңірілетін көкөністерге қарай өзгеруі керек.

Ет өнімдерін тұтынуды азайту және толық вегетариандық өмір салты (дене белсенділігіне байланысты) 25 жастан кейін пайдалы болуы мүмкін, өйткені жануар текті ақуыздар өсіп келе жатқан организмнің дамуы үшін маңызды болып табылады.

Тонус пен денсаулықты сақтау үшін адамға 40-тан аса қоректік заттар керек. Олар табиғи өнімдерде ғана кешенді кездеседі. Егер көкөністерде, жемістерде және жидектерде С витамині көп болса, нан өнімдерінде ол болмайды. Тазартылған қантта тек сахароза бар. Ал, аздап еритін болса да ағзаға қажетті темір бидайда көп, бірақ ол ұнда өте аз, өйткені астықты ұнтақтау кезінде темірдің үлкен үлесі кебекпен жойылып кетеді.

Шармановтың айтуынша, тағаммен тұтынылатын калорияның басым бөлігі энергия беретін өнімдердің бес түрімен келеді: нан өнімдері (ұн, нан, жарма, макарон өнімдері және бұршақ) - 32 пайыз, ет және ет өнімдері - 20 пайыз, картоп - 20 пайыз, қант және кондитерлік өнімдер - 13 пайыз, сүт өнімдері - 10 пайыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жаксыбек Кулекеев, научный руководитель Центра исследований прикладной экономики. Сколько нас будет к 2050 году? 14.10.2016

2. Маңғыстау облысының Ауыл шаруашылығы басқармасының 2016 жылы атқарылған жұмыстарының есебі. 06.02.2017

3. Демеев А.Д. Жаһандану жағдайындағы азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолдары мен дамыту бағыттары (Маңғыстау облысы мысалында) - Алматы, 2007. - 292 бет

ӘОЖ 330:504.4 (045)

АРАЛ ТЕҢІЗІ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНДАҒЫ СУ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Демеев А.Д., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы
Зейнетов С., Бейнеу кешкі мектебі., Бейнеу ауданы

Аңдатпа: Мақалада Арал теңізі және орталық азия республикаларындағы су пайдалану мәселелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: теңіз, су

Арал теңізі Үстірт құрғақ платосында, Орталық Азияның ірі шөлдері Қарақұм мен Қызылқұм аралығында орналасқан ірі көл болып, ежелгі Сармат теңізінің бір бөлігі болып табылады.

Өткен ғасырдың орта тұсында оның ұзындығы 426, ені 284 шақырымды құрап, тереңдігі 68 метр болатын.

Арал теңізінде алғашқы кеме қатынасы 1853 жылы жолға қойылған. 1866 жылда Аралдың оңтүстігінде А. Никольскийдің, солтүстігінде академик Бергтің басшылығында теңіздің балық шаруашылығын үйрену бағытында экспедиция ұйымдастырылды. Патшалық Ресей осы мол байлықты иелену мақсатында 1905 жылы темір жол құрылысына бастады. Кейін Аралға Астраханнан, Доннан, Қара теңіз маңынан, Орталық Ресейден балықшылар келе бастады. Лапшин, Ритман, Красильников, Макеев сияқты саудагерлер ірі балық промыселдерін ашып, «Хиуа» атты акционер қоғамын құрған.

Аралда 1820 жылдан сульфат өндіріле бастады және 1946 жылдың өзінде КСРО-ға 124 мың тонна шамасында бірінші сұрыпты сульфат тапсырылды.

Кезінде Орталықтан Түрікменстанға бағытталған жүктің 25 пайызы Арал арқылы тасымалданғаны белгілі. 1960 жылға дейін Арал қаласынан Түрікменстанның Чарджоу қаласына дейін жолаушы тасымалдайтын кемелер қатынап тұрған. Ал 1970 жылға дейін Арал теңізі жағалаулары тамаша жағажайлар саналған.

Осылардың барлығы, бүгінгі күні суы тартылып тұзды шөлге айналған Аралдың өткен шағынан кейбір эпизодтар болып табылады.

Арал теңізінің қазіргі жағдайымен байланысты проблемалар, жалпы айтқанда, 20 ғасырдың бастарында басталған. Белгілі географтар А.И Воейков, Ф.П. Моргуненко және басқа бірнеше ғалымдар Арал өңірінде суармалы егін шаруашылығының үзіліссіз өсуі нәтижесінде теңізге өзендерден келетін су көлемінің азайып бара жатқандығын, сондықтан оның деңгейінің біртіндеп төмендеуі мүмкін деген пікірлер айтқан.

Өткен бірнеше жылдар ішінде, атап айтқанда өткен ғасырдың 60-шы жылдары басында кейбір Орталық Азия елдері ғалымдары Амудария мен Сырдарияның суын Аралға жұмсағаннан, алқаптарды суаруда пайдалану, егін шаруашылығы аймақтарын кеңейту экономикалық тиімді болтындығы туралы ойларды алға тартты. Олар негізгі проблемалар ретінде тың жерлерді игеруді, ирригациялық құрылымдарды құруды, ірі су қоймаларын салуды және с.с. ұсынды.

Осындай ой-пікірлер өңірде суару жүйесінің күрт дамуына түрткі болды және Аралдың қазіргі тағдырының басын бастады. Олар теңіздің өндірістік және көліктік маңызынан басқа халықтың тұрмыс мәселелерінің теңізбен берік байланыстылығына, оның ақырғы нәтижелеринің қалай болатындығына мән бермеді.

Есесіне мыңдаған гектар алқаптарда вегетация кезеңінде Амудария мен Сырдарияның суын өте көп талап ететін мақта, күріш және т.б. шаруашылықтарының ұйымдастырылуы артты, оларды сумен қамтамасыз ететін бірнеше ірі каналдар қазылды, нәтижесінде теңіз деңгейі тағы да төмендей бастады.

Егерде, 1960 жылға дейін аралға Амудария мен Сырдария арқылы жыл сайын орташа 52-55 текше км су құйылған болса, 1980 жылы бұл көрсеткіш 10 текше км дейін төмендеді, ал аз сулы жылдары Аралға бір тамшы су да бармады. Мамандардың есептеуі бойынша, 1986 жылы 1962 жылмен салыстырғанда, теңізде 40 пайыз су қалғандығы анықталды. Теңіз көлемі 61 пайызға дейін азайып, акваториясының үштен бір бөлігі құрғап қалған. Сол жылдары су деңгейі 14 метрге дейін немесе жыл сайын 0,5 метр интенсивтікпен төмендеген.

1981 жылдан бастап теңіз порттарының құрғап қалған жерлерде қалуына байланыста кеме қатыну жұмысы тоқтатылды. Судағы тұз мөлшері 25 процентке дейін жетті. Су тартылған жерлерде аса үлкен тұз алаңдары пайда болып, жыл сайын атмосфераға 75 млн тонна тұз көтеріліп, шамамен 1000 шақырымға дейін тарады.

Аралдың оңтүстігінде (Өзбекстан, Түрікменстан) күздің ертерек, көктемнің жәй келуі байқалатын болды. Жылылықты сүйетін және өңір мамандануында басты рөл атқаратын, өте құнды мақта шаруашылығының солтүстік зоналарында оның жетіспейтіндігі орын алды. Қыс мезгілі ұзағырақ болып, жаздың аптапты күндерінің саны артты.

Орталық Азия елдерінде ауыл шаруашылығын интенсивті дамыту ұмытылып, оның экстенсив дамуы күшейе түсті. Бір гектар жерден алынатын өнімнің шығымдылығы мен бір бас малдан алынатын өнім жылдан жылға төмендеп, аймақ мемлекттерінің экономикалық жағдайы нашарлай бастады. Соншалықты құнарсыз алқаптардан мол өнім алу үшін минералды тыңайтқыштар мен улы химикаттарды пайдалану көлемі артып, өңір экологиясын әлсіретті.

Аралдың тартылуы адамдардың, атап айтқанда жастардың ата мекендерін тастап кетуін және жұмыссыздық көрсеткішінің көтерілуіне алып келді. Бұл жағдай әлеуметтік-экономикалық жағдайды күрделендіре түсті.

Бүгінде осы байлықтың өте азы қалды. Теңіздегі су деңгейі 20 метрден астамға төмендеп кеткен, жағалау сызығы 100 км қашықтыққа тартылған. Еуропа елдері Голландия мен Бельгияның аумағына тең келетін бұрынғы су ауданы (65000 шаршы километр) қазір 70%-ға азайды және бұл үрдіс жалғасуда.

Қазір Амудария мен Сырдария суын мекендейтін құнды балықтардың барлығы дегендей (олар 40 түрден көбірек) және су жетіспеушілігі салдарынан аталған екі өзен жағасындағы, тіпті Памир тауларындағы тоғайлар да (ормандар) жойылып кету алдында тұр.

Арал жер шарында, антропогендік әсерлер тарапынан құрғап бара жатқан бірден-бір теңіз.

Енді Арал теңізін ең болмаса қазіргі жағдайында сақтап қалу мүмкін бе? - деген сұраққа жауап іздеу. Осы бағытта ғалымдар мен мамандардың пікірлерін пайдалана отырып кейбір ұсыныстарды айту мүмкін.

Олардың кейбірі жер асты геологиялық процестерімен байланысты Каспий теңізі деңгейінің, атап айтқанда оның оңтүстігінен бастап жоғары көтерілетіндігін, нәтижесінде теңізде «артық» судың пайда болатындығын айтады. Осыған орай, қажет суды Каспий мен Арал арлығына канал құрып әкелуді ұсынады. Біздің ойымызша,

келесі сепептерге байланысты оны іске асыру мүмкін болмайды. Біріншіден, Каспидің өз індегі су әлі толық жеткілікті емес, екіншіден, Арал деңгейі Каспиден 89 метр шамасы биіктк орналасқан, үшіншіден, жер асты геологиялық процестерінің қанша уақыт жалғасатындығы белгісіз, төртіншіден, канал қазу үшін қажет еңбек ресурстарын, техниканы мен қаржы табу және құру мәселелерінің қиындығы және т.б.

Арал деңгейін Сібір өзендерінің суымен сақтап қалу мәселелерін алға тартатындар да бар. Бұл да ғылыми тұрғыдан толық негізделмеген. Мемлекттер арасында да толық келісім жоқ.

Үшінші біреулері, Аралға құятын өзендердің жоғары ағысындағы мұздықтар мен қарды еріту бағытындағы пікірді алға тартады. Бұл ұсыныстар белгілі бір уақыт үшін пайдалы болар. Өйткені, Тянь Шань және Памир тауларында барлығы 1750 текше километр көлемінде мұздықтар болып, олар ерітілсе, сол ұлылықтағы суды топтауға да болады. Бұл су Аралдың алпысыншы жылдардағы деңгейінен де көп. Бірақ ол болашақ үшін қауіпті болуы мүмкін. Өйткені, мұздықтар мен қарлар еріп кетсе өзендердің бірнеше жылдардан кейін сусыз қалуы ықтимал.

Төртінші топтағы ғалымдар мен мамандар Арал теңізі астында 1-1,5 мың метр тереңдікте орналасқан мол су қорларын жоғары көтеріп теңізге құйдыруды ұсынады.

Бұл пікірлер де жетклікті негіздеген деп айтуға келмейді. Себебі, жер асты сулары жылы және тұзды болуы мүмкін.

Оларды жоғары көтеріп, теңізге құйдыру нәтижесінде сол төңіректегі климаттың біраз өзгеруі мүмкін.

Сонда Арал теңізінің деігейін сақтап қалу үшін қандай шаралар іске асырылу қажет? Ең негізгі және қажет шара Аралға құятын өзендер суын экономиканың түрлі салаларында, атап айтқанда егін шаруашылығында барынша үнемді және талапқа сай пайдалану болып табылады.

Мамандар мен ғалымдардың мәліметтері бойынша жалпы орталық Азияның ауыл шаруашылығында пайдаланатын судан жыл сайын 25-30 текше километр суды, өнкеркәсіпте және коммунал шаруашылықтарда пайдаланатын судан 5-10 текше километр суды үнемдеу мүмкін екен. Осы сулардың жалпы көлемі 30-35 текше километр болып, оны Аралға құйдыру мүмкін болған жағдайда теңіз деңгейін біршама сақтап қалу мүмкін болар еді.

Бұл мәселе Арал бассейіндегі елдер Үкіметінің өзара келісімі нәтижесінде шешілуі мүмкін [1].

Өткен ғасырдың екінші жартысынан бастап Орталық Азиядағы 60 миллионнан астам адам Арал теңізі проблемасына тап болды, бұл проблема аса үлкен экологиялық және әлеуметтік-экономикалық зардаптары жеткілікті ең үлкен апат деп танылды. Бір ұрпақтың көз алдында алып су айдынының жоғалуы қарқынды басталды. Бүгінде Арал теңіз ретінде жоқ, ол өзінің экономикалық, экологиялық және табиғи мәнін толық дегендей жоғалтты.

XX ғасыр - өңірде ауыл шаруашылығының әмбебап дамуының етек алуымен, сәйкесінше су айдындарының, су қоймаларының үлкен каскадының құрылысымен басталды, жаңа аумақтардың ауқымды массивтерін кеңейту әлемдік озық тәжірибелерден бағыт алмай, ғылыми негізсіз іске асырылды, бұл сайып келгенде табиғи кешендердің табиғи режимінде түбегейлі теріс өзгерістерге әкелді.

Әрине, суару үшін суды пайдалану аймақта азық-түлік қауіпсіздігін және халықтың экономикалық әл-ауқатын қамтамасыз етуге кепілдік береді, ал екінші жағынан - тікелей проблемаларды шешуге негізсіз пайдалану табиғатқа жағымсыз залал келтіретіні белгілі.

Өңірде Амудария мен Сырдария өзендері суларын болжаусыз ірі суармалы егіншілік аймақ пен суды аса көп талап қылатын мақта базасын құру, Арал теңізін сусыз қалдырып, оның құрғап кетуіне алып келді.

Біз Арал теңізінің құрғап кетуіне байланысты экологиялық дағдарыс аймағында, тікелей Амудария өзенінің төменгі жағында тұрып жатырыз, еңбек етеміз. Сондықтан, кейбір сезімтал оқырмандар мақаланы аталған өзендердің төменгі ағысындағы халықтың пайдасына баса назар аудара отырып жазылған деп ойлауы мүмкін.

Әрине, екі өзеннің жоғарғы жағында да (Тәжікстан мен Қырғызстанның аумағы) энергетикалық ресурстардың жетіспеушілігімен, суармалы жерлердің шектеулі болуымен және мұздықтардың еруімен байланысты алаңдаушылық тудыратын проблемалар бар.

Осы елдердің сарапшылары үнемі өз баяндамаларында суару режимінде үлкен су қоймаларын пайдаланудан туындаған қиындықтарға және проблемаларға тоқталады. Мұны ескере отырып, Тәжікстан мен Қырғызстан үкіметтері энергетикалық мақсаттар үшін осы ірі сиымдылықтарды пайдаланудың ұзақ мерзімді перспективаларына бағытталған мемлекеттік бағдарламаларын әзірлейді.

Екінші жағынан, Амудария мен Сырдария өзендері бассейндерінде тұратын барлық халықтар жақсы тату көршілік қарым-қатынаста болғанын және осы екі өзендер суын бірігіп пайдаланғанын атап өткен жөн. Мұнда басқа су көздері жоқ. Бұдан мынадай табиғи мәселе туындайды: егер өзендердің жоғары ағысындағы елдер су тасқыны каскадтарын көптеп құру арқылы қол жетімді су ресурстарын жинақтауды одан әрі арттыруды жалғастыра берсе, электр энергиясын өндіруге арналған резервуарлар, осы өзендердің төменгі ағысында орналасқан мемлекеттерде тұратын халықтардың жағдайы қандай болмақ?

Орталық Азиядағы қазіргі су шаруашылығы жағдайын ескеретін болсақ, өзендер суының төменгі ағысына жетуі қауіпті болатынын байқаймыз. Тек қана Қарақалпақстан Республикасының аумағында су тапшылығы салдарынан суармалы аймақ екі есеге азаятынын көреміз.

Сарапшылардың пікірінше, Қарақалпақстан Республикасының аумағында жыл сайынғы зиян 150 миллион АҚШ долларына жетіп отыр, ал Амудария өзенінің төменгі жағында (Қарақалпақстан Республикасы, Хорезм облысы және Түрікменстанның Дашогуз уалаяты) ол - 210 миллион АҚШ долларын құрайды.

Тоқтағұл су қоймасының режимін энергетикалық режимге ауыстыру салдарынан Сырдария өзенінің төменгі бөлігіне (Өзбекстан және Қазақстан) елеулі зиян келтірілді.

Қазіргі уақытта Нүрек пен Тоқтоғұл су қоймаларының энергетикалық режимге көшуіне байланысты, төменгі ағыс мемлекеттері үлкен залалға ұшырады, ал Рогун мен Қамбарата секілді ірі су қоймаларын және бақа шағын су қоймаларын пайдалануға бергеннен кейін бес-он жылда не болатынын елестету қиын.

Бір нәрсе айқын, қазіргі жағдайды одан әрі ушықтыру Орталық Азия елдерінің арасындағы шиеленіске негізі бола алады.

Өңірдегі қазіргі су тапшылығы суарылатын аумақтарды негізсіз кеңейту нәтижесінде болашақта экологиялық проблемалардың одан әрі артуына әкелуі мүмкін.

Болашақта не күтілуде?

Егер су ресурстарын пайдалану саясаты ұлттық мүдделерді сақтау сценарийі бойынша дамса, онда болашақта, бірінші кезекте, ол табиғатқа елеулі зиян тигізуі мүмкін, яғни, Арал теңізі бассейнінің қоршаған ортасы, атап айтқанда, Амудария мен Сырдарияның төменгі ағысы азып-тозады.

Егер бүгінгі күні мемлекетаралық деңгейде оны сақтау туралы Келісім болмаса, Арал теңізі толығымен кеуіп кетеді (Үлкен Теңіздің батыс бөлігіндегі шағын ауданнан басқа).

Бұл осы екі өзеннің ортаңғы және төменгі ағысында суармалы жерлердің (әсіресе құрғақ жылдары) айтарлықтай қысқаруына әкеледі.

Өз кезегінде суармалы жерлердің азаюы, аса үлкен экологиялық және әлеуметтік зардаптарға әкелуі мүмкін. Суарылатын аумақтардың қысқаруына байланысты (егер бұл орын алса), ірі суару массивтерінің бүлінуі, сондай-ақ ирригациялық және мелиорациялау жүйесінің істен шығуы күтіледі.

Мұндай жағдайда Орталық Азия елдеріндегі су қауіпсіздігі мен орнықты дамудың кепілдігін қамтамасыз ету тек гидроэнергетика және ирригация саласындағы өзара тиімді ынтымақтастық пен кооперация негізінде ғана мүмкін болады.

Бұл үшін Арал теңізі бассейнінде тұратын барлық тұрғындарға судың тарихи иелігіндегі үлесті еркін жеткізуді қамтамасыз ету және оған кепілдік беру қажет. Табиғи тепе-теңдікті кез-келген мәжбүр шаралармен бұзуға немесе шектеуге болмайды. Осы негізгі ұстанымды жүзеге асыру, ең алдымен, тараптардың өзара сыйластық пен өзара түсіністігін, сайып келгенде, осы өңірдегі халықтар арасындағы бейбітшілік пен тыныштықты қамтамасыз етеді.

Біз Орталық Азия мемлекеттерінің мүдделерін қанағаттандыратын бірлескен келісімдер мен уағдаластықтарға қол жеткізу жолдарын іздестіруіміз керек. Соңғы уақытқа дейін осындай келісімдердің қағидаттары, шарттары мен механизмдері толық әзірленген жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Демеев А.Д. Судьба арала. Газета Путь Ленина. № 45. 6 марта 1990 г.
2. Бортник В.Н., Кукса В.И., Цыцарин А.Г. Современное состояние и возможное будущее Аральского моря // Изв. АН СССР. Сер. геогр. 1991.С. 62-68.

УДК 336.58

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ф.К.Досмамбетова, КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация. В данной статье, рассмотрены задачи выполнения инвестиционного проекта, виды анализа этих проектов, оценка экономической эффективности инвестиционного портфеля, критерии инвестиционной привлекательности проектов, принципы оценки их эффективности, расчет срока окупаемости с учетом коэффициента дисконтирования и методика определения сравнительной эффективности капитальных вложений.

Ключевые слова: инвестиционный проект денежный поток, оценка эффективности инвестиций, срок окупаемости, коэффициент дисконтирования, рентабельность инвестиций, критерии отбора, ценность денег, сравнительная эффективность, приведенные затраты, чистый доход, норма отдачи.

Инвестиционным проектом называется план или программа мероприятий, связанные с осуществлением капитальных вложений, их последующим возмещением и получением прибыли.

Задача разработки инвестиционного проекта – это подготовка информации, необходимой для обоснованного принятия решения относительно осуществления инвестиций.

Если все составляющие инвестиционного проекта будут выражены в денежной оценке, то получится ряд значений денежных потоков, описывающих процесс осуществления инвестиционного проекта. В укрупненной структуре денежный поток инвестиционного проекта состоит из следующих основных элементов: инвестиционные затраты, выручка от реализации продукции, производственные затраты, налоги.

На начальной стадии осуществления проекта (инвестиционный период) денежные потоки, как правило, оказываются отрицательными. Это отражает отток ресурсов, происходящий в связи с созданием условий для последующей деятельности (например, приобретением внеоборотных активов и формированием чистого оборотного капитала).

После завершения инвестиционного и начала операционного периода, связанного с началом эксплуатации внеоборотных активов, величина денежного потока, как правило, становится положительной.

Дополнительная выручка от реализации продукции, равно как и дополнительные производственные затраты, возникшие в ходе осуществления проекта, могут быть как положительными, так и отрицательными величинами. В первом случае это может быть связано, например, с закрытием убыточного производства, когда спад выручки перекрывается экономией затрат. Во втором случае моделируется снижение затрат в результате их экономии в ходе, например, модернизации оборудования.

Инвестиционные проекты подвергаются качественному и количественному анализу. Технически задача инвестиционного анализа заключается в определении того, какова будет сумма денежных потоков нарастающим итогом на конец установленного горизонта исследования. В частности, принципиально важно, будет ли она положительна.

Для каждого раздела инвестиционный проект проходит через определенные виды анализа, которые представлены на рисунке 1.

Рисунок 1. Виды анализа инвестиционного проекта

Оценка экономической эффективности инвестиционного портфеля является одним из наиболее ответственных этапов прединвестиционных исследований. Она включает расчет и оценку прямых и косвенных показателей.

В частности, для реальных инвестиций проводится детальный анализ и интегральная оценка всей технико-экономической и финансовой информации.

Под экономической оценкой инвестиционных проектов понимается определение целесообразности разработки и их осуществления в жизни.

Таблица 1. Основные критерии инвестиционной привлекательности проектов

Критерии	Содержание
Критерий- 1	Прогрессивность проекта
Критерий-2	Конкурентоспособность на внутреннем и на внешнем рынках
Критерий-3	Емкость рынка сбыта продукции
Критерий-4	Надежность обеспечения сырьевыми ресурсами и другими факторами производства
Критерий-5	Продолжительность инвестиционного цикла
Критерий-6	Экономические и финансовые показатели объекта

Для достижения более высокой эффективности вложений руководство фирмы обязано учитывать базовые принципы инвестирования, которые были представлены в таблице 1. При выборе направлений инвестиций, целесообразно использовать принцип мультипликатора. Он основывается на взаимосвязи отраслей. Например, на рынке ожидается рост спроса на продукцию машиностроения, следовательно, через некоторое время можно ожидать рост спроса на сталь, пластмассу и т. д. Поэтому следует осуществлять периодическую переоценку эффективности намечаемых капитальных вложений.

В мировой практике наибольшее распространение получили следующие принципы оценки эффективности инвестиций:

1) Принцип предельной эффективности инвестирования. Прибыль, приходящуюся на единицу вкладываемых средств, которую следует максимизировать.

2) Уменьшение или минимизация риска инвестирования. Многие считают, что уверенность достижения успеха не должна быть меньше 80%.

3) Принцип учета времени окупаемости затрат. Окупаемость инвестиции - это срок возврата вложенных средств. Срок окупаемости вложенных средств зависит от срока строительства и от инвестиционной политики государства. Инвестиционная политика - это совокупность народнохозяйственных подходов и решений, характеризующих основные направления использования капитальных вложений в сферы и отрасли экономики.

Срок окупаемости - это период необходимых для возмещения исходных капиталовложений за счет прибыли от осуществления инвестиционного проекта:

$$To = K : П$$

где, To- срок окупаемости, K- капиталовложения, П — ежегодная прибыль от вложения средств.

Пример. Допустим, имеется проект, освоение которого потребует инвестиций в размере 120 млн. тенге. После завершения работ и начала продажи продукции ожидается ежегодный доход от реализации проекта в сумме 35 млн. тенге. Через какой срок окупятся вложения?

Срок окупаемости = (первоначальные инвестиции : ежегодный доход) = 120 млн : 35 млн =3,4 года

В рыночной экономике инвестирования всегда связаны с риском. Ожидаемый доход не всегда известен. Успех вложения капитала во многом зависит от правильного выбора отрасли инвестирования.

Средства, вложенные в разные периоды времени, приносят разный доход.

Ценность денег сегодня не равнозначна ценности денег, вложенных завтра. Ценность денег, в зависимости от периода их вложения, учитывается как коэффициент дисконтирования. Этим коэффициентом (Кд) называют дееспособность сегодняшней денежной единицы в ее будущей стоимости и рассчитывают по формуле:

$$Кд = 1:(I + K)\,n$$

где: Кд -темп изменения ценности денег (обычно применяется как отношение среднего процента по обновленным кредитам К), n- номер года с начала инвестирования, к - процент ставки банковского кредита, принимаем 10% ставку (к=10%).

Произведем расчет срока окупаемости с учетом коэффициента дисконтирования.

Таблица 2. Расчет срока окупаемости проекта

Годы	Сумма ожидаемых поступлений от реализации проекта	Коэффициент дисконтирования	доход в тенге (гр. 1 х гр 2)
1	25	0.9091	22.728
2	35	0.8264	23.924
3	48	0.758	36.063
4	54	0.6830	36.920
Всего	162	—	124.615

За первые три года сумма поступлений от реализации проекта составляет (25+35+48=108). Отсюда следует, что в течение четвертого года для полной окупаемости остается покрыть еще 12 млн. тенге (12-108).

Поделим 12 млн. тенге на сумму поступления в 4-м году (54 млн. тенге) 12:54=0.22. Итак, общий срок окупаемости будет 3.22 года.

Проведенные расчеты доказывают то, что при равномерном ежегодном поступлении дохода по 35 млн. тенге, срок окупаемости составляет 3.4 года. Однако в реальной жизни величина денежных доходов сильно различается по годам - обычно вначале она меньше, а потом возрастает. В данном случае они по годам составляли 25; 35; 48; 54 млн. тенге.

Срок окупаемости с учетом неравномерности поступления дважды составил 3.22 года. Результаты расчетов коэффициентов дисконтирования сведены в таблицу 2.

Коэффициент дисконтирования для 3-го года составит: $Кд = (1:(1+01{,}1)2) = 0{,}7513$

Величина полученного коэффициента свидетельствует, что при ставке банка за кредиты в размере 10% годовых и при условии неизменности ставки по годам, сегодняшняя стоимость денежной единицы составит через три года лишь три четверти, иными словами, чтобы через три года получить 751.3 тыс. тенге при указанных выше условиях сегодня требуется вложить 1 млн. тенге.

При выборе проекта инвестиций и при формировании портфеля важно, чтобы он выявлялся в краткосрочную и долгосрочную стратегию фирмы. Очень часто предприятие, определив рентабельные проекты, которые вкладываются в его стратегию, сталкиваются с тем, что у него не хватает для реализации проектов финансовых средств. В этом случае производятся расчеты рентабельности инвестиций из внутренних и внешних источников.

Второй способ: расчеты срока окупаемости в течении трех лет. За три года дисконтированный доход, то есть поступления, выраженные в тенге одинаковой ценности, составит (22. 728+28.9244-36-063) =87.715. Для покрытия всей суммы инвестиции (120) не хватит еще 32.285. (120 - 87.715); или остальная часть (32.285: 3б.9)=0.88 года. (Непокрытый остаток делен на дисконтированный доход четвертого года). Общий срок окупаемости составляет 3.88 года.

Основной критерий отбора - это современная стоимость (цена) получаемых результатов. Если результатом считать доход, то он должен быть больше расходов. Насколько больше - решает предприниматель.

В процессе экономической оценки принимаются во внимание финансовые, технические, социальные и экологические факторы.

Осуществляется обоснование критерии отбора проекта. Выбирается вариант, приносящий минимальную выгоду. Если проект принесет выгоды, которые нельзя измерить деньгами, то должны быть четко определены задачи проекта.

Под технико-экономическим обоснованием проекта (ТЭО) понимается система расчетов, подтверждающая целесообразность его реализации. Цикл реализации проекта разбивается на следующие этапы: предварительная оценка и отбор проектов; разработка детального ТЭО; государственная экспертиза; принятие решения о финансировании; реализация проекта и контроль.

Методика определения сравнительной эффективности капитальных вложений основана на сравнении приведенных затрат по вариантам. Согласно этой методике экономически целесообразным вариантом считается тот, который обеспечивает минимум приведенных затрат, т.е.

$$Зi = Ci + En\,Ki + -> min$$

где Ci- себестоимость продукции по вариантам;
Ki- капитальные вложения по вариантам.

При этом годовой экономический эффект от реализации лучшего варианта определяется по формуле:

$$Э = (З1 - З = (C1 + EnK1) - (C + EnK2)$$

где $З1, З2$- приведенные затраты по вариантам;
$C1$,$C2$- себестоимость продукции по вариантам;
$K1, K2$- капитальные вложения по вариантам.

Сравнительный коэффициент эффективности капитальных вложений определяется по формулам:

$$Eср = (C1 - C2) : (K1 - K2);$$

$$Tor = (K2 - K1) : (C1 - C2)$$

Если $Eср > En$, то из этого следует, что капитальные вложения в экономическом плане обоснованы.

Недостатком данной методики является то, что критерием для определения лучшего варианта являются приведенные затраты, а не прибыль, которая в наибольшей степени отвечает требованиям рыночной экономики. Кроме того, данная методика не может быть использована при обосновании капитальных вложений, направляемых на улучшение качества продукции, так как улучшение качества продукции на предприятии, как правило, ведет к увеличению издержек производства продукции.

Основные методические подходы к определению эффективности инвестиций достаточно подробно описаны в экономической литературе западных стран. Известны два метода решения данной проблемы, хотя они имеют и много общего.

Первый метод связан со сравнением величины инвестиций с величиной получаемого дохода от их использования путем сопоставления цены спроса с ценой предложения. Предприниматель заинтересован во вложении инвестиций, т.е. в приобретении капитального товара, только в том случае, если ожидаемый доход от его использования за определенный период составит не менее величины вложения инвестиций. Но как сравнить эти величины?

Предприниматель за товар сразу платит определенную сумму, а доход будет получать частями в течение ряда лет. Следует определить, сколько стоит тот доход, который предприниматель может получить в будущем, в момент вложения инвестиций. В мировой практике подобные расчеты называют дисконтированными, а полученную в результате этих расчетов величину называют дисконтированной или текущей стоимостью.

Дисконтированная стоимость(PV) любого дохода (П) через определенный период (Т) при процентной ставке (г) будет тем ниже, чем больше срок, через который вкладчик намерен получить искомую сумму П, и чем выше процентная ставка r. Выгодность вложения инвестиций, определяется путем сопоставления цены спроса с ценой предложения. Цена спроса (ДР) на товар — это самая высокая цена, которую мог бы заплатить предприниматель. Она равна дисконтированной стоимости ожидаемого чистого дохода от вложения инвестиций: $\text{ДР} = PV$ ожидаемого чистого дохода.

Предприниматель не будет вкладывать инвестиции больше этой суммы (цены спроса), ибо в противном случае ему выгоднее вложить деньги в банк под проценты.

Цена предложения товара (СР) определяется как сумма издержек производства этого товара и затрат на его реализацию. Как правило, это цена, указанная в прейскуранте, или продажная цена.

Если все это перевести на более понятные нам термины, то это означает:

если $\text{Д} > \text{К}$ - выгодно вкладывать инвестиции;

если $\text{Д} < \text{К}$ - невыгодно;

если $\text{Д} = \text{К}$ - достигаются равновыгодные условия,

где Д - доход (прибыль), который может быть получен за счет реализации какого-то проекта. Он определяется на основе дисконтирования;

К - капитальные вложения, необходимые для реализации проекта.

В нашем случае Д является ценой спроса, К - ценой предложения.

Второй метод определения экономической целесообразности вложения инвестиций связан со сравнением нормы отдачи от инвестиций с процентной ставкой или другими аналогичными критериями.

Норма отдачи инвестиций определяется по формуле

$$ROR = ((\text{Чистый доход} - \text{Цена предложения}) : \text{Цена предложения}) * 100\%$$

Если $ROR > r$, то фирме выгодно вкладывать инвестиции, если же $ROR <$ г- невыгодно. При $ROR = r$ достигаются равновыгодные условия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнецов Б.Т. Инвестиционный анализ М. Юрайт. 2015г
2. Бллау С.Л. Инвестиционный анализ М.Изд «Дашков» 2014г
3. Скурдина Ю.Б. Инвестиционный анализ Томск ТГАСУ 2014г.
4. Колмыкова Т.С. Инвестиционный анализ М. ИНФРА.2007г

УДК 336.58

ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИЙ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННАЯ СИТАЦИЯ В РК

Ералиева М.Б, студент КГУТИ им. Ш.Есенова, г.Актау
Научный руководитель: Досмамбетова Ф.К., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация. В данной статье рассмотрена сущность и классификация инвестиций. Выявлена низкая инвестиционная тенденция в Казахстане. Составлены выводы по улучшению инвестиционной политики в РК для оптимизации существующего инвестиционного положения.

Ключевые слова: реинвестиции, брутто-инвестиции, реальные инвестиции, финансовые инвестиции, агрессивные инвестиции.

Инвестиция - это вложение капитала в какое-либо дело путем приобретения ценных бумаг или непосредственно предприятия (предприятий) в целях получения дополнительной прибыли или воздействия на дела предприятия, компании.

Инвестициями являются денежные средства, целевые банковские вклады, паи, акции и другие ценные бумаги, технологии, машины и оборудование, кредиты, любое иное имущество или имущественные права, интеллектуальные ценности, вкладываемые в объекты предпринимательской и других видов деятельности для получения прибыли (дохода) и достижения положительного социального эффекта.

Инвестиции играют существенную роль в функционировании и развитии экономики Казахстана:

1. На макро уровне – они являются основой для развития национальной экономики и повышения эффективности общественного производства за счет: обеспечения конкурентоспособности отечественной продукции; сбалансированное развитие всех отраслей народного хозяйства; создание необходимой сырьевой базы; повышение и улучшение структуры экспорта; решение социальных проблем.
2. На микро уровне – инвестиции необходимы для достижения следующих целей: повышения и расширения сферы деятельности; повышение технического уровня производства за счет внедрения новой техники и технологий; приобретение контрольного пакета акций

Все инвестиции классифицируются по следующим признакам:

1. По объектам вложения:

- реальные инвестиции, выступают как совокупность вложений в реальные экономические активы: материальные ресурсы (элементы физического капитала, прочие материальные активы) и нематериальные активы (научно-техническая, интеллектуальная продукция).
- финансовые инвестиции включают вложения средств в различные финансовые активы – ценные бумаги, паи, долевые участия, банковские депозиты и т.п.;

2. По целям вложения:

- прямые инвестиции выпускают как вложения с целью установления непосредственного контроля и управления объектом инвестирования;
- портфельные инвестиции – средства, вложенные в экономические активы с целью извлечения дохода (в форме прироста рыночной стоимости инвестиционных объектов, дивидендов, %-в, других денежных выплат) и диверсификации рисков;

3. По формам собственности на инвестиционные ресурсы:

- частные (негосударственные) инвестиции – вложения средств частных инвесторов: граждан и предприятий негосударственной формы собственности;

-государственные инвестиции – вложения, осуществляемые государственными органами власти и управления, а также предприятиями государственной формы собственности;

-совместные (смешанные) инвестиции – вложения, осуществляемые отечественными и зарубежными экономическими субъектами;

-иностранные инвестиции – вложения средств иностранных граждан, фирм, организаций, государств;

4.По региональному признаку:

-внутренние (национальные) инвестиции – вложения средств в объекты инвестирования внутри данной страны;

- инвестиции за рубежом (зарубежные инвестиции) – вложения средств в объекты инвестирования, размещенные вне территориальных пределов данной страны;

5.По срокам вложения:

- краткосрочные инвестиции – вложения на период до 1 года;

- среднесрочные инвестиции – вложения на срок от 1 года до 3 лет;

- долгосрочные инвестиции – на срок свыше 3 лет;

6.По направленности действий:

- начальные инвестиции (нетто-инвестиции) – инвестиции, осуществляемые при приобретении или основании предприятия;

- экстенсивные инвестиции – направлены на расширение производственного потенциала;

- реинвестиции – вложения высвободившихся инвестиционных средств в покупку или изготовление новых средств производства;

-брутто-инвестиции – включают нетто-инвестиции и реинвестиции;

7.По уровню риска (в зависимости от целей предприятия):

- агрессивные инвестиции – характеризуются высокой степенью риска, высоко прибыльны и низко ликвидны;

- умеренные инвестиции – отличаются средней (умеренной) степенью риска при достаточной прибыльностью и ликвидностью.

Для Казахстана как молодого независимого государства, вставшего на путь интеграции крайне важно участие в процессах миграции капитала в качестве импортера и экспортера. Это будет способствовать вовлечению страны в интернационализацию производства. На сегодняшний день участие Казахстана в этих процессах незначительно по сравнению с другими азиатскими и латиноамериканскими странами, более привлекательными для иностранных инвесторов. Стремление привлечь как можно больше иностранных вложений связано с необходимостью решения стратегических и текущих задач. Инвестиции формируют производственный потенциал на новой научно-технической базе и предопределяют конкурентные позиции стран на мировых рынках.

Казахстан получил в 2017 году в два раза меньше прямых инвестиций, чем в 2016 году. Таким образом, в минувшем году в экономику страны было привлечено $4 млрд против полученных $8 млрд в 2016 году. При этом падение наблюдается еще с 2013 года, когда показатель достигал $14 млрд.

Этот год оказался последним годом абсолютного прироста притока ПИИ в страну, так как в последующем имело место исключительно сокращение.

Отмечается, что объем прямых инвестиций приближается к значениям начала 2000-х годов.

При этом отток в 2017 году составил лишь $0,6 млрд. Как замечают аналитики, в последнее десятилетие приток денег в страну доминировал над чистым оттоком. По

ключевым видам инвестиционных инструментов привлечение прямых инвестиций в отечественную экономику в большей степени обязано операциям с долговыми инструментами, которые на протяжении рассматриваемого периода всегда были в зоне «чистого притока».

Долговые инструменты по объему операций существенно превосходят инвестиции в виде участия в капитале и акций инвестфондов. Другими словами, в отношении прямых инвестиций, Казахстан на протяжении последнего десятилетия преимущественно привлекал средства, и это привлечение происходило через долговые обязательств.

Между тем, доходы от прямых инвестиций в 2017 году составили $8,5 млрд или 44% от уровня 2016 года. В данном случае, доходная часть по инвестициям значительно преобладает над доходами от прямых инвестиций резидентов Казахстана за рубеж. По словам аналитиков, доходы инвесторов показывали положительную тенденцию вплоть до 2013 года, после чего пошли на убыль.

Падение за 2017 год (относительно 2016 года) составляет порядка $11 млрд. В свою очередь, доходы зарубежных инвесторов складываются по большей части за счет дивидендов, а это 78% в 2015 году до 103% в 2017 году. Значение превышает 100%, так как реинвестированные доходы являются другой составляющей в структуре доходов, ушли в минус. В итоге, 2017 год продемонстрировал продолжение негативной тенденции сокращения как привлечения прямых инвестиций, так и доходов по ним.

Выявлена необходимость максимального использования инвестиционной политики, которая призвана обеспечить благоприятный инвестиционный климат, инновационного развития отраслей и регионов, создание условий для развития высокотехнологичного малого и среднего бизнеса и повышения научного и инжинирингового потенциала страны, а также на развитие инфраструктуры инновационных кластеров.

Также необходимо внедрить новые модели контрактного государственно-частного партнерства, что позволит конструировать любые виды контрактов, применяемые в международной практике. Принципы государственно-частного партнерства также используются при передаче объектов государственной собственности в управление и содержание, имущественный наем. Привлекательные условия для частного сектора по инвестиционным проектам, имеющим социальную направленность, необходимо создать путем возмещения не только инвестиционных, но и эксплуатационных расходов концессионера и выплаты вознаграждения за управление.

В среднесрочном периоде политика по развитию инвестиций должна будет направлена на построение национальной инновационной системы, обеспечивающей повышение конкурентоспособности экономики за счет создания системы управления инновационно-технологическим развитием, инновационного развития отраслей и регионов, создание условий для развития высокотехнологичного малого и среднего бизнеса и повышения научного и инжинирингового потенциала страны, а также на развитие инфраструктуры инновационных кластеров. Достижение поставленных задач будет осуществляться за счет реализации Программы по развитию инвестиций и инноваций по содействию технологической модернизации в Республике Казахстан на 2019 - 2020 годы.

В связи с выделением средств на реализацию индустриально-инновационных проектов и планируемым увеличением финансирования инновационных грантов предполагается создание комиссии по осуществлению контроля за использованием бюджетных средств, направляемых на реализацию инвестиционно-инновационных проектов. Также необходимо разработать предложения по внедрению новых

механизмов поддержки начинающих и молодых предпринимателей, внедряющих инновации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давильбеков Х. Роль иностранных инвестиций в экономике РК.// Аль-Пари 2010г.№2/3

2. Тойганбаев П. Повышение эффективности использования иностранных инвестиций. - Алматы, 2000г.

3. Нурсеитов А.А. Прямые иностранные инвестиции как фактор развития экономики в РК. В книге: национальная экономика Казахстана на рубеже нового столетия-Алматы. Экономика 2004г.

4. Вахрин П.И. Организация и финансирование инвестиций. Банки и биржи. 1999г

УДК 339.924

ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Елеусизов Е.Т., магистрант, Университет «Туран-Астана», г. Астана
Научный руководитель: к.э.н., Нурпеисова А.А., Университет «Туран-Астана», г. Астана

Аннотация. В статье рассматриваются основные модели государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Дается краткая характеристика стратегий, условий и инструментов реализации данных моделей.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, государственное регулирование, экспортоориентированная стратегия, импортоориентированная стратегия, сотрудничество, интеграция.

Для формирования стратегии внешнеэкономического сотрудничества стран прикаспийского региона необходимо изучить сложившиеся модели государственного регулирования внешнеэкономической деятельности (ВЭД) стран в мировой практике.

Степень и форма государственного участия в процессе управления внешнеэкономической политикой определяет базовые модели регулирования ВЭД, таблица 1.

Таблица1 – Основные модели государственного регулирования внешнеэкономической деятельности

Модель	Стратегия модели	Условия и инструменты реализации
Агрессивная (США)	Основной целью является завоевание государством лидирующего места в иерархической системе мировой экономики	Применяется инструментарий косвенного регулирования, в частности «добровольное» ограничение вывоза товаров и услуг на национальный рынок со стороны стран-контрагентов с целью соблюдения интересов отечественных товаропроизводителей на внутреннем рынке
Оборонительная	Нацелена на достижение	Практикуют соблюдение интересов стран

(страны ЕС)	конкурентных позиций на уже сформировавшемся в ходе исторического развития региональном рынке	группировки и самих предприятий отраслей народного хозяйства путем широкого применения мер нетарифного регулирования
Структурная (Япония, страны ЮВА)	Ориентирует имеющийся потенциал экономической системы государства на форсированную модернизацию и структурную перестройку национально-хозяйственного комплекса	Характерно применение методов тарифного и нетарифного регулирования ВЭД для форсированной модернизации и структурной переориентации отраслей экономики с целью ускоренного вхождения в систему мирохозяйственных связей отдельных отраслей производства с параллельным применением протекционистских мер защиты для других отраслей
Бюджетная (страны Латинской Америки)	Регулирует деятельность государства в направлении максимизации текущих доходов, получаемых от проводимой внешнеторговой деятельности и, в первую очередь, экспортных операций	Таможенно-тарифная политика и все ее инструменты нацелены на увеличение поступлений в казну государства доходов и иных импортных и экспортных пошлин, получаемых государством от осуществления внешнеторговой деятельности
Конструктивная (Китай)	Отличается обособлением внешнеэкономического комплекса государства и ее торговой деятельности внутри самой национальной системы хозяйствования в целях наилучшего использования потенциала страны в рамках регулируемой экономики	Широко используются меры тарифного и нетарифного регулирования вывоза и ввоза товаров и услуг на территории всего государства кроме специальных экономических зон (СЭЗ)
Примечание - составлено авторами на основе материалов [1]		

Из таблицы мы видим, что в мировой практике внешнеэкономических взаимодействий сложились следующие модели сотрудничества:

- «агрессивная», для которой основной целью является завоевание государством лидирующего места в иерархической системе мировой экономики;
- «оборонительная», нацелена на достижение конкурентных позиций на уже сформировавшемся в ходе исторического развития региональном рынке;
- «структурная», ориентирует имеющийся потенциал экономической системы государства на форсированную модернизацию и структурную перестройку системообразующих отраслей экономического комплекса;
- «бюджетная», регулирует деятельность государства в направлении максимизации текущих доходов, извлекаемых в результате проводимой внешней торговли;
- «конструктивная», отличается обособлением внешнеэкономического комплекса государства и ее торговой деятельности внутри самой национальной системы хозяйствования в целях наилучшего использования потенциала страны в рамках регулируемой экономики.

В целом, применение той или иной модели регулирования ВЭД зависит от многих условий развития стран – экономических, исторических, географических и др. Механизм регулирования внешнеторговой деятельности практически во всех странах

мира в основном определяется экспорто и импортоориентированной стратегиями и обусловливает эффективность внешнеэкономической деятельности государств в современных условиях глобализации и интеграции.

Таким образом, можно заключить, что государство должно эффективно сочетать стратегии экспортоориентированной и импортоориентированной экономики. Экономическая политика государства должна учитывать изменение условий макро и микро среды. Поэтому прикаспийским странам сложно балансировать на региональном рынке, сочетая потребности сохранения выгодной экспортоориентации и необходимостью проведения политики импортозамещения.

ЛИТЕРАТУРА

1. https://www.wto.org/; Фомичев В.И. Международная торговля. – М.: ИНФРА-М, 2001. - 496 с.

УДК 33.338.2.23

ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ ПРИКАСПИЙСКИХ СТРАН

Толепова Г.Қ., магистрант КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Естурлиева А.И., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В наше время конкуренция прикаспийских государств особенно остро проявляется в энергетической сфере, т.е. в основном в установлении контроля над энергоносителями. Первоочередной задачей прикаспийских государств, по нашему мнению, является поиск путей обеспечения своих собственных национальных интересов без ущемления интересов каждого из пяти прикаспийских государств. В статье рассматриваются проблемы экономического сотрудничества прикаспийских стран, а также их решения.

Ключевые слова: Организации Каспийского экономического сотрудничества, конвенция, правовой статус Каспийского моря.

В современных условиях, когда установление правового статуса Каспия – задача ближайшего времени, другим направлением взаимодействия прикаспийских государств становится вопрос развития многогранного международного экономического сотрудничества, в частности по вопросам добычи газа и минеральных ресурсов, судоходства и рыболовства, защиты окружающей среды. В 2008 году на межправительственной экономической конференции Прикаспийских государств было принято решение о необходимости создания Организации Каспийского экономического сотрудничества. В организацию войдут все пять прикаспийских стран: Россия, Иран, Казахстан, Азербайджан и Туркменистан.

Одним из основных направлений ее деятельности должно было стать взаимодействие в сфере разработки нефти и газа Каспия. Предполагалось, что в рамках этой организации будет развиваться также сотрудничество в области судоходства, использования биологических ресурсов, защиты окружающей среды. Проблема определения правового статуса и режима международного экономического сотрудничества в отношении водных пространств и недр Каспийского моря остается, таким образом, стратегически важным вопросом для прикаспийских стран, которые, в первую очередь, заинтересованы в развитии Каспийского региона за счет сохранения и

умножения его природных богатств и за счет использования географического положения Каспийского моря для развития судоходства, с учетом наиболее эффективного решения вопроса о транспортном коридоре Север – Юг. [1].

Проблема правового статуса Каспийского моря и его богатый природный ресурс обретает всю большую актуальность в рамках геополитики. Каспийское море, обладающее богатыми нефтяными месторождениями, а также представляющееся одним из самых напряженных в политическом, социальном и международном отношениях районов мира. Здесь, в зоне богатейших нефтяных месторождений планеты, формируются геополитические игры мировых лидеров, ориентированные на укрепление своего лидерства в данном регионе.

Первоначально сложилось три концептуально различных подхода к решению проблемы определения статуса Каспийского моря:

- Первый подход состоял в том, что Каспийское море должно быть морем общего пользования на основе принципа кондоминиума, который будет распространяться на все виды природных ресурсов. Предполагалось, что каждое прикаспийское государство будет располагать узкой прибрежной полосой и в этих пределах обладать исключительными правами в целях разведки и разработки дна моря и его минеральных ресурсов.

- Второй подход сводился к разделу акватории воды, дна, недр на национальные секторы.

- Третий подход предполагал, что дно и ресурсы дна должны разделяться между всеми прикаспийскими государствами на секторы в пределах, которых стороны будут обладать исключительными правами на ведение разведки и разработки природных ресурсов.

5 стран разделяют равно 20% между прикаспийскими государствами. Однако эта позиция равномерного раздела моря не может быть реализована, так как другие страны не допустят этого в разрешении данной политики.

Таким образом, можно выявить 2 вывода в разрешении проблемы юридического статуса данного моря:

- Вывод заключается в разделе акватории воды, дна, недр на национальные секторы путем честной дипломатии;

- Вывод заключается в разделении дна между всеми прикаспийскими государствами на секторы, в пределах которых стороны будут обладать исключительными правами на ведение разведки и разработки природных ресурсов [2].

Лидеры пяти стран — России, Азербайджана, Ирана, Казахстана и Туркменистана — подписали 12 апреля конвенцию по правовому статусу Каспийского моря, работа над которой велась более 20 лет. Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев назвал документ "конституцией" Каспийского моря, которая должна стать гарантом безопасности в регионе. Согласно документу, основная площадь водной поверхности Каспия остается в общем пользовании сторон, а дно и недра делятся соседними государствами на участки по договоренности между ними на основе международного права. Судоходство, рыболовство, научные исследования и прокладка магистральных трубопроводов осуществляются по согласованным сторонами правилам. При реализации масштабных морских проектов в обязательном порядке учитывается экологический фактор. Конвенция фиксирует положение о недопущении присутствия на Каспии вооруженных сил внерегиональных держав, определяет пять прикаспийских государств ответственными за поддержание безопасности на море и управление его ресурсами.

Лидеры пяти стран уверены, что заключение конвенции поможет укрепить добрососедские отношения в регионе и стать импульсом для развития торговли, транспортных и энергетических проектов. Для этого был создан формат Каспийского экономического форума, который каждый год планируется проводить поочередно в одной из прибрежных стран. Решено, что первый форум пройдет в 2019 году в Туркменистане. Ожидается, что Ашхабад также может стать местом проведения и следующего саммита "каспийской пятерки", сроки проведения которого будут согласованы.

Несмотря на то, что подписание конвенции можно считать важнейшей вехой и базовым документом для сотрудничества прибрежных стран, лидеры уверены, что предстоит еще сделать немало. Так, Назарбаев выступил с идеей заключения отдельного договора по мерам доверия в области военной деятельности на Каспийском море. Президент Ирана Хасан Роухани подчеркнул необходимость заключения соглашения о разграничении дна Каспия.

Каспийские страны считают, что подписанная конвенция открывает путь для роста инвестиций и стимулирования торгово-экономических отношений прибрежных стран. Выступая на саммите, Назарбаев отметил, что пока показатели взаимной торговли далеки от идеала. По его мнению, следует регулярно проводить консультации между министрами экономики прибрежных стран, чтобы расширить номенклатуру товаров, поставляемых друг другу. Есть в этом вопросе и надежда на принятый президентами документ [3].

В заключение, говоря о возможных решениях данной, весьма сложной и противоречивой проблемы и в целом перспективах правового урегулирования, следует отметить, что однозначным является лишь один вывод – любой путь к решению данного вопроса лежит только в плоскости многосторонних консультаций всех заинтересованных прикаспийских государств [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Условия определения правового статуса Каспийского моря на современном этапе международных отношений прикаспийских государств // Тула, 2004. – 365 с.

2. Чумалов, М.Ю. Каспийская нефть и межнациональные отношения/М.Ю. Чумалов. – М.:ЦИМО, 2000. - 560 с.

3. https://ria.ru

ӘОЖ 339.7(075.8)

ИСЛАМДЫҚ ҚАРАЖАТ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫ

Жадигерова О.Ж., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аннотация: Ислам (этикалық, балама) қаржыландыру индустриясының маңызы мен механизмдері, оның реттеуші ортасы қарастырылған. Осы этикалық қаржыландыру, экономиканың нақты секторына қаржы-инвестициялық қолдау көрсету бойынша толғақты мәселелерге қоғамдық сенім мен түсінікке, нарықта тиімділікке және бәсекелестікке қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: этикалық, балама, иджма, мушарака, мудараба, мурабаха, истисна, сукук, такафул.

Кез келген институционалды сектор оны реттеуге арналған белгіленген заңдар мен ережелер болған кезде ғана әрекет етеді. Мұсылмандардың тұрмыс салтын реттейтін ережелік негіз ислам заңының топтамасы - шариғатта көрсетілген. Шариғаттың төрт қайнар көзі бар: 1-Құран кітабы. Кітап өзінің шәкірттеріне нұсқау ретінде Мұхаммед пайғамбар арқылы берілген өсиеттерді қамтиды. 2-хадистер. Мұхаммед Пайғамбардың айтқан сөздері мен іс-әрекеттері туралы қысқаша қасиетті әңгімелер мен оқиғалар Пайғамбарымыздың сүннеті негізін құрайды. 3-«иджма». Иджма –нақты мәселе мен жағдайларда ислам ғалымдарымен шығарылған шешімдер. 4-«қыяс». Оның мәні «өлшеу» не «екі зат арасындағы ұқсастықты жүргізу» деген. Қыяс - ұқсастық бойынша пайымдау не Құранда не хадистерде қарастырылған маңызды не болмаса даулы мәселе бойынша мұджтахидтердің жаңа шешімдер шығаруы.

Ислам құқығында Құранға және хадистерге бағытталған дәлелдер шариғаттық дәлелдер, ақиқатты және исламның даусыз дұрыстығына күмән жоқ.

Иджма мен қыясқа негізделген дәлелдер, сондай-ақ шариғат құқығының тармақтануы – фуру арқылы мәлім.

«Ислам экономикасы» және «ислам қаражаты» сияқты «ислам» терминін қосумен түрлі әлеуметтік ғылымда түсінбеушіліктер бар. Оның басты себебінің бірі болып осындай жүйенің түрлі аспектілерін бүтіндей қарамай, жекелей қарау мақсаты табылады. Мысалы, «ислам қаражаты» деген термин «пайызға тыйым салатын» жүйені білдіреді.

XXI ғ. басында ислам банктік ісінің кенеттен көтерілуі, ірі дәстүрлі банктердің «ислам терезелерін» ашу жолымен балама өнімдерді ұсынуға баса назар аударуына себеп болды.

Халықаралық экономикада банктер аса маңызды қаржылық институттар. Осыған орай «исламдық банк» термині дамыған елдердің қаржыгерлердің лесикасында мықтап бекітілді. Мұсылмандық елдерде қызмет ететін бұл қаржы институттары жайлап дәстүрлі қаржы жүйеде де үлкен рөл ала бастады. Сол себепті қазіргі халықаралық экономикада ислам банктерінің тәжірибесі өзекті тақырыптардың бірі болып отыр.

Ислам қаржылық институттары бүгінгі күнде мынадай исламдық қаржы өнімдері және құралдарын ұсынып отыр.

«Мушарака» - жобаны банк пен кәсіпкердің күшімен серіктесе отырып жүзеге асыру. Банк пайызды алуды емес, пайданы алуға қатысады.

«Мудараба» - келісім-шарт негізінде банк клиенті банкке өзінің ақшасын қандай да бір жобаға не қызметке жұмсау үшін береді. Келісім-шарт негізінде түскен пайда келісілген пропорцияда бөлінеді.

«Мурабаха» - келісілген бағада сатушы мен сатып алушының арасындағы сату-сатып алу келісім-шарты. Сатушы (мысалы, банк) құрал-жабдықтарды не болмаса шикізатты сатып алушының атынан сатып алады және кейіннен қайта өзіне көтеріңкі бағада сатады. Сатып алушы талап етілген соманы толықтай не бөліп төлеу арқылы өтейді.

«Уақала» - агенттік келісім-шарт, онда салушы агентті (банкті) оның қаржысын рұқсат етілген активтерге инвестициялауға өкілетті етеді.

«Салам» - мерзімі ұзартылған жеткізілімге жататын тауарды сату-сатып алу келісім-шарты, шарт негізінде тауардың құны алдын ала төленеді, ал тауардың (ауыл шаруашылық өнімдері және шикізат тауарлары өндірісінде) өзі сатушы және сатып алушы өзара келіскен уақыт аралығында жеткізіледі.

«Истисна» - жоқ тауарды сату-сатып алу келісім-шарты. Тауар өндірушісі тапсырыс бойынша жасайды. Тауардың алдын ала келісілген құны және тауардың ақысы сатып алушының тауарды алғанға дейін бөліп төлеу, дайындалған тауарға (жол және ғимараттар құрылысы) қатысты төленеді.

«Иджара» - (лизинг) не жалдау шарты. Исламдық банкинг өз клиентінің құрал-жабдықтарын не болмаса ғимаратын көрсетілген ақыға жалға береді.

«Зекет» - ауқатты мұсылман мүлкіне салынатын, оны мұсылманның жарлы, ауқатсыз тобына жұмсалатын, міндетті салық (2,5%).

«Уақф» - мұсылмандық құқыққа сәйкес, мемлекет не жеке тұлға діни немесе қайырылымдылық мақсаттарда бас тартқан мүлік.

«Кард-әл-хасан» - пайызсыз қарыз. Банк жеке және заңды тұлғаларға келісілген уақытқа дейін пайызсыз қарыз береді.

«Сукук» - материалды активтерде, көрсетілетін қызметтерде және нақты жоба активтерінде толық иелікті куәландыратын, атаулы құнға тең инвестициялық сертификаттар.

«Такафул» - түскен кіріс пен шығындарды қатысушы мен оператор арасында бөлу механизмі бар сақтандыру жүйесі.

Әлеуметтік бағдар экономиканың дамуының басты мақсатын шаруашылық қызмет нәтижелерін бөлу кезінде әлеуметтік әділдікті қамтамасыз ету деп болжайды. Осы мақсатқа жету құралы болып экономиканы және әлеуметтік экономикалық прогресс секторын дамыту табылады.

Ислам экономикасы нарықтық күштер мен нарықтық экономиканы мойындайды. Пайда алуға деген ынта жеткілікті шектерде жарамды. Пайыздар, құмар ойындар, алыпсатарлық мәмілелер байлықты азғана топтың қолына шоғырлануына әкеледі. Теріс адами түйсік адамгершілікке жат және зиянды өнімдер көмегімен ақша алуға пайдаланылады экономикаға кедергі келтіретін монополияларды құрады.

Жеке меншікті, пайда мен нарықтық күштерді алуды құптағаннан кейін ислам экономикалық қызметке нақты моральдық-этикалық шектеулер қойды.

Осы шектеулер білімінің шегі жоқ, адамның билігімен алынбайтын Құдыреті күшті Аллаһпен қойылған.

Рибаға (өсімқорлыққа) тыйым салу, құмар ойындар, шамадан тыс қор жинау, заңсыз тауарлармен және қызметтермен коммерциялық операциялар, қысқа сатулар мен алыпсатарлық операциялар – міне, Құдайдың шектеулерінің бірнеше мысалдары.

Бір Құдайға сенушілік, екінші жағынан, ақшаны сауда мәні ретінде мақұлдамайды. Ақшаның ешқандай меншік құндылығы жоқ, ол тек қана айырбас құралы ғана, бұл – тауардың немесе қызметтің ақшалай баламасы ғана . []

Пайда меншік құндылығы бар нәрсе ақшаға сатылатындығынан немесе әр түрлі валюта бір-біріне айырбасталатындығынан құралады. Ақшамен немесе олардың орнындағы қағазбен кредит-борыштық операция бойынша алынған пайда ақшалай қосылған құнды ұсынады, демек тыйым салынған болып табылады.

Осылайша, балама қаржыландырудың жәй қаржы мекемелерінен айырмашылығы сол, ол сатып алу-сату процесінде әрқашан нақты қосылған құн құрайтын нақты активтерге негізделеді.

Осы аспаптарды аванстық қаржыландыру (*салам* және *истисна* негізінде) жолымен қарап көрейік, нақты активтер құралады.

Қаржы институтының клиенті ауыл шаруашылығында пайдаланылатын *салам* операциясы кезінде және оларды сатқаннан кейін негізінде, өз пайдасын қаржыгермен бөліседі.

Истисна жағдайында қаржыландыру инфрақұрылымдық активтерді өндіруге жолданады, мерзімі кешіктірілген сатуда тапсырыс берушіге қаржыгер өз ақшасын және беркітілген пайданы қайтарады.

Иджара және *мурабаха* аспаптары, сондай-ақ активтермен толық қамтамасыз етілген, және осы аспаптар арқылы қаржыландыру төмендегі себептерден пайыздар негізінде анық ажыратылады:

- дәстүрлі қаржыландыруда қаржыгер өз клиентіне пайыздық қарыз ретінде ақша береді, сонан кейін оның осы қаражатты клиенттің қалай пайдаланатынына қатысы жоқ,

- *мурабаха* жағдайында, керісінше қаржыгер қолма қол ақшаны клиентке ұсынбайды;

- *мурабаханың* дәлелдігіне негізгі талаптарының бірі болып, тауардың қаржыгермен алынатындағы табылады, бұл тауар бойынша оны клиентке сатар алдында тәуекелді қабылдайтындығын білдіреді. Қаржыгермен мәлімденген тауар оның өзіне алған тәуекелі үшін сыйақы болып табылады. Осындай операция пайыз алуға негізделген қарыз болып табылмайды;

- пайыздық түсім әкелетін қарыз жағдайында қарыз алушымен қайтарылуға жататын сома уақыт өте келе ұлғая береді. Екінші жағынан *мурабахада* сату бағасы келісілгеннен кейін белгіленген.

Нәтижесінде тіпті сатушы (банк клиенті) уақытқа төлемесе, сатушы (банк) алым төлеу мәселесін реттеуде кідірткені үшін жоғары баға сұрамайды. Бұл шариғатта уақытша ақша өлшеу тұжырымдамасының жоқтығымен ескерілген;

- сондай-ақ лизинг жағдайында қаржыландыру пайдалануға құқығы бар операциялық активтерді ұсыну жолымен жүргізіледі.

Мүлікті сатып алуға және әрі қарайғы жалға байланысты тәуекел бүкіл жал мерзімі бойы жалға берушіге/қаржыгерге жүктеледі, егер лизингтік актив толық жойылса және лизинг алушы тарапынан дұрыс қолданбау немесе немқұрайдылығы фактілерінің болмауы мағынасында залалды қаржыгер/ жалға беруші көтереді. Клиент бұл жағдайда ұсынылған материалдық кепіл есебінен бірдей жауаптылықты көтереді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде, қаржыландырудың әрбір түрі этикалық жүйеде нақты қосылған құнды құрайды. Қарапайым банкаралық кредиттер төмен мөлшердегі нақты тауар айналымынан тыс ұлғаятын қосымша ақша массасын құрайды. Ақша массасы мен нақты сектор арасындағы осы алшақтық инфляцияны күшейтеді, өзара баланстың үйлесімсіздігінен арзандайтын «тауарларда», атап айтқанда қағаз қамтамасыз етілмеген ақшамен білдірілетін шикізат пен қызметтерге бағаның өсуіне өздігінен әсер ететін ақша бірліктері девальвацияға ұшырайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Этикалық (ислам) қаржыландыру негіздері: Оқу құралы /Е.Ә. Байдәулет редакциясымен - Екібастұз, 2014. – 312 б., «PrimaLux» баспаханасы

2. Жадигерова О.Ж., Ұзақбай И.Ж. Исламдық қаржыландыру негіздері. Оқу құралы, Актау КМТУ Ш.Есенов, 2015. 100 б.

3. egemen.kz/

ӘОЖ 336 (038)

АҚША-НЕСИЕ НАРЫҒЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Қосыбаева Ж., Ш.Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Жадигерова О.Ж., Ш. Есенов атындағы КМТИУ., Актау қаласы

Аңдатпа: Қазіргі таңда Қазақстанның әлемдік қаржы-экономикалық жағдайды бастан өткеріп, ұлттық деңгейде көптеген кемшіліктерге тап болып келе жатқандығы

белгілі. Бүгінгі таңда іс жүзінде әлемдік ақша-несие нарығында болсын, сондай-ақ Қазақстан нарығында да барлық жаңа және жетілдірілген құралдардың енгізілуіне ықпал ететін дамушы елдерден дамыған елдерге капиталдың ауқымды ағыны байқалады. Нарықтың операциялары мен құралдары ықтимал инвесторлардың ақша-несие қорларына қолжетімділігін болсын, сондай-ақ нақты бизнесті жүргізудің жалпы макроэкономикалық шарттарын айқындайды. Осының барлығы экономиканың нақты секторы мен ақша-несие нарығының қаржылық қатынастарының даму ерекшелігін айқындайды және зерделеуді қажет етеді.

Түйінді сөздер: рынок, қаржы, ақша, ақша қорлары, қаржы ресурстары, қаржы механизмі, өзіндік құн, валюта, кредит, капитал.

Қаржының (ақша) экономикадағы басты қажеттігі объективті мән-жайдан – тауар-ақша қатынастарының болуынан және қоғамдық дамудың қажеттіліктерінен туындайды [1]. Қаржының басты арналымы – табыстар мен ақшалай қорларды жасау арқылы мемлекет пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржы ресурстарына деген қажеттіліктерін қанағаттандырып отыру және бұл ресурстардың жұмсалуына бақылау жасау. Рыноктық қатынастар құрылымында да мемлекет тарапынан оларды реттеу механизмінде қаржы зор рөл атқарады. Қаржы – нарықтық қатынастардың құрамды бөлігі және мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың құралы [1]. Бұл орайда қаржының әлеуметтік-экономикалық мәнін түсіне білудің, оның іс-әрекет етуінің ерекшеліктерін терең ұғынудың, Қазақстан экономикасын ойдағыдай дамыту мақсатымен қаржы ресурстарын неғұрлым толық және ұтымды пайдаланудың әдістері мен амалдарын көре білудің маңызы зор.

Ал өз кезегінде қаржы – ақша қатынастарының ажырағысыз бөлігі, ол әрқашан экономикалық жүйе шеңберінде қоғамдық ұдайы өндірістің түрлі субъектілері арасындағы бүкіл ақша қатынастарын емес, тек айрықша ақша қатынастарын білдіреді, сондықтан оның рөлі мен маңызы экономикалық қатынастарда ақша қатынастарының қандай орын алатындығына байланысты [2]. Қаржы механизмі арқылы мемлекет өзінің саяси, экономикалық және әлеуметтік сфералардағы көптеген қызметтерін атқаруға қажет ақшалай қаражаттар қорын жасап қолданады. Экономикадағы ақша қорлары негізінен орталықтандырылған, яғни, мемлекеттік бюджет пен мемлекеттік қорлардың негізінде жинақталған ақша қорлары болса, ал орталықтандырылмаған ақша қорлары бұл қызмет етуші кәсіпорындар мен ұйымдардың ақша қорлары болып табылады. Ал ақша қорларының қалыптасуы ақша қаражаттарының қорларының қалыптасуының негізінде пайда болады [2]. Осы жинақталған ақша қоралы қаржы қатынастарын іске асырудың негізі болып табылады. Жалпы қоғамдық өнім мен ұлттық табысты жасау, бөлу және қайта бөлу процесінде қалыптаса отырып, қаржы қоғамның түпкілікті пайдалануға жіберілетін материалдық ресурстар бөлігінің ақшалай көрінісі болып табылады.

Алайда қаржы ақша қатынастарының бүкіл сферасын қамтиды деп санау дұрыс болмас еді. Ақша қатынастары ішінен тек олар арқылы мемлекеттің, оның аумақтық бөлімшелерінің, сондай-ақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің жасалынатын ақша қорлары бұл қатынастардың мазмұны болып табылады [2]. Қаржы тек ақша қорларының, атап айтқанда табыстар мен қорланымдардың қозғалысымен байланысты болатын ақша қатынастарын ғана қамтиды. Басқа ақша қатынастары қаржы шеңберінен шығып кетеді. Қаржы қатынастарының жиынтығына, мысалы, шығындардың барлық түрлерін ақшалай есепке алу мен бақылау жасау, өндірілген өнімді ақша нысанында өлшеу, өзіндік құнды калькуляциялау және өнімнің бағасын анықтау, ақшалай түсімді есепке алу мен сақтау, ақша айналысын реттеу және басқалары кірмейді. Қаржының арқасында экономиканың барлық құрылымдық бөліктерінде және шаруашылық

жүргізудің түрлі деңгейлерінде қоғамдық өнім құнын қайта бөлудің сан алуан процестері жүзеге асады. Қаржы қатынастарының бөлгіштік сипаты экономикалық категория ретінде олардың айрықша белгісі болып табылады [3].

Шаруашылық жүргізудің қазіргі жағдайындағы қаржы нарығы қаржы ресурстарын үздіксіз қалыптастырып отырудың, оларды неғұрлым тиімді пайдаланудың, ұлттық шаруашылықта ақша қозғалысына ұтымды ұйымдастырудың айрықша нысаны болып табылады және бағалы қағаздар нарығы, сондай-ақ несие нарығы түрінде де іс-әрекет етеді [3]. Қаржы нарығы экономиканың түрлі шаруашылық жүргізуші субъектілер арасында ақшаны қайта бөлуді барлық әр түрлі нысанда реттейтін нарықтық қатынастардың бүкіл жиынтығын біріктіретін неғұрлым жалпы ұғым болып табылады. Экономикалық әдебиеттерде және шаруашылық практикада қаржы нарығы ұғым ақша, валюта, кредит, капитал нарықтарын қоса отырып кеңінен түсіндіріледі. Бұл қаржыны жалпы ақша мен құн категорияларына бара бар категория ретінде қарастыратын практикамен, негізінендүниежүзілік практикамен байланысты, өйткені экономикалық ресурстардың кез келген түрі меншіктің титулдары болып табылатын ақшамен немесе тиісті бағалы қағаздармен, басқа құжаттармен ортақтастыру мүмкін.

Қорыта келгенде, қаржы тауар қатынастарынан тыс өмір сүре алмайды. Өйткені әлеуметтік-қоғамдық даму қатынастарында өндірістік қатынастар, оның ішінде өндірілген тауарлар, көрсетілген қызметтер негізінде ғана ақша немесе қаржылық қатынастар орын ала алады. Қаржының мәні қоғамдық қатынаста ақша нысанындағы құн қозғалысынан туындайды, осы қозғалыстың шарты тауар-ақша қатынастарының болуы және экономикалық заңдардың ішіндегі құн заңының әрекеті негізінде орын алады. Сонымен, елдің маңызды саласы болып табылатын қаржы саласын дамытуда ең алдымен олардың материалдық негізі болып табылатын қоғамдық дамуда тауар-ақша қатынастарын, қаржы қорларын, яғни ақша қаражат қорларын тиімді қалыптастыру мен дамытудың маңызы бүгінгі нарықтық қатынастар дамыған экономикада жоғары болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Құлпыбаев С. Ынтыкбаева С.Ж. Мельников В.Д. Қаржы. Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2015.
2. Искаков У.М. Банк ісі Алматы: КазЭУ, 2013.
3. Мақыш С.Д. Банк ісі. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2014.

УДК 331.108

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ НА ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ

Жадигерова Онайхан Жадигеровна, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье раскрывается понятия развития финансовых инструментов на финансовых рынках. Сущность рынков капитала, заключается в совокупности конкретных экономических отношений между всеми субъектами экономики по поводу движения капитала как фактора производства с целью максимизации дохода. Рынок финансовых инструментов, как составная часть системы рынков, выступает в многообразных формах: в материально-вещественной форме; в денежной в виде ценных бумаг. Рынок финансовых инструментов в денежной форме является

элементом финансового рынка, где финансовый рынок обеспечивает механизмы для создания и обмена финансовых активов.

Ключевые слова: финансовые инструменты, финансовый рынок, рынок ценных бумаг, финансовые активы, финансовые обязательства.

Финансовые инструменты финансового рынка включают в себя все последующие понятия и определения: все обязательства производной формы, которые ни при каких условиях не могут быть использованы в роли инструментов хеджирования [1]. Если они были взяты на поставку ценных бумаг или иных активов в том случае, когда последние были получены при условии «коротких» позиций. Если их взяли с намерением выкупить в самом ближайшем будущем. Все обязательства, которые могут быть использованы только в ассоциации друг с другом. Кроме того, требуются доказательства того факта, что организация уже пользовалась ими в прошлом, причем в результате таких действий ею была получена прибыль. Все обязательства, которые признаются предназначенными для торговли по справедливой стоимости, должны тут же проявляться при дальнейшем подсчете всех прибылей и убытков компании за конкретный период. Все прочие финансовые инструменты финансового рынка могут быть оценены по амортизированной стоимости, за исключением одного момента. Речь идет о тех обязательствах, которые возникли в период, когда финансовый актив нельзя признавать «продаваемым по справедливой стоимости», и его необходимо использовать в дальнейшем. В этом случае такое обязательство нужно оценить с учетом следующих условий: Если оно представляет собой совокупность из прав и обязательств, которые организация сохранила от предыдущего владельца, прежде оцениваемых по амортизированной стоимости. Если раньше оно оценивалось по справедливой стоимости, но было передано организации на каких-то отдельных условиях. Если обязательство представляет собой договор с банком о предоставлении займа по процентам, которые ниже рыночных.

Вопрос о доминировании в конкретной страновой экономике тех или иных институтов решается простейшими статистическими наблюдениями [2]. В данном случае простота является не недостатком, а достоинством: к примеру, при подготовке специалистов для работы на том или ином рынке мы легко можем определить, на функционирование какого типа учреждений должно быть обращено особое внимание.

Еще проще с отдельными страновыми моделями рынков ценных бумаг: число государств конечно, государств, обладающих сколько-нибудь значимыми рынками ценных бумаг, незначительно, в любом случае рамки исследования ограничены и географически, и количественно [2]. Не менее конкретно в таком случае и описание отдельной модели.

Модели, объединяющие рынки групп стран, в целом также базируются на отдельно взятом факторе, или правовой системе, или деловых и культурных традициях отдельных стран.

Сегодня экономисты говорят о том, что все финансовые инструменты могут быть поделены ровно на две большие категории. В первом случае документы эти должны базироваться на реальном капитале, предоставляя во владение какие-то активы, либо же представляют долговые обязательства одной компании перед другой. В этом случае выпускаются облигации. Впрочем, чаще всего все они рассматриваются в едином контексте, так как финансовые рынки и финансовые инструменты в этом плане практически разделены быть не могут. Каждый такой инструмент лучше всего рассматривать в контексте «единицы» денежного капитала. Причем каждый элемент имеет собственные уникальные особенности, структуру и условия применения. Именно широкое их разнообразие обеспечивает быстрое движение капитала на мировом

финансовом рынке и его дальнейшее развитие. В последние годы рынок финансовых инструментов развивается тем активнее, чем больше перспективных направлений сбыта открывается перед производителями в Юго-Восточной Азии [2]. Один из видов ценных бумаг, которые включают в себя понятие «инструменты финансовые», это акции существуют простые и привилегированные их разновидности.

Очевидно, что основная функция, выполняемая рынком ценных бумаг в национальной экономике - обеспечение денежным капиталом производственного процесса в самом широком его понимании [3]. Таким образом, на первое место выходит вопрос о состоянии, объемах, качестве капитала в стране. Этот денежный капитал определяет собственно модель рынка финансовых инструментов. Каждой такой модели отвечают задействованные институты, используемые на рынке инструменты, механизмы; некоторые из них пригодны более, некоторые - менее, некоторые - вообще непригодны.

К таким институтам могут быть отнесены банки, небанковские финансовые организации, депозитарии, юридические системы и д., надо рассматривать пригодность того или иного института - к примеру, такого как банки, роль которых на рынке ценных бумаг в ряде случаев рассматривается как «моделеобразующий» признак, - применительно к конкретным условиям [4].

Значит, рынки ценных бумаг возникают для обеспечения движения капитала, это движение направлено на удовлетворение ресурсных потребностей производства. Рынки ценных бумаг могут обеспечивать этот процесс лучше или хуже, однако сами по себе они не могут ни привести к возникновению потребности в капитале, ни удовлетворить потребность в капитале вообще. Рынки ценных бумаг зависят от исходного фактора - денежного капитала [4].

С точки зрения достаточности может наблюдаться: избыток капитала, его достаток, относительный или абсолютный недостаток. Объем капитала в мире в каждый момент времени конечен, поэтому очевидно, что избыток в одном месте вызывает недостаток в другом, и одновременно число обладателей избыточного капитала всегда будет существенно меньше числа мест, где наблюдается его недостаток.

Финансовый инструмент - это контракт или договор, заключенный между двумя контрагентами, в результате которого одновременно возникает финансовый актив у одной стороны и финансовое обязательство долгового или долевого характера у другой стороны [4].

Финансовые активы - это денежные средства, контрактное право на получение от другого хозяйствующего субъекта финансовых активов или акций. Финансовый актив может быть представлен в виде: денежных средств; контрактного права на получение денежных средств или другого финансового актива от другой организации; контрактного права обмена финансового инструмента одной организации на инструмент капитального характера другой организации.

Финансовые обязательства - это контрактные обязательства выплатить денежные средства или предоставить иной вид финансовых активов другой организации.

Таким образом, для того чтобы отнести какую-то операцию к финансовым инструментам, она должна: содержать в себе финансовые активы и обязательства; иметь форму контракта или договора.

Все финансовые инструменты разделены на две категории: первичные **и** вторичные.

К *первичным* финансовым инструментам относятся кредиты, займы, облигации (или другие долговые бумаги), кредиторская и дебиторская задолженность по текущим обязательствам.

Вторичными, или производными финансовыми инструментами (которые также носят название *деривативы),* являются финансовые опционы, фьючерсы, форвардные контракты, процентные и валютные свопы [4].

Существуют и другие классификации финансовых инструментов в зависимости от времени обращения, характера финансовых обязательств, приоритетности, стабильности уровня дохода и уровня риска [5].

Долговые финансовые инструменты - облигации, векселя, чеки.

Долевые финансовые инструменты - акции, инвестиционные сертификаты и т.п.

Первичные финансовые инструменты выпускают первичные эмитенты.

Вторичные финансовые инструменты подтверждают право их владельцев на покупку или продажу первичных ценных бумаг [5].

Рассматривая принадлежность рынка к той или иной модели, мы не должны оказаться в ситуации, когда само по себе наличие такового рынка заставляет создавать специальную модель для его классификации. Проанализировав конкретные примеры, мы должны вычленить конечный перечень моделей и в дальнейшем воздерживаться от его расширения. Разумеется, мы не претендуем на выработку критериев, которые позволяют исключить возможность дискуссии при классификации каждого конкретного рынка финансовых инструментов.

Таким образом, рынок ценных бумаг можно определить, как совокупность экономических отношений по выпуску и обращению ценных бумаг между его участниками. В этом смысле он не отличается и не может отличаться от определения рынка любого другого товара. Отличия появляются, если сравнить сам объект исследуемого рынка. Номенклатура рынка финансовых инструментов соответствует не рынку какого-то отдельного товара, а товарному рынку в целом и является составной частью финансового рынка любой страны.

Субъектами рынка финансовых инструментов согласно закону Республики Казахстан «О рынке ценных бумаг» являются индивидуальные и институциональные инвесторы, эмитенты, профессиональные участники рынка финансовых инструментов, организаторы торгов и саморегулируемые организации.

ЛИТЕРАТУРА

1.Галанов В. А. Рынок ценных бумаг: учебник / В. А Галанов. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 378 с.

2.Блауг М. Маршалл А. Великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. - СПб.: Экономиксе, 2008.- С.205-209.

3.Артемов Н.М. Валютные рынки: учебное пособие / Н.М. Артемов. - М.: Профобразование, 2011. – 366 с.

4.Алиев Б. Х. Деньги, кредит, банки. Учебное пособие / Б.Х. Алиев, С.К. Идрисова, Д.А. Рабаданова. - М.: Вузовский учебник, Инфра-М, **2018**. - 288 с.

5. Белов В.А. Государственное регулирование рынка ценных бумаг: Учебное пособие / Белов В.А. – М.: Высшая школа, 2009. – 374 с.

УДК 334.012.6(574)

РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В БИЗНЕСЕ

Жадигерова Онайхан Жадигеровна, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье определяется значимость развития кадрового потенциала, где приводятся примеры необходимости профессионального компетентного уровня персонала. Необходимое обеспечение модернизированными образовательными программами со стороны малого и среднего бизнеса. Приведены примеры значимости и влияния среднего бизнеса на экономику в зарубежных странах; к этому предоставлен ряд значений оказывающие малым и средним бизнесом на экономику Казахстана. Роль и причины кадрового вопроса в существовании малого и среднего предпринимательства.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, предпринимательство, квалификации персонала, поддержки малого и среднего бизнеса, квалифицированные кадры, оценки персонала, рыночная реформа, менеджерские навыки и знания.

В условиях развития рыночных отношений эффективность предприятий любой формы собственности и отраслевой принадлежности во многом зависит от квалификации персонала, его профессионального уровня [1]. Система образовательной поддержки малого и среднего бизнеса призвана обеспечивать отечественный предпринимательский сектор образовательными программами, направленными на повышение компетентностного уровня кадров в соответствии с потребностями работодателей.

Прежде всего, следует отметить, что сектор частных малых и средних предприятий – ровесник рыночных реформ. Существование малого и среднего предпринимательств в РК было разрешено в начала девяностых годов.

В развитых странах средний бизнес – важный фактор экономического роста и стабильности. Так, в странах-членах Евросоюза средние предприятия составляют всего 1% от общего количества предприятий, но при этом обеспечивают 20% от общего оборота предприятий и 17% от общей занятости [2]. Не менее важны для экономического развития и так называемые быстрорастущие предприятия из числа малых, поскольку именно они способствуют возникновению и росту производства других предприятий, в частности, за счет субконтрактации.

Следует подчеркнуть, что в современной литературе сложились два подхода к определению понятий «бизнес» и «предпринимательство». С одной стороны, эти понятия рассматриваются как тождественные, с другой – ряд публикаций утверждает, что в основе бизнеса (масштабной экономической деятельности, в которой занято большое количество экономических ресурсов) лежит предпринимательство, которое, в свою очередь, представляет собой деятельность, направленную на получение прибыли. Таким образом, является основой бизнеса [3]. Однако в настоящей работе указанные термины являются синонимичными, а следовательно, и такие понятия, как «малый и средний бизнес» и «малое и среднее предпринимательство» тоже.

Что касается малого и среднего бизнеса, то для экономики Казахстана он имеет большое хозяйственное значение в силу следующих обстоятельств [4]:

· создание мелких фирм не требует крупных инвестиций и длительного срока их создания;

· продукцией, произведенной предприятиями малого и среднего бизнеса, можно практически полностью удовлетворить потребность населения в потребительских товарах и услугах;

· развитие малого и среднего бизнеса является одним из эффективных направлений обеспечения конкурентной среды и антимонопольной политики;

· мелкими предприятиями проще управлять, нет необходимости в создании сложных управленческих структур;

· субъектам малого и среднего предпринимательства достаточно просто быстро и дешево перевооружиться, внедрять и апробировать новые технологии, провести полную или частичную автоматизацию производства, достигнуть оптимального сочетания ручного и автоматизированного труда;

· эффективное развитие малого и среднего бизнеса способствует решению или смягчению проблем безработицы;

· развитие малого и среднего предпринимательства способствует расширению среднего класса, заинтересованного в социально-экономической стабильности;

· малое и среднее предпринимательство быстрее реагирует на спрос и более эффективно удовлетворяет потребности потребителей, тем самым отличаясь от крупного бизнеса [5].

Кадровый вопрос остается главным для малого и среднего предприятия на всем протяжении его существования. Тому есть несколько причин.

Во-первых, малый и средний бизнес как работодатель находится в конкуренции с крупными компаниями, предлагающими более высокую зарплату. Руководителю небольшой компании приходится решать сложную проблему: как найти хорошего специалиста за небольшие деньги и чем мотивировать людей.

Во-вторых, решая кадровый вопрос на малом и среднем предприятии, надо быть готовым к тому, что специалистов придется растить самому. Для эффективной адаптации и развития новых сотрудников применяется наставничество опытных, уважаемых специалистов.

В-третьих, там, где необходимы специальные знания, необходимо стимулировать их получение как в высших учебных заведениях и колледжах, так и на специализированных курсах, за которые придется платить за счет фирмы. Таким образом, перед предпринимателями стоит проблема поиска образовательных услуг, с одной стороны, отвечающих потребностям текущего и перспективного развития компании, а с другой, - в короткие сроки обеспечивающих повышение квалификации персонала, переподготовку и обучение кадров с учетом специфики бизнеса.

В период интенсивного роста предприятия и его перехода из малого в среднее у руководителей растущих предприятий возникает необходимость справляться с трудностями в руководстве бизнесом. Руководителям таких предприятий необходимо обучение делегированию полномочий, грамотному выстраиванию структуры компании, определению зон ответственности, стратегическому планированию. Эффективная налаженная система обучения руководителей развивающихся малых и средних предприятий дала бы новый импульс развитию и позволила бы бизнесу менее болезненно пережить трудности роста.

Чтобы правильно организовать малый бизнес «с нуля», руководителю нужны хорошие менеджерские навыки и знания: за последние годы люди стремились, в основном, зарабатывать деньги, а не получать хорошее бизнес-образование [5].

В среднем бизнесе появилась опасная тенденция – бегство квалифицированных, обученных специалистов. Предприятие берет нового сотрудника, вкладывает деньги в его обучение, а он не хочет это «отрабатывать», поскольку узнает, что в соседней компании ему теперь заплатят больше, и уходит туда.

И так, значимость образовательных услуг растет, они направлены на повышение квалификации собственников и руководителей малого и среднего бизнеса, как основных участников процесса роста конкурентоспособности отечественной экономики, кадрового состава этих предприятий, что делает необходимым модернизацию системы образования, обеспечение качества образовательных услуг, прежде всего – в сегменте дополнительного профессионального образования.

ЛИТЕРАТУРА

1.Кисаева А.Н. Сущность и роль малого бизнеса в экономике//Вестник университета «Туран». – 2008. – № 1. – С. 113-115.

2.Central Asia: competitiveness outlook. OECD report. World Economic Forum, 2011.

3.poslanie prezidenta rk «strategiya «kazakhstan - 2050», astana, 2012.

4.doing business 2013. World bank report, 2. G-global, опрос 28.02.2014.

5. Послание 2018: новый импульс для развития бизнеса. Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан «Атамекен»

УДК 323

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ САЯСИ ТҰРАҚТАНУЫНА САЯСИ ЖЕТІЛУ ҮРДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ

К.М.Жаулин, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Қазақстандық қоғамның саяси тұрақтылығы үшін саяси жаңғыртудың даму теориясы барынша қолайлы. Бірақ, қоғамның дамуы жағдайында тек ең жақсы демократиялық кодеклерді қабылдау қажет, тек осы жағдайда саяси тұрақтылық байқалады.

Түйінді сөздер: саяси жетілу, авторитар жетілу, нарықтық жетілу, конкуренттік демократия, экономика

Саяси жетілу жалпы жетілу үрдісінің құрамында болғандықтан мазмұны мен негізділігі бойынша қоғамның демократиялануымен сай келеді.

Қазақстан Республикасының саяси жетілу үрдісінің аяқталусыз қалғанына қарамастан, қазақстандық қоғам жетілу өзгерістерін енгізуде көптеген реформаларға ие болды. Ол бұрынғыға қарағанда, жаңа ішкі әлеуметтік суъбектілер, мақсат кою механизмдері, саяси экономикалық, азаматтық, жеке өмір сүру қағидаттарының қажеттілігін сезінеді. Бұл қағидаттарды іске асыру республика дамуының келесі кезеңі болып саяси, экономикалық, әлеуметтік проблемалары шешімдеріне байланысты.

Сонымен қатар, саяси жетілудің түрлі нұсқалары мен альтернативтері ұзақ мерзімнен бері қазақстандық зерттеушілердің талқылауында. Алдымен, «авторитар жетілу» үкіметті жетілу субъекті деп есептейді. Кейбір мамандардың ойынша, үкімет өз билігіне басқару құралдарын, қаржыны меншіктеу қажет. Бұны орындаса, басыңқы ұлттық мәселелерді шешуде «ресурстарды жұмсауға болады» дейді мамандар.

Екіншісі «нарықты жетілу» ірі бизнесті жетілу субъекті деп есептейді. Оның мүмкіншілігін бұл қалып бойынша пайдалану үкімет құрылымына, экономикалық дамуына мықты база болады екен. Нарықтық экономиканың жетілу курсы - тек қана бір мүмкіншілік ретінде табылады, - дейді идеологтар.

Конкуренттік демократия - бұл қалыптасқан нұсқаның өнімі болуы міндетті. «Авторитар жетілуде» бастысы -мақсатты орындай алатын үкімет ақпаратын құру. Бірақ бұл альтернативаны іске асыру қиындығы «жетілу жоғарыдан», ұлттық жетілу айналасында саяси идеялық конструкцияны құру. Осындай өзгерудің үлгісі - Сингапур елі болып табылады. Жарты ғасырда дамыған елге айналған. Бірақ, тәжірибенің көрсету бойынша «авторитар жетілуді» көбінесе діни идеологияға сүйенген үкімет пайдаланады.

Бұл конструкцияларды іске асыру- «авторитар жетілудің» негізі. Сонда 90-шы жылдарғы реформалар индукстрализация секілді нұсқаға бағынған. Үлкен кемшілігі қайта оралуға байланысты жоғалту.

«Авторитар жетілу» зерттеушілердің ойынша, басында әсерлі болып табылады. Ресурстардың ірі жобаларға жиналуы «шикізаттық» бағдарды тудырады. Бизнестің қатысуынсыз жоғары технологиялық сектордың дамуы мүмкін емес және де бұл өзімен бірге ғалымдар, саяси техникалық т.б. кадрлардың қысқартылуына жол ашып береді

«Нарықтық жетілудің» маңызды мәселесі: ұлттық байлықтарды жетілудің басты мәселелерін шешуге жұмсау институттарын ашу, халық аралық субъектісін қорғауға тиісті емес елдерге бұл мәселе болып табылмайды.

«Нарықтық жетілудің» өркеюі Голландия, Англия, Франция, кейінірек Германия мен АҚШ елдерінде тарихи орналасуы. Бұл мемлекеттердің институттары, ұлттық саяси классқа сүйене отырып, жалпы үлттық мақсаттарды ойластырумен айналысты. Олар ең жоғарғы беделді, үлттық бизнесті жетілу мәселелеріне жүмсау арқылы жинады.

Мамандардың ойынша, үкімет беделі төмен болса, онда «көлеңкелі» немесе коррупциялық бизнестің эсері «олигархиялық жетілуге» жол ашады. Үлгі ретінде Мексикада аталады.

Сонымен «Авторитар жетілу» қоғамдық, мемлекеттік талаптарға және тарихи - мәдени әдет ғұрыптарға қарсы келеді.

Бүгінгі таңда, ғалымдар мен практиктар жаңа жетілу нұсқасы ретінде - Ұлттық диалогты ұсынады. Мысалға бұл жетілудің мақсаты, ресей зерттеушілерінің пікірінше, Ресей халқының талаптарына сай Ұлы әділетті Ресейді орналастыру.

Осының барлығы бұл нұсқаны ұлттық - демократиялық деп есептеуге мүмкіндік береді.

Жаңа нұсқаны іске асыру үшін саяси - қоғамдық күштер шақырылуда.. Бұл біріктілік, саяси мен қоғамдық күштердің қосылуымен көрсетілген.

Қазақстанда бизнесмендер, саяси элита, үкімет басқарушылар жетілудің жаңа нұсқасының қатысушылары бола алады.

Өзгерстерді басқара алатын, саяси үкіметтік ядроның сүйеніші жетілулік бірлігі болып есептеледі. Бүл бірліктің құрылуы - өте күрделі құбылыс. Тек қана ұлттық диалог арқылы белсенді ұлттық топтардың талаптары ұқсастығы белгіленіп - ұлттық косенсус дами алад. Бұның қортындысы қатысушылардың реформаларға сенімділік білдіргені болып табылады.

Жетілулік біріктілік - бұл өзара міндеттер, баланс және диалог өнімі. Бірліктің құрылымы ретінде өзгерістердің мақсаттары мен тәсілдерін нақтылайтын диалог болып табылады.

Жетілулік біріктілігі үкімет жұмысына маңызды әсер бере алады. Мұндай бірлік Қазақстандық элитамен, халықтың белсенді топтарының дамуына жол ашады. Оның беделі мен ашық талқылау әдісі саяси дағдарыстың болмауына сенімділік білдіреді.

Осымен бірге жетілулік бірліктің басты мәселесі - елдің әлеумет - этикалық ауанын өзгерту. «Жақсы заңдар жаман әдетті дұрыстайды, жаман заңдар қоғам әлемін бұзады» деген аңыздың аулақ болу қажет. Ешбір заң немқұрайлық пен әдепсіздік

атмосферасында іске асырыла алмайды. Іске асырылу үшін, заң мықты этикалық базаға сүйену қажет.

Мамандар ойынша, саяси жетілудің ең жақсы сценарийі - консолидация орталығы, үйытқы болып үкімет басшысы тағайындалғанда болмақ. Бұл сценарий бүгінгі таңда Республикада енгізілуде.

Бірақ, айта кету керек, азаматтар қоғамы әлсіз болса, үкімет өзгерсітердің негізгі қаруы болып табылады. Үкімет вакумы тез арада криминалитет пен коррупиялық бизнестің іске араласуымен толтырыла бастайды. Стратегиялық бұрылыс шектеуінде үкімет монополиясын жойып, үкімет пен азаматтар қоғамының арасында әріптестік қарым-қатынас ұйымдастыру қажет. Ашық диалогта құрылған; кең ұлтшылдық консенсуске, ұлттық консолидацияға, әлеуметтік топтардың талаптарымен қызығушылық балансына сүйенген, бұрылыс болуы керек.

Жалпы, біздің ойымызша, ұлттық - демократиялық жетілу принциптері:

- ҚР-ның ұлттық қауіпсіздігі, үкімет пен экономиканың дамуы, елдің қоғамдық дамуы мәселелерін шеше алатын органикалық жетілу;
- Үкімет пен халықтың әр-түрлі топтарының талаптары сәйкестігін қадағалап отыратын ұлттық консолидация мен ұлттық ашық диалог;
- Демократизм, көпшілік позициясын құрметтей отыра, халықтың азғантай тобының талабына дұрыс көзқараспен қарау;
- Реализм, қолға түсетін материалдық, қолдан келетін әлеуметтік ресурстарға сүйену;
- Тарихи мұраға сүйеніп, мемлекеттің, халықтың ерешелігін, тарихи-мәдени әдет- ғұрыптарының есебін жүргізіп отыру;
- Отанымыздың тарихи жолына жауапкершілікпен қарау;
- Халықтың өмір сүру нормаларын, әдет-ғұрыптарын, күнделікті ізгілік құндылығын құрметтеу;
- Әлеуметтік ресурстарға сүйену, еңбекқорлық, белсенділік, іскерлікті дамыту үшін жағдай жасау;
- ҚР-ның азаматтары мен мемлекеттік институттарының құрылуына жауапкершілікпен қарайтын үкімет.

Бүгінгі таңда ҚР саяси дамуы әр-түрлі бағытта, өлшемді жүріп жатыр. Демократияның болашағы, азаматтар қоғамының дамуы, саяси партиялар, кәсіподақтардың күшейуімен байланыстыра отыра (4), «үкімет пен қоғам арасындағы түсініспеушілік, «жаңа» орта класстық құрылуы, тарихи өзіндік әдетғұрыптарды т.б. жоюмен байланысты деп есептейді (5). Бұған лайық болып Д.Аушевтың болашақ саяси жүйенің базалық нормаларының күшейтілуіне байланысты деген ілімі маңызды.

Саясаттанушының ойы бойынша, бұл болжамның орындалуының шарты: қоғамның адекватты көзқарасы, өзегерістердің маңыздылығын түсіне білу, конституция басымдықтарын тиімді пайдалану. Электоратты белсенділік, демократия элементтері мен іс жосығына көбейтілген, (мысалға, көп-партиялық жүйе құрылуы), биліктің қалыптасқан мехнизміне жаңа өзгерістер енгізе алады.

Біздің ойымызша, Қазақстан қоғамы дамуының шарты болып, жетілудің тұрақтауының болжамы тек қана өткен саяси жағдайдың дамуының талдауы арқылы жасалады.

Біз, қоғамның жүйелі-контекст сипатына отыра, әлеуметтік тарихи тәжірибенің, институттық ерекшелігін, саяси мәдениетін, күрделі факторларды ирархия ретінде қабылдап, оқиғалардың әрі қарай дамуын «болжайды» да, оларды «болжау қалпына келтіріп» жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Казахстанская политологическая энциклопедия. Алматы, 1998,447с., С.265.
2. Штомпка П. Социология социальных изменений. Пер.с англ. Под ред. В.А.Ядова. М.:Аспект Пресс, 1996.С.12.
3. Назарбаев Н.А. Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства. Алма-ата, 1992.С.73.
4. Галкиг. А., Красин Ю. Фелдьфебеля-в Вальтеры? //Свободная мысль. 1995.№97 С.3-19
5. Мельвиль А.Ю. Вновь об условиях и предпосылках движения к демократии.//Полис. 1997.№1 .С.128

УДК 323

САЯСИ ЖЕТІЛУ — БОЛМЫС ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ НЕГІЗІ

К.М.Жаулин, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Анотация: «Саяси жетілу» ұғымының пайда болуы, дамуы, мәселелері және оның мүмкіндіктері туралы әр дәуірдің ойшылдарының көзқарастары. Сонымен қатар, саяси жетілу ілімінің Қазақстан тарихына әсері.

Түйінді сөздер: даму, саяси жетілу, дифференциация, теңестіру, секуляризация

XX ғасырдың ортасында батыс саясаттануында «Саяси даму» деген ұғым пайда болды, кейіннен осы «Саяси дамудың» әр түрлі ілімдері кеңінен тарады. Зерттеушілер саяси өзгерістердің қайдан және қалай пайда болатынын анықтауда көп жұмыстануда.

Қалыптасқан саяси жүйеден қазіргі заманғы саяси жүйеге көшуді «Саяси даму», немесе заман талабына сай «Саяси жетілу» деген ұғымдармен атала бастады. Сонымен, «Даму» және «Саяси жетілу» ұғымдары батыс саясаттануында саяси өмірдің дамуын, қоғамның саяси даму деңгейінің өзгерістерін көрсету мақсатында пайдаланыла бастады.

Жалпы, саяси дамудың мәселесі және оны өлшеу мүмкіндіктері туралы әр дәуірдің ойшылдары айтып келді. Бұл мәселеге ежелгі грек философтары Аристотель және Платон көп назар аударған. Мысалға, олар өмірдегі өзгерістерге сыртқы әрекет және туу, өсу, даму, құру заңдары әсер етеді деп есептеген.

Ғылыми ойдың дамуымен бірге тұжырымдамада дамып келеді. Детерминистік тұжырымдамада саясатқа экономикалық дамудың әсері бар деп есептеген. Саяси өндірістердің негізін зерттейтін Н.Макиавеллидің ілімі бойынша, саясат - қоғамның тарауларының ең жоғарғы деңгейлі тарауы.

Саяси социологиялық Италия мектебінің ғалымдары В.Паретто, Г.Моска, Р. Михелье саясатқа өз бетімен тарау ретінде қарау идеясын әрі қара дамытты. Олардың ойы бойынша, саяси даму қоғамның дамуына үлкен әсерін тигізеді. Алдымен, саяси шешімдерді қабылдайтын саяси элитаның құрамдық сапасына тікелей байланысты. Бұл дегеніміз, қоғамның дамуының саясаттан тәуелділігін мойындағаны.

Саясатты зерттей келе, өз бетімен бөлінген бағыт - саяси дамудың ілімі пайда болады.

Әр түрлі оқулықтарда «Саяси даму» экономикалық дамудың негізгі шарты болып саналып, «Саяси жетілу» және «Саяси дамудың құрылымы» ұғымдарымен теңестіріледі.

Саяси дамудың мәселесі ХХ гасырдың 50-60 жылдары атақты саясатшы Г.Алмондтың басқаруымен Салыстыру Саясаты Комитеті (АҚШ) тарапынан белсенді түрде зерттеле басталды. Саяси даму негізінде «Структуралық дифференциация мен теңестіру императивтардың қарым - қатынасы, саяси жүйенің интеграцияға, шапшаң өзгеруге және адаптацияға дайын болу мүмкіндігі [1] ретінде қаралып келеді. Сонымен «Даму синдромының негізінде 3 тарау жатыр: дифференциация, теңестіру, мүмкіндік.

Тағы бір американ ғалымы Д.Колеманның пікірі бойынша, саяси даму тарихи және типологиялық түрлерге бөлінеді. Тарих тұрғысынан саяси даму -бұл социалдық және экономикалық жетілу құбылыстарымен байланысты және саяси мәдениеттің өзгерістері болып табылады. Типологиялық тұрғыдан құбылыстар қозғалыста зерттеледі. «Қазіргі заманның алдындағы қалыптасқан мемлекеттік құрылымнан жаңадан қалыптасқан қазіргі заманғы мемлекеттік құрылымға дейін созылған».(1)

Осымен қатар батыс зерттеушілер Г.Алмонд, Д.Пауэлл саяси дамуды «саяси құрылымдардың дамып келе жатырған дифференциациясы және саяси мәдениетінің секуляризациясы» ретінде есептейді. «Секуляризация» деп адамдардың рационалдық, аналитикалық, эмпирикалық көзқараспен саяси іс - әрекетерге қарау процесі аталады.

Саяси жетілу ілімнің авторларының бірі Ш.Эйзенштадт «Саяси жетілу» термині туралы «XVII-XIX ғасырлар аралығындағы Батыс Еуропада және Солтүстік Америкада, кейін басқа еуропалық мемлекеттерде; ал XIX - XX ғасырларда Оңтүстік Америкада, Азия және Африка континенттерінде кең тараған социалдық, экономикалық және саяси жүйенің өзгерінің үрдісі» деп жазған [2].

«Саяси жетілу» ұғымы (француз «modern» - «қазіргі заман» сөзінен) - жалпы жетілу құбылысының құрамды бөлігі бола тұрып, мазмұны мен негіздері арқылы қоғамның демократиялануына сай келеді. Бұл ұғымды анықтайтын көзқарас: демократия дамыған елдерде қалыптасқан тәжірибеге және олар сүйенген үлгілер мен стандартты бағдарлау. Саяси жетілу құрамы: адам құқығын сақтаудан, плюралистикалық басқаруды ұйымдастырудан, шешімдерді консесусқа сүйене отырып қабылдау және орындаудан, саяси қарым-қатынасты дамытудан тұрады [3].

Қазақстан ғалымдарының пікірінше, саяси жетілу көзқарасы үш жазықтықта қаралу керек. Біріншіден, саяси жетілу барлық дамудың, өмірлік өзгерістердің, яғни қоғамның өркею көрсеткіштері шкаласына сүйеніп, алға қозғалу синонимі болып табылады. Екіншіден, «саяси жетілу» қазіргі заманның жетістігін белгілейді, технологияға дейінгі қоғамның машиналық технологиясы, рационалды және сикулярдік қарым-қатынасы, сонымен бірге жоғары дифференциалды структуралары бар қоғамға айналуы. Үшіншіден, «саяси жетілу» термині төмен дамыған елдердің жоғары дамыған елдердің қатарына бір тарихи уақытта көшуін сипаттайды.(4)

Одан басқа, әртүрлі пікірлерді ескере отыра, саяси жетілуді «саяси өмірдің сапасының жүйелі өзгеру үрдісі және қалыптасқан қоғамнан қазіргі заман қоғамына көші кезеңінде саяси жүйенің қызметтік функцияларының өзгеру процесі» деп санауға болады [4].

Қазіргі заманғы мемлекеттің жоғары деңгейлі мемлекет болуға талпынуы - қазіргі заман көрсеткіштерінің бірі. Бүгінгі таңда мемлекеттердің көбі, саяси жетілуге өз әдет-ғұрыптарын сақтай отыра ұмтылуда.

Көптеген қазіргі заманғы қоғамдар дамыған қоғамдардың түрлерін басшылыққа ала отырып, эволюциялық даму жолына тұрады. Осылай, БатысЕуропада олар нақты қалалық орталықтары бар абсолютистік мемлекеттерді басшылыққа алып, Шығыс Еуропада - автократы күтілеу мемлекеттерді және урбанизация көрсерткіші төмендеу қоғамдарды алады.

Саяси ғылымда «Саяси жетілу» термині қозғалыс, қалыптасқан аграрлық қоғамнан қазіргі заманғы, индустриал қоғамына көшуді белгілейді. Бұл жағдайда,

батыс индустриалды қоғам үлгісіне сай келетін жаңа ғана дамып келе жатқан қоғамдар туралы айтылады. Ресейлік зерттеуші В.Красильщиков «Саяси жетілу» адамның «Прометей - фаусттік» үлгісінің дамуы мен іс - әрекетімен байланысты деп отыра, «Адам өзін дүниежүзінің тірегі ретінде қоршаған ортаға, жаратылыс әлеміне, табиғат пен кеңестікке әсерін тигізіп, оларды бағындыруға талпынады» деген пікірін білдірген. Дамудың бұл түрі, автордың ойы бойынша, Ренессанс дәуірінде пайда болып, Еуропада феодалдық қарым-қатнастар жойыла бастағанда, тәуелсіз еркін тұлға ретінде дами бастаған. Осы мерзімге Красильщиков тарихтағы ең алғашқы саяси жетілуді тіркеп отыр [5].

Байқалатыны, «Саяси жетілу» ұғымының синонимдері қазіргі заманға сіңіп, инновациялық өзгерістер мен көшіру дамуда.

Біздің пікірімізше, саяси жетілу құбылыстарының негізін тереңірек анықтау үшін, қазіргі заманғы өмірдің бір қатар талаптарын маңызды ету.

Жекелеп айтқанда, өміршеңдік тұрғысында - бұл индивидумдар мен топтардың белгілі бір міндеттерін дифференциалдау; саясат пен отбасында - жекеменшік және қоғамдық өмір аясының бөлінуі, адамдар бір-бірімен эквивелентті заттар ауыстырып, тәуелсіз болуы. Экономикада - технологияны пайдаланатын, ғылыми білімге сүйенетін, қоғамдық және техникалық еңбекті бөлетін , тауар ақша сауданы дамытатын өндірістік жүйені дамыту. Саяси өмірде - басшылықты тиімді жүргізе отырып, орталықты мемлекет құру; халықты саяси үрдістерге тарту; тиісті институтымен қамтылған демократияны тұрғызу; әр - түрлі қоғамдық топтардың сана сезімдеріне байланысты қызығушылық сезімдерін арттыру. Ал, мәдени ауанды айтсақ - мәдени жүйенің дифференциясы мен құндылықтарды бағалау, білім беру секуляризациясы және сауаттылықты кең тарату, философия мен ғылыми ағыстардың түрлілігі, діни плюрализм, ақпаратты таратудың жаңа тәсілдері, халықтың мәдени жетістіктерді бағалауын қалыптастыру.

80-ші жылдардың екінші жартысында көптеген бұрынғы кеңестік мемлекеттерді басталған өзгерістердің ауқымдылығы, тереңділігі, ғылыми және саяси тұрғыдан шын қызығушылықты туғызады, бәрінен бұрын, бұл құбылыстың бағыты, мемлекеттердің социал - тарихи кеңістікте қозғалу үрдісі, Қазақстанның жетілу ерекшелігі және әрине, одан күтілетін, болатын нәтижелер қызықтырады.

Біз, Қазақстанның дамуына саяси жетілу арқылы қарап отырғанымыз бекер емес. Саяси жетілу ілімінің Қазақстан тарихына әсер еткені, біздің қоғамымызға әсерін тигізген тенденциясы байқалады.

Саяси жетілу құбылысының негізі, жаңа заманның шындылығын жарып өткен жолақтардың бірі болып табылады. «Батыс цивилизацияға қарап, бұл саяси жетілудің «қуып жету» мінезін дәлелдеуге болады: Батыс мемлекеттерімен қарыс-қатынас жасау немесе бәсекелес болу қажеттілігі болмаса, өзгеріс дәуіріндегі мүмкіндіктер ойға сыймай кетер еді. Әрине, өте заңды болар, реформаторлардың алға ұмтылдыратын батыс цивилизациясының принциптеріне, мезанизм мен институтарына назар аударуы [6].

КСРО - ның батыс өркениетіне ерекше амбивалент көзқарас тарихи баламаны белгіледі. Совет Одағы Батыспен қарым - қатнастан толықтай құтылады, себебі «Социалдық өркениет» өз-өзіне жеткілкті болып табылады немесе қарым-қатынас жасаса да, олардың кейбір тәуір үлгілерін пайдалана отырып, тек қана бәсекелес бола алады. Бұл көзқарастың шарықтау шегі мен шешімі 80-ші жылдарда М. Гобачев өзгерістері арқылы орын тапты: «КСРО - ның даму өзгерістері өзін-өзі тауысқан және Совет Одағы өз өзгерістеріне либерал - демократиалық механизмдерін қарыздану қажеттілігіне мәжбүр болады» [7].

Зерттеуші В.Согринның пікірі бойынша, саяси жетілу классикалық, либералдық үлгіге сүйеніп дами бастады. Нақтылап айтсақ, қоғамның дамуының векторы либерал - демократия бағытына қарай бет бұрды. Осылай В. Согрин өз нұсқасын ұсына отырып, қазіргі заманның саяси жетілуін XX ғасырдағы әр түрлі қоғамдық жүйелерінің бәсекелестігінің нәтижесі ретінде талқылау керек дейді.

Осыған байланысты, саяси даму ілімі Ресей қоғамының қазіргі заманғы радикалдық трансформациясын, саясаттанушының ойынша, 3 кезеңге бөлуге болады [6]:

- Бірінші кезең - 1985-1986жж. - Кеңес қоғамының өзгерістерінде басқару әкімшілік шаралар көбірек пайдаланылады.

- Екінші кезең - 1987-199Iжж. Бұл шаралар демократиялық социализмнің кеңес моделімен саяси өзгерістер арқылы ауыстырылуы; КСРО-ның таратылуы және комунистік режимнің аяқталуы, Ресейде Б.Н. Ельцин мен радикалдар «таза» либерал үлгілері бойынша, іске асырылған, үшінші кезең басталуы.

Жоғарыда келтірілген посткоммунистік мерзімнің өзгерістерін шектейтін тізбеден басқа, бұл күбылыстарды толықтай зерттейтін, тұжырымдама түрлері өте көп. Мысал ретінде, В. Елизаров ұсынып отырған отандық саяси жетілудің 3 кезеңі ресейлік саяси өзгерістерді бетке ұстар трансформациямен байланыстырады.

I. Латент мерзімі (1985 - 1989жж) кезінде өзгерістерге дайындалған (номенклатура) жаңа жұмыс түрлеріне қатысуға жағдай жасалды;

II. Конверсия мерзімі (1989 - 199Iжж) кезінде өзгерістерге дайындалған номенклатура қогам дамуының институттық, экономикалық саяси шарттарға жағдайлар жасауга белсене қатысты;

III. Конфронтация мерзімі (1991 - 1993жж) кезеңі белсенді саяси фрагментациямен сипатталады;

IV. Стабилизация (тұрақтау) мерзімі (1993 - 1998ж басы) бірде - бір фракцияға доминантты түрде ел басқаруға рұқсат берілмеді.

Біз, әр түрлі айқындамамен немесе көзқараспен қарайтын, саяси жетілу ілімдерін және тұжырымдамаларды атауды жалғастырмаймыз [9]. Қоса айтқанда, тұжырымдамалардың көпшілігінде авторлар, саяси өзгерістерді туғызған оқиғалар туралы, ұқсас ой - пікірлерін айтады.

Қазақстанда саяси жетілу үрдістері 80-ші жылдардың екінші жартысында басталды деген зерттеушілер пікіріне және олар (зерттеушілер) бүл реформаларды М.С. Горбачевтың саясатымен байланыстырғанына қарамастан; жалпы бұл этапты «Ресей шындығын анықтайтын, саяси жетілу өзгерістеріне көшу этапы» деп және «ол саяси жетілу үрдісінің даярлық сатысы» деп сипаттауға болады (көп зерттеушілер бұл кезеңді КСРО-ның таратылуы мен комунистер кезеңінің жойылуымен байланыстырады). «Либерал - демократия түрінде іске асырылған» [10].

Бірақ, айтуға тұратын жағдай, қайта құру мерзімі саяси жетілу үрдісінің құрылымына енгізілмеген, себебі реформалық өзгерістері үрдісінің кезеңдерін әр қайсысын бөлек зерттеу керек. Олардың бірге зерттелуі мүмкін емес, «Сыйыспаушылығы» пайда болудың бірдей емес шарттарында жатыр және бұл шарттар саяси іс жосығына сай келіп, негізін мүлде мүмкін емес» деген пікір кең тарады және «Оның негізінде әлемдегі алдыңғы қатардағы батыс мемлекеттердің экономикалық саяси дамуының классикалық үлгілері алынуы керек [7].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Comparative Politics. The Quest for Theory. James A. BiII, Robert L. Hardgrave, Columbus, 1973.P.69

2. Красильщиков В.А. Модернизация и Россия на пороге XXI века. //Вопросы философии. 1993.№7№7.С.40
3. Казахстанская политологическая энциклопедия. Алматы, 1998.-в447с., с.265-266.
4. Политология. Учебник для студентов высших учебных заведений. Под общей редакцией А.Н.Нысанбаева. Алматы: Ақыл кітабы, 1998.367с., С.306,С.307.
5. Красилыциков В.А. Мировые модернизации и судьбы страны. // Свободная мысль.1999.№1.С.93.
6. Согрин В.В. Российская история конца XX столетия в контексте всеобщей истории: теоретическое осмысление. // Новая и новейшая история. 1999. №1.С.75-76, С 76-77.
7. Согрин В.В. Современная российская модернизация: этапы, логика, цена. //Вопросы философии. 1994.№11.С.16, С.13.
8. Елизаров В.П. Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс. //Полис. 1999.№1.С.74-76.
9. Цыганкова А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. М., Интерпракс, 1995.С. 211-217.
10. Мак - Фол М. К определению задач посткоммунистичкских исследований. М., 1995. С.14.

УДК 005

ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ СТУДЕНТАМИ КНИГИ ЛИ ЯКОККА «КАРЬЕРА МЕНЕДЖЕРА»

Дюсембаева Г.Б., ст.преподаватель, Университет Туран-Астана, г.Астана
Жуанышев А.Е., ст.преподаватель, Университет Туран-Астана, г.Астана
Әбсамат А.А. студент 3-курса, Университет Туран-Астана, г.Астана

Аннотация: Статья рассматривает некоторые аспекты внедрения в учебный процесс изучения книги известного президента корпорации «Крайслер» Ли Энтони Якокки.

Ключевые слова: Топ-менеджер, антикризисное управление, эффективный управляющий

Для подготовки специалистов-менеджеров весьма важно изучение наследия популярных во всем мире топ-менеджеров. Это вызывает у студентов живой интерес к их биографии и карьере, позволяет более глубоко изучить менеджериальные дисциплины учебного плана и проследить трудовой путь известных управляющих. Причем данная работа Ли Энтони Якокка может быть рекомендована к изучению студентами всех экономических и управленческих специальностей для более полного усвоения таких учебных дисциплин, как «Менеджмент», «Разработка управленческих решений», «»Антикризисное управление», «Рекламный менеджмент», «HR-менеджмент», «Тайм-менеджмент» и др.

Материал, содержащийся в книге Ли Якокка «Карьера менеджера», вполне успешно может быть использован для подготовки студентов к семинарским занятиям, СРС, контрольному срезу, к рубежному и итоговому контролю знаний студентов по целому ряду учебных дисциплин.

Мы практикуем, например, выполнение самостоятельных заданий студентами (как индивидуальных, так и групповых). Такие задания состоят в следующем: студенты должны предварительно прочитав книгу, ответить самостоятельно на ряд вопросов.

Так, по дисциплине «Антикризисное управление» обучаемые отвечают на следующие вопросы:

1.Как осуществлялось антикризисное управление автомобильной корпорацией «Крайслер» в годы Великой депрессии?

2.В чем состоит, по мнению Ли Якокка, принцип платежеспособности?

3.В какие активы автор книги предпочитал вкладывать свои деньги?

Группам, изучающим дисциплину «Рекламный менеджмент» предлагается ответить на такие вопросы, как:

1.Какие особенности имеет рекламная кампания в кризисные времена?

2.Что позволило корпорации-гиганту «Крайслер» успешно выйти из состояния кризиса?

Студенты специальности «Менеджмент», изучающие курс «Разработка управленческих решений», выполняют самостоятельное задание, отвечая на вопросы:

1.Как следует принимать управленческие решения в кризисной ситуации?

2.Каким образом Ли Якокка устанавливал приоритеты в свое работе?

Для хорошего усвоения проблем в сфере тайм-менеджмента и поиска путей их решения, студенты к книге «Карьера менеджера» ищут ответы на следующие вопросы:

1.Какими правилами рационального использования своего времени руководствовался Ли Якокка?

2.Как автор книги планировал рабочее время?

3.Какие требования предъявляются к руководителю-оратору?

Студентам, изучающим основы управления человеческими ресурсами, предлагается ответить на вопросы:

1.В чем состоит секрет общения президента корпорации «Крайслер» со своими подчиненными?

2.Сравните и проанализируйте подходы к управлению людьми Генри Форда и Ли Якокка.

3.Какой была процедура увольнения Ли Якокка из корпорации «Форд»?

Таким образом, чтение нашими студентами подобной известнейшей в деловых кругах литературы, существенно расширяет их кругозор, готовит к успешной трудовой деятельности, помогает получить ценные навыки самостоятельного изучения и работы над материалом, подталкивает их задумываться над важными вещами и находить пути выхода из тех или иных ситуаций.

Это то, к чему должна стремиться сегодня система высшего образования: не столько дать студентам определенный объем знаний, сколько научить этими знаниями пользоваться в повседневной жизни и уметь применять их для успешной трудовой деятельности и достижения других жизненных целей.

Кроме книги Ли Энтони Якокка «Карьера менеджера», мы рекомендуем студентам изучать целый ряд «полезной» для их ума, успеха и развития интеллекта литературы, в том числе, книгу Питера Друкера «Эффективный управляющий», труды Глеба Архангельского и многое другое.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ли Якокка. Карьера менеджера .М., 2011 г.(издание пятое)

УДК 621.878.11.01

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МОРСКИХ ПОРТОВ И ПЕРСПЕКТИВЫ СТРОИТЕЛЬСТВА НЕФТЕДОБЫЧИ НА ВСТОЧНОМ ПОБЕРЕЖЬЕ КАСПИЙСКОГО МОРЯ

Жумаев Ж., КГУТИ имени Ш.Есенова, г. Актау
Сутбаева Р.О., КГУТИ имени Ш.Есенова, г. Актау

Аннотация: Решение сложных проблем поможет поднять сырьевую базу республики и ускорить создание казахстанской нефтегазовой отрасли.

Ключевые слова: Саммит, Тюб-Караган, инфраструктура, ТРАСЕКА, Волго-Каспийский канал, нефтепричалы, акватории порта, восточном побережье, проходная осадка, «Одного окна», шельф, Северное направление.

В 12 августа 2018 года в своем выступлении 5-Саммите Президент Казахстана начал с того, что Каспийский регион имеет уникальную историю и многообразную структуру: здесь сосредоточены богатейшие человеческие и природные ресурсы. Кроме того, море имеет важное геополитическое значение и отметил: «Прикаспийские страны – это динамично развивающиеся государства с общей численностью населения более 240 миллионов человек. Перед нами стояла сложнейшая задача совместного решения с прикаспийскими государствами комплекса вопросов, связанных с Каспием. Не секрет, что некоторые эксперты критически оценивали перспективы данного процесса, сомневались, что мы можем договориться. Однако сегодня перед всем миром мы говорим, что в Актау в результате совместной работы нам удалось прийти к общему знаменателю и взаимопониманию", — заявил он [1].

Каспийское море вытянуто в меридиональном направлении почти на 630 миль и имеет среднюю ширину 175 миль. Оно лежит между параллелями 47º02´ и 36º35´ сев. шир. и меридианами 46º45´ и 54º46´ вост. долг. Наименьшая ширина моря по параллели 40º18´ сев. шир. составляет около 106 миль.

Размеры Каспийского моря зависят от изменений его уровня, который в свою очередь зависит главным образ от речного стока.

В физико-географическом отношении Каспийское море принято делить на три части: северную, среднюю и южную. Северной частью считается район, расположенный к северу от линии, соединяющей восточную оконечность острова Чечень с мысом Тюб-Караган. Границей между средней и южной частями моря является линия, проведенная от знака Лебяжий Камень (40º22´ N, 50º22´ E) до мыса Куули.

Каспийское море омывает берега следующих государств:

- Азербайджанской Республики;
- Российской Федерации;
- Исламской Республики Иран;
- Республики Туркменистан;
- Республики Казахстан.

Приведем краткый анализ морских портов этих стран.

Республика Азербайджан. Бакинский международный морской торговый порт (БММТП) расположен на западном побережье Каспийского моря и является ключевым

транзитным центром по перевалке каспийской нефти. Инфраструктура порта включает 10 причалов с максимальной допустимой глубиной у причальной стенки 7 метров.

В 2012 году в порту Баку начал работу новый частный нефтяной терминал «Азпетрол», включающий 7 резервуаров для хранения нефтепродуктов, погрузочную эстакаду с прямым доступом к магистральной железной дороге на Грузию.

Участок Актау – Баку является связующим звеном транспортного коридора ТРАСЕКА. Почти 8 лет функционирует железнодорожное паромное сообщение Актау – Баку – Актау. На данной линии задействованы суда типа ПАРОМ грузовместимостью 28 железнодорожных вагонов, время в пути составляет 18-20 часов, помимо вагонов перевозит и пассажиров.

Российская Федерация. Порт Астрахань является одним из крупных портов каспийского региона. Портовые воды и территория порта включают в себя часть реки Волга, Волго-Каспийский канал, Астраханский рейд, протоку Серебряная Воложка, причалы организаций. Всего в порту Астрахань имеется 24 причал. Правительство России создали направления, связывающие транспортные сети России и страны Центральной Азии с использованием паромных переправ через Каспий, подключить транспортный маршрут, соединяющий Каспийское и Черное моря по Волго-Донскому каналу к системе евроазиатских транспортных связей путем развития порта Астрахань.

Морской торговый порт Оля в Астраханской области является важным объектом инфраструктуры международного транзитного коридора Север-Юг.

Республика Туркменистан. В настоящее время, порт Туркменбаши является одним из конкурентов, представляющий в рамках коридора ТРАСЕКА, альтернативный маршрут транспортировки транзитных грузов через собственный порт Туркменбаши (в обход территории Казахстана).

Модернизировали с капитальным ремонтом сухогрузного, паромного и нефтеналивного терминалов. Существующие нефтепричалы могут одновременно принимать шесть танкеров. С 2011 года действует причал для обслуживания судов типа Ро-Ро. Каждый квадратный метр бетонных площадок причала, примыкающего к сухогрузному терминалу и рассчитанному на прием тяжеловесных грузов, способен выдержать вес более 250 тонн. Причал оборудован специальными платформами для наката грузов на судно.

Исламская Республика Иран. Порт Анзали позволяет осуществлять перевалку до 10 млн. тонн грузов в год. Проходная осадка на акватории порта ограничена 6,0 метрами. Порт способен обработать судов с максимальной длиной в 200,0 метров, дедвейтом около 10,0 тыс.тонн. В порту имеется 15 причалов, обеспечивающих одновременную швартовку 12 судов водоизмещением до 10 тыс.тонн.

В порту действуют 25 грузоподъёмных кранов мощностью 10…20 т. Причалы длиной 1500 м способны принять одновременно 12 торговых судов.

Порт Анзали имеет 10 хорошо укомплектованных складов площадью 3000м^2, которые делятся на склады для экспортного и импортного груза, а также контейнеров и функционирует автопаромное сообщение по маршруту Актау - Анзали.

Республика казахстан. АО «НК «Актауский международный морской торговый порт» расположен на восточном побережье Каспийского моря южного мыса Меловой (см. рисунок 1).

Он является единственным морским портом Республики Казахстан, предназначенным для международных перевозок различных сухих грузов, сырой нефти и нефтепродуктов [2].

Порт Актау построен в 1963 году и первоначально был создан с целью поддержки развития урановой промышленности и нефтяных месторождений Мангышлакского региона. В дальнейшем порт сыграл значительную роль в

строительстве атомной электростанции БН-350, заводов химической отрасли и непосредственно самого порта Актау.

Морской порт являлся внутренним портом бывшего СССР, который большей частью специализировался на транспортировки нефти, объемы перевалки которой в начале 80-х годов составляли около 7 млн. тонн в год. Перегрузка сухих грузов не превышала 300 тыс. тонн в год и состояла, в основном, из грузов местного значения (соль, ракушеблоки, уголь).

Рисунок 1. Восточное побережье Каспийского моря

Порт имеет следующие характеристики по проходным осадкам. Порт Актау имеет все виды подъездных путей, смежную инфраструктуру по сливу, наливу и хранению нефти и нефтепродуктов [3].

В порту на условиях аренды причальной площади функционируют самостоятельные специализированные транспортные организации.

В настоящее время порт Актау является единственным конкурентно-способным торговым портом Казахстана, работающим по международным стандартам системы управления, отвечающим требованиям безопасности мореплавания и обслуживания судов. На прилегающей территории порта установлен специальный режим в рамках свободной экономической зоны.

В связи с добычей нефти на шельфе Каспийского моря возрастают объемы земляных работ при сооружений причалов, временных дорог и других гидротехнических сооружений (см. рисунок 2) [4].

Таким объектом строительства являются причальные сооружения и подъездные дороги в Тюб-Караганском заливе в пос. Баутино и порт Курык, где начато освоение базы поддержки морских нефтяных операций (БПМНО) на восточном побережье моря.

Для строительства указанных объектов, в настоящее время, роль строительно-дорожных и землеройных машин, безусловно, огромная.

Основными рабочими органами для разработки грунтов глубиной 5 м являются ковши драглайнов, экскаваторов.

Теоретическими и экспериментальными, исследованиями занимались такие ученые, как Кабашев Р.А., Недорезов И.А., Тургумбаев Ж.Ж., Кузнецов А.И., и др.

Результаты исследования в дальнейшем будут использованы при разработке проекта причальных сооружений и для выбора средств механизации.

Таким образом, в настоящее время строительство гидротехнических сооружений в прибрежной зоне морей казахстанского сектора, особенно в Тюб-Караганском заливе и Баутинском водохранилищ, а также порту Курык и в Северном направлении Актау требует решения комплекса задач по созданию БПМНО.

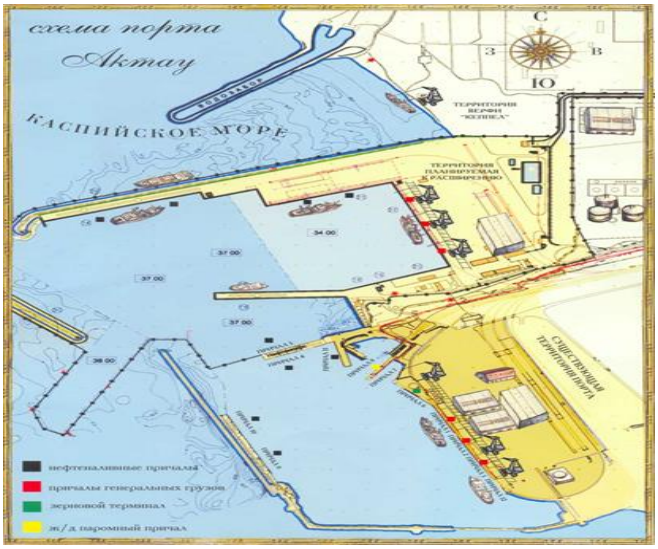

Рисунок 2. Современный многоцелевой терминал АО НК “АМТП”

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарбаев Н. 5 – САММИТ Каспийских государств в г. Актау.
2. Жумаев Ж. Диссертации на соискание ученой степени доктора технических наук.
3. Жумаев Ж. Научные основы создания рабочих органов ковшового типа землеройных машин для подводной разработки грунтов». Монография – Новороссийск: ГМУ имени адмирала Ф.Ф.Ушакова, 2017. - 172 с.
4. Жумаев Ж. Пути совершенствования технологии комплексно-механизированной перегрузки грузов в морском порту Актау.//Международная конференция «Взгляд в XXI век» – Алматы: КазАТК, 2014.

ӘОЖ 339.9(574)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАҒЫ КАСПИЙ МӘСЕЛЕСІНІҢ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТЕР ПОЗИЦИЯСЫ

Журасова А.Ш., М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті

Аңдатпа: Мақалада Каспий аймағының халықаралық қатынастардағы орны, ондағы жағалау мемлекеттерінің ұстанған позициялары, негізгі шешімдер мен оның Қазақстан Республикасы үшін маңызы туралы айтылған.

Түйінді сөздер: Мемлекет, Каспий, принцип, нарық, мұнай мәселесі, қор, саммит, шешім.

Каспий – парсы, түркі, орыс, араб, Қап тауы аймақтарының тоғысқан әрі мол мұнай-газ қоры табылған, әлем елдері көз тіккен стратегиялық маңызды аймақ. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы – 7000 шақырым. Оның суы 5 мемлекеттің жағалауын шайып жатыр. Жағалау сызығының Қазақстан үлесіне – 29% (2340 км), Ресейге – 16%, Әзірбайжанға – 20%, Түрікменстанға – 21%, Иран Ислам Республикасына – 14% тиеді. Каспий теңізіне 130-ға жуық өзен мен ағынды сулар құяды. Олардың теңізге құятын жиынтық ағыны жылына орташа есеппен 300 текше километр. Осы мөлшердің 80%-ы Еділ өзеніне, 5%-ы Жайықтың үлесіне тиеді. Ағынның 10-11%-ын батыс жағалаудағы Терек, Сулак, Самур, Кура және т.б. өзендер береді. Қалған 4-5%-ы Иран жағалауы өзендерінен ағып жиналады. Шығысында тұрақты ағып келетін су көзі жоқ[1,117].

Қазіргі халықаралық қатынастарда мұнай мәселесі өзекті болып отырған кездегі каспий мұнайына келсек Каспийдің дәлелденген мұнай қоры – 10 миллиард тонна. Ал мұнай мен газ конденсатының ортақ көрсеткіші 18-20 миллиард тоннадан асады.

Барланбаған мұнай қоры тағы бар. Сондықтан, әр мемлекет барынша көп аумақты өзіне қаратып, алып қалуға тырысып жатыр. Сырт елдердің де түрлі сылтау тауып, араласқысы келетіні белгілі.

Сондықтан Каспийдің өзі мен жалпы Каспий аймағының проблемалары оның айналасындағы елдердің мүдделері шеңберінде ғана емес, сондай-ақ ең алуан түрлі күштердің – трансұлттық компаниялар, халықаралық ұйымдар, бірқатар мемлекеттердің назар обьектісі болып келе жатыр. Олар үшін басты қызығушылық, көбінесе, аймақтық көмірсутек байлықтарында болып табылады. Каспий теңізі бассейні мұнай мен газ қорлары жағынан Парсы шығанағы аймағымен салыстыруға келеді, онда екі – оңтүстік және солтүстік – мұнай бассейндері бар. Екі бассейн де үлкен мұнай қорына ие.

Жағалау мен теңіз бөлісі – Кеңес одағы ыдрағаннан кейін мұраға қалған даулы мәселелердің бірі. Яғни Каспий – бұрынғы КСРО одақтас республикалары арасында ынтымақтастықтың қағидалы түрде жаңа қатынастары пайда болып жатқан аймақ. Каспий аймағындағы көптеген мәселелердің, бәрінен бұрын теңіздің құқықтық мәртебесі, оның түбі мен акваториясының бөлінуінің маңызы ерекше. Бұл мәселелер эксперттік келіссөздер жүргізулерді емес, ең жоғарғы деңгейде саяси шешімдер қабылдауды қажет етті.

Каспийді теңіз ретінде бөлу керек пе, көл ретінде бөлу керек пе? деген мәселеге келсек оның көлге немесе теңізге жатуын БҰҰ-ның теңіз құқығы жөніндегі конвенциялары анықтап бере алмай отыр. Жабық теңіз деп айтуға болмайды. Бірақ теңіз емес деуге де болмайды. Сондықтан оны бәлкім ішкі өзен, көл деп қарастыру керек пе деген мәселе де орын алады.

Егер Каспийге халықаралық деңгейдегі "теңіз" мәртебесі берілсе, онда оған автоматты түрде БҰҰ-ның 1958 және 1982 жылдардағы құрылықтық түбектер, қайраңдар мен теңіз құқығы жөніндегі Конвенцияларының баптары сай келеді. Олай болған жағдайда әр каспийлік мемлекет 12 мильдік аумақтық өңірге және 200 мильдік экономикалық өңірге ие болып қалады. Егер теңіз ретінде бөлінсе, Қазақстан бүкіл Каспий акваториясының 30 пайызына ие болады.

Ал, заңнамалық тұрғыдан алғанда көлдің ешқандай экономикалық өңір, қайраң, аумақтық сулар деген санаты болмайды. Ол жағалаудағы мемлекеттердің ішкі суына жатады және оған халықаралық тәртіп құқықтары таралмайды. Яғни, көлдің құқықтық

тәртібін айқындау жағалаудағы мемлекеттердің ғана құзырына кіреді. Егер көл ретінде бөлінсе, Қазақстан өз жағалауымен жанасқан 12 мил, яғни 22,2 шақырым аумаққа ғана ие болады. Онда ұтылады.

Қазақстан, Әзірбайжан және Түрікменстан елдері теңізді ортақ линия арқылы ұлттық секторға бөліп, шекараны айқындауды қолдаған болатын. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары бұл ұсынысты қолдаған Ресей соңғы жылдары басқаша көзқарасты ұстана бастады. Ресейге Иран елі де қосылып отыр.

Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі бойынша Ресейдің ұстанымдары бірқатар өзгерістерге түскен. Бастапқыда ол Иранмен бірге шешуші түрде кондоминимум (теңізді ортақ қолдану қағидасы) идеясын қолдаған еді. 1996 жылы консенсусқа қол жеткізу мақсатында Мәскеу Каспийдің жаңа құқықтық мәртебесінің дайындалуына келісті. Нәтижесінде Ресей мен Қазақстан арасында (1998 және 2000жылдар), кейіннен Ресей мен Әзірбайжан арасында (2001 ж.) теңіздің түбіндегі байлықтарды игеру мен басқа шаруашылықтық-экономикалық қызметтің реттеуі үшін солтүстік және орталық Каспийдің түбінің шектес бөліктерінің бөлінуі жөнінде екіжақты келісімдерге қол жеткізілді. Сөйтіп, Мәскеу Каспий тұбінің теңіз акваториясын каспийлік мемлекеттер біріге пайдалануының сақталуы жағдайында орта белдеумен, яғни жағалау аймағының ұзындығына пропорционалды ұлттық секторларға бөлу қағидасымен келісті. Ресейдің Қазақстанмен және Әзірбайжанмен жасаған осындай келісімінің қағидасына негізделген келісім 2001 ж. Қазақстан мен Әзірбайжан арасында да жасалды.

Өзінің саяси және экономикалық мүдделерін тиімді қамтамасыз ету мақсатында Ресей Каспийді жағалауында орналасқан 5 елге ғана тәуелді жабық теңіз ретінде қалдыруды әрі Каспийдің құқықтық мәртебесі толық айқындалғанша бұрынғы Кеңес-Иран шартын басшылыққа алуды да ұсынған болатын.

Ресей қазірше теңіз түбін ғана құрлықтағы шекараға негізделген орта сызық бойынша бөліп, ал айдынды ортақ пайдалану керек дегенді ұсынады.

Бұл бір жағынан Каспий төңірегіндегі түркі тілдес елдердің өзара байланысын шектейді. Әрі Каспийдің құқықтық мәртебесінің толық айқындалмағанын сылтау етіп, Орта Азияның мол мұнай-газ байлығын ЕО-қа және басқа елдерге шығаруды мақсат етіп, құбырлардың салынуын тежеу үшін керек.

Бұған басты себептің бірі ретінде ЕО елдерінің Ресейдің мұнай-газ нарығының монолопиясынан бас тартуға тырысуы мен баламалы энергия көздерін іздеуін де алға тартуға болады. Ресей мен Әзербайжан арасындағы байланыс "Таулы Қарабақ" мәселесіне орай нашарлап кетті. Бұл ЕО-тың Орта Азия газын Каспий құбыры арқылы ЕО елдеріне жеткізу жобасының туындауына себеп болды. Бұл идеяны Түркіменстан қолдап отыр.

Кеңес одағы кезінде Каспийді өзен-көл ретінде өзара бөлісіп, келіскенде Иран теңіз жағалауымен шектесетін теңіз аумағының 11 пайызына ие болған. Ал қазір Иран одан бас тартып, 20 пайызын алғысы келіп отыр.

Закавказье елдерінің ішінде Әзірбайжанға келсек, экономиканы құраушы басты сала мұнай мен сауда. Мемлекеттік бюджеттің 75% кірісін мұнай саласы, 25% сауда құрайды. Әзірбайжанның билік өкілдері елді жаңа индустриалдық елдер деңгейіне көтеріп, оны «жаңа Кувейтке» айналдырғысы келеді. Бұған мұнай өндіру көлемін арттыру арқылы қол жеткізуді жоспарлайды. Әзірбайжан негізі мұнайды экспорттайтын ел[2,53].

Әзірбайжан бастапқыда секторлық бөлісті ғана қолдаған болатын. Ол баяғыдан өзіне тиесілі Каспий аймағын – түбін де, сулық кеңістігін де толық ұлттық сектор деп жариялап, оны конституциясында бекіткен болатын. Мұндай ұстаным автоматты түрде Каспийде мемлекеттік шекаралардың пайда болуына апарады, ал ол өз кезегінде, Каспийдің сулық аймағының ортақ пайдалану қағидасына сәйкес келмейді.

Сонымен қатар Әзірбайжан елі Каспий теңізінің мәртебесін Кеңес-Ирандық шартқа сай емес, жаңаша қарастыруды көздейді. Оның үстінде Әзербайжанның артында АҚШ, ЕО пен Түркия қатарлы алып елдер тұрғаны да Ресейдің осы мәселе тұрғысындағы геосаясатына ықпал етіп отыр.

Түркіменстан да Каспийдің толық ұлттық секторларға бөлінуін қолдайды. Алайда Түркіменстан мен Әзірбайжан арасында олардың шекарасына байланысты айтарлықтай келіспеушіліктер туындады. Түркіменстан – Әзірбайжан арасында кен орындары үшін талас әлі де жалғасып отыр. Мәселен, "Азери-Чираг-Гюнешли" мен "Араз-Алов-Шарг" кен орнындарына қатысты дау әлі тоқтаған жоқ.

Онда түркімендер Азери мұнай көзінің толығымен, ал Чирагтың белгілі бөлігі олардың территориясында орналасқан деп есептейді. Осы қайшылықтар транскаспийлік газ құбырлары бойынша келісімге қол қоюды үзуге апара жаздаған болатын. Қазіргі таңда Түркіменстан Әзірбайжан үлгісімен баяғыдан өзінің секторында болған Каспийдің шельфтік аймақтарын игеріп жатыр.

Иран алғашында Каспийдің не кондоминимум қағидасы, яғни ресурстарды біріге игеру бойынша, не болмаса бес тең бөлікке: каспийлік мемлекеттің әрқайсысына 20 пайыздан бөлінуін талап етті. Негізі Тегеран Ксапийдің «орта белдеуден бөлінуіне» қарсылық білдірді, себебі бұл жағдайда оған 13 пайыздан сәл көп теңіз үлесі тиеді де, Қазақстанға- 29, Әзірбайжанға- 21, Ресейге – 19, Түркіменстанға – 17 пайыз тиеді. Оның үстіне ол мұнайы аз болуы мүмкін терең бөлігін алуы мүмкін еді, ондай жағдайда Иран үшін мұнай өндірісі тиімсіз болып шығатын еді[2,59]. Сондықтан теңіз табанын бөлісуде Иранның Әзірбайжанмен, Түркіменстанмен бірқатар келіспеушіліктері орын алған еді. Бұл жағдайлар 2002 жылдан кейін біртіндеп реттелді.

Қазақстан да әрқашан Каспийдің бөлінуін қолдады. Бірақ Қазақстанның ұсынысы Әзірбайжандікіне қарағанда икемдірек болды, себебі Қазақстан тек теңіз түбінің бөлінуін, ал сулық кеңістіктің ортақ пайдаланылуын ұсынды. Бұл ұстаным 1998 жылы 6 шілдеде Б.Ельцин мен Н.Назарбаевтың қол қойған екіжақты келісімінде де бекітілген болатын. Қазақстан бастапқыда компромистік ұстаным бағытында болды, оған сәйкес Каспий теңізіне, оның ерекшеліктерін ескере отырған жағдайда 1982ж. теңіздік құқық бойынша БҰҰ Конвенциясындағы экономикалық аймақ пен территориялық теңіз режимдерінің кейбір элементтерін қолдану ұсынылды. Теңіз түбі мен байлықтарын ұлттық секторларға бөлу, судың бойымен 12 теңіздік миль енге жететін территориялық теңіз бекіту, теңіздің қалған бөлігін ортақ иелену обьектісі ретінде тану ұсынылды.

Негізінен Каспийді бөлісу процесі баяу жүріп бірқатар келіспеушіліктер туындады. Үлес бөлісуде біреулер ұтып жатса, біреулері ұтылып жатты. Мысалы, Ресей мен Қазақстан Укатный, Құрманғазы, Хвалынский, Шиторный, Центарльный кеніштеріне қатысты біраз дауласты. 1998-2002 жылдар аралығында ғана Ресей, Қазақстан және Әзірбайжан, бірқатар дау-дамайларға нүкте қойып, негізгі кеніштер жөнінде түсіністікке қол жеткізді. Бірлескен жоба құрылып, өзара ұғынысудың арқасында Ресей мен Қазақстанның мұнай кеніштерін игеруге қолайлы жағдай туындады.

Нәтижесінде Қазақстан Республикасында бүгінгі таңда мұнай-газ секторына зор көңіл бөлінуде, себебі нақ соған барлық Қазақстан экономикасының болашағы, үміті жүктеліп отыр. «Қазақстан - 2030» даму стратегиясы қабылдауға сәйкес мұнай-газ секторы болашақта экономикалық өсудің ең белсенді тірегі, елдің экономикалық дамуының негізгі саласы болмақ. Стратегияда үш негізгі бағыт айқын көрсетілген. Біріншісі – қорларымызды жедел әрі тиімді пайдалану үшін үздік халықаралық технологияларды, ірі капиталдарды тарту мақсатымен басты халықаралық мұнай компанияларымен ұзақ мерзімді әріптестікке қол жеткізу. Екіншісі – мұнай мен газ

экспорты үшін құбыр арналарының жүйесін құру. Тәуелсіз экспорт арналары көп болғанда ғана тұтынушыдан баға жөнінен кіріптарлықты жоямыз. Үшіншісі – отын ресурстарын пайдалану жөніндегі мемлекеттің стратегиясы әлемдік қауымдастықтың ірі елдерінің мүддесін Қазақстанға, оның әлемдік отын өндіруші ретіндегі роліне бағыттау[3].

Каспий жағалауы мемлекеттері Президенттерінің төрт Саммиті (2002 жылғы 23-24 сәуірде, 2007 жылғы 16 қазанда, 2010 жылғы 18 қарашада және 2014 жылғы 29 қыркүйекте) және Сыртқы істер министрлерінің бес кеңесі (1996 жылғы 11-12 қарашада, 2004 жылғы 6 сәуірде, 2007 жылғы 20 маусымда, 2014 жылғы 22 сәуірде және 2016 жылғы 12-13 шілдеде) болып өтті. Осы кездесулер барысында Каспий аумағына басқа елдердің әскери күштерін, кемелерін кіргізбеу туралы және Каспий аймағының экологиясын бірлікте қорғау туралы өзара келісімге келді. Бұл да үлкен жетістік екені белгілі.

2017 жылы 4-5 желтоқсанда Мәскеу қаласында өткен Каспий жағалауы мемлекеттерінің Сыртқы істер министрлері кеңесінің қорытындалары бойынша Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенция жобасының мәтіні келісілді. Ал 2018 жылы 12 тамызда Ақтауда өткен саммитте қабылданған конвенция бойынша 1992 жылдан бері талқыланып келе жатқан мәселе белгілі бір деңгейде тоқтамға келіп, Каспий теңізі бес ел арасында теңіз ретінде бөлінген. Қазақстан теңіздің 29 пайызына ие. Құжат жобасы бойынша, бес мемлекет өздеріне тиесілі территорияда шикізатты барлап, өндіре алады. Бірақ оған бес елдің ортақ келісімі керек және экологиялық талаптар сақталуы тиіс болды. Құжат жобасы теңізде жағалаудағы бес мемлекеттен басқа елдің әскери күштерінің болуына тыйым салады. Құжаттағы бұл норманы Каспий теңізіндегі ең озық әскери-теңіз күштері бар ел – Ресей қолдады[4].

Жалпы Каспий аймағындағы мұнай мәселесі экономикалық және геосаяси тұрғыдан алып қарастырғанда өзге мемлекет іскерлерінің инвестиция салуына ыңғайлы. Сонымен бірге аймақтағы елдер, соның ішінде Қазақстан тек шикізат көзі болып қалмай, сол шикізат көзі арқылы дүниежүзілік геосаясатқа әсер етуге ұмтылады.

Қорыта келгенде, Каспий мұнайы экономикалық, саяси-әлеуметтік, экологиялық және геосаяси тұрғыдан халықаралық сыйластық пен қарым-қатынастарға сай заңдастырылса, Каспий мұнайының пайдасы алтын қорға айналатыны даусыз. Ол әлемдік елдердің саясатына тікелей байланысты.

Сондықтан да Каспий мәселесі ол бәрінен бұрын геосаяси мәселе болып отыр. Айқындалған тенденциялар Каспий мәселесінің геосаяси аспектілерін анықтап берді. Жалпы Каспий теңізі мәселелері біріккен мемлекетаралық шешімдерді қажет ететін және аймақта теңдей интеграциялаушы да және тұрақсыздандырушы да фактор болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шестаков Л.Н. Барсегов Ю.Г. Каспий в международном праве и мировой политике. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999, № 2. - С. 270

2. Саваськов Я.В. К вопросу о правовом статусе Каспийского моря // Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: энергетика и политика / под ред. А.В.Мальгина, М.М.Наринского. М.,2005.

3. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан – 2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Болашаққа бағдарланған даму бағыттары // Егемен Қазақстан, 2012, 14 желтоқсан

4. Каспийдің құқықтық мәртебесін анықтайтын құжатқа қол қойылды // https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-aktau-caspian-summit-agreement/29428502.html

ӘОЖ 338.2

МЕМЛЕКЕТТІҢ АЙМАҚТЫҚ САЯСАТЫ МЕН АЙМАҚТАР ЭКОНОМИКАСЫ ДАМУЫНЫҢ БӘСЕКЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ

Ашмуханова С., студент, «Тұран - Астана» университеті, Астана қаласы
Ғылыми жетекшісі: Зейноллина М.Т., э.ғ.м., «Тұран - Астана» университеті, Астана қаласы

Аңдатпа. Мақалада аймақтық саясаттың мақсаты мен міндеттері, сонымен қатар аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін анықтаудағы негізгі факторлар қарастырылған.

Түйінді сөздер: аймақтық экономика, аймақтық саясат, экономиканың бәсеке қабілеттілігі.

Нарықтық қатынастарының дамуы мен қалыптасуы жағдайында радикалды экономикалық реформалардың ғылыми негізделуіне аймақтық экономика маңызды рөл атқарады.

Аймақтық экономика – аймақтардағы өндіргіш куштердің орналасу факторларын және аймақтық дамуды зерттейтін ғылым.

Аймақтық саясат – елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақты стратегиялық дамуы үшін өмір сүру мен шаруашылық қызметтің факторларының аймақтарда тиімді пайдалануға бағытталған мемлекеттің жалпы саясатының құрамдас бөлігі [1].

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ұзақ мерзімге арналған стратегиясы табиғи, әлеуметтік-экономикалық және т.б. аумақтық факторлары толықтай ескеріп, оларды мемелекеттік саясаттың барлық бағыттарында нақтылағанда ғана ғылми тұрғыдан негізделген және жүзеге асу мүмкіндігі жоғары болады.

Қазіргі уақытта ресрублика кеңістігіндегі әлеуметтік-экономикалық даму жағдайларының біркелкі болмауы мемелект тарапынан жүргізілетін аймақтық саясат ерекшеліктерін анықтайды. Соған орай мемелекеттің аймақтық саясатының мақсаттары мен міндеттері, оларды жүзеге асыру механизімдері анықталады.

Қазақстан Республикасының аймақтық саясатының мақсаты халықтың тіршілік әрекеті үшін бірдей мүмкіндіктер беру, еңбекті аймақтық ұтымды бөлу және аймақтың өзін-өзі басқаруды дамыту қағидаттардың қалыптастырудың негізінде әрбір аймақтың ресурстық-өндірістік мүмкіндіктерін тиімді пайдалану болып табылады. Аймақтық саясаттың осы мақсаттарына жету үшін келесідей міндеттер қарастырылған.

Бірінші сатыда келесідей міндеттерді шешу қажет:

- аймақтардың салыстырмалы шаруашылық дербестігін қамтамасыз ететін саяси, экономикалық, экологиялық және құқықтық сипаттағы шаралар кешенін әзірлеу;
- экономиканың депрессиялық жағдайын еңсеруге және артта қалған аймақтардың әлеуметтік аясын дамытуға бағытталған мемлекеттің макроэкономикалық

саясатының жалпы стратегиялық ережелеріне сәйкес аумақтық басымдықтарды негіздеу;

- Қазақстан Республикасының барлық аумақтарында экономикалық белсенділікті мемлекеттік ынталандыруының жекелеген аймақтарды сұрапталған мемлекеттік қолдауымен үйлесімділігі.

Екінші сатыда елдің аймақтық саясатын іске асыру бойынша шешілетін міндеттерді одан ары тереңдету қарастырылады, олардың ішінде:

- институционалдық, нарықтық инфрақұрылымдардың, аймақтық пен жалпы республикалық тауар, еңбек және капитал нарықтарының дамуы мен күшеюі;
- экономикалық дағдарыстан шығару мен әлеуметтік-экономикалық жеделдету мақсатында шағын және орташа қалалардың шаруашылығын қолдау көрсету және қайта құрылымдау;
- артта қалған ауылдарды қайта өрлету үшін материалдық негіздер құру.

Үшінші кезеңде шешілетін міндеттердің қатарына келесідей міндеттер кіреді:

- экономиканың аймақтық кеңістік құрылымын қалыптастыру, оның аймақтық ұйымдастыруын жетілдіру, аймақтық шаруашылықтың салааралық және салаішілік тепе-теңсіздігін бірте-бірте деңгейлестіру;
- өндірістік кешенді ресурстық-мақсаттық теңгерімін қамтамасыз ету, экологиялық-экономикалық тепе-теңдіктің сақтау (қалпына келтіру), аумақтардың әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және табиғи ресурстарын барынша тиімді пайдалану;
- аймақтардағы халықтың тұрмыс деңгейі мен сапасындағы ақталмаған айырмашылықтарды теңестіру, әлсіз дамыған аймақтардағы экономиканың және әлеуметтік саласының депрессиялық жай-күйін еңсеру.

Аймақтық өндіргіш күштердің орналасуы аймақтық экономиканың негізгі бөлігі ретінде қарастырылады.

Аймақтық экономика – экономикалық географиямен тығыз байланысты, бірақ оған қарағанда қолданбалы практикалық нәтижелерге бағытталған.

«Экономиканың бәсекеге қабілеттілігі деген - сыртқы сауда саясатының орнықтылығын бақылауда ұстай отырып, тұрғын халықтың өмір сүру сапасы мен жұмысбастылығының жоғары дейгейін қамтамасыз ету қабілеті»

Ұдайы, үздіксіз инновация өндіріп отыруға қабілетті аймақтық экономиканы қарастырғанда 3 аспектіні ескеру керек:

- аймақтық құрылымдық басқарудың болуы;
- белгілі бір өнім түрін өндіруде аймақтық мамандану;
- аймақтың өнеркәсіптік және инновациялық құрылымдарының орталығын дамыту арасындағы айырмашылық.

Аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін анықтау үш негізгі факторды ескеруі керек:

- аймақтың шаруашылық механизмінің қызмет ету тиімділігі (тауар нарығындағы бәсекеге қабілеттілік немесе өндіріс қамтамасыз ететін бәсекеге қабілеттілік);
- аймақтың инвестициялық тартымдылығы (аймақта инновациялық және инфрақұрылымдық әлеуеттің болуы)
- тұрғын халықтың жоғары өмір сүру деңгейіне жету [2].

Осылайша, «аймақтық экономиканың бәсекеге қабілеттілігі – аймақтық экономика субъектілерінің өнімді өндіру және әлеуметтік-экономикалық, инфрақұрылымдық, инновациялық және инвестициялық факторлармен, сонымен бірге халықтың жоғары өмірлік сапасын қамтамасыз ететін артықшылықпен шарттастырылатын ішкі және сыртқы нарықтарда тиімді қызмет ете білу қабілеті».

ӘДЕБИЕТТЕР

1. А.Х. Галиева, А.Н. Доғалов, Д. Женсхан, Д. Азанұлы «Экономикалық саясат», Астана – 2013
2. http://www.kaznu.kz

ӘОЖ 327

КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БОЛАШАҒЫ

Ізберген Жанкүміс Еділқызы, «Тұран-Астана» университеті, Астана қаласы
Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Маймурунова Акмарал Акжоловна, «Тұран-Астана» университеті, Астана қаласы

Аңдатпа. Жұмыста Каспий аймағындағы трансшекаралық ерекшелігі аспектісінде өңірлік ынтымақтастықтың дамып келе жатқан үдерістер тұрғысынан қарастыру. Каспий аймағындағы мемлекеттердің жоғары геосаяси маңыздылығы талданып, оның ерекшеліктері даму динамикасының контекстіндегі потенциалы анықталған. Жұмыста каспий өңірінің халықаралық трансшекаралық өңірлер қатарына жататындығы атап көрсетіледі.

Түйінді сөздер: халықаралық қатынастар, ынтымақтастық, бәсекелестік, сауда қарым-қатынастары, интеграция, инвестиция

Өңірлік ұйымдар мен халықаралық өңірлердің мүдделерін білдіретін объектілерді қалыптастыруда көрініс табатын өңірлік интеграция үрдісімен сипатталады. Бірқатар зерттеушілердің пікірінше, халықаралық аймақтар трансұлттық және трансшекаралық аймақтар болып есептелінеді [1].

Елеулі айырмашылықтарға қарамастан, халықаралық сарапшылар бола отырып, қайта және екінші белгілерге қарамастан, бірқатар жалпы белгілер бар. Оларға салыстыру қабылданды:

- аумақтың үздіксіздігі (соның ішінде акватория), яғни тікелей көлік қатынасы, өтпей аймақ шекарасы;

-басқару органдарының болуы (әр түрлі нысандарда және әр түрлі функциялары бар – хабар таратушылардан шешімдері міндетті емес ұлттық заңнама алдында басымдыққа ие халықаралық шарттар түрінде ресімделген);

- салыстырмалы түрде тығыз экономикалық (сауда, инвестициялар).

Трансұлттық өңірлер саяси, экономикалық қызығушылықтар негізінде біріккен бірнеше мемлекетті қамтитын ірі интеграциялық бірлестіктер болып табылады (мәдениет, этникалық фактор). Каспий аймағы, қарқынды дамып келе жатқан өңірлердің бірі. Трансшекаралық ынтымақтастық 80-ші жылдардың аяғында 90 – шы жылдардың бірінші жартысында таралуы бес Каспий мемлекеті арасындағы өзара іс-қимыл форларын қайта ойластыруға әкеп соқты, бұл ұзақ мерзімді кезеңде перспективаны қалыптастыруға алып келуі мүмкін. Каспий трансшекаралық дәстүрлі түрде Каспий өңірі геосаяси көзқарас тұрғысынан қарайды. Осыған байланысты аталмыш өңір оған Еуропа мен Азияның тоғысындағы алып аумақ болып қалыптасқан.

Каспий теңізінің алаңы өзен ұзындығы 737 мың км-ді құрайтын бес мемлекетті біріктіруші Әзірбайжан, Түркменстан, Қазақстан, Ресей және Иран.

Еуразиялық тұжырымдама аясында Каспий өңірі тек қана құрамдас болып табылады. Каспий өңірін әлеуетті трансшекаралық құрылым ретінде қарастыра отырып,

Каспий өңірінің негізгі түпкірі болып табылатындығын атап өткен жөн. Бір жағынан, Каспий аймағына қатысушы мемлекеттердің ұлттық мүдделері мен сыртқы саясатының жаһандық мәні емес, ұлттық және өңірлік маңызы бар факт, өйткені оларды іске асыру жаһандану шындығына сәйкес келетін қағидатты жаңа өңірлік қауіпсіздік жүйесі. Екінші жағынан, кейбір өңірлер әлемдік экономиканың назарын аудара алады. Бұл ретте олардың мүдделерінің объектісі болып, Каспий өңірінің мысалы, энергия ресурстарының әлемдік нарықтары үшін үлкен маңызға ие және Еуропа мен Азия арасындағы транзиттік аймақ.

Сонымен қатар, оның стратегиялық сауда жолдарының, өркениеттер мен мәдениеттер қиылысындағы жағдай барлық қатысушылар барынша пайда табуды көздейтін әлемдік саясат. Бұл бізге негіз беретін Каспий аймағы дұрыс деп айту мүмкін болып саналады, ең маңыздысы оның ішінде көзқарас тұрғысынан да трансшекаралық байланыстарды нығайту және трансшекаралық ынтымақтастықты дамыту болып табылады. Осыған байланысты даму динамикасын талдау трансшекаралық ынтымақтастық нақты трансшекаралық ынтымақтастық бола алатын фактіні көрсете алады. Каспий өңіріндегі өңірлік серіктестікті дамыту, трансшекаралық өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыру проблемалары мемлекетаралық форумдарда, Каспий мемлекеттері басшыларының қатысуымен, Бүкілдүниежүзілік және халықаралық ғылыми конференцияларда ашық пікір-таластардың мәні болып табылады

Каспий өңірі мемлекеттері басшыларының тұрақты өткізілетін саммиттері өңірлік интеграция идеясын басты баламалардың бірі ретінде шындап қарастыратынын куәландырады. Қазіргі заманғы даму, жандандыру, Иранның белсенді рөлі нәтижесінде санкциялардың алынып тастауы себепші болды.

Бұл кезең Ислам Банкімен халықаралық санкцияларды қабылдау перспективасымен байланысты. Және оның трансшекаралық бастамаларды қоса алғанда, өңірлік ынтымақтастықты дамыту жөніндегі жобаларда неғұрлым белсенді ұстаным жасауымен байланысты. Біздің пікірімізше, позицияларды жақындату басым болатын трансшекаралық ынтымақтастықты одан әрі дамыту Каспий мемлекеттерінің экономикалық ынтымақтастық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуді қоса алғанда, бірқатар стратегиялық мәселелер бойынша Каспий трансшекаралық аймақтың жетілуіне ықпалын тигізеді.

Каспий маңы мемлекеттерінің құқықтары мен міндеттемелеріне, аймақтың қауіпсіздігіне, өркендеуіне мүмкіндік беретін барлық кешенді мәселелер қамтылған Конвенцияның қатысушы елдердің сенімді серіктестер болуы үшін жан-жақты әрі тиімді заңнамалық база түзетінін, сондай-ақ тараптардың ұстанымдарын нақты-лайтын әлеуетке ие екенін ескере айтсақ [2], ол бұдан былай Каспий теңізін бейбітшілік пен татулықтың аймағына айналдыру, елдердің тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығын құрметтеу, басқа мемлекеттердің қарулы күштерін өңірге енгізбеу мәселелерінде негізгі құрал, арқасүйер тірек болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Каспийский регион: актуальные проблемы развития (экспертный взгляд): Коллективная монография / под общ. ред. Б.К. Султанова – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2012. – 212 с. Н

2. Жолдыбай Базар «Кемел келешектің көкжиегін ашқан Каспий конвенциясы», «Егемен Қазақстан» 23.01.2014 ж. Интернет ресуср: https://egemen.kz/article/172819-kemel-keleshektinh-koekzhiegin-ashqan-kaspiy-konventsiy

ӘОЖ 338

ЖІБЕК ЖОЛЫ – ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛДЕУДІҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

Исақұлова Айша Тұқпатоллақызы, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Экономика ұлттың дамуының басты басымдығы, ал экономикалық өсімнің тұрақты дамуы және мемлекеттің әлемдік рыноктағы орны бүгінгі жаһандану заманында ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігі арқылы анықталады. 2018-2022 жылдардағы әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі мақсаты – экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету және ең дамыған 30 елдің қатарына ілгерілеуді жалғастыру. Ұлы Жібек жолы халықтар арасындағы жаһандық өзара тауар айналымы мен зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасып, дамуы үшін орнықты платформа болды.

Түйінді сөздер: Жібек Жолы, жаһандық экономика, бәсекеге қабілетті экономика, транзиттік дәліз.

Әлемдік аренада Қазақстан субъектілігінің артуы мемлекеттің рөлі мен халықаралық ықпалының жоғарылағанын, өңірлік салмағының ұлғайғанын, жаһандық экономика мен қаржы институттары үшін маңызы өскенін айғақтайды. Сонымен қатар, қазіргі заман болмысын ескерсек, Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты ұлттық мүдделерді прагматизм қағидаттарымен жаңғыртуды және ілгерілетуді талап етеді. Бұл процеске бірқатар ішкі және сыртқы факторлар ықпал етеді. Маңызды ішкі факторлар ретінде Қазақстанның саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуындағы түбегейлі өзгерістерді, трансформациялық кезеңнің аяқталуы мен елдің ұзақ мерзімді және орнықты дамудың 2050 жылға дейінгі жаңа Стратегиясына өтуін атап көрсеткен жөн.

Сыртқы факторлар әлемдік қаржылық-экономикалық дағдарыстың келеңсіз салдарын еңсеру қажеттілігінен, қақтығыстардың шиеленісуінен, адамзаттың қазіргі проблемаларынан, өңірлік және жаһандық деңгейлерде жаңа геосаяси және геоэкономикалық ахуалдың пайда болуынан көрінеді.

Ұлттық экономиканың жоспарлы экономикадан нарықтық қатынастар негізіндегі экономикаға өтуіне байланысты еліміздің қысқа мерзімді кезеңде әлем таныған дамыған елдер қатарына қосылуы үшін ұзақ мерзімді стратегиялармен жақсы жасалған мемлекеттік бағдарламалардың алатын орны, жалпы экономиканы жоспарлауда еліміз үшін қажет басым салаларды дамыту бүгіндегі маңызды қызметтің бірі.

Экономика ұлттың дамуының басты басымдығы, ал экономикалық өсімнің тұрақты дамуы және мемлекеттің әлемдік рыноктағы орны бүгінгі жаһандану заманында ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігі арқылы анықталады. Сондықтан ендігі жерде Қазақстан Республикасының және ұлттық экономика салаларының алдындағы негізгі міндеті бәсекеге қабілетті экономиканың қалыптастыру болып табылады. Мемлекеттің бәсекелестік қабілеті елдің халықаралық аренадағы ролі мен беделінің артуынан, мемлекеттің өз азаматтарының өзекті проблемаларын шешу қабілетінен, мемлекет ұсынатын қызметтер мен өнеркәсіп өнімдерінің сапасының әлемдік деңгейде артуымен көрініс табады.

Алдағы бес жылда экономикада мемлекеттің қатысу үлесін шектеу және мемлекеттік-жекешелік әріптестікті кеңейту жолымен бизнестегі шығасылардың барлық түрлерін фронталды түрде азайту, бәсекелестікті және жеке капиталды дамыту

арқылы бизнес-ортаны түбегейлі жақсарту көзделеді. Білім беру жүйесінің қолжетімділігін және сапасын арттыру, денсаулық сақтау саласын қайта құру мен әлеуметтік көмек көрсетудің атаулы сипатын күшейту арқылы оңтайландыру есебінен адами капиталдың сапасын жақсарту да жоспарланған. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының үздік тәжірибелері мен ұсынымдарын имплементациялау жолымен институционалдық қайта құру және сапалы мемлекеттік қызметтер көрсету мен кәсіби мемлекеттік аппарат арқылы мемлекеттің тиімді басқару жүйесін қалыптастыру жоспарда бар.

Орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық саясаты мемлекеттік және салалық бағдарламаларды ескере отырып Қазақстан Республикасының «Қазақстан-2050 стратегиясын», бес институционалдық реформа бойынша «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын, «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы 31 қаңтардағы Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауын одан әрі іске асыруға бағытталады. Әлемдегі қалыптасқан геоэкономикалық жағдайды, әлемдік тауар нарықтарында сақталған белгісіздік пен қазақстандық экономиканың жаңа сыртқы және ішкі даму жағдайларына бірте-бірте бейімделуін ескере отырып, негізгі күш-жігер қазақстандық экономиканың икемді моделін құруды жалғастыруға жұмсалатын болады. 2018-2022 жылдардағы әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі мақсаты – экономиканың тұрақты өсуін қамтамасыз ету және ең дамыған 30 елдің қатарына ілгерілеуді жалғастыру. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін орта мерзімді кезеңге айқындалған.

Экономика – саясаттың да, мәдениеттің де негізі. Экономика мемлекеттің, қоғамның, әрбір нақты адам мен оның отбасы өмірінің негізі. Өйткені экономикамен байланысты емес сала жоқ, қай мәселе болсын шешімі экономикаға тәуелді. Оны шешу үшін елде қуатты, осы мәселелерді шешуге қабілетті экономика құрылмаса, ең биік құндылықтар санайтын – еркіндік пен демократия, халық игілігі деген құбылыстың өзі бос сөзге айналады. Бүгінде Қазақстан барлық экономикалық көрсеткіш бойынша ТМД елдері ішінде іс жүзінде көш бастаушылар тобында келеді. Бұған жету үшін талай тар жол, тайғақ кешуден өттік.

Дәстүрлі салаларды дамытудың артықшылықтары көп Елбасы атап көрсеткендей, экономикалық өсудің жаңа моделінің басты мақсаты – еліміздің шикізат емес экспортын дамыту. Бұл ретте, Президент басым салалардағы экспортты дамыту мақсатында экономиканы одан әрі индустрияландыруға ерекше көңіл бөлді. Экспорттаушыларға көмек көрсету мәселесінде де шикізат емес өнімдерді сыртқа жөнелтетіндерге басымдық беріледі. Экспорттаушыларды, соның ішінде өңірлердегі кәсіпкерлерді қолдауды «бір терезе» қағидаты бойынша жүзеге асыру жоспарланып отыр. Сонымен қатар, Үкімет жанында бизнес өкілдерінің қатысуымен экспорттық саясат жөніндегі кеңес құрылды. Дамудың жаңа үлгісіне көшу Қазақстан экономикасының тұрақтылығын және өркендеуін қамтамасыз етіп отырған кен-металлургия және мұнай-газ кешендерін дамытуға тікелей байланысты екендігін ескерген жөн. Жалпы, еліміздің экономика және әлеуметтік салалардағы бүгінгі жетістіктеріне мұнай-газ секторы және тау-кен өнекәсібінің арқасында жетіп отырғанын мойындауымыз қажет. Сондықтан, аталған салалар өздерінің стратегиялық маңызын сақтап қалады. Мұнай өнеркәсібі бүгінде күрделі кезеңді басынан кешуде. Көмірсутегі өнімдеріне деген әлемдік сұраныс төмендеуде. Инвесторлардың назары жаңғыртылатын энергия көздеріне ауысуда. Болжам бойынша, таяу арадағы 10 жылда мұнай бағасы 60 доллардан аспайды деген пікірлер де бар. Төмен баға жағдайында мұнайдың жаңа нарықтарға шығуы ең оңтайлы стратегия екендігі белгілі. Осы ретте, Президент кен орындарының материалдық-шикізаттық базасын кеңейтудің маңыздылығына ерекше назар аударды. Сонымен қатар, Қазақстан мұнайшыларына

шикізатты кешенді қайта өңдеуді тереңдету тапсырмасы берілді. Бұл жердегі басты мақсат – елімізде өндірілетін ресурстардың жоғары қосымша құнға ие болуы және олардың сыртқы нарыққа терең өңделген өнім ретінде экспортталуы.

2014 жылы 11 қарашада ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауы жарияланды. «Нұрлы Жол» Жаңа экономикалық саясаты бұл болашақтың инфрақұрылымын кең көлемде инвестициялау есебінен экономиканы жүйелі түрде қайта құру. Көлік, индустриялық, энергетикалық, тұрғын үй-коммуналдық және әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту, сондай-ақ шағын және орта бизнеске барынша қолдау көрсету тұрақты экономиканың негізі – мықты орта тапты қалыптастыра отырып, болашақ Қазақстанның іргетасын мызғымастай етіп нығайтады.

Жібек жолы – экономикалық белдеуінің негізгі құрамдас бөлігі. Жібек жолы экономикалық белдеуінің тұжырымдамасында және «Нұрлы жол» бағдарламасында қарастырылған идеялардың тамаша үйлесімі. Қытайдың басты мақсаты жаһандық сауда державасына айналу болса, Қазақстан жариялаған басты мақсат – көлік-логистика инфрақұрылымын дамыту. Бұл екі жоба да бұл мәселені шешеді.

Ұлы Жібек жолы Алдыңғы Азия, Орта Азия, Кавказ және Қытай халықтарының экономикалық және мәдени байланыстарын дамытуда орасан зор рөл атқарған. Мысалы, ол технологияны, инновацияны, мәдениет пен дінді таратудың "өткізгіші" бола білген. Қазақстан өз тәуелсіздігінің үшінші онжылдығына экономикасы серпінді дамып келе жатқан және нақты белгіленген сыртқы саяси басымдықтары бар қалыптасқан тұрақты мемлекет ретінде қадам басты.

Керуен жолдарын мінсіз ұйымдастырып, қауіпсіздігін қамтамасыз еткен Ұлы дала халқы ежелгі және орта ғасырлардағы аса маңызды сауда қатынасының басты дәнекері саналды. Дала белдеуі Қытай, Үнді, Парсы, Жерорта теңізі, Таяу Шығыс және славян өркениеттерін байланыстырды.

Алғаш пайда болған сәттен бастап, Ұлы Жібек жолы картасы, негізінен, Түрік империяларының аумағын қамтыды. Орталық Еуразияда түркілер үстемдік құрған кезеңде Ұлы Жібек жолы гүлдену шегіне жетіп, халықаралық ауқымда экономиканы өркендетуге және мәдениетті дамытуға септігін тигізді.

Қазіргі таңда Еуразия елдері ғана емес, сондай-ақ барлық әлем Жібек жолын қайта жаңғырту жобасы өңірдің көптеген елдері үшін перспективалы транзиттік дәліз ретінде қарайды. Бірақ ұзақ уақыт бойы біздің дәуірімізге дейінгі екінші ғасырда болған керуен жолдарына аса мән берілген жоқ. Тарихи бағытты қайта жаңғырту туралы XX соңында ғана аса күрделі ауа райы жағдайында тиімділікті сақтай отырып, үлкен трансконтиненттік тасымалдарды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін технологиялар мен көлік пайда болғанда ғана айтыла бастады.

Мемлекет басшысының «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласында еліміздің географиялық тұрғыдан ұтымды, яғни Еуразия құрлығының кіндігінде орналасуы ежелден әртүрлі мемлекеттер мен өркениеттер арасында транзиттік «дәліздердің» пайда болуына септігін тигізуі туралы айтылған. Біздің дәуірімізден бастап бұл құрлық жолдары Үлкен Еуразияның Шығысы мен Батысы, Солтүстігі мен Оңтүстігі арасындағы сауда және мәдениет саласындағы байланыстардың трансконтинентальды желісіне – Ұлы Жібек жолы жүйесіне айналды.

Бұл жол халықтар арасындағы жаһандық өзара тауар айналымы мен зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасып, дамуы үшін орнықты платформа болды.

Қорыта келгенде, тәуелсіз Қазақстан әлемнің көптеген елдерімен тең деңгейде дипломатиялық және экономикалық қарым-қатынастар орнату арқылы өз позициясын нығайтты. Тәуелсіздік жылдары еліміздің сыртқы саясатында орасан зор тарихи

маңызы бар міндеттер орындалды. Қазақстан дүниежүзілік қауымдастыққа мүше болып, өз орнын алды. Қазақстан Орталық Азияның көшбасшысына, халықаралық құрметті әріптеске, халықаралық лаңкестікке, есірткінің жайылуы мен ядролық қарудың таралуына қарсы белсене күресетін мемлекетке айналды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Ұлы даланың жеті қыры»., Н.Ә. Назарбаев, 21 қараша 2018 жыл
2. Дереккөз: https://e-history.kz
3. Дереккөз:http://abctv.kz

УДК 338.47:339.565 (045)

РОЛЬ МОРСКОГО ПОРТА АКТАУ В ТРАНЗИТНОМ ПОТЕНЦИАЛЕ КАЗАХСТАНА

Калиолла К.К., магистрант, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Торешова А.С., магистрант, КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А. КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы роли морского порта Актау в общей транспортно-логистической цепи Казахстана. Морской порт Актау является одним из важных составляющих в развитии транзитного потенциала нашей страны. Определяются перспективы стратегического развития порта, связанные с организацией регулярной контейнерной линии на Каспийском море. Исследуются логистические особенности функционирования контейнерных терминалов в общей структуре порта.

Ключевые слова: морской порт Актау, транзит, транспортно-логистический комплекс, Транскаспийский международный транспортный маршрут, контейнерные перевозки.

Системообразующую роль транспортного комплекса в экономике такой огромной и слабонаселенной страны, как наша, трудно переоценить. Тем более что при высоких темпах экономического роста Казахстана потребность во внутренних и трансграничных перевозках постоянно увеличивается. На сегодняшний день на долю отрасли приходится около 8% от общего объёма ВВП республики.

Как известно, важным объектом морской транспортной инфраструктуры является незамерзающий морской порт Актау на Каспий, который находится на стыке международных коридоров ТРАСЕКА, Север – Юг и Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ).

Находясь между Европой и Азией, Казахстан обладает значительным транзитным потенциалом, предоставляя азиатским странам географически безальтернативную наземную транспортную связь между Китаем и Европой.

Для Казахстана транспорт - жизненно важная отрасль экономики, и его развитие во многом определяет пространственную доступность территорий, мобильность населения, свободу перемещения товаров и оказания услуг, успешность внешнеэкономической деятельности. Неслучайно именно развитию транспортно-логистического комплекса в контексте эффективного обеспечения потребностей бизнеса отводится ключевая роль в последующем развитии страны. Ведь транспорту отведена роль не только связующего механизма интеграции Казахстана в мировую экономику, но и драйвера развития экономики государства в целом.

Являясь приграничной территорией между востоком и западом, Мангистауская область имеет предпосылки для создания здесь важного узла в евразийской системе товарных потоков. Признанная западными «морскими воротами Казахстана» область является важным связующим звеном, стоящим на пересечении международных транспортных коридоров ТРАСЕКА, Север – Юг и Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ), ключевым звеном которых является незамерзающий международный морской торговый порт Актау. Благоприятные климатические условия, выход на прикаспийские государства по морю создают уникальную возможность для налаживания торгово-экономических отношений с соседними странами, а также наличие внутренней разветвлённой железнодорожной системы, обеспечивающий прямое железнодорожное сообщение с приграничными станциями на границы с Китаем, позволят увеличить грузооборот на Каспийском море.

Развитие транспортного комплекса является одной из приоритетных задач экономической политики государства. С эффективным развитием транспорта связано полноценное функционирование всей экономической системы, успешная интеграция Казахстана в мировую экономику, стабильное социально-экономическое положение страны.

Географическое расположение Казахстана между емкими и динамично развивающимися рынками Европы, Восточной и Юго-Восточной Азии позволяет рассчитывать на определенные геополитические выгоды за счет привлечения регионального и трансконтинентального транзита через свою территорию.

В рамках масштабных проектов, направленных на дальнейшие развитие транспортной инфраструктуры, реализованы такие проекты, как расширение морского порта Актау в северном направлении (ТОО «Актауский Морской Северный Терминал») в 2016 году и ввод в эксплуатацию паромного комплекса ТОО «Порт Курык» в 2017 году. Реализация данных проектов позволила Казахстану замкнуть цепочку Транскаспийского коридора из Китая в Европу, что способствует реализации проекта Новый Шелковый Путь. В сопряжении с проектами Жезказган-Бейнеу и Боржакты-Ерсай, СЭЗ «Хоргос-Восточные ворота», паромными терминалами в порту Алят (Республика Азербайджан), а также железнодорожной линией Баку-Тбилиси-Карс (Азербайджан-Грузия-Турция) позволит открыть прямой мультимодальный коридор с выходом отечественных и транзитных грузов на европейские рынки, тем самым повышая шансы в борьбе за транзитные потоки, учитывая активизацию отношений России, Азербайджана и Ирана в деле строительства транспортного коридора Север-Юг с протяжённостью 7200 км вдоль Каспийского побережья, который должен связать Персидский залив с Россией и Европейским союзом [1].

На сегодняшний день, разработана и принята Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года.

Целью программы является формирование современной транспортной инфраструктуры, а также обеспечение потребности экономики и населения в качественных транспортных услугах и реализация транзитного потенциала.

Основными индикаторами, заложенными в проекте программы, являются:

- увеличение объёма перевозки грузов до 5 855,7 тыс. тонн к концу 2020 года;
- Обеспечение интеграции транспортной инфраструктуры Казахстана в международную транспортную систему.
- увеличение в два раза объема транзитных грузов по территории Казахстана – до 35,5 млн. тонн к 2020 году

Как видно, одной из ключевых задач Госпрограммы является создание на территории Казахстана современной транспортно-логистического хаба,

обеспечивающее эффективную транспортную связь внутри страны, увеличение грузопотоков по территории республики и координацию работы всех видов наземного, морского и воздушного транспорта.

Кроме того, необходимость развития транспортно-логистической инфраструктуры регионов и республики в целом не раз отмечалась Главой государства как приоритетная задача в вопросе становления Казахстана как транзитного государства.

Портовая деятельность является стратегическим аспектом развития экономики государства и одним из ключевых звеньев функционирования транспортной системы. Морской порт Актау является стратегическим объектом государства, это определяет необходимость совершенствования методов и форм управления их развитием на основе современных подходов.

Согласно Посланию Главы Государства, на сегодня перед транспортно-логистическим отрасли республики ставится глобальная задача многократного увеличения объемов транзитных перевозок через территорию Казахстана. Морской порт Актау, являясь транспортно-транзитным хабом региона и одним из основных участников Транскаспийского международного транспортного маршрута (ТМТМ), в полном мере раскрывает не только свой потенциал, способствуя развитию перевозок, но и потенциал транспортной системы страны в целом, находясь на стыке важных транспортных коридоров [2].

В условиях снижения объема генеральных и наливных грузов, переваливаемых через причалы порта Актау, в связи с экономической нестабильности на мировых рынках в целом и транспортном секторе в частности, а также всеобщей глобальной поддержки со стороны государства в развитии транзитного потенциала страны, на сегодняшний день, морской порт Актау видит свое дальнейшее стратегическое развитие именно в организации регулярной контейнерной линии на Каспийском море.

Морской порт Актау выступил инициатором исторического события в контейнерных перевозках на Каспийском море, не имевшего прецедента ранее. Осуществлял поэтапную реализацию мер по выстраиванию постоянной контейнерной линии по маршруту Актау-Баку-Актау. Осуществление данной инициативы позволило бы создать благоприятные условия для транзитных перевозчиков, представляя широкий спектр возможностей от непрерывного мониторинга перемещения грузов на каждом этапе перевозки до своевременной доставки в установленные сроки, что существенно повысить качества предоставляемых услуг путём устранения как физических, так и административных барьеров, снизив транспортные издержки.

Мировая тенденция на рынке грузоперевозок и логистических услуг вот уже несколько лет показывает значительный ежегодный прирост доли контейнерных перевозок морским транспортом, а объем контейнеропотока в направлении Азия – Европа за последние 5 лет увеличился в 100 раз.

Данная тенденция говорит о перспективности данного вида перевозок и вкупе с меняющимися транспортными и торговыми потоками может быть успешно спроецирована на выгодные географические и логистические условия Казахстана.

До настоящего времени контейнерные перевозки на Каспийском море осуществлялись из северных портов Исламской Республики Иран в порт Актау при перевозке смешанных грузов, включающих контейнеры, стройматериалы, продукты питания, ТНП и другое. Перевозка контейнеров фидерными судами на Каспийском море не осуществлялась.

Таблица 1 – Показатели по перевалке контейнеров через порт Актау за период 2008-2017г.г.

Год	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Кол-во (шт.)	899	3930	10356	3712	2940	3326	3216	2192	1826	1014

** Данные получены из отчетов морского порта Актау*

Согласно «Динамики и прогноза объема перевозок транзитных грузов через порты Каспийского моря в 2017-2030г.г.» объем перевалки контейнеров через порт Актау вырастет с 1 тыс. ДФЭ в 2017г. до 75 тыс. TEU* в 2030г [3].

В конце хочется отметить, что морской порт Актау, являясь одной из основных составляющих транспортной системы, играет значимую роль в экономическом развитии не только региона, но и страны в целом. Конкретизация этой роли выражается:

- в обеспечении развития территорий, способствующего передвижению людей и грузов в любое время, активизируя экономические процессы в обществе;
- в импульсации развития отраслей, производящих транспортную технику, ее компонентов, а также отраслей, ее обслуживающих, что способствует закреплению за транспортной инфраструктурой роли экономического катализатора общественного развития;
- в повышении трудозанятости населения региона.

Повышение количества транспортируемых грузов на постоянной основе, позволит положительно влиять не только на социальный климат коллектива

Таким образом, планомерная и своевременная реализация стратегических инициатив Компании в наращивании темпов развития транспорта и развитии транспортной отрасли станет катализатором экономического развития, сосредоточив в себе «оживляющий» мультипликационный эффект [4].

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркетинговый план морского порта Актау на 2018-2022 годы;
2. Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы Республики Казахстан до 2020 года, утверждённая Указом Президента РК от 13.01.2014 г. №725;
3. Рамочный прогнозный план развития морского порта Актау до 2030 года;
4. Стратегия развития морского порта Актау на 2018-2027 годы;

ӘОЖ 657.1 (045)

ЗАМАНАУИ БИЗНЕС МӘДЕНИЕТІ

Ботаева Жұлдыз, студент, Ш. Есенов атындағы КМТжИУ Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: Карашаев Д.Ә, Ш. Есенов атындағы КМТжИУ Ақтау қ.

Аңдатпа: Замануаи бизнес мәдениетті бұл тек қана материалдық әлемге негізделмеген моральдық, өнегелік және рухани қажеттілікте туындаған бизнестің әлеуметтік жауаптылығын камтитын, әлеуметтік әділдікке негізделген экономикалық дамуы мен тұтынудың ұлғаюын қамтитын жүйе.

Түінді сөздер: Әлеуметтік жауаптылық, экономикалық жаһандану, капитализм, моралдық және рухани құндылықтар

Бізді қазіргі қарқынды дамып келе жатқан экономикалық дағдарыстың, саяси дағдарысқа оған қоса әлеуметтік дағдарысқа айналуы қорқыныш тудырып отыр. Мұндай жағдайлардың тізбекті түрде жүйелі сатысы әлбетте әрбір елдің экономикалық, саяси, әлеуметтік жағдайын әлсірете отырып, мемлекеттің ішкі және сыртқы тұрақсыздығына әкеп соғатыны белгі болып отыр.

Қазіргі таңдағы әлемдік экономикалық дағдарыс – толық бизнеске қатысты яғни пайда табу, акция құнын арттыру, бір-бірімізге немқұрайлылықпен қарау және сараңдық таныту, сонымен қатар заңдарды бұзушылықтардың қарқынды даму жайттары сияқты мәселелерді ашты. Бұл мәселелер қазіргі бизнестің моральдық негіздерге мән бермеу және жеке басты қажеттілгті басты қою мәдениетін қалыптастырды. Мұндай тиімсіз мәдениетті өзгерту үшін бизнестің, жаңа мәдениетке қажеттілігін және қызығушылығын негіздейтін теория және тәжірибе қажет.

Бүгінгіде, қазіргі материалдық әлемде моральдық, өнегелік және рухани қажеттілік туындауда. Материалдық құндылықтағы бағыт, рухани құндылықтарға зиян және болашақ бизнесті дамыту үшін айтарлықтай кедергі жасайды. Моральдық және рухани құндылықтарға қажетті бизнес әлеуметтік жауаптылықты камтиды. Бұл бизнес табиғатының өзгеруі емес яки рухани құндылықтарға қажеттілік оның қызмет етуіне және дамуына негізгі фактор болады [1].

Сонымен, айта кететін бір жайт, соңғы 50 жылда бизнестің әлеуметтік жауаптылығы түсінігі кәсіби, демеушілік негізіндегі жергілікті биілік органдарына көмек, өз персоналдарының әлеуметтік камтамасыз ету жүйесі ретінде қабылдасақ, ал 21 ғасырдың аяғында заңмен белгіленгендей корпорация – қызығушылық танытқан тұлғалардың негізгі топтары мен жалпы қоғам алдында орасан кең жауаптылыққа ие болуы керек.

Жоғарыда айтылған тезистерді негіздеу үшін бизнестің генезисін және оның әлеуметтік жауаптылығын қарастырамыз.

Бүгінгі күнде қоғамдық биілік едәуір бөлігі, үкіметте емес, корпорацияларда болып отыр. Ондай мүмкіншілік экономиканың жаһандану процессінің нәтижесінде қалыптасқан және бұл жағдай оны тұрақсыздыққа соқтырды. Сондықтанда қазіргі жағдайдағы корпорациялар сенімсіздікті, қорқынышты және қоғамдағы тұрақсыздықты тудырып отыр. Осыған байланысты заманауи корпоративтік басшыларына, қоғамдық сенімді жаулап алу және оны сақтап қалу жұмыстарына қажеттілік туындап отыр. Сонымен олар корпорация беделін жұмсартуға, адамгершілігін көрсетуге және қоғамдағы әлеуметтік жауапкершілкті тудырауға шаралар қолданып жатыр. Сондай шаралардың бірі ретінде «корпорацияның азаматы» атты концепциясы 1980 жылдары Крейг Смит атты ғалым ұсынған. Терминнің мәніне токталатын болсақ корпорация азаматы – бұл әлеуметтік жауаптылық негізіндегі бизнес тәртібінің нысаны деген мағынаға ие. Басқаша айтқанда, қоғам үшін бизнеспен қосымша құндылықты пайда ету процессін білдіреді.

Ойымызды түіндей келе, корпорацияның әлеуметтік жауаптылық жүйесі компаниялардың, қоршаған ортаға, қоғамға, тұтынушыларға және жұмысшыларға қатысты, басқаруға бағынбағандығы және істеген жаманшылықтары үшін компенсация ретінде, заңды түрде қоғамды басқарудағы жаңа басшылары нысанында ұсынылған.

21 ғасырда корпорациялар қоғамдағы әлеуметтік және экологиялық проблемаларды шешудің негізгі күші болып саналады. Мұндай пікірмен келіспейтіндерде бар яғни олар корпорация акционерлердің меншігі, сондықтанда оның көз-қарасы, акционердің көз-қарасы, осыған байланысты таза пайдамен байланысты емес әлеуметтік жауаптылыққа ақша жұмсау қажетпе дейтіндерде баршылық, яғни олардың әлеуметтік жауаптылығы болып өз акционерлеріне көп ақша табу саналады. Осындай бағыттағы корпорацияларды басқару теориясы қазіргі таңдағы кризиске әкеп

соқтырды. Олардың әлеуметтік жауаптылық жүйесінің негізі акционерлер байлығын максималдау концепциясы, яғни пайда табу табылады /2/.

Сонымен қазіргі таңда акционерлер байлығын максималдау концепциясын, корпорация азаматы концепциясына трансформациялау процессін жүргізу қажет. Себебі бастапқы концепцияға сүйенсек, заңды түрде, компанияның қызметіне қатысты қатысушылары тек қана компания акционерлері емес сонымен қатар бірнеше топ ие. Оларға акционерлерден басқа, кредиторлар, жұмысшылар мен қызметкерлер, сатып алушылар мен жабдықтаушылар, қоғам мен мемлекет табылады. Осыған байланысты барлық қатысушылардың көз-қарастарын әділетті түрде камтитын объективті шара қажет. Ол шараның негізгі принципі нарықтағы жеке индивидумның әрекеті арқылы алынған пайда, қоғамдағы басқада барлық мүшелердің пайдасына кедергі жасамайтындай ұтымды болып саналады.

Мұндай шараларды мемлекеттің араласуымен тиімді түрде жүргізіледі. Мемлекет - корпорацияларға өмір сүруге мүмкіншілік беретін жалғыз ұйым, яғни негізгі құқықты (заңды тұлға ретінде) және оларға қызметтерін жүзеге асыруға жағдай жасау.

Сондықтанда мемлекет меншік иелерінің құқығын қорғау мен бақылау қызметтерін атқаруы арқылы нарық биілігін жүргізуде. Араласпау принципі - бұл утопия. Кәсіпорындар нарықтар сияқты мемлекетсіз өмір сүре алмайды. Нарықтағы реттеу арқылы мемлекеттің араласу деңгейін төмендетпейді, ал оның табиғатын ғана өзгертеді. Яғни корпорация үкіметтің жаратылған дүниесі, сол себептен қоғамдық көз-қарастарды қамтитын, барлық үкімет бірліктеріне тиесілі жалпыға бірдей принциптер қарастырылған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Берлин Иришев. Призрак социализма косит Wall Street // Аргументы и факты Казахстан, №40, 01.10.08 г.

2. Косолапов Г.В., «Социальная ответственность бизнеса - объективная необходимость или дань моде?». Аль Пари Журналы. №2,3. 2011г.

УДК 657.1 (045)

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЙ СЕКТОР – НОВЫЙ ДРАЙВЕР ЭКОНОМИКИ

Карашаев Д.Э., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: Сельское хозяйство Казахстана является одной из основополагающих отраслей экономики государства, которая ежегодно приносит 38 % совокупного национального дохода, а также в данной сфере занято около 16 % рабочей силы государства. Стоит отметить, что в стране работает более 31 000 сельскохозяйственных предприятий, а также около 32 000 крестьянских хозяйств.

Ключевые слова: Долларизация, ВВП, Семейные фермерские хозяйства.

О непростой экономической ситуации в Казахстане специалисты говорят уже нескольколет. Он ощущается и рядовыми гражданами, и бизнесом на всех уровнях, и представителями промышленности. Для более глубокого понимания специфики наступившего кризиса и возможных путей выхода из него стоит подробнее рассмотреть факторы, способствовавшие его развитию. Внешние причины – это понижение цен на

«черное» золото. Внутренние причины - неумелое управление экономикой в самой республике привело к текущим проблемам. Еще одним фактором, оказавшим влияние на ухудшение ситуации, стало вмешательство государства в бизнеса.

Все эти кризисные явления в итоге обуславливают низкую конкурентоспособность казахстанских предприятий, повышающуюся долларизацию финансов и недоверие граждан к национальной валюте тенге. То есть, можно сказать, что в Казахстане кризис носит многоплановый характер, чтопривело к резкому падению стоимости тенге относительно доллара. Уже сейчас наблюдаются такие явления, как понижение ВВП, инфляция более 6 %, увеличение безработицы, рост цен и падение уровня жизни.

Настоящий кризис в Казахстане показал слабую эффективность производства страны. Поэтому государство переформатируют все свои направления развития в условия кризиса с учетом всех факторов производства. Исходя из этого, перспективная отрасль развития является сельское хозяйство. Эта отрасль решает одну из основных проблем экономики - продовольственная безопасность.

Сельское хозяйство Казахстана – это одна из перспективных отраслей экономики государства. В каждом из отдельно взятых регионов условия благоприятствуют выращиванию тех или иных культур. Сельское хозяйство Казахстана характеризуется следующими отличительными чертами:

- более половины всех земель, пригодных к обработке, приходится на пустынную и полупустынную зоны;
- 85% земель сельскохозяйственного назначения отведено под пастбища (это около 189 миллионов гектар);
- Казахстан входит в десятку крупнейших экспортеров пшеницы и муки;
- наибольшая доля выращиваемых культур приходится на зерновые, плодово-ягодные, масличные, а также хлопок;
- в Казахстане традиционно развита отрасль животноводства, а также производство кожи и шерсти.

Сельское хозяйство Казахстана является одной из основополагающих отраслей экономики государства. Стоит отметить, что ежегодно оно приносит 38 % совокупного национального дохода. При этом в данной сфере занято около 16 % рабочей силы государства. Стоит отметить, что в стране работает более 31 000 сельскохозяйственных предприятий, а также около 32 000 крестьянских хозяйств [1].

Тем не менее, урожайность и продуктивность такой отрасли, как животноводство, в Казахстане достаточно низкая (что парадоксально). По данному показателю государство занимает 142 место в мире.

Можно выделить следующие основные проблемы сельского хозяйства Казахстана:

- недостаточное поступление налоговых платежей в бюджет, что связано со сложностями перехода от старой совхозной формы к современной фермерской;
- недостаточное количество финансовых вливаний в отрасль;
- плачевное состояние молочной отрасли (наиболее яркой иллюстрацией проблемы является вынужденная закупка продукции в соседнем Кыргызстане);
- необходимость увеличивать поголовье скота для увеличения экспорта мясной продукции в соседние страны;
- нехватка площадей для хранения урожая (площади элеваторов должны быть расширены как минимум вдвое, чтобы обеспечить сохранность урожая);
- миграция населения в города в связи с недостаточной развитостью сел и деревень (население, которое трудится в аграрном секторе, в основном не имеет соответствующего образования и квалификации);

- рост импорта сельскохозяйственной продукции;
- устаревшая материально-техническая база;
- недостаточный уровень развития местной науки в области сельского хозяйства.

По вышесказанным проблемам требуется организовать эффективную систему, которая комплексно решает все вопросы сельского хозяйства.

Для решения данной проблемы необходимы политическая воля, целостный подход, участие общества и развитие семейных фермерских хозяйств.Семейное фермерское хозяйство - это способ организации сельскохозяйственного, лесного, рыбного, пастбищного и аквакультурного производства, осуществляемый и управляемый семьей и опирающийся преимущественно на труд членов семьи, как женщин, так и мужчин.Семейное фермерское хозяйство играет важную социально-экономическую и культурную роль, а также оказывает положительное влияние на окружающую среду.

Сельскохозяйственная деятельность планируется и ведется семьей и зависит преимущественно от семейного труда. Среди семейных фермеров – мелкие и средние по размеру фермерские и крестьянские хозяйства, представители коренных народов, традиционные общинные хозяйства, рыбаки, пастбищные животноводы, общины, живущие собирательством и многие другие группы во всех регионах государства [2].

Во многих регионах мира они являются главными производителями продовольственных продуктов, составляющих наш каждодневный рацион.

Все данные указывают на то, что бедные семейные фермерские хозяйства могут оперативно развернуть свой производственный потенциал при условии задействования соответствующих регулирующих механизмов.

Содействие получению доступа к земле (оформление, частная собственность и переход по наследству), воде и другим природным ресурсам и реализация конкретных государственных мер в поддержку фермерских семейств (длинные деньги, техническая помощь, страхование, доступ на рынок, соответствующие технологии) – вот те основные элементы, которые направлены на повышение производительности в сельском хозяйстве, ликвидацию нищеты и достижение продовольственной безопасности государства.

Семейные фермерские хозяйства ведут аграрные системы, основанные на диверсификации сельскохозяйственных культур, и сохраняют традиционные продовольственные продукты, способствуя тем самым сбалансированному питанию и гарантируя сохранность агробиоразнообразия в мире.

Фермерские семьи являются неотъемлемой частью территориальных связей и местных культурных традиций; свой доход они тратят главным образом на местных и региональных рынках, помогая создавать много новых сельскохозяйственных и несельскохозяйственных рабочих мест.

Местным системам производства и потребления, построенным на основе семейных фермерских хозяйств, отведена важная роль в борьбе с голодом, особенно при наличии соответствующих мер социальной защиты, адресованных уязвимым группам населения и их потребностям.

Под семейной животноводческой фермой подразумевается ферма, находящаяся в собственности и/или пользовании крестьянских (фермерских) хозяйств, члены которого связаны родством и/или свойством и совместно осуществляют в сфере сельского хозяйства производственную и иную хозяйственную деятельность, основанную на их личном участии. Фермерские хозяйства для работы на семейной животноводческой ферме могут привлекать постоянных (сезонных) работников в количестве не более пяти человек. При участии в ферме свыше 100 голов могут привлекаться постоянные (сезонные) работники в количестве до десяти человек.

В то же время многие семьи фермеров, в особенности производители, живущие натуральным хозяйством, входят в 70% мирового населения, живущего в сельской местности в условиях отсутствия продовольственной безопасности. Это означает, что семейные фермерские хозяйства обладают большим потенциалом, который они могут реализовать при должной поддержке.

Мировая практика показывает превосходство и эффективность этой формы сельского хозяйства. В связи с этим у нас должно возникнуть необходимость появления таких хозяйств. Они решают проблемы безработицы, расселения мегаполисов и городов когда 70-80% населения живут в городах. Сейчас большая часть работоспособной молодежи работают в сфере услуг (кафе, бар, ресторан, магазин) в качестве официанта, бармена, продавца, охраны и т.п., где не требуется особой квалификаций и специальности.

Развитие семейных фермерских хозяйствами представляет собой взаимовыгодный процесс: улучшение снабжения местных продовольственных рынков означает повышение уровня продовольственной безопасности и возможность производить продовольствие для местных рынков и покупать его на местных рынках. Это, в свою очередь, означает, что потребитель получает возможность приобретать более свежие и здоровые местные продукты, соответствующих культурным традициям данного региона, и что местные пищевые продукты оцениваются по достоинству, улучшается рацион питания и увеличивается приток денежных средств в местную экономику, содействуя ее процветанию. На этом список потенциальных выгод не заканчивается: так, местная продукция может использоваться при организации школьного питания, а также открываются возможности для стимулирования предприятий, обслуживающих процветающее производство [3].

Эти меры способствуют устойчивому территориальному развитию сельских районов, в которое должны инвестировать все: фермеры, общины и правительства. Сочетая меры по поддержке производства с мерами социальной защиты и иными формами государственной поддержки, такими как расширение доступа к услугам здравоохранения и образованию, мы сможем создать по–настоящему эффективный цикл устойчивого развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семейные фермерские хозяйства кормят мир. Публицистическая статья: 16.10.16 г.

2. В Казахстане кризис? Причины кризиса в Казахстане Новости и общество Окружающая среда Ав. Андрей Самарский January 15, 2016.

3. Необходимо поддерживать семейные фермерские хозяйства.https://www.agroxxi.ru/zhurnal.2015.

ӘОЖ 336.6

АҚТАУ ТЕҢІЗ ПОРТЫ ТАСЫМАЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Туяков К.Г., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ студенті, Ақтау қ.
Ғылыми жетекшісі: Шодыраева Ш.К., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Автор мақалада жүк ағымдарының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторларды, теңіз тасымалы нарығының даму бағыттарын , Ақтау теңіз сауда портын анықтаған.

Түйінді сөздер: порт, жүк ағымы, бағыттар

Ақтау көлік торабының дамуы – көлік құралдарының тиімді өңделуі мен рационалдық көліктік-экономикалық байланыстардың қалыптасуының объективті және қажетті шарты. Бұл дамудың бағыты жекелеген көлік түрлерімен жүк тасымалдаудың технологиялық процестерінің ерекшеліктерімен және көлік кәсіпорындарының клиентермен қарым-қатынастары қажеттіліктерімен байланысты.

Қазіргі заманға сай жағдайларда экономикалық субъектілердің бәсеке қабілеттілігінің жоғары дәрежесін Қазақстанның көлік жүйесінде Ақтау портының дамуы бойынша мақсатты шаралар жүргізбей қамтамасыз ету мүмкін емес. Ақтау теңіз сауда портының Каспий теңізінің шығыс жағалауында орналасқандығымен және Қазақстан Республикасының әртүрлі құрғақ жүктердің, шикі мұнай мен мұнай өнімдерінің халықаралық тасымалына арналған жалғыз теңіз порты болып табылатындығымен сипатталады.

Ресей бағыты Қазақстан мен Ресей арасындағы сауданың дамуы, ресейлік транзиттік потенциалды пайдалану, жолаушы тасымалының дамуы болашағымен, мұнай тасымалдау бойынша бар қарым-қатынастармен сипатталады. Порт инфрақұрылымдарын дамыту бойынша Каспий-Азов бассейніндегі ресейлік порттардың даму бағдарламасын айта кеткен жөн. Қара теңіз-Жерорта теңізі бағыты мен Солтүстік бағыт жүк тасымалы мерзімінің ұлғаюымен, шлюздерді өту қажеттілігімен, навигацияның шектеулі мерзімі бар өзендер арқылы өтумен сипатталады. Сонымен қатар, аралық тиеу-түсіру жұмыстарының жоқтығымен және әлемдік өткізу нарығына жүк тасымалдау кезінде Қазақстанның бірқатар транзиттік мемлекеттерге тәуелділігімен сипатталады.

Менің ойымша, жүк ағымының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторлар болып табылатындар: «АХТСП» РМК-ң икемді тарифтік саясатты және жеңілдіктер бар теміржол тасымалын қолдану есебінен транзиттік жүктердің үлкен көлемдерін тарту; жүк тасымалы мерзімін қысқарту; жақсарған қызмет көрсету (ақысыз сақтау мерзімдерін ұлғайту, клиенттерге қызмет көрсетудің жеделділігі және т.б.); шығыс Еуропалық нарыққа жеткізілетін металл өнімдерінің экспорттық ағымын Жаңа ауыл-Новороссийск маршрутынан Жаңа ауыл-Ақтау-Баку-Батуми, Жаңа ауыл-Ақтау-Волга-Дон-Қаратеңіз-Жерорта теңізі бассейні порттары маршрутына қайта бағыттау; шикізат тасымалының дамуы мен сәйкес түрде сусымалы жүктер импорттының жоғарылауы.

Жүк - технологиялық процестердің интенфикациясының маңызды бағыттарының бірі болып табылатын Ақтау порты арқылы дәнді дақылдар тасымалдау көлемінің үлкен потенциалы бар. Қазақстан үшін жылына 6 миллион тоннаны құрайтын нарық сұранысы көлемі бар Иран ерекше маңызға ие. Ақтау порты арқылы дәнді дақылдар тасымалы республиканың батыс облыстарының өнімдерін экспорттауда елеулі үнемдеуге қол жеткізуге мүмкіндік береді, дәнді дақылдар терминалы құрылысының аяқталуы тек қана қазақстандық өндірушілердің дәнді дақылдар тасымалының көлемін ғана емес, сондай-ақ транзиттік жүктерді тартуға жағымды жағдайлар жасайды.

Жүк ағымдарының ұлғаюына әсер ететін негізгі факторлар болып келесілер табылады: әлемдік дәнді дақылдар нарығында қалыптасқан жағдай (бір жығынан Қазақстан мен Ресейдегі жоғары шығымдылық, екінші жағынан Канададағы, Еуропа елдеріндегі және басқа елдердегі құрғақшылық пен төмен шығымдылық); қуаттылығы 1 млн т. құрайтын дәнді дақылдар терминалы құрылысының аяқталуы; Иранға дәнді дақылдар жеткізу бойынша үкіметтік бағдарламалардың жүзеге асырылуы; Қазақстандық дәнді дақылдардың азербайжандық өткізу нарығына

қозғалысы. Сондай-ақ, жүк ағымдарының көлемін ұстап тұрған факторлар болып Ақтау портына дейін теміржол көлігі арқылы тасымалдаудың жоғары тарифтері мен бәсекелес маршруттардың болуы табылады[1].

Сонымен қатар, теңіз тасымалының нарығы келесі бағыттарда дамиды:

- Иран бағыты (Парсы шығанағы елдеріне транзитпен өтетін жүктердің және Иранға эксмпорттық-импорттық жүктердің тікелей су байланысы);
- Ресей бағыты (Ресей Федерациясына жөнелтілетін экспорттық-импорттық жүктердің Ресейдің азов және каспий бассейні порттарымен (Махачкала, Астрахань, Оля) тікелей су байланысы);
- Қара теңіз-Жерорта теңізі бассейні (Кавказ елдеріннің экспорттық-импорттық жүктер мен Қара теңіз-Жерорта теңізі бассейні елдеріне өтетін Ақтау-Баку-Батуми аралас теміржол-теңіз байланысы, Волга-Дон каналы арқылы тікелей су байланысы);
- Солтүстік бағыты (Балтық бассейні елдеріне баратын экспорттық-импорттық (транзиттік) жүктердің Волга-Балт каналы арқылы тікелей су байланысы)[2];

Ақтау портының мақсаты мен даму бағыты экономикалық даму критерийлеріне, яғни қажетті ресурстарды пайдаланудағы максималды тиімділікке қол жеткізуге, экономикалық даму нәтижесі болып пайданың өсуі, өзіндік құнның және еңбек сыйымдылығының төмендеуі, жұмыс сапасының жақсаруы қарастырылды. Порттың технико-экономикалық дамуы қызметінің өндірістік-экономикалық нәтижелерінің сандық өсуімен шектелмейді. Бұл даму қызмет ету тиімділігімен байланысты сапалық өзгерістердің жиынтығымен сипатталады. Порттың материалдық-техникалық базасының даму масштабы жүк айналымының болашақтағы өсімімен, құрылымының өзгерісімен, сондай-ақ флоттың тасымалдау қабілеті мен порттың өткізу қабілетінің арасындағы диспропорцияның қысқаруымен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Жүк тасымалын дамытудағы су көлігінің рөлі // ҚазККА Хабаршысы, № 5, 2007. –Б.245-247.
2. Теңіз көлігіндегі жүк ағымдарын ұйымдастыру тиімділігін арттырудағы инвестициялардың рөлі // ҚазККА Хабаршысы, № 4, 2011. –Б. 313-322.

ӘОЖ 338.31.65.011.46

КӘСІПОРЫНДА ӨНДІРІС ТИІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кушкинбаева Асылхан, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Таскараева Майра Бакыбаевна Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Қазақстанның нарықтық экономикаға өтуі кәсіпорындарды бәсекенің артуы, өндірістік шығындардың жоғары болуына өткізу нарығының қысқаруы, әріптес кәсіпорындардың төлем қабілетсіздігі, шикізат пен материалдар сипатталатын жаңа ортаға көшірді. Нарық жағдайында кәсіпорындардың тиімді қызмет етуі, экономикалық өсуі және дамуы адам ресурстары және басқа да ресурстарды ең тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін стратегиялық бағыттың дұрыс анықталуына тәуелді.

Түйінді сөз: өндіріс тиімділігі, тауар, бәсекеге қабілеттілік, экономикалық тиімділік, еңбек шығындары, табыстылық, шаруашылық қызметті талдау, өнімділікті жоғарлату

Қазақстанның нарықтық экономикаға өтуі кәсіпорындарды бәсекенің артуы, өндірістік шығындардың жоғары болуына өткізу нарығының қысқаруы, әріптес кәсіпорындардың төлем қабілетсіздігі, шикізат пен материалдар сипатталатын жаңа ортаға көшірді. Нарық жағдайында кәсіпорындардың тиімді қызмет етуі, экономикалық өсуі және дамуы адам ресурстары және басқа да ресурстарды ең тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін стратегиялық бағыттың дұрыс анықталуына тәуелді. Өндіріс тиімділігі тұрақты экономикалық өсу және кәсіпорын дамуына, өндірілетін өнімнің бәсеке қабілеттілігінің артуына байланысты болады. Өндіріс сферасында кәсіпорынның дамуы тек оның өсуі арқылы емес, өзгеріссіз қызмет масштабы арқылы да жүреді.

Кәсіпорынның өсуі - бұл негізінен кәсіпорын көлемінің артуы және өндіріс көлемінің кеңеюі (өнім өндірудің, сату көлемінің, жұмысшылар санының артуы). Даму бұл – шаруашылық жүйенің сапалық өзгеруі және жаңаруы, барлық құрылымдық бөлімшелерде еңбекті ұйымдастыруды, технология және техниканы жетілдіру негізінде оның қызметінің тиімділігін арттыру.

Тауар өндірушінің негізгі мақсаты - әлемдік сапа деңгейінде бәсекеге қабілетті өнім өндіретін кәсіпорын қалыптастыру, ол үшін өндіріс жұмысшылары және акционерлердің жеке ынталарын тудыру қажет. Сонымен қатар жабдықтаушылар мен тұтынушылардың жоғары талаптарын ескеру қажет.

Осы өндірістің экономикалық тиімділігі мәселесі бойынша әр экономист ғалымдар өз пікір- тұжырымдамаларын ұсынған. Кейбіреулер еңбек өндірісінің өсуі немесе бір өнімді шығаруда –ең аз еңбек шығындары деп есептейді. Басқаларының ойынша - өнімнің немесе еңбек шығындарының нәтиже сандарының қатынасы немесе соңғы нәтижеге жету үшін қаншалықты шығын кеткенін көрсетеді.

К. Маркс былай деген “уақыт үнемі өндірістің әр салаларына жұмыс уақытының жоспарлы үлестірілуі сияқты, ұжымдық өндіріс негізіндегі ең басты экономикалық заңдылық болып қалуда”. Өнім бірлігіне еңбек шығынының төмендеуі – жұмыс уақытын үнемдеу заңының мәні болып табылады.

Л.Э. Кунельскийдің тұжырымдауынша, өндіріс тиімділігі дегеніміз –ең аз шығын шығара отырып үлкен нәтижелерге жету әрекеттілігі, нәтижелілігі, ал М.Н. Тимохинның айтуынша, өнеркәсіптік өндірістің тиімділігі – бұл оның барлық обьективті байланыстары мен үрдістерінің нәтижелілігін көрсететін күрделі котегория.

А.П. Вавилов, А.И. Демичевтердің пікірінше, өнеркәсіптік өндірістің тиімділігі дегеніміз – қаржы, еңбек және материалдық ресурстардың салыстырмалы төмен шығындары арқылы жеке кәсіпорындар, салалар, жалпы индустрияның жеткен ең жоғары нәтижелері.

Н.Уоол, Л.Маркузе, Д. Лайну бойынша тиімділік – ресурстардың тиімді пайдалану. Ол көптеген әдістермен есептесе алады, ең кеңінен

- жұмыс күшін пайдалану тиімділігі: өнімділік (бір жұмысшыға өнім өндіру);
- өндірістің тиімділігі: өндірістік ысырап - өндіріс барысындағы қалдықтар пайызы;
- қаржылық тиімділік: активтердің айналымдығы (кәсіпорын активтері нәтижесінде қамтамасыз етілген сату көлемі).

Профессор Н.Қ. Мамыров атап өткендей, тиімділік – жалпы алғанда шығындар мен нәтижелердің қатынасы.

Кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдау барысында оның техникалық (технологиялық) және экономикалық деп ажыратады. Егер берілген өндіріс

технологиясымен (әдісімен) тұрақты өнім көлемін өндіргенде өнім өндіру ең көп, ал ресурстарының шығындары ең аз, онда өндірістік тиімділік технологиялық тиімді деп саналады. Экономикалық тиімділікке жету өндіріс үрдісінде пайдаланылатын ресурстар түрлерінің баламалық құнын минималдаумен байланысты. Осының негізінде кәсіпорын өндірістің технологиялық тиімді әдістерін таңдайды.

Өндіріс тиімділігі материалдық құндылықтардың өндіріс үрдісіне жататын, экономикалық жүйенің нақты қызметінің экономикалық тиімділігінің нақты құрамдас бөлігі. Барлық мемлекет шеңберінде қарастырғанда өндіріс тиімділігі қоғамдық еңбек өнімділігімен аталады. Экономикалық тиімділік экономикалық жүйенің әр деңгейінде пайдалы соңғы нәтиженің пайдаланылған ресурстар көлеміне қатынасы ретінде, еңбек өнімділігі, қор қайтымдылығы, табыстылық, шығындардың қайтарымдылығы және т.б көмегімен өлшенеді.

Өнеркәсіптік өндірістің экономикалық тиімділігі – кәсіпорын әзірлеген стратегияға тәуелді экономикалық категория. Ол стратегия кәсіпорынның тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қысқа, орта және ұзақ мерзімді нәтижелерге сүйенеді. Сонымен қатар өндірістің экономикалық тиімділігі нарықты экномиканың шешімді категориясына жатады. Барлық түрде экономикалық өндіріс тиімділігі екі мөлшердің қатынасын көрсетеді – ол шаруашылық қызмет нәтижесі және өндіру шығындары. Ең басты - нарықты қызметтің нәтижесі, ол салынған капиталдан максималды табыс алу. Табыс мен шығындардың қатынасы. Өндіріс тиімділігін көтерудің қолайлы жолы нарықта.

Өнімділікті жоғарылату - өнімді немесе еңбекті өзгерту процесін басқару мен араласудың нәтижесі. Төменде келтірілген шарттардың кез келгені орындалатын болса, онда өнімділік өседі:

1) өнім көбейеді, шығындар азаяды;
2) өнім көбейеді, шығындар өзгермейді;
3) өнім көбейеді, шығындар өседі, бірақ өсу қарқыны төмен болады;
4) өнім көлемі өзгермейді, шығындар төмендейді;
5) өнім азаяды, шығындар төмендейді, бірақ мұның төмендеу қарқыны жоғары болады.

Осылайша, өндірістің экономикалық тиімділігін арттыру әр кәсіпорын үшін маңызды мақсат болып табылады. Ол мақсаттың орындалуы әр – түрлі факторларға байланысты. Оларды келесі бөлімшеден кеңірек қарастырамыз.

Нарықтық жағдайда, экономикалық дамуды әрі қарай жалғастыруда, өндірістің тиімділігін арттырудың бағыттарын, олардың өсу факторлары мен тиімділікті анықтаудың әдістерін анықтау маңызды міндет болып табылады. Кәсіпорындардың өндірістік тиімділігін арттырудың маңызды бағыттарын дұрыс айқындау үшін, тиімділіктің негізгі көрсеткіштерін біліп алуымыз қажет.

Нарықтық экономика кәсіпорыннан ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін енгізуі салдарынан өнімнің және қызметтің бәсеке қабілеттілігін, өндірістің тиімділігін арттыруды, өндірісті басқарудың тиімді факторларын және қиыншылықты жеңу түрлерін, кәсіпкерлікті белсендіруді қажет етеді. Осы мәселелерді жүзеге асыруда маңызды рольді шаруашылық қызметті талдау өткізеді. Оның көмегімен кәсіпорынды дамытудың стратегиялары және тактикасы қалыптасады. басқару шешімдері және жоспарлары негізделеді, олардың орындалуын қадағалау жұмыстары жүргізіледі, өндірістің тиімділігін арттыру қоры анықталады және кәсіпорын қызметінің нәтижесі бағаланады.

Өндірісті басқару үшін өндірістік процесс барысы мен жоспарлардың орындалуы жөнінде толық және нақты ақпарат болуы қажет. Сондықтан да өндірісті басқару функцияларының бірі болып есеп табылады. Ол өндірісті

басқаруға қажетті және өндірістік процестер мен жоспарлардың орындалу барысына бақылауға қажетті ақпараттарды жүйелеуді және жалпылауды қамтамасыз етеді.

Өндірістің тиімділігін өсірудегі резервтерді қолдану мен анықтау кезінде талдауға үлкен көңіл бөлінеді. Ол экономикалық ресурстардың үнемді және тиімді пайдалануға, жаңа тәжірибелерді енгізуге, еңбекті ғылыми ұйымдастыру, өндіріске жаңа техника мен технологияны енгізуге, жұмыс барысындағы кемшіліктер мен артық шығындардың алдын алуға және т.б. қатысады.

Өндіріс тиімділігін басқару – оның тәуелді болатын факторларын мақсатты әсер ету. Кәсіпорын қызметінің соңғы нәтижелері, өндіріс тиімділігін арттыру факторларның мағынасын менеджерлер қаншалықты дұрыс бағалағандығымен анықталады.

Экономикалық тиімділіктің жалпылама критерийінің біріне қоғамдық еңбектің тиімділігі жатады. Қоғамдық еңбектің өнімділігі ұлттық табысты, материалдық өндіріс саласында жұмыс жасайтын адамдардың орташа санына бөлу арқылы табылады:

$$ЕӨ = ҰТ / А$$

Сонымен қатар, экономикалық тиімділіктің аса маңызды көрсеткіштері ретінде еңбек сыйымдылығы, материал сыйымдылығы, капитал сыйымдылығы және қорсыйымдылығы алынады.

Өнімнің еңбек сыйымдылығы материалдық өндіріс саласында жұмсалған еңбек санын, шығарылған өнімнің жалпы көлеміне бөлу ақылы анықталады:

$$Е_{сый} = Т / Q,$$

Мұндағы:

$Е_{сый}$ - еңбек сыйымдылығы;

Т – еңбек саны;

Q – шығарылған өнімнің жалпы көлемі.

Қоғамдық еңбектің материалсыйымдылығы шикізат, материал, отын, энергия және т.б. шығындарының көлемін, шығарылған өнімнің жалпы көлеміне бөлу арқылы анықталады:

$$М_{сый} = Ш / Q,$$

мұндағы:

$М_{сый}$ – материалсыйымдылығы деңгейі;

Ш – шикізат, материал, отын, энергия және т.б. шығындары

Капитал сыйымдылығы халық шаруашылығындағы капитал салымдарының көлемін, шығарылған өнімнің жалпы көлемінің өсіміне бөлу арқылы анықталады:

$$К_{сый} = К / \Delta Q,$$

мұндағы:

$К_{сый}$ - өнімнің капитал сыйымдылығы;

К – капиталдық салымдардың жалпы көлемі;

ΔQ – шығарылған өнім көлемінің өсімі.

Өнімнің қор сыйымдылығы халық шаруашылығындағы негізгі өндірістік қорлардың орташа құны, шығарылған өнімнің жалпы көлеміне бөлу арқылы анықталады:

$$Қ_{сый} = Ғ / Q,$$

мұндағы:

$Қ_{сый}$ -өнімнің қорсыйымдылығы;

Ғ - халық шаруашылығындағы негізгі өндірістік қорлардың орташа құны;

Q – шығарылған өнімнің жалпы көлемі.

Тиімділік – жалпы және салыстырмалы болып бөлінеді.Жалпы тиімділік-шығындарды атқару арқылы пайда болған әсердің жалпы көлемін көрсетеді және оны инвестициялардың әрбір объектілері бойынша есептеуге болады. Салыстырмалы тиімділік – белгілі бір өндірістік және шаруашылық есептерді шешуде, екі немесе бірнеше шешім нұсқаларының ішінен біреуін таңдап алуда есептелінеді. Ол бір нұсқаның басқа нұсқамен салыстырғандағы экономикалық қолайлылығын көрсетеді.Кәсіпорынның іс-әрекетінің неғұрлым үнемді бағытын таңдап алу үшін, салыстырмалы тиімділік көрсеткіштерінің жүйесі қолданылады. Салыстырмалы тиімділік көрсеткіштеріне – үлестік күрделі қаржы, өнімнің өзіндік құны, күрделі қаржы қайтарымдылығы, табыс пен шығындардың арақатынастары жатады.

Әлеуметтік тиімділік бойынша, инвестиция нұсқаларын таңдауда және талдау процестерінде, жұмыс жағдайын жақсарту және жеңілдету, оның қауіпсіздігін арттыру, кәсіпорын қызметкерлерінің мәдени-техникалық деңгейін өсіру сияқты факторларға көңіл аударылады. Кейбір жағдайларда, осы факторлар арқылы нұсқау таңдау мүмкіншілігі туады.

Өндіріс тиімділігін әлеукметтік талдау жасаудың мақсаты – қолданушылар үшін жоспар нұсқауларының жарамдылығын анықтау.

Әлеуметтік тиімділікті талдау объектілері:

- жоба бойынша, тұрғындардың мәдени-әлеуметтік және демографиялық сипаттамасын беру;
- жобаның дергілікті мәдениетке сай қолданылуы;
- жобаның нәтижелерін қолданатын тұрғындар тобы мен ұйымдарды қажетті міндеттемелермен қамтамасыз ету стратегиясы.

Жалпы тиімділіктің көрсеткіштері мынадай категориялар бойынша топталады:

- өндірістік іс-әрекетінің тиімділігін көрсететін көрсеткіштер. Кәсіпорынның пайдалылығын және оның активтерді қолдану мүмкіншіліктерін өлшейді;
- өтімділік көрсеткіштері, кәсіпорындардың қысқа мерзімді міндеттемелерді орындау мүмкіншіліктерін, айналым қорын басқаруынсипаттайтын көрсеткіштер;
- қаржылық тұрақтылық көрсеткіштері;
- кәсіпорынның активтерін қаржыландыруда қолданатын капиталдың құрылымын құру әдістеріне байланысты болған тәуекелшілдік деңгейін анықтайтын көрсеткіштер.

Өндірістік іс-әрекеттің тиімділігінің көрсеткіштері. Бұл топ көрсеткіштері ағымды негізгі өндірістік іс-әрекеттің нәтижелері мен тиімділігін сипаттайды. Бұлардың көмегімен кәсіпорынның іскерлік белсенділігін бақылауға болады. Ол үшін қаралып отырған кәсіпорынның қызметтік іс-әрекетін басқа да кәсіпорындармен салыстыру қажет. Мұндағы сапалық критерийге кіретіндер:өнімді сату нарығының кеңдігі, экспортқа шығарылатын өнімнің көлемі, кәсіпорын беделі және т.б.

Сандық бағалау екі бағытта жүргізіледі:

- негізгі көрсеткіштер бойынша жоспардың орындалу деңгейі;
- кәсіпорын ресурстарын қолданудың тиімділік деңгейі.

Ғылыми-техникалық жетістіктің тиімділігі – ғылыми-техникалық іс-әрекеттің нәтижесі. Ол салыстырмалы өлшем бірлік үлестерімен немесе пайыз бойынша

белгіленеді және ығындардың нәтижелілігін көрсетеді. Тиімділік теориясында ғылыми-техникалық жетістіктің әсерін таза өімнің көмегімен салыстыруға болады. Салалар мен кәсіпорындар деңгейінде әсер ретінде таза өнім немесе таза өнімнің бір бөлігі – пайда алынады. Сонымен бірге – нақты еңбек шығындарын азайту, материал ресурстары мен күрделі қаржылардың шығындарын азайту жатады.

Ғылыми-техникалық жетістіктердің шығындарына - ресурстардың әсеріне жету үшін жұмсалған шығындардың барлық жиынтығы кіреді. Ұлттық экономика масштабында шығындарға - күрделі қаржылардың жиынтығы, айналым қорлары және нақты еңбек жатады. Салалар, кәсіпорындар үшін шығындар өзіндік құн немесе өндірістік қорлар қолданылады. Шаруашылық іс-әрекеттің тиімділігін көптеген абсолюттік және салысырмалы көрсеткіштер арқылы бағалауға болады. Солардың ішіндегі маңыздысы – пайда көрсеткіші болып саналады. Пайда әрбір кәсіпорынның іс-әрекетінің негізгі критерийі және ақырғы мақсаты болып табылады.

Пайда экономикада ең күрделі және қарама-қайшы мәселелердің бірі болып табылады. Пайдаға бірнеше анықтама берілген: К.Маркс пайданы тек жалдамалы еңбекпен жасалған екінші, туынды және өзгертілген формадағы қосымша құн деп қарады. Бұл категорияның анықтамасы қазіргі батыс экономистері бойынша түрлі варианттардың келісімді бірігуі болып табылады, оның ішінде негізгілері мыналар:

- пайда – бұл барлық өндіріс факторлардан алынған табыс, яғни рента, процент, жалақы;
- пайда – бұл кәсіпкерлік қызмет үшін марапаттау және техникалық жетістіктерді енгізуге төлем;
- пайда – бұл тәуекел және белгісіздік үшін төлем.

Экономикалық пайда – бұл жалпы табыс пен экономикалық шығындар арасындағы айырма. Бухгалтерлік пайда – бұл жалпы табыс пен өндірістегі бухгалтерлік шығындар арасындағы айырма. Жалпы пайда – бұл кәсіпорынның, фирманың не болмаса ұйымның қандай да бір игілік түрін сатқаннан түсірген табысының жалпы сомасы. Пайда нормасы – бұл процентке өрнектелген пайданың өндіріс шығындарына қатынасы.

Қорытындылай айтқанда, өндіріс тиімділігін арттыру жолдарын қарастыру әр факторды жекелей есепке алу ғана емес, оларды өзара толықтыру және оңтайлы сәйкестендірудің әдістерін табуды талап етеді.Осыны жүзеге асырудың нақты дәлелі болып өндірістің тиімділігін бағалаудың экономикалық көрсеткіштері табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі: оқу құралы / Е. Әмірбекұлы. – Алматы: Экономика, 2009 – 120б.

2. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру:ы оқу құралы. – Алматы: Экономика. 2009 – 218 б.

3. Халықтың іргесін бірге қалаймыз - Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // 2010 – қаңтар.

4. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы - Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // Егемен Қазақстан, 2006, 2 наурыз.

5. Жилқайдарова Г.Б. «Кәсіпорынның нәтижелі жетістігі – бәсеке қабілеттілігі» // ҚазЭУ хабаршысы – 2009 №5 б 117-121

ӘОЖ 338.31.65.011

КӘСІПОРЫНДА ӨНДІРІС ТИІМДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ БОЙЫНША ІС-ШАРАЛАР

Кабиева Айнур, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Таскараева Майра Бакыбаевна Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Экономикалық іс-әрекеттің төлем қабілетті сұранысы мен талаптарына сай келетін, қызмет көрсетудің оңтайлы инфрақұрылымын құру, ұлттық нарық пен өзгеріп отыратын нарық жағдайларына байланысты сапалы қызмет көрсететін кәсіпорындар мен экономика секторларының жағдайлары нарықтың тұтыну құрылымына, оның бағытына, оны бағдарлау мүмкіншіліктеріне байланысты.

Түйінді сөз: қаржылық реттеу, қаржылық болжау, күдікті қарыздар, өндіріс тиімділігі, тауар, бәсекеге қабілеттілік, экономикалық тиімділік, еңбек шығындары, табыстылық, шаруашылық қызметті талдау, өнімділікті жоғарлату, дебиторлық қарыз, ұтымды инвестиция, стратегия

Елімізде нарықтық экономиканың орнауы әртүрлі қызметтерді өндіру, сату және тұтыну процестерін реттейтін механизмдердің пайда болып, дамуына жағдай жасайды. Экономикалық іс-әрекеттің төлем қабілетті сұранысы мен талаптарына сай келетін, қызмет көрсетудің оңтайлы инфрақұрылымын құру, ұлттық нарық пен өзгеріп отыратын нарық жағдайларына байланысты сапалы қызмет көрсететін кәсіпорындар мен экономика секторларының жағдайлары нарықтың тұтыну құрылымына, оның бағытына, оны бағдарлау мүмкіншіліктеріне байланысты.

Қаржылық жағдайды болжау әдістемесінің негізгі элементі болып республика заңдарына сәйкес әдістермен қаржылық нәтижелерді реттеу тәжірибесі мен тәсілдерін қолдану табылады.

Қазіргі кезде қандай да болмасын кәсіпорынның алдында маңызды мәселе – қаржылық нәтижелерді тиімді есептеу мен заң шеңберінде салықтарды азайту. Есептік саясат шеңберінде қаржылық нәтижелерге әр түрлі жолдармен ықпал етуге болады: кәсіпорын активтерін бағалауды реттеу, есептік кезеңдер арасындағы шығындарды бөліп орналастыру, т.б.

Кәсіпорынның қаржылық қызметін жақсарту үшін қаржылық нәтижелерді реттеудің келесідей нақты әдістерін ұсынуға болады:

1) Активті негізгі көрсетілетін қызметтерге жатқызу нормативін анықтау. Кәсіпорын бұл нормативті төмендетуге құқығы бар. Осылайша ағымдағы шығындар көлемі, сонымен бірге пайда көлемі де өзгеруі мүмкін.

2) Кәсіпорынның негізгі құралдарының активті бөлігіне жедел амортизацияны қолдану.

3) 2 немесе 3 адамнан тұратын маркетингтік қызметті ұйымдастыру. Бұл қызметкерлер барлық ұқсас қызметпен айналысатын кәсіпорындардың мәліметтерін жинақтап, оларды талдайды және де кәсіпорындардың қызмет көрсету бағасының төмендеуіне әсер ететін себептерді табады:

- әлемдік нарықта бағалардың өзгеру жиілігін ескермеу;
- бәсекелестерде бағалардың өзгеруі;
- төмендетілген бағамен қызмет көрсету көлемі;
- бағаны төмендетуден көп ұтатын тұтынушылар сегменті;

- ұйымға және оның бағаларына қатысты тұтынушылар көзқарасының өзгеруі;
- күдікті қарыздар бойынша резервті құру тәртібі;
- айналым уақытын қысқарту мамандануды дамыту арқылы, кәсіпорындар арасындағы байланыстарды жетілдіру арқылы, қызмет көрсетуді және құжаттар айналымын жеделдету арқылы қол жеткізуге болады;
- қызмет үшін есеп айырысу жүйесі;
- банктік қызмет көрсету сапасы.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсарту үшін қаржы бөлімінің басты назарында мына мәселелер болуы қажет:

- дебиторлық және кредиторлық қарыздардың арақатынасын үнемі назарға алып отыру. Дебиторлық қарыздың айтарлықтай көбеюі басқарманың қаржылық тұрақтылығына қауіпті жағдай туғызады, сол себептен қосымша қаржыландыру көздерін тарту қажет болады;
- аванстық төлемдер жүйесін кеңейту, мерзімі өткен қарыздар бойынша есеп айырысу тәртібін бақылау;
- дебиторлық және кредиторлық қарыздың рұқсат етілмеген түрлерін уақытында тауып отыру, оларға мыналар жатады: бюджетке, жеткізушілерге мерзімі өткен қарыздар, т.б.; арыздар бойынша кредиторлық қарыздар; тұрақты пассивтер бойынша нормативтен жоғары қарыздар; мерзімінде төленбеген тауарлар; «басқа дебиторлар» бабы бойынша қарыздар.

Қоғамдық өндірістің тиімділігін арттырудың тағы бір негізгі факторлары болып ғылыми-техникалық жетістік саналады. Ғылыми-техникалық жетістіктің негізгі бағыттары:

- жаңа прогрессивті – мембрандық, плазмалық, лазерлік, жоғарғы қысымды технологияларды кеңінен игеру;
- өндірісті автоматтандыру – робот техникасын, роторлық, роторлы-конвейерлі линияларды, автоматтандырылған жүйелерді қолдану.

Өндірістің экономикалық тиімділігін арттырудың келесі бір факторы – үнемдеу режимі, яғни материал, шикізат, отын, энергия ресурстарын, еңбек, қаржы ресурстарын үнемді қолдану, жоғары тиімді технологиялық процестерді қолдану.

Сонымен қатар, қоғамдық қызмет көрсету тиімділігін арттыратын факторларға келесілер кіреді:

- қызмет көрсету процесінде негізгі қорларды қолдануды жақсарту;
- экономиканың құрылымын дамыту, оңтайлы инвестициялық саясат;
- ұйымдық экономикалық факторлар;
- басқару;
- қызмет көрсету саласын әрі қарай дамыту;
- қызмет көрсету сапасын арттыру және т.б. жатады.

Нарықтық шаруашылықтың негізгі категорияларының бірі - банкроттық болып табылады. Ол сот шешімімен немесе ресми түрде соттан тыс тәртіпте кредиторлар келісімі бойынша шешілген қарызгердің төлем қабілетсіздігі, ол оның жойылуына негіз бола алады.

Қазақстан «Банкроттық туралы» заңына сәйкес, банкроттық дегеніміз қарызгердің ақша міндеттемелері бойынша, енбекақы төлеу бойынша, бюджетке және бюджеттен тыс қорларға міндетті төлемдерді төлеуді қанағаттандыра алмауы. Басқаша айтсақ, шаруашылық субъектінің банкроттығы дегеніміз-мүлкінен міндеттемелердің асып кетуіне байланысты немесе қарызгердің баланс құрылымының қанағаттанарлықсыз болуымен байланысты, өзінің қызметін және жедел міндеттемелерді қаржыландыра алмауы.

Кәсіпорын банкроттығы оның тиімсіз бағалық, инвестициялық, қаржылық саясатының нәтижесі болады.

Кәсіпорын банкроттығының пайда болуының негізгі себептерінің қатарына келесілерді жатқызуға болады:

1. Шаруашылық шарттарын қалыптастыратын, объективті шарттар:

- қаржы, несие, ақша, салық, жүйелерінің, экономиканы қайта құрудың нормативті, заң базасының дұрыс жетілмеуі.

- инфляцияның жоғарғы денгейі;

- кәсіпорынның құнды қағаздарының нарықтық құнының төмендеуі;

- бәсекелестіктің жоғары деңгейі және осының негізінде қалыптасқан, қызмет көрсету шығындарының сәйкес төмендеуісіз қызмет көрсету бағалардың түсуі.

2. Шаруашылыққа тікелей қатысты, субъективті себептер:

- банкроттықты болжау және оны болашақта болдырмау қабілетінің болмауы;

- сұранысты дұрыс зерттемеу нәтижесінде, жарнаманың болмауының нәтижесінде сату көлемінің төмендеуі.

- қызмет көрсету көлемінің төмендеуі;

- ақталмаған жоғары шығындар;

- қызмет көрсетудің төмен рентабельділігі;

- қызмет көрсету циклының өте үлкен болуы;

- үлкен қарыздар, бір-біріне төлемеушіліктер т.б себептер.

Кәсіпорынның бәсекелестік қабілеттілігін арттыру жолдарының бірі бұл – компанияның стратегиясы. Яғни, компанияның алға қойған стратегиясы дұрыс болса, компания дамиды. Егер, компанияның стратегиясы дұрыс жолға қойылмаса, компанияның қаржылық-экономикалық жағдайына зиян әкеледі. Мұнай жағдайда дер кезінде компанияның стратегиясын қайта қарау қажет. Кейбір компаниялар компанияның стратегиялық жоспарының не екенін, қалай құру қажеттігін, ол үшін не істеу керек екендігін анық түсіне білмейді. Сондықтан дұрыс жолға қойылған стратегия компанияның болашақтағы жемісі. Мен компанияның бәсекеге қабілеттілігін көтеру үшін дүние жүзіне танымал «стратег» Майкл портердің 10 элементтен тұратын стратегиясын ұсынар едім.

Майкл Портер – Harvard Business School Іскерлік әкімшілігі кафедрасының профессоры, бәсекелестік стратегиясы мен халықаралық нарықтағы бәсекелестік саласының жетекші маманы. Профессор Портер Гарвард іскерлік мектебі бөліміне 1973 жылы қабылданып, мектеп тарихындағы ең жас профессор атағына ие болды. AT&T, DuPont, Procter & Gamble, Royal Dutch/Shell атты белгілі АҚШ және халықаралық компанияларға бәсекелестік стратегиясы жөнінде кеңес берген, Alpha-Beta Technologies, Parametric Technology Corp., R&B Falcon Corp, ThermoQuest Corp компаниялардың Директорлар Басқармасына қызмет көрсеткен. Портер – 15 кітап, 50-ден астам мақалалардың автор ы . Майкл Портер соңғы он жыл ішінде ел аралап, осы мәселені қозғап жүрген профессор.

Майкл Портердің 10 элементтен тұратын стратегиясы:

1) Бірінші болуға ұмтылмай , бірегей болуға ұмтылу керек.Стратегтердің жіберетін үлкен қателерінің бірі, компанияны тоқырауға алып келетін ең қауіптісі бұл бәсекелестермен бір тауашаның шеңберінде сайысу. Яғни бәсекелестердің ісін қайталау бұл сәтсіздікке ұшырау деген сөз. Мақсатыңыз өз өнеркәсібіңіздегінөмірі 1 немесе 2, тіпті ең озық компания болу емес. Сіз жаңа маркетинг жолдарын тауып, бірегей сауда ұсынысын паш ететін бірегей компания болуыңыз керек.

2) Ең басты мақсатымыз – ұтымды инвестиция. Бірінші мақсатты жүзеге асырғаннан кейін , екінші басты мақсатымыз инвестициялық қаржы пайдалылығының жоғары коэффициенті (ROIC). Яғни, инвестиция тарту ,салынған қаражаттарды тиімді

жұмсау. Бұл біздің нарықтағы үлес салмағымызды арту үшін, ұсынылған тауарлар мен қызметтер түрін ұлғайту, табысты өсіру т.б. мақсаттарға жету үшін қажет.Инвестициялық қаржы пайдалылығының жоғары коэффициенті келесі формула бойынша есептеледі:

$$\text{инвестициялық қаржы пайдалылығы} = \frac{\text{салықтан кейінгі операциялық пайда}}{\text{инвестиция капиталы}} * 100\%$$

3) Стратегияның негізін талдау. Компанияның экономикалық тиімділігі екі нәрседен тәуелді: өнеркәсіп құрылымы және өз саласындағы компанияның алатын орны немесе бәсекелестерден артықшылығынан тұрады. Стратегияда осы элементтің екеуін де қамту қажет.

4) Дұрыс ортақ шешім қабылдау. Стратегияның ең маңызды екі бөлігі бір – біріне қарама қайшы келгенде дұрыс шешім қабылдай білу, ақ пен қараны ажырата білу.

5) Стратегияның әрбір бөлігі немесе буыны табысты болу керек. Стратегияда компанияның бәсекеге қабілеттілік артықшылығын бір буында қарастыру дұрыс емес.

6) Стратегияның тұрақтылығы. Стратегияның тиянақтылығы компанияның негізгі құнды ұсынысы тұрақтылығының кепілі болатыны сөзсіз. Өз стратегиясынан қайта-қайта ауытқып, үнемі пайдаланушының ырқына жығыла беруге болмайды. Компанияның пайдаланушылар талаптары мен шағымдарына көбірек көңіл бөлуі таңдап алынған стратегияны жүйелі жүзеге асыруға бөгет жасайтын жәйт: «Біз оларды тым қатты тыңдаймыз. Кейде тіпті оларға басқа бәсекелес компанияға кете беріңіз деуге де болады. Өйткені дұрыс стратегия осындай тәуекелдерді құптайды – басқа пайдаланушылардың ризашылығын арттыру үшін кейбір пайдаланушылардың наразылығын тудыру мүмкін деп саналады.

7) Өз сегментіңізді таңдап алыңыз. Стратегия құрудың маңызды бөлігі – ол сегментация. Сіз кез келген тұтынушы сегментін, өнім және қызмет немесе тауарды сатып алу мотивациясын таңдай аласыз. Тіпті ол алғашында тартымсыз болса да. Ең маңыздысы, таңдап алған сегмент шектері нақты белгіленіп, құндылықты құру тізбегінің буындары сол сегменттке сәйкес болу керек.

8) CEO – стратегияны «тұтынушы» да, оны алға қарай қозғаушы да емес.

Компания басшысының стратегияны өңдеп, жүзеге асырудағы рөлі мынадай : стратегиялық жоспарды құру кезінде есепке алынатын мәселелерді қою; стратегияны әзірлеу процесіне қатысатын адамдарды таңдау; стратегияны әзірлеудің алғашқы кезеңінде компанияның барлық бизнес-бөлімшесінде жасалынатын жұмысқа белсене қатысу, Директорлар кеңесін компанияның негізгі стратегиялық жоспарымен таныстыру; сырттан шақырылатын кеңесшілерді тарту. Есте сақтайтын жәйт, стратегия тек жоғары лауазымдағы басшыларға ғана емес, мекеменің барлық мүшелеріне де ортақ болу керек: «Егер компания қызметкері (қай деңгейдегі қызметкер болмасын) таңдап алған стратегияны мүлдем мақұлдамаса, ондай қызметкер сіздің компанияңызда әрі қарай жұмыс істеуі мүмкін емес.

9) Мыналар стратегия деп саналмайды: мақсаттар, көріну, реструктуризация, бірігу мен сіңіру, альянстар және серіктестіктер, технологиялар, инновациялар, аутсорсинг, оқыту.

10) Стратегия – бұл:

Бірегей мағыналы ұсыныс, бәсекелес компаниялардан мүлдем өзгеше болатын құндылық құру тізбегі, икемді болуға тырысу және де компания тарапынан ешқашан

жасалынбайтын әрекетті анықтау, бір-бірімен үйлескен және бірінің нәтижесін екіншісі арттыратын әрекет жасау, позициялаудың тұрақтылығы.

Жоғарыда Майкл Портердің 10 элементтен тұратын стратегиясында қарастырылғандай, стратегия – компанияның алға қадам жасауындағы ең маңызды құжаттың бірі болып табылады. Стратегия компания жағдайын күшейту үшін және бәсекелестерден қорғай, бәсекеге қабілеттілігін арттыру механизмі деп қарастырсақ та болады. Бәскеге қабілеттілігін жоғарлату механихмі – компанияның үлкен табысқа жету мақсатындағы орындалатын іс – шаралар жиынтығы. Дұрыс жолға қойылған механизм компанияның нарықтағы бәсекелестеріне төтеп беруге, нарықтағы белгілі бір үлсеін жаулап алуға әрекет жасайды.

Компанияның бәсекеге қабілеттілігін жоғарлату барысында келесідей көрсеткіштерге мән беруіміз керек:

1) компанияның маркетингтік саясат жүйесін жетілдіру, ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің тартымдылық көрсеткішін жоғарлату;

2) сапа жүйесі, тауарлар мен қызметтердің сапасын көтеру;

3) компанияның баға саясатын реттеу,қалыптастыру.

4) мемлекет тарапынан қолдауға ие болу.

Бәсекелестік қабілеттілігін арттыру жолындағы екінші маңызды фактор-баға саясатын қалыптастыру және реттеу. Баға бұл кәсіпорындағы тауарлар мен қызметтерді ойдағыдай өткізу үрдісі. Бұл жағдайда, компания баға саясатын реттеу, шикізат бағасын, шығынды төмендету жолдарын қарастыру қажет. Келесі 1-ші суреттен компанияның баға саясатын қалыптастыру тәртібін көре аласыз.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін мемлекет тарапынан экономикалық қолдауға ие болу керек. «Бәсекелестікті дамыту мен қорғау бағдарламалары», «субсидиялар мен өтемақылық шаралар туралы», «демпингке қарсы шаралар», «тауарлар импортты жағдайындағы ішкі нарықты қолдау шаралары» туралы заңдар,бағдарламалар іске асырылып жатыр.

Нарықтық экономика жағдайындағы кез-келген кәсіпорын басты мақсаты пайда табу болғандықтан қызмет ету тиімділігін ұйымдастыруға ұмтылады.

Нарық жағдайында, экономикалық дамуды әрі қарай жалғастыруда, өндірістің тиімділігін арттырудың бағыттарын, олардың өсу факторлары мен тиімділікті анықтаудың әдістерін анықтау маңызды міндет болып табылады. Кәсіпорындардың қызметінің тиімділігін арттыру үшін, тиімділіктің негізгі көрсеткіштерін анықтау қажет.

Бәсекеге қабілеттілігін жоғарлату барысындағы негізгі үш буында қарастырып кетуге болады. Бұл тауарлар мен қызметтің сапасын жоғарлату, баға саясатын реттеу, маркетингті дамыту.

БСҰ-на кіру барысында отандық компаниялардың заңнамалар тұрғысынан қорғайтын іс шаралар кешенін қалыптастыру. Мысалы:сыртқы компаниялардың немесе сыртқы бәсекелестердің теріс пиғылдарынан қорғау, отандық компаниялардың әлемдік нарықта өз орнын табуға мемлекет тарапынан жан – жақты қолдау. Бұл үшін БСҰ-на мүше болған мемлекеттердің тәжірибелеріне негізге ала отырып, экспорттық субидияларды пайдалану, төменгі мөлшермен несие беру жүйелері, кейбір импорттық өнім түрлеріне жоғарылатылған баж салықтарын қарастыру. Мемлекет тарапынан отандық компанияларды тікелей қолдау.

Сурет 1. Компанияның баға жүйесін қалыптастыру

Суреттен компанияның баға жүйесі немесе саясатына қандай факторлар әсер ететінін көруге болады. Олар: нарықтағы жағдайы, шикізат, тұтынушылар, мемлекет саясаты, маркетинг жүйесі, бағаға әсер етуші факторлар. Маркетинг саясатын дамыту арқылы тауарларды ойдағыдай өткізу, нарықта не болып жатырғанын біле аламыз. Бұл бәсекелестің бағалық бәсекеге жатады.

Қазіргі таңда қолда бар жетістіктермен шектеліп қана қоймау керек. Нарықты толықтай зерттеу, жаңа нарықты игеруге, тұтынушылардың қажеттілктерінің қанағаттандырылмай қалған аймағын анықтау, тұтынушыларды жаулауға, әрбір тұтынушылардың қажеттіліктері мен талаптарын ескеруге, тауарлар мен қызметтердің түрлерін көбейтуге, тауарлардың сапасын арттыруға, баға саясатын реттеуге, шикізаттарды тиімді пайдалануға, ғылыми техникалық жетістіктерді өндірісте пайдалануға, соңғы үлгідегі заманауи технологиялар мен техникаларды қолдану, шетел компанияларымен тәжірибе алмасу бәсекелік шарттарды айқындауды қажет етеді. Экономика мемлекеттің дамуының басты басымдығы, ал экономикалық өсімнің барынша жоғары қарқынына қол жеткізу - негізгі міндет болып қала береді. Бәсекеге қабілетті кәсіпорын ұсынатын тауарлар мен қызметтер қоғамның дамуына, сұраныс пен ұсыныс жағдайына, тұтынатын тұтынушылары үшін қауіпсіз, экологиялық талаптарға сай болу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі: оқу құралы / Е. Әмірбекұлы. – Алматы: Экономика, 2009 – 120б.

2. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру:ы оқу құралы. – Алматы: Экономика. 2009 – 218 б.
3. Халықтың іргесін бірге қалаймыз - Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // 2010 – қаңтар.
4. Назарбаев Н.А, Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Послание Президента РК – Астана: Елорда, 2006
5. Жолдасбаев К. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы / Алматы: Экономика – 2002, 63 бет

УДК 327 (045)

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ОБСЕ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ СОТРУДНИЧЕСТВА

Керимов Б.К., КГУТИ имени Ш.Есенова, г. Актау.

Аннотация: Целью данного исследования является выявление преимущества сотрудничества ОБСЕ и Центральной Азии как наиболее эффективного сотрудничества этого региона с международной организацией. Таким образом, выделились следующие основные задачи: показать особенность государств Центральной Азии; перечислить наиважнейшие достижения ОБСЕ в регионе Центральной Азии; найти возможности для сотрудничества в каждом из трех измерений ОБСЕ; определить преимущества ОБСЕ перед другими организациями в контексте сотрудничества с Центральной Азией; выявить плюсы сотрудничества для каждой стороны.

Ключевые слова: Центральная Азия, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, торгово-экономическое сотрудничество, институты ОБСЕ, проблема водно-энергетических ресурсов.

Когда мы упоминаем Центральную Азию как единый регион, мы пытаемся указать общие черты. Государства этого региона обладают близким историческим и культурным наследием, тюркскими корнями, а также схожим в какой-то степени бытом, традициями и менталитетом народов. Благодаря другим объединяющим факторам - геополитическому расположению и однородности социально-экономических и политических проблем создаются благоприятные условия для их решения. Но самой главной проблемой являются общие угрозы, с которыми трудно бороться в одиночку. Поэтому на сегодняшний день у государств Центральной Азии существует необходимость не просто объединить усилия для совместного противостояния новым угрозам, а также привлечь к этой борьбе того, кто имеет определенный опыт в этой борьбе.

Регион не обошли общие для всего мира проблемы. Противоречивые процессы глобализации, открытость границ для международного общения и растущая взаимосвязь ставят перед странами региона новые вопросы. Трудности, связанные с такими нетрадиционными угрозами безопасности, как международный терроризм, незаконная миграция и торговля людьми, становятся актуальными и в регионе Центральной Азии. Эти новые вызовы и угрозы устойчивому развитию региона сопряжены в первую очередь соседством с зонами нестабильности и конфликтов в Афганистане, странах Среднего и Ближнего Востока [1].

Центральная Азия активно подстраивается под нынешнюю систему глобальных политических и экономических взаимосвязей. С развитием транспорта, технологий и инфраструктуры государства этого региона представляют все большее значение как

соединяющий мост между Западом и Востоком, а также рынками Европы и Азии. Даже, несмотря на то, что находятся рядом с такими гигантами, как Россия и Китай. Центральная Азия постепенно начинает складываться как самостоятельный и равноправный субъект международных отношений, чему способствуют исторически сложившиеся довольно тесные политические, экономические, конфессиональные и культурные связи народов региона. К тому же, на сегодняшний день, они объединены наличием общих задач по интеграции в мировое сообщество и повышению национальной конкурентоспособности.

Пять стран все еще находятся на разных этапах транзита, на разных ступенях экономического развития. Казахстан значительно обогнал остальные государства региона по темпам развития и экономическим реформам; очень медленно проходит модернизация экономики Узбекистана; Кыргызстан показывает неспособность развития без поддержки извне; это же особенно и для экономики Таджикистана; Туркменистан только в последнее время отказывается от приверженности автаркической модели развития. Аграрно-сырьевой характер сохраняют национальные экономики всех центрально-азиатских стран. Даже экономика Казахстана, развивающаяся намного динамичнее, значительно более высокими темпами и обеспечившая региональное лидерство республики, сохраняет сырьевой характер.

Примечательно, что, будучи государствами Азии, страны, являются членами ОБСЕ. И это очень большой плюс для них, так как за эти годы организация предпринимала значительные меры по улучшению положения этих стран.

Немало внимания миссия ОБСЕ в Таджикистане уделила вопросам человеческого измерения. Была проведена работа по обеспечению равноправия всех граждан и улучшению условий содержания заключенных. Была оказана помощь развитию местных СМИ, пропагандировались знания о правах человека, что играет роль в становлении сознания граждан и менталитета народа. Мы видим, что ОБСЕ в данном случае является неким проводником культурных достижений западной цивилизации. Следует также перечислить достижения по военно-политическому измерению - возвращение на Родину большого количества беженцев, проведение демократических выборов, содействие в разработке поправок, внесенных в конституцию.

В качестве особого достижения можно упомянуть Центр ОБСЕ в Ташкенте, который занимался самыми актуальными вопросами - новыми угрозами региональной безопасности. В данном направлении проводились семинары посвященные вопросам незаконного оборота наркотиков, борьбы с преступностью, региональной стабильности. Проблемам экологии и экономики уделялось наибольшее внимание, как к очень перспективным проектам. Решались региональные экологические проблемы - обеспечение устойчивого развития Аральского региона [2].

Насколько эффективны были подобные меры, можно судить по их результатам. Но деятельность ОБСЕ в Центральной Азии начинается в полной мере лишь после обретения этими государствами независимости, то есть не так давно. Работа организации находится на самом интересном этапе развития, когда можно ставить новые цели, искать новые возможности.

Каковы же они, новые возможности сотрудничества ОБСЕ с этим своеобразным, особенным регионом? Рассмотрим актуальные проблемы, которые и являются потенциальными задачами.

Мне кажется вполне обоснованным выделение проблемы трудовой миграции, которая вышла за рамки экономического вопроса, став проблемой и социальной, и политической, и культурной. Согласно докладу Всемирного банка, Казахстан занимает 9-е место в списке ведущих стран мира, принимающих трудовых мигрантов из

соседних стран, то есть, центрально-азиатских. Целью регулирования данной проблемы в регионе является обеспечение устойчивого демографического развития, укрепление национальной безопасности каждой страны региона, эффективный контроль над миграцией и эффективное применение и распределение этой трудовой силы, которая в большой степени развивает экономику государств. Каким образом? Для принимающей страны - удовлетворение потребности растущей экономики в трудовых ресурсах, для остальных - рациональное решение проблем безработицы, которые, конечно, несмотря на это, в перспективе будут решаться другим путем - предоставлением рабочих мест на Родине. Что же ОБСЕ может сделать в данной ситуации? Мы знаем, что Казахстанская экономика, на данном этапе развития нуждается в кадрах в большом количестве, что является больным вопросом демографии нашего государства. Но кадры нужны не простые, а уже, по причине развития, модернизации и строительства предприятий новейшего образца, квалифицированные. То есть, важнейшая задача - реализация интеллектуального и физического потенциала этой весьма многообещающей массы людей, которых для начала нужно обучить. И это требует затрат. Но, в данном случае, при основании межгосударственных двусторонних, многосторонних соглашений между республиками, они уже станут прибыльными инвестициями в будущее этих стран. Развивая кадры, экономику, государства с отсталыми экономиками перестанут тянут развитые государства вниз и даже в перспективе могут начать конкурировать. Решив такую задачу, ОБСЕ одновременно решает и другие, вытекающие проблемы, которые были упомянуты выше. Интересно, что эта проблема затрагивает интересы последних двух «корзин» ОБСЕ, но конкретнее было бы ее отнести ко второй. Таким образом, большой толчок для экономики Центральной Азии - развитие качества трудовых ресурсов, задействованных в миграционных процессах [3].

Сбалансированное потребление водных ресурсов - проблема становится с каждым годом все серьезнее. Реки являются трансграничными, экосистемы бассейнов находятся под угрозой. Решение этого вопроса важно и на сегодняшний день, и в перспективе. Только на первый взгляд эта проблема достаточно проста. На самом деле она принципиальна. Для Узбекистана нехватка воды - это катастрофа в прямом смысле слова. Из-за нехватки воды в ряде регионов Узбекистана уже можно говорить о социальном и экологическом кризисе. Аналогичная проблема сложилась и в Туркменистане. Если государства, располагающиеся в нижнем течении рек Амударьи и Сырдарьи (Казахстан, Узбекистан, Туркменистан), постоянно испытывают дефицит воды, то государства верхнего течения (Кыргызстан и Таджикистан) сталкиваются с проблемой обеспечения топливными ресурсами из соседних стран для загрузки электростанций в зимний период времени, что приводит к дополнительному использованию гидроэнергетических сооружений. Однако работа гидроэлектростанций зимой на полную мощность чревата рядом негативных последствий: уменьшением объемов водохранилищ, превышением объемов сброса воды в приграничные области соседних государств. Таким образом, проблема рационального использования водно-энергетических ресурсов в Центральной Азии давно вышла на уровень межгосударственных отношений и, к сожалению, является предметом острых разногласий.

Имеются проблемы и внутри региона, выделяются из них социально-экономические. Этап реформирования политики и экономики создает в странах Центральной Азии определенные трудности. За период реформ Казахстан сумел привлечь инвестиции, сохранить и модернизировать свой промышленный ресурс, хотя еще и не преодолел сырьевую направленность экономики. В то же время в других государствах региона по объективным причинам рост экономики идет замедленными темпами.

Для реализации торгово-экономического сотрудничества между странами региона сформирована определенная договорно-правовая база, созданы региональные и межрегиональные экономические интеграционные объединения (СНГ, ЕЭС), разрабатывается предложение о создании Союза ЦАГ. В постоянном поиске оптимальных решений находятся вопросы формирования, совершенствования эффективных механизмов водного и энергетического обмена, дальнейшего углубления интеграционных связей.

Таким образом, ОБСЕ как организация разносторонная, заинтересованная в данном сотрудничестве по объективным причинам и имеющая за спиной багаж опыта доминирует перед всеми другими. Учитывая поднявшийся престиж Республики Казахстан после председательства в ОБСЕ в 2010 году и акцент этого же председательства на регионе Центральной Азии, можно говорить о том, что организация увидит потенциал и предпримет соответствующие меры [4].

В заключение хочется еще раз подчеркнуть, что регион Центральной Азии - уникален. Много споров даже о том, какое определение дать термину «Центральная Азия». Характеристика региона дает представление о том, насколько сложными процессами связаны эти государства. Интеграция стран Центральной Азии тоже порождает огромное количество дискуссий, именно поэтому регион в последнее время вызывает интерес экспертов.

Перечисляя достижения ОБСЕ в регионе, натыкаетесь на мысль, что их не особо много и они зачастую поверхностны. Но именно это подталкивает искать новые цели, новые проблемы, новые задачи. В итоге обе стороны будут иметь пользу от такого сотрудничества - каждая свою, ведь если начинается взаимодействие с международной организацией, оно должно быть оправдано.

ЛИТЕРАТУРА

1. Султанов Б.К. Актуальные проблемы обеспечения безопасности в Центральной Азии // Центральная Азия: состояние и перспективы регионального взаимодействия: Материалы VI Ежегодной Алматинской конференции. - Алматы: КИСИ при Президенте РК. - 2010. - С.52-53

2. Рахматулина Г.Г. Перспективы сотрудничества государств Центральной Азии в водохозяйственной сфере // Центральная Азия: состояние и перспективы регионального взаимодействия: Материалы VI Ежегодной Алматинской конференции. - Алматы: КИСИ при Президенте РК. - 2013. - С.212-227

3. Кушкумбаев С.К. Опыт ШОС во взаимодействии Китая со странами Центральной Азии // Центральная Азия - Китай: состояние и перспективы сотрудничества: Материалы международной конференции. - Алматы: КИСИ при Президенте РК. - 2011. - С.63-71

4. Куттыкадам С. Роли ОБСЕ и Центральной Азии в новых измерениях // ОБСЕ и процессы демократизации в контексте региональной безопасности: материалы международной научно-практической конференции. - Алматы: КИСИ при Президенте РК. - 2012. - С.23-28

УДК 330

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Абдирахманова Р., магистрант, КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье представлен инновационный подход к осуществлению производственной деятельности компаний, как единственный способ поддержания высоких темпов роста производительности труда, и уровня рентабельности.

Ключевые слова: Иинновационный подход, инновационный потенциал, инновация, конкурентоспособность, предприятие, рынок, эффективная система маркетинга.

В настоящее время, когда рынок освободился от подавляющего множества иностранных конкурентов, отечественные производители начали борьбу за потребителя между собой. На собственном опыте развитые страны доказывают, что побеждает тот, кто предпочитает действовать на основе внедрения инноваций, а главной целью их стратегии выступает разработка новых продуктов и услуг.

В наибольшей степени предприимчивые бизнесмены не растерялись в рыночных условиях. Они сумели адаптироваться к рынку и создать отделы маркетинга, которые находятся в тесной связи с потребителями. В это же время были установлены новые системы управленческого учета, которые могли показать реальную картину финансового положения предприятий. Но оказалось, что этого мало для создания долгосрочной конкурентоспособности компаний. Только инновационная деятельность может оказать существенное влияние на формирование конкурентной стратегической концепции промышленного предприятия.

В ближайшее время достижение значительных результатов в развитии инновационной сферы широкого круга предприятий является проблематичным. Это связано, по-нашему мнению, с отсутствием опыта внедрения инноваций в условиях рынка, а так же с тем, что во времена существования административно-командной системы научно-исследовательские организации ориентировались на выполнение государственных заказов. Кроме того, не было возможностей для самостоятельного запуска новых товаров на рынок. Ускорение интеграции науки и производства показывает, что многие проблемы возникают из-за отсутствия инфраструктуры для поддержки горизонтальных связей между предприятиями, научными и финансовыми институтами. Немаловажную роль в этом играют финансовые и экономические трудности, «утечка мозгов» за границу, а так же старение научных кадров.

Инновационный подход к осуществлению производственной деятельности организаций показал, что это единственный способ для поддержания высоких темпов роста производительности труда и уровня рентабельности. В связи с этим, устраняя различного рода экономические барьеры, предприятия осуществляют самостоятельные разработки по внедрению инновационных технологий. Осуществление технологических разработок обусловлено изменениями в деятельности предприятий, т.е. на них оказывает влияние внешний и внутренний рынок. Это отражается на поведении потребителей, развитии рынков товаров и услуг, на усилении конкуренции. Следует иметь в виду, что рынок так же влияет на общемировое развитие новых разнохарактерных технологий, на глобализацию спроса и предложения. В мировом масштабе инновации – это необходимость выживания, сохранения конкурентоспособности и дальнейшего процветания.

На формирование новых требований и вкусов отечественных потребителей оказывают значительное влияние международные производители. Например, современные покупатели не доверяют рекламе, весь мир характеризуется снижением производства стандартных потребительских товаров, в настоящее время становится все труднее найти два одинаковых товара. В связи с этим, повышается разнообразие рынков товаров и услуг, а это означает, что рынок становится более дифференцированным. Поэтому уменьшается жизненный цикл продукта, значит, производство товаров осуществляется небольшими партиями, увеличивается производство не похожих друг на друга продуктов, разработанных и изготовленных для конкретных групп потребителей. Все процессы ведут к необходимости постоянного обновления существующих товаров. Опыт успешных компаний показывает, выживает тот, кто может быстро реагировать на изменения и постоянно занимается инновациями.

Основной побудительный мотив для разработки новшеств - желание руководства вести стратегическую деятельность, осуществляя инновации. Анализ показывает, что главной мотивацией для развития инновационной деятельности является стремление компании быть лидером, готовым выделять ресурсы для разработки новых продуктов и инноваций, готовым постоянно мотивировать весь персонал.

Деятельность, направленная на поиск и реализацию инноваций в целях расширения ассортимента и повышения качества продукции, совершенствования технологии и организации производства называется инновационной. В рамках предприятия или отрасли появляются внутренние источники инновационных идей: неожиданное событие, несоответствие между реальностью и нашими о ней представлениями, внезапные изменения в структуре отрасли или рынка.

Инновационное развитие требует специфических методов национального управления, согласующихся с общими методами управления экономикой при участии государства. Их изучение на основе состояния и прогнозирования возможных перспектив развития национальной экономики позволит выработать оптимальную для России инновационную стратегию, ориентированную на высокие темпы социально-экономического развития [1,с.19]. При этом, производство, осуществляющее инновационную деятельность, должно быть тесно увязано с инновациями в управлении: на первый план выдвигаются социально-психологические, а не административные методы. Работник заинтересован в повышении производительности труда, потому что причастен к принятию управленческих решений, следовательно, возникает качественно новая трудовая мотивация. Персонал стремится активно участвовать в инновационной деятельности, чтобы добиться доверия со стороны руководства, особенно это проявляется в небольших подразделениях, где укрепляется мотивация труда и поощряется инициатива. Кроме того, процесс инноваций легче продвигается в малых подразделениях, которые не связаны сложными процедурами взаимодействия решений, как по горизонтали, так и по вертикали, присущими крупным организациям.

Достижение высокого уровня жизни населения является одной из наиважнейших целей большинства государств, что достигается обеспечением продолжительного экономического роста, что означает производство качественных товаров и услуг в достаточном объеме. Успешная деятельность предприятий, их экономический рост зависят в большой степени от внедрения инновационной деятельности предприятий. Инновационная деятельность — это процесс, направленный на реализацию результатов законченных научных исследований и разработок либо иных научно-технических достижений в новом или усовершенствованном продукте, продаваемом на рынке, в новом или усовершенствованном технологическом процессе,

используемый в практической деятельности, а также связанные с этим дополнительные исследования и разработки [2, с.28].

Вместе с тем, предприятие, занимающееся нововведениями, должно способствовать развитию предпринимательства. При этом следует соблюдать основной организационный принцип для нововведений – создание команды единомышленников из лучших работников, которые не будут выполнять текущую работу. Тем не менее, инновационная деятельность не должна строиться на постоянной основе, важно, чтобы был назначен авторитетный работник, отвечающий за внедрение инноваций: замена устаревшей продукции, оборудования, техники и технологии. Организация инновационной деятельности на основе указанных принципов позволит предприятию продвинуться вперед и добиться успеха. Инновационная политика современных предприятий направлена на увеличение производства принципиально новых видов продукции и технологий, расширение сбыта отечественных товаров. Поэтому используют модели предпринимательства. Первая модель классическая, при которой предприниматель задействует внутренние резервы для роста прибыли, увеличения рентабельности, действует традиционным способом. Высокие достижения предпринимателей, работающих по этой модели, обычно связывают с протекционизмом со стороны правительства. Вторая модель – это инновационное предпринимательство, когда идет поиск путей развития предприятия, в основу которых заложены инновационные достижения, приведенные до стадии завершающего использования.

Выбор стратегии как “меры готовности” для достижения целей в области инновационного развития предприятия зависит от инновационного потенциала. Как показывает опыт, не смотря на постоянное увеличение значимости инноваций, не все компании должны вводить новые технологии: какие-то малые предприятия не в состоянии их развивать или предприятиям в состоянии упадка нет смысла модернизировать производство. В связи с этим необходимо определить условия, при которых компаниям целесообразно разрабатывать новые товары.

В первую очередь это, когда существует угроза устаревания существующих товаров, появляются новые потребности у покупателей, изменяется вкус и предпочтения потребителей, уменьшается жизненный цикл товара, повышается конкуренция. Важную роль так же играют внутренние факторы, использование которых повышает эффективность инноваций: умение руководства и персонала выбирать и оценивать экономические, социальные и технологические модификации во внешней среде; умение менеджеров ориентироваться на долгосрочную перспективу и на четкие стратегические цели; прогрессивная система маркетинга, постоянный поиск новых предложений на рынке, способность анализировать и реализовать новые идеи.

Руководитель предприятия определяет способы ведения инновационной деятельности, оценивая его инновационный потенциал. Разработка инновационных целей – следующий шаг организации инновационного подхода на основе использования новых технологий. Это повышение конкурентоспособности, улучшение существующих товаров или создание нового продукта и закрепление его на рынке, снижение издержек производства и т.д. Для предприятий, важно, какую стратегию выбрать: приобрести инновации на стороне или разрабатывать собственными силами. Если компания устанавливает стратегическое партнерство со специальной научно-исследовательской организацией, то следует понимать, что единовременное получение технологии требует значительных финансовых ресурсов в течение короткого периода. При разработке же своих собственных инноваций, вы создаете свой собственный научно-исследовательский блок, что позволит избежать крупных единовременных издержек.

На наш взгляд, целесообразно отечественным предприятиям, занимающимся инновационной деятельностью в больших масштабах, создать специализированные инновационные подразделения внутри своего предприятия. Это приблизит исследования к производственным возможностям и нуждам потребителя; привлечет высококвалифицированные научные кадры; сохранит коммерческую тайну. Первым шагом к созданию собственных инновационных подразделений может быть посещение предприятий, которые имеют специализированный инновационный блок, чтобы ознакомиться с их опытом развития. Основная цель такого инновационного подразделения – проработка различных научных и технических идей для достижения инновационных целей.

Особенность инновационного развития в том, что оно базируется на потребности учитывать два несовместимых направления. Первое направление – инновационный процесс рассматривается как единый поток – от возникновения идеи до внедрения, и расширения производства. Все этапы инновационной деятельности, начиная с основной концепции и заканчивая завоеванием рынка, тесным образом взаимосвязаны. В связи с этим системные структурные взаимодействия, которые обеспечивают последовательность этапов и непрерывность разработок во временном пространстве для обеспечения эффективности инновационного развития, имеют первостепенное значение. Эта характерная черта проявляется в условиях, когда рыночная инфраструктура и рыночные механизмы несовершенны. Второе направление – научное познание, изобретение, промышленное решение, в сущности, непредсказуемо. Исследователи установили отсутствие взаимосвязи между возникновением научного знания, его реализацией и коммерцией. Следовательно, такое предприятие не обязательно осуществляет инновационную предпринимательскую деятельность – от научных исследований до маркетинговых разработок и продаж.

Еще одно важное условие для внедрения инноваций – эффективная система маркетинга, которая взаимодействует с конечными результатами предприятия. Эта система определяет новые требования клиентов к качеству изделий и услуг, потому что потребителям не нужны новые товары, а нужны новые преимущества в этих товарах. Обобщая эти условия, отметим, что реализация инноваций требует инновационного потенциала компании, характеризующегося как совокупность: интеллектуальных, физических, финансовых, кадровых ресурсов, а так же инфраструктуры.

Кроме того, важно оценить конечный результат внедрения инноваций. Для оценки конечного результата инновационной деятельности принимаются показатели, характеризующие качество инновационной продукции [3, с.32]. Конечный результат инновационной деятельности определяется реализацией некоторого элементарного процесса или комбинацией таких процессов. В качестве элементарного процесса инновационной деятельности рассматривается процесс распространения, являющийся результатом наращивания производства инновационной продукции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Антонов, И.Ю. Стимулирование инновационного развития России в стратегическом периоде: научное издание / И.Ю. Антонов. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2013.- 88 с.

2. Дидикин, А.В. Правовое регулирование инновационной деятельности в России. Монография. Новосибирск, ОмегаПринт, 2014. – 186 с.

3. Балычева, Ю., Панин, Б. Особенности структуры инновационного процесса российских промышленных предприятий. М.: Креативная экономика. Международный научно-практический журнал № 9 (93)’14. – 185 с.

УДК 331.08

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

Абиев К.А., магистрант, КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау
Научный руководитель: Кизимбаева А.Б., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье проанализирован комплексы технических, организационных и социально- экономических мер, на основе которых достигается экономия живого труда, затрат и ресурсов, повышение качества и конкурентоспособности продукции.

Ключевые слова: повышения эффективности производства, оценки экономической эффективности, факторы, рентабельностью производства, рост производительности труда.

Переход к рыночным отношениям требует глубоких сдвигов в экономике - решающей сфере человеческой деятельности. Необходимо осуществить крутой поворот к интенсификации производства, переориентировать каждое предприятие, организацию, фирму на полное и первоочередное использование качественных факторов экономического роста. Должен быть обеспечен переход к экономике высшей организации и эффективности со всесторонне развитыми производительными силами и производственными отношениями, хорошо отлаженным хозяйственным механизмом.

При обосновании и анализе всех показателей экономической эффективности учитываются факторы повышения эффективности производства по основным направлениям развития и совершенствования производства. По мнению Барнгольца С.Б - важнейшими факторами повышения эффективности производства здесь выступают:

-ускорение научно- технического прогресса, повышение технического уровня производства, производимой и осваиваемой продукции (повышение ее качества), инновационная политика;

-структурная перестройка экономики, ее ориентация на производство товаров народного потребления, конверсия оборонных предприятий и отраслей, совершенствование воспроизводственной структуры капитальных вложений (приоритет реконструкции и технического перевооружения действующих предприятий), ускоренное развитие наукоемких, высокотехнологичных отраслей;

-совершенствование развития диверсификации, специализации и кооперирования, комбинирования и территориальной организации производства, совершенствование организации производства и труда на предприятиях и в объединениях;

-разгосударствление и приватизация экономики, совершенствование государственного регулирования, хозяйственного расчета и системы мотивации к труду;

-усиление социально - психологических факторов, активизация человеческого фактора на основе демократизации и децентрализации управления, повышения ответственности и творческой инициативы работников, всестороннего развития личности, усиления социальной направленности в развитии производства (повышение общеобразовательного и профессионального уровня работников, улучшение условий труда и техники безопасности, повышение культуры производства, улучшение экологии).

Среди всех факторов повышения эффективности и усиления интенсификации производства решающее место принадлежит разгосударствлению и приватизации

экономики, научно-техническому прогрессу и активизации человеческой деятельности, усилению личностного фактора (коммуникации, сотрудничество, координация, приверженность делу), повышению роли людей в производственном процессе. Все другие факторы находятся во взаимозависимости от этих решающих факторов.

В зависимости от места и сферы реализации пути повышения эффективности подразделяются на общенациональные (государственные), отраслевые, территориальные и внутрипроизводственные. В экономической науке стран с развитыми рыночными отношениями эти пути подразделяются на две группы: внутрипроизводственные и внешние или факторы, воздействующие на изменение прибыли и контролируемые со стороны фирмы и неконтролируемые факторы, к которым фирма может только подстроиться. Вторая группа факторов - это конкретные рыночные условия, цены на продукцию, сырье, материалы, энергию, курсы валют, банковский процент, система госзаказов, налогообложение, льготы по налогам и т.д.

Управление эффективностью и рентабельностью производства в условиях рынка предполагает как разработку и реализацию текущих планов, так и разработку прогнозов, контроль и анализ их реализации. При этом важно учитывать фактор времени: время, которое необходимо, чтобы новый продукт или услуги вышли на рынок; время, необходимое для освоения и реализации новых идей, изобретений и рационализаторских предложений, освоения производства новой продукции и ее снятие с производства и замены новой или существенно модернизированной продукцией.

По мнению Абрютина М.С. переход к рыночной экономике вносит ряд существенных корректив в теорию и практику оценки экономической эффективности, отбора и реализации оптимальных вариантов производственно - хозяйственных решений.

Во-первых, существенно повышается экономическая ответственность за принимаемые производственно-хозяйственные решения по сравнению с обоснованием эффективности принимаемых решений в условиях тотального огосударствления экономики, когда преобладало безвозмездное финансирование капитальных вложений и предприятия по существу не несли материальной ответственности за достоверность оценки и фактическую эффективность технических и организационных мероприятий, соответствие проектной и фактической эффективности.

Совершенно другое положение в условиях рыночной экономики, когда собственник средств несет полную материальную ответственность за конечные финансовые результаты производственной деятельности, т.е. происходит персонализация материальной и финансовой ответственности. В этих условиях расчеты и обоснование экономической эффективности уже не носят формального характера, как это имело место в централизованно управляемой экономике, когда, как правило, проектная и фактическая эффективность принимаемых решений не совпадали.

Во-вторых, усиление ответственности за принимаемые решения тесно связано и с повышением степени риска в инвестиционной деятельности и развитии производства, когда регулятором производства главным образом выступают рыночные отношения, здесь уже необходима целая система страхования, независимой экспертизы проектов, использование услуг консультативных фирм.

В-третьих, учитывая динамичность производства и инвестиций, усиливается значение оценки фактора времени при обосновании и достижении финансовых результатов на основе дисконтирования (формулы сложных процентов).

В-четвертых, в отличие от командно - административной системы управления в условиях рыночных отношений и многообразия форм собственности взамен единых, централизованно утверждаемых экономических норм и нормативов эффективности,

применяются индивидуальные нормативы, формирующиеся под влиянием рынка. При этом индивидуальные нормы весьма динамичны, они изменяются во времени под влиянием рынка. Они и учитываются при экономическом обосновании эффективности принимаемых решений (нормы прибыли по предприятиям, нормы амортизации, нормы расхода сырья и материалов).

Таким образом, подводя итог всему вышесказанному, приведем все основные пути повышения эффективности в виде схемы, указанной в соответствии с Рисунком 1

Рисунок 1. Схема путей повышения экономической эффективности

Важнейшим фактором повышения эффективности общественного производства, обеспечение высокой его эффективности был и остается научно-технический прогресс. До последнего времени НТП проистекал эволюционно. Преимущество отдавалось совершенствованию уже существующих технологий, частичной модернизации машин и оборудования. Такие меры давали определенную, но незначительную отдачу. Недостаточны были стимулы разработки и внедрения мероприятий по новой технике. В современных условиях формирования рыночных отношений нужны революционные, качественные изменения, переход к принципиально новым технологиям, к технике последующих поколений - коренное перевооружение всех отраслей народного хозяйства на основе новейших достижений науки и техники. Важнейшие направления НТП:

- широкое освоение прогрессивных технологий,
- автоматизация производства,
- создание использование новых видов материалов.

В условиях перехода к рыночной экономике, ее начального этапа очень важны мероприятия научно-технического характера. Коллективы предприятий, их руководители главное внимание уделяют материальному стимулированию труда. Большая часть прибыли после уплаты налогов направляется в фонд потребления. Такое

положение ненормально. Очевидно, по мере развития рыночных отношений предприятия начнут уделять должное внимание развитию производства на перспективу и будут направлять необходимые средства на новую технику, обновление производства, на освоение и выпуск новой продукции.

Помимо того, необходимо создать организационные предпосылки, экономические и социальные мотивации для творческого труда ученых, конструкторов, инженеров, рабочих. По мнению Елизарова Е.А. коренные преобразования в технике и технологии, мобилизация всех, не только технических, но и организационных, экономических и социальных факторов создадут предпосылки для значительного повышения производительности труда. Предстоит обеспечивать внедрение новейшей техники и технологии, широко применять на производстве прогрессивные формы научной организации труда, совершенствовать его нормирование, добиваться роста культуры производства, укрепление порядка и дисциплины, стабильность трудовых коллективов. Хотя, все выше сказанное крайне важно и необходимо для современных предприятий, но нужно учитывать реалии сегодняшней жизни. Подобные меры смогут внедрить, наверное, очень нескоро и очень немногие предприятия из-за сложившегося и недавно обострившегося экономического, социального кризиса. Одним из важных факторов интенсификации и повышения эффективности производства является режим экономии. Ресурсосбережение должно превратиться в решающий источник удовлетворения растущей потребности в топливе, энергии, сырье и материалах. Предстоит создать и оснастить народное хозяйство машинами, оборудованием, обеспечивающую высокую эффективность использования конструкционных и других материалов, сырьевых и топливно-энергетических ресурсов, создание и применение высокоэффективных малоотходных и безотходных технологических процессов. В условиях перехода от командно-административной к рыночной экономике основными направлениями повышения экономической эффективности производства остаются разгосударствление и приватизация. Рыночная экономика не совместима с преобладанием одной государственной формы собственности. Она требует множественности субъектов и форм собственности.

В государственной экономике ни один производитель не имеет права полновластно распоряжаться средствами производства и готовым продуктом. Рыночная экономика требует того, чтобы предприятия как самостоятельные субъекты хозяйствования несли полную ответственность за конечные результаты деятельности. В государственной же экономике фиктивному праву владения имуществом соответствует фиктивная ответственность. Кроме того, рыночная и экономика базируется на разных мотивах и стимулах деятельности. В первом случае движущим мотивом являются экономические интересы субъектов, реализующиеся через механизмы конкуренции и ценообразования. Во втором - собственность функционирует через административное принуждение приказными методами.

В условиях формирования рыночных отношений существенно расширяются возможности действия всех факторов повышения эффективности производства. Осуществляются структурная перестройка народного хозяйства, переориентация его на потребителя; модернизация важнейших отраслей народного хозяйства промышленности, строительства, транспорта и связи на основе высоких технологий; преодоление отставания от мирового научно-технического уровня; продуманная конверсия военного производства; переход к смешанной экономике, в которой создаются на равных правах различные формы собственности; свободное развитие всех коллективных и частных форм хозяйствования; финансовое оздоровление экономики; органичное включение страны в глобальные хозяйственные связи.

В результате этого сформируется регулируемое, цивилизованное рыночное хозяйство, которое явится действенным средством, стимулирующим рост производительности труда, повышение эффективности всего общественного производства, приумножение общественного богатства в интересах повышения благосостояния народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жиделева В.В., Каптейн Ю.Н. Экономика предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2011.
2. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учеб. пособие / Г.В.Савицкая. – Мн.: Новое здание, 2012

УДК 334.7

РОЛЬ СТРАТЕГИИ В УПРАВЛЕНИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕМ И РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

Кизимбаева А.Б., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье стратегическое управление на предприятии имеет дело с процессом предвидения глобальных изменений в экономической ситуации, поиском и реализацией крупномасштабных решений, обеспечивающих его выживание и устойчивое развитие за счет выявленных будущих факторов успеха.

Ключевые слова: формирование стратегии, стратегия нововведений, инновационная политика, технологию менеджмента, методов стратегического позиционирования предприятия.

Развитие системы рыночных отношений предполагает формирование стратегии, которая позволяет выявить основные направления и варианты реализации конкурентных преимуществ предприятия. Усиление конкуренции на рынках реализации продукции приводит к необходимости анализа позиций предприятия в отрасли и на рынках сбыта, разработки комплекса стратегических решений по вопросам прогнозирования уровня спроса на продукцию предприятия, выявления степени удовлетворения потребностей покупателей по соотношению «цена - качество» товара, изменения производственной политики предприятия.

Обеспечение лидирующих конкурентных преимуществ на современном этапе развития экономики может быть достигнуто за счет рационального использования ресурсов предприятия на стратегически значимые направления деятельности. К таким направлениям относятся стратегия производственной деятельности, использование инновационных проектов для выхода на новые рынки сбыта, расширение ассортимента продукции и услуг, разработка новых видов продуктов, использование стратегии ценообразования, внедрение в технологию менеджмента методов стратегического позиционирования предприятия [1].

Стратегическое управление развитием фирмы является составной частью инновационного менеджмента и решает вопросы планирования и реализации инновационных проектов, рассчитанных на значительный качественный скачок в предпринимательстве, производстве или социальной среде предприятия. В широком смысле стратегическое управление на предприятии имеет дело с процессом предвидения глобальных изменений в экономической ситуации, поиском и реализацией

крупномасштабных решений, обеспечивающих его выживание и устойчивое развитие за счет выявленных будущих факторов успеха.

Стратегическое управление затрагивает как концептуально-предпринимательские, так и организационно-процедурные аспекты стратегического развития предприятия и, следовательно, реализует свою функцию через подсистемы общего и функционального менеджмента. Общий менеджмент определяет генеральную линию стратегического развития и включает:

1. Нормативный менеджмент, то есть разработку философии, предпринимательской политики, определение позиции предприятия в конкретной нише рынка; формулирование общих стратегических намерений.

2. Стратегический менеджмент, то есть выработку набора стратегий, их реализацию во времени, фиксирование изменений, переформулирование стратегий, стратегический контроль и контроллинг, управление стратегическими решениями в целом.

3. Оперативный менеджмент, то есть разработку и реализацию оперативных (тактических) мер, связанных с практическим осуществлением мероприятий по внедрению стратегий в действие [2, с. 143].

В рамках функционального менеджмента разрабатываются и реализуются частные (функциональные) стратегические задачи, связанные с инновациями в отдельных сферах деятельности на инновационном предприятии (маркетинг, сбыт, производство, кадры, финансы, информационная база и др.).

Разработка инновационной политики предполагает определение целей и стратегий его развития на ближайшую и дальнюю перспективы исходя из оценки потенциальных возможностей инновационного проекта и обеспеченности его соответствующими ресурсами.

В жизненном цикле любого инновационного проекта четко прослеживаются состояния относительной статики и относительной динамики. Все зависит от содержания цели, которая ставится перед каждой стадией. Рассматривая цели как предвосхищение результата, на который направлены усилия предпринимателя (менеджера), их подразделяют на функциональные (поддержание достигнутого состояния системы) и новые (приобретение нового качественного состояния системы).

Новые цели требуют выхода на новые ориентиры, новые критерии равновесия в системе, новые решения, новые организационные структуры, т.е. вызывают необходимость разработки и осуществления комплекса действий, которые определяются как стратегии.

Стратегия в общем виде — это поиск наиболее результативных вариантов ввода в действие ресурсов (капитала, рабочей силы) в соответствии с главными целями предприятия и с учетом ситуации на рынке как в настоящий момент, так и ожидаемой в будущем. Стратегия предполагает разработку обоснованных мер и планов (программ, проектов) достижения намеченных целей, в которых должны быть учтены научно-технический и производственный потенциалы предприятия и его рыночно-сбытовые возможности.

Стратегические цели отражают генеральную линию развития инновационного предприятия. Они призваны с учетом условий внешней среды и достигнутого потенциала материализовать принципы и намерения, которые заложены в философии, предпринимательской политике и стратегическом облике (миссии)предприятия. По предмету цели они находят отражение в совокупности планируемых продуктово-рыночных комбинаций и показателях, характеризующих желаемое развитие инновационного предприятия и необходимые для этого ресурсы. Стратегическая цель в

конечном счете ориентирована на решение той или иной проблемы или задачи [2, с. 144].

Стратегическое управление инновациями означает значительно более широкое понятие, чем перспективное планирование крупномасштабных новшеств, оно включает ситуационный анализ и прогноз влияния всего диапазона производственных и предпринимательских факторов успеха, в том числе внешних (продукты, рынки, поставщики, патенты и лицензии) и внутренних (новые технологии, финансирование, мощности, сотрудники, технический уровень); потенциал сферы НИОКР; систему управления; ее организационные формы; этику и культуру предпринимательства (философия и предпринимательская политика) [2, с. 145].

Общие задачи стратегического управления инновациями позволяют ответить на следующие вопросы: Какими продуктами и на каких рынках должно развивать свою активность предприятия в перспективе, учитывая ограничения со стороны внешней среды? Посредством каких нововведений, какими методами (программы, проекты) будут достигнуты стратегические цели? В каких масштабах и из каких источников будут выделены ресурсы под стратегические цели? В рамках каких организационных форм (традиционная линейно-штабная структура, матричная или проектная структура или центры руководства каждой стратегической целью) осуществляется инновационный процесс на предприятии? Посредством какого стиля управления, с каким составом сотрудников и с помощью какого инструментария следует обеспечить регулирование и контроль стратегического инновационного процесса?

Инновационная деятельность, обеспечивая необходимые организационно-технические и экономические условия для выхода предприятия на новые рубежи, по своей сущности является в рыночных условиях важной формой предпринимательства. В свою очередь рынок создает реальные возможности для развития научно-технического прогресса (НТП). Стратегический аспект инновационной деятельности в этих условиях заключается прежде всего в ее ориентации на запросы потребителя. Решение внутренних инновационных задач предприятия как производителя носит подчиненный характер. Поэтому важной составной частью общей стратегии любого предприятия является его инновационная стратегия, определяющая направленность и содержание инноваций, адекватных потребностям и изменениям внешней среды, а в конечном счете интересам потребителя (покупателя, клиента).

По своей содержательной направленности стратегическое управление инновациями носит прагматический характер. В нем на переднем плане стоят реальные факты и потенциальные возможности, которые предприятие должно учитывать, чтобы обеспечить себе успех и процветание в будущем. В то же время стратегические инновационные цели, как правило, не имеют количественной характеристики. Они формулируются в виде деклараций об инновационных намерениях, из которых формируется предпринимательская концепция предприятия, определяются реализующие ее базовые и функциональные стратегии и разрабатывается формальная система обеспечивающих оперативных планов.

Стратегические мероприятия независимо от его типа и размера осуществляются по определенному сценарию, отработанному в практике рыночного хозяйствования в течение десятилетий в развитых промышленных странах. Он представляет собой логическую последовательность шагов (актов), предпринимаемых инновационным предприятием для достижения поставленных им стратегических целей. Содержание и масштабы инновационных мероприятий на разных предприятий могут быть разновеликими, но внутренняя логика шагов остается для всех постоянной.

Методической предпосылкой разработки стратегического сценария предприятия является понимание его сущности как открытой системы, тесно взаимодействующей с

внешней средой. Взаимодействие с окружающей средой, необходимость учета факторов внешнего влияния на жизнедеятельность предприятия определяют содержание шагов (стадий) разрабатываемого сценария его стратегического поведения.

Предпринимательская политика формулируется в виде сбалансированного поведения предприятия как по отношению к объектам внешней среды (потребители, поставщики, кредиторы, государство, общество), так и по отношению к внутрипроизводственным факторам (ресурсы, мощности, персонал, технология и т. п.).

При выработке предпринимательской политики предприятия соприкасаются и должны получать взвешенное решение две изначально противоречивые тенденции: стремление предприятия к максимизации прибыли; стремление контрагентов предприятия к достижению собственных целей, удовлетворению своих интересов.

Стратегические управленческие решения в значительной мере определяются принятыми на предприятии принципами управления, перспективами его развития, сложившейся практикой планирования. В практике получили применение: Управление на основе экстраполяции, при котором предполагается развитие на перспективу таких же тенденций, что и в прошлом периоде; в этих целях применяется составление текущих и инвестиционных бюджетов, долгосрочное планирование. Управление на основе разработки принципиально новых стратегий, которое применяется в том случае, когда становятся очевидными новые тенденции развития и требуется принятие новых принципов управления (стилей, методов и форм организации и техники управления). Управление на основе принятия оперативных решений, применяемое при возникновении непредвиденных обстоятельств и тенденций развития.

Исследования подтверждают наличие трудностей, а часто невозможность самостоятельной разработки отдельным предприятием фронтальных инновационных программ (проектов), рассчитанных на длительную перспективу. В современных условиях эту функцию берут на себя специализированные консалтинговые фирмы, обеспечивающие комплексное программное обслуживание инновационного процесса на конкретном объекте исходя из принятой данным предприятием философии, предпринимательской политики и его долгосрочных намерений (миссии).

Особенность этого подхода состоит в возможности многократного тиражирования инновационных программ (проектов) и их использования с определенной «подгонкой» к условиям данного инновационного предприятия. Это входит в прерогативу консалтинговых фирм. Важным элементом деятельности этих фирм является обеспечение постоянного методического пополнения уже имеющегося программного задела, а также предоставление широких информационных услуг в форме выставок, издания каталогов и т.д. [3].

На практике существуют около 100 типовых инструментов реформирования и оздоровления предприятий. Но в каждом конкретном случае необходимо подходить индивидуально в зависимости от отраслевой принадлежности предприятия, от близости к конечному потреблению основной массы населения, от специфики рынка, от цикла денежного обращения и др. [4].

Стратегические решения принимаются и реализуются в несколько этапов: постановка задачи, формирование альтернативных решений, выбор (принятие) решения, его реализация. Организации этого процесса требует четкой технологии, предусматривающей постановку и изучение среды (это суть стратегического анализа), разработку, принятие и реализацию стратегии.

Успех стратегического развития предприятия (организации), успешная реализация стратегических планов зависит от ряда субъективных и объективных факторов, например от готовности руководства осуществлять масштабные проекты, от знаний, навыков и квалификации менеджеров или от наличия финансовых и иных

ресурсов. Можно повысить шансы на успех, улучшая квалификацию руководства и/или отыскивая возможности лучшего доступа к ресурсам, тем самым увеличивая вероятность достижения более масштабных и более привлекательных целей на базе возросшего стратегического потенциала организации [3].

В заключении отметим, что в стратегическом управлении развитием предприятия планирование должно быть постоянным и продолжительным процессом. Это требует установления стратегических объектов, создающих стоимость, развития соответствующей стратегии, ориентации на стратегические цели и возможной переоценки и переосмысления этих стратегических целей и стратегии, а также поиск новых источников создания и роста стоимости компании в будущем [4].

ЛИТЕРАТУРА

1.Казанцева А.К., Миндели Л.Э. Основы инновационного менеджмента, теория и практика: учебник / А. К. Казанцева, Л. Э. Миндели; М.: Экономика, 2004.

2.Мухамедьяров А. М. Инновационный менеджмент: учеб. пособие / А. М. Мухамедьяров; – 2-е изд. - М.: Инфра – М, 2008. – 176 с.

3.Медынский, В. Г. Инновационный менеджмент: учебник / В. Г. Медынский; - М.: Инфра – М, 2007. – 295 с.

4. Управление стратегическим потенциалом организации / В. В. Васильева, А. Т. Зуб // Вестник Московского университета. Сер. 21. Управление (государство и общество). - 2009. - № 1. – С. 100-103.

УДК 338.984.658.3

СИСТЕМА ОТБОРА И НАБОРА ПЕРСОНАЛА В ПРЕДПРИЯТИИ

Сұлтанғали Ляззат Жеңісбекқызы, магистрант, КГУТИ им Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: Основные термины (генерируются автоматически): подбор персонала, специалист, вид рекрутинга, кандидат, должность, кадровый менеджмент, кадровое планирование, российская Федерация, системный отбор, электронный рекрутинг.

Ключевые слова: рекрутинг, системный отбор, хэдхантинг, управление персоналом, подбор персонала.

Кадровый менеджмент — это одна из основ управления людьми, которую очень активно используют в развивающихся сферах экономики — производства и бизнесе. Очень много исследований в кадровом менеджмента активно помогают развиваться и другим областям — гуманитарным и образовательных. В кадровом менеджменте началом являются такие функции управления персоналом, как кадровое планирование и подбор персонала. В этой статье авторы постараются подробно рассмотреть современные способы подбора кадров.

Рекрутинг (что в переводе с английского языка означает пополнение, комплектование, вербовка) — поиск и закрытие вакансий организации требуемыми специалистами, которые по уровню своей квалификации подходят к работодателю. Рекрутин — это совокупность организационных мероприятий. Они предполагают формирование и представление работодателю списков людей, которые соответствуют критериям отбора, которые в свою очередь были установлены заказчиком. Далее идет

прием на работу в эту организацию. Это был описан смысл работы рекрутинга в бизнесе.

Так же хотелось бы отметить существование такого вида рекрутинга, как электронный. Электронный рекрутинг подразумевает поиск человеческих ресурсов с помощью сети Интернет. Сегодня рынок электронного рекрутинга — это огромное количество специализированных в этой сфере интернет-сайтов, которые предоставляют различные услуги в области подбора персонала или трудоустройства. Если заглянуть на несколько лет назад, то можно заметить, что рынок интернет-рекрутинга резко вырос именно за последние 5 лет. Начинался он с самых обычных интернет-объявлений, а ныне это серьезные интернет сайты на которых присутствуют все участники рынка труда — от простого работника до финансовых директоров. Возможно резкий рост связан с экономическим подъемом Российской Федерации, ведь если сравнивать нынешние условия жизни и 5–7 лет назад, то заметна существенная разница.

Прямой поиск. Этот вид рекрутинга связан с консалтинговой деятельностью. Используя эту услугу у консалтинговых фирм можно подобрать в организацию нужных специалистов как и низшего уровня так и высшего. Этот вид рекрутинга не имеет каких-либо ограничений и четких требований к кандидатам на должность со стороны организации. Это наверное самый простой вид рекрутинговой деятельности.

В нашей стране организации занимаются некачественным подбором персонала. В пример можно привести Дальневосточный Федеральный округ. Этому региону характерна низкая демография и отток населения, причем большая его часть является высококвалифицированными кадрами. Это способствует тому, что работодателем просто не из кого выбирать на работу и поэтому многие должности в Дальневосточном Федеральном округе занимают не те, кто должен там сидеть, а те кто изъявил желание прийти на собеседование. Конечно это не систематично, но таких случаев в этом округе очень много.

В науке менеджмента само понятие рекрутинга предполагает системный отбор, который включает в себя большое количество умных систем проверок, профессиональные пробы, отбор на должность и увольнение не знающих или плохо выполняющих свою работу сотрудников.

Хочется отметить, что в Казахстане до сих пор существует криминальный бизнес по подделке государственных документов. На этом рынке можно купить поддельный диплом, который не будет ни как внешне отличаться от оригинала, тем самым, недобросовестные кандидаты на должность очень часто обманывают работодателей. Создание общероссийской базы данных действительно закончивших вузы студентов призвано решить эту проблему, но пока результатов еще нет. Некоторые умные работодатели сами находят выход — они просто звонят в университеты и проверяют действительность дипломов лично.

В РК постепенно начинают консалтинговые фирмы, которые гарантируют качественный подбор персонала и поиск новых сотрудников, на случай если этот не подошел или сорвался с испытательного срока. Но естественно, такие услуги могут себе позволить только большие фирмы и то только на закрытие высоких должностей.

Этапы рекрутинга

1. Кадровое планирование на определенный период времени

2. Разработка критериев, по которым будет производится подбор персонала

3. Формулирование преимуществ организации, благодаря которым кандидатов будут заманивать на эту должность

4. Исследование конкурентов, которые могут переманить потенциальных кандидатов

5. Сбор информации о потенциальных кандидатов на должность и составление их списков

6. Подготовка и составление небольших резюме для наиболее выделяющихся кандидатов

7. Тщательный анализ этих резюме и первый этап отбора среди кандидатов.

8. Составление полных резюме на всех прошедших первый этап кандидатов.

9. Собеседования с этими кандидатами.

10. Оценка результатов собеседования и выбор кандидата который показался лучшим на собеседованиях.

11. Формулирование будущих условий труда кандидата.

12. Оценка и разработка плана по возможным рискам с прошедшим кандидатом

13. Сбор и подготовка документов для принятия кандидата на должность.

14. Ознакомление кандидата с условиями труда и документами.

15. Заключение трудового договора с кандидатом.

«Хэдхантинг». Если переводить дословно, то это означает «Охота за головой». Иногда в конкурентных фирмах работают очень хорошие специалисты, а переманив их в свою организацию можно получить хорошую выгоду — появится новый хороший специалист, а конкурент наоборот его потеряет.

В некоторых случаях, когда у фирмы не хватает специалистов они их переманивают, причем не для того чтобы насолить конкуренту, а для того чтобы просто удержаться самим — некоторые специалисты очень часто отсутствуют на рынке труда, а появляясь быстро находят новую работу. Но бывают и случаи, когда фирма переманивает специалистов просто для того, чтобы испортить дела конкуренту. Ей не требуется этот специалист, просто переманив его к себе можно избавится от конкурента (к примеру если этот специалист финансовый директор).

«Хэдхантинг» обычно заманивает кандидатов более высокой зарплатой и обещаниями, что на новом месте ему будет лучше. Переманивание на новое место работы обычно проходит тайно. Если же это выходит на публику то репутация портится всем — и организации которая пыталась переманить и сотруднику конкурентной фирмы. На профессиональных рынках в сфере бизнеса это явление можно очень часто встретить. Это не приветствуется, но однако это очень распространенно.

В заключении хотелось бы отметить, что подбор и отбор персонала — одни из самых главных функций менеджмента. Чтобы организация заработала туда нужно привести людей. Чтобы организация работала хорошо надо среди этих людей отобрать хороших специалистов. Это все требует очень много труда и нервов, но дальнейшее функционирование организации зависит именно от того, кого в нее приведут и кто в ней будет работать.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жариков В. В., Лыжникова М. А. Инновационные технологии отбора персонала //Экономинфо. 2014. № 21. С. 71–79.

2. Канардов И. В. Эффективный рекрутинг — дальше будет только хуже, готовьте динамит//Управление человеческим потенциалом. 2012. № 3. С. 196–200.

3. Пичугина Н. Ю. Как отдел рекрутинга может повлиять на прибыльность компании?//Управление человеческим потенциалом. 2011. № 2. С. 90–96.

ӘОЖ 338.012.03

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ТИІМДІЛІГІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Таскараева М.Б., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа. Шағын және орта бизнесті дамыту ол – кез келген ел экономикасының негізі. Дамыған елдердің тәжірибелері көрсетіп отырғандай, шағын және орта бизнесті қалыптастыру мен дамыту экономиканы нығайту үшін қолайлы алғышарттар жасайды. Атап айтқанда, салалық және өңірлік монополизм жойылады, рынокта тауарлар мен қызметтер көбейеді, жаңа жұмыс орындары ашылады, ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері өмірге енгізіледі, қоғам тұрақтылығының кепілі болып табылатын орта тап қалыптасады. Нәтижесінде шағын және орта кәсіпкерлік жүздеген мың адамдар үшін тартымды сипатқа ие болып, нарық экономикасының қажетті элементіне айналады.

Түйінді сөз: шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік қызмет, кәсіпкерлікті қолдау, өндіріс тиімділігі, бәсекеге қабілеттілік, экономикалық тиімділік, мемлекеттік бағдарламалар, шағын бизнес субъектілері, шағын кәсіпорындардың инвестициялық тартымдылығы

Елдегі әлеуметтік – экономикалық жағдайдың тұрақтылығы және мемлекеттің шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту бойынша жүзеге асырып отырған шаралары шағын кәсіпорындардың дамуына оң ықпал етті. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың биылғы Қазақстан халқына жолдауында «....шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың түбірінен жаңа идеологиясын түзуіміз қажет. Біз кәсіпкерлік ортаның бастамашылығын іске асыру үшін қолайлы жағдай туғызуымыз керек.», - деп атап көрсетті. Қазіргі таңда шағын кәсіпорындардың даму деңгейі айтарлықтай жоғары болмағанымен жыл сайын даму динамикасы байқалады.

Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек, 2017 жылдың 1-қаңтарындағы жағдай бойынша республикада барлығы 643035 бірлік шағын кәсіпкерлік субъектілері (жеке және заңды тұлғалар) ресми тіркелсе, оларда 1,4 млн. жуық адам жұмыс істейді, ал ол экономикалық белсенді халықтың 19,5 % құрайды. Еліміздегі шағын кәсіпорындардың тіркелгендері мен нақты жұмыс істейтіндерінің саны үнемі өсіп отырған. Атап айтсақ, 2017 жылдың басында 103291 шағын кәсіпорын жұмыс істеген және бұл көрсеткіш 2016 жылдың басындағы мәліметтермен салыстырғанда 10,5 % -ға көп. Алайда шағын кәсіпорындардың даму динамикасын тек бір немесе екі жылдағы мәліметтер бойынша талдау жасау арқылы көрсету мүмкін емес.

Сондықтан шағын кәсіпорындардың бірнеше жылдар аралығындағы мәліметтер бойынша талдау жасау мақсатқа сай болады деп есептейміз. Осыған байланысты шағын бизнес субъектілерінің даму динамикасын келесі кесте (1-кесте) түрінде көрсетуге болады. Шағын бизнес субъектілеріне шағын кәсіпорындармен қатар заңды тұлға құрмастан қызметін жүзеге асыратын жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары да жатқызылатындықтан, ол жөніндегі мәліметтерді де көрсету қажет. Бірақ басты назарды шағын кәсіпорындардың даму динамикасына аудару қажет.

Үшінші кестеден көріп отырғанымыздай шағын бизнес субъектілері 2016 жылы 2013жылмен салыстырғанда тіркелгендері 277536 бірлікке (75,9 %), жұмыс істейтіндері 208375 бірлікке (72,0 %) өскен. Соның ішінде шағын кәсіпорындар сәйкесінше 42905 (42,0 %) және 25893 (33,5 %) бірлікке артып отыр. Бірақ, тіркелгендері мен нақты жұмыс істейтіндерінің арасындағы айырмашылық 8,5 % құрайды. Бұл шағын

кәсіпорындардың әлі де болса тиімділігін арттыру мәселесіне көңіл аудару қажеттігін көрсетеді. Ал, жеке кәсіпкерлер санының 2 еседен астам шамаға ұлғаюы олардың тіркелуі, қызметін жүзеге асыруы және салық салу ерекшеліктеріне байланысты деп айтуға болады. Соңғы жылдары шаруа қожалықтарының да дамуы және қызмет тиімділігі артқанын байқалады. Жалпы алғанда шағын бинес субъектілерінің барлығында да даму динамикасы жоғары.

Шағын кәсіпорындардың тіркелгендері де, соның ішінде жұмыс істейтіндері де жыл сайын өскен. 2013 жылмен салыстырғанда 2016 жылы республикадағы шағын кәсіпорындардың тіркелгендері 42 %, нақты жұмыс істейтіндері 33,5 % артса, Атырау облысында 72 % және 94 %, Астана қаласында 75,4 % және 73,3 %, Алматы қаласында 50,9 % және 38,6 %, Маңғыстау облысында 49,7 % және 46,1 % ұлғайып отыр. Сонымен қатар шағын кәсіпорындардың көпшілігі едәуір өнеркәсіптік-дамыған және халық тығыз қоныстанған аймақтарда орналасқан, оларға Алматы және Астана қалаларын, Оңтүстік Қазақстан, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарын жатқызуға болады. Яғни, жұмыс істейтін кәсіпорындардың жалпы санындағы үлесі 31,0 % және 9,6 %, 8,9 %, 6,4 %, 6,6 % құрайды.

Шағын кәсіпорындардың басым бөлігі сауда; автомобильдерді, тұрмыстық бұйымдар мен жеке пайдаланатын заттарды жөндеуде (жұмыс істейтін кәсіпорындардың жалпы санының 43,5 %) маманданған, ал құрылыспен айналысатын шағын кәсіпорындардың үлесі 14,2 %, жылжымайтын мүлікпен операциялар, жалға беру және тұтынушыларға қызмет көрсетуде 12,3 % құрайды. Шағын кәсіпорындардың қызмет сфералары бойынша даму жағдайындағы үлкен кемшіліктердің бірі олардың өндірістік сфера емес сауда және қызмет көрсетудегі басымдылыққа ие болуы. Оның басты себептерінің қатарына өндіріспен айналысу үшін қаражат көлемінің жеткілікті деңгейде болмауын, жұмсалатын шығындардың жоғары болуын жатқызамыз, сондай-ақ, тәуекел деңгейінің жоғарылығы мен капитал қайтымдылығының салыстырмалы түрде ұзақ болуымен байланысты қарастыруға болады.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасының аймақтарындағы шағын кәсіпорындар саны

Аймақтар	**2013жыл**		**2015жыл**		**2016жыл**		**2016 жыл 2013 жылға пайызбен**	
	тіркелгені	**жұмыс істейтіні**	**тіркелгені**	**жұмыс істейтіні**	**тіркелгені**	**жұмыс істейтіні**	**тіркелгені**	**жұмыс істейтіні**
Қазақстан Республикасы	102182	77398	130779	93494	145087	103291	142,0	133,5
Ақмола	3411	2872	4305	3477	4790	3534	140,4	123,1
Ақтөбе	4042	2990	4879	3757	5487	4298	135,7	143,7
Алматы	4654	3853	5730	4564	6108	4574	131,2	118,7
Атырау	2172	1670	3354	2879	3735	3245	172,0	194,0
Шығыс Қазақстан	7473	5462	8904	6309	9569	6838	128,0	125,2
Жамбыл	3520	2701	4005	2874	4206	2990	119,5	110,7
Батыс Қазақстан	2190	1831	2859	2404	3039	2586	138,8	141,2
Қарағанды	7117	5797	8482	6542	9129	6649	128,3	114,5
Қостанай	4681	3486	5317	4018	5551	4332	118,6	124,3
Қызылорд	2137	1711	2560	2124	2762	2349	129,2	137,3

а								
Маңғыста у	2630	2247	3610	2896	3936	3282	149,7	146,1
Павлодар	5398	4177	6489	4962	6992	4749	129,5	113,7
Солтүстік Қазақстан	2536	2107	3033	2448	3496	2725	137,9	129,3
Оңтүстік Қазақстан	9523	7679	11819	7614	13248	9194	139,1	119,7
Астана қаласы	6815	5733	9921	8477	11953	9950	175,4	173,6
Алматы қаласы	33883	23082	45512	28149	51116	31996	150,9	138,6

Шағын кәсіпорындардың дамуы еліміздегі жұмыссыздықтың азаюы мен қосымша жұмыс орындарының ашылуына, экономикалық белсенді халықтың тез өсуіне де ықпал етеді. Бұл экономикалық реформаларды жүзеге асыруда жоғары мәнге ие болады. Шағын кәсіпорындардағы жұмыс істейтіндерді де аймақтар және қызмет түрлері бойынша қарастыруға болады.

Статистика агенттігінің мәліметтері бойынша 2017 жылдың басында және өткен жылдарда да экономикалық қызмет түрлеріндегі жұмыспен қамтылғандардың ең көп саны сауда; автомобильдерді, тұрмыстық бұйымдар мен жеке пайдаланатын заттарды жөндеуде (барлық жұмыспен қамтылғандардың 28,3 %), құрылыста (17,9 %), өңдеуші өнеркәсіпте (13,0 %), ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығында (12,9 %), жылжымайтын мүлікпен операциялар, жалға беру және тұтынушыларға қызмет көрсетуде (12,3 %) еңбек етеді.

Шағын кәсіпорындардың көпшілігі жергілікті ресурстарды пайдалана отырып ішкі нарықта қызмет еткенімен олардың өнім өндіру көлемін ұлғайту, жалпы ішкі өнімдегі үлесін арттыру негізгі міндердің бірі болып табылады. 2016 жылы шағын кәсіпорындарда тауарлар өндіру (жұмыс орындау, қызмет көрсету) көлемі 444091,1 млн.теңгені құрады. Бірақ мұнда да басымдық жоғарыда аталаған қызмет түрлерінде байқалады. Атап айтқанда, сауда; автомобильдерді, тұрмыстық бұйымдар мен жеке пайдаланатын заттарды жөндеуде (барлық жұмыс істейтін шағын кәсіпорындардың жалпы көлемінің 31,5 %), құрылыста (18,3 %), өнеркәсіпте (15,6 %), жылжымайтын мүлікпен операциялар, жалға беру және тұтынушыларға қызмет көрсетуде (11,6 %) өндірілген (орындалған, қызмет көрсетілген).

Шағын кәсіпорындар қызметінің тиімділігіне олардың қаржы-қаражатпен қамтамасыз етілу деңгейінің де едәуір әсер ететіндігі белгілі. Қазақстан Республикасының шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың 2016-2006 жылдарға арналған мемлекеттік Бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі де шағын кәсіпорындардың қаржымен қамтамасыз ету деңгейін арттыру болып табылады. Қаржы-қаражатпен қамтамасыз етілу - шағын кәсіпорындардың негізгі проблемаларының бірі. Олардың бастапқы (меншікті) капиталы нарыққа шығумен байланысты шығындарды жабуға жеткіліксіз. Сондықтан шағын кәсіпорындарға өзқызметін кеңейту және әрі қарай дамыту үшін қосымша қаражат көздерімен толықтыру қажет. Мұндай көздердің бірі екінші деңгейлі банктердің шағын бизнес субъектілеріне беретін несиелері болып табылады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мәліметтері бойынша екінші деңгейдегі банктер шағын бизнес субъектілеріне 2014 жылы 146515 млн. теңге сомасында, 2015 жылы – 196212 млн. теңге, 2016 жылы – 288380 млн. теңге несие берген. Аймақтар бойынша бөлінген несиелік қаражаттардың ең көп бөлігі Алматы

қаласының үлесінде (соңғы үш жыл ішінде берілген несиелердің жалпы көлемінің 58,8 %), себебі, шағын кәсіпорындардың басым бөлігі Алматы қаласында шоғырланған.

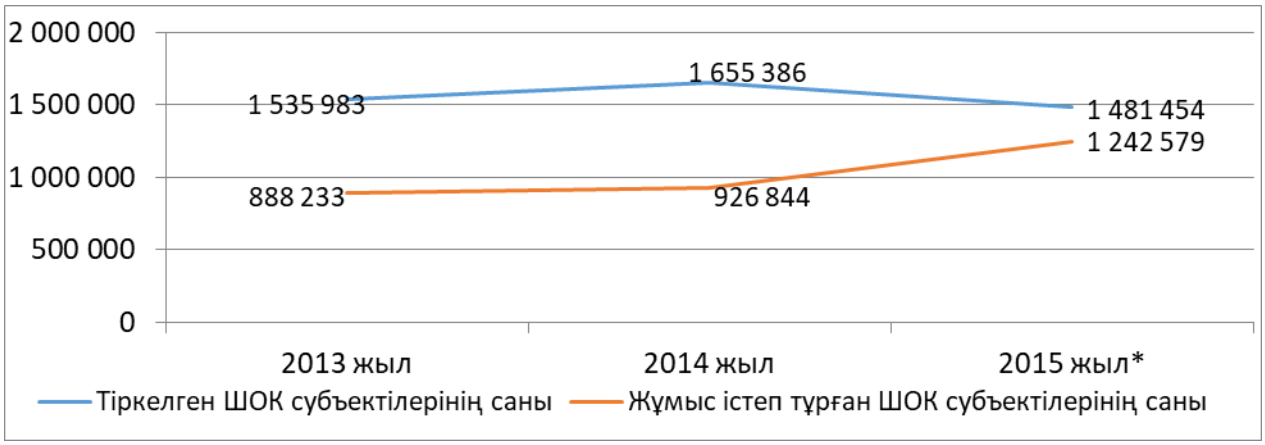

Сурет 1. Тіркелген және жұмыс істейтін ШОК субъектілерінің серпіні

Шағын кәсіпорындардың инвестициялық тартымдылығын арттыру және салынатын инвестиция көлемін ұлғайту да басты міндеттердің бірі. 2016 жылы шағын кәсіпорындарға салынған инвестиция республика бойынша салынған инвестиция көлемінің 35,1 % құрады. Инвестициялық салым көлемі де соңғы жылдары жылдан-жылға ұлғайып келеді.

Соңғы үш жылда (2013–2015 жылдар) Қазақстанда шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері санының, жұмыспен қамтылғандар санының және шағын және орта бизнес (бұдан әрі – ШОК) субъектілері өнім шығаруының өсу қарқынының оң серпіні байқалады.

Ресми статистикалық деректер бойынша 2015 жылы Қазақстанда 1 481 454 ШОК субъектілері тіркелді, олардың ішінде жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 1 242 579 бірлікті құрады және 2014 жылмен (926 844 бірл.) салыстырғанда нақты мәнде 315 735 бірлікке немесе 34,1%-ға өсті және 2013 жылмен салыстырғанда (888 233 бірл.) 354 346 бірлікке немесе 39,8%-ға ұлғайды. Олардың тіркелген ШОК субъектілерінің жалпы санындағы үлесі 83,8% құрайды.

ШОК-та жұмыспен қамтылғандардың саны 2015 жылы 3 183 844 адамды құрады және 2014 жылмен (2 810 962 адам) салыстырғанда 13,2%-ға ұлғайды және 2013 жылмен (2 576 899 адам) салыстырғанда 23,5%-ға ұлғайды.

2015 жылы ШОК субъектілері 15 699 405 миллион теңге сомасына өнім шығарды, 2014 жылмен (15 568 081 миллион теңге) салыстырғанда номиналды мәнде 131 324 миллион теңгеге ұлғайды және 2013 жылмен (9 165 412 миллион теңге) салыстырғанда 6 533 993 миллион теңгеге ұлғайды.

Статистикалық деректер бойынша жалпы ішкі өнімдегі шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің салым үлесі 2015 жылдың қорытындыларында 24,9%-ды құрады.

Бұған рұқсат беру жүйесін жетілдіру, мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау қызметін оңтайландыру, Дүниежүзілік Банктің «Doing Business» рейтингінде Қазақстанның позициясын оңтайландыру арқылы елдегі бизнес-ахуалды жақсарту шаралары ықпал етті.

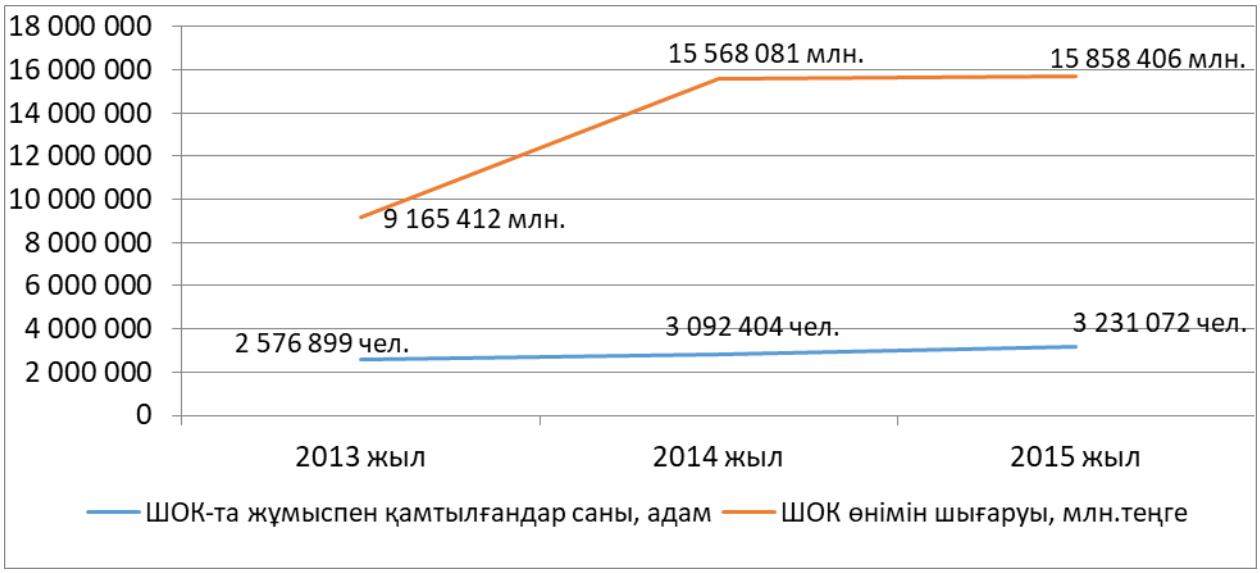

Сурет 2. Жұмыспен қамтылғандардың саны мен ШОК субъектілерінің өнім шығару серпіні

2015 жылғы 1 қаңтардан бастап «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызмет үшін жағдайды түбегейлі жақсарту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 29 желтоқсандағы Заңы күшіне енді, оның шеңберінде жоспарлы тексерістер алынып тасталып, мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асыруға жаңа тәсілдер әзірленді.

Атап айтқанда, тәуекелдерді бағалау негізінде тексерістерді ұйымдастыруға ауысу жүзеге асырылды, оған сәйкес бұзушылар ғана таңдалып алынып тексерілетін болады.

Мемлекеттік органдардың тәуекелдерді бағалау жүйелерін қалыптастыруы үшін Мемлекеттік органдардың тәуекелдерді бағалау жүйелерін қалыптастыру әдістемесі бекітілді.

Бұл әдістеме негіздемелік сипатта және әрбір мемлекеттік бақылау-қадағалау органының тәуекелдер дәрежесін бағалау өлшемшарттарын және салалық ерекшелікті ескере отырып, тексеру парақтарын әзірлеуін негіз болып табылады.

2015 жылғы 22 сәуірде мемлекеттің кәсіпкерлік қызметке қатысуын шектеу және мемлекеттік компаниялардың бизнеске қысымын азайту мақсатында «Yellow Pages Rules» қағидаттарын бекітетін «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттің кәсіпкерлік қызметке қатысуын шектеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Қазақстанның Дүниежүзілік Банктің «Doing Business» жаһандық рейтингіндегі позициясын жақсарту бойынша Дүниежүзілік Банктің «Doing Business» рейтингісі елдерінің бірінші 30-дығына кіруі жөніндегі Мемлекет басшысының міндеттерін іске асыру мақсатында бизнес рәсімдерінің санын, мерзімдерін және қаржылық шығындарын қысқартуға бағытталған заңнамалық түзетулердің төрт топтамасы қабылданды, ол жалпы кәсіпкерлердің жүктемесін төмендетуге мүмкіндік береді.

2015 жылы Қазақстан әлемнің 189 экономикасы арасында 41-позицияны иелене отырып, қойылған мақсатқа айтарлықтай жақындады. 2016 жылғы «Doing Business» рейтингі бойынша Қазақстан ең көп реформа – он бағыттың жетеуінде 19 реформаны жүзеге асырған мемлекет ретінде атап өтілді.

2016 жылғы 29 қазанда Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне қол қойды, оның шеңберінде Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілетті органның рөлін күшейту бойынша қосымша шаралар қабылданды, олар Қазақстанда кәсіпкерлік белсенділіктің тұрақты өсуін, құқықтық қорғалуын және іскерлік ортадағы сенімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сурет 3. ҚРда тіркелген ШОК субьектілерінің 2014-2016 жылдар аралығындағы саны

ҚР да тіркелген ШОК субьектілерінің 2014-2016 жылдар аралығындағы саны көрсетілген. 2015 жылы Тіркелген субьектілер саны 1468 мың бірлікті құраса, 2016 жылы 1500 мың бірлікті көрсетіп отыр. Көрсеткіштерді салыстырсақ өсуді байқауға болады. Оның себебін елімізде жүзеге асып жатқан әртүрлі бағдарламалар, яғни шағын және орта бизнесті қаржылау және ақпараттық қолдау мақсатындағы бағдарламалардың әсері деп түсіндіруге болады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің шеңберінде күші жойылған деп танылған «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы Қазақстан Республикасы Заңының нормалары көзделді, осыған байланысты тәуекелдер дәрежесін бағалау өлшемшарттарына және тексеру парақтарына қатысты ведомстволық бұйрықтар қайта бекітілді.

2016 жылғы 29 наурызда қайталанатын және артық рұқсат берулерді жою, оларды хабарландыру тәртібіне ауыстыру және рұқсат беру рәсімдерін оңтайландыру арқылы бизнеске әкімшілік қысымды төмендету мақсатында «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне рұқсат беру құжаттарын қысқарту және рұқсат беру рәсімдерін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды.

Заң республикадағы кәсіпкерліктің жалпы дамуына, бизнесті жандандыруға және оның қызметінің шекараларын кеңейтуге, кәсіпкерлік секторындағы өндіріс көлемінің жиынтығын ұлғайту есебінен елдің ұлттық кірісінің өсуіне, тиісінше жұмыссыздықты азайтуға және басқа оң әлеуметтік-экономикалық салдарға ықпал етеді, сондай-ақ бизнес жүргізу үшін барынша қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

2016 жылғы мамырда «100 қадам» Ұлт жоспарын іске асыру үшін әзірленген «Өзін-өзі реттеу туралы» 2015 жылғы 12 қарашадағы Қазақстан Республикасының Заңы және оған ілеспе «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзін-өзі реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы Заңы қолданысқа енгізілді, оның шеңберінде Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік және кәсіби қызмет субъектілерінің өзін-өзі реттеуімен байланысты қоғамдық қатынастар реттеледі, өзін-өзі реттеу ұйымдарын құру және олардың жұмыс істеу шарттары, ондағы мүшелік (қатысу) және олардың құқықтық жағдайы айқындалады.

Қазақстан Республикасындағы бәсекелестік орта монополияландырудың қалыпты дәрежесімен сипатталады. Электрмен жабдықтау, қалдықтарды жинау мен бөлуді бақылау, тау-кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу, денсаулық сақтау және әлеуметтік көрсетілетін қызметтер (нарықта мемлекеттік мекемелердің болуы есебінен) және т.с.с. экономикадағы неғұрлым монополияландырылған салалар болып табылады.

Тауар нарықтарындағы бәсекелестіктің жай-күйін талдау мен бағалау тұрақты негізде жүргізіледі, оның қорытындысы бойынша анықталған проблемалық мәселелер мен нарыққа жаңа ойыншылардың кіруіне тосқауылдарды жою жөнінде ұсыныстар әзірленіп, уәкілетті мемлекеттік органдарға енгізіледі. 2016 жылы 30 тауар нарығына талдау жүргізілді, оларды жүргізу қорытындысы бойынша тиісті мемлекеттік органдарға бәсекелестікті қорғау мен дамытуға бағытталған іс-шараларды жүргізу жөнінде ұсынымдар жіберілді.

Шағын кәсіпкерлік — ешқандай монополистік бірлестікке кірмейтін және экономикада монополияға қатысты бағынышты рөл атқаратын жеке меншіктегі ұсақ және орта кәсіпорындардың қабылданған жиынтық атауы. Дамыған елдерде сыртқы экономикалық байланыстардың негізгі бөлігі Шағын бизнестің үлесіне тиеді. Елімізде 20 ғасырдың 90-жылдары белсенді түрде жүргізілген жекешелендіру үдерістері шағын кәсіпкерліктің қалыптасып дамуына жол ашты. Республикада Шағын бизнестің дамуы экономиканың ойдағыдай реформалануы көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Шағын кәсіпкерлік секторы бірқатар әлеуметтік атқарымдарды орындайды, олардың қатарына жұмыспен қамтылу, әлеуметтік шиеленісті бәсеңдету және нарықтық қатынастарды демократияландыру жатады. Республикада шағын кәсіпкерлік тиімді нарықтық экономиканың дамуы үшін құрылымдық түзуші фактор ретінде маңызды рөл атқарып отыр.

Шағын кәсіпкерліктің артықшылығы — жұмсалған күрделі қаржының тез өтелуі, өндірушілердің аймақтық нарыққа бағдарлануы, сұранымның өзгеруіне жедел икемделу, жұмыспен қамтылудың өсуі. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы жүргізіп отырған әлеуметтік-экономикалық саясаттың негізгі бағыттарының бірі — Шағын бизнесті дамыту. Елімізде бизнесті, соның ішінде шағын және орта бизнесті, әсіресе инновациялық бизнес пен венчурлік бизнесті дамытуға мемлекеттік даму институттарының қызметін ұтымды пайдалану және үйлестіру едәуір ықпал етеді. Олар жеке бизнес субъектілерінің қалыптасуы мен экономикалық өсуін ынталандыру, сондай-ақ елдегі жалпы инновациялық және инвестициялық белсенділікті арттыру, оның ішінде жоғары технологиялық, ғылыми сиымдылықты өндірістерді, өндірістік инфрақұрлымды және өңдеуші өнеркәсіпті дамытуға жәрдемдесу, ел экономикасына ішкі және сыртқы инвестицияларды тарту мақсатында құрылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Н.Назарбаев «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» атты халыққа үндеуі. Астана 2018. www.stat.gov.kz.
2. Закон Республика казахстан "О государственнной поддержке малого предпренимательства" 19.07.1997г.
3. Шағын бизнесті дамытудың шетелдік тәжірибесі Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар. www.akorda.kz.
4. Демесінов Т.Ж. Қаржылық талдау: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011

УДК 339.5.12

ОЦЕНКА КОЛИЧЕСТВЕННЫХ И КАЧЕСТВЕННЫХ ПАРАМЕТРОВ ЭКСПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тлеужанова Ақтоты Жеңісбекқызы, Табунаев Ыкылас, магистранты,
КГУТИ им Ш.Есенова

Аннотация: В статье исследования были определены товары, обладающие высоким экспортным потенциалом с точки зрения возможности развития их конкурентоспособности на внешних рынках.

Ключевые слова: Экспортная корзина, структуры казахстанского экспорта, казахстанский экспорт, странами партнерами, экспортная продукция.

Оценка диверсифицированности экспорта Казахстана. Степень диверсифицированности экспортной корзины Казахстана в ходе исследования была проанализирована с помощью двух методов измерения. Первый метод – тестирование самой корзины экспорта на предмет уровня пополнения ассортимента с помощью расчета индекса Херфиндаля-Хиршмана, что позволит определить, существует ли широкая специализация страны или она сконцентрирована на нескольких определенных товарах. Количественная оценка степени диверсификации торговли оценивалась дополнительно индексом Херфиндаля-Хиршмана (HHI). Анализ проводился на уровне четырех знаков Стандартной классификации международной торговли (SITC) на основе данных UNCTAD. Результаты расчета показали, что особенность структуры казахстанского экспорта – это высокий уровень концентрации и специализации производства. Как показывают расчеты, у Казахстана отмечается концентрация произодства. К примеру, если в 2015-2016 гг. казахстанский экспорт был диверсифицированным, то в течение 2013–2017 гг. отмечается увеличение умеренной концентрации. Начиная с 2013 года также отмечается довольно высокая концентрация казахстанского экспорта (таблица 1).

Таблица 1 – Уровень концентрации экспорта Республики Казахстан за 2013-2017 гг., индекс Герфиндаля-Хиршмана (HHI)

Годы	Коэффициент HHI (расчет по товарным группам)	Степень концентрации экспорта РК
2013	0,65	Концентрированный

2014	0,65	Концентрированный
2015	0,65	Концентрированный
2016	0,64	Концентрированный
2017	0,65	Концентрированный
Примечание – Составлено по источнику		

Второй метод – анализ постоянства торговли товарами со странами партнерами, т.е. данный анализ позволяет оценить уровень диверсифицированности по географии экспорта. В ходе него можно выявить, имеет ли место в стране межотраслевая торговля, проникают ли товары в производственные циклы других стран, и если всё-таки это происходит, то каким образом оно осуществляется в развивающихся странах, отличающихся ярко выраженной торговлей сырьевыми товарами.

Немного другая картина наблюдается со степенью концентрации казахстанского экспорта в разрезе стран. 80 процентов и выше экспорта приходится на топ-11 партнеров и на такое же количество партнеров приходится 80 процентов или больше импорта. Экспорт Казахстана в разрезе торговых партнеров является более диверсифицированным.

Другими словами, в разрезе товарной структуры экспорт Казахстана не отличается широкой разнообразной номенклатурой. Причинами такой концентрации экспортной корзины казахстана можно назвать следующие: факт увеличения степени концентрации связан, прежде всего, с ростом цен на энергоресурсы, которые составляют основную долю экспорта. Степень концентрации экспорта Казахстана увеличивается и отмечается специализация в сторону ресурсо- и капиталоемких продуктов с сокращением трудоемких видов производства.

Между тем концентрация на одной или нескольких продукциях, даже если они являются относительно стабильными, может включать в себя большую нестабильность, чем диверсификация. Довольно высокий уровень концентрации экспорта Казахстана также связан с низким ассортиментом товаров.

Однако это не означает, что страна перестала пополнять свою экспортную корзину новыми видами товаров: процесс замены новыми товарами происходит медленнее, чем убывание старого ассортимента товара. Это в определенной мере также объясняет степень высокой концентрации.

Также причиной высокой концентрации может служить низкий коэффициент выживаемости экспорта. Факторы низкой выживаемости связаны с доступом к рынку и предложением со стороны внутренних производителей. Другими словами, торговые барьеры и ограничения со стороны предложения являются еще одними из причин растущей концентрации экспорта.

Оценка технологической сложности экспорта. Экономическая сложность страны тесно связана со сложностью продуктов, которые она экспортирует. Наиболее сложными продуктами являются товары химической и машиностроительной отраслей, где требуется участие специалистов высокой квалификации. С другой стороны, наименее сложными продуктами в мире являются сырые минералы или простые сельскохозяйственные продукты, что имеет место в экспорте Казахстана.

Проведенный анализ показал, что Топ-5 товаров с технологической сложностью, рисунок 1 и 2, в основном относятся к отраслям машиностроения и химии. Низкий уровень технологической сложности характерен для аграрной продукции и сырьевых отраслей промышленности.

Рисунок 1. Топ-5 товаров с технологической сложностью (в коэффициентах)

Анализ технологической сложности экспортной корзины Казахстана показал, что высокий уровень сложности имеет малое количество групп товаров. В ходе исследования были определены товары, обладающие высоким экспортным потенциалом с точки зрения возможности развития их конкурентоспособности на внешних рынках. Согласно динамике данных доля низкопродуктивных товаров в экспортной корзине Казахстана возрастает.

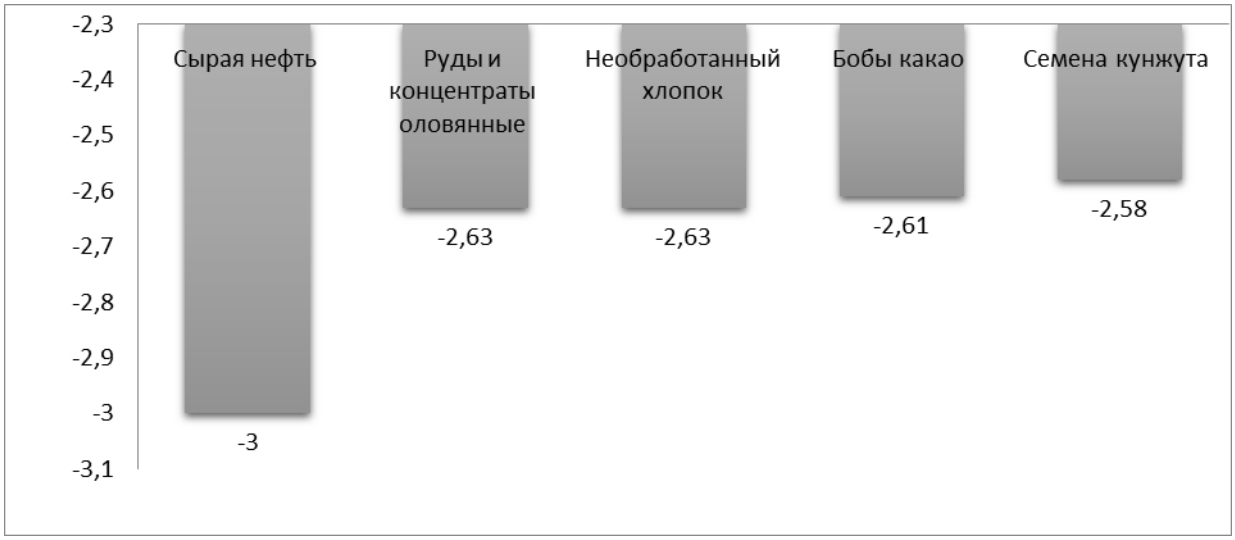

Рисунок 2. Топ-5 товаров с низким уровнем технологической сложности (в коэффициентах)

Оценка сложности экспортной корзины страны проводилась следующим образом. Первый этап заключался в определении сравнительного преимущества (RCA) страны по определенным товарным группам по методу Баласса. На втором этапе определялась продуктивность (доходность) экспорта, где сначала рассчитывался индекс технологической сложности определенного товара (PRODY). Третий этап включал оценку производительности экспорта (EXPY). В итоге получены были следующие результаты: С помощью метода индекса Баласса были определены товарные группы, по которым Казахстан имеет выявленные сравнительные преимущества на мировом рынке. Ниже представлены товарные группы с наиболее высоким значением RCA (Рисунок 3).

Рисунок 3 – Товарные группы в экспортной корзине Казахстана с наиболее высоким значением RCA, (в коэффициентах)

Таким образом, количественный и качественный анализ экспорта Казахстана показал следующие результаты:

– исследование на основе индекса Хиршмана: экспорт Казахстана за эти годы стал значительно концентрированным. В большинстве случаев высокая концентрация экспорта Казахстана связана с экспортом углеводородов. Таким образом, доказано, что одна из важных особенностей структуры казахстанского экспорта – высокий уровень концентрации производства;

– совпадение распределения товарных позиций в категории в зависимости от принимаемого значения индексов свидетельствует о корректности произведенных расчетов и может служить основой для дальнейшего формирования предложений по повышению уровня конкурентоспособности отечественного экспорта, учитывая, что доходность экспорта обеспечивается за счет конкурентоспособных продукций;

– отдельно рассматривалась динамика роста новых товаров в корзине экспорта и их качественное изменение в корзине. Было доказано, что новые товары положительно влияют на качественную составляющую структуру экспорта и есть потенциал для их наращивания на внешнем рынке, что дает возможность повысить доходность экспортной корзины.

В целом можно отметить, что экспортная продукция Казахстана обладает значительным потенциалом для роста уровня конкурентоспособности, который может быть реализован на мировом рынке. В структуре товарооборота Казахстана большую часть товарных статей занимает экспорт, что является достаточно позитивным трендом. Однако в товарообороте видно, что товарная диверсификация ограничена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тажиева З.Д. Современное состояние и тенденции развития легкой промышленности Республики Казахстан // Транзитная экономика. - 2003. - №3. - С. 127-138.

2. Казахстан: преимущества внешней торговли и открытости для экономического развития: отчет №76339-KZ / Всемирный банк // 2016.

3. АО «Национальное агентство по экспорту и инвестициям «KAZNEX INVEST» // http://keg.kz/en/. 2015.

УДК 339.5.012

ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПОВЫШЕНИЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Тлеужанова А.Ж., магистрант, КГУТИ им Ш.Есенова, Ақтау қаласы

Аннотация: В статье, рассматривается научная ценность технологий для конкурентоспособности не всегда зависит от его использования в изготовлении продукции. Важно, какие технологии и как они были использованы.

Ключевые слова: Прямые иностранные инвестиции, экономический рост, конкурентоспособность национальной экономики, создания экспортных конкурентных.

С точки зрения происхождения экономический потенциал любой страны составляют природные ресурсы государства, средства производства, трудовой и научно-технический потенциал, национальное богатство, накопленное за время его существования.

Факторы, оказавшие влияние на конкурентоспособность национальной экономики, также действуют на формирование и развитие экспортного потенциала. Для описания этих факторов следует выбирать внутренние и внешние аспекты его проявления. Так, внутренние факторы, в первую очередь, связаны с ресурсной базой, возможностями промышленного производства, кадрового обеспечения, научно-инвестиционным, инновационным потенциалом, нормативной, законодательной базой и деятельностью общественных институтов.

Прямые иностранные инвестиции. Для развития конкурентоспособности товаров в первую очередь необходимы инвестиции, посредством которых предоставляется возможность для совершенствования факторов производства, осуществления затрат, связанных с управлением и развитием инфраструктуры. При этом необходимо отметить, что значимость инвестиций для создания экспортных конкурентных преимуществ различна, так как она напрямую связана с уровнем развития страны.

Производительность труда. Человеческий капитал играет всё более важную роль в современной экономике. Внутри человеческого фактора важную роль играют личностные факторы. Кроме того, во вкладе человеческого капитала в конкурентоспособность свою главную роль может сыграть трудовая оплата людей. Между тем есть мнение, что конкурентоспособность – это результат избытка дешевой рабочей силы. Одна из причин в проблемах структурного преобразования – острая нехватка квалифицированных кадров, а именно в области высокотехнологичных производств.

Феномен «экономический рост» вызвал особую озабоченность в области производственного сектора стран Восточной Азии. К примеру, если экспортоориентированное промышленное производство в Восточной Азии увеличилось почти на 180% в 90-х годах, занятость населения увеличилась лишь на 3%. Данная проблема обращает внимание на то, что необходимо учитывать и социально значимую часть в повышении производительности труда.

Технологии. Как ранее отмечалось, многие ученые поддерживают идею о значительном уровне взаимосвязи между технологией и экспортом.

Необходимо учитывать, что научная ценность технологий для конкурентоспособности не всегда зависит от его использования в изготовлении продукции. Важно, какие технологии и как они были использованы. Таким образом,

значение технологии с точки зрения конкуренции определяется в той мере, в какой она может способствовать конкурентному преимуществу.

Согласно М. Тарасову, технологии как конкурентное преимущество рассматриваются как звено в цепи факторов создания стоимости. Учида и Кук, анализируя коммерческие и технологические преимущества азиатских стран, отмечают в них значительную разницу, связанную, прежде всего, со структурой промышленности, взаимосвязью между технологией и структурой отрасли.

Таким образом, необходимо накопление мелких изменений для получения в результате крупного технологического прорыва. Инновационная политика будет эффективной при наличии систематической взаимосвязи двух основных направлений: стимуляция человеческого потенциала и развитие бизнес-сектора инновационного типа. Отрицательно влияет на инновационное развитие то, что инновации в некоторых странах применяются, в основном, за счет прямых иностранных инвестиций. С одной стороны, существует положительный эффект в виде приобретения новых технологий, с другой стороны, это приводит к зависимости страны от иностранных технологий развития, оказывает негативное влияние на маркетинг. В свою очередь, Франсуа и Маншин указывают, что успех экспорта зависит от уровня развития и доступа к телекоммуникационной инфраструктуре, бизнес-среды, качества институтов.

Институциональная база. Современные ученые признают, что институциональные механизмы играют основополагающую роль в формировании инновационной модели управления и влияют на конкурентоспособность. При этом Томпсон отмечает, что условия ведения бизнеса не являются универсальными для различных стран и экономических субъектов. Ли высказывает такую же точку зрения, поясняя, что каждой экономической системе присущи определенные институты – социальные, экономические, политические, посредством которых формируются условия для конкурентной борьбы между участниками рынка. Поэтому модель институциональных условий, которая была успешна в одной стране, в других странах может иметь негативный эффект.

Политика в области обменного курса. Валютные курсы, процентные ставки, а также дефицит бюджета имеют значительное влияние на экспортные возможности. Многочисленные авторы изучили взаимосвязь между обменным курсом и экспортом, в частности, влияние девальвации обменного курса на экспорт. Природные ресурсы. Группа авторов в качестве одного из действенных факторов повышения конкурентоспособности отрасли и страны рассматривают природные ресурсы, поскольку на их создание необходимы относительно небольшие частные и государственные капиталовложения.

Многоаспектность конкурентоспособности экспорта требует глубокого понимания широкого диапазона факторов, которые могут либо способствовать, либо сдерживать ее. И поскольку эти факторы часто носят эндогенный характер, нецелостный подход к программе вряд ли будет эффективным. По крайней мере, необходим комплексный подход к их пониманию и определению их влияния на экспортный сектор.

Результаты исследования трудов ученых-экономистов обусловливают необходимость применительно для условий Казахстана выделения приоритетных факторов и более детального их рассмотрения. Соответственно представляется целесообразным, во-первых, проведение анализа влияния различных факторов, принимая во внимание региональные различия, концентрируясь на факторах мезо- и макроуровней, для того чтобы определить наиболее правильное понимание условий конкурентоспособности страны, отрасли и конкурентоспособности экспорта и лучше

понять движущие их факторы и, наконец, выяснить их влияние на показатели экспорта страны.

Принимая во внимание специфику экономического развития Казахстана, основываясь на анализе мировой практики, можно прийти к заключению, что основными направлениями формирования конкурентоспособной экономики Казахстана должны стать:

Выявленные направления и факторы формирования экспортного потенциала способны усилить совокупное влияние на степень концентрации конкурентных преимуществ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Álvarez I., Marin R., Fonfría A. The role of networking in the competitiveness of firms // Technol. Forecast. Soc. Change. - 2009. - Vol. 76, №3.

2. Тажиева З.Д. Современное состояние и тенденции развития легкой промышленности Республики Казахстан // Транзитная экономика. - 2003. - №3. - С. 127-138.

УДК 332

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Нурболганова Н.А. магистрант, КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье проанализировав существующую теорию отнесения жилищных и коммунальных услуг к услугам, оказываемым населению, и законодательно определенную возможность их потребления как для хозяйственно-бытовых, так и для производственных нужд, с целью инвентаризации исходных позиций исследования определяет жилищно-коммунальные услуги как услуги по обеспечению и поддержанию комфортных бытовых условий проживания населения и осуществления деятельности хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: Функции регулирования, сектором экономики, жилищно-коммунальных услуг, сфера жилищно-коммунального хозяйства, модернизации.

Самостоятельным сектором экономики в системе хозяйства страны выступает жилищно-коммунальное хозяйство, основной целью функционирования которого является удовлетворение потребностей населения и организаций в доступных по цене и качеству услугах, обеспечивающих нормальные условия жизни и работы.

Сфера жилищно-коммунальных услуг как видовая специализированная подсистема сферы услуг является важной составляющей экономики государства, обеспечивающей жизнедеятельность каждого человека и производственный процесс любого предприятия.

В настоящее время государственное регулирование распространяется на деятельность предприятий в сфере производства и реализации коммунальных услуг независимо от организационно-правовых форм и форм собственности.

Кризисная ситуация, сложилась в сфере жилищно-коммунальных услуг под влиянием реализуемой версии существующей экономической политики и дефицита ресурсов, а также сложившихся систем отношений собственности и управления. Функции регулирования функционирования и развития сферы возложены на органы

власти муниципального образования и реализуются в основном через институт муниципальных унитарных предприятий.

В Республике Казахстан системные реформы в жилищно-коммунальной сфере были начаты в 1996 году. Эти реформы направлены на создание конкурентной среды в сфере жилищно-коммунального хозяйства, поэтапный переход к тарифам на услуги коммунальных предприятий до уровня, покрывающего их издержки, проведение демонополизации сектора и массовой приватизации жилого фонда. В стране были внедрены государственное регулирование тарифов на услуги предприятий – естественных монополистов, меры социальной защиты в виде оказания жилищной помощи малообеспеченным семьям (гражданам) за счет средств местных бюджетов, приняты ряд программ, постановлений и указов, касающихся модернизации и дальнейшего развития сферы и другие мероприятия.

Мероприятия по модернизации и развитию направлены на модернизацию инфраструктуры и инженерных сетей ЖКХ, водоснабжения и водоотведения, реконструкции коммуникаций, внедрению энергоресурсосберегающих технологий, а также жилого фонда, снижение эксплуатационных затрат и внедрение новых форм и методов управления. [1]. Эти мероприятия позволили осуществить 50-процентное обновление сетей тепло -, электро – и газоснабжения, отремонтировать более 11,5 тысяч многоквартирных жилых домов, обеспечить прозрачность и повысить качество работы сервисных компаний по содержанию домов. [2]. Несмотря на проведенную работу в Казахстане, по данным статистики, в капитальном ремонте нуждаются 32 процента многоквартирных жилых домов.

В Республике Казахстан создается новая модель жилищных отношений. Она предполагает производить ремонт по двум механизмам.

По первому механизму из республиканского бюджета выделяются трансферты местным исполнительным органам для капитализации социально-предпринимательской корпорации (СПК). Между кооперативами собственников квартир (КСК) (или другими органами управления объектами кондоминиумов), подрядчиком и СПК заключаются договоры. Собственники квартир вносят в КСК первоначальный взнос в размере 15 процентов от общей стоимости ремонта. Эти средства КСК использует для оплаты ремонтных работ, выполненных подрядчиком. СПК оплачивает подрядчику 85 процентов от общей стоимости работ. За счет совместного финансирования подрядчик выполняет весь объем работ по ремонту дома. В течение срока, установленного договором, владельцы квартир производят ежемесячные взносы на сберегательный счет. Накопленные средства со сберегательного счета перечисляются в СПК в качестве оплаты выполненных работ. Суммы, возвращенные жителями, СПК использует на ремонт других домов. В перспективе роль СПК возьмут на себя банки второго уровня, международные финансовые институты и Фонд развития ЖКХ, концепцию которого сегодня разрабатывает Всемирный Банк.

По второму механизму__из республиканского бюджета акимату области выделяются займы под 0,1 % годовых на 7 лет. Акимат области предоставляет займ акимату города, который создает специализированную уполномоченную организацию – ТОО или АО со 100-процентным участием государства или привлекает аналогичные действующие ТОО и АО. [3].

За счет создания новой модели и специальных механизмов совместного финансирования - за 10 лет в стране будет отремонтировано 11 624 дома и доля объектов, требующих капитального ремонта, снизится с 32-х до 22-х процентов к 2015 году и до 10 процентов к 2020 г.

Внедрение в практику регионов страны механизмов модели дало положительные результаты. Так, в Мангистауской области внедрение программы «Модернизации и развития ЖКХ» позволило построить газотурбинную электростанцию и увеличилась выработка электроэнергии по сравнению с 2011 г. на 216,1 млн. кВт. час, что уменьшило зависимость области от импорта электроэнергии из Российской Федерации и помогает избежать повышения тарифа. Также увеличились источники теплоснабжения на 3 ед., что повысило отпуск тепловой энергии населению на 35,1 тыс. Гкал. Строительство газовых сетей позволило обеспечить природным газом за 1 год 20 населенных пунктов. Реализация программы «Ак Булак» по обеспечению населения чистой водой увеличила протяженность водопроводных сооружений на 207,3 км. и отпуск воды на 240,4 тыс. куб.м. Рост инвестиций в жилищное строительство за год составил 64,6%.

Наиболее важным вопросом в развитии жилищно-коммунального хозяйства области остается вопрос создания условий для развития рынка коммунальных услуг, повышения инвестиционной привлекательности коммунального сектора, применения механизмов государственно-частного партнерства. Существование естественных монополий в системе ЖКХ препятствует развитию рынка и конкуренции, а отсутствие конкуренции в ЖКХ формирует затратную природу функционирования отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства Республики Казахстан на 2011-2020 годы.»

2. «Жилищно-коммунальное хозяйство Республики Казахстан 2011-2016» Статистический сборник, Астана, 2017.

3. Интернет-ресурс// http://events-live.ru/2016/17/gkh-2016-kz/ «Жилищно-коммунальное хозяйство Республики Казахстан: проблемы, решения, перспективы».

УДК 336.05 (23)

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Кисаева З.Н., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассмотрены проблемы развития экологического аудита в РК, а также нормативно-правовая база Казахстана, регулирующая экологический аудит.

Ключевые слова: аудит, экологический аудит, недропользователь, государственный экологический аудит, добровольный экологический аудит.

В условиях рыночной экономики в Казахстане все большую остроту приобретают проблемы, связанные с воздействием на окружающую среду. В частности, вопросы оценки наносимого ей ущерба и оценки риска от этого ущерба встают как перед самими природопользователями, так и перед государственными институтами, проводящими контроль, частными и общественными организациями. Приход в РК нового экономического порядка характеризуется необходимостью внедрения новых для нее эколого-экономических понятий, таких, как экологический аудит, а также пересмотр роли и значения старых экономических инструментов в государственной политике. Переход к экологически безопасному и устойчивому развитию в настоящее время становится одним из приоритетных направлений стратегии развития Казахстана. В практике отечественных предприятий зачастую не проводится аудит эколого-

экономической эффективности инвестиций, отсутствуют его методологические основы. В то время как в странах Запада уже существует теоретический и практический опыт его применения, Казахстан же еще только начинает внедрять многие из них. В ходе этого процесса проявляются отсутствие нормативно- правовой базы, нехватка методик и отсутствие практики, острый дефицит информации, литературы и исследований по этим вопросам.

Актуальность проведения экологического аудита на казахстанских предприятиях имеет экономический, экологический и социальный аспекты. Государство заинтересовано в развитии экологического аудита и создании соответствующей правовой и нормативной базы для его функционирования. Экологический аудит должен быть основан на экологическом учёте. Понятие экологического учета ещё не приобрело окончательного осмысления и логической завершенности в виде комплексно сформированной системы знаний.

Экологический аудит - независимая проверка хозяйственной и иной деятельности аудируемых субъектов, направленная на выявление и оценку экологических рисков и разработку рекомендаций по повышению уровня экологической безопасности их деятельности. [1]

Экологический аудит как инструмент экологического права и охраны окружающей среды является пока еще новым для Казахстана. В настоящее время в Республике Казахстан происходит становление экоаудита как составной части экологического менеджмента. При этом большое значение приобретает опыт стран ЕС в этой области. Причины здесь разные.

1. Более позднее становление демократических институтов и рыночных отношений, когда в системе природопользования природоохранная составляющая рассматривалась как экономически неэффективная.
2. Неразработанность правовых аспектов регулирования природопользования.
3. Громадная территория государства, большой ресурсный потенциал, которые способствовали сдерживанию возникающих экологических проблем в рамках обширных существовавших географо-экономических зон.
4. Низкая плотность населения кроме промышленных сателлитов.
5. Отсутствие совершенных механизмов платности природопользования.
6. Низкий уровень экологической образованности чиновников системы государственной власти, принимающих управленческие решения в области социально-экономического развития, её аппарата и аппарата управления на уровне министерств и ведомств.
7. Отсутствие координации между законодательными и управленческими институтами власти по вопросам регулирования ресурсных и природоохранных отношений.

Законодательной основой экологической аудиторской деятельности Республике Казахстан является Экологический кодекс и иные нормативные правовые акты Республики Казахстан. Если международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан, установлены иные правила, чем те, которые содержит законодательство Республики Казахстан об экологической аудиторской деятельности, то применяются правила международных договоров [1].

В Республике Казахстан предусматривается проведение обязательного и добровольного экологического аудита. Обязательный экологический аудит по своему характеру является государственным и проводится в обязательном порядке в отношении, как правило, экологически опасных предприятий и видов деятельности при:

1) приватизации и банкротстве юридических лиц и граждан, осуществляющих предпринимательскую деятельность, если их деятельность является экологически особо опасной;

2) проведении экологического страхования в целях определения ставки или размера страховых платежей и (или) возмещений;

3) кредитовании юридических лиц и граждан, осуществляющих предпринимательскую деятельность, государственными банками;

4) оценке деятельности по ликвидации экологических последствий аварий и стихийных бедствий;

5) принятии решений государственными органами о продлении действия лицензий, выданных юридическим лицам и гражданам-предпринимателям, осуществляющим эксплуатацию экологически опасных объектов;

6) выполнении международных обязательств Республики Казахстан в области природопользования и охраны окружающей среды;

7) в иных случаях, установленных Правительством РК.

Государственный экологический аудит является одной из функций государственного управления природопользованием и охраной окружающей среды. Он может проводиться как подразделениями специально уполномоченного государственного органа в области экологического аудита, так и юридическими лицами или гражданами на основе лицензии, выданной специально уполномоченными на то государственными органами в установленном порядке.

Добровольный экологический аудит проводится по инициативе аудируемой организации с учетом конкретных задач, сроков и объемов аудита, предусмотренных договором на проведение экологического аудита. Целесообразность проведения добровольного экологического аудита диктуется интересами юридических лиц и граждан-предпринимателей в получении научно-обоснованных рекомендаций относительно оптимальной организации работ по рациональному природопользованию и охране окружающей среды, повышению их эффективности на уровне, соответствующем требованиям законодательства РК, и в иных целях. Поэтому добровольный экологический аудит может проводиться по инициативе предприятий и граждан-предпринимателей при изменении собственника объекта, передаче объекта в аренду, в залог, при необходимости модернизации производственного и/или технологического процессов и в иных случаях.[2]

Проведение добровольного экологического аудита осуществляется на платной основе. 20-летний мировой опыт свидетельствует, что экологическое аудирование имеет смысл, если оно проводится, прежде всего, как добровольная негосударственная деятельность («инициативный аудит»). Проверка природоохранной отчетности предприятий имеет здесь вторичное значение. Главное же это аудиторские рекомендации и предложения по улучшению эффективности и инициированию природоохранительной деятельности предприятия, развитию системы экологического контроля и управления.

Особенностью при проведении программ экологического аудита в Республике Казахстан является то, что практически вся природоохранительная отчетность, составляемая экономическими субъектами, является недостоверной. Так, по оценкам экспертов в нее попадает примерно 20% от реально существующего воздействия (выбросов, сбросов, отходов). В такой ситуации при экологическом аудите на первое место должна выходить не оценка соответствия деятельности аудируемого субъекта природоохранительному законодательству, а разнообразные консультационные аудиторские услуги, в частности:

1) обоснование экологической стратегии и политики предприятия;

2) определение приоритетов, планирование природоохранной деятельности аудируемого субъекта, выявление дополнительных возможностей ее осуществления;

3) программы экоаудита, связанные с повышением эффективности регулирования воздействия объекта аудирования на среду, минимизацией воздействия, рациональным использованием ресурсов и т. п.;

4) услуги, связанные с развитием производственного экологического мониторинга, контроля и управления;

5) экологическое образование персонала;

6) консультирование в вопросах природоохранительного законодательства, информационное обслуживание и другое.

Все это определяет отличную от финансового аудита цель и задачи экологического аудита, иные требования и форму аудиторского заключения. Более сложный предмет определяет невозможность жесткой формализации и регламентации и методов, используемых при проведении экоаудиторских программ.

Порядок выполнения работ зависит от целей проведения экологического аудита. Наиболее целесообразно его проведение аудиторской комиссией в соответствии со специально разработанной программой проверки. [3]

Любая программа экологического аудита, независимо от ее конкретных объектов целей и задач, включает ряд обязательных, логически и организационно взаимосвязанных этапов и видов работ.

Рассмотрим более подробно каждый из этих этапов.

Этап подготовительных работ программы экологического аудирования включает:

1) определение основных целей, задач и объектов программы ЭА;

2) определение бюджета и сроков проведения программы;

3) заключение финансового договора с заказчиком и авансирование программы ЭА;

4) формирование группы ЭА.

За выполнение своих обязанностей аудитор несет ответственность в форме и порядке, предусмотренными заключенным с заказчиком договором. Некачественное, неквалифицированное проведение аудита может нанести предприятию материальный ущерб, за что аудитор обязан нести имущественную ответственность, размеры которой следует предусматривать в договоре (с учетом ограничений, установленных законодательством).

Ключевой проблемой этапа подготовительных работ является определение основных целей и задач программы ЭА**.** Постановка конкретных целей и задач ЭА зависит от вида аудиторской программы, объекта аудирования и пожеланий заказчика.

Формирование группы ЭА лучше начинать с подбора руководителя - ключевой фигуры любой аудиторской программы. Руководитель группы должен иметь специальную подготовку в области промышленной экологии, экологического аудирования, оценки воздействия на среду, экологической экспертизы.

Другим обязательным участником группы ЭА становится ответственный представитель заказчика - специалист в области государственного или производственного экологического контроля (например, руководитель или ведущий инженер экологической службы предприятия, территориальной администрации). Дальнейшее формирование группы и ее численность будут зависеть от определения и конкретизации основных целей и задач программы.

В целом группа ЭА должна быть небольшой, хорошо организованной и высокопрофессиональной, пользоваться авторитетом, поддержкой и пониманием со стороны заказчика программы. В ряде случаев в группы могут привлекаться

специалисты и по другим конкретным направлениям (например, здравоохранения, токсикологии, биологии, биогеохимии, социологии и т. д.). [3]

Основной целью работы на объектах является уточнение, окончательное формирование и организация основных исходных данных программы ЭА, получение дополнительной информации для анализа, оценки и прогноза изменения (разработки рекомендаций и предложений) фактического воздействия производства на окружающую среду. [4]

И в заключении необходимо сказать, что экологический аудит должен занять равноправное положение наряду с экологической экспертизой и экологической инспекцией. Главным его преимуществом является то, что экологический аудит позволяет без дополнительных финансовых вложений усилить управление охраной окружающей *природной среды.* Поэтому государство заинтересовано в развитии экологического аудита и создании соответствующей правовой и нормативной базы для его функционирования. Экологический аудит должен быть основан на экологическом учёте. Понятие экологического учета ещё не приобрело окончательного осмысления и логической завершенности в виде комплексно сформированной системы знаний в экономико-экологической теории и практике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экологический кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2016 г.)
2. Кочинев Ю.Ю. Аудит. – Санкт-Петербург: «Питер», 2006 – 400с.
3. Шарипов А. К. Проблемы развития экологического аудита в Республике Казахстан //Молодой ученый. — 2012. — №5. — С. 257-260.
4. http://nacecoaudit.kz/

ӘОЖ 33.335

ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ , ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Адилханова Т. Ж., студент, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.
Ғылыми жетекші: Конысбаева А.А., Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Жылжымайтын мүлік нарығының қызмет етуі мен нарық жағдайы, нарық мәселелері басқа экономикалық салаларға өз әсерін тигізеді, нарықтың дамуы тікелей инвестицилардың көрсеткішінеде оң ықпалын тигізеді. Сонымен қатар, экономикалық мәселелерге әсер етіп қана қоймай, елдің тұрмыс тіршілігінің дамуына жаңа серпін береді.

Түйінді сөздер: жылжымайтын мүлік, жылжымайтын мүлік нарығына қатысушылар, жылжымайтын мүлік жағдайы, жылжымайтын нарық мүмікіндіктері.

Жылжымайтын мүлік нарығы ұлттық экономиканың маңызды құрамдас бөлігі және қарқынды дамушы рыноктардың бірі болып табылады, жылжымайтын мүліктер нарығы ауқымы кең нарық болып саналады. Тұрғын үй – нарықтық экономикада экономиканың түрлі секторының даму қарқының және халықтың, жалпы елдің келешегіне деген сенімін бейнелейтін өсімнің көрнекті көрсеткіші. Тұрғын үй мәселесі кеңес дәуірі кезінен – ақ шешуі қиын мәселе болатын. Ел экономикасы өтпелі кезеңнен өтіп, дамудың даңғыл жолына түскен шақтан бастап халықтың саны өсіп, тұрғын үйге

деген сұраныс еселеп артты. Жеке тұрғын үй баспанасының болуы – әрбір отбасы үшін бірінші кезекті қажеттілік. Бұрынғы кеңестік жүйеде мемлекеттік тұрғын үй құрылысы үшін бюджет ресурстарының орталықтандырылған бөлінісі мен тұрғын үй жағдайын жақсарту үшін кезекте тұрған азаматтардың арасында тегін бөліп беруді бейнелейтін еді. Қазақстанның тәуелсіздік алып, нарықтық қатынастарға өтуі бұл үлгінің сәйкессіздігін көрсетті. Халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету және құрылысты бюджеттік қаржыландырудың қысқаруы жағдайында тұрғын үйге қол жеткізудің негізгі көздері тұрғындардың өз қаражаттары мен әлемнің экономикасы дамыған елдеріндегідей банктік несиелер ғана болып қалды.

Қазақстан экономикасының дамуы, сондай – ақ халықтың басым бөлігінің өз тұрғын үй жағдайларын жақсартуға деген ұмтылысы республикада жылжымайтын мүліктер нарығын кеңінен өрістетуге себепші болды. Қазақстан Республикасында халықты қолжетімді тұрғын үймен қамтамасыз етудегі 2016 - 2020 жылдарға арналған тұрғын үй құрылысын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру – еліміздің әлеуметтік бағытта қарқынды дамуының нақты белгісі/1/.

Қазақстан Республикасының Конституциясында азаматтардытұрғын үймен қамтамасыз етудің барлық жағдайларын жасау қажеттілігі бекітілген. Тұрғын үй мәселесі қазіргі заманның өзекті әлеуметтік мәселелерінің бірі ретінде сақталып отыр/2/.

SWOT-талдау әдісін саяси ғылымдарда осы уақытқа дейін А.А. Нұрмағамбетов пен Е.Қ. Алияров сынды т.б. ғалымдар қолданды. Әдісті қолдану барысында мәселенің жағымды және жағымсыз жақтарына сараптама беріледі, оның мүмкіндіктері бағаланып, орын алатын қатерлері туралы айтылады. SWOT-талдау жүргізу барысында автор жоғарыда аталған ғалымдардың ережелеріне сүйенді/3/.

S-(Strengths) Әлді жақтар	W-(Weaknesses) Әлсіз жақтар
1. Жалдық тұрғын үй нарығына деген сұраныстың болуы 2. Ішкі және сыртқы еңбек миграциясының және демографиялық факторлардың қарқыны 3. Жоғары табысты бизнестің түрі 4. Жалға берілетін үйдің түрінің қазіргі уақытта толыққанды қалыптаспауы 5. Жекеленген тұтынушылардың талаптары мен сұраныстарын қанағаттандыру мүмкіндігі	1.«Көлеңкелі» жалдық нарықтың жұмыс істеуі 2.Қоғамдағы баспанаға сұраныс мөлшерінің ұсынымнан жоғарлығы 3.Заң актілерінің жетімсіздігі 4.Жалдық тұрғын үйлердің басым бөлігінің қайталама тұрғын үй нарығынан берілуі 5.Қоғамда жалдық тұрғын үй нарығы туралы ақпараттардың аздығы
O-(Opportunities) Мүмкіндіктер	**T-(Threats) Қауіптер**
1. астапқы тұрғын үй нарығында тұрғын үйдің жаңа түрінің пайда болуы 2. Мемлекеттік және коммерциялық негіздегі жалдық тұрғын үйлердің ұсынылуы (табысты және коммуналдық үйлер). 3. Баспанаға деген сұраныс қалыптасқан, тұрғын үй сегментіне ие болу 4. Жалдық төлемдердің мөлшері арқылы қажетті нарық сегменттеріне ие болу **5.** Жалдық тұрғын үй нарығында жұмыс істейтін жаңа ұйымдардың қалыптасуы және жаңа жұмыс орындарының ашылуы	1.Еңбек миграцияларының шектелуі 2.Мемлекеттегі демографиялық өсімнің баялауы 3.Жеке меншік тұрғын үйге қол жеткізудің мүмкіндіктерінің пайда болуы жалдық үйлер қызметіне деген сұранысты азайтады 4.Құрылыс индустриясындағы көрсетілетін қызметтер мен құрылыс материалдарының қымбаттауы 5. Жалдық тұрғын үй нарығында бәсекенің пайда болуы

Қоғамның сыртқы ортасын талдау үшін сыртқы орта факторларының қайсысы қоғамның даму стратегиясын іске асыру перспективаларына айтарлықтай әсер етуге қабілетті екенін айқындауға мүмкіндік беретін факторлық талдау жүргізілді.

Барлық факторлар төрт топқа бөлінді:

1. Саяси және құқықтық.
2. Экономикалық.
3. Әлеуметтік.
4. Технологиялық және техникалық [4].

«Ақылды қалалар» немесе SmartCity құру проблемасы қазіргі уақытта «жаңа урбанизм» жалпы тұжырымдамасында, сол сияқты қалалық ортада инновациялық технологияларды пайдалану практикасы тұрғысынан да айтарлықтай өзекті болып табылады/5/.SmartCity ұғымы кеңінен алғандағы мағынасында қалалық тыныс- тіршілік жүйелерін экономикалық және экологиялық пайдалануды көздейтін инновациялық технологияларды қолдану есебінен қазіргі заманғы өмірдің сапасын қамтамасыз етуді білдіреді.

Қалалардың, қала аудандарының инфрақұрылымы мен объектілерін құру үшін инновациялық технологияларды пайдалану екі бағыт бойынша жүзеге асырылады.Біріншісі – бұл қазіргі бар қалаларды жаңғырту мысалы WaterfrontToronto (Канада), Cyberport (Сингапур), MultimediaSuperCorodor (Малайзия) халықаралық жобалары, сондай-ақ Берлин, Барселона, бразилиялық Куритиба сияқты қалалардың өзгеруі. Екіншісі – SmartCity құрудың өршіл мақсатты жобаларын артық немесе кем жетістікпен іске асыру үшін басынан бастау. Неғұрлым айқын мысал Біріккен Араб Әмірліктерінің Масдары болып табылады – бұл күн энергиясымен, басқа да жаңартылатын энергия көздерімен қамтамасыз етілетін және атмосфераға өте аз мөлшерде көмірқышқыл газын шығаратын орнықты экологиялық ортасы, сондай-ақ қала тыныс-тіршілігі әрекетінің қалдығын толық қайта өңдеу жүйесі бар әлемдегі алғашқы қала жобасы. Мұндай жобалардың қатарына жаңадан салынып жатқан Джазан (Сауд Аравиясы), PlanlT (Португалия), Лаваса (Үндістан), Сонгдо (Оңтүстік Корея), «Искандар Малайзия» және басқалары жатады/6/.

Әлем мемлекеттері ішінде дамуы және халықтың өмір сүру деңгейлері бойынша алғашқы ондыққа кіретін, мемлекеттерде жүргізілген тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық реформаларын қарастыру арқылы бұл саланы дамытудың қолайлы және тиімді жолдарын анықтауға мүмкіндік бар. Жеке меншіктегі тұрғын үйлер, коммерциялық, немесе әлеуметтік жалдық, тұрғын үйлер, сондай- ақ мемлекеттік, яғни муниципалды, үйлер тәрізді тұрғын үй нарығының үш компоненті қалыптасқан жағдайда тұрғын үй қоры құрылымының тиімділігі жоғары болатындығын шетелдік тәжірибелер көрсетіп отыр.

Нарық инфрақұрылымының кеңеюі тұрғын үй құрылысының көлемі мен сапасына тікелей әсер етіп қана қоймай, тұрғындардың қолайлы жағдайда тұрмыс кешуіне себепші болады. Сондықтан тұрғын үй нарығын дамыту бағыттарын анықтау және ұтымды ұйымдастыру қоғам үшін аса маңызды. Тұрғын үй ерекше тауар, оның құны мен оған деген сұраныс пен ұсыныс арасында көптеген келеңсіздіктер соңғы кездері жиі кездесуде, мұны мемлекет тарапынан реттеу жағдайларын қарастыру аса маңызды орынға ие болды және Қазақстанда Мемлекеттік Тұрғын Үй бағдарламалары қабылданып, іске асырылуда. Тұрғын үй нарығын дамытуға мемлекеттік, жергілікті органдар, банктік қаржы ұйымдары, ірі кәсіпорындар және т.б. мекемелер өз үлестерін қосуда, ал олардың қызметінің нарықта ұтымды жүргізілуі экономикалық дамуға оң әсер береді және экономиканың басқа да салаларына өз ықпалын тигізді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. http://sk.kz/page/gosudarstvennaja-programma-dostupnoe-zhile-2020
2. Кулумбетова Л.Б. Этапы и тенденции развития рынка жилья в Казахстане // Вестник КазАТК. – 2007. – №4. – С.181-187.
3. https://business.gov.kz/ru/aspiring-entrepreneurs/glossary/detail.php
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/PEST-
5. http://www.inform.kz/kz/kr-idm-astana-ushin-akyldy-kalalar-salasynda-negiz
6. http://www.inform.kz/kz/kr-idm-astana-ushin-akyldy-kalalar-salasynda-negiz

ӘОЖ 332

КӘСІПКЕРЛІК – ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ЖЕТЕКШІ КҮШІ

Кубигулова Раушан Тұрарқызы, Ш.Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.,

Андатпа: Қазіргі уақыттағы шағын кәспорындардың маңызы, олардың жоспарлы экономиканың бос қалған аумақтарын тиімді толтыруы мен кейде үлкен бизнес қолға алуға дайын емес қызметтер мен атқарымдарды жүзеге асыруына негізделген. Шағын бизнес нарықтың нәтижелі жұмыс жасауына аса қажетті жеке меншіктің таза күйінде кездесетін жалғыз секторы.

Түйіндіті сөздер: кәсіпкер, бәсеке, бизнес, экономика, несие.

Қазіргі жағдайда кәсіпкерлікті белсенді дамыту нақты бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін, көптеген елдердің мемлекеттік бағдарламаларының құрамдас элементі болып табылады. Кәсіпкерлік қызмет экономиканы ынталандыруға және тиімді нарықтық механизмді қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ал, нарықтық экономикадағы шағын және орта бизнес – экономиканың өсу қарқынын, жалпы ұлттық өнімнің құрылымы мен сапасын анықтайтын жетекші сала. Кәсіпкерліктің барлық формаларын қолдау және ынталандыру бүгінгі күні Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды факторы болып табылады, сондай-ақ елдің экономикасын дағдарысты жағдайдан шығаратын механизм ретінде қарастырылады.

Шағын кәсіпкерліктің басты артықшылығы – олардың ірі бизнес субъектілеріне қарағанда дағдарыс кезеңіндегі кедергілерге төтеп беруі мен кез-келген қиын жағдайға бейімділігі. Ал ірі фирмалар экономикадағы өзгерістерге тез жауап бере алмайды. Шағын және орта кісіпорындар экономикадағы іс-әрекеттердің жалпы жағдайының индикаторына айналуда. Олар шаруашылық конъюнктурасының өзгеруіне, салалардағы пайда нормасының төмендеуі немесе жоғарлауына жауап бере алады. Кәсіпорын қызметінің тоқтауы немесе жаңа кііпорындардың пайда болу толқыны монополияландырылмаған салада басталады және олар кейін күш жинай отырып ірі кәсіпорындарға ұласады. Өндірістің құлдырауы жағдайында ірі кәсіпорындар өз қызметін капитал экспортына бұрады. Бұл өзінің өнім өндіру және оны сату қызметін қайта қарастыруды қажет етеді. Ал шағын фирмалардың мұндай мүмкіндіктері бола бермейді. Олардың дағдарыс кезінде дамуы экономиканы сауықтырудың маңызды құралы болып табылады.

Біздің жағдайда шағын және орта бизнес ірі өндіріс кәсіпорындарының тоқтаусыз жұмыс жасауын қамтамасыз ететін байланыстырушы топ ретінде қызмет етуде. Экономикада шағын және орта бизнес кәсіпорындарының шешуші рөл атқаратын салалары бар. Олар: біріншіден, қызмет көрсету саласы, соның ішінде машиналар мен құрал – жабдықтарды жөндеу мен техникалық қызмет көрсету, кеңес

беру қызметтері; халыққа тұрмыстық қызмет көрсету, екіншіден, сауда-саттық операциялары, сонымен қатар делдалдық қызметтер.

Шағын және орта бизнесті дамытудағы басты жетістіктің шарты мемлекеттің жан-жақты және тұрақты қолдауы болып саналады. Қолдау әртүрлі формаларда жүзеге асырылады: артықшылығы бар өнім түрлерін өндіруді ынталандыру; салық жеңілдіктерін ұсыну жеңілдетілген банктік несиелеу; ақпараттық – кеңістік және ғылыми – техникалық орталықтарды құру; сақтандыру жүйесін дамыту материалдық – техникалық жабдықтауды ұйымдастыру; оған қоса арнайы заңнамаларды қабылдау мен олардың орындалуын қадағалау [1].

Кәсіпкерлік – экономиканы әртараптандырудың өзегі. Тәуекелдерді өз мойнына алуға, жаңа нарықтарды игеруге, инновациялар ендіруге дайын қуатты кәсіпкерлер тобын құру керек. Нақ осы кәсіпкерлер экономиканы жаңғыртудың қозғаушы күші болып табылады. XXI ғасырдағы Қазақстандық қоғамның әлеуметтік-экономикалық жаңғыртылуының стратегиялық алғышарттарының бірі кәсіпкерліктің құрылуы, оның дамуы болып есептеледі.

Қазақстанның барлық аймақтарында кәсіпкерлікті қолдау инфрақұрылымын дамытуды және олар ұсынатын ақпараттық және кеңес беретін технологияларды қолдау инфрақұрылымының барлық субъектілерінің күшін біріктіру, олар ұсынатын қызметтерді стандарттау орталықтандырылған алыс-беріс және осы саладағы шетелдік сәтті тәжірибені қабылдау арқылы қамтамасыз ету бүгінгі өмір талабы екені ақиқат.

Қазіргі таңда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі. «Шағын және орта бизнесті дамыту – XXI ғасырдағы Қазақстанды индустриялық және әлеуметтік жаңғыртудың басты құралы. Экономикамызда шағын және орта бизнестің үлесі артқан сайын Қазақстанның дамуы да орнықты бола түсуде».

Жаһандық рейтингке сәйкес, Қазақстан бизнесті жүргізуге ең қолайлы жағдайы бар елдер тобына кіреді және біз бұл үрдісті өрістете түсуге тиіспіз. Шағын және орта бизнес – біздегі жалпыға ортақ еңбек қоғамының берік экономикалық негізі. Оны дамыту үшін жеке меншік институтын заңнамалық тұрғыда нығайтатын кешенді шешімдер қажет. Бизнесті дамытуға кедергі келтіретін барлық енжар құқықтық нормалардың күшін жою керек. Шағын және орта бизнес ұрпақтан ұрпаққа берілетін отбасы дәстүріне айналуға тиіс.

Шағын бизнесті мамандандыруды келешекте оларды орта деңгейге көшіру перспективасымен дамыту шараларын қабылдау маңызды болмақ. Осы сектор субъектілерінің банкроттығының айқын механизмдерін енгізген жөн. Шағын және орта бизнес жаңа инновациялық кәсіпорындар төңірегінде дамуға тиіс. Сондықтан еліміздегі ірі өнеркәсіп орындары мен шағын кәсіпкерлердің арасында әріптестік қатынас орнату жолымен бәсекеге қабілетті нақты сектор құру үшін мемлекет кешенді іс-шаралар жүргізуі тиіс.

Кәсіпорындар деңгейінде әдептілікті, әлеуметтік жауапкершілік, сәйкесінше сыбайлас жемқорлық элементтерін төмендетуге әкелетін мемлекеттік қызметкерлердің корпоративтік қызметін жоғарылататын маңызды элементтерге ерекше көңіл бөле отырып, кәсіпорын жетекшілерінің экономикалық сауаттылығын арттыратын және кәсіпкерлердің инновациялық жаңалыққа талпынысын қолдайтын бағдарламаларды әзірлеу жүйесін енгізу керек. Осылайша, мемлекет бүгінгі күні кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің нарықтық экономиканың толыққанды қатысушысы ретінде өз қызметтерін жүзеге асыруларына қажетті жағдайды қамтамасыз етіп отыр. Шағын және орта кәсіпорындармен жұмыс істеуді көздейтін жалпыұлттық институттар құрылуда. Кәсіпкерлерге атаулы қолдау көрсетуді жүзеге асыратын арнаулы «Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту қоры» құрылып, қазіргі кезде ол табысты жұмыс жүргізуде.

Кәсіпкерлікке қолдау көрсету үшін бірнеше мемлекеттік бағдарлама қабылданып, жүзеге асырылуда. Кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға және бизнестің билікпен арадағы іс-қимылдарының жаңа моделін құруға бағытталған «Жеке кәсіпкерлік туралы» ҚР-ның заңы қабылданған.

Кәсіпкерлік қызметтің тиімділігі макро және микродеңгейде қалыптасатын факторларға байланысты. Микродеңгейде кәсіпкерліктің құрылуы мен дамуының шешуші факторы өндіріс көлемі, орындайтын жұмысы мен қызметінің көлемі болып саналады. Бүгінгі күні бизнес кәсіпорындарын ірі, орта, шағын деп бөлу қарастырылады. Шетелдік тәжірибеде қандай да болмасын тұрғыда шағын кәсіпорынның ірі кәсіпорынмен салыстырғанда елеулі артықшылығы бар.

«2020 жылға дейінгі бизнестің жол картасы» бағдарламасы аясында шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдаудың келесі түрлерін беру көзделген:

- несиелер бойынша проценттерді төлеуге кететін шығындарды субсиядиялау;
- несиелерге кепілдік беру;
- өндірістік (индустриялық) инфрақұрылымды дамыту бойынша қолдау;
- бизнес жүргізуді сервистік қолдау (консалтингтік қызметтер, заңгерлік және бухгалтерлік қызмет көрсету және тағы басқалары);
- кадрларды даярлау.

Президент соңғы жолдауында Ұлттық қордан 1 трлн теңге бөлінетінін атап өтті. Тек биылдың өзінде экономикаға 500 млрд. Теңге бөлінеді. Соның 100 млрд теңгесі шағын және орта бизнеске 250 млрд теңгесі проблемалы несиелерді шешуге, 150 млрд теңгесі индустрияландыру жобалары мен олардың инфрақұрылымдарына жұмсалады[2].

Қорыта келгенде, Қазақстанда құрылған шағын және орта бизнес субъектілерінің дамуы экономикалық реформаларды жүзеге асыруда маңызды рөл атқарды. Ал, кәсіпкерліктің жоғары деңгейде дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан белгілі бір дәрежеде қолдау көрсетілуде. Жалпы шағын және орта бизнес экономикалық белсенділігі мен әлеуметтік бағдар ұстауының кепілі оның өздігінен қоғамның орташа топтарына жататындығы емес, оның дәулеті мен тұрмысынан нақты шынайы меншікке негізделуі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы – Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ, 17 қаңтар 2014 ж.

2. Шағын және орта бизнесті тексеруге мораторий жаряланды. «Экономика» газеті. - №13 (342). – 3-9 сәуір 2014 ж.

ӘОЖ 336.5

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ – ДАРА ЖОЛЫ!

Кубигулова Раушан Тұрарқызы, Ш.Есенов атындағы КМТИУ,Ақтау қ.

Андатпа: мақалада қоғамымыздың ертеңгі болашағы – бүгінгі жас ұрпақ. Әр халық өзінің тарихын жалғастыратын жас ұрпағын адалдыққа, еңбексүйгіштікке, шыншылдыққа үндеп отырған. Өз еліне, туып-өскен жеріне, тіліне, дініне, мемлекетіне деген шынайы сүйіспеншілігі.

Түйінді сөздер: рухани, тарих, дәстүр, насихат, мақсат.

Елбасымыздың жаңғыруы өскелең ұрпақтың болашақта дамуына жаңа леп алып келген Елбасының соңғы жолдауы жаңа жаңғырық, жаңа бастама жаршысына айналғаны хақ. Түп тамырыз тарихтан бастау алған рухани жаңғыру барлық айтулы кезеңді қамтып, бәсекеге қабілетті елге айналудың жолын бірізді жоспарға қойған. Еліміздің бағдарлы болашағы үшін басылып шыққан жолдаудың бүгінгі жас пен келешек ұрпаққа берері мол. Әлемдік дамыған мемлекеттермен тереземіз тең, керегеміз кең, шаңырағымыз шайқалмай, экономикалық, әлеуметтік тұрғыда талмай дамудың қыры мен сырын сарабдал саясатымен Көшбасшысымыз уақытылы бұқара халыққа дәл жеткізді. Ықылым заманнан, қазақ тараған сақ тайпасынан бастап, тайға таңба басқандай ғасырлар бойы елдігіміздің тұтқасы, тамыры, түбі, тегі болатын тарихты толықтай тілге тиек ете отырып, тарихтан кеткен қателіктерге бой алдырмай, ғұмырлық сабақпен еліміздің азаттығын одан әрі асқақтата түсу жолында жасалған құнды рухани жаңғыру болып табылады. Тарихы, дәстүрі, салт-санасы жоқ ел болмайтыны сияқты, рухани құндылығымызды уақытылы қолда ұстап қалып, асылдың сынығы, көненің көзі болған жәдігерімізді жарты жолда қалдырмай, аумалы-төкпелі заманда жастарға мұра ету әрқайсысымызға азаматтық парыз. Сондықтан да барша Қазақстан үшін үгіт насихат етуге тұрарлық жаңа бастаманың айтары көп, тағылымы мол. Тәуелсіздікке қол жеткізу қиын, ал, оны орнында ұстап тұру одан да ауырға түсетіндіктен, жолдаудың әр тармағына жіті назар аударып, орындалуына орасан зор еңбек ету керек. Білімді дамыту, ең үздік жүз қазына кітапты шет елге аударып таныту, шет елдің алдыңғы шығармаларын, маржанға толы кітаптарын ана тілімізге аударып, жастар танымын кеңейтіп, біліктілігін жетілдіріп, жетістігіне куә, жемісін ұлт игілігіне арнайтын азамат тәрбиелудің жолына жолдау жеке тоқталған. Тілің жоқ болса, ділің де, елдігің де болмайтыны анық. Тілсіз аңмен бірге аң болып, шаңмен бірге шаң болып, ұстағанның аузында, тістегеннің қолында кетесің. Қазақ тілінің мәртебесін асқақтату, дүние жүзіне таныту, тынысын кеңейту үшін латын әліпбиіне көшу шарасын жолдау аясында тоқталған. 2025 жылға дейін еліміздегі барша кітапты, жазуды латын әрпіне көшіріп, қазақ тілін, тұғырын сақтауға негіз болатын әрекетке нық қадам жасамақшы. Ұлт үшін шырылдап, жанын беруге даяр аға буын қолдай кеткен латын әліпбиі әлемдік көзқарас пен қазақ тіліне деген қызығушылықты арттыратын, дүбірлі дүниеге танытатын, табысқа жетелейтін жаңа бастама деп айта аламын. Еліміз үшінші жаңа тарихи кезеңге аяқ басқан шақта, Елбасының үшінші жаңғыруы, жаһандық жариялымға лайық бағыт.

Алайда, мұқалмас мақсатқа жету жолында ойымыз ісімізден алда, еңбегіміз ауқымды, іргелі істерге ұйытқы болуы тиіс. Дүние жүзінде сана сезім өзгеріп, құндылықтар орны ауысқан заманда халық руханиятын қорғап, ұлттық кодымызды сақтасақ, еліміздің көсегесі көгеріп, кемелдікке қол жеткізетініміз анық.[1]

Елбасы Н.Назарбаев айтқандай, «Қазақстанның бүгіні мен болашағы – халқымыздың ынтымақ-бірлігінде, ырыс-құтты тірлігінде». Сол бірліктің арқасында еліміз экономикалық даму мен әлеуметтік жаңару, жаңғырудың даңғыл жолына түсті.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы Жолдауда қозғалған бағыттарды кеңінен тарқатып, мемлекеттік идеологияны анықтайтын, көпке түсінікті, рухани жаңғыртуға бағытталған құжат деп білемін. Мақаланы оқи отырып, оның әрбір сөйлемінде бүгініміз бен болашағы жарқын Қазақстанға апаратын нақты жоспар, мақсат көрсетілгендігін түсіндім. Елімізде әлеуметтік-экономикалық, саяси реформалар жақсы жүзеге асуда. Ал бұл мақаладағы рухани өрлеу, рухани жаңғыруды біздің дамуымыздың ең басты тұғырларының бірі деп есептеймін. Әр халық, әр мемлекет ғасырлар бедерінде рухани жаңғырып, жаңарып отырады. Ал рухани жаңғыру мен жаңаруда білім берудің рөлі зор. Біз өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтай, ескере отырып, әлемде болып жатқан жаңалықтарды қабылдай білуіміз керек. Бірнеше тілді білген адам ештеңеден ұтылмайды. «Ел болам десең, бесігіңді түзе» дейді ұлы Мұхтар

Әуезов. Әрбір білімгер өз жері мен оның байлығының иесі болу үшін жаңа технологияларды меңгеріп, жаңаша өмір сүруге үйренудің жолдарын білуге тиіс. Егер қоғамның даму Түйіндіі білімді адамдардың жаңаша қызмет атқаруын керек ететін болса, сол жаңашыл адамдарды, болашақ қоғам мүшелеріне білім мен тәрбие беруді жүзеге асыратын мамандар дайындайтын біздің білім беру ұйымдары Елбасы көздеген бағыттарға лайықты болуы тиіс. Ең бастысы, білім беруге қойылып отырған жаңа талаптарды орындауда көптеген жұмыстар жүргізіліп, жастардың үш тілде білім алуына, жаңа технологияларды білім беру жүйесіне енгізуде өңірімізде келелі жұмыстар атқарылуда. Ұлт жоспарын орындауда әр саланың өзіндік үлесі болса, ұзтаздар қауымы қосатын үлес –жас ұрпақты жаңа қоғам мүшесі етіп білім мен тәрбие беруді жаңаша құру, оны осы Елбасымыз көрсетіп отырған талаптарға сай орындау деп білемін.

Рухани жаңғыру – адам баласының оның ішкі әлемінің жаңаруы, сана-сезімі, жаңа өзгерісті қабылдай білуі. Рухани жаңғыруда өркениеттің өрге жүзуімен байланыстырамыз. Тарих сахнасына көз жүгіртсек, өскен ұлттың өрби түсуіне осы «рухани жаңғыру дәлел». Көне замандағы көрікті қалаларымыз, сән салтанатты таласқан озық ескерткіштеріміз, мәдени мұраларымыз бұртартпас айғақ болып табылады. Елбасымыз рухани жаңғырудың бірнеше принциптерін ұсынды:

Ғаламданудың жаһандық жүйесіне еніп, XXI ғасырдың талаптарына дағдыланудың қамына кірісу сапалы табыстың Түйіндіі екенін атап айтты.

Ұлан ғайыр қазыналарымызды қалпынша қолданып, қорғау, бір мақсатпен межелеген межеге жету арқылы түрлі саяси радикалды идеалогияларға тосқауыл болудың бағдарын ұсынды. Ұлттық бірегейлікті сақтау. Елбасымыз үшінші қағидасында ұлттық код, яғни халқымызға тән салт-санамыз, асыл мәдениетіміз бұлардың барлығы бойымызда жалындап, үні шырқалып тұруын баса айтты, сонда ғана алға басулар болатының ескертті.

Білімнің салтанат құруы. Қазіргі таңда білім бағдарламаларының елімізге ұтымды үлес қосып келе жатқанын айта келіп, табыс тізгіні – білімді болашақ жастардың қолында екеніне баса назар аударды. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы. XX ғасыр қасіреттерін қаперімізге сақтап, одан сабақ алу және де дүрбелең туғызу экономикалық күйреуге алып келетінін қазіргі кезде болып жатқан әлемдік толқыныстарды мысалға келтірді. Ревалюциялық өзгеріс емес, эволюциялық жаңару алып келуіміз керек екеніне ой қортты. Қорыта айтқанда, бұл елбасымыздың ұтымды қағидасы, халқына деген үндеу өсиеті деп білемін. Ішкі руханиятымыз арқылы, сыртқы өзгерістерді жақсы жағынан қабылдап, жаңғырудың даңғыл жолына түсуге көшбасшымыз болашақ мына бізге дара жол көрсетті. Ол соқпақтардан қалай өту керектігін айтып, бағыт бағдар берді. Ендеше, көкжиектен ауытқымай, ұлт көшбасшысының өскелең ұрпаққа мензеген дара жолымен биік шыңдарды бағындырайық [2].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы – 5 қазан 2018 ж.

УДК 334.012.6(574)

РАЗВИТИЕ И РИСКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РК

Ма Цян, Каргаева Г.М. , магистранты КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Еркулова Гульмира Сериковна., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация. В статье раскрывается проблемы развития малого и среднего бизнеса, как одного из приоритетных направлений индустриально-инновационного развития Республики Казахстан и как основы стабильного гражданского общества. Малый и средний бизнес выполняет огромную социальную роль, поддерживая экономическую активность большей части населения, обеспечивает значительные налоговые поступления в бюджет, а также определяет темпы экономического роста, структуру и качество валового национального продукта. Также рассмотрены способы уменьшения предпринимательских рисков в РК.

Ключевые слова: индивидуальное предпринимательство, предпринимательская активность, малый и средний бизнес, предпринимательские риски.

Одним из важнейших стратегических факторов устойчивого экономического развития и достижения нормального уровня жизнеобеспечения населения является формирование цивилизованного современного предпринимательства в экономическом пространстве, во всех сферах и отраслях производства, на каждом предприятии и в их объединениях. Предпринимательство стало реальным стратегическим ресурсом, который является одним из основных факторов выхода из глубокого экономического кризиса на путь устойчивого экономического развития и входа в качестве равного субъекта мировых рыночных отношений в мировое хозяйство, нужно правильно понять экономическую сущность и содержание предпринимательства.

Для экономического развития необходимо наличие массы предпринимателей, обладающих соответствующими способностями, знаниями, профессионализмом, соответствующим опытом.

Конечно, для того, чтобы выжить в этой обстановке, приходиться учится и тому, как скрыть свои истинные доходы, иметь успех в спекулятивной деятельности, адаптироваться в криминальной, коррупционной, перераспределительной и другой атмосфере. Но такая «наука» не способствует формированию подлинных предпринимателей, способных получать устойчивый, высокий предпринимательский доход, а предпринимательским структурам быть устойчиво конкурентоспособным на региональном, национальном и мировых рынках. Именно предпринимательский доход является важнейшим внутренним источником развития экономики, и вследствие этого подлинные предприниматели являются той производительной силой, которая превращается в стратегический фактор развития национальной экономики.

Одним из основных приоритетов экономической политики является развитие малого предпринимательства. Малое и среднее предпринимательство должно использовать свою гибкость, мобильность, рыночную объективность для ускоренного поиска своего места в инновационной экономике. Государство, в свою очередь, создает благоприятный бизнес климат и условия для реализации инициатив предпринимательской среды и нацеливает свою помощь на предприятия малого и среднего предпринимательства, которые имеют наибольший потенциал с точки зрения своей конкурентоспособности и повышения научно-технологического потенциала страны. [1]

После обретения независимости малое предпринимательство в Республике Казахстан развивалось достаточно динамично. В 2017 г. количество зарегистрированных субъектов малого и среднего бизнеса составило 1145,9944 тыс. единиц, увеличилось в 11 раз. И по состоянию на 1 января 2018 года количество действующих субъектов МСП по сравнению с соответствующей датой предыдущего года увеличилось на 3,6 %. В общем количестве субъектов МСП доля индивидуальных предпринимателей составила 65,2 %, юридических лиц малого предпринимательства – 18,2 %, крестьянских или фермерских хозяйств – 16,4 %, юридических лиц среднего предпринимательства – 0,2 %/ [2]

Частное предпринимательство было определено как инициативная деятельность граждан и негосударственных юридических лиц, направленная на получение дохода, основанная на собственности самих граждан (индивидуальное предпринимательство), или негосударственных юридических лиц (частное предпринимательство юридических лиц) и осуществляемая от имени граждан или негосударственных юридических лиц за их риск и под их имущественную ответственность .

В соответствии с действующим Законом основными целями государственного регулирования частного предпринимательства (в том числе индивидуального) являются создание наилучших условий для развития частного предпринимательства и защита интересов государства и прав потребителей.

Государственное регулирование частного предпринимательства основывается на следующих принципах:

- гарантия свободы частного предпринимательства и обеспечение его защиты и поддержки;
- равенство всех субъектов частного предпринимательства на осуществление предпринимательской деятельности;
- гарантия неприкосновенности и защиты частной собственности (собственности субъектов частного предпринимательства);
- приоритет развития малого предпринимательства в Республике Казахстан;
- участие субъектов частного предпринимательства в экспертизе проектов нормативных правовых актов, затрагивающих интересы частного предпринимательства [3].

Индивидуальное предпринимательство с использованием формы простого товарищества осуществляется в соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан.

В период с 2005 по 2017 год прослеживаются следующие тенденции: - количество индивидуальных предпринимателей за 12 лет увеличилось на 123 %, что привело к заметному изменению структуры активных МСП: рост доли ИП – с 58,6 % в 2005 году до 73,6 % в 2017 году; - количество крестьянских (фермерских) хозяйств остается на неизменном уровне. Но в результате увеличения количества ИП доля КФХ в структуре активных МСП сокращается: если в 2005 году она составляла 30,9 %, то в 2017 году – 17,5 %; - количество предприятий МСП с 2005 года выросло на 49 %. Доля предприятий МСП в структуре активных МСП с 2005 года сократилась на 1,7 процентных пункта и составила в 2017 году 8,8 %. Из них юридических лиц малого предпринимательства – 8,0 %, юридических лиц среднего предпринимательства – 0,5 %. При этом 8 % предприятий малого предпринимательства выпускают 51,4 % всей продукции МСП. 73,6 % индивидуальных предприятий выпускают лишь 6,2% продукции, обеспечивая 40,4% занятости населения в секторе МСП. В сравнении с данными 2005 года произошло изменение структуры субъектов МСП в отраслевом разрезе: доля субъектов МСП в торговле увеличилась на 5 %; в сельском хозяйстве — снизилась на 14 %. В сфере транспорта и связи осуществляют свою деятельность 8 %

активных субъектов МСП, в сфере строительства – 2,7 %, в промышленном секторе – 3%. Показатели доли активных субъектов МСП в данных трех отраслях экономики в сравнении с 2005 годом практически не изменились. Следует отметить, что 3% предприятий промышленности дают 22,4 % общего выпуска продукции МСП, в то же время 42 % МСП, занятых в торговле обеспечивают 24% выпуска продукции. Такая диспропорция свидетельствует о большей добавленной стоимости произведенной промышленностью продукции.[2]

Развитие малого бизнеса происходит сейчас в основном в посреднической сфере и в отраслях, не требующих значительных капитальных вложений: в торговле, общественном питании, в строительстве гражданских объектов, мелком ремонте техники и машин, а сельском хозяйстве. Между тем такой мощный рынок, как сфера научно-технических новшеств и информации, не осваивается. В региональном разрезе наибольший вклад выпуск продукции осуществляют субъекты МСП городов Астана и Алматы, объем выпуска которых составляет 45 % общего выпуска продукции МСП страны (6 620 млрд. тенге). Среди остальных регионов наибольший уровень выпуска продукции обеспечили субъекты МСП ЗападноКазахстанской (1 184 млрд.тенге), Алматинской (866 млрд. тенге), Южно-Казахстанской (723 млрд. тенге), Мангистауской(667 млрд.тенге), Карагандинской (646 млрд. тенге), Атырауской(598 млрд. тенге) областей. Наименьшие объемы продукции МСП наблюдаются в Кызылординской (249 млрд. тенге), Жамбылской (307 млрд. тенге), Северо-Казахстанской (322 млрд. тенге) областях. Численность занятых в сфере МСБ за 2015 г. достигла 3 146, 6 тыс. человек, что составляет 34,7% от общей численности занятых в республике, в развитых странах этот показатель равен около 60%. Динамика данного показателя в период с 2005 по 2017 год имеет общую тенденцию роста: доля активно занятого в МСП населения увеличилась на 8,9 процентных пункта по отношению к 2005 году. За 2017 г. занятость в секторе МСП выросла на 336 тысячи человек, или 12 % [2]. Но в любом инвестировании капитала всегда присутствует риск.

Место риска в инвестировании капитала определяется самим существованием и развитием хозяйственного процесса. Риск является обязательным элементом любой экономики. Появление риска как неотъемлемой части экономического процесса — объективный экономический закон. Существование данного закона обусловлено элементом конечности любого явления, в том числе и хозяйственного процесса. Каждое явление имеет свой конец. Это только в математике существуют бесконечные величины. В объективных же явлениях все ограничено, все элементы имеют свой дефицит. Ограниченность (конечность) материальных, трудовых, финансовых, информативных и других ресурсов вызывает в реальности их дефицит и способствует появлению риска как элемента хозяйственного процесса. Таким образом, инвестирование капитала и риск всегда взаимосвязаны.

Успех в достижении цели предпринимательской деятельности сопряжен с риском, связанным с конкурентной непредсказуемостью. Поэтому для предпринимателя важно обладать умением предвидеть и оценивать прогнозируемый ущерб, в случае неудач.

Предпринимательский риск – вероятность возникновения неудач, материальных и иных потерь, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности.

Различают следующие виды предпринимательских рисков:

Систематические риски – характерны для всех видов предпринимательской деятельности и определяются состоянием рынка, общеэкономической и политической ситуацией. К ним относят: изменение процентных ставок, инфляция, изменение цен, политические риски.

Специфические риски – недополучение дохода, обусловленное финансовым и технико–экономическим состоянием отдельного предприятия. Среди рисков этой группы выделяют: производственные риски, коммерческие риски, финансовые риски, экономические риски.

Рассмотрим следующие способы уменьшения предпринимательских рисков:

- привлечение к управлению предпринимательской деятельности грамотных менеджеров, работа с компетентными партнерами, компаньонами и консультантами;
- глубокая предварительная проработка решаемых работ;
- маркетинговая разведка и непрерывное прогнозирование конъюнктуры рынка;
- распределение риска между участниками и исполнителями предпринимательства;
- создание и использование резервных фондов на покрытие непредвиденных расходов, дополнительное финансирование, кредиты;
- страхование – передача определенных рисков страховой компании. Наиболее распространены имущественное страхование, страхование от несчастного случая, от всех видов предпринимательского риска [4]

В зависимости от группы риска гос.органы проверяют чаще субъектов высокой степени риска 1 раз в год, средней степени риска - 1 раз в 3 года, а незначительной - 1 раз в 5 лет. Результатом внедрения системы оценки рисков по информации Комитета по правовой статистике Министерства юстиции Республики Казахстан явилось уменьшение количества проведенных плановых проверок. «До внедрения систем оценки рисков и механизмов проведения планового и внепланового контроля количество проверок достигало порядка 500 тыс., а после сократилось до 300 тыс. и в последующие годы сократилась до 185 тыс.

Таким образом, в результате проводимых реформ за последние годы количество проверок в нашем государстве значительно сократилось. [5].

В целях формирования единой правовой базы контрольно-надзорной деятельности государственных в январе 2011 года принят Закон Республики Казахстан «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан». Закон регулирует общие правовые основы государственного контроля и надзора в Республике Казахстан и направлен на установление единых принципов осуществления контрольной и надзорной деятельности, а также на защиту прав и законных интересов государственных органов, физических и юридических лиц, в отношении которых осуществляется государственный контроль и надзор.

В целях дальнейшего снижения административной нагрузки на бизнес в июле 2011 года Главой государства подписан Закон, предусматривающий повышение уровня ведомственных актов государственных органов, устанавливающих требования обязательные для бизнеса до уровня постановлений Правительства, указов и законов. Это позволит бизнесу получить доступ к нормативно-правовым актам, повысится его правовая грамотность и прозрачность нормотворческой деятельности государственных органов.

В целом, государственная поддержка диверсификации экономики будет осуществляться через реализацию системных мер экономической политики на макро и секторальном уровнях, а также селективных мер поддержки конкретных секторов экономики и проектов [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922 «Стратегический план Республики Казахстан-2020».

2. Статистические данные Комитета по статистике Министерства экономики РК 2017г.

3. Закон Республики Казахстан «О защите и поддержке частного предпринимательства» от 04.07.1992 года, Документ признан утратившим силу в соответствии с Законом Республики Казахстан от 31.01.2006N 124-3. ИС ПАРАГРАФ.

4. Закон Республики Казахстан «О частном предпринимательстве» от 31 января 2006 годаN 124-III. ИСПАРАГРАФ.

5. Электронный ресурс: http://baiterek.gov.kz/ru/gov-programs/msb-program

6. Закон Республики Казахстан от 06.01.2011N 377-IV ЗРК "О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан" ИС ПАРАГРАФ.

ӘОЖ 339.92 (574)

КАСПИЙ ЖАҒАЛАУЫ ЕЛДЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Мырзабаева Б.М., Махамбетова М. – М.Өтемісов атындағы
Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал қаласы

Андатпа: мақалада Каспий жағалауы елдерінің халықаралық ынтымақтастығын қарастыру

Түйінді сөздер: рухани, тарих, дәстүр, насихат, мақсат.

Кеңес Одағы тарих сахнасынан жойылған соң қарт Каспий әлемдік маңызы ерекше геосаяси аймақ ретінде халықаралық қоғамдастықты, оның ішінде аса ірі мұнай-газ компанияларын қызықтыра бастады. Теңізге шектес елдерге әлемдік нарықта өзіндік орны бар корпорациялар делегацияларының келуі жиіледі. Уақыт өте келе Каспий аймағы Орталық Еуразиядағы геосаяси жағдайдың маңызды Түйіндііне айналды.

Каспийдің географиялық жағынан орналасуы оның маңызын ерекшелендіріп тұр. Өйткені ол Үлкен Таяу Шығыс, Оңтүстік Кавказ және Орталық Азия шекараларымен түйіседі. Сондықтан теңіз Еуразияны байланыстырушы коммуникациялық орталық болып табылады. Оған қоса, Каспийдің осындай тарихи бірегейлігі халықаралық көлік транзитін дамытуға, сол арқылы аймақта өндірілген көмірсутектерін әлемдік нарыққа экспорттауға қолайлы болып табылады.

Каспий теңізі бес мемлекет – Әзербайжан, Иран, Қазақстан, Ресей және Түрікменстан – территориясымен шектесетін, көлемі 440 мың шаршы шақырымға жуық әлемдегі ең ірі құрлықішілік су айдыны болып табылады. Географиялық тұрғыдан су айдыны солтүстік, орта және оңтүстік Каспий болып бөлінеді. Каспий – көмірсутегі, ірі акватория, түрлі сыртқы жүйелі геосаяси ойыншылардың алуан бағыттағы мүдделері тоғысқан жер. Аймақ көптеген әлемдік және аймақтық державалардың мүддесі тоғысқан «геосаяси үшбұрыш» болып табылады. Көмірсутектің, энергоресурстардың ірі қорларынан басқа, Каспий бір жағынан, Кіші және Орта Азияны, ал екінші бағынан – Европаны Оңтүстік-Батыс Азиямен және Қытаймен байланыстыратын трансконтинентальдық транспорттық дәліз болып табылады.

КСРО-ның құлауынан кейін ширек ғасырдан астам уақыт өтсе де, еуразиялық құрлық жаңа фундаменталды геоэкономикалық және геосаяси үрдістердің орталығына айналып отыр, оның нәтижесінде мемлекеттер мен макроаймақтар арасындағы халықаралық экономикалық қатынастар жүйесінің және басқа өзара байланыстардың

құрылымы да өзгереді. Каспий маңы мемлекеттері – Әзербайжан, Иран, Қазақстан, Ресей және Түрікменстан осы үрдістердің ажырамас және белсенді қатысушылары болып табылады. Аймақтағы бес мемлекеттің ТМД мүшесі болып табылатын төрт ел үшін ортақ ішкі теңізі мен кеңестік тарихынан басқа әрқайсысы өзінше жаңа еуразиялық мегакеңістікті қалыптастыру үрдісіне тартылған.

Каспий жағалауындағы мемлекеттер арасындағы қатынастардың дамуы кезеңкезеңмен жүрді. Олардың негізі XYIII ғасырдың өзінде-ақ, Персия мен патшалық Ресей арасында бірқатар келісімдер жасалғаннан кейін қалыптасты. XX ғ. енді КСРО мен Персия (Иран) арасында келісім жасалды. Көрсетілген келісімдерге сәйкес, Каспий кондоминимум негізінде шаруашылық қызметті жүзеге асырушы тек екі мемлекеттің ғана теңізі болды.

Бұрынғы кеңестік республикалардың тәуелсіздік алуынан кейін (XX ғ. 90-жж.) халықаралық ынтымақтастық саласындағы қатынастар бірден сапалы жаңа деңгейге көшті. Жағалау мемлекеттер саны екіден беске дейін артты, сәйкесінше, теңізді иеленудің бұрынғы принциптері өзінің өзектілігін жоғалтты [1, 294 б.].

Қазақстан мен Ресей стратегиялық серіктестер және Еуразиялық экономикалық одақ негізін салушы-елдер болып табылады. Іс жүзінде, Ресей мен Қазақстанның Еуразия құрлығындағы экономикалық интеграцияны дамыту мақсатындағы біріккен жұмысы 1996 жылы басталды. ЕуАзЭҚ-пен еркін сауда аумағын қалыптастыруға Иран да үлкен қызығушылық танытады. Еуразиялық кеңістік шеңберінде бұрынғы байланыстарды дамытуға және жаңа түрлерін қалыптастыруға әрекеттер жасалады. Ұлы Жібек жолы жобасы шеңберіндегі қытайлық ғаламдық бастамалардан басқа соңғы жылдары Ресейді Әзербайжан арқылы Иранмен байланыстыратын «Солтүстік-Оңтүстік» транспорт дәлізін құру үрдісі күрт жеделдеді. Болашақта аталған дәліздің Үндістанға дейін ұзартылуы қарастырылып, осы жоба аясында үш Каспий маңы мемлекеттерінің – Ресей, Иран және Әзербайжанның стратегиялық серіктестігі қалыптасады.

Каспий маңы мемлекеттерінің халықаралық ынтымақтастығының маңызды салаларының бірі – мұнай-газ саласындағы ынтымақтастық болып табылады. Каспий маңының барлық мемлекеттері көмірсутектің үлкен қорына ие және мұнай мен газ өндіруді белсенді жүргізіп келеді. Бес мемлекеттің барланған мұнай қорының жалпы жиынтығы 200 млрд. баррельге жуық, бұл әлемдік қордың 20 пайызына жуық. Табиғи газға келетін болсақ, оның жалпы жиынтық қоры 85 трлн.м^3-тан асып түседі.

Сәйкесінше, Каспий маңы мемлекеттері энергетикалық потенциал көлемі бойынша ірі мөлшерде шоғырландырушы болып табылады. Бұған қоса Каспий аймағы - ірі транспорт дәліздерін құру және дамыту көзқарасы тұрғысынан өте сәтті орналасқан аймақ: энергоресурстарды тұтынудың ірі әлемдік орталықтары – Қытай және Европа, ал болашақта – Үндістан ортасында орналасуы. Осы рыноктарда энергетикалық ресурстарды тұтыну, экономикалық дағдарыстарға қарамастан, соңғы жылдары тұрақты өсіп келеді. Әлемдегі энерготасымалдаушыларға сұраныстың өсуінің негізгі драйвері қазіргі кезде Қытай болып қалып отыр. Соңғы 10 жыл ішінде Қытайда энергия тұтыну орта есеппен жылына 5-6 пайызға өсті, бұл осы елді ірі әлемдік энергоресурстарды тұтынушы елге айналдырды: 2015 жылы Қытайдың үлесіне әлемдік энергия тұтынудың 23 пайызы тиесілі болды. Сол жылы Қытайда мұнай тұтыну алдыңғы жылдармен салыстырғанда 6,3 пайызға, ал табиғи газ – 4,7 пайызға артты. Ал Европалық Одақ энегрия импорттау және энергия тасымалдаушылар көлемі бойынша Еуразия құрлығында екінші орын алады.

Ұзақмерзімді болашақта неғұрлым көп үміт күттіретін Үндістанның энергетикалық нарығы болып табылады. Қазіргі кезде бұл ел территориясында жер шары халқының 20 пайызына жуығы дерлік өмір сүргеніне қарамастан, мұнда

энергетикалық саланың даму деңгейі төмен. Үндістан әлемдік энергияның тек 6 пайызын ғана тұтынады. Ел халқының басым бөлігі тіпті электрэнергиясына да қол жеткізбеген, ал энергия мен жарық генерациясының 70 пайыздан астамы көмір станцияларында жүзеге асырылады. Үндістанның қазіргі мемлекеттік саясаты энергетикалық саланы дамытуға, тиімді электроэнергетика желісін, газтранспорттық және газтаратушы жүйені құруға бағытталған. Бұл саясатты жүзеге асыру ұзақ уақытты және ірі көлемде инвестицияны талап етеді, алайда тұрақты экономикалық даму және халық санының одан әрі өсуі жағдайында нақ осы Үндістан XXI ғасырда маңызды энергия тұтынушы елге айналады. Энергия тұтынуда және энергия тасымалдауда Үндістан Қытайдан қалыс қалмайды деуге негіз бар, және 2040-2050 жж. Қарай мұнай және газ импорты көрсеткіштері бойынша оны басып озуы әбден мүмкін.

Ірі энергетикалық ресурстар қорына ие Каспий жағалауы мемлекеттері үшін әлемдік энергетика дамуының мұндай сценарийі неғұрлым қолайлы болып табылады. Осыған орай, осы рыноктардағы үстемділікке бәсекелестік күреске қатысу аймақ мемлекеттері үшін өте тиімді, әсіресе барлық бес Каспий жағалауы мемлекеттерінің ынтымақтастығында жүзеге асыру өте қолайлы.

Каспий теңізінің қазақстандық және басқа секторларының теңіз түбінің байлықтарын игерудің Қазақстан Республикасы үшін өзіндік энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету көзқарасы тұрғысынан стратегиялық маңызы зор. Қазақстан осы аймақтағы барлық үрдістерге сөзсіз тартылған. Аймаққа АҚШ, Қытай, Түркия, Европалық Одақтың назар аударуының артуы іс жүзінде мұнай өңдеу өндірісінің одан әрі дамуы үшін қолайлы жағдай қалыптастырады. Энергоресурстарды тұтыну Қазақстанның ішкі нарығында салыстырмалы түрде төмен, осыған байланысты сыртқы нарыққа шикізат экспортын арттыру мүмкіндігі пайда болады.

1990 жж. өн бойында және 2000 жж. басында Каспий аймағының елдері энергия тасымалдауды өндірудің өзіндік каналын дамытуға тырыса отырып, көмірсутектің әлемдік нарығында бір-бірімен өзара бәсекелесті. Әзербайжан өзінің мұнай-газ саласын Европаға бағыттады. Шетелдік инвесторлардың қатысуымен 2006 жылдан бастап іске қосылған Баку-Тбилиси-Джейхан мұнай құбырын және 2007 жылдан бері жұмыс жасайтын Баку-Тбилиси-Эрзурум газ құбырын салды. Қазақстан, ірі мұнай қорын иелене отырып, құбыр жолы маршруты бойынша Қытайға және Европаға мұнай тасымалдауға бағытталды. Түрікменстан қытайлық бағытта газ экспортын белсенді дамытуға тырысады, ал Иран ұзақ және ауыр халықаралық санкциялардан құтыла отырып, бұл үрдісті аймақ елдерінен жай бастайды. Алайда оның мұнай мен газдың үлкен қорына ие болуы және әлемдік мұхитқа шығу мүмкіндігі, Ресей сияқты, оның да экспорттық мүмкіндігін шектеусіз етеді. Бұдан басқа, Иранның бірегей географиялық жағдайы оған болашақта құрлықтың солтүстіктегі өндірушілері мен оңтүстіктегі нарығы арасында көпір функциясын өзіне алуға мүмкіндік береді [2].

Каспий жағалауы мемлекеттерінде Каспий теңізінің төңірегінде дамыған транспорт желісінің қалыптасқандығын атап өткен жөн: автомобиль және теміржол, тұнай және газ құбырлары. 2014 жылы «солтүстік-оңтүстік шығыс маршруты» атауымен белгілі болған жаңа теміржол торабы ашылды, ол Қазақстан мен Ресейді Түрікменстан және Иранмен, және одан әрі Парсы шығанағы елдерімен байланыстыратын маңызды тіке транспорттық канал қалыптастырды.

Түрікменстаннан Өзбекстан мен Қазақстан арқылы Ресейге ірі «Орта Азия – Орталық» газ магистралі созылып жатыр, өткізу мүмкіндігі жылына 80 млрд.м^3 құрайды. Түрікменстан және Қазақстан территориясы бойынша Каспий жағалауымен жоспарланған қуаттылығы жылына 40 млрд. м^3 дейінгі Каспиймаңы газ құбыры өтеді. Түрікменстаннан Иранға екі газ құбыры өтеді: біріншісі – өткізу мүмкіндігі жылына 20 млрд.м^3 болатын Довлетабад-Серахс-Хангеран, екіншісі – өткізу мүмкіндігі 8-10

млрд.м^3 Эсенгулы-Горган. Иран жағсы дамыған ішкі газ-транспорттық жүйесіне ие, оның территориясынан Каспий теңізінің жағалауларына дейін магистралды Горган-Рашт газ құбыры өтеді. Әзербайжан мен Ресей де, өз кезегінде магистралды Сиязань-Дербент газ құбырымен байланысады. Осылайша, Каспий жағалауы мемлекеттерінде газ-транспорттық инфрақұрылымы Каспий теңізі төңірегінде тұйықталады. Еуразия құрлығындағы саяси және экономикалық өзгерістерді есепке ала отырып, газ және мұнай саласында күш біріктіруге және өзара тиімділік принципіне негізделген Каспий жағалауы мемлекеттері арасында ынтымақтастықтың жаңа моделін қалыптастыру үшін алғышарттар қалыптасады. Каспий теңізінің саяси тұрғыдан тұрақсыз аймаққа жақындығы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Каспий маңы мемлекеттерінің өзара тиімді әрі нақты іс-қимылдарды пысықтауды талап етеді.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, табиғи газ немесе мұнайдың үлкен көлемін шоғырландыру және таратудың неғұрлым тиімді механизмдерінің бірі хаб болып табылады. Хаб қалыптастыру маңызды үш - Қытай, Европа және Үндістан нарығына энергиятасымалдау үшін аймақтың экономикалық-географиялық жағдайының барлық басымдықтарын пайдалануға мүмкіндік береді. 2018 жылдың 11 тамыз күні Бесінші Каспий саммиті қарсаңында Маңғыстау облысындағы Құрық портындағы паром кешені мультимодальдық хабы ашылды. Қазақстан Республикасының Президенті атап көрсеткендей, бұл жобаның тек Қазақстан үшін ғана емес, сондай-ақ бүкіл Еуразия құрлығы үшін маңызы зор. Құрық арқылы өтетін Транскаспий бағыты Қытайдан, Орталық Азия елдері – Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, сондай-ақ Ресейдің Орал-Сібір өңірлерінен Түркия мен Еуропаға және кері қарай жүк тасымалдаудың тиімді логистикасын қамтамасыз етеді. Құрық порты Қазақстан мен Әзербайжан арасында теміржолды дамытудағы технологиялық көпір болып саналады [3].

2018 жылдың 12 тамыз күні Ақтау қаласында өткен Бесінші саммитте Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Каспий жағалауы мемлекеттері арасында инвестициялық ықпалдастықты одан әрі дамытып, энергетикалық және геологиялық барлау саласындағы жобаларды жүзеге асыру үшін Конвенция мен қол қойылатын құжаттардың мүмкіндіктерін толық көлемде пайдалану қажеттігін атап өтті.

Сонымен қорыта айтқанда, Каспий маңы аумағының аймақ елдері үшін ерекшелігі – оның шикізаттық ғана емес, сонымен қатар оның транзиттік аумақ мәртебесін иеленуінде, сол арқылы Шығыс пен Батыс арасын біріктіріп, Солтүстік пен Оңтүстікті де жалғастыруға мүмкіндік береді. Каспий теңізі – ықылым заманадардан елдер мен елдерді жақындастырып, теңіз жағалауын мекендеген халықтарды байланыстырып келген ерекше су айдыны. Ғасырлар бойы осынау бірегей су айдынын мекендеген барша халықтар өзара ынтымақтастықтың үлгісін танытып, бір-біріне бауырым дескен. Қазіргі таңда да Каспий теңізі Каспий жағалауы елдерінің халықаралық ынтымақтастығы үшін достықтың алтын көпірі болып қалуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тоқаев Қ.К. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. Алматы, ҒӨ Пбк «GAUHAR», 2002. – 568 б.

2. Сотрудничество прикаспийских государств в нефтегазовой сфере. http://www.webeconomy.ru/index.php?page

3. «Еуразия құрлығы үшін маңызы зор жоба // Егемен Қазақстан. – 13 тамыз 2018 жыл.

ӘОЖ 37.379.85

ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ӘЗЕРБАЙЖАНДА ТУРИЗМНІҢ ЖАҢА ТҮРЛЕРІН ДАМЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ж.С.Низаматдинова, Ш. Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Мақалада дүниежүзілік туризмнің дамуы, Каспий теңізінің мүмкіндіктері, Әзербайжан мен Қазақстандағы туризмнің даму ерекшеліктері қарастырылған. Автор қазіргі уақытта Әзірбайжанда туризм қарқынды дамып келе жатқанын, соның ішінде экологиялық, жағажай және мәдени-тарихи түрлерінің дамуын атап өтті.

Түйінді сөздер: Туризм, Каспий теңізі, рекреация, туристік мүмкіншілік.

Дүниежүзілік экономикада туризм ең қарқынды дамып келе жатқан сала болып табылады. Туристік индустрияны тұтастай алғанда, сондай-ақ жекелеген елдер мен аймақтардың экономикаларына ықпалының тұрақты өсуі, әлемдік экономиканың қалыптасуы мен дамуына тұрақты әсер ететін және ұзақ мерзімді үрдістердің бірі болып табылады. Туризм қазірдің өзінде экономиканың маңызды тәуелсіз секторына айналды, оның дамуы инфрақұрылымды дамытуға және аралас салаларды дамытуға, тұрғындардың рекреациялық қызметтерге деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға, жұмыс орындарын құруға мүмкіндік береді, сонымен қатар, шетелдік инвестицияларды тартуға өз көмегін тигізеді [1].

ТМД елдеріндегі халықтың төлемге деген сұранысының төмендеуі және экономикалық дағдарыс жағдайында көптеген тұтынушылардың шетелге туристік сапарлардан бас тартуға мәжбүр болды. Мұндай жағдайларда көрші елдер арасындағы туристік байланыстарды дамыту өзекті болып отыр. Қазақстан үшін бұл елдер тек Ресей ғана емес, сонымен қатар Грузия, Әзірбайжан және Өзбекстан елдері болып табылады.

Әзербайжанда туризмнің ағымдағы жағдайын талдау көрсеткендей, соңғы жылдары бұл аймақ тұрақты және қарқынды дамуда. Ішкі туризмнің жыл сайынғы өсуі байқалады. Елдегі туристік қызметтерге деген сұраныстың артуы негізінен курорттық аймақтардағы қонақ үйлердің құрылысын ұлғайтуға, сондай-ақ Бакудегі халықаралық қонақүй желілерінде қонақ үйлер санының артуына алып келді. Қонақ үй құрылысы үшін инвестициялық ұсыныстар көлемі шетелдік және отандық инвесторлар тарапынан ұлғаюы байқалады. Қазіргі уақытта Әзірбайжанда 170-тен астам туристік кәсіпорындар бар, Әзербайжанда туризмді дамытудың қажетті алғышарттардың барлығы бар. Елдегі туризмді дамытудың оң факторларының қатарына мыналар жатады: тиімді географиялық орналасуы, жұмсақ климат, дамыған инфрақұрылым, рекреациялық, табиғи, тарихи, мәдени, сәулет объектілерінің болуы, білікті мамандардың болуы, қажетті мемлекеттік қолдау, инвестициялық қолдау, ежелгі дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар, жергілікті асхананың бай және әртүрлілігі, елдің имиджі, әлемдік маңызы бар ірі спорттық және мәдени іс-шаралардың өткізілуі. Қос елдердің туризмнің дамуын салыстырғанда Қазақстанның артықшылығы туристік агенттіктердің көп болуы және кемшілігі қонақ үй қызметтерінің бағасының жоғары деңгейі және ішкі туризмге қарағанда, шығу туризмін алда болып табылады. Әзірбайжанның оңтүстік өңірлерінде қонақүйлер саны шектеулі болғанымен, көзге тартымды ресурстар мен жағажай туризмінің қарқынды дамуы байқалған.

Қазақстан ішкі туризмді дамытуға және шетелдік туристерді қабылдау үшін де зор мүмкіндікке ие. Туризмді дамытуға қажетті барлық нәрсе – сан түрлі табиғаттың

сұлулығы, қызықты тарихи және мәдени мұраға ие, ал кейбір аймақтарда қол тимеген жабайы табиғат. Қазақстан мен Әзірбайжандық туристік индустрияны дамытудың жоғары әлеуеті ол Еуропа, АҚШ және Канадада тұратын Түркиядан келген тамыры түркі елдерінен шыққан туристер бола алады. Туризмнің дәстүрлі түрлерімен қатар, Әзірбайжан мен Қазақстанда туризмнің жаңа түрлерін - этномәдени, аспаздық, білім беру, ғылыми және экологиялық жаңа түрлерін жасау және әдістемелік тұрғыда дамыту үшін тамаша мүмкіндіктерге ие. Әзербайжан мен Қазақстан елдерінде дәстүрлі көпұлтты мемлекет болу арқасында көптеген халықтар мен ұлттардың еркін өмір сүріп, осы халықтардың әрқайсысының асханаларын бейнелейтін мәдениет пен әдет-ғұрыптар, ұлттық тағамдарға бай елдер болып табылады. Әсем табиғат, өсімдіктер мен жануарлардың алуан әртүрлілігі, білім беру және ғылыми туризмді дамытуға, халықтың, әсіресе, жастардың экологиялық білімін және экологиялық мәдениетін жақсартуға мүмкіндік береді.

Каспий теңізінің туристік мүмкіншілігі жоғары болуына қарамастан, туризм айтарлықтай дамымаған. Каспий теңізімен шектесіп жатқан Ресей, Қазақстан, Түркіменстан, Иран және Әзірбайжан халықтары әртүрлі тарихи, мәдени, этникалық, табиғи-рекреациялық, климаттық ерекшеліктері, минералды сулар мен балшықтары бар Каспий жағалауының рекреациялық ресурстары қажетті деңгейде пайдаланылмаған. Каспий теңізінің жағалауындағы круиздік рейстер әр елде тоқтап, туристерге осында өмір сүретін халықтардың бай этномәдени мұрасымен танысуға, ғасырлар бойы жиналған тарихи-архитектуралық ескерткіштермен, әр ел асханасымен танысуға, денсаулығын жақсартуға көмектеседі. Каспий теңізінде көптеген араладар бар. Осы аралдар негізінде Каспийдің таза суларын пайдалана отырып, жағажай туризмі мен спорттық су туримін дамытуға болады. Каспий теңізінің балық қоры әр түрлі - бекіре және басқа эндемикалық және реликті балық түрлері ерекше. Каспийдің туристік және рекреациялық әлеуетін тиімді және ұқыпты пайдалану Каспий маңы мемлекеттерінің экономикаларының дамытуына ықпал ететін және осы аймақта бейбітшілік пен татулықты, көршілік қатынастарды нығайтуға ықпал етеді. Еуропа мен Азиядан көптеген туристерді осы аймаққа тартуға мүмкіндік береді. Туризмді дамыту бойынша бірлескен іс-шаралар Каспий маңы елдерінің жас мамандарын жақындастыруға ықпал етеді, тәжірибе алмасуға және жаһандық туризм нарығында бірлесіп әрекет етуге үйретеді. Еуропа мен Азиядан келген туристер ағыны және олардың осы елдердің тарихи-мәдени мұраларымен танысуы, Оңтүстік Кавказ елдерінің және Орталық Азия елдерінің жетекші бұқаралық ақпарат құралдарында және халықаралық ұйымдардағы ахуалды және мәселелерді объективті түрде жариялауға мүмкіндік береді.

Елімізде экологиялық, белсенді, экстремалды, тарихи және танымдық туризм түрлері дамып келе жатыр. Іскерлік туризм қарқынды дамуда. Өкінішке орай, шығу туризмі де жоғары. Қазақстанда сыртқы туризм көрсеткіші, ішкі туризм көрсеткішінен асып түседі. Әлемдік барлық мемлекеттердің туризмді дамыту тәжірибесін ескерсек, ең алдымен, ішкі туризмді дамытуға мүдделі екендігін көруге болады, өйткені біріншіден мемлекеттік қазынаға валюталық түсім, ал екіншісі өз елінде қаражат жинауға мүмкіндік береді және оның инфрақұрылымның дамуына ықпал етеді.

Қазақстан үшін шет елдіктерді тарту және ішкі туризмді дамыту маңызды: шет елдіктер ел экономикасына валюталық кірістердің құйылуын қамтамасыз етеді, ал отандық туризм мемлекет тұрғындарының рекреациялық тұрғыдан демалуына мүмкіндік береді, туризмнен түскен ақшалай түсімдерді еліміздің рекреациялық нысандарына бағыттау арқылы экономиканың ішкі инфрақұрылымын дамытады. Сонымен қатар, шкі туризмнің дамуы тәрбиелік білім беру мәніне ие, патриотизм мен азаматтардың өз елі үшін мақтаныш сезімін арттырады [2].

Туристердің ағынының мақсатын талдау көрсеткендей, резидент еместердің 72,5% -ы Қазақстанға іскерлік және кәсіптік мақсаттармен келетінін, ал туристердің тек 20% -ы демалыс және рекреация мақсатында Қазақстанға келетіндігін көрсетті. Қазақстанға келген туристер айтарлықтай табыс әкеледі.

Статистикаға сүйенсек, әрбір шетелдік турист елде орташа есеппен 700 АҚШ долларын қалдырады екен. Негізінен, туризмнің түрлері бойынша, елімізде стандартты турларды дамытуға бағытталған, халықаралық нарықтардағы бәсекелестіктің артуын ескерсек, туризмнің жаңа түрлерін қалыптастыру қажеттігі туындап отыр [3].

2017 жылы Қазақстан-Әзербайжан үкіметаралық комиссиясы 2018-2020 жылдарға арналған сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы ;ол картасы бағдарламасын қабылдады. Оның жүзеге асырылуы екі ел арасындағы тауар айналымының айтарлықтай артуына алып келді. 2018 жылдың бірінші жартысында Қазақстан мен Әзірбайжан арасындағы тауар айналымы өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 56% -ға артты. Абсолюттік көрсеткіш 2017 жылы елдер арасындағы тауар айналымы 142,1 млн. АҚШ долларын құрады, екі жақ барлық салаларды, соның ішінде туризм саласындағы ынтымақтастықты дамытуға және кеңейтуді көздеп отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Кусков А.С. Основы туризма: учебник. М.: Кнорус.
2. Анализсовременного состояния туризма в Казахстане. Электронный ресурс. Режим доступа: http://articlekz.com/article/8507.
3. Электронный ресурс. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.

ӘОЖ 474.3

ӘЛЕМДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ДАҒДАРЫС КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.

Нурбосынова Ж.Н., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Автор мақалада әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында экономиканы дамытубағыттарын, әлемдік валюта АҚШ долларының әлемдік жағдайын қарастырған.

Түйінді сөздер: Дағдарыс, валюта, ЖІӨ.

Әлемдік қаржы дағдарысы жағдайында экономиканы дамытуға қоғамды басқару мен өндіріс салаларында экономикалық тиімді және озық инновацияларды жетілдіру негіз бола алады. Ғалымдар мен мамандардың көпшілігі жиі қайталанып жатқан экономикалық дағдарыстар себептерін экономиканы басқару модельдеріненіздейді. Осыған орай, анағұрлым қолайлы басқару құралдарын анықтау мақсатында экономикалық модельдердің батыстық, исламдық және басқа да түрлерін зерттейді.Ұлттық экономиканы басқару үшін жекелеген елдердің үкіметтері әлемдік тәжірибеден негізінен екі үлгіні қолданатындығын көруге болады. Олардың біріншісі — басқарудың монетарлық үлгісі, ал екіншісі — өндірістік үдерістер технологиясымен басқару үлгісі. Шын мәнінде, бұл үлгілер бір экономикалық жүйенің екі жағы тәрізді, экономиканы басқарудың өзара толықтырушы құралдары болып табылады. Кезінде олардың арасындағы байланыстар өндірістің капиталистік және социалистік тәсілдері дамуының идеологиялық себептері бойынша ажырап қалған болатын. Басқарудың ұштасқан екі үлгісінің арасындағы ажырап қалған байланысты қалпына келтіру арқылы

әлем елдерінің көпшілігінде қолайлы экономикалық басқарудың сапалы жаңа технологиясы құрылуы мүмкін. Басқарудың аталған негізгі екі түрін талдау нәтижесінде бірінші үлгінің жеке секторды дамытуға негізделіп, нарықтық әдістермен басқарылғандығын, ал екіншісінің – экономиканың мемлекеттік секторын дамытуға негізделіп, жоспарлық әдістермен басқарылғандығы көрінеді. Бұл жалпы жүйелік айырмашылықтар салдарының нәтижесінде көптеген батыс елдерінің мемлекеттік басқаруларында қаржы ағындары арқылы реттелетін экономиканы басқару тәжірибесі қалыптасты, ал бұрынғы КСРО-да тауар ағындары арқылы реттелетін экономикалық дамудың үлгісі басым қолданылды.

ҚР егемендігін алысымен Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бастауымен ұлттық экономиканың негізгі салалары нарықтық қатынастарға бағытталды. Кеңес дәуірінде мемлекет өзі ғылыми зерттеулерге тапсырыс жасап, қаржыландырып, оларды мемлекеттік кәсіпорындарда іске қосатын болса, енді Қазақстан өнеркәсіптерінің 90% жуығының жекешелендірілуіне орай мұндай байланыс жойылып кетті.

Әлемде орын алған қаржы дағдарысының басты себебі — әлемдік валюта АҚШ долларының шектен тыс көп мөлшерде шығарылуы деп баспасөз беттерінде жиі жарияланатын болды. Алайда, бұл дағдарыстың себептері Елбасынының «Дағдарыстан шығу Түйіндіі» аты мақаласында нақты әрі тереңінен қарастырылып, оған келесідей анықтама беріледі: «Бүгінде елдер мен континенттерді тітірентіп тұрған жаһандық әлемдік дағдарыс – бұл адамзат әлі біліп болмаған айрықша құбылыс. Ол әлем тарихында теңдесі жоқ және әлемдік тәртіпті, барлық экономикалық бастауларды түбегейлі өзгертетін құбылыстар санатына жататыны анық. Сондықтан да оны талдауға, ой-елегінен өткізуге және еңсеруге барлық ескі догмалар мен стереотиптерді қайта қарастыратын жаңаша көзқарас қажет».Әрине, жаңаша көзқарастың қалыптасуына бірталай уақыттың кететіні сөзсіз. Алайда, мұндай игі бастаманың алғашқы қадамын Қазақстан жасап та үлгерді деп айтуға болады. Оған 2012-2018 жж. арналған ҚР Индустриалды-инновациялық даму Стратегиясы дәлел. Ғылыми-технологиялық саясат – экономиканың тұрақты дамуының басты тетігі. Алайда, елде ғылыми зерттемелерге деген сұраныстардың болмауы және осының салдары болып табылатын өнеркәсіптердегі инновациялық белсенділіктің төмен деңгейі экономиканы реформалаудағы ғылымның ролін бағаламаудан туындайды. Шын мәнінде, өндіріс факторларының өнімділігіне тек қана ғылыми-техникалық және инновациялық прогресс арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Қазақстандағы ғылымның дамуына басқа индустриалды дамыған елдердегімен салыстырғанда түбегейлі ерекшеліктер тән. Дамыған елдерде іргелі және қолданбалы зерттеулерді қаржыландыруға кететін шығындарға жыл сайынғы өсім, ғылым мен жекеменшік сектордың интеграциясы арқасында ғылыми жаңалықтарды жедел іске қосу, ғылымның корпоративтік секторын құру мен дамыту, экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге ғылыми-техникалық мүмкіндіктерді пайдалану тән. Атап айтсақ, 2000 жылы ғылыми зерттеулерге жұмсалған мемлекеттік шығындар келесідей көрсеткіштерге ие: АҚШ – 246 млрд. долл. (ЖІӨ-нің 2,9%), Жапонияда – 94,2 млрд. долл. (ЖІӨ-нің 3,0%), Германияда – 45,8 млрд. долл. (ЖІӨ-нің 2,35%), Францияда – 28,0 млрд. долл. (ЖІӨ-нің 2,25%), ал Швецияда – 7,6 млрд.долл. (ЖІӨ-нің 4,0%) .

Қазақстанда ғылымды қаржыландыруға соңғы бес жыл ішінде ЖІӨ-нің 0,2% жұмсалады. Бұл, әрине, төмен көрсеткіш. Алайда, Қазақстанның стратегиялық мүдделеріне орай, 2015 жылға дейін кезең-кезеңмен аталған көрсеткішті ЖІӨ-нің 2% дейін көтеру, ал 2017 жылы 2,5-3,0% жеткізу көзделіп отыр.Кейбір ғылыми-зерттеулерді қажетті деңгейде қаржыландырмау мен жауып тастау салдарларынан көптеген жас ғалымдар ғылым саласынан кетуге мәжбүр болды. Сондай-ақ, ғылымның

материалды-техникалық базасы тозып, ескірді.Индустриалды-инновациялық саясатты мемлекет тарапынан келесідей шаралар қолдану арқылы ғылыми тұрғыда қамтамсыз етуге болады:

- Ғылымды әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі стратегиялық басымдықтарының бірі ретінде анықтау;
- Ғылыми сиымдылығы мол, ресурстарды үнемдеуші, экологиялық таза өнім шығаруға бағытталған және экспортқа бағытталған жоғары технологиялық өнім өндіруге арналған зерттеуерді дамыту;
- Ғылыми жетістіктердің тәжірибелік тұрғыда іске асуын қамтамасыз ететін тетіктер жүйесін құру мен ынталандырушы жағдайларды жасау;
- Экономиканың жаңалықтарды қабылдау мүмкіндігін арттыру (сұранысты ынталандыру) және соларды отандық ғылыми-техникалық мүмкіндіктерді қолдану арқылы қамтамасыз ету (ұсынысты ынталандыру);
- Ғылыми зерттеулер жүргізу үшін материалдық базаны нығайту;
- Кадрлық мүмкіншіліктерді сақтап қалу мен дамыту, ғылыми-технологиялық дамудың басым бағыттары бойынша жоғары дәрежеде білікті ғылыми кадрларды даярлау және аттестациялау;
- Ғылыми зерттеулердің тиімділігі мен сапасын арттыру мақсатында ғылыми ұйымдарды аттестациялау мен аккредиттеу жүйесін жетілдіру;
- Ғылымның мемлекеттік емес секторын құру және дамыту, оған мемлекет тарапынан қолдау тетіктерін дайындау;
- Жас дарынды ғалымдарға қолдау көрсету;
- Мамандарды әлемнің алдыңғы қатарлы ғылыми орталықтарынан тәжірибеден өткізу;
- Ғылыми зерттеулерді грант негізінде қаржыландыру тетіктерін құру мен жетілдіру;
- Қазақстан ғылымын халықаралық ғылыми-технологиялық қоғамдастығымен интеграциясын қамтамасыз ету.

Бүгінгі таңда мемлекет ғылыми зерттеулерге тапсырыс береді, оларды қаржыландырады, алайда олардың тәжірибе жүзінде пайдаланылуы іске аспай қалады. Өйткені жекеменшік сектор оларды қажет етпейді. Осылайша, ғылым мен өндіріс арасындағы байланыс ажырап кетті. Мұның себебі Қазақстандық өндірістің ғылыми жаңалықтарды керек етпеуінде емес, керісінше отандық өндіріс үшін жоғары технологиялар өте қажет, сол себепті де олар шет елдерден дайын технологияларды сатып алуға мәжбүр.Экономикалық қатынастардың жалпы жүйесінде инновациялық қызметке үлкен көңіл бөлінеді. Өйткені оның түпкілікті нәтижесі болып өндірістің тиімділігінің артуы, еңбек пен капитал тиімділігінің артуы, жоғары технологиялық өнімнің көлемі табылады, ал бұлар, өз кезегінде – мемлекеттің экономикалық қуаттылығын білдіреді.Индустриалды дамыған елдерде кадрларды даярлауға, өндірісті ұйымдастыруға, технологиялардан, жабдықтардан көрініс табатын жаңа білім алуға ЖІӨ өсімінің 85-90% жұмсалады. Бұл елдерде жаңа технологияларды іске қосу нарықтық бәсекелестіктің маңызды факторына айналып, өндіріс тиімділігін арттырудың және қызмет пен тауар сапасын жетілдірудің негізгі құралы қызметін атқарады.

Қазіргі кезеңде Қазақстан экономикасының өзекті стратегиялық мәселелері болып бәсекеге қабілетті өнімдер алуға бағытталған отандық ғылыми сиымдылығы мол өндірістерді дамыту, жаңа ақпараттық технологияларды дайындау мен игеру, сондай-ақ республиканың өндірістік және ғылыми-техникалық мүмкіндіктерін сақтап қалу мен дамыту арқылы ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету табылады.Қазақстанның ғылыми-технологиялық саясаты инновациялық үдерістерді

белсенді етуге, жаңа технологиялық үрдістерді іске қосуға, өңдеуші өнеркәсіптерде жаңа бөліністерді игеруге, ұлттық ғылыми-техникалық мүмкіншіліктерді дамытуға, ғылым мен өндіріс арасындағы ажырастықты қалпына келтіруге, инновация саласындағы қызметтерді ынталандыруға, алдыңғы қатарлы шет елдік технологиялардың нақты трансфертін қамтамасыз етіп, халықаралық стандарттарды енгізуге бағытталған. Ғылыми-техникалық салада кәсіпкерлік секторды қалыптастырмай, инновация саласын дамыту мүмкін емес. Соңғы жылдар ішінде өнеркәсіптік өндіріс құрамындағы және еңбекпен қамтамасыз етілгендер санындағы шағын бизнес секторының үлесі өзгеріссіз қалып, сәйкесінше 2,8-3,2% және 12,0-14,0% құрап отыр . Бұл көрсеткіштер индустриалды дамыған елдермен салыстырғанда бірнеше есе аз. Ірі кәсіпорындармен салыстырғанда шағын инновациялық кәсіпкерліктердің дамуына олардың бәсекеге қабілетті өнім өндіре алмауы кедергі жасап отыр. Ірі кәсіпорындар мен шағын кәсіпкерліктердің ынтымақтастықтарын қамтамасыз ету үшін қызмет көрсету бойынша табиғи монополиялардың қызметтерін шағын бизнестің бәсекелік ортасына ауыстыру тетіктерін жасау қажет. Сондай-ақ, шағын бизнестегі инновациялық және ғылыми сиымдылығы мол өндірістердің дамуына жағдай жасау қажет, мәселен, лизинг бойынша жабдықтар мен технологиялар алу және франчайзингтік қатынастарды дамыту.

Қазақстандық өндірушілерге ғылыми зерттемелерді нарықтық тауар деңгейіне жеткізу тәжірибесі, менеджмент маркетинг және талдау салаларында білікті мамандар жетіспейді. Сол себепті де Қазақстандық мамандарды шет елдердегі алдыңғы қатарлы ғылыми-зерттеу институттарында, компанияларында тәжірибеден өткізу үрдісін қалыптастыру қажет, сондай-ақ отандық кадрларды дайындау үшін шет елдік білікті мамандарды шақыру қажет. Қазақстан ғылымының қазіргі кезде көптеген аяқталған зерттемелері бар, алайда олар өндірістің сұранысына ие болмай отыр. Бұл үлкен мүмкіншіліктер береді және оның іске асуы — инновациялық қызметті дамытудың басты міндеттерінің бірі. Инновациялық қызметті дамытудың маңызды факторы болып зияткерлік меншікті пайдалану мен оның құқықтарын қорғау табылады. Инновациялық дамудың базалық моделінің негізінде инновацияның ішкі (өсіру) және сыртқы (трансферт) қайнар көздерінің арақатынастары жатады. Инновацияны өсіру стратегиясы көшбасшы-елдер АҚШ-қа, ГФР-ге, Ұлыбританияға, Жапонияға тән, бұл елдер өзіндік іргелі және қолданбалы зерттеу жұмыстарына негізделген өздерінің технологияларын жетілдірумен айналысады. Трансферт стратегиясы өзіндік іргелі әрі қолданбалы зерттемелері жоқ және осы мақсаттарға арналған шектеулі ресурстарға ие елдерге тән.Осылайша, ғылыми-техникалық және инновациялық қызмет саласындағы мемлекет саясатының басты бағыттары келесілер болуы керек:

- Мемлекеттің қатысуымен мамандандырылған венчурлық қор құру және венчурлық капиталды ғылыми-техникалық, инновациялық салаға тарту;
- Инновациялық қызмет субъектілеріне мемлекет тарапынан қолдау көрсетудің формалары мен әдістерін даярлау;
- Инновациялық қызметтің мемлекеттік, салааралық, салалық және аймақтық мамандандырылған субъектілерін құрудан тұратын инновациялық инфрақұрылым құру;
- Инновациялық сала үшін кадрларды даярлау мен қайта даярлау;
- Өнеркәсіптің базалық салаларында жаңа технологиялық жағдайларды жасау;
- Авторлық құқық, патент және сауда белгілеріне қатысты барлық халықаралық конвенцияларды мойындау арқылы, яғни, өркениетті технологиялар нарығына жағдай туғызу арқылы шет елдік технологиялар трансфертін ынталандыру;
- Ең жақсы әлемдік тәжірибе негізінде отандық кәсіпорындарды сапа стандартына көшуін тездету;

- Шаруашылық және қаржы-несие құрылымдарына қызығушылық танытатын халықаралық донорлық ұйымдардың гранттарын тарту.

Президент Н.Ә.Назарбаев өзінің 2016 және 2017 жылғы Халыққа жолдауларында қолданбалы ғылымды өндіріс пен бизнеске жақындату керектігін, әсіресе ғылыми зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жекеменшік сектордың үлесіне тиесілі болу қажеттігін баса көрсеткен болатын.

Осы тұрғыда елімізде көптеген игі бастамалар қолға алынып та үлгерді. Айталық, «Парасат» холдингі өндіріс пен мемлекеттің ғылыми зерттеулерге тапсырысында «байланыстырушы арнасы» ретінде құрылып, холдингтің ғылыми ұйымдары мен мемлекеттік-жекеменшік серіктестік қызметін атқарады. Содай-ақ, өнеркәсіптік кәсіпорындардың өндірісіне ғылыми зерттеулердің озық нәтижелерін іске қосуда ынтымақтасуды көздеп, Қазақстандық экспорт өнімдерінде жоғары технологияның өнімдерін арттыруды мақсат тұтады.

Әлемдік қаржылық дағдарыс барлық елдердің банк жүйесін әбігерге салды, соның ішінде Қазақстанның да банк жүйесін және экономиканы мемлекеттік реттеудің мәселелеріне да жаңадан қарауға мұқтаж етті. Барлық елдерде рекапитализациялау жүйесі, банктік қарыздар бойынша мемлекеттік кепілдер беру арқылы қаржы- банк секторын қолдауда мемлекеттердің белсенді қатысулары байқалады, сондай ақ банктердің ұлттандырылу толқыны болды. Банктік сектордың мәселелерін шешудің қазақстандық тәжірибесін талдау көрсеткендей, әлемдік экономикалық қауымдастыққа біріге отырып, Қазақстан дамыған елдерге тән сипаттағы қаржылық және экономикалық құралдарды белсенді пайдалана алады. Сонымен қорыта айтатын болсақ, елбасымыз Н.Ә.Назарбаев атап өткендей «Дағдарыс мәңгілікке созылмайды. Дағдарыс жағдайында болашақта даму үшін шара қолданған мемлекеттер жетістікке жететін болады» дей отыра, бүгінгі таңдағы дағдарыстан кейінгі Қазақстанның банк секторы мемлекетіміздің жүзеге асырған экономикалық сабдарлы саясатының арқасында тұрақты және жетістікті даму үстінде. Алайда қазір Қазақстан дағдарыстан кейінгі даму жолымен жүріп келеді. Біздің экономика дұрыс жолда. Дағдарыс кезінде біз мынадай бірнеше қадамдарды алдын ала қабылдадық:

1. Коммерциялық банктерге қаржылық көмек көрсетілді. Бұл үдеріс өте транспарентті өтті, бұған барлығы да көз жеткізді.

2. Халықты қолдау, әлеуметтік маңызды міндеттерді шешуді қамтамасыз ету, елдегі тұрақтылықты сақтау үшін шаралар алдын ала қабылданды.

3. ШОБ, агросекторға, инфрақұрылымға көмек көрсетілді. Осы шаралар біздің экономиканың тұрақты дамуы үшін түрткі болды. Қазір дағдарыстан кейінгі даму өте орнықты түрде өтіп жатқанын айтуға болады. Қазір Қазақстан ұзақ мерзімді орнықты даму мақсатын алға қойды. Бұдан басқа, Қазақстан өз позицияларын азиаттық өңірде нығайтады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дағдарыстан кейінгі кезеңде дамыту тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы № 923 Жарлығы
2. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2018-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы
3. Бахмутова Е.Л. Банковский сектор Казахстана: реалии и перспективы. // Банки Казахстана, №10, 2015 год.- стр.5
4. Кенжеғали А.Дағдарысты еңсеруге Қазақстан Экономикасының әлеуеті жет еді. // Экономика негіздері. №2-3, 2015 жыл. –бет.31

ӘОЖ 722.1

КӘСІПОРЫНДА ТИІМДІ САЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТІН ҚОЛДАНУ

Нурбосынова.Ж.Н., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа. Автор мақалада кәсіпорында тиімді салық менеджментін ұйымдастыру кезінде елдегі салық жүйесінің потенциалын және қазіргі қоғамда салық түсімдерін басқарудың бағыттарын қарастырған.

Түйінді сөздер: Менеджмент, салық, бюджет.

Кәсіпорында тиімді салық менеджментін ұйымдастыру - кәсіпорынның шаруашылық іс-әрекетінің нәтижесіне тікелей әсер ететін процесс болып табылады. Қазіргі уақыттағы қалыптасқан экономикалық жағдай салық жүйесінен мемлекеттік бюджетті өз уақытымен толтыруды, оның кірістері мен шығыстарының сәйкес келуін, тапшылық пен сыртқы қарызды азайтуды, республикалық және аумақтық қажеттіліктерді қамтамасыз етуді талап етеді. Салықтық түсімдердің өсуін және салықтық төлемдердің жиналу деңгейін арттыру салық органдарының басымды тапсырмасы болып табылады.

Кәсіпорында салық менеджментін ұйымдастыру кезінде елдегі салық жүйесінің потенциалына көңіл бөлген дұрыс. Жекелеген аумақтардың салықтық потенциалын елдегі дамып келе жатырған экономиканың бағыттарына сәйкес жоспарлаған дұрыс.

Салық жүйесінің қызмет етуін реттейтін заң және нормативті – құқықтық актілерге сай бақылау оның басты тапсырмасы болып табылады:

- ✓ салықтық заңдылықтың бұзылмауын бақылау;
- ✓ салықтық міндеттеменің орындалуын бақылау;
- ✓ салықтардың дұрыс есептелуін бақылау;
- ✓ салықтардың толық төленуін бақылау;
- ✓ мемлекеттік бюджетке салықтар мен басқа да міндетті төлемдердің өз уақытымен төленуін бақылау.

Салықтық процессті басқаруға тек қана мамандырылған органдар қатыспай, солармен қатар Конституциялық кеңес, заң және атқарушы органдар қатысады. Мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы салықтық қарым – қатынасқа құқықты сақтау органдары, аудиторлық, адвокаттық және кеңес беру – заң қызметтері, салалық институттар сонымен қатар қоғамдық ұйымдар әсер етеді. Олардың қызметі – салықтық қарым – қатынасты басқару процессінің бір бөлігі.

Салықтық әкімшілік салықтық құқық баптарына негізделіп оларды толықтырады. Салықтық әкімшілік салықтық жоспарлаудан, салықтық есептен, салықтық реттеу мен салықтық бақылаудан тұрады. Олар билік органдарда мамандардың басқару іс әрекетін білдіреді.

Салықтардың жиналуының 100 % қамтамасыз етілмесе салықтық қарым – қатынасты реформалау оң нәтижелерге әкелмейді. Ал бұл көрсеткішке қол жеткізу тиімді салықтық әкімшілігінсіз мүмкін емес. Манызды тапсырма болып салық жүйесіндегі салықтардың фискалды және бөлу қызметтері арасында оңтайлы сәйкеске қол жеткізу табылады.

Салықтық әкімшілігі жүйесінің негізгі мақсаты болып оның барлық элементтерімен қамтамасыз етілетін салықтардың жиналуын арттыру табылады.

Салықтық әкімшілік – нарықтық экономика жағдайында салық органдарының қызметтерін реттейтін, салықтық қарым – қатынасты басқарудың жүйесі.

Кәсіпорында тиімді салық менеджментін қолдану үшін салықтық жоспарлауды жолға қою қажет. Себебі, салықтық жоспарлау қаржы – бюджеттік жоспарлаудың құрамдас бөлігі болып табылатындықтан, бюджеттік қажеттілікті қамтамасыз ету (салық төлеушілерден қаржылық ресурстарды өндіріп алу көлемін анықтау арқылы) және салықтық реттеу мен салықтық бақылауды оңтайландыруды көздей отырып жүзеге асырылады.

Салықтық жоспарлаудың негізгі тапсырмасы - бюджет жүйесінің кіріс бөлігін қалыптастыру бойынша қойылған тапсырмалардың сапалық және сандық параметрлерің қамтамасыз ету. Қазіргі кезде кәсіпорындарда салықтық жоспарлаудың екі түрі қарастырылады: стратегиялық жоспарлау және ағымдағы жоспарлау.

Стратегиялық жоспарлау дегеніміз болжау, негізгі мақсаты болып салықтық потенциалды болжау мен бағалау және бюджеттің барлық деңгейіне салық түсімдерін болжау табылады.

Салықтық әкімшілікте ағымдағы жоспарлау неғұрлым нақты тапсырмаларды шешуге мүмкіндік береді. Әсіресе:

- ✓ салықтыр мен алымдардың түрлері бойынша салықтық базаны анықтау;
- ✓ кірістердің көлемін есептеі және әр бір салық бойынша жиналуын анықтау;
- ✓ әр бір салық бойынша салықтық берешектің жағдайын анықтау және тағы да басқалары.

Қазіргі кезде салықтық жоспарлауда әр түрлі әдістер қолданылуда. Олар төмендегі факторлардан тәуелді болады:

- ✓ Салықтық түсімдердің деңгейі;
- ✓ Салықтық түсімдердің көлеміндегі маусымдық өзгерістер;
- ✓ Салықтық түсімдердің әр түрлі оқиғалардан тәуелділігі (саяси жағдайдағы өзгерістер, салық кодексінің өзгеруі және тағы да басқалары).

Қалыптасқан экономикалық жағдайда кәсіпорындарда салықтық жоспарлаудың тәжірибесінде келесі нысандар кен тараған:

- ✓ Тренд немесе экстрополяция әдісі
- ✓ Эксперттік әдіс

Тренд немесе экстрополяция әдісі - анықталған өткен кезенде салық түсімдердің хабары негізінде іске асырылады.

Эксперттік әдіс – салықтарды болжау негізінде жүзеге асырылады.

Салықтық түсімдерді бағалау және болжау (жоспарлау) үшін салықтық база, бюджет жүйесіне түсімдер туралы берілгендерді жан – жақты және көп факторлы талдау, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық тенденциялардың дамуына талдау жасау керек.

Салық тәжірибесінде салықтық түсімдерді болжаудың төмендегі әдістері қолданылады:

- ✓ салықтық түсімдердің детерменистік болжауы;
- ✓ салықтық түсімдердің динамикасы негізінде олардың уақытша көрсеткіштерінің болжауы;
- ✓ бір неше өзгермелі көрсеткіштер моделімен қолдану арқылы болжау.

Тәжірибеде салықтық түсімдердің детерменистік болжауы жиі тұрде салықтық түсімдердің шартты әдіс болжауымен және «салықтық калькулятор» әдіс арқылы іске асырылады.

Шартты әдіс ірі түсімдердің болжамды көрсеткіштерін анықтау үшін қолданылады және салық салу база бойынша салықтық түсімдердің өзгеруін бағалауда негізделінеді. Болжаудың шартты әдісінің екі типі бар:

- ✓ Салықтық түсімдерді болжаудың статистикалық әдісі;
- ✓ Салықтық түсімдерді болжаудың динамикалық әдісі.

Салықтық түсімдерді болжаудың статистикалық әдісі салықтық базаға, әсіресе салықтың құрылымына тікелей факторлардың әсер етуін есепке алуға бағытталған.«Салықтық калькулятор» әдісі корпоративтік табыс салығын және пайдаға салықты модельдеуде көп қолданылады. «Салықтық калькуляторды» құру кезінде қарапайым салық төлеуші моделі мен іріктелген моделі қолданылады. Бұл модель әр бір салық төлеушіге салық заңдылығы өзгеруінің ықпалын талдауға мүмкіншілік береді.Салықтық түсімдерді нақты болжау – салық органдарының тиімді жұмыс істеуінің маныызды шарты. Салық комитеті қызметкерлері ағымдағы болжаумен және қараныстағы аумақтық салық комитеттері үшін айлық тапсырмаларды қалыптастырумен жиі айналысады. Ай аяғына көрсеткіштерді болжаудың негізі болып өткен айда қалыптасқан көрсеткіштер табылады. Салықтық мүмкіншілікті бағалау мен болжау бюджет жүйесінің әр бір деңгейіне салықтық түсімдерді жоспарлау процессін жетілдіруге, салықтық мүмкіншілік пен аумақтың салықтық белсенділігін анықтау мен салыстыруға мүмкіндік береді.

Салықтарды басқару жүйесі (СБЖ) – қазіргі техникалық құралдарды, жалпы алғанда салықтық жүйенің, сонымен қатар оның жеке құраушыларының координирленген әрекеттерінің жұмыс істеуі үшін салықтық реформаның бағдарламалық мақсаттары мен мәселелеріне сәйкес салықтық әкімшіліктің күштерін қолданумен қатар, осы жоғарыда аталғандарды қамтамасыз ету бойынша әдістемелік және ұйымдастырушылық, өзара байланысты шаралар кешені. Әсіресе, салықтық жүйенің жеке құраушылары бойынша:

- салықтар құрылымын оңтайландыру;
- салықтарды алу оның ұйымдастырылуын, салықтық есепті және есеп берушіліктің дұрыстығын тексеру механизмін жетілдіру;
- бір жағынан салықтарды есептеу дұрыстығын, олардың толықтығын және уақытында төленуін, салықтық қызметкерлердің заңмен бекітілген құқықтарының және міндеттерінің сақталуын бақылау, ал екінші жағынан салық төлеушілердің мүдделерін қорғау;
- салық салу процесінің барлық қатысушыларының салықтык қарым-қатынастарын жақсарту;
- әр деңгейдегі мемлекеттік басқарудың салықтық түсімдерді бюджеттер арасында бөлу;
- алынған нәтижелерді жинау және талдау.
- оның негізінде жалпы алғанда салықтық жүйені және жеке түрде салықтарды басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау.

Салықтарды тікелей басқару негізінен елдің бүкіл территориясында бір ғана Бас салықтық әкімгер принциптері бойынша жұмыс істейтін, басқарылатын біркелкі салықтық әкімшілікпен іске асырылады.Салықтарды басқару қосалқы жүйесі салықтық жүйедегі басқарушылық өзара байланыстарды сипаттайды және оның негізгі элементтері ретінде басқару қосалқы жүйесін (басқару субъектісі) - өтпелі кезеңдегі төлеушілер және банктер қосалқы жүйелері түрінде, ал олар арқылы соңғы басқарылатын қосалқы жүйені - әсіресе салықтар түрінде қосады.

Басқарылатын қосалқы жүйенің дұрыс таңдалуының (олар өтпелі кезеңде басқарудың соңғы басқарылатын объектісі – салықтар қосалқы жүйесіне үшін басқарушыларға айналады) арнайы мәні бар олардың арнаулы көп жағдайда басқарушы жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымын және функцияларын алдын ала анықтайды. Осылай, салықтарды басқару процесінде келесі салықтардың құрылысын (кері байланысын функциясын) жетілдіру бойынша ұсыныстарды жасау үшін бюджетке белгілі бір уақыт аралығында салықтық төлемдердің түсу нәтижелерін жалпылау және қорытындылау қажеттілігі салықтық саясаттың арнайы қызметінің

болуына итермелейді.Салықтар шеңберіндегі басқарушылық шешімдердің сәтті іске асуы осы шешімдердің мазмұнының біркелкілігінің қамтамасыз етілуіне, шешімдердегі қажетті берілгендердің толық, нақты және жеткілікті көрсетілуіне, шешімдер сипатының рәсімделуіне, қойылған мәселелердің орындау мерзімділігіне, оның материалдық-техникалық қамтамасыз етілуіне, жауапкер орындаушылардың фамилиялары мен қызметін міндеттеріне толық тәуелді. Осындай шешімдердің қабылдануы үшін сәйкес орындаушы құжаты бар, шешімдердің орындаушы қадағалайтын көпжақты бақылаушы ұйым болуы қажет.

Салықтық реформаны басқару, оның жобасындағы қарастырылған бағдарламалық және мақсаттылық мәселелерді өмірге енгізілуінің мерзімді және экономикалық тиімділігі жағынан күрделі таксономиялық процесс ретінде заңмен, ұйымдастырушылық – техникалық, әкімшіліктік қамтамасыз етілуі, салықтарды жинау және тарату бойынша шығындарды минимумға келтіру, салық төлеушілердің құқықтарын қорғайтын және салықтық заңдардың талаптарының қадағалануы, жоғарыда келтірілген салықтарды басқару функцияларының ұйымдастырылуының кейбір мәселелерін қарастырайық.

Мемлекеттік басқару органдарының формальды құрылымына және іс жүзінде салық қызметін тұрақтыға айналдыру әрекеттеріне, дұрыс қаржы саясатынан, қаржы органдарының жалғандыққа бас бұруына тәуелсіз, осы органдардың артындағы дәл сол салық түсімдерін жоспарлау бойынша белгіленген қызметтермен Бас әкімгерінің мәртебесі дәл сол күйінде, кір тимей қалады. Сондықтан бұл жоспарлау мемлекеттік тапсырманы орындау үшін өзіне ғана емес, салық қызметкерлер марапаттау – жазалау жүйесі ретінде емес, елдің әлеуметтік - экономикалық дамуының бағдарламасын жоспарлау үшін анықталған мемлекеттік бағыттаушы ретінде болуы қажет. Практикада СБЖ ұйымдастырылуы жобасының жалпы алынған әдістерінен ең кең таралғаны – ұқсастық әдісі. Бұл әдіс салықтар алымында әлеуметті–экономикалық тиімділігі жоғарырақ және сипаты, қолдану талаптары мен шекаралары бойынша жобалаушы әдіске жақын, бар және жеткілікті түрде жасап көрінген немесе типтік ұйымдастырушылық қалыптарды қолдануға негізделеді.Осындай жағдайларда нақты жағдайларда қолданылған ұйымдастырушылық қалып (форма) оны жобалауда, есептеулерді енгізу кезіндегі қателердің жіберілуіне мүмкіндік жасайды. СБЖ–ні ұйымдастырудың типтік жобаларында мұндай мүмкіншілік жоқ. Бірақ осы ақырғы жобалар салықтардың әртүрлі құрылымдарында, әртүрлі жағдайларда тиімді қолданылады, егер, әрине бұл жобалар келесілерді қарастырса:

- прогрессивтілік және көпнұсқалылық;
- сәйкес келетін нұсқасын таңдап алу, қолдану жағынан икемділік;

Салық бюджет жүйесі жеке ережелерінің түзетілуі мен қолданылу процесінде оның ұйымдастырылуының белсенділігін арттыру мүмкіндігі болып салық органның салықтарды басқару бойынша жұмыстарының нақты талаптары ауытқығанда немесе қарастырылған типтік құрылымнан бұл жүйенің айырмашылығы көп жағдайларда түзетулерді енгізу мүмкіндігі табылады.

Қазіргі кезде салықтық құқықтық қатынастар Қазақстан Республикасының «Бюджетке төленуге тиісті салықтар және тағы басқа міндетті төлемдер туралы» Заңымен және тағы басқа Қазақстан Республикасының нормативтік – құқық актілерімен реттеледі. Салықтық құқық бұзушылықтар бойынша жауапкершілікті Қазақстан Республикасының Әкімшілік Құқық Бұзылушылық Кодекспен, ал өте үлкен көлемдегі салық төлеуден жалтару Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодекспен реттеледі.Экономикалық және құқықтық әдебиеттерде салық менеджментінің қажеттілігі тек салық заңдылықтарын сақаталуындағы дұрыс есептелінуі мен төленуін бақылау деген тұжырнама кеңінен таралған. Бұл көзқарастар

салық органдарының өздігінен шынайы әрекет жасамауына негізделінеді. Бақылауды ұйымдастырудың дамуы соңғы жылдары салық заңдарынан тұрақсыздығы салдарынан, салық комитеті жұмысын ұйымдастырудағы мәселелердің туындауынан,салық төлеушілердің салық жүйесіне деген теріс пиғыл әсерінен көп қиындықтарға тап болуда. Бұл салық менеджментін ұйымдастыру және әрекет ету барысында көрініс беруде. Сондықтан, қазіргі қоғамда салық түсімдерін басқарудың мағынасы, оның экономикалық және қоғамның әлеуметтік салаларына әсері туралы салыстырмалы түрде бірқатар ойларды түйіндеп, дәлелдеудің маңызы артып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы Қазақстан Республикасының Салық Кодексі 2018ж. 1 қаңтардағы жағдай бойынша.
2. Салық kz ресми сайты.
3. Қазақстан Республикасы Қаржы Минстрлігінің Мемлекеттік Кірістер Департаментінің ресми сайты.

ӘОЖ 91.796.5 (574)

КАСПИЙ ТЕҢІЗІ ЖАҒАЛАУЫНДА ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ

Нұрланқызы Гүлнәзида, студент, «Тұран-Астана» университеті, Астана қ.
Ғылыми жетекшісі: Әбдірайымова Г.Қ., э.ғ.к.,доцент,
«Тұран – Астана» университеті, Астана қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы негізінде Каспий теңізі жағалауындағы ішкі туризмді дамыту қарастылады.

Түйінді сөздер: туризм, рухани жаңғыру, круиз, реформа.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы ел дамуының жарқын үлгісі мен нақты қадамдарын көрсететін келелі ой, салиқалы пікір, батыл шешімдерге құрылған маңызды құжат. Бұл мақалада сананы жаңғырту, ұлттық болмыстан, ұлттық кодтан айырылып қалмай, оны әлемдік құндылықтармен үйлестіріп, Қазақстанның игілігіне жарату жолындағы мақсат - мүдделер туралы өзекті мәселе көтеріліп отыр. Онда ел Президенті Қазақстан үшін қайта түлеудің айырықша маңызды екі үдерісі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға ала отырып, біртұтас ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынын және бұқаралық сананы қалай өзгертетіні жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі.

Біз – ұлан-ғайыр жері мен аса бай рухани тарихы бар елміз. Ұлы Даланың көз жеткізгісіз кең-байтақ аумағы тарихта түрлі рөл атқарған.Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де бізді кез келген рухани жұтаңдықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы.

Елбасының «Рухани жаңғыру» мақаласында ішкі туризм саласын дамытуға назар аударылды. Сондай-ақ, соңғы жылдары үкімет экономиканы шикізатқа тәуелділіктен арылтуға және қазынаны толтырудың басқа қайнар көздерін табуға құлық байқатып отыр. Оның негізгі бағыттарының бірі – туризм. Бүкіләлемдік туристік ұйымның болжамы бойынша, Қазақстан тұрақты туризмді дамыту үшін болашағы бар

елдер сапында [1]. Туризмнің дамуы мен оның бәсекеге қабілеттілігі төмендегідей факторлармен тікелей байланысты:

- ел экономикасының даму деңгейі;
- туроператорлардың өнімдері мен қызмет саласының дамуы;
- көлік және инфрақұрылым жағдайы;
- туризм саласындағы мемлекеттік саясат;
- тиімді маркетинг.

Барлық туристік нарықта Қазақстанның табиғатына, ландшафтарына және ұлттық мәдениетіне үлкен қызығушылық білдіреді. 2018 жылғы қаңтар-маусым қорытындылары бойынша өткен жылмен салыстырғанда саяхатқа шығушылар 7,1%-ға (4968,8 адам), елімізге келушілер 21,8%-ға (4156,4 адам) және ішкі туризмдегі саяхаттаушылардың саны 7%-ға өсті (2419,8 мың адам болды) [2]. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытуда үлкен мүмкіндігі бар аймақ – Каспий теңізі. Еліміздегі туризм мәселесінде Еуропа мен Азияның ортасында орналасқан Каспий теңізі жағалауының алатын орны ерекше. Каспий теңізімен Қазақстан, Ресей, Әзірбайжан, Түркіменстан, Иран мемлекеттері шектеседі.Тарихи дамудың әр сатысында Каспий теңізі 70 түрлі атқа ие болды [3]. Көптеген жылдарды артқа тастаған қарт Каспий тарихы кез келген туристі қызықтырары әбден мүмкін. Каспий теңізі жағалауындағы Маңғыстау даланың керемет ландшафтарының барлық түрін, қарт Каспийдің көкшіл суы мен шексіз құмды жағажайын, көшпелі сәулет өнерінің жарқын да, қайталанбастай үлгілерін, қазақтың алғашқы қауымдық дәстүрлі мәдениетін өзіне сіңіріп алған.

Каспий теңізі жағалауында туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі – өлкенің экономикасын дамыту. Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «әуелі экономика, содан кейін саясат» атты әйгілі принципі баршаға таныс [4]. Әлемнің жетекші елдерін табысқа жеткізген нақты прагматизм игілікке қол жеткізудің әмбебап Түйіндіі болып саналады. Бүгінгі таңда осы сала қызметін тұтынушылардың әлемдік нарығында облыстың туристік ресурстарын белсенді насихаттаудың аса өзекті мәселелерін қарастыру қажет.

Ең алдымен Каспий теңізі жағалауындағы туризм транспорттық жүйеден басталуы шарт. Бұған бірден бір мысал ретінде американдық психолог Абрахам Маслоудың «Қажеттіліктер пирамидасының» үшінші бөлігі болып табылатын қауіпсіздік немесе өмір сүру жағдайларының тұрақтылығы. Яғни саяхатқа шыққан кез келген турист жоспарланбаған транспорттық жүйенің әсерінен немесе қиғаш орналасқан жолдардан мезі болуы мүмкін.

Екіншіден, Маңғыстау облысында теңіз туризмін дамыту. Өлкеде туризмді дамытудың басым бағыттарының бірі круиз (кемеге отырып саяхат жасау) және желкенді қайық спортын ұйымдастыру болып табылады.

Үшіншіден, Каспий жағасындағы демалыс орындары ұмытылмайтын әсер қалдырады. Ашық аспан астында, теңіз жағалауындағы астрономиялық құралдар көмегімен аспан әлеміне саяхат жасау кез келген туристерге әсер берері хақ.

Төртіншіден, Каспий жағалауындағы киелі орындармен, мұражайлармен және т.б. мекендерді үш тілде таныстыру. Солардың бірі - Қарақия ойпаты. Қарақия ойпаты – әлемнің ең терең ойпаттарының бірі. Сонымен қатар Шопан ата, Масат ата, Қараман ата, Шақпақ-ата, Бекет-ата, Темір баба киелі орындары, Форт-Шевченко мұражай қалалары, Үстірттегі Бозжыра шыңы, Марс тәріздес Көкесем жері, Көкала үңгір тауы, Шоманай таулары, Түпқараған жазығы, Сұлтан-үпі сайы, Қаракөл көлі сияқты әлі сыры ашылмаған керемет жерлер жетерлік.

Ойымызды қорытындылайтын болсақ, жаңа жағдайдағы рухани жаңғыру баршамыздан жаһандық өзгерістерге және жаңашылдықтарға дайындықты және

ұмтылысты қажет етеді. Өйткені, біз айрықша серпінділікпен жылжып жатқан зымыран уақытта өмір сүрудеміз. Әлемге танымал американдық экономист Джон Коттер өткен ғасырдың 90-ы жылдары өзінің «Өзгерістердің алдында» атты кітабында бәсекелестерден ілгері болу үшін міндетті түрде өзгерістерді алдын-ала біліп, оны басқара білу қажеттілігін айтқан болатын. Аталған тезис біздің заманымызда да өзінің өзектілігін жойған жоқ.Еліміздің 2023 жылға дейінгі туристік саланы дамыту үшін бекітілген тұжырым-дамасына сүйене отырып Каспий жағалауында әлі күнге дейін сақталып келе жатқан тарихи мекендерді әлі де жетілдіріп, инфрақұрылымын дамыта түссе болашақта туристер қазіргіден де көп ағыла түсері даусыз.

Сондықтан, мемлекет басшысы атап өткендей, еліміздің әрбір азаматы бүкіл қоғам, саяси партиялар мен қозғалыстар, барша мемлекеттік органдар ағымдағы жағдайға талдау жасап, біздің қай жерде тұрғанымызды анықтап, әрбіріміздің не істеу керектігімізді жете ұғынуы керек.

Біз біртұтас ұлы ұлттың перзенті екенімізді мақтан тұтуға тиіспіз. Біздің жолымыз айқын: Жаңару арқылы жарқын болашаққа жетейік!

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Драчева Е.Л., Заваева Ю.В., Исмаев Д.К. «Экономика и организация туризма: международный туризм».
2. www.stat.gov.kz
3. Богданов Д.В. «Океаны и моря накануне XXI века»
4. www.akorda.kz

ӘОЖ 91.796.5 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ. МЫСАЛЫ, МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ

Нысан А.Е., Ш. Есенов атындағы КМТжИУ-інің магистранты, Ақтау қаласы
Ғылымы жетекшісі: Естурлиев А.И., Ш. Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қаласы

Аннотация: Бұл мақалада Маңғыстау облысының Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық қызметіндегі рөлі қарастырылған.

Түйінді сөздер: Сыртқы экономикалық қызмет, индустрияландыру, қаржыландыру, өңірлік өнім, әлеуметтік-экономикалық даму.

«Сыртқы экономикалық қызмет» − республиканың нарықтық экономикасын құру және қалыптастыру мақсатында материалдық және басқадай өндіріс саласында бірлескен кәсіпкерлік қызметі, республиканың әлемдік экономикаға ену, ең бастысы, республика халқының қажеттіліктерін қанағаттандыру мәселелері бойынша жүргізілетін қызмет.[1]

Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық саясатына қазіргі таңда үлкен көңіл бөлінуде. Өйткені елдің сыртқы экономикалық саясаты бізді былайша айтқанда, әлемге танытады, еліміздің әлемдік сахнадағы орнын анықтайды. Яғни сыртқы экономикалық саясат Қазақстанның әлемде алатын орнын анықтайды. Бұл дегеніміз өте маңызды іс-шара болып табылады.

Қазақстан Республикасының сыртқы-экономикалық қызметі (СЭҚ) – бұл республиканың экономикалық және әлеуметтік дамуының маңызды факторы. СЭҚ бюджеттің табысты бөлігін толықтырудың сенімді қайнары болып табылады.

Қазақстан Республикасының жүйелі түрде және мақсатқа бағытталған белсенді сыртқы экономикалық қызметінің жүзеге асырылуы экономиканың ашықтығына, халықаралық еңбек бөлінісінде толық құқықты қатысуына және әлемдік шаруашылық жүйесіндегі интеграциясына сүйенеді, тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз ету стратегиялық жоспарының маңызды факторы ретінде шығады.

Қазақстанда сыртқы экономикалық байланыстарды табысты дамыту үшін қолайлы алғы шарттарын жасайтын шарттары бар. Оларға саяси тұрақтылық, үлкен табиғи байлықтар, дамыған өнеркәсіп, жеткілікті мамандырылған жұмыс күші, салыстырмалы түрде қолайлы геосаяси жағдай, сыртқы экономикалық байланыстарын дамуына шешуші факторы болып қалатын ТМД-ның көптеген елдерімен тармақталған шаруашылық байланыстары жатады. [2]

Маңғыстау облысының **аймақтық сыртқы экономикалық қызметі.** Облыстың экономикалық белсенділігі негізінен өңірдегі пайдалы қазбалардың көп болуына, соның ішінде мұнай және газ кен орындарының игерілуіне байланысты. Соңғы 20 жылдың ішінде Каспий теңізінде орналасқан көптеген ірі мұнай және газ кен орындары игеріле бастады.

Маңғыстау облысы Каспий теңізінің бойында орналасқандықтан және басқа елдермен шекаралас болғандықтан жүк тасымалдау қарқыны да жыл сайын өсіп келе жатыр. Облыста "Жер-Теңіз-Аспан" ықпалдастық жобасы да қарқынды дамып келе жатыр. [3]

Облыстың 2010 жыл қорытындысы бойынша экономикалқ даму көрсеткіштері:

- Жалпы аймақтық өнім - 1 422,9 млрд теңге (5 орын)
- Өндіріс өнімдерінің жалпы көлемі- 1647, 4 млрд теңге (2 орын)
- Ауылшаруашылығының өнімі - 4.4 млрд теңге (14 орын)
- Негізгі капиталға жасалған инвестиция - 372 млрд теңге (3 орын)
- Бөлшекті сауда көлемі - 78 млрд теңге (14 орын)

Кесте 1. Облыстың әлеуметтік экономикалық көрсеткіштерінің динамикасы

	2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
Жалпы аймақтық өнім, *(млн. теңге)*	593 994,0	756 591,8	1 095 816,2	1 108 520,5	1 484 848,4
Жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім, *(мың теңге)*	1 552,9	1 896,2	2 631,0	2 248,8	2 890,4
Жалпы өңірлік өнімдегі аймақтардың үлесі, (%)	5,8	5,9	6,8	6,5	6,8

Еліміздің мұнай өндіру индустриясын, инфрақұрылым және көлік-логистика әлеуетін дамыту ісінде Маңғыстау облысы ұлттық экономикаға елеулі үлес қосып отыр. «Нұрлы жол» бағдарламасының арқасында ірі көлік-логистика орталығына айналып отыр. Мұнда әуе, автомобиль жолдары, темір жол, паром және теңіз көліктері желісі тоғысқан. Атап айтқанда, халықаралық әуежай, «Жезқазған–Бейнеу» және «Өзен–Түрікменстанның мемлекеттік шекарасы» темір жолдары, «Атырау–Ақтау» автомобиль жолы салынып, заманауи Ақтау теңіз порты және Құрық паром

кешені іске қосылды. Бұл жобалар өңір экономикасының дамуына тың серпін беретін болады.

Маңғыстау облысының әкімі Ералы Тоғжанов өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму барысы жөніндегі есебінде биылғы 6 айдың қорытындысы бойынша облыс экономикасының өсу қарқыны тұрақты екенін айтты.

Жалпы өңірлік өнім көлемі 2017 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 99,2 пайыздан 104,4 пайызға өсті. Өнеркәсіптің негізгі индексі 101,2 пайызды құрап отыр. Негізгі капиталға салынған инвестиция үлесі 6 пайызға артып, 256 миллиард теңгеге жетті.

Индустрияландыру картасы жүзеге асырыла бастағалы облыста 42 жоба іске қосылып, 392 миллиард теңге көлемінде тікелей инвестиция тартылғанын, сондай-ақ бүгінде жалпы құны 418 миллиард теңге болатын 89 жоба орындалып жатыр. «Нұрлы жол» және «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламаларының жүзеге асырылуы өңір экономикасының дамуына серпін берді. Соның аясында республикалық және жергілікті маңызы бар 600 шақырым жол салынды және қайта жөнделді. Сондай-ақ, 1,8 миллион шаршы метр тұрғын үй салынды.

Қазақстан Президенті осы жылдың тамыз айында Маңғыстау облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы жөнінде кеңес өткізген болатын. Елбасы өңірдегі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің тұрақты екенін атап өтіп, одан әрі пысықтауды қажет ететін бірқатар мәселеге тоқталды.

– Экономиканың тұрақты дамуына қол жеткізу керек. Ол үшін экономиканы диверсификациялап, қызмет көрсету мен өңдеу секторын дамытуды қамтамасыз ету қажет. Мысалы, мұнда жалпы көлемі 2 мың гектар болатын «Ақтау теңіз порты» арнайы экономикалық аймағы жұмыс істейді. Мемлекет оның инфрақұрылымын дамытуға қажетті қаражат бөлді. Енді оның жұмысын жандандырып, жаңа жұмыс орындарын ашу керек, – деді Қазақстан Президенті.

Жиын соңында Мемлекет басшысы әкімдікке Үкіметпен бірлесіп, өңірдің көлік-логистикалық әлеуетін одан әрі пайдалану, шағын және орта бизнесті дамыту, жаңа жұмыс орындары ашу, сондай-ақ өндіріске жаңғыртылатын энергия көздерін енгізу жөнінде тапсырма берді. [4]

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Экономикалық теория» – С. Әкімбеков, А. С. Баймұхаметова.
2. "Қоғам және Дәуір" журналының 2009 жылғы №3 саны
3. https://kk.wikipedia.org
4. http://www.akorda.kz

УДК 331.101

РОСТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КАЗАХСТАНЕ

Овечкина Е.С., студент, Университет «Туран-астана», г. Астана
Научный руководитель: к.э.н. Орынбекова Г.А.,
Университет «Туран-астана», г. Астана

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы повышения эффективности инвестиций в человеческий капитал, дается характеристика изменений в развитии человеческого капитала в Республике Казахстан.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, отдача, изменения.

Из всех видов инвестиций в человеческий капитал наиболее важными являются вложения в здоровье и в образование. Инвестиции в получение качественного образования – это перспективно и выгодно. Без знаний сегодня невозможно представить развитие человеческого потенциала. В создании активов человеческого капитала весома роль высших образовательных учреждений. Они зачастую выступают в качестве самых эффективных производителей этого капитала, поскольку владеют условиями, при которых может быть дана соответствующая текущим потребностям подготовка персонала, а также обладают информацией о наиболее перспективных направлениях вложения средств в обучение и подготовку. Необходимость качественного роста человеческого капитала в Казахстанеподчеркивается во многих программных документах страны.

Общее и специальное образование улучшают качество, повышают уровень и запас знаний человека, тем самым увеличивают объем и качество человеческого капитала. Инвестиции же в высшее образование способствуют формированию высококвалифицированных специалистов, высококвалифицированный труд которых оказывает наибольшее влияние на темпы экономического роста. Инвестиции в образование по содержательному признаку обычно разделяют на формальные и неформальные. Формальные инвестиции – это получение среднего, специального и высшего образования, а также получение другого образования, профессиональная подготовка на производстве, различные курсы, обучение в магистратуре, аспирантуре, докторантуре и пр. Неформальные – это самообразование индивида, к этому виду относится чтение развивающей литературы, совершенствование в различных видах искусства, профессиональное занятие спортом и пр.

Развитые страны мира активно инвестируют ресурсы в человеческий и прежде всего в интеллектуальный капитал. Например, в США суммарное вложение в человеческий капитал составляет по разным оценкам 15- 26% валового внутреннего продукта. Китай к 2020 году планирует достижение общества средней зажиточности, а к 2050 – выход на уровень жизни развитых стран. Малайзия, Южная Корея, Япония в свое время также сделали ставку на инвестиции в человеческий капитал, что и позволило им создать образцы «экономики знаний». В рейтинге человеческого развития (ИЧР), представленном Программой развития ООН (ПРООН), Казахстан занял 68-е место, показав лучший результат среди стран Центральной Азии. Между тем показатель суммарного вложения в человеческий капитал в Казахстане находится на уровне всего 9% [1].

В Казахстане за годы независимости произошли существенные изменения в развитии человеческого капитала. В целях создания инновационной экономики страны приняты и реализуются государственные программы по повышению качества образования. Казахстан первым в СНГ стал полноправным участником Болонского процесса и перешел на общепризнанную в мире трехуровневую систему высшего образования. В стране осуществляется переход к реальной интеграции образования, науки и инноваций. По программе «Болашак» 13000 казахстанцев была предоставлена возможность обучаться за счет государства в лучших университетах мира, более 20000 казахстанцев учатся в мировых университетах по программам обмена[2].

Если в РК традиционно основную часть инвестиций привлекали ресурсоемкие секторы экономики, то сейчас большое внимание уделяется инвестициям в рост человеческого капитала, которые должны стать стратегическими вложениями в будущее страны.Расходы на образование сегодня являются одним из важнейших компонентов вложений в человеческий капитал во всех странах. В любом обучающем проекте до 80% знаний приходится на самостоятельное обучение. Особенно это относится к профессиям специалистов – исследователей, учителей, инженеров,

экспертам по компьютерам и т.д., которые призваны непрерывно обновлять квалификацию через индивидуальное изучение литературы, использование независимых обучающих программ, обучение на примере деятельности, опыта и оценок (мнений) других людей. Г. Псахаропулос приводит данные по динамике социальной отдачи на инвестиции в образование по доходам стран на душу населения. В большинстве беднейших развивающихся стран с низким уровнем дохода на душу населения социальная отдача начального образования равна 23%, среднего – 15%, а отдача высшего – 11%. В наиболее развитых странах мира с высоким уровнем дохода социальная отдача начального образования равна 14%, среднего – 10%, высшего – 8%. Исследования, в которых сравнивалось академическое, или общее, и техническое, или профессиональное, среднее образование показали, что в среднем отдача первых 16%, а вторых – 11% [3].

Взаимодействие научных учреждений с предприятиями должно развиваться посредством нового инструментария, основанного на опыте лучших мировых практик, приспособленных к экономическим условиям Республики Казахстан. Для всего этого на предприятия должны прийти специалисты, знакомые с современными технологиями инжиниринга, менеджмента и маркетинга, способные успешно работать в условиях нового индустриального порядка. Во всем мире наблюдается резкое повышение спроса на специалистов, способных эффективно реализовывать новые идеи и технологии, управлять производством и технологическими процессами.

Таким образом, залогом инновационных преобразований экономики являются инвестиции в «человеческий капитал», отдачу от которых достаточно сложно спрогнозировать, но при этом полученный экономический эффект может во много раз превосходить показатели доходности финансового или промышленного капитала. Вложения в «человеческий капитал» являются основой экономических преобразований и форсированного индустриально-инновационного развития во всех отраслях экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Развитие человеческого капитала Казахстана А.Ж.Мендешулы Bulletindel Académie Internationale CONCORDE, 2014, №4

2. https://ru.sputniknews.kz/society.html

3. Psacharopoulos G. Returns to Investment in Education//Policy Research Working Paper 1067. January 1993. http://www.top-personal.ru/issue.html

УДК 65.011.12

МОДЕЛИРОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Айбасов Н.Т., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Петросянц Т.В., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассматривается история возникновения и развития моделей бухгалтерского учета и ее особенности. Особое место отведено методическому подходу к построению моделей бухгалтерского учета.

Ключевые слова: учетная модель, бухгалтерский учет, контроль, хозяйственная деятельность.

Моделирование в бухгалтерском учете как составной части экономических наук выполняет особую роль. Общепризнано, что бухгалтерский учет является моделью экономической жизни хозяйствующего субъекта. Перед учеными всегда возникала необходимость в построении и изучении модели бухгалтерского учета, являющегося разновидностью сложных систем. Моделирование является одновременно и методом познания, и целевой функцией бухгалтерского учета. В этом состоит двойственность применения моделирования в теории и практике бухгалтерского учета.

Учеными, исследовавшими истоки возникновения бухгалтерского учета, отмечается, что в основе учетной деятельности, с одной стороны, всегда присутствовал принцип консерватизма. С другой стороны, расширение потребностей человеческого общества постепенно приводило к развитию и усложнению модели учета. Так, от инвентарного подхода к учету (дискретное описание остатков материальных ценностей, фиксация инвентаря) древние египтяне постепенно перешли к регистрации приходно-расходных операций. Затем римляне в целях систематизации и классификации видов имущества стали применять группировку записей по отдельным учетным книгам.

Однако в строгом научном смысле первая учетная модель была создана Лукой Пачоли. Объясняя порядок и способы записи хозяйственных операций в учетные книги, Лука Пачоли, по сути, описывал в вербальной форме модель бухгалтерского учета. Она получила название "двойная запись" гораздо позже, чем возникла, в средневековых письменных источниках модель чаще называлась "венецианская".

В книге Пачоли давались четкие рекомендации по регистрации учетных записей, иногда без разъяснения причин выбора того или иного технического приема. На практике обучение счетному делу происходило путем копирования учетных книг. Поэтому первый этап в развитии методических подходов к моделированию бухгалтерского учета можно охарактеризовать как шаблонный.

В течение следующих трехсот лет модель, описанная Лукой Пачоли, получила широкое распространение: появляются многочисленные переводы его труда, выходят новые описания модели двойной записи, совершенствуется методика применения различных бухгалтерских регистров и их сочетаний. В европейских странах в это время формируются определенные традиции в последовательности ведения бухгалтерских записей (мемориал, журнал, главная книга, вспомогательные книги). Возникают и обосабливаются староитальянская, новоитальянская, немецкая и другие формы учета.

Отметим, что различия в этих моделях носят формальный характер, поэтому методический подход к формированию учетных моделей обозначим как процедурный. Его особенностью является внимание к порядку оформления записей, набору реквизитов, технике переноса показателей из одной книги в другую, выделение набора необходимых учетных книг и т. д.

Развитие и усложнение деятельности капиталистических хозяйств в XIX в. привело к новым разработкам в бухгалтерском деле. В ходе экономического развития общества стали выделяться различные признаки классификации учетных систем. Одним из них стал тип хозяйственной организации. Два типа хозяйств-производительные и потребительные – привели к созданию моделей *патримонального* и *камерального* учета.

С идеями камеральной бухгалтерии связаны предпринятые в XIX в. попытки организации системы *общегосударственного счетоводства*.

Еще одним признаком разделения моделей бухгалтерского учета в XIX в. становится противопоставление *статического* и *динамического* балансов.

Третьей линией раздела в применяемых подходах к построению балансовой модели являются его *юридическая* и *экономическая* трактовки.

Обобщая три приведенных примера дифференциации учетных моделей, подчеркнем, что в данном случае учеными использовался принципиально иной по сравнению с процедурным подход:

-выделение цели функционирования учетной системы;

-характеристика составных частей баланса с содержательной стороны;

-разработка логически стройной совокупности принципов и понятий.

Таким образом, можно констатировать, что в XIX в. на смену процедурному подходу к построению моделей бухгалтерского учета приходит системный.

Начало XX века характеризуется ростом монопольного производства, увеличением использования национальных богатств, возникновением новых отраслей промышленности, повышением уровня жизненных потребностей людей, растущей конкурентоспособностью различных форм объединения промышленного и финансового капитала. Процесс обобществления производства привел к формированию крупных промышленных компаний, что остро поставило проблемы внутрифирменного управления. Учет, предназначенный для целей оперативного контроля за хозяйственной деятельностью компании, выделился в самостоятельное направление бухгалтерского учета.

С этого момента, по нашему мнению, начинается применение нового методического подхода к построению моделей бухгалтерского учета, который мы предлагаем назвать ситуационным. Основанием для обособления моделей бухгалтерского учета становится отраслевая принадлежность компании, целевая заданность результатов деятельности организации, наличие специфической группы пользователей информации бухгалтерского учета и отчетности.

Современные открытия в области информационных технологий (открытые технологические платформы, облачные технологии, единый международный формат представления финансовой отчетности в электронном виде XBRL и др.) существенно расширяют возможности построения системы бухгалтерского учета, интегрирующей данные о внутренних бизнес-процессах организации и о внешней рыночной среде.

Тем самым на рубеже XX–XXI вв. подготавливается использование нового методического подхода в создании учетных моделей, который, на наш взгляд, можно назвать интеграционно-технологическим. Его сущностью является направленность на формирование единого информационного пространства экономического субъекта с помощью современных информационных технологий.

Таким образом, моделирование нужно воспринимать не только как элемент метода бухгалтерского учета, но и как возможность раскрывать его формы, системы, виды, функции, исследование генезиса которых позволяет находить неизвестные ранее закономерности развития бухгалтерского учета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Палий В. Ф., Соколов Я. В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 1981.

2. Малькова Т. Н. Исторический анализ методологии бухгалтерского учета. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургско-

го государственного университета экономики и финансов, 1997.

3. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2000.

УДК 65.011.12

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ПО ОРГАНИЗАЦИИ И РЕГУЛИРОВАНИЮ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Амралиев Д. Г., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Петросянц Т.В., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассматриваются основные и смешанные модели бухгалтерского учета, их особенности и в каких странах они практикуются. А так же взгляды некоторых известных зарубежных экономистов на модели ведения учета.

Ключевые слова: модель, правовая система, бухгалтерский учет, регулирование, организации, комитет, комиссия.

Правильная организация бухгалтерского учета имеет огромное значение, так как 70% информации приходится на его долю. «Именно системный бухгалтерский учет,- отмечает В. Керимов,- фиксирует и накапливает всестороннюю синтетическую (обобщающую) и аналитическую (детализированную) информацию о состоянии и движении имущества предприятия и источниках его образования хозяйственных процессах, конечных результатах финансовой и производственно-хозяйственной деятельности». Это в свою очередь требует создания информационно-аналитической базы для принятия управленческих решений путем рациональной организации управленческого и финансового учета.

Среди множества моделей квалификации бухгалтерского учета наиболее распространены те, что основаны на правовой системе и различном влиянии инфляционных процессов.

В таких странах, как США, Англия и Великобритания где законодательство построено на судебных решениях, контролирующих конкретные отношения, учетные стандарты, в основном, определяются различными профессиональными неправительственными бухгалтерскими ассоциациями. Европейский регион и Япония, в отличие от них, основой законодательства считают материальные нормы, тоесть закон, регулирующий общий круг отношений, где частное право включает в себя гражданское и торговое. Здесь действует жесткая правовая система, детально регламентирующая все правила ведения бухгалтерского учета.

Основываясь на данной квалификации, можно весьма условно выделить три основные модели бухгалтерского учета.

1. Британо-американская модель. Основная идея этой модели - ориентация учета на информационные запросы инвесторов и кредиторов. Это обусловлено тем, что промышленные революции в США и Великобритании привели к тому, что владельцы компаний (инвесторы) отошли от оперативного управления, передав его профессиональным управленцам. В этой ситуации финансовая учетная информация становится важным источником данных о положении компании. Появилась практика представления акционерам управленческим персоналом финансовых отчетов для контроля эффективности использованием ресурсов. Именно это обстоятельство определило нацеленность финансовой отчетности на информационные потребности инвесторов и кредиторов. Такая ориентация финансового учета в США и Великобритании свойственна в течение многих лет. Более того, в этих странах были созданы рынки и биржи ценных бумаг, большинство компаний находили дополнительные источники финансовых ресурсов. Результат - финансовые отчеты компаний значительно отличаются по аналитичности, а определение рентабельности

хозяйственной деятельности, как одной из характеристик эффективной работы управленческого персонала является целью финансового учета.[1] Данная модель учета широко применяется в Австралии, Великобритании, Израиле, Ирландии, Испании, Индии, Канаде, на Кипре, в Мексике, Нидерландах, а также в странах Центральной Америки.

2. Континентальная модель. Ее специфика основывается на тесной взимосвязи бизнеса с банками, которые в основном и удовлетворяют потребности финансовых компаний. Бухгалтерский учет регламентируется законодательно, характеризуется значительным консерватизмом. Ориентация на управленческие запросы кредиторов не является приоритетной задачей учета. Здесь учетная политика наоборот, направлена, прежде всего на удовлетворение требований правительства, в частности по налогообложению согласно национальным макроэкономическим плану. Кроме того, правительства стран, применяющих данную модель требуют публиковать некоторую информацию о компаниях, поэтому последние вынуждены готовить финансовую отчетность, однако в менее детализированном виде, чем это необходимо для защиты интересов кредиторов. [2]. Помимо ведущих стран Европы, эту модель использует Япония, Россия, Казахстан, а также некоторые страны Африки.

3.Южно-американская модель. Основным отличием такой модели от указанных выше является перманентные корректировки учетных данных на темпы инфляции. В этом учет ориентирован на потребности государственных плановых органов, а методы учета, которые используются на предприятиях, достаточно унифицированы. Информация, необходимая для контроля, направленная на выполнение налоговой политики. Это значительно упрощает и повышает эффективность работы правительственных органов.[3] Эта модель характерна для Аргентины, Эквадора, Бразилии, Перу, Чили и других стран.

Помимо перечисленных, существует множество смешанных видов моделей, основанных на различных специфических чертах государственного и регионального устройства стран мира.

В настоящее время в мире существует не мало государственных, не государственных и общественных организаций по регулированию организации бухгалтерского учета. К ним относятся:

Межправительственная рабочая группа экспертов по международным стандартам учета и отчетности при ООН.

Она создана 1982 г. с целью изучения проблем организации бухгалтерского учета и оказания содействия его стандартизации на национальном и международном уровнях. Группа экспертов ООН по бухгалтерскому чету работает в тесном контакте с другими правительственными организациями разных стран мира.

Комиссия компенсаций по ценным бумагам и биржам США (Securities and Exchange Commission). Является правительственным органом и оказывает влияние на регулирование отчетности по ценным бумагам и биржевым операциям. Однако, эта комиссия не может вмешиваться в организацию производственного учета и отчетности, оказывая воздействия лишь на финансовый учет.

Комитет по международным стандартам финансовой отчетности (International Accounting Standards Committee-IASC). В отличии от американского Совета по разработке учетных и финансовых стандартов, он разрабатывает единые в данном плане стандарты для всего мира. К внедрению стандартов во всем мире в основном препятствуют такие факторы, как национальные различия в уровне развития и традициях, а также нежелание национальных институтов поступиться своим приоритетом в области регулирования и методологии учета.

Европейская Комиссия занимается приведением в единое русло учета в рамках Европейского союза. «Этот процесс осложняется,-отмечает А. Барабанов,-наличием существенных различий в бухгалтерской практике стран-членов Союза в Голландии, Великобритании и Ирландии бухгалтерский учет ориентирован, прежде всего, на кредиторов и собственников; в Германии, Бельгии и Люксембурге- на банки; во Франции бухучет сильно зависит от макроэкономического планирования».

Не смотря на работу этих комитетов, организация бухгалтерского учета не поднялась на достаточно высокий уровень. Потому как, международная практика бухгалтерского учета до сих пор не приведена к единому знаменателю, в большинстве развитых стран мира все четче обозначается тот факт, что различия в национальных системах бухгалтерского учета становятся тормозом на пути развития экономической кооперации между ними, сужают возможности интеграции их экономику [3].

ЛИТЕРАТУРА

1. allmsfo.ru/modeli-bux-ucheta.html
2. Ланберг Ф. «Проблемы управления в современной Америке».М:2007г
3. Мухин А.Ф. «Учет производства в США». М: Финансы. 2015 г.

УДК 65.011.12

"ТАРГЕТ-КОСТИНГ", КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ СЕБЕСТОИМОСТЬЮ ПРОДУКЦИИ

Петросянц Т.В., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматриваются сущность трех систем и методов управленческого учета, история возникновения системы «таргет-костинг», а так же применение системы "таргет-костинг" на примере кондитерской фабрики.

Ключевые слова: учет, компоненты, МСФО, калькулирование, метод, компонент, управление.

Для антикризисного управления наряду со статистическими и внесистемными данными необходим весь комплекс учетно-аналитической информации финансового и управленческого учета. Но приоритет должен быть за системным, документально обоснованным, ведущимся в денежном измерении бухгалтерским управленческим учетом.

Он состоит из двух компонентов:

– учет для управления и оценки финансовой деятельности организации;

– управленческий учет затрат и результатов производственно-хозяйственной деятельности.

Оба компонента должны быть ориентированы на удовлетворение информационных потребностей антикризисного управления, осуществляемого менеджерами различного уровня.

По нашему мнению, наиболее эффективными в системе управленческого учета предприятий, находящихся в кризисном состоянии, являются уже известные методы: "директ-костинг", учет затрат по видам деятельности ("АВ-костинг") и целевое калькулирование ("таргет-костинг") [1].

Применение целевого калькулирования получило в практике отечественных предприятий "неожиданное" свойство как инструмента управленческого учета в антикризисном менеджменте по управлению затратами.

Не секрет, что залогом успеха эффективной предпринимательской деятельности является успешное продвижение своей продукции на рынке. Современные рынки изменчивы, а технологии прогрессируют очень быстро, что заставляет менеджеров использовать новые подходы к управлению (ориентируясь на поведение потребителей) и разрабатывать соответствующие инструменты планирования, измерения, учета и контроля затрат, которые объединяются в систему управления затратами (cost management).

Метод целевого калькулирования позволяет учитывать факторы, относящиеся более к спросу, чем к предложению, т. е. оценке того, сколько покупатель может и хочет заплатить за предлагаемый товар. [2]

Современный таргет-_костинг (японское название – genka kikaku) зародился в Японии в 1960-х гг. Впервые данный метод внедрила в практику корпорация Toyota в 1965 г., хотя некоторые, более примитивные его формы еще в 1947 г. использовала компания General Electric. На этом предприятии издавна использовалась система управления целевыми издержками (target cost management), однако, по сути, она представляла собой упрощенную версию современной концепции.

Лишь в конце 1980-х гг. промышленные корпорации США начали внедрять этот подход, взяв за образец японскую модель как наиболее эффективную и продвинутую. В настоящее время она применяется предприятиями различных отраслей промышленности на этапе проектирования изделия, планирования его себестоимости и производства.

Впервые термин "таргет-костинг" (target costing), используемый в настоящее время, употребил в 1988 г. Тоширо Хиромото. В статье "Скрытый клинок: японский управленческий учет" автор сравнивал системы производственного учета Японии и США. Несмотря на продолжающиеся до сих пор споры о сущности таргет-костинга, существует признанное его определение в виде концепции управления, поддерживающей стратегию снижения затрат и реализующей функции планирования производства новых продуктов, превентивного контроля издержек и калькулирования целевой себестоимости в соответствии с рыночными реалиями.

В более узком смысле таргет-костинг состоит из двух основных процессов:

– планирования продукта, отвечающего запросам потребителей, и установления целевых затрат исходя из целевой прибыли и целевой цены продажи продукта;

– продажи продуктов по целевой цене и сравнения целевых затрат с достигнутыми затратами. [1]

Рассмотрим применение системы "таргет-костинг", как инструмента управления себестоимостью продукции на примере кондитерской фабрики.

В кризисный момент коммерческая служба предложила руководству компании развивать новое направление: производство сахарных кондитерских изделий, которое является сегментом с невысокой конкуренцией, используя в основном имеющиеся производственные мощности.

Маркетинговая служба получила задание исследовать новый рынок и найти "свободные ниши". Вывод маркетологов: несмотря на то, что рынок насыщен сахарными кондитерскими изделиями, потребителям нужны конфеты "Птичье молоко" по сравнительно невысокой цене. В результате опросов потенциальных покупателей маркетинговая служба кондитерской фабрики определила требования покупателей к будущему продукту: низкая калорийность, минимальное количество искусственных добавок, достаточный срок хранения, запоминающаяся упаковка.

В целях проведения анализа по потребительским свойствам конфет необходимо было определить удельный вес каждого требования в общей ценности продукта. Низкая калорийность заняла 40 % в общей ценности конфеты, минимальное количество искусственных добавок – 30 %, срок годности – 20 %, упаковка – 10 %.

Далее маркетологи определили предполагаемый годовой объем продаж нового продукта – 20 тыс. тонн, и предложили установить рыночную цену товара в размере 450 тенге за 1 кг. При этом норма прибыли по расчетам финансового директора должна остаться той же, что и для других подобных продуктов компании – 10 %.

Зная эту величину, а также планируемый объем продаж и рыночную цену, рассчитали целевую себе стоимость продукта 405 тенге за 1 кг (450 тг. – 450 тг. · 10 % : 100 %). Полученное значение сравнили с предполагаемой себестоимостью в 410 тенге за 1 кг. Общая сумма по сокращению себестоимости составила: 5 тенге за 1 кг (410 тг. – 405 тг.). Найденное отклонение было распределено по потребительским свойствам и видам затрат.

Снизить себестоимость нового продукта можно за счет экономии на характеристиках продукции, которые не столь важны для потребителя. [3]

Как правило, при разработке новых продуктов компаниям не всегда удается сразу достичь величины целевой себестоимости. Тем, кто стремится обойти конкурентов и получить максимально возможную прибыль в долгосрочной перспективе, необходимо продолжать разрабатывать различные варианты продукта, пока фактическая себестоимость не снизится до целевого уровня.

Анализируя опыт применения метода "таргет-костинг" зарубежными компаниями, необходимо выделить ряд проблем, которые могут стать препятствием к реализации заданных целей.

Во-первых, в разработке нового продукта участвует несколько подразделений: финансовый департамент (менеджеры), производственный отдел (технологи), маркетинговая служба (маркетологи) и др. При этом важно, чтобы все подразделения стремились сокращать собственные затраты ради успеха всей компании. Если на предприятии должным образом не налажено взаимодействие между подразделениями, компании будет трудно применить рассматриваемую методику.

Во-вторых, фактическая себестоимость может неожиданно превысить целевую уже в процессе производства, когда из-за неблагоприятной конъюнктуры рынка будет производиться заведомо ненужный потребителю товар. В этом случае необходимо оперативно скорректировать свои действия. [4]

Следовательно, управление затратами на основе метода "таргет-костинг" будет более эффективно, когда финансовая информация формируется системным способом, с использованием счетов бухгалтерского учета. В дальнейшем по необходимости она детализируется внесистемными данными управленческого учета.

Таким образом синтез информации финансового и управленческого учета, системной и внесистемной информации при применении метода "целевого калькулирования" обеспечивает реализацию управленческих целей управления затратами в антикризисном менеджменте коммерческой организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Tanaka T. Target Costing at Toyota // Journal of Cost Management. – Spring, 2013г.

2. Hiromoto T. Another hidden Edge: Japanese Management Accounting // Harvard Business Review. – 2013. – July-August.

3. Друри К. Управленческий и производственный учет. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010.

4. Ивашкевич В. Б. Бухгалтерский управленческий учет / В. Б. Ивашкевич. – М.: Магистр, 2011. – 373 с.

УДК: 65.011.12

ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ БУХГАЛТЕРСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ БАНКРОТСТВА ОРГАНИЗАЦИИ

Петросянц Т.В., КГУТИ им.Ш.Есенова, г.Актау

Аннотация: В статье рассматриваются сущность, требования к составлению и ведению, а так же роль бухгалтерской отчетности при оценке финансового состояния предприятия. Особое место уделяется экономической природе статей отчетности и основным аналитическим взаимосвязям финансовой отчетности.

Ключевые слова: бухгалтерская отчетность, МСФО, финансово-хозяйственная деятельность, анализ, оценка, бухгалтерский баланс, аудит.

Бухгалтерская отчетность представляет собой систему показателей, характеризующих результаты хозяйственной деятельности организации за отчетный период, полученных из данных бухгалтерского и других видов учета. Она представляет собой средство управления предприятием и одновременно метод обобщения и представления информации о хозяйственной деятельности. Бухгалтерская отчетность выполняет важную функциональную роль в системе экономической информации. Она интегрирует информацию всех видов учета и представляется в виде таблиц, удобных для восприятия информации объектами хозяйствования. Методологически и организационно отчетность является неотъемлемым элементом всей системы бухгалтерского учета и выступает завершающим этапом учетного процесса, что обуславливает органическое единство формирующихся в ней показателей с первичной документацией и учетными регистрами. Данные отчетности используются внешними пользователями для оценки и эффективности деятельности предприятия, а также для экономического анализа в самой организации. Вместе с тем отчетность необходима для оперативного руководства хозяйственной деятельностью и служит исходной базой для последующего планирования.

Для уверенности в правильности показателей бухгалтерской отчетности и для того чтобы исключить претензии работников налоговых органов, которые могут возникнуть в процессе проверки деятельности предприятия за отчетный год, необходимо учитывать основные требования, предъявляемые к составлению бухгалтерских отчетов [1].

Степень соответствия выводов, сделанных в ходе анализа финансового состояния предприятия, реальности в значительной степени определяется качеством информационного обеспечения анализа. Обязательным требованием к такому обеспечению является наличие единой системы данных об имущественном и финансовом положении организации, а также о результатах ее хозяйственной деятельности. Такой системой служит бухгалтерская отчетность, составляемая на основе данных бухгалтерского учета. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» определяет одну из основных задач бухгалтерского учета как формирование полной и достоверной информации о деятельности организации и ее

имущественном положении, необходимой внутренним пользователям бухгалтерской отчетности - руководителям, учредителям, участникам и собственникам имущества организации, а также внешним - инвесторам, кредиторам и другим пользователям бухгалтерской отчетности. Таким образом, отчетность является основным средством коммуникации, обеспечивающим достоверное представление информации о финансовом состоянии предприятия. Это определяет те требования, которые предъявляются к бухгалтерскому учету и отчетности организации.

В соответствии с МСФО (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности», бухгалтерская отчетность должна давать достоверное и полное представление о финансовом положении организации, финансовых результатах ее деятельности и изменениях в ее финансовом положении. Под достоверностью какой-либо информации понимают максимально возможное соответствие собираемых данных объективной реальности. Общими условиями обеспечения достоверности являются полнота охвата наблюдаемого объекта, полнота и точность регистрации данных по каждой единице наблюдения. Достоверной и полной считается бухгалтерская отчетность, сформированная исходя из правил, установленных нормативными актами по бухгалтерскому учету [2].

Требование нейтральности информации, содержащейся в бухгалтерской отчетности, подчеркивает недопустимость одностороннего удовлетворения интересов одних групп пользователей бухгалтерской отчетности перед другими. Чтобы данные об отдельном явлении можно было обобщать, они должны быть сопоставимы друг с другом: собираться в одно и то же время и по единой методике, выражаться в одних и тех же единицах измерения, иметь одинаковый шаг наблюдений, охватывать одни и те же элементы, принадлежащие неизменной совокупности. Кроме того, должна быть обеспечена сопоставимость с прошлыми исследованиями, чтобы можно было понять, как изменяется явление. Все эти общие требования к любой информационной системе, вытекающие из необходимости ее анализа, в полной мере относятся и к бухгалтерской отчетности, как к информационной базе финансового анализа. Прогнозирование банкротства и оценка финансового состояния по данным бухгалтерской отчетности организации в их типовой номенклатуре статей – дело довольно трудоемкое, так как слишком большое количество расчетных показателей не позволяет выделить главные тенденции в финансовом состоянии организации. В связи с этим возникает необходимость перед проведением анализа уплотнить исходные формы отчетности путем агрегирования однородных по составу балансовых статей для получения сравнительного аналитического баланса (баланса-нетто), а также аналитического отчета о прибылях и убытках. В свете вышесказанного становится ясным, что анализ и прогнозирование, базирующиеся на бухгалтерской отчетности, становятся возможными только после приведения данных за разные годы к какому-то единому аналитическому виду. При этом преобразование исходных форм бухгалтерской отчетности в аналитические формы единого вида можно рассматривать как необходимый первый шаг предварительного этапа, предшествующего проведению анализа и прогнозирования финансового состояния предприятия. Структура аналитических форм отчетности, степень агрегирования статей и перечень процедур ее формирования определяются аналитиком и зависят от целей анализа. Следует иметь в виду, что уровень агрегирования данных определяет степень аналитичности отчетности. Причем связь здесь обратно пропорциональна: чем выше уровень агрегирования, тем меньше пригодны для анализа отчетные формы [3].

Результаты финансово-хозяйственной деятельности организации представляют интерес для различных категорий аналитиков: управленческого персонала, представителей финансовых органов, аудиторов, налоговых инспекторов, работников

банковской системы, кредиторов и т.п. Оценка результатов деятельности, как правило, осуществляется в рамках финансового анализа. Основной информационной базой такого анализа служит бухгалтерская (финансовая) отчетность.

Методика анализа финансовой отчетности основывается на знании и понимании:

-экономической природы статей отчетности;

-содержания основных аналитических взаимосвязей отчетных форм;

-ограничений, присущих балансу и сопутствующим отчетным формам.

Экономическая природа статей отчетности. Отчетность содержит десятки показателей, многие из которых являются комплексными. Безусловно, решающей предпосылкой качественного анализа финансового состояния коммерческой организации является понимание экономического содержания каждой статьи, ее значимости в структуре отчетной формы.

Основные аналитические взаимосвязи финансовой отчетности. Отчетность представляет собой комплекс взаимоувязанных показателей. Суть взаимосвязи состоит во взаимодополнении отчетных форм, их разделов и статей. Здесь необходимо выделить два аспекта. Во-первых, логика построения отчетности определяется прежде всего необходимостью дать развернутую характеристику экономического и финансового потенциала организации и эффективности его использования. Основные формы отчетности – бухгалтерский баланс и отчет о прибылях и убытках – отражают две стороны организации как функционирующей социально-экономической системы: статическую и динамическую. Поэтому отсутствие любой из этих форм в годовом отчете существенно обеднило бы его, сделало невозможным получить полное представление о финансовом и имущественном положении организации, ее рентабельности, перспективности развития. Во-вторых, многие балансовые статьи комплексные. Поэтому ряд показателей баланса, наиболее существенных для оценки имущественного и финансового положения организации, расшифровывается в сопутствующих отчетных формах [4].

Ограничения в балансе. Бухгалтерский баланс является наиболее информативной формой для анализа и оценки финансового состояния предприятия. Умение чтения бухгалтерского баланса дает возможность:

-получить значительный объем информации о предприятии;

-определить степень обеспеченности предприятия собственными оборотными средствами;

-установить, за счет каких статей изменилась величина оборотных средств;

-оценить общее финансовое состояние даже без расчетов аналитических показателей [4].

Значение бухгалтерского баланса так велико, что анализ финансового состояния нередко называют анализом баланса.

Баланс историчен по своей природе: он фиксирует сложившиеся к моменту его составления итоги хозяйственных операций.

Одно из существенных ограничений баланса – заложенный в нем принцип использования цен приобретения. Все основные и оборотные средства оцениваются по текущим ценам их приобретения, что в условиях инфляции, роста цен, низкой обновляемости основных средств существенно искажает реальную оценку имущества в целом [4].

Таким образом, можно сформулировать роль финансовой отчетности в финансовом анализе разные группы пользователей этой отчетности добиваются одной общей задачи – провести анализ финансового состояния предприятия и на его основе достичь поставленных целей, руководители получают представление о месте своего

предприятия в системе аналогичных предприятий, правильности выбранного стратегического курса, сравнительных характеристик эффективности использования ресурсов и принятии решений самых разнообразных вопросов по управлению предприятием, аудиторы получают подсказку для выбора правильного решения в процессе аудирования, планирования своей проверки, выявления слабых мест в системе учета и зон возможных преднамеренных и непреднамеренных ошибок во внешней отчетности клиента; аналитики определяют направления финансового анализа.

ЛИТЕРАТУРА

1.Басовский Л.Е. Экономический анализ. – М.ПРИОР, 2012. –475 с.

2. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности».

3.Донцова Л.В. Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности. Практикум. – М.: Дело и сервис, 2012. – 612 с.

4. Управленческий учет и анализ.1. учебное пособие / К.Н. Алданиязов; - 2-е изд.- Алматы: NURPRESS, 2014.- 204 с.

ӘОЖ 005:338.2 (045)

«ҚАЗІРГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ КӘСІБИ МӘДЕНИЕТІ: ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ, ҚҰРЫЛЫМЫ,ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ»

Нұрқуат Әсемгүл Беркінқызы,Төребаева Аида Ғалымжанқызы,
магистранты КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Саймаганбетова Г.А., КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аңдатпа: Бұл мақалада мемлекеттік органдағы мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған мемлекеттік қызметшінің кәсіби міндетін атқаруы барысында туындайтын бірқатар мәселелерді қарастыру, мемлекеттік қызметшінің өз білімін үздіксіз арттыру, кәсіби қалыптасуы және өзін-өзі табысты көрсетуіне жағдай жасау арқылы мамандыққа деген сүйіспеншіліктерін қалыптастыру, көшбасшылық пен жетістікке жетуге бағдарлау мәселелері, мемлекеттік қызметтің жаңа моделінің қалыптасуы қарастырылған.

Түйінді сөздер: кәсіби біліктілік, кәсіби мәдениет пен білімнің ұштасуы, кәсіби даму, жұмыс нәтижесі, ынталандыру.

Мемлекеттік органның нормативтік құқықтық актілерімен белгіленген лауазымдық өкілеттік пен лауазымдық міндеттердің ауқымы жүктелген құрылымдық бірлігінің қазіргі қоғам алдында лайықты , біліктілік талаптарына сай келуі – мемлекеттік қызмет жүктелген мекеменің басты міндеттерінің бірі. Қазақстан Республикасының «Әдеп кодексі» Заңында мінез-құлық стандарттары көрсетілген,сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің моральдық-әдептілік бейнесіне жоғары талаптар қойылған: «Мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан ерекше сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің моральдық-әдептілік бейнесіне жоғары талаптар қояды. Қоғам мемлекеттік қызметші өзінің барлық күш-жігерін, білімі мен тәжірибесін өзі жүзеге асыратын кәсіби қызметіне жұмсайды, өзінің Отаны — Қазақстан Республикасына қалтқысыз әрі адал

қызмет етеді деп сенеді. Мемлекеттік қызметшілер өз қызметінде Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті — Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың саясатын жақтауға және оны дәйекті түрде жүзеге асыруға тиіс.» ,- [1] деп атап көрсетілген. Әдеп кодексінде мемлекеттік қызметкерге жұмыстан тыс уақытта да жалпы қабылданған моральдық-әдептілік нормаларын ұстану керектігі, соның ішінде қоғамдық орындарда адамның қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін күйде жүруіне жол берілмеуі керектігі көрсетілген.

Сонымен бірге, мемлекеттік қызметшілер өзінің іс-әрекетімен және мінез

құлқымен қоғам тарапынан айтылатын сынға себепкер болмауы қажет.«Қазақстан Республикасының мемлекетік қызметі туралы» Заңында мемлекеттік қызметшіге қойылатын негізгі міндеттер,шектеулер, өкілеттіктер нақты көрсетілген. Заңда: «Мемлекеттік лауазымдарға тиісті біліктілік талаптарына сай келетін, өзінің жеке және кәсіби қасиеттері, денсаулық жағдайы, білім деңгейі бойынша өзіне жүктелген лауазымдық міндеттерді атқаруға қабілетті және Қазақстан Республикасының заңында белгіленген зейнеткерлік жасқа жетпеген Қазақстан Республикасының азаматтары қабылданады.»,-деп атап көрсетілген. [2] Мемлекеттік қызметші өзінің біліктілігін қызметке қабылдаудың конкурстық іріктеу кезеңінде дәлелдеп, мемлекеттік қызметші ретінде өз құзыреттілігіне сай, кәсіби маман, құқықтық мәдениеті мен азаматтармен жұмыс істеу қабілетінің жоғары екендігін дәлелдеу керек. Өйткені,халықтың мемлекеттік аппаратқа деген көзқарасы мемлекеттік қызметтердің сапасымен және қолжетімділігімен байланысты екенін атап өту керек.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасы мемлекеттік кызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы» Заңында: «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметі жүйесін дамыту мемлекеттің тәуелсіздік жылдарындағы рөлінің өзгеруі, саяси жүйенің, экономиканың, қоғамдық қатынастардың қалыптасу, мемлекеттік басқару жүйесін оңтайландыру процестерімен тығыз байланысты.»-, деп атап көрсетілген [3]. Осы Заңда мемлекеттік қызметтегі ахуалды келесідей жіктеген:

-Мемлекеттік қызметке кіру мәселелері. Бұл мәселе мемлекеттік қызметке кірудің тең құқығына қол жеткізу үшін енгізілген конурстық іріктеуге деген халықтың сенімсіздігінен туындап отыр. Осыған байланысты, мемлекеттік қызметке конкурстық іріктеу тәртібін жетілдіру және оның транспаренттілігін арттыру қажет.

-Мемлекеттік қызметшілерді оқыту мәселелері. Инфрақұрылымды дамыту,инновациялық әдістерді енгізу, кәсіби білім деңгейін көтеру, біліктілікті ұдайы және үздіксіз арттыру бұл мәселе көлемін төмендете алады.

-Мемлекеттік қызметшілерді аттестаттау-мансаптық өсу қажеттілігінен қызметшінің кәсіби, жеке қасиеттерін және қызметтік жұмысы нәтижелерін көрсетуі нәтижесінде бағалау мүмкіндігі. Аттестаттау рәсімі «Мемлекеттік мәдениет ұйымдарының азаматтық қызметшілерін аттестаттаудан өткізудің қағидалары мен шарттарын бекіту туралы»Заңына сәйкес жүргізіледі: «Осы Ереже мемлекеттік қызметшілерді қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру өңірлік орталықтарының міндеттері мен функцияларын айқындайды.»

-Мемлекеттік қызметшілерді ынталандыру мәселелері. Мемлекеттік қызметшінің санатын ескере отырып, еңбегіне ақы төлеудің бірыңғай жүйесі қолданылады. Тұрақтылық қамтылған мемлекеттік қызметшінің еңбегін бағалау жүйесінің қаталдығына сәйкес,кейінгі жылдарда бәсекеге қабілеттілік төмен болып қалуда. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметшінің жұмыс сапасын бағалаудың болмауы оның еңбек үлесі мен материалдық, мансаптық және моральдық ынталандыру жүйесі арасындағы өзара байланыстың төмен болуына әкеп соғады.Мемлекеттік органдардың жұмысы еңбектің тиімсіз ұйымдастырылуымен және мемлекеттік қызметшілерді

әлеуметтік қорғаудың нақты жүйесінің болмауымен сипатталады. Бұл білікті кадрлардың, оның ішінде шетелдік білімі бар мамандардың жеке секторға кетуіне, сондай-ақ мемлекеттік қызметті жұмысқа орналасуға қызықтырмайтын орын ретінде қабылдауға әкеп соғады.Кадрлық әлеуеттің төмендеуі мемлекеттік органдардың (әсіресе өңірлік деңгейде) кадрлық құрамын кәсібилендіруді толық көлемде қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді. [4] Осы мәселелерді шешу үшін, Елбасының Жолдауына сәйкес, «Ұлт Жоспары» 100 нақты қадамның 5,6 тармақтарын іске асыру барысында 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап ҚР Мемлекеттік қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсыіс-қимыл Агенттігі, Әділет министрлігі және Маңғыстау облысы мен Астана қаласы әкімдіктерінің базаларына факторлық-баллдық шкала негізінде жаңа еңбекақы төлеу жүйесінің пилоттық режимі енгізілді. Жобаның тиімділігі- мемлекеттік қызметкерден білімді талап ететін жұмыстың күрделілігін ескеретін факторлық-баллдық шкаланың болуы және екіншісі- қызметшінің жылдық есеп бойынша атқарған жұмыс көлемін бағалау- бонустық жүйенің енгізілуі. Бұл жүйеде мереке сайын берілетін сыйақы қарастырылмаған. Яғни, айлық жалақы қызметкерлердің атқаратын жұмысының күрделілігі мен мазмұнына байланысты болады. Факторлық-балдық шкала негізінде лауазымдардың барлығы 3 фактор арқылы бағаланатын болады:

1) еңбек міндеттерін тиімді орындау үшін қажетті білім деңгейі, құзіреті және жұмыс тәжірибесі;

2) лауазымға жүктелген міндеттердің күрделілігінің дәрежесі;

3) нәтижеге қол жеткізбеу жауапкершілігінің дәрежесі.

Бұл факторлардың әрқайсысына балл шығарылады және олардың жиынтығы жаңа еңбекақы жүйесінде лауазымның алатын орнын анықтайды. Барлық лауазымдарды бағалау нәтижесінде олар 4 блокқа топтастырылады:

- жауапты хатшыларды, аппарат жетекшілері мен комитеттердің төрағаларын қамтитын жоғары басшылық құрам;

- негізгі құрам;

- әрекет етуші құрам (құқықтық, қаржылық, кадрлық, ақпараттық және қоғамдық қатынастар үшін жауапты лауазымдар);

- қосалқы құрам (әкімшілік және шаруашылық қызметке жауапты лауазымдар). Бұл жобаның енгізілуі- мемлекеттік қызмет жүйесінле бәсекеге қабілеттіліктің, жұмыс тиімділігінің жоғарылауының көрінісі болмақ.

Қорыта келе, мемлекеттік қызметшінің кәсіби мәдениеті деңгейін бағалауда орын алатын кейбір мәселелердің шешімінің табылуы мынадай нәтижеге қол жеткізеді демекпіз:

-мемлекеттік қызметке орналасуда, іріктеуге қатысушы өзінің кәсіби біліктілігін алға тарта отырып, өзінің білімі мен тәжірибесіне, кәсіби қызметіне сенім тудыра білуі;

- Елбасымыз «мемлекеттік қызметкер патриот, өте әділ, өз ісіне адал, сондай-ақ кәсіби білігі жоғары адам болуы қажет» деп айтқан еді. Біз бұл түйінмен толықтай келісеміз. Егер әр мемлекеттік қызметшіде осындай қасиеттер табылса, ол қызметінде үлкен жетістіктерге жетеді. Өйткені ол мемлекеттік қызметті ұйымдастыру мен өткеру және мемлекеттік аппарат тазалығына мониторинг жүргізу мәселелерін реттеумен айналысады.

-Мемлекеттік қызметші, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және мемлекеттік қызмет көрсету сапасын бақылауды жүргізеді. Тәртіптік жауакершілікке тарту мәселесі –пилоттық жүйенің енгізідгеннен кейін азаяды деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 153 Жарлығы «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы»
2. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы»
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 21 шілдедегі № 119 Жарлығы. «Қазақстан Республикасы мемлекеттік кызметі жаңа моделінің тұжырымдамасы туралы»
4. «Мемлекеттік мәдениет ұйымдарының азаматтық қызметшілерін аттестаттаудан өткізудің қағидалары мен шарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылы 28 шілдеде № 14035 болып тіркелді.

ӘӨЖ 336.7(045)

ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Сатанбаева А.У., Ш.Есенов атындағы КМТжИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа. Автор мақалада шетелдік инвестициялар кез-келген мемлекеттің немесе жеке республиканың экономикасында маңызды рөл атқаратындығын көрсетті. Жиырма жылдан астам уақыттан бері шетелдік тікелей инвестициялардың халықаралық саудаға қарағанда жылдам өсуінің даму бағыттарын анықтаған.

Түйінді сөздер: Инвестиции, капитал, сыртқы несие.

Шетел капиталын тарту және оны пайдаланудың тиімділігін көтеру, мемлекеттің ұлттық мүдделері мен шетел инвесторлары мүдделерінің келісімді болуын қамтамасыз ету мақсатында, ұйымдастырушылық, экономикалық және құқықтық механизмді жетілдіру, инвестициялық қызмет үшін жалпы қолайлы жағдай мен экономиканың басым салаларын дамыту преференциялық режим құруды талап етеді. Іс жүзіндегі механизмге толықтырулар мен өзгерістер шаруашылық жағдайы мен оның икемділігін көтеруге байланысты енгізілуі тиіс. Шетел инвестицияларын тарту мен қолдану процесін тежеуші бюрократиялық процедураларды жеңілдету және шетел инвесторларының құқықтарын қорғау бойынша кепілдемені көтеру аса маңызды рөлге ие.

Қазақстан экономикасына шетел капиталын тартудың негізгі формаларының бірі – сыртқы несиелер.

Несиелік келісім шарттарға қол қоюда, сонымен бірге, көзделген инвестициялық жобаларды жүзеге асыруда, дефольттардың, яғни сыртқы қарызды жабумен байланысты бірқатар қиындықтар туу мүмкін.

Басым инвестициялық жобаларды таңдап алу механизмінің басты кемшілігі – таңдаудың нақты белгілері мен қарапайым бағыт - бағдардың жоқтығы. Жобалардың көпшілігі экономикалық тиімділік, валюталық қайтарымдылық, ішкі қарыз қабілеттілігі жағынан толық дәлелденбеген. Әлеуметтік сипаттағы көптеген жобалар экономикалық пайдалылыққа зиян келтіруде. Қазіргі таңда тартылған несиелер бойынша төлемдер

өтелуде. Шетел несиелері бойынша өтелмеген төлемнен қалыптасқан соммалардың үшінші бөлігі төлем қабілеттілігі жоқ шаруашылық субъектілерге келеді.

Мүмкін боларлық дефольттарға жол бермеу үшін қаржылық, әкімшілік, құқықтық сипаттағы шаралар жиынтығын қолдану қажет. Ең алдымен, бақылау және жоспарлау сенімді негізге ие болуы үшін ұлттық экономиканың барлық секторлары мен барлық формасында сыртқы ресурстар түсімі көлемін сипаттаушы негізгі статистикалық көрсеткіштер жүйесі әзірленіп енгізілуі тиіс.

Пайдасыз келісім шарттар жасау, қорлардың шамадан тыс жұмсалуы, ескірген техника және технологияны сатып алуды тудырған несиелерді жабық түрде бөлу сияқты қалыптасқан тәжірибеде өзгерістер мен толықтырулар енгізуді қажет етеді.

Сыртқы қарызды бақылау және басқару бойынша жұмыстардың маңызды бөлігі жан - жақты бағалаудан өткен тиянақты таңдалып алынған және дайындалған нақты жобаларды жүзеге асыру үшін қарызды алу маңыздылығын ескере отырып, шетелдік несиелерді конкурстық негізде таңдау болып табылады. Қарыздар мен несиелердің басым көпшілігі (90 пайызы) нақты жобаларды қаржыландыру үшін тартылуы тиіс: кен орындарын игеру, шағын кәсіпорындарды , білім және денсаулық сақтау жүйесін дамыту, демографиялық жағдайды жақсарту, т.с.с. Мұндай бағыт республика экономикасын дамытуға жол ашатын тиімді жобаларға қорлар салымын қамтамасыз етіп, қарыз қорларын өтеу үшін оның нақты мүмкіндіктерін жоғарлатады.

Осымен байланысты банктік және тәуелсіз сарапшыларды тарту арқылы ұсынылатын инвестициялық жобаларға алдын - ала сараптама жасау қажет. Мұндай сараптама негізінде жобалардың техника - технологиялық, бағалық және құқықтық жағына толықтырулар енгізілуі тиіс. Маркетингтік зерттеулер жүргізілуі тиіс: шикізат көлемі және жеткізетін көздері, қажетті мамандар және жұмысшылар саны, өткізу нарығының мүмкіншілігін бағалау.

Содан кейін жобаның негізгі өлшемдері анықталуы керек: оның пайдасы мен шығындары, тиімділігі, қайтарымдылық мерзімі, сонымен бірге валюта қайтарымдылығы, коммерциялық тәуекел деңгейі, негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерге әсері - өндіріс көлемінің өсімі, бюджет, ұлттық табыс өсімі, шығындардың төмендеуі, әлемдік нарықта өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің жоғарлауы.

Жобаның экономикалық аспектілерінің сапалық және сандық талдауы жобаны таңдау мен оған сараптама жасаудың негізгі белгісі болып табылады. Мемлекет дамуының мақсаттарын жүзеге асыруға салынатын жобаны бағалауға бағытталуы тиіс: экономиканы көтеру, халықтың өмір сүру деңгейі, еңбек өнімділігін жоғарлатуға бағытталатын бағдарламаны жүзеге асыру есебінен әлеуметтік іс - шаралар жүргізу, жұмыс орындарын ашу, жергілікті ресуртарды қолдану, кадрларды оқыту, қоршаған ортаны жақсарту.

Қазақстан Республикасының инвесторлары үшін басты тартымдылық - оның саяси тұрақтылығы, табиғи және шикізат ресурстарының төмен құны, экономикалық тұрақтылық және жоғары сапалы еңбек ресурстарының болуы. Қазақстан бұл салада көп іс атқарғанымен, респонденттерді елдің заңнамалары мен салық жүйесіндегі жеңілдіктер қызықтырады.

Инвестициялық процесті салық режимінің, бюрократизмнің әлсіздігі, тұрақты заңнамалық базаның жоқтығы, дамымаған құқықтық инфрақұрылымның болуы тежейді.

Шетел инвесторы үшін басты тәуекелдердің бірі – құқықтық тәртіпсіздік. Бұл тұрақты заңнамалық режимнің қажеттілігін айқын көрсетеді. Соңғы кезде меншікке, инвестициялық қызметке, салық салуға, пайдалы қазбаны қолдануға қатысты әр түрлі аспектілерді реттейтін бірқатар жарлықтар қабылданған. Бірақ реформалық жарлықтардың өзі, шетел инвесторымен кең ауқымды қызметті қамтамасыз ету үшін

жеткілікті құқықтық акт ретінде қабылданбайды. Шетел инвесторы үшін қабылдайтын мемлекетте заңның Президенттен жоғары болуы маңызды мәнге ие.

Қазақстан Республикасы "Шетел инвестициялары туралы" Заңы шетел инвесторлары үшін ұлттық режимді көздейді, яғни ұлттық және шетел инвесторларының қызмет шарттарын теңдестіреді. Біздің заңнамаларымызда отандық кәсіпкерлер үшін протекционистік шаралар қолданбаған. Бұл дамыған батыс елдерінің заңнамаларына тән емес белгі.

Бюрократизм, жемқорлық – шетел инвесторларының келуін тежеуші фактор. Қазіргі таңда көптеген құрылған алып бірлескен кәсіпорындар әрекетсіз, тек жаһан бизнеспен – мұнай, газ, энергетикамен байланысты кәсіпорын ғана қызмет етуде. Экономикада басты рөлге шағын және орта бизнес ие.

Тікелей шетел инвестицияларының теориялық пайдасының тәжірибеге сәйкес келмеуін келесі мысалдардан көруге болады: инвестор жергілікті жұмыс күшінің орнына өз елінен оны импорттайды.

Мемлекетке жаңа технологияның тартылуы әлсіз. Көбінесе инвесторлар өндірістік ақпаратты жаңартуға ынта танытпайды. "Ноу - хау" деңгейіндегі күрделі капитал салымдарының жоқтығы инвестициялардың қысқа мерзімді сипатқа ие инвесторлар мүддесін растайды.

Сөйтіп, тікелей шетел инвестицияларын тарту саласындағы жағдай статистика көрсеткіштеріне қарамастан, қолдаушылықты қажет етеді. Екінші жағынан, бұл жағдайды өзгерту үшін іс - шаралар қолдануда.

Қазіргі таңда тікелей шетел инвестицияларын мұнай саласына тарту керек. Менің ойымша, Мексиканың тәжірибесін кең ауқымда қолдану керек: инвесторларды игерілген кен орындарына емес, ізденіс жүргізу орындарында өнімді бөлу әдісі бойынша кен орнын жөндеу құқығын беру арқылы тартты. Біздің республикамыздың мұнай - газ потенциалы әлі де игеруді қажет етеді. Ол үшін ірі капитал салымын талап ететін кеңейтілген ізденіс жұмыстары қажет.[3]

Негізгі бағыт әрине дайын өнім өндірісі саласына шетел инвестицияларын тарту. Бүгінгі таңда Қазақстан руда, минералды шикізат, жылу - энергетикалық ресурстардың үлкен қорына, бағалы металдың үлкен қорына ие. Машина жасау базасының, жоғары тауарлық дайындыққа ие өнімді шығару өндірісінің жоқтығы. Республикада ғылымды қажет ететін, техникалық күрделі өнімді өндіретін сала дамымаған, химиялық өнеркәсіп потенциалы, ауыл шаруашылық өнімнің қайта өңдеу потенциалы жеткілікті түрде қолданылмайды.

Қазақстанда инвестициялық ахуалды жақсарту үшін тежеуші факторларды жойып, қолайлы жағдай жасайтын факторларды дамытуға ұмтылыс таныту қажет. Негізгі жағдайлардың бірі - салық заңнамасын жетілдіру, себебі инвесторлар тұрақсыз заңнамалық база туралы айта отырып, салық Кодексін немесе кедендік реттеуді есепке алады. Менің ойымша, нарықтық экономиканы реттеуші ретінде, салық салу және кедендік салымдар жүйесін қолдану ұстанымы жағынан, нақты және тізбекті салық пен кедендік саясатты құрастыру қажетттілігі туындады.

Қазақстанда атқарушы құрылымдардың пайдасыз звеноларын тізбектей қысқарту. Осыған байланысты, менің ойымша, инвестициялаудың жалпы процесі мен онымен байланысты звенолардың өзара іс - әрекет ету тізбесін құру қажет.

Экономика құрылымын рационалдау мақсатында, тікелей шетел инвестицияларын тарту үшін маңызды өндіріс пен экономиканың басым секторларын қалыптастыру және реттеу жүйесін әрқашан жетілдіріп отыру қажет. [2]

Қазақстан экономикасы инвестицияны қажет етуде. Терең инвестициялық дағдарыстан шығу жолдарын іздестіру керек.

Сөйтіп, шетел инвестицияларын тартудың негізгі стратегиялық және ағымдық мақсаттарына келесілер жатады:
1) экономиканы тұрақтандыру мен динамикалық дамуы үшін қажетті қосымша инвестициялық ресурстармен қамтамасыз ету;
2) ел экономикасына шетел инвесторлары сенімділігінің жоғарлауы;
3) әлемдік экономикалық жүйеге қазақстандық экономиканың интеграциялау процесін күшейту, оның халықаралық еңбек бөлінісіне белсенді қатысуы.

Шетел инвестицияларын тарту мен қолданудың жалпы стратегиясы келесі мәселелердің шешу жолдарын қамтамасыз ететін инвесторлар қызметіне байланысты:

1) мемлекеттің экспорттық потенциал тиімділігін көтеру және дамыту, оның шикізат бағыттылығын жеңу, елдің экспорттық экспансиясын күшейту және оның сыртқы нарықта ұстанатын ұстанымын тұрақтандыру;

2) импорт алмастырушы өндірісті дамыту;

3) техника - технология, басқару және өткізу әдістері негізінде өндірістің ғылыми - техникалық деңгейін көтеру;

4) өндірістік және өндірістік емес тұтынуға жоғары деңгейлі дайындыққа ие өнім шығарумен толық және аяқталған технологиялық циклдарды қалыптастыру;

5) салық түсімдерінің жоғарлауы;

6) арта қалған және экологиялық қолайсыз аймақтарды дамытуға көмек көрсету;

7) жаңа жұмыс орындарын ашу.

Бұл мақсаттардың жүзеге асырылуы инвестициялық жобалардың басым бағыты мен аймақтың бөлінуін, көлемі мен жүзеге асыру мерзімін қалыптастыруды талап етеді.

Инвестициялық процестің динамикасына әлемдік нарықтағы мұнайдың, алтын металдардың т.б. минералды шикізаттардың бағасының ауытқуы сияқты факторларға әсер етеді.

Инвестицияның көп бөлігі мұнайды қайта өңдеу және мұнай жеткізуші бағытына салынады. Осы салаға байланысты белсенді компаниялар мыналар: ЖШС «Тенгизшевройл», ААҚ «Маңғыстаумұнайгаз», жапониялық ұлттық мұнай корпорациясы, АҚ «Өзенмұнайгаз», ЖШС «ТЕПКО», АҚ «Казахойл – Эмба» және т.б. кіреді. Аталған компаниялар экономиканың әлеуметтік жағдайына тікелей әсерін тигізеді. Халықтың жұмысбастылығымен қамтамасыз етеді, инфраструктураны өсіреді, бюджетті салықтар мен төлемдер төлеу арқылы толықтырып отырады.

Бүгінде инвестициялық саясатты сынағанда, тұрақтылыққа көзіміз жетеді. Шетелдік инвестицияны тарту үшін, инвестициялық климаттың игілікті мақсатының сақталуын атап өтуге болады. Статистикада көрсетілгендей, Қазақстан шетелдік инвестиция тарту арқылы ТМД елдерінің арасында көшбасшысы болып келеді. Шетелдік инвестицияны пайдалану арқылы, Қазақстан үшін барлық жаңа мемлекеттер өзінің несие жүйесін ашады.

Қазақстанның шетелдік кәсіпорындарының қызметін талдауда, мұнай және газ сферасына көп мөлшерде құралғанын көрсетті. Осыған байланысты «Продакшн – Шеринг» келіссөзін алуға болады.

Тағы осындай келісімдер ҚР мен консорциондық компания (Agih B.V, Britsh Gas intemational, Texaco intemational Retroleum Company, Lukoil) арасында болған. Бұл өнімді бөлу келіссөздері болып табылады.

Өнімді бөлуге ҚР мен осы компаниялар арасындағы келісім бойынша 40 жылға қол қойылған. Сонымен қатар бұл компаниялар көптеген талаптарды орындауы тиіс.

- 98 газ скважинасына жөндеу жүргізу.
- Жылына 9 млн тоннаға дейін мұнай және газ өндіру.
- Карачаганак –Атырау ұзындығы 636 км дейін құбыр құрылысын жасау.

Осы мақсаттарды жасау үшін 2000 жылы маусым айында негізгі құрылыс жұмыстарын жасауға келісімге тұрды.

7 млн тонна мұнай Каспий құбыры арқылы Новороссияға жеткізілуде. Бұл құбыр арқылы экспортқа шикізат өнімінің көп мөлшерде жіберуіне мүмкіндік туды. Соның нәтижесінде инвестицияның ақша құралдары 4 млрд долларға жетті. Бұл Қазақстандағы ең үлкен көрсеткіш.[4]

Сонымен Қазақстан әлемдік еңбек бөлінісінде, мұнай мен металл экспортымен анықталады.

Қабылданған заң актілері мен ұйымдастыру шаралары нарықтық экономикалық елі мәртебесін нығайтуға және ҚР тартымды климатының ары қарай дамуына септігін тигізді.

2003 жылдың 8-ші қаңтарында «Инвестициялар туралы» Қазақстан Республикасының заңы қабылданды. Осы заң арқылы, бірінші кезекте инвестицияларды ынталандыру теңдік шаралары регламентпен белгіленді, шет ел және сонымен бірге отандық инвесторларға, инвесторлардың құқығын қорғау кепілдігі, талас-тартысты инвесторлардың қатысуымен шешу.

2004 жылдың 6-шы шілдесінде «Қазақстанның инвестициондық қоры туралы» ҚР Заңы бекітілді, ол Қазақстанның инвестициялық қорының әрекетінің мәселелерін тәртіпке келтіреді, оның мақсатын анықтайды, инвестициялық саясаттың бағыттарын, мемлекеттік органдармен және басқа ұйымдармен өзара әректтесу ерекшеліктері.

Ел экономикасының өсуін есепке ала отырып, Қазақстан іздеу және шет ел инвесторларына қолайлы жағдай жасаумен ғана нысаланбайды, сонымен өзі басқа елдердің экономикасына белгілі инвестиция салады.

Қазақстан заңды түрде ТМД елдер арасында көшбасшы болып инвестициялық әрекеттің іске асуына қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік туғызатын ел болып саналады.[5]

Шетел инвестициялары ағымын ынталандыру бойынша жүргізіліп отырған іс - шаралар арқасында капитал салымы көрсеткіштері жоғарлауда. Бұл инвестициялық ахуалдың жақсаруын, іскерлік белсенділіктің жоғарлауын, біздің елімізге шетелдік және отандық инвесторлар жағынан сенімділіктің өсуін дәлелдейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Мамыров Н.Қ., Мадияров Д.М., Қалдыбаев А.Е. Халықаралық экономикалық қатынастар:/Оқу құралы/: - Алматы: Экономика, 1998 – 177 бет.

2. Қаржы-қаражат

3. www. zhastar.biz,

4. www.kcm-kazyna.kz

5. www.catalog.fmb.ru

УДК 338.242

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Әбдірахманова Р.Ө., магистрант КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау

Аннотация: В статье рассмотрена роль инноваций при формировании стратегии промышленного предприятия. Показано, что для осуществления инновационной деятельности необходимо наличие инновационного потенциала предприятия, который

характеризуется как совокупность интеллектуальных, материальных, финансовых, кадровых и инфраструктурных ресурсов. Установлено, что выбор той или иной стратегии определяется внешними условиями, в то время как ее реализация зависит от внутренней организации и выполнения каждого вида деятельности.

Ключевые слова: инновация, промышленное предприятие, стратегическое партнерство, стратегия, инновационный проект

Анализ промышленных предприятий, успешно ведущих инновационную деятельность, показывает, что основным побудительным мотивом для разработки инноваций является желание и стремление руководства вести стратегическую деятельность вообще и осуществлять инновационную в частности. Другим основным условием для внедрения инноваций является наличие эффективной системы маркетинга и сбыта, осуществляющей связь предприятия с конечными потребителями с целью постоянного выявления новых требований покупателей, предъявляемых к качеству производимых товаров и услуг. Это условие важно для хозяйственной деятельности предприятия, так как на практике инновации часто определяются как «создание и предоставление товаров или услуг, которые предлагают потребителям выгоды, воспринимаемые ими как новые или более совершенные» [1]. И большинство неудач с выведением инноваций на рынок специалисты объясняют тем, что они возникают на базе новых знаний, а не потребностей, в то время как покупателям нужен не новый товар, а новые выгоды.

Для осуществления инновационной деятельности необходимо наличие инновационного потенциала предприятия, который характеризуется как совокупность различных ресурсов, включая: интеллектуальные; материальные; финансовые; кадровые; инфраструктурные; иные ресурсы, необходимые для осуществления инновационной деятельности. От состояния инновационного потенциала зависит выбор той или иной стратегии, который в данном случае можно определить, как «меру готовности» [2] выполнить поставленные цели в области инновационного развития предприятия.

Практика показывает, что далеко не всем предприятиям необходимо осваивать новые технологии, несмотря на постоянное возрастание значения инноваций. Поэтому существует необходимость выделения условий, при которых предприятиям полезно разрабатывать новые товары.

Такими критериями являются: угроза устаревания существующих продуктов; возникновение новых потребностей у покупателей; смена вкусов и предпочтений потребителей; сокращение жизненного цикла товаров; ужесточение конкуренции. Оценивая инновационный потенциал своего предприятия, руководитель определяет свои возможности ведения инновационной деятельности, т.е. отвечает для себя на вопрос, «под силу» ли предприятию внедрение инноваций. Среди факторов определяющих эффективность инноваций, можно назвать: способность руководства и персонала выделять и оценивать экономические, социальные и технологические изменения во внешней среде; ориентация руководства на долгосрочную перспективу и наличие четких стратегических целей; развитая система сбыта и маркетинга, способная исследовать и оценивать рыночные тенденции; осуществление непрерывного поиска новых рыночных предложений; умение анализировать и реализовывать новые идеи.

Следующим шагом на пути к организации инновационной деятельности на предприятии должна стать выработка инновационных целей. Такими целями могут быть: повышение конкурентоспособности и закрепление на новых рынках путем совершенствования имеющихся изделий или создания принципиально нового продукта; сокращение издержек производства путем экономии исходного сырья,

энергии и т.п. на основе использования новых технологий. Здесь предприятиям следует принять важное стратегическое решение: приобретать инновации на стороне или разрабатывать самостоятельно.

В первом случае, предприятие, как правило, устанавливает стратегическое партнерство со специализированной научно-исследовательской или конструкторской организацией. При этом следует учитывать, что единовременное приобретение технологии потребует аккумулирования значительных финансовых средств за достаточно короткий срок. Для наиболее эффективного использования финансовых вложений потребуется тщательное сканирование рынка новых технологий и детальный анализ базы данных организаций, специализирующихся на инновационных технологиях.

Во втором случае. целесообразным представляется создание собственного научно-исследовательского инновационного подразделения. По сравнению с приобретением новой технологии такой подход позволяет избежать крупных единовременных затрат, так как суммы инвестиций растянуты во времени. Вместе с тем, новое подразделение, в зависимости от отраслевой принадлежности предприятия, можно создать посредством реорганизации службы главного технолога или конструкторского отдела. Многие из отечественных предприятий, осуществляющих инновационную деятельность на мировом уровне, пошли по пути зарубежных компаний и создали в своем составе специализированные инновационные подразделения (по аналогии с отделами R&D - Research & Development).

Такой подход позволяет, во-первых, приблизить научно-исследовательский поиск к возможностям исходного производства и нуждам конечного потребителя. Во-вторых, привлечь высококвалифицированные научные кадры и, в-третьих, быть более уверенными в сохранении коммерческой тайны. В соответствии с законом РК «О науке и научно-технической политике» самостоятельные научно-исследовательские организации, независимо от организационно-правовых форм и форм собственности, могут получить свидетельство о государственной аккредитации, дающее право на предоставление налоговых и иных льгот, установленных законодательством РК. Одним из первых шагов к созданию собственного инновационного подразделения может стать посещение предприятий, имеющих в своем составе специализированное инновационное подразделение («научно-технологический институт» внутри предприятия), с целью ознакомления с их опытом развития.

Основное назначение инновационного подразделения заключается в проработке различных научно-технических идей по достижению поставленной инновационной цели. На основе таких идей разрабатываются и принимаются технические решения. В виде отчета эти решения могут использоваться как техническое задание для инновационного проекта. С точки зрения долгосрочной перспективы наиболее продуктивны инвестиции в сектор новых технологий. Объекты этих инвестиций дают самую большую «кумулятивную отдачу». Однако, в связи с повышенным риском часто наиболее предпочтительными оказываются инвестиции в растущие и зрелые технологии.

Наиболее эффективным и менее рискованным решением считается создание инновационного портфеля, состоящего из определенного набора продуктов-лидеров и продуктов-последователей. Результатом этого этапа должна стать выработка инновационных проектов по достижению отобранных инновационных решений. Для большей ясности здесь следует обратиться к теории инновационного менеджмента и рассмотреть концепцию жизненного цикла товара на рынке.

Развитие разнохарактерных технологий, как известно, существенно сократило время появления на рынке товара-последователя. Если в начале 1960-х годов

жизненный цикл технологии составлял в среднем десять лет, то в середине 80-х он уже сократился до двух лет, а в последнее десятилетие время воспроизведения последователями новой продукции, скажем в малотоннажной химической промышленности, равняется, по оценкам компаний, шести месяцам.

Анализ стратегического поведения инновационного продукта на рынке показывает, что промышленным предприятиям необходимо проводить постоянный мониторинг развития науки и техники для внедрения последних достижений в этих областях в производственный процесс и своевременного отказа от используемой устаревшей продукции и технологии ее производства. Источниками информации о среде могут служить отраслевые конференции, специализированные газеты и журналы, сеть научной информации (например, STN International), профессиональные совещания, деловые отчеты, личный опыт и другие каналы. Результаты, полученные при исследовании перспектив в области научно-технического и технологического прогресса, являются ключевыми для разработки общей стратегии предприятия на рынке. Успех зависит от определения момента, когда нужно вовремя ввести на рынок новый продукт и уйти с рынка устаревшей технологии. Для снижения риска целесообразно иметь набор продуктов, находящихся на разных этапах жизненного развития. В теории управления процесс формирования стратегии осуществляется, как правило, на основе портфельного анализа. С помощью этого инструмента оценивается вся хозяйственная деятельность предприятия с целью распределения инвестиционных ресурсов: вложения средств в наиболее прибыльные и перспективные направления развития и сокращения инвестиций в неэффективные проекты.

В результате проведения портфельного анализа компания дает оценку конкурентоспособности основных продуктов, определяет размеры вложений капитала в каждое подразделение. Для каждого отдельного продукта разрабатывается отдельный инновационный проект. Здесь может произойти противопоставление целей одних проектов общим целям развития компании, что, в свою очередь, приведет к несовпадению стратегии отдельных подразделений и общей корпоративной стратегии. Во избежание подобной ошибки к формированию инновационной политики в промышленной организации необходимо применять комплексный подход.

Применение этого метода, во-первых, исходит из того принципа, что к формированию инновационных проектов необходимо подходить, как к составной части общей стратегии развития промышленного предприятия. Во-вторых, применение комплексного подхода к разработке и реализации инновационных проектов предполагает взаимоувязанную и скоординированную работу всех подразделений. В-третьих, это несет в себе и так называемый синергетический эффект. Синергию, как позитивный эффект комбинирования отдельных частей, можно получить путем совместного использования зданий, земельных участков; организации общего процесса исследования; обменом опыта и прочее.

Таким образом, выбор той или иной стратегии определяется внешними условиями, в то время как ее реализация зависит от внутренней организации и выполнения каждого вида деятельности. Новые задачи требуют установления новой системы связей как между уровнями управления, так и между подразделениями. Для эффективной реализации инновационных проектов необходимо создать специальную структуру, которая обеспечила бы устойчивость связей и надежное функционирование системы в целом. Для реализации поставленной задачи необходимо: определить соответствие имеющейся организационной структуры принятым к реализации инновационным проектам; провести необходимые изменения в части распределения прав и ответственности и согласовать информационные и финансовые потоки [3].

Далее следует оценить внутренний потенциал организации относительно своих конкурентов. Здесь выявляются сильные и слабые стороны предприятия с тем, чтобы использовать благоприятные преимущества и одновременно избежать предстоящих трудностей. Состав и роль новых продуктов в повышении конкурентоспособности предприятия отражаются в инновационной программе. В Законе «Об инновационной деятельности» инновационная программа определяется, как комплекс инновационных проектов и мероприятий, увязанный по ресурсам, исполнителям и срокам их осуществления и обеспечивающий эффективное решение задач по освоению и распространению принципиально новых видов продукции (технологий). Безусловно, процесс организации инновационной деятельности этими этапами не ограничивается. Такие моменты, как: технико-экономическое обоснование технологической инновации, источники инвестиций, ресурсное обеспечение, оценка инвестиционной привлекательности инновационного проекта, оценка риска вложения средств, оценка факторов риска, которые могут воспрепятствовать успешной реализации проектов, являются судьбоносными для реализации инновационной программы.

Опыт показывает, что далеко не все проекты, в основе которых лежат уникальные качества товаров, завершаются успешно. По разным оценкам, от 60 до 70 процентов всех научных разработок в производство вообще никогда не вводятся. Успех, как и неудача, зависит от множества факторов и, в основном, от правильного выявления перспектив развития на рынке того или иного продукта, представляемого предприятием.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анышин, В. М. Менеджмент инвестиций и инноваций в малом и венчурном бизнесе: Учебное пособие /В. М. Анышин, С. А. Филин. – М.:Анкил, 2013.-360с.

2. Инновационный менеджмент. Справочное пособие, издание 2-е, переработанное и дополненное /Под редакцией П. Н. Завлина, А. К. Казанцева, Л. Э. Миндели. – М.: Центр исследований и статистики науки, 2016.

3. Трифилова, А. А. Управление инновационным развитием предприятия М.: Финансы и статистика, 2015. - 176с.

ӘОЖ 338.46

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОНАҚҮЙ СЕРВИСІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Абиев Қ.А, магистрант, Ш.Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Қазақстан Республикасындағы қонақүй сервисі мемлекеттегі қызмет көрсету сферасының бір бөлігі болып табылады. Осы қызметтің қорытындысы бойынша демалуды ұйымдастыру бойынша қызмет көрсетулер, мәдени спорттық шаралар және де басқа да қызмет көрсетулердің көрсеткіштері маңызды болып табылды. Бұл өте дұрыс шешім болып табылады, себебі қонақүйлер күрделі және көп салалық шаруашылық жүргізеді, яғни қонақүйдегі қызмет көрсету ретінде тек ұйықтау орнымен қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар демалу, тамақтану, ойын – сауықты ұйымдастыру, басқа елдермен араласу сияқты өз клиенттеріне қызмет көрсетеді.

Түйінді сөздер: қонақүй сервисі, инфрақұрылым, клиенттер, рекреациялық желі, бәсекелестік.

Қазіргі кезде Қазақстанда 450 жуық қонақүй қызмет жасайды. Жалпы мемлекет териориясы бойынша тең мөлшерде орналаспаған, олар көбінесе авиа, теміржол, автомодельдер бекеттерінде және облыс орталықтарында, туристер көп жиналатын жерде орналасқан. Мысалы, Алматы қаласы мен Алматы облысының ірі жерлерінде 73 астам қонақүй бар.

Көптеген қонақүйлер рентабельді болып табылады, бірақ көбінесе халықаралық стандарттар талабына сәйкес жасалған интерьер мен қолайлы жағдай жасайтын қонақүйлер көп пайда табады. Қазақсан Республикасындағы қонақүйлердің негізгі бөлігі 3 және 4 жұлдызды қонақүйлерге жатады. Сонымен қатар 2 жұлдыздыға жататын отельдер бар, олар көп емес, себебі көбінесе ауылды жерлерде орналасқан. Олар отельмен салыстырғанда пансионатқа ұқсайды [1].

Қазақстан қонақүйлері бұрында жоспарлы шаруашылық жағдайында қызмет жасағаны бәріне мәлім. Нәтижесінде олардың арасында жасанды түрде шектеу пайда болып, бәсекелестік мүлдем жойылды. Кейбір қонақүйлер қаржылық артықшылықтарға ие болса, ал кейбіреулері жоспар бойынша ешбір қаржылық мәселесіз жұмыс жасады. Бүгінгі таңда бұл қонақүйлер басқа экономикалық және қаржылық жағдайда жұмыс жасап жатыр.

Нарықтық экономиканың заңы бойынша қызмет көрсету саласындағы отандық кәсіпорындар жаңадан нарықтық экономикаға үйрене бастады, сондықтан оларға сәйкесінше менеджмент жарнама мен маркетингтік дайындамалар, шаруашылық субъектілерінің экономикалық механизмді формалауы қажет болып тұр. Қазіргі кездегі нарықта қонақүйлерге инфрақұрылымның дамуы маңызды фактор болып тұр [2].

Нарықтық экономикаға көшкеннен бері Қазақстандағы қонақүй бизнесі өзгеріске ұшырады. Қонақүй бизнесі түсінігі бойынша бірінші жоспарға пайда табу, орнын толтыру сияқты категориялар шықты.

Пайда табу, сервис, клиенттерді тарту әдістері, аз шығын шығару арқылы берілген тапсырма дұрыс шешім, менеджменттік факторлар тарапынан әртүрлі дәрежедегі басқарудағы тәуелділікті азайту қазіргі кезде қонақүй бизнесіндегі маңызды мәселеге айналды.

Осындай жағдайда қонақүй сервисі үшін сапа менеджменті маңызды орын алатын болды. Бір уақытта тиімді менеджмент қонақүйді барлық бағытта басқару мәселелерін шешуді қамтамасыз ететін әсіресе, қаржылық сұрақтар, персоналды басқару, болашақтағы бюджетті жоспарлау, клиенттерге көрсетілетін қызметтің сапасын арттыру әдістері және өндірістік шаруашылық қызметті ұйымдастырумен айналысады.

Қазақстан бойынша ауылдағы қонақүйлер ішінен қонақүй бизнесінде жетістікке жетіп жатқан «Шебер ауылы», «Тау-SPA», Түргендегі «Стетсон» ранчосы, Алмаарасанда жерден 1957м биіктікте орналасқан «Кумбель» отелі, Қостанай, Павлодар, Өскемен облыстарындағы жергілікті санаторийларды қазіргі кезде атап өтуге болады.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан қонақүйлерінің жұмысы қаңтар – желтоқсан 2016» статистикалық агенттігінің ақпарат бойынша еліміздегі қонақүй бизнесінде нарық критерийлері әртүрлі деңгейде тұр екен. Осыны негізге ала отырып, Алматы қаласындағы қонақүйлердің қызметі мен ресурспен қамтамасыз ету көрсеткіштеріне 1 кестеде көрсетілгендей баға беруге болады.

Кесте 1 – Қонақүй қызмет қорытындысының көрсеткіштері

Атауы	**Кіріс, млн. тг.**	**Шығыс млн. тг.**	**Жалпы**	**Тұрағы**

Алматы	141,564	83,908	11960	4139
Қазақстан-уют	185,434	136,796	20913	10810
Алия	16,2	16,03	4762	4163
Достык	118,557	110,92	8370	2386
Медеу	438,665	51,8823	3134	2517
Спорт	0,704	2,0391	1602	641
Даулет	9,006	8,916	2070	1049
Атакент	10,295	10,341	1612	653
Астана	113,148	273,304	8880	2500
Яссауи	103,128	9,7668	4195	2564
Пекин	26,1306	8,956	823	521
Иссык	145,93	13,4291	3840	863
Жетісу	121,125	94,232	11750	4816
Хаятт	1256,411	996,747	23762	8996

Кестеде берілгендер бойынша Алматы кәсіпорындарының ішінен әрбіреуінің нарықтық үлесін, түскен пайданың шамасын анықтауға болады. Бұл кесте бойынша жалпы Қазақстандағы қонақүйлерге келетін клиенттер 50% құрайды. Олардың көбі қонақүйдегі қызмет көрсету сапасын арттыруға ұсыныс береді.

Алматы қаласындағы қонақүйлер өзінің мүмкіндіктерін соңына дейін қолданбайды, сондықтан оған сәйкес келетін стратегиялық менеджмент қажет.

Қазақстандағы кейінгі жылдардағы қонақүй сервисінің тәжірибесі бойынша нарықтағы қонақүйлердің экономикалық жағдайы таңдап алынған даму мақсатына байланысты. Бірақ қонақүй сервисіндегі қызмет көрсету сапасын бағалау дұрыс жолға қойылған жоқ, олардың мәселелері әлі толық көтерілмеген. Қонақүй кешендерінің қызметі талданып жатыр. Қазіргі кезде Қазақстанда 50 жуық жоғары класты қонақүйлер бар.

Қонақүй сервисіндегі маңызды жағдайлардың бірі ол нарықтағы өзгерістерге икемді болып келеді. Экономиканың жоспарлыдан нарыққа көшу процесі нақты қонақүйдің үйрену процесін, жаңа нарықтық жағдайға икемделуін рельефті түрде көрсетеді. Бұл бөліктердің өзара арақатынасы, қонақүй кешенінің қызмет ету процесі «Нарықтық шаруашылықтың құпиясы неде екеніне» Л.Эрхард нарықтық шаруашылық сағат және күн сайын ұлттық өнім мен ұлттық пайда, сұраныс пен ұсыныстың дұрыс қатынасына икемделіп келе жатыр деп айтты.

Қонақүй сервисі шаруашылық – экономикалық қызметінің бір түрі болып табылады. Ол тура және жанама түрде жұмыс орнын береді және бюджетті шетел валютасынмен толтыратын маңызды әдіс болып табылады. Дүниежүзінде қонақүй сервисінің жаңа концепциясын игеру және ескілерді модернизациялап кластер түрінде кешенді дамыту, ақпараттық байланысты ғаламдау мәселелері көтеріліп жатыр [3].

Еліміздегі саяси, экономикалық, әлеуметтік сфераның түбірімен өзгеруі қонақүй шаруашылығының жағдайына әсер етті. Қонақүй бизнесінде нарықтық принципті ұстаған жөн, себебі әрбір қонақүйдегі шығындар деңгейі нәтижесінде көрсетілген қызметтің тарифтік бағасына әсер етеді. Бұл шығынның деңгейі төмен болған сайын қонақүй бизнесінің пайдасы мен рентабельділік деңгейі артатындығын көрсетеді.

Сондықтан бизнестің кез келген түріндегі бағаны көтеруге болады. Ол үшін тұтынушыға ұсынатын өнімнің сапасын арттыратын жол табу керек. Көптеген

қонақүйлердің негізгі тұтынушыларына жергілікті халық жатады, бірақ Қазақстан халқының әлеуметтік жағдайы жоғары деп айтуға келмейді. Біздің еліміздегі қонақүй бизнесі мен басқа да кәсіпкерлік түрлері үшін шығынмен қызмет көрсетудің бағасын төмендететін жол табу керек. Оның негізгі көзіне кадрларды басқару әдістерін жақсарту, әлемдік бизнесте қолданылатын алдыңғы қатарлы әдістерді қолдана отырып, тиімді турлар ұйымдастыру жатады.

Қазақстандық рынокқа халықаралық қонақ үй тізбектерінің келуі отандық және шетелдік қонақ үй арасындағы бәсекелістіктің шиеленісуіне алып келеді. Осыған байланысты осы бәсекелік күресте қонақ үйдің бірден бір артықшылығы маркетинг болуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Есмаханова А.У. Развитие туристской отрасли в Республике Казахстан: основные проблемы и перспективы. - Алматы, 2011. – 124 с.
2. Отчет о результатах маркетингового исследования рынка гостиничных услуг Агентства маркетинговых и социологических исследований «DAMU RESEARCH GROUP». – Алматы, 2016.
3. Управление туристским продуктом Алматинской области // Инновации и туризм. – Талдыкорган, 2013.

UDK 330.84

MODEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF THE WORLD

Sutbayeva Raikhan, CSUTE named after Sh. Yessenov, city Aktau
Dababrata Chowdhury, PhD of university Suffolk, Great Britain, London

Abstract: The article deals with the social development of countries with developed economies. In particular, each of these countries is developing in what social direction. In addition, economic models.

Keywords: social economy, economic model, economic potential, quality of life, economic growth

In this paper we will consider a mixed type of economy, which combines the features of two extreme forms of state participation in the regulation of economic relations. It is the mixed economy that is the key aspect of the study, since any modern economy is to some extent mixed. The participation of the state in the regulation of economic processes largely determines not only the specifics of the economy of a particular country, but also has a direct impact on the formation of a specific economic model.

An economic model is a formalized description of an economic phenomenon (process) that has its own structure defined by its objective properties. The construction of the economic model is based on a comparative analysis of similar phenomena, when fixing a particular phenomenon and a formal description of its attributes.

The formation of economic models is influenced by many factors: historical, geographical, social, political, cultural, etc. basically, the models of economic systems are national in nature – determined by the name of the country of origin and are inherent, as a rule, only to the national economies of such countries.

The formation of the state as a public institution was due to the need for power regulation of public life. The state is responsible not only for external relations with other countries and peoples, but also for the internal development of the country and the welfare of the people. That is why the policy of the state is based on one simple and common goal – to improve the life of society. Therefore, further consideration of the issue will be based on the definition of processes as socio-economic. [1]

In socio-economic studies of national economies it is customary to identify a number of characterized elements, such as:

- National specifics of the organization of economic life in a particular territory;
- Economic potential of the country;
- National market and its place in the world economy;
- Forms of manifestation of universal economic relations;
- Increase in the share of savings with income growth;
- Impact of exports and imports on economic growth;
- Degree of government intervention in the economy;
- Organization of the national economic order;
- Cultural traditions and psychology that underlie the behavioral response of members of society.

Despite all these elements, the key parameter in the construction of the economic model is the mentality of a particular society. Under the influence of historical events, national character, mentality, political preferences is the formation of a number of models of socio-economic development. Consider a few of them.

The development of the American model was influenced by periodic strengthening of the market competitive mechanism and periodic state regulation of economic processes. Historically, the mentality of the American people laid the values of freedom and equality, however, in certain periods (30-ies of XX century), the majority adhered to the concept of socially responsible state. In the early 80-ies there was a final formation of the boundaries of state intervention: it has become evident that it is impossible to suppress the market mechanism. The basis of theoretical studies of the limitations of socio-economic functions of the state formed the study of Milton Friedman. It recognized the responsibility of the state to provide public goods, through private institutions and market mechanisms. [2]

The last decade of the twentieth century has seen a decline in the share of public spending in economic growth due to a number of factors, including the strengthening of market mechanisms, the emphasis on international development and the strengthening of entrepreneurship, and the reduction of geopolitical tensions. The public sector is concentrated in the military, energy, education and infrastructure sectors. In the US, there is virtually no state ownership, which is a key difference between the American model and other countries.

Despite the global liberalization of economic mechanisms, some areas of social economic life are under the strict jurisdiction of the state: legal support of society, the issue of money, monetary regulation, support of the competitive environment (antitrust policy), the production of public goods, defense, law enforcement, environmental protection, overcoming excessive social differentiation, social protection of the population.

The role of the state is recognized as part of the priority development goals of the country in the XXI century:

- Stabilization of economic growth and balanced macroeconomic policies, with emphasis on environment and social development;
- Promoting the growth of labour productivity in the framework of innovation policy (NTR);
- Promotion of education and professional development of the workforce;

- Realization of positive effects of globalization of national economy;
- Optimization of pension and health insurance programs, support of family values and social support of the population.

As can be seen from the goals, the priority of the state is to increase human potential by investing in human capital.

In the framework of the study of the world socio-economic models of development, it is impossible not to study the Chinese model. China's economic success is based on a number of significant reforms and sound socio-economic policies. The liberal reforms carried out by the state were gradual and long-term. The Chinese government actively participated in all economic and social processes of the country, pursuing policies in all areas: employment, social protection and support, foreign economic relations, monetary and budgetary policy. The state has relied on employment, reducing the cost of the budget for social transfers. [3]

Given the size of China's population, the decline in employment accelerated the main production processes, and the liberalization of foreign economic activity led to a reduction in customs duties, as a consequence, the reduction in the import price of Chinese goods.

It is important to note that the Chinese government did not use the devaluation tool during the reform of the command economy. Restrained monetary policy allowed to avoid a significant increase in inflation and a decrease in the value of the national currency.

The result of radical and liberal reforms in China has been unprecedented industrial development, a reduction in the burden on the state budget in terms of social security, record growth in imports and growth of the economy as a whole.

Significantly different from the American and Chinese models, models of European countries. The German model, for example, is characterized by a range of rights of the economic entities in the sphere of entrepreneurial activities, disposition of private property, choice of profession, style of consumption, etc., In Germany the state mainly supports and preserves competition, by carrying out active competition policy. A significant impact on the formation of the German model was the fact that German companies until recently lagged significantly behind in terms of information from foreign competitors. In addition, the high level of wages directly affected the price of goods, reducing their competitive ability in the market. For this reason, the policy of the state has a tendency to reduce the bureaucracy, reformation of expensive social security, reducing the cost of public education, the state out of many areas of the private economy, the search for a compromise between free enterprise and high social guarantees.

A distinctive feature of the German model is a developed system of tariff agreements, which are achieved through round tables between representatives of all types of organizations and the state. At such events, the issues of wages, holidays, insurance premiums and benefits are discussed.

State policy on entrepreneurship is based on the support of all forms of management, the formation of comfortable conditions for the functioning and development of business. Much attention is paid to small and medium businesses, as well as farming. The influence of the state extends to the formation of prices, the amount of fees, as well as the installation of technical requirements.

Another pronounced European model of socio-economic development is the French model. This model is characterized by the predominance of state capital in the energy, defense industry, public transport, insurance, banking and some large objects of business. The impact on the standard of living of the population is due to the active tax policy, lawmaking and material support of the population. The development of health care and education is due to market processes. [4]

n France, a large share of the public sector in strategic sectors allows for full-scale and very costly social programmes. In the socio-economic policy of the French state laid the idea

of maintaining the number of jobs (the law on collective dismissals), strict regulation of wages, pensions and benefits, the amount of which is formed by the private sector of the economy. The policy itself is focused on the long-term competitiveness of labor resources and job security. In order to develop state-owned enterprises, a significant share of public investment is made in the innovation sector. The key objectives of French policy today are to maintain the global competitiveness of the national product and the implementation of an active policy of social responsibility.

In Europe, on the basis of the Scandinavian model of economic development, formed a number of economies of peripheral States, which are now in the top 10 of most socio-economic rankings of the world.

The Scandinavian model of economy is a symbiosis of market economy aimed at social needs. In the Scandinavian countries, the state plays a significant role in the economy from the point of view of social protection of the population.

Historically, most of the Nordic countries have been sidelined from uprisings and wars, and thus have been able to accumulate resources and develop effective ways of using them. in scientific domestic and foreign literature, the Scandinavian model was called "Scandinavian socialism". In many ways, this name is due to the specifics of the state social policy, not ideology.

The main feature of the Scandinavian model is the high degree of state participation in "universal employment". Modern governments of the Scandinavian countries at the legislative level enshrine this responsibility to ensure employment. The Scandinavian model has a number of distinctive characteristics, presented below:

1. Free social services and a developed system of protection of the population;
2. Developed state pension systems with a high level of payments;
3. Low corruption rate;
4. A large number of trade unions with broad coverage of the country's labour force;
5. State organization of relations between trade unions and employers on the main issues;
6. High level of social benefits;
7. High levels of health expenditure;
8. State support and protection of private property, ensuring freedom in the business sphere;
9. Low barriers to free trade, government risk assurance;
10. High tax burden. [4]

A balanced social and economic policy of the Scandinavian countries shows a high degree of effectiveness of this model: the Northern periphery of Europe has survived the crisis of 2008 better, and today a new concept of social policy is being implemented quite effectively, related to the maintenance of socio-economic development under the influence of significant migration flows.

In domestic scientific literature, often Scandinavian model is equated to Swedish, which is not entirely true. This point of view can be justified quite simply: Sweden has some differences with other Scandinavian countries in matters of regulation, however, it is undeniable that Sweden has had a significant impact on the formation of the Scandinavian model.

LITERATURE

1. Fridman M. Capitalism and Freedom // The University of Chicago Press – Chicago, 1982
2. A National Strategy for a new century – The White House, 1998

3. Nuti D. M. Socialism on earth //Cambridge Journal of Economics. – 1981. – Т. 5. – №. 4. – С. 391-403.
4. Li H. Democratic Socialism //Political Thought and China’s Transformation. – Palgrave Macmillan UK, 2015. – С. 60-78.
5. Foster J. B. The making of Scandinavian ecosocialism //The Politics of Ecosocialism: Transforming Welfare. – 2015. – С. 195.
6. Abel T. D. Ecotopia's Prism. // http://cedar.wwu.edu/hcop_facpubs/20/ – 2012.

ӘӨЖ 33.338

КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ТАБИҒИ-ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ТАРИХЫ

Исатайұлы Бейбарыс, Ш. Есенов атындағы КМУТИ, Актау қ.,
Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А., Ш. Есенов атындағы КМУТИ, Актау қ.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі Каспий теңізінің статусы жайлы әлем мемлекеттерінің негізгі ұстанымдары көрсетілген. Әлемдік алпауыттардың қандай мақсатта қызығушылық танытуда, нені көздейді және алда не болуы мүмкін деген сұрақтарға жауап табу. Жалпы Каспий мәселесіне талдау жасауға ұмтылу болды.

Түйінді сөздер: Интеграция, демократия, монополиялық билік, экологиялық даму, экономика

Каспий теңізі - Еуропа мен Азия аралығында орналасқан жер шарындағы ең үлкен тұйық көл. Үлкендігіне қарап, оны теңіз деп атайды. Аты XVI ғасырдың аяғында осы теңіз жағасында қоныстанған Каспи тайпаларына байланысты қалыптасқан. Грузияда Каспи қаласы қазір де бар. Сонымен бірге Гиркан (I ғасыр), Хазар (II-X ғасыр), Хвалын (X-XIII ғасыр) және т.б. тарихи атаулары бар. Олар соңғы үш мың жылдағы өмір сүрген халықтардың қойған аттары. Каспий теңізі неоген дәуірінің аяғында жер қыртысының көтерілуінен Қара теңізден бөлінді. Бұл кезді Каспий теңізінің пайда болған уақыты деп есептеуге болады. Каспий теңізінің жалпы ауданы 376 мың км2. Оның беті теңіз деңгейінен 28 м төмен жатыр. Теңіз солтүстіктен оңтүстікке қарай 1200 км-ге созыла орналасқан. Теңіздің ендірек жері - 435 км, ал енсіз жері - 193 км. Каспий теңізінің жағалау сызығының ұзындығы - 7000 км. Оның суы 5 мемлекеттің нсағалауын шайып жатыр. Жағалау сызығының Қазақстан үлесіне - 29% (2340 км), Ресейге - 9%, Әзірбайжанға - 20%, Түрікменстанға - 21%, Иран Ислам Республикасы - 14% тиеді.

Қалыптасуы ұзақ геологиялық мерзімде өтті. Осы уақыт ішінде теңіз суы бірде жағалауды басты (трансгрессия), бірде суы кейін қайтып отырды (регрессия). Плейстоцен кезеңінде (70 млн. жыл бұрын) теңіздің Понто-каспий алабы оңтүсігінде орналасқан Тетис атты үлкен теңізден бөлініп қалды. Понтий кезеңінде (10 млн. жыл бұрын) құрамында қазіргі аумақты алып жатқан Қара және Каспий теңіздері бар Сармат тайпасы бірнеше бөлікке бөлінді. Нәтижесінде оқшау тұйық алапты қамтыған қазіргі Каспий теңізінің нобайы пайда болды. Бұл кезде теңіздің аумағы қазіргіден кіші болған. Орта плиоценнің кейбір кезеңдерінде теңіздің аумағы одан да кіші болған. Ол тек Дербент қазаншұңқырымен ғана шектелген. Каспий тсңізінің көтерілуі оның маңындағы мемлекеттерге көптеген проблемалар туғызып отыр. Оның бастысы - экологиялық жағдайлар:

Каспий аймағындағы белсенді экономикалық және саяси іс-әркекеттерінің тағы бір себебі, өзінің бұл аймақтағы басты бәсекелестері Ресей және Иран Ислам Республикаларының жүргізіп отырған саяси бағыттарына қарсы тұру.

1. Мемлекеттік билік негіздерін және тәуелсіздікті нығайту, адам құқықтарын қорғайтын демократиялық қоғам орнату.
2. Интеграциялық үрдістерге қолдау көрсету.
3. Аймақтық қақтығыстарды шешуге көмек көрсету.
4. Жаңа тәуелсіз мемлекеттерге либералды экономика құруға көмектесу.
5. Тәуелсіз мемлекеттерге Еуроатлантикалық кеңестіктегі демократиялық режимдермен қарым-қатынасты дамытуға, Батыс-Шығыс сауда байланыстарын дамытуға, транспорттық коммуникация, білім беру, денсаулық сақтау салаларында жаңа технологияларды енгізуге комектесу

Ресей бірнеше ғасыр бойы бұл аймақта билік жүргізген мемлекет, АҚШ осы Ресейдің монополиялық билігін әлсіретуді көздейді. Иран өзінің географиялық орналасуымен, мұнай-газ өнеркәсібінің мүмкіндігімен, дамыған транспорттық құрлымымен, аймақ мемлекеттерін өз өнімдерін әлемдік нарыққа шығаратын ең қысқа және арзан бағыттарымен қызықтырады. «Каспий теңізінде мұнай-газ өндіру және мұнай өңдеу кешендерінің дамуына байланысты Қазақстанның батыс өңірінде қалыптасқан табиғат, әлеуметтік, экономикалық және экологиялық жағдай. Жыл бойына Каспий теңізінің деңгейі жел қума желбөгет құбылыстарының нәтижесінде 0,5 — 1 м-ге дейін ауытқып отырады. 1837 — 1990 ж. жүргізілген бақылау жұмыстарының нәтижесінде Каспий теңізінің су деңгейі мөлшерінің айтарлықтай өзгеруі 1930 және 1980 — 90 ж. аралығына сәйкес келетіні анықталған. 1929 — 41 ж. су деңгейі 2 м-ге төмендесе, 1977 ж. бұл көрсеткіш ең төменгі абсолютті мөлшеріне жетті.

Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Қазіргі заманның балықшы. — балық аулауды реттеу, аса бағалы балық түрлерін (бекіре, қортпа, шоқыр және пілмай) табиғи және жасанды жолмен көбейту жұмыстарына негізделген. Жыл сайын 11 балық зауыты (Ресейдің, Әзербайжанның, Қазақстанның) Каспий теңізіне 75 млн. балық шабақтарын жібереді. 1998 жылдан бері Атыраудағы 2 балық зауыты жылына 6 млн. бекіре балығының шабағын дайындайды. Балықтар уылдырығын тұщы суға шашады, қор жинау үшін тұзды суға шығады.

Ал Каспий итбалығы — тек қана Каспий теңізінде тіршілік ететін сүтқоректі. 1920 ж. 1 млн-нан астам итбалықтың 120 мыңы ауланған болса, 1980 жылдың аяғында 360 — 450 мыңға дейін азайған итбалықтың — 27 мыңы, 1990 ж. — 13,8 мыңы, 1996 ж. — 8 мыңы ауланған. 2000 ж. сәуір — тамыз айларында індеттен олардың 15 мыңы қырылды. Каспий итбалығының жаппай қырылуы — Каспийдің солтүстік бөлігіндегі гидрометеорологиялық және экологиялық. жағдайлардың нашарлауынан теңіз жануарлары иммунитетінің төмендеуін көрсетеді. Каспий ойпатында өсімдіктің 88 тұқымдас, 371 туыс бірігетін 945 түрі өседі. Соның ішінде 357 түрі жоғары сатыдағы

өсімдіктерге жатады, 6 түрі — Қазақстанның «Қызыл кітабына» енгізілген. Ал теңіздің өзінде су өсімдіктерінің 728 түрі өседі. Теңіз өсімдіктері жамылғысының құрлық өсімдіктерінен көп айырмашылығы бар. Солтүстік Каспийде негізінен қамыс, теңіз шөбі, шалаң, егеушөп, арамот, мүйізжапырақ өседі. Бұл өсімдіктер балықтардың уылдырығының су түбінде бекуі үшін қажет, сондай-ақ, су құстары мен кейбір балық түрлеріне қорек болады.

Солтүстік Каспий жағалауының әсем табиғатына, оның экологиялық жағдайына атмосфераның, топырақ жамылғысының, судың ластануы үлкен қауіп төндіруде.

«Атмосфераның ластануына мұнай-газ өндіретін және оны кайта өңдейтін кәсіпорындар әсер етуде. Мұнай кәсіпшілігінің ең басты экология. проблемасы — ілеспе газды іске жарату. Қазір жылына 800 млн. 3 газ ауада жанады. Мұнай кен орындарында мұнай өнімдерін өндеу кезінде мұнай мен қалдық сулардың топырақ пен грунтқа төгілуі оларды ластайды. Солтүстік Каспий жағалауының мұнай өнімдері қалдықтарымен ластанған аумақ. 194 мың га жерді алып жатса, төгілген мұнайдың мөлшері 1 млн. тоннадан асады

Теңіз деңгейінің көтерілуіне және мұнайдың теңізге төгілуіне байланысты теңіз суының құрамында мұнай өнімдерінің қалдықтары, фенол, хлорлы органикалық. пестицидтер, аммонийлы азот, ауыр металдардың мөлшері рұқсат етілген шектен бірнеше есе жоғары екені анықталған. Судағы бу концентрациясы мамыр — шілде айларында байқалады. Теңіз жағалауының мұнай және мұнай өнімдерімен, улы газдармен ластануы планктондар мен теңіз суында тіршілік ететін жануарлар мен өсімдіктердің жаппай жойылуына әкелуде

Бұл мақаланың негізгі мақсаты –экологиялық тұрақтылықты дамыту және Каспий аймағының табиғи ресурстарын тиімді басқаруды қамтамасыз ету. Каспий теңізінің негізгі бағыттары: теңіз деңгейінің өзгерісі жағдайында жергілікті тұрғындардың тұрмысы мен шаруашылық жұмыстарының тұрақтылығын қамтамасыз ету. Каспий теңізі мен оның биоресурстарын ластанудан арылтып, қоршаған орта жағдайын жақсарту, теңіздің экожүйесін сауықтырып, қалпына келтіру және оның биологиялық алуан түрлілігін сақтау; аймақта экологиялық, қауіпсіздікті және мұнай өнімдерінің ең жоғары шаған ортаның қалыпты дайын сақтап, ондағы тұрақты тіршіліктің дамуын қамтамасыз ету.

Каспий теңізінің экологиялық жағдайы соңғы жылдары су деңгейінің көтерілуімен байланысты. Каспий теңізінің бірде көтеріліп, бірде тартылуы жердің табиғи-тарихи эволюциясына байланысты. Тарихи деректер бойынша 1820-1930 жылдар аралығында Каспий теңізінің су деңгейі көтерілген. Оның себептерін ауа райының құбылысымен және антропогендік факторлармен түсіндіруге болады. «Каспий теңізінің көтерілуі оның маңындағы мемлекеттерге көптеген проблемалар туғызып отыр. Оның бастысы — экологиялық жағдайлар.

Біріншіден, су деңгейінің көтерілуі теңіз жағалауындағы табиғи жайылымдардың көлемін тарылтып, құстар мен жануарлардың мекенін басып қалды. Суға тосқауыл үшін соғылған бөгеттер жағалаудың фаунасы мен флорасына зор шығын келтірді. Балықтардың уылдырық шашу аясы мен құстардың ұя салу тығыздығы кеміп, био көптүрліліктің азайып кету проблемасын туғызып отыр.

Екіншіден, теңіз деңгейінің көтерілуі судың, ауа мен топырақтың ластануына, одан әрі экологиялық апатқа апарады. Судың мұнай өнімдерімен ластануы 1980 жылдан бастап күшейе түсті. Су құрамында пестицид және ауыр металдардың көбеюі бекіре сияқты бағалы балықтар, теңіз мысығы, құстардың жаппай ауруларға ұшырап, қырылып қалу фактілерін жиілетті. Соңғы мәліметтер бойынша бекіре балықтарын аулау 40 %-ға азайды.

Үшіншіден, су деңгейінің көтерілуі теңіз жағалауларындағы мұнай ұңғыларын, мұнай қоймаларын, мұнай өңдейтін өнеркәсіп орындарын, балық комбинаттарын, елді мекендерді су басып, орасан зор шығын келтіре бастады.

Төртіншіден, мұнай игеруге шетелдік инвесторларды тарту Каспий теңізінің экологиясын одан әрі шиеленістіре түсуде. Мұнай өндірумен бірге ауаға шығатын ілеспе газдардың көтерілуі аймақтың ауа ағынында зиянды газдар үлесін көбейтіп отыр. Теңіз жағалауларының тозуы техногендік процестерді жылдамдатып, аумақтың шөлге айналуына себепші болып отыр». «Каспий теңізінің алып жатқан географиялық орнына байланысты еліміздің шаруашылық саласында атқаратын маңызы өте зор. Сонымен қатар сол маңдағы шөлді алапқа ылғал әкелуші су айдыны ретінде де үлкен рөлі бар.

Қорытындылай келе, біздің ойымыз, жоғарыда айтылған мәселелерді шешу үшін 5 мемлекет бірігіп жұмыс жасап жатыр. Теңіздің флорасы мен фаунасын сақтап қалу үшін мұнай қалдықтарын, өндіріс қалдықтарын қайта өңдеуді қолға алу қажет, қайта өңдеу қолға алынса теңізге түсетін қалдықтар азайып, табиғатты қалпына келтіруге мүмкіндік болады. Теңіз айналасындағы зауыт фабрикалардан шығатын улы газ, химиялық қоспасы бар сұйықтар теңізге төгуді тоқтату қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. https://kk.wikipedia.org/wiki/Каспий_теңізі
2. http://powerpoint.kz/kaspiy-turaly-malimet/
3. http://referatkaz.kz
4. http://edu.e-history.kz/kz/publications/view/241

ӘӨЖ 33.338

ТҮРКМЕНСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢАЛАНУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Омарова С.А., студент, Ш. Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекшісі: Тасболатова Ақжарқын Абаевна, Ш. Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Түркменстан мемлекетінің экономикалық жаңалану процестерін ашып көрсету. Түркменстан мемлекетінің экономикалық жаңалану процесстеріне аналитикалық талдау жасай отыра,экономикасының дамуына жаңа жолдар қарастыру.

Түйінді сөздер: экономикалық интеграциялау, еңбек бөлінісі, өндірістік кооперация, еңбек нарығы, сауда, нарықтық экономика, капитал.

ТМД-ның тарихи және экономикалық құқықтық қалыптасуын нақты үш кезеңге бөліп қарастыруға болады: трансформациялық(1991-1999жылдар), қалпына келу(2000-2008жылдар), жаңару(2009дан қазіргі уақытқа дейін).

Бірінші кезең - трансформациялық, яғни өтпелі кезең, орталықтың күші кеткеннен кейін Кеңес Одағының бұрынғы мемлекеттерінің өркениетті айырылысуы. Жаңа пайда болған мемлекеттердің алғашқы міндеттері өз егемендіктерін қалыптастыру және радикалды нарықтық реформа жүргізу еді. Осы кезеңде посткеңестік кеңістікте мемлекттік шекаралар бекітіліп сәйкесінше кедендік және шекаралық қызметтер ұлттық валюталар да пайда болды. Бұрынғы кеңестік мемлекеттердің ортақ заңнамасының орнына жаңа ұлттық құқықтық жүйе келді. Осы

кезеңде ТМД-ның барлық егеменді мемлекеттері үшін алғашқы міндет көрші елдермен байланыс әлсізденгендіктен әлемдік экономикаға интеграциялану яғни жаңа серіктестер мен нарық іздеу.

Бұған едәуір дәрежеде КСРО-дағы кешіктірілген радикалды экономикалық реформа әсер етті. 90-жылдары Еуразияның ұлттық капиталдары енді қалыптасқандықтан, шетелдік инвесторлардың негізі батыстық болды. XX ғасырдың 90-жылдары ТМД-ның барлық елдері экономикалық дағдарысты бастан кешті,ал әлемдік экономика даму фазасында болды.

Түркменстаннан басқа елдер Еуразиялық Экономикалық Қауымдастықты құрды. Белорусия, Қазақстан, Ресей, Украина, Бірыңғай Экономикалық кеңестік жөнінде келісімге қол қойды. Нәтижесінде 2001-2008 жылдары ТМД елдері әлемде экономикалық дамудың ең жоғары деңгейіне ие болды.

ТМД елдерінен тауарлар әкеліміне “шетелдік” шығарылым және санитарлы-экологиялық жағдайға байланысты , энергоресурстарға нарықтық тарифке өту, миграциялық саясаттың қатаңдануы негізінде тыйым салды. Нәтижесінде Достастықта еңбек ресурстарын импорттаушы елдер (Қазақстан, Ресей), экспорттаушы елдер ,табиғи ресурстарды өндіруші елдер (Қазақстан ,Ресей ,Әзірбайжан ,Түркменстан, Өзбекстан) және осы ресурстардың транзиті өтетін елдер (Белорусия ,Украина ,Молдова) болып елдердің қызығушылықтары нақты бөлінді.

Көмірсутек - Түркменстан экономикасы дамуының негізі ретінде Түркменстан Орталық Азия аймағындағы ғана емес, бүкіл посткеңестік кеністіктегі бірден-бір мемлекет болып есептелінеді. Бұл ерекшелік қазіргі мемлекет дамуының кезеңінде бірнеше негізгі факторлармен анықталады.

Біріншіден, Түркменстанның жер асты қазба байлықтарының молдығы. Сондықтан да, осы қорларға сүйене отырып мемлекетте экономикалық саясат жүргізілді.

Екіншіден, Түркменстан өзінің сыртқы саясаты саласында тек өзіне тән, басқа бқрынғы КСРО мемлекеттерінің таңдауларына құсамайтын бағыт-бейтарап мемлекет позициясын таңдады.

Үшіншіден, Түркменстанның саяси режимінде билік тұлғалық , яғни мемлекет басшысы қолында. Ал, оның мінездемесінің мәніне қарап режимнің тоталитарлық типіне жатқызуға болады. Одақтың ыдырауы республиканың экономикасында өз көрінісін таппай қоймады. Оның экономикасы ортақ халық-шаруашылық кешенінің бөлігі болып, оның үстіне Түркменстан көптеген аспектілерінде өзінің солтүстік көршілеріне қатты тәуелді болды. Заман талабына сай өнеркәсіп мекемелері де республикада айтарлықтай аз болды, оның шаруашылығы көбіне екі негізгі өнімді өндіруге бейімделген болатын- табиғи газ өндіру мен мақта өсіру. Оның үстіне осы екі өнім де көбіне Одақтық құрылым арқылы республикадан тыс шығаруға арналған. Бір жағынан бұл республиканың географиялық орналасуымен, оның жаңа тарихының ерекшелітерімен түсіндірілген.

Посткеңестік кеңістіктегі кризис Түркменстанды да – газ өндірісінде айналып өтпеді, жетекші мұнайгаз кешені(МГК) саласындағы жағдай нашар болды. Халықаралық Валюталық Қор бағасы бойынша, 1992жылы Түркменстанның ЖІӨ номиналды шамамен 60% табиғи газдың үлесіне сәйкес келді.Түркменстан президенті Ниязов күшті мемлекеттік макроэкономикалық реттеу тұсындағы нарықтық экономиканың аралас типі қажет екендігін мәлімдеді. Соның өзінде Ниязов түпкі мақсатында ұсынды-жүзжылдықтың соңына қарай бай ресурстармен қамтамасыз етілген өркендеген елдер деңгейіне шығу.

Түркменстанда мұнай өндіру процессін өз қолдарынан жібергісі келмейді. Шетел компаниялары түркмен мұнайыны Шетел компаниялары түркмен мұнайының

жалпы мөлшерінен ширектіктен кем өндіреді. Расында, экономикалық өзгерістердің әлеуметтік бағыттануын да ұмытпау керек. Түркменстанның қарапайым халқы республиканың табиғи байлықтарының өңделуінен ағаны шамалы. Мемлекеттік бюджеттің шығын бөлігі билеушілірінің менмендік жобаларын қанағаттандыру үшін жұмсалған болған, солай болса да денсаулық сақтау, білім, әлеуметтік қамтамасыз ету сияқты маңызды мәселелер өз шешімін таппады. Өкінішке орай Түркменстанның әлеуметтік статистикасы толығымен жабық күйде қалып отырғандықтан, бұл сфераны толыққанды анализдеу мүмкін болмай тұр. Сондықтан да Түркменстанның көптеген құрылыстарының экономикалық маңыздылығы күмән келтіріп отыр. Геологиялық барлау мен қазіргі заманғы қымбат жабдықтарды сатып алу, бұрғылаудың, мұнай мен газ шығару мен өңдеудің жаңа технологиялаы үшін кең көлемді инвестициялар тарту әрекеттері жасалынды. Алайда, бұл саясаттың қаншалықты нәтижелі болатыны белгісіз.[3]

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қ.Бердімұхаммедов «Түркменстан стратегиясы және оның дамуы» 2010жыл
2. Қ.Бердімұхаммедов «Түркменстан» 21қазан қазан 2005жыл
3.www.Fkip.kz, www.tdh.gov.tm/ntws/artickes.aspx, books.google.ru

УДК 338.37.452.18

里海各國的金融，經濟和法律合作

У Майлунь, магистрант КГУТИ им. Ш. Есенова, г. Актау
Научный руководитель: Естурлиева Айгуль Икласовна, доцент КГУТИ им. Ш. Есенова, г Актау

摘要。 海位於歐亞大陸的中心現代阿塞拜疆，俄羅斯，哈薩克斯坦，土庫曼斯坦和伊朗之間是世界上最大的封閉水庫。儘管里海的石油總儲量估計僅佔世界的2.6%，但該地區具有重要的戰略 - 地緣政治，地緣經濟和地質生態意義。

這是高加索，中亞，俄羅斯和伊朗等國家和次區域的不同政治，宗教和文化體系的地理聯繫和和解點。里海沿岸被認為是世界上最早的產油區之一。在第一次世界大戰之前，里海（即巴庫地區）提供了世界石油產量的40%，即它是其最大的生產國。然而，在蘇維埃時期，由於聯邦政府支持西伯利亞礦床的開發，該地區的潛力未得到充分利用。對於伊朗來說，波斯灣沿岸的南部油田一直被認為是石油生產的主要中心。

關鍵詞 英聯邦，五個里海國家，里海論壇，里海國家的法律合作。

里海国家金融-经济法律合作

里海是世界上最大的湖泊且为咸水湖，位于欧洲和亚洲的交界处，面积最大的淡水湖则是苏必利尔湖。里海盆地有丰富的石油天然气资源，储量分别达300亿吨和23万亿立方米。里海生物资源丰富，既有鲟鱼、鲑鱼、银汗鱼等各种鱼类繁衍，也有海豹等海兽栖息。约有850种动物和500多种植物。里海一共与5个国家接壤，分别是俄罗斯、亚塞拜然、伊朗、土库曼斯坦、哈萨克斯坦，是世界上接壤最多国家的湖。

里海周围丰富的自然资源给周边国家带来了巨大的财富和机遇。

苏联解体后，里海周边国家获得独立。然而，自身资本、人才和技术的不足限制了油气资源的开采。随着逐渐引入外资，合资公司为里海周边国家提供了大量资金和技术条件，使得里海地区油气产量不断上升。里海五国经济发张迅速，使得国际地位不断提高。

然而沿岸五国就里海法律地位的谈判持续了约22年。2018年8月12日，里海沿岸五国首脑会议当天在哈萨克斯坦阿克套市举行，哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫、俄罗斯总统普京、阿塞拜疆总统阿利耶夫、伊朗总统鲁哈尼、土库曼斯坦总统别尔德穆哈梅多夫参会。五国签订了《里海法律地位公约》，规定了里海的划界问题、航运和渔业规范。公约规定，里海的油气源由各国根据协议进行分配。公约还规定了各国军事政治合作原则，保障里海仅用于和平目的，保障非区域国家的武装力量不得在里海驻军。公约规定，里海既不是海也不是湖，而是具有特殊法律地位的水体，因此里海水面主要区域供各国共同利用。俄总统普京、哈萨克斯坦总统纳扎尔巴耶夫均表示，这份公约的签署具有重大历史意义，公约将成为里海地区安全稳定和合作的保障，五国还将成立里海经济论坛，加强各国企业界之间联系。《里海法律地位公约》的签订明确了里海五国法律问题，为里海国家今后的经贸合作铺平了道路，必将推动五国见更紧密的合作。

文學

2013年，中国习近平主席在出访哈萨克斯坦期间提出了一带一路倡议，也符合习近平主席首次提出“共商共建共享”这个大原则起，“一带一路”就得到沿线多国的纷纷响应。这同里海国家合作的主旨也不谋而合。里海五国之间在此背景下必将迎来更大的发展。

УДК 338.24

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПРЕДПРИЯТИЙ

Усин Д.Е., студент, Университет «Туран-Астана», г. Астана
Научный руководитель: Орынбекова Г.А., Университет «Туран-Астана»

Аннотация. В статье рассматриваются основные управленческие инструменты совершенствования бизнес-процессов, используемые для повышения эффективности производства. Дается краткая характеристика системы непрерывного улучшения производства (кайдзен), приводятся примеры использования системы на казахстанских предприятиях.

Ключевые слова: бизнес-процесс, бережливое производство, непрерывные улучшения, качество, инновации

На современном этапе развития производства одним из резервов повышения эффективности бизнеса является совершенствование бизнес-процессов предприятий за счет использования инструментов повышения качества продукции, цифровизации производства, применения новых информационных технологий. Без совершенствования бизнес-процессов практически невозможно достичь успеха в бизнесе, нельзя создать конкурентоспособный продукт.

В литературе бизнес-процесс определяется как «устойчивая целенаправленная совокупность взаимосвязанных видов деятельности, которая по определенной технологии преобразует факторы производства на входе в результаты на выходе, представляющие ценность для потребителя» [1].

Любое предприятие должно стремиться к совершенствованию своих бизнес-процессов, в том числе и за счет инновационного обновления производства. Авторы, рассматривающие проблемы совершенствования бизнес-процессов выделяют два подхода к проведению улучшений процессов. Первый подход - «*прорывные инновационные проекты».* В рамках этого подхода происходят изменения существующих процессов или внедрение совершенно новых процессов, изменяется организационная структура управления предприятием, создается команда, которая занимается новыми проектами. При таком подходе требуются значительные инвестиции в различные сферы производства и управления. Второй подход - «*пошаговые непрерывные улучшения*». Это менее затратный подход и в его реализации участвуют все работники: от простого рабочего до менеджера высшего звена.

В Японии эти два подхода называют соответственно «инновационный» и «кайдзен» (непрерывное совершенствование). Различия в подходах представлены в табл.1

Таблица 1 – Подходы к совершенствованию бизнес-процессов

Подходы	«Инновационный»	«Кайдзен»
Инвестиции	возрастают	незначительные
Организационная структура	фундаментальные изменения	без изменений
Участвуют во внедрении	инновационная команда	все работники
Рамки изменений	создаются новые процессы	в рамках действующих процессов

Нас заинтересовал подход к совершенствованию бизнес-процессов, основанный на системе «кайдзен» по нескольким причинам:

- обеспечивается снижение затрат при этом потребительский спрос должен быть максимально удовлетворен;
- основные и вспомогательные рабочие, обслуживающий персонал участвуют в процессе наравне со специалистами и руководителями;
- в основе системы лежит непрерывный процесс постепенного и постоянного совершенствования.

Для реализации системы бережливого производства «кайдзен» используют основные инструменты:

- цикл PDCA: «Plan (спланируй) – Do (подготовь) – Check (проверь) – Action(сделай)» - его называют колесом или циклом Деминга;

- концепция пять S: «сэири (сортировка) – сэитон (соблюдение порядка) –сэисо (содержание в чистоте) - сэикэцу (стандартизация) - сицукэ (совершенствование).

В системе «кайдзен» реализуется и система «точно в срок» (just-in-time) – JIT.Эта система направлена на достижение эффективности производства при использовании минимального количества производственных запасов посредством их изготовления и поставки точно в то время и в том количестве, которые требуются.

Концепция «экономное (бережливое) производство» (leanproduction)появилась почти одновременно с системой «кайдзен». Идеология «бережливого производства», состоит в том, что предприятие ориентируется на максимально эффективное

использование ресурсов, с минимумом брака, отходов, мусора, рабочего пространства, и не делает лишней работы. Зарождение концепции «Экономное производство» (LeanProduction) связывают и инженером Co. T. Оно который в конце 1940-х годов со своими коллегами посетил американские заводы и заложил основы организации производственной системы компании ToyotaMotor[2].

На казахстанских предприятиях принципы бережливого менеджмента (система кайдзен) были внедрены в различных сферах, в том числе и на таких предприятиях как: «AlageumElectric», которое является крупнейшем в Казахстане производителем электротехнического оборудования; в государственном учреждении АстанинскаяЭнергосбытовая Компания. В результате заработали кружки качества, прописаны стандарты рабочих мест, руководители стали отказываться от наказывающих инструментов, больше применяя коучинговые, мотивационные методы [3,4] ».

Дальнейшее распространение опыта внедрения концепции бережливого менеджмента позволит изменить подход в работе казахстанских компаний, сделать ставку на эффективность производства, обучить сотрудников управлению командой, временем, проектами, первоклассному сервису, делегированию полномочий. Применение методов совершенствования бизнес-процессов приведет к снижению себестоимости продукции, к притоку инвестиций, к повышению имиджа компании, к открытию и завоеванию новых рынков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Репин В.В., Елиферов В.Г. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / Владимир Репин, Виталий Елиферов. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 544 с.

2.Желтенков А.В. Управление операциями. Операционный менеджмент: Учебное пособие. – Москва: ИД ФБК-ПРЕСС, 2005. – С.208

3. https://kapital.kz/expert/64270

4. https://total.kz/ru/news/biznes/kaidzen

ӘӨЖ 330.012.338

БИЗНЕС- ЖОСПАР ҚҰРУДАҒЫ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Бақытқызы Айдана, студент, Ш. Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қаласы
Ғылыми жетекші: Утебалиева Д. Б., Ш. Есенов атындағы КМУТИ, Ақтау қаласы

Аңдатпа: Мақалада шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысу үшін қажет маңызды құжат бизнес- жоспарды құрудағы негізгі мәселелер және оны шешу жолдары қарастырылған.

Түйінді сөздер: Бизнес-жоспар, бизнес, инвестор.

Бизнес-жоспарды құруға ықпал ететін негізгі факторларды қарастырайық, олар:

Бизнестің күрделілігі. Шағын шаруа қожалығының бизнес-жоспары шығарылатын өнімінің көлемі үлкен, құрал-жабдықтары да, есеп-қисаптары да күрделі ірі кәсіпорынның бизнес жоспарынан айтарлықтай дәрежеде өзгеше болады.

Бәсеке деңгейі. Егер кәсіпорын қиын бәсекелесті жағдайда жұмыс істесе, бәсекелестер тарапынан қатты қысым сезінбейтін кәсіпорындармен салыстырғанда, ол бизнес-жоспар әзірлеген кезде ұқыптырақ және мұқияттырақ болуға тиіс.

Айқынсыздық деңгейі. Кейбір кәсіпорындар жылдам өзгеретін, тұрақсыз ортада жұмыс істегендіктен, бұл жоспарлау үдерісін қиындатады, ал, керісінше, орнықты жағдайларда жұмыс істейтін кәсіпорындарға келешектегі қызметін болжау айтарлықтай оңай.

Кәсіпкер және оның менеджерлер командасы. Бизнес-жоспар кәсіпкер мен оның командасының бизнес ішінде де, сыртқы ортада да күрделі қарым-қатынастарды аңдау қабілеттеріне және кәсіпорынның стратегиясы мен тактикасын дұрыс тұжырымдай білетініне байланысты.

Бизнес-жоспар өндіріс пен қызметтер көлемдерін арттыру үшін капитал келтіру мақсатында инвесторлар іздестірген кезде міндетті болып саналады. Бизнес-жоспардың негізінде инвесторлар жаңа кәсіпорынның жоспарда қойылған мақсаттарды іске асыру үшін тиісті мүмкіндіктерінің, оның ішінде жоғары білікті менеджерлер командасының, іс-әрекеттердің жақсы ойластырылған, бірізді және негізді бағдарламасының бар екеніне көз жеткізуге тиіс. Егер бизнес-жоспар мақұлданса, онда ол кәсіпкер мен оның командасы өздерінің іс-әрекеттерін сол бойынша іс жүзіне асыратын басты бағалау белгісі болуға тиіс.

Инвесторларды, бірінші кезекте, кәсіпорынның борышты өтейтін қабілеті болуы, яғни оның проценттер төлеуге ғана емес, негізгі борышты қайтаратын әлеуетінің болуы толғандырады, сондықтан кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштерін егжей-тегжейлі талдау және жобалау қажет. Бизнес-жоспар инвестициялар келтіруқұралы ретінде ғана пайдаланылады дейтін пікір бар.

Жоспарлау барысында кәсіпорынның тап болуы мүмкін кейбір қиындықтарды қарастырайық. Технологиясы жылдам өзгеретін салаларда жаңа бәсекелестер пайда болғанда, нарықтық орта өзгергенде, бизнес-жоспар басылымға шықпай жатып ескірілетін жағдайлар болуы мүмкін. Сондықтан ортаның өзгергіштігінің бизнесті тиімді жоспарлау жолындағы маңызды факторға айналуы ғажап емес.

Екінші себеп елдегі жалпы экономикалық және саяси ахуал болуы мүмкін: дағдарыс, қоғамдағы басқа да түбегейлі өзгерістер жобалардың іс жүзіне асырылуын мүмкін емес ете алады. Айқынсыздық және алдын ала болжай алмау жағдайында қандай да бір міндеттемелер алу қиын. Ақырында, қуат мәселесі әсіресе жаңадан құрылыс жатқан, кәсіпорынның қалыптасуының алғашқы күндері мен айлары олар үшін аса маңызды болып саналатын кәсіпорындарға аса қиын факторға айналуы мүмкін.

Бұл жағдайда уақыттың нақ осы кезеңдерін егжей-тегжейлі зерттеу талап етіледі, әрі кейінгі жылдарды соншалықты айқын жоспарламауға да болады. Бизнес-жоспарларды әзірлеуде жиірек жол берілетін негізгі қателіктерді және оларды ескерудің мүмкін болатын жолдарын қарастырайық (1 кесте).

Кесте 1 – Бизнесті жоспарлаудағы негізгі қателіктер және оларды еңсеру жолдары

Жоспарлаудың кемшіліктері	**Тиімсіз бизнестің негізгі белгілері**	**Кемшіліктерді жою жолдары**
1	2	3
Айқын мақсаттардың болмауы	Мақсаттар ортақ, айқын емес. Мақсаттар егжей-тегжейленбеген, уақыт факторы ескерілмейді.	Егжей-тегжейлі, сан жағынан да, уақыт бойынша да өлшенетін мақсаттар.

	Қосымша мақсаттар, нақты іс-әрекеттер жоқ. Нәтижеге емес, қызметке бағдар ұсталған.	
1	2	3
Орындай алмаушылық	Қисынсыз оптимизм, менеджердің балама стратегиясы да, іс-қимылдар жоспарлары да жоқ. Менеджментте дағдарысқа тән құбылыстар басым.	Келешектегі мәселерді жоспарлаудағы және көре білудегі үлкен икемділік және оларға жол бермеу жолдарын табу. Жағдайды бағалаудағы шынайылық.
Ұзақ мерзімдік болжамның жоқтығы	Қысқа мерзімдік мақсаттарға бағдар ұстау. Жоспарларды дер кезінде түзетіп отырудың жоқтығы.	Ұзақ мерзімдік мақсаттар белгілеу және оларды уақытылы қайта қарау.
Жеткіліксіз құзыреттілік	Үйреншікті, күнделікті міндеттерге шоғырлану, басымдықтардың жоқтығы.	Командамен стратегиялық мақсаттарды тұрақты түрде талқылау және қызметтің нәтижелері туралы хабарлап отыру.
Жоспарлы жұмыстардың жоқтығы	Жоспарлар қайта қаралмайды. Қоршаған ортадағы өзгерістерге қарсы әрекет ету жеткіліксіз.	Жоспарларды кезең-кезеңмен қайта қарап отыру, жағдайды бағалау, тәсілдер мен әдістерді өзгерту. Төзімділік жағдайын және шынайы сынау мүмкіндігін тудыру.
Тәжірибенің жеткіліксіз зерттелуі	Мақсаттарға талдау жасаудың болмауы. Қателіктердің және қиын жағдайлардың қайталануы	Жағдайды жақсыға қарай өзгерту мақсатында бұрынғы тәжірибені зерттеп білу. Қиын жағдайларды шешкен кездегі үлкен икемділік.

Бизнес-жоспар әзірлегенде ұсынылатын және ұысынылмайтын деп іс-әрекеттер деп екі топқа бөлуге болатын ұсыныстарды басшылыққа алу қажет. Алдымен тиімділігі жоғары бизнес-жоспарға қойылатын талаптарды қарастырайық.

- Бизнес-жоспар қисынды, байланысты, толық, оқуға ыңғайлы және мүмкіндігінше қысқа болуға тиіс.

Бизнес-жоспар бизнес-жоспардың негізгі тараулары мен көрсеткіштерін мұқият әзірлеу жолымен қызметкерлердің инвесторлар алдындағы жоғары жауапкершілігін көрсетуге тиіс;

- Бизнес-жоспар инвесторды қызықтыруға және оның назарын аударуға тиіс, сондықтан меншікті капиталдың үлесі қандай болатынын және инвестор өз капиталын салу нәтижесінде қанша үлес алатынын айқын белгілеу керек.

- Бизнес-жоспардың бірінші және соңғы нұсқасының айы-күні белгіленеді. Одан өзге, бизнес-жоспар бойынша жұмыстарды орындаудың егжей-тегжейлі кестесі айқын анықталған біріздiлікпен жасалады.

Бизнес-жоспар жазылып біткен бойда пікір білдіретін кеңесшілерге беріледі: олар қажетсіз ақпаратты алып тастауға және кәсіби әзірлемешілер ретінде ұсыныстар мен ескертулер жасауға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Предпринимательство. /Под ред. проф. В.Я.Горфинкеля, проф. Р.Б.Поляна, проф. В.А.Швандара.М.:Банки и биржи, ЮНИТИ, 2009

2. Сәбден О. Шағын бизнес негіздері. Астана. 2008 ж. бет 168.
3.Дауранов И. «Государственная поддержке малого и среднего бизнеса в современных условиях». Вестник предпринимателя № 2-3, 2007 год

ӘОЖ 372.8

ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ

Абдыкеримова Э.А., Ш. Есенов атындағы КМТИУ, Ақтау қ.

Аңдатпа: Мақалада оқу үдерісінде дидактикалық материалдарды қолдану және оқыту үдерісін нығайтуда, білім алушылар білімін тереңдетуде дидактикалық тапсырмалардың алатын маңыздылығы қарастырылған. Дидактикалық тапсырмалар арқылы пәннің мазмұндылығын арттыруға, білім алушыға жаңа білім беруге, алған білімін жүйелеуге, пысықтауға, қорытындылауға болатындығы баяндалған.

Түйінді сөздер: оқу үдерісі, дидактикалық материалдар, бағдарлама

Қазіргі уақыт талабына сай сабақтарды жаңаша ұйымдастыру, өзіндік тың ізденістерге талпындырады. Қазіргі таңда пәнді жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны білім алушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі және ғылыми жетілдірілген әдіс-амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, білім алушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену-зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну өмір талабы. Сондықтан әр сабаққа әр түрлі тиімді әдіс-тәсілдер мен дидактикалық ойындарды қолдана отырып, оқушылардың білім сапасын арттыру ең басты мәселе.

Білім алушының білімі, өмірлік дағдылары, функционалдық сауаттылығы сабақ үстінде қалыптасады. Әр сабақты әр білім алушының ойына ұялата түсіндіру оқытушыдан әдістемелік шеберлікті талап етеді. Сабақтың тартымды, сапалы болуы көбіне білім алушының қызығушылығына байланысты. Сабақ өткізу барысында жаңа технологияны қолданып, жаңаша дидактикалық материалдар пайдалану білім алушылардың сабаққа қызығушылығын артырады.

Дидактикалық тапсырмалар арқылы бір мезгілде бірнеше білім алушы қамтылып, топ студенттерінің зерігуіне жол берілмейді. Тарау немесе бөлім бойынша құрастырылған дидактикалық тапсырмалар бірнеше тақырыпты, бірнеше ұғымды бір-бірімен байланыстырып, білім алушының тарау бойынша алған білімін жүйелеп, қорытындылауына мүмкіндік береді. Сондай-ақ, дидактикалық тапсырмалар көбіне көрнекі кескінделеді ,сызбасы беріледі немесе түрлі түспен жазылады, т.б. Бұл білімді қабылдауға, жүйелеуге есіту анализаторымен бірге көру анализаторы да қатысады, бұл – білім алушының ойлау үрдісін, есте сақтау үрдісін арттыра түседі [1].

Білім алушылардың информатика пәніне деген қызығушылығын оятуда шығармашылық тапсырмалар, дидактикалық тапсырмалар, танымдық жаттығулардың алатын орны ерекше екені белгілі. Себебі бұндай тапсырмаларды орындау барысында білім алушылардың дербес ойлануына, тұжырым жасауына мүмкіндік беретін өз білімін тексеру және өзара жарысу элементтері бар.

Дидактикалық тапсырмаларды құрастыру, ойластыру өз алдына бір жұмыс болса, оны сабақта тиімді қолдана білу оқытушының шеберлігіне әкеліп соғады. Ойластырылған дидактикалық тапсырмаларды сабақта білім алушыларға түсіндіріп, оны қызықты етіп ұйымдастыру маңызды. Сондықтан да әр тапсырманы берерде сабақ мәдениеттілігін сақтап, білім алушының тәрбиесіне зор ықпалын тигізетін тапсырмалар

ұйымдастырған жөн деп ойлаймын. Оқу іс-әрекетінде ұйымдастырылған дидактикалық тапсырмалардың мақсаты айқын және биік болуы шарт.

Бүгінгі таңда технологияның қарқынды дамуына байланысты компьютерлердің графикалық мүмкіндіктері күннен-күнге үлкеюде. Қазіргі компьютерлердің мүмкіндігіне байланысты программалар да аз жасалып жатқан жоқ. Соның ішінде, анимация және автоматты интерактивті жүйе жасауда көп қолданысқа ие Flash бағдарламасы. Бұл бағдарламаны көбінесе Web-сайттарды құруда көп қолданады. Сонымен қатар, Flash-ті презентацияларда және электрондық оқыту жүйелерін өңдеуде тиімді құрал ретінде қолдануға болады (Сурет 1). Электрондық оқыту жүйелерімен орындалатын тапсырмаларда дыбыстық, анимациялық, графикалық мәліметтерді көрнекі жасауға болады.

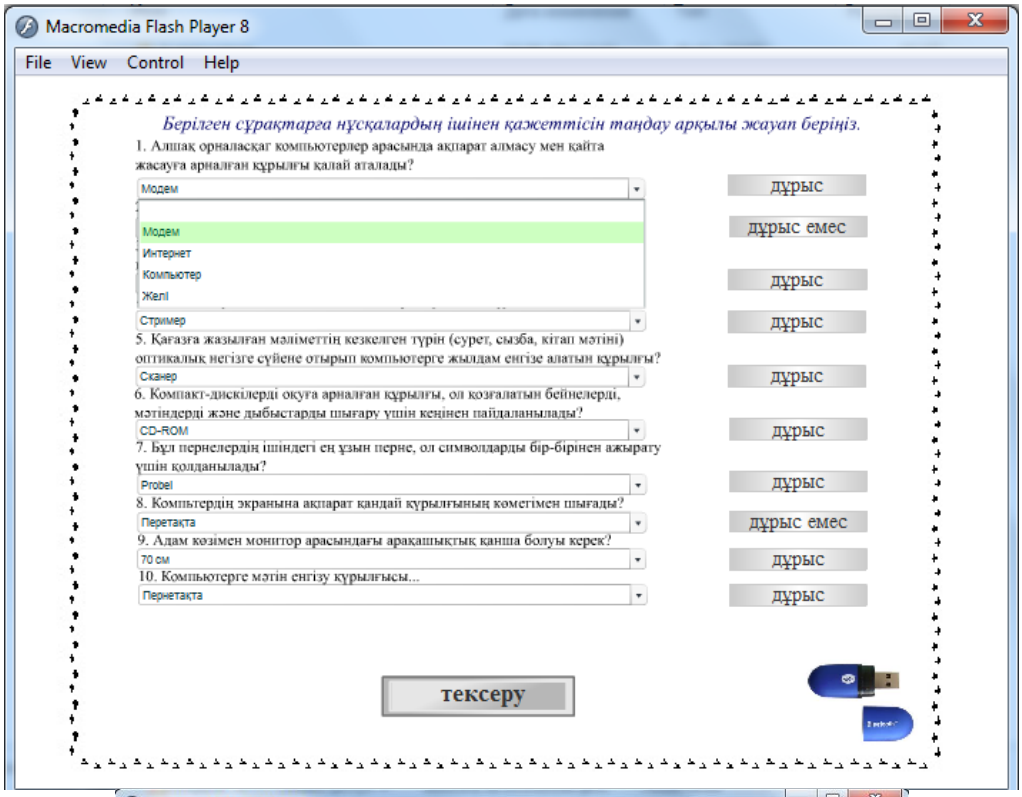

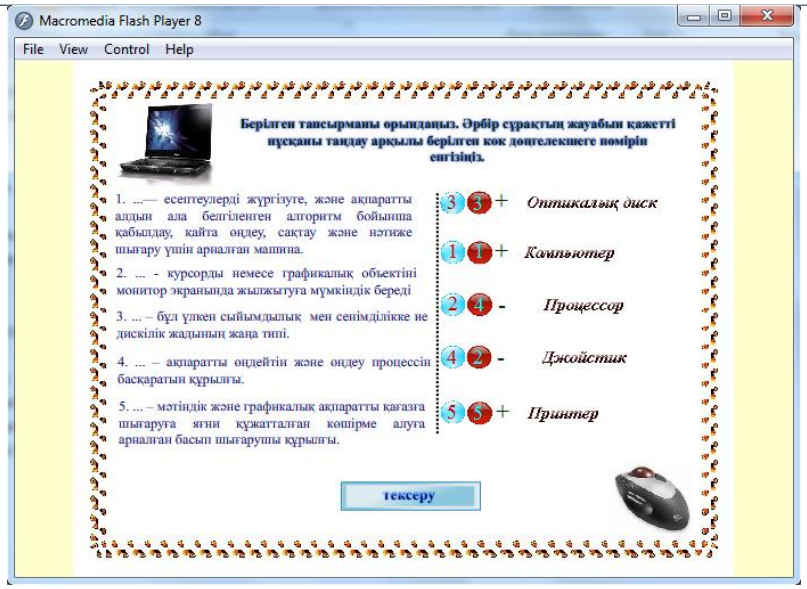

Сурет 1 – Flash бағдарламасында жасалған дидактикалық материалдар үлгісі

Flash технологиясы анимация жасаушылар үшін өте қолайлы бағдарлама, өйткені ол төмендегі сапаларға ие [2]:

1. Жинақтылық (компьютерде тез жүктеледі) - векторлық графиканы пайдалану есебінде;

2. Интерактивтілік - пайдаланушы Flash-фильмдегі іс әрекеттерді тікелей басқара алады;

3. Мультимедиялық - фильм және Internet-ке ақпаратты визуалдаудың стандартты құралдары үшін қол жетпес видео, аудио эффектілер;

4. Көпсалалығы - Adobe Flash-те қарапайым үй парақтары сияқты арнаулы серверлер де (пошталық, виртуалды дүкендер) орындалуы мүмкін;

5. Қолайлылық - Adobe Flash технологиясының негізі, компьютермен жұмыс істеудің минималды дағдысы бар кез-келген адамға түсінікті. Сондай-ақ компьютер жадында өте аз орын алуы мен тез жүктелетіндігі

Flash бағдарламасында анимациямен жұмыс істеу барысында векторлық графика технологиясы қолданылады, сонымен қатар арнайы кадрлар арқылы және трансформацияланған анимация тәсілдерді қолданады. Дайын өнімдердің кеңейтілімі .FLA және .SWF болады. SWF қосымшасының негізгі артықшылығының бірі оның жеңіл тасымалдануы, сондықтан да бұл формат түрлі аппараттық-жабдықтамалық платформада қолданылады.

Білім алушылардың шығармашылық ойларын дамытып әр түрлі сөзжұмбақтар шешу, дидактикалық тапсырмалар орындау барысында білім алушылар өздігінен жұмыс істеуге дағдыланады. Сондай-ақ мұндай дидактикалық материалдарды кез келген технологияда жұмыс істейтін оқытушы пайдалана алады. Білім алушыларға мұндай жұмыс түрлері өте ұнайды, олар өздері де сөзжұмбақтар құрастыруға, компьютер мүмкіндіктерін пайдаланып дидактикалық материалдар жасауға үйренеді. Өз тәжірибемде көрсеткендей, білім алушылар мұндай тапсырмаларды үлкен ынтамен орындайды.

Осындай тапсырмаларды пайдалану кезінде өз беттерімен әр түрлі сөзжұмбақтар құрастырған білім алушылар бар, бұл сабақ барысында логикалық тапсырмаларды пайдаланудың нәтижесі деп ойлаймын (Сурет 2). Сонымен информатика сабақтарында білім алушының логикалық ойлау қабілетін арттыру – теориялық білімдерін тереңдетуге, практикалық дағдыларын шыңдауға әкеледі.

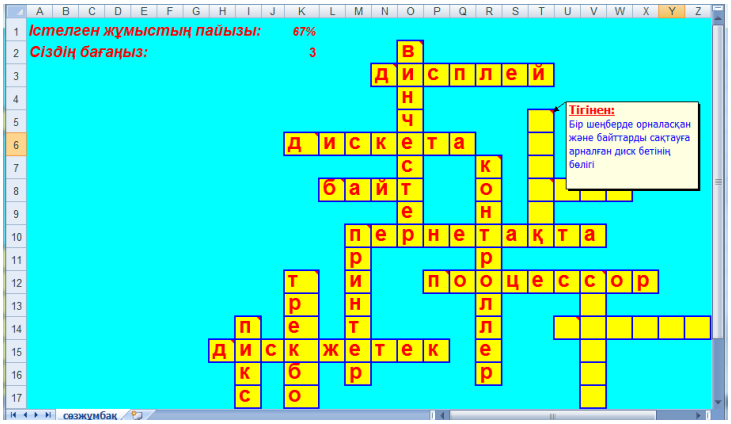

Сурет 2 – Excel бағдарламасында жасалған сөзжұмбақ

Қорыта келе, білім алушының шығармашылық іс-әрекетін бейімдейтін, ақыл-ойын дамытатын құралдардың бірі – логикалық қызықты тапсырмалар болып табылатындықтан, әрбір оқытушы сабақ үдерісінде қандай дидактикалық тапсырмалар қолданатынын күні бұрын сабақтың мазмұны мен мақсатына сай лайықтап алғаны жөн және күнделікті сабақта логикаға негізделген дидактикалық тапсырмаларды орындатып отырған тиімді деп есептеймін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қойбағарова Т., Ельтинова Р. Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқулық. – Алматы: «Эверо», 2014. - 412 б.

2. Халықова Г.З., Кеңесбаев С.М., Мафухаева Р.М. Macromedia Flash технологиясы: Оқу құралы. – Алматы, 2016. – 250 б.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Секция №1
«Рухани жаңғыру» бағдарламасы – міндеттерді шешудің жаңа тәсілі
The Program «Ruhani zhangyru» - a new approach to solving problems
Программа «Рухани жаңғыру» – новый подход к решению задач

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ
Ұлықманова А., ғылыми жетекші: Егенисова А.Қ 4
БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ
Егенисова А.Қ., Теңізбаева С. 7
МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ
Лыконова А.,ғылыми жетекші: Егенисова А.Қ 14

ЖАС ҰРПАҚТЫ ЭТНОМӘДЕНИЕТ РУХЫНДА ТӘРБИЕЛЕУ
Егенисова А.Қ., Теңізбаева С. ……. 18
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘДЕПТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ
Аманбек Ж., ғылыми жетекші: Егенисова А.Қ 22
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТУРИСТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМЫТУДЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІ
Мавлешова А.А., ғылыми жетекші: Абдиева С.Р..... 25
ӘДЕБИ ЖӘДІГЕРЛІКТЕР ҚАЙТА ЖАҢҒЫРУДА (Ежелгі қазақ әдебиетіндегі мінәжат жыры туралы)
Абдразакова Р.Ж. 26
ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИННОВАЦИОННО ОРИЕНТИРОВАННЫХ КАДРОВ ДЛЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА
Кулмурадов А.С.,Научный руководитель: Аманиязова Г.Д. ……... 29
РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЗОПАСНОСТИ НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОМ РЫНКЕ МАНГИСТАУСКОЙ ОБЛАСТИ
Нурнепесов Ш.К., Научный руководитель: Аманиязова Г.Д. …….. 33
МАҢҒЫСТАУДА ГЕОТУРИЗМДІ ДАМЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ
Бектілеуов Б., Ғылыми жетекші: Байискакова Қ.А. 36
IS ASTANA THE KAZAKHSTAN'S SECOND DUBAI?
Lyazzat Galilolla., Scientific adviser: Dr. Teresa, Onaikhan Zhadigerova…… 38
THE COLD WAR PROPAGANDA POSTERS: USA AND USSR
Lyazzat Galilolla., Scientific adviser: Dr. Teresa, Onaikhan Zhadigerova…… 41
БЕСҚАЛА - ЖЫР МЕКЕНІ
С.Зейнетов, С.С.Бекешов, А.Д.Демеев 46
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЖАҺАНДАНУ ҮРДІСІМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ
Ережепова Р.Г. 51
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА В РАМКАХ ПРОГРАММА «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» - НОВЫЙ ПОДХОД К РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ
Естурлиева А.И. …… 54
ЖЕР РЕСУРСТАРЫ – ЕЛ БАЙЛЫҒЫНЫҢ НЕГІЗІ
Жанимхан Индра..... 60
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІ – ҰЛТТЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ
Қабылов Ә.Д. 64
ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РОЛІ
Джумадиева Ш.А., Ғылыми жетекшісі: Қазбекова Б.Қ. 67
ОРГАНИЗАЦИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В РАМКАХ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»
Калиева Э.И. 70
АСЫЛ ТҰҚЫМДЫ АДАЙ ЖЫЛҚЫСЫ
Н. С. Қамарова 73
ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ САЯСИ ТҰРАҚТАНУЫНА САЯСИ ЖЕТІЛУ ҮРДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ
К.М.Жаулин 75
САЯСИ ЖЕТІЛУ — БОЛМЫС ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ НЕГІЗІ
К.М.Жаулин 78
ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ
Манас А.Г., Ғылыми жетекшісі: Кирбасова Л.Ғ..... 82
ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМ ЖӘНЕ САЯСИ ТҰРАҚТЫЛЫҚ – КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҢ МАЗМҰНЫ

Төлесін Ж.Т., Ғылыми жетекші: Кобегенова Г.Ж. 84
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - ЭКОНОМИКАНЫ ДАМЫТУДАҒЫ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР
Конысбаева А.А. 87
КОНЦЕПЦИИ, ОБЪЕКТЫ И ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛА
Бисембаев А.М., Научный руководитель: Косымбаева Ш.И. 90
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ МОТИВАЦИИ ТРУДА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ РК
Кулшанов Н.А., Научный руководитель: Кадырова Г.М. ……... 94
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСТАНА КАК ЧЛЕНА СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН
Махметова Д. Р., Научный руководитель: Медиханова А. Б…….. 97
ДУХОВНАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА
Медиханова А.Б. …….. 99
М.ӘБДІХАЛЫҚОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ТҰЛҒА ТОБАНИЯЗ ӘЛНИЯЗҰЛЫ БЕЙНЕСІ
Отарова А.Н. 101
ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ – ҰЛТТЫҚ САНАНЫ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТУ
Асан Н.Ә., Ғылыми жетекшісі: Сагиндикова А.К. 107
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ – ЖАС ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУ
Көбеген Г.Е., Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К. 109
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - БІЛІМ МЕН БІРЛІКТІҢ ДАМУЫ
Абиев С.А., Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К. 111
ҰЛТ МӘДЕНИЕТІ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ КЕПІЛІ
Ондағанов М., Ғылыми жетекші: Сагиндикова А.К. 113
ҰЛТТЫҚ КОД - ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІНЕ ҒАНА ТӘН ТАРИХИ ҚАЛЫПТАСҚАН МӘДЕНИ БОЛМЫСЫ
Сагиндикова А.К. 114
ОЮ-ӨРНЕКТЕР СӨЙЛЕЙДІ
Қонарбаева Т., Ғылыми жеткші: Сатанбаева А.У. 117
ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В МАГИСТРАТУРЕ
Стамгалиева Н.К. ……. 120
ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВОГО РЕЗЕРВА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА КАРЬЕРУ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ
Мальчубаев Д.С., Калидолдин С.К., Кайрлетов К.К., Научный руководитель: Кадырова Г.М. 125
ҚАЗІРГІ ЭКОНОМИКА АЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕР
Сутбаева Р.О. 127
ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БИЛЕР ИНСТИТУТЫ: МӘТЖАН БИ
Табылдиева О.Д. 130
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ БІЛІМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ
Толағаева М., Ғылыми жетекші: Ережепова Р.Г. 134
KAZAKH LANGUAGE SHIFT: FAMILY LANGUAGE POLICY AND MOTIVATION
A. T. Turgaleyeva. …….. 136
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ - БІЛІМ САЛАСЫНЫҢ ЖАҢА КӨКЖИЕГІ
Туркменбаева М. Б. 141
МЕНІҢ СҮЙІКТІ ҚАЛАМ

Шодыраева Ш.К. 143
ӘДЕБИЕТ – ТАРИХ АЙНАСЫ
Сабит А.К., Ғылыми жетекші: Шодыраева Ш.К..... 145

СЕКЦИЯ №2
Каспий елдерімен сауда-экономикалық қатынастар және халықаралық ынтымақтастық
Торгово-экономические отношения и международное сотрудничество с прикаспийскими странами
Trade and economic relations and international cooperation with the Caspian countries

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЯ 148
Абдешов Д.Д. .....
ПРИКАСПИЙСКИЕ ТОРГОВО – ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ
Абдешов Д.Д. 150
РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТОРГОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГИОНАХ КАСПИЙСКОГО МОРЯ
Абдолқайымқызы Ш., Научный руководитель: Абдешов Д.Д. ……... 153
ТРАНСФОРМАЦИЯ КАСПИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
Аманбаева А., Научный руководитель: Абдешов Д.Д. ……..... 155
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САУДА АЙНАЛЫМЫН ТАЛДАУ
Абдиева С.Р. 157
КАСПИЙ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ: МӘНІ, БОЛАШАҒЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ
Алибеков Д.С. 161
ҚҰРЛЫҚІШІЛІК МЕМЛЕКЕТТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕҢІЗ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ СУБЪЕКТІСІ БОЛУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Алибеков С.К. 164
ҚОҒАМДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ БЮДЖЕТТІК ҚАРЖЫНЫҢ РӨЛІ
Алиева М.М. 170
ӨНІМ САПАСЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
Аяпберген А., Ғылыми жетекші Аманчаева К.Р. 173
ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ МАЛЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ СОТРУДНИЧАЮЩИЕ С ДРУГИМИ СТРАНАМИ
Имамуратов Ж., Научный руководитель: Аманчаева К.Р. 175
АЙМАҚТЫҚ ДАМУДЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДАҒЫ ҚАҒИДАЛАР
Реймов Н., Ғылыми жетекші Аманчаева К.Р. 177
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НА ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ КАСПИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
Аншаева Д. И. …… 179
РАЗВИТИЕ ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ
Аубекерова Г., Научный руководитель: Аншаева Д.И. …… 182
ТРАНСПОРТНАЯ СТРАТЕГИЯ КАСПИЙСКОГО РЕГИОНА
Сералиева А., Научный руководитель: Аншаева Д.И. …… 184
МИРОВОЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
Саматова Л. А.,Сакенов Н.А.,Сарыбаева И. Е.,Асаинов А.Ж. …… 186
ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Жолдубаев Д.М., Асаинов А.Ж. ……. 188
КАСПИЙ - ДОСТЫҚ ТЕҢІЗІ
Байискакова Қ.А. 191
ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
Сагынгалиева А.Г., Научный руководитель: Бекбергенова Ж.Т. 193
НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ АУТСОРСИНГА В КАЗАХСТАНЕ
Бекжанова Т.К. ……. 197
ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ЗАПАСОВ В КАЗАХСТАНЕ
Заманбекова Г.М., Научный руководитель: Бекжанова Т.К. 200
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ
Дуйсенбаева Н.К., Научный руководитель: Бермухамедова Г.Б. 202
«ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕПОЗИТТЕРДІ КЕПІЛДЕНДІРУ ҚОРЫН» ӨЗГЕ ДЕ ШЕТЕЛДІК ҚОРЛАРМЕН САЛЫСТЫРУ
Ғани Л.Б., Сулейменова М.А., Ғылыми жетекшісі: Қасымбекова Г.Р. 206
МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ХХІ ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ
Демеев А.Д., Бисенова Л.Е. 208
МАҢҒЫСТАУДА АЗЫҚ-ТҮЛІК МОЛШЫЛЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ БОЛАШАҒЫ
Демеев А.Д., Зейнетов С. 211
АРАЛ ТЕҢІЗІ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНДАҒЫ СУ ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Демеев А.Д., Зейнетов С. 216
МЕТОДИКА ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРОЕКТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
Ф.К.Досмамбетова ……... 220
ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИЙ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ. ИНВЕСТИЦИОННАЯ СИТАЦИЯ В РК
Ералиева М.Б,Научный руководитель: Досмамбетова Ф.К. ……... 226
ОСНОВНЫЕ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
Елеусизов Е.Т., Научный руководитель: Нурпеисова А.А. 229
ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ ПРИКАСПИЙСКИХ СТРАН
Толепова Г.Қ., Научный руководитель: Естурлиева А.И. 231
ИСЛАМДЫҚ ҚАРАЖАТ ИНДУСТРИЯСЫНЫҢ ДАМУЫ
Жадигерова О.Ж. 233
АҚША-НЕСИЕ НАРЫҒЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ДАМУЫ
Қосыбаева Ж.,Ғылыми жетекшісі: Жадигерова О.Ж. 236
РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ НА ФИНАНСОВЫХ РЫНКАХ
Жадигерова О.Ж. 238
РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В БИЗНЕСЕ
Жадигерова О.Ж. 242
ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ САЯСИ ТҰРАҚТАНУЫНА САЯСИ ЖЕТІЛУ ҮРДІСТЕРІНІҢ ӘСЕРІ
К.М.Жаулин 244
САЯСИ ЖЕТІЛУ — БОЛМЫС ҚҰБЫЛЫСТАРДЫҢ НЕГІЗІ
К.М.Жаулин 247
ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ СТУДЕНТАМИ КНИГИ ЛИ ЯКОККА «КАРЬЕРА

МЕНЕДЖЕРА»
Дюсембаева Г.Б., Жуанышев А.Е., Әбсамат А.А. 251
ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МОРСКИХ ПОРТОВ И ПЕРСПЕКТИВЫ СТРОИТЕЛЬСТВА НЕФТЕДОБЫЧИ НА ВСТОЧНОМ ПОБЕРЕЖЬЕ КАСПИЙСКОГО МОРЯ
Жумаев Ж., Сутбаева Р.О. …….. 253
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАҒЫ КАСПИЙ МӘСЕЛЕСІНІҢ ОРНЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТЕР ПОЗИЦИЯСЫ
Журасова А.Ш. 256
МЕМЛЕКЕТТІҢ АЙМАҚТЫҚ САЯСАТЫ МЕН АЙМАҚТАР ЭКОНОМИКАСЫ ДАМУЫНЫҢ БӘСЕКЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ
Ашмуханова С., Ғылыми жетекшісі: Зейноллина М.Т. 261
КАСПИЙ МАҢЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БОЛАШАҒЫ
Ізберген Ж.Е., Ғылыми жетекшісі: Маймурунова А.А. 263
ЖІБЕК ЖОЛЫ – ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛДЕУДІҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ
Исақұлова А.Т. 265
РОЛЬ МОРСКОГО ПОРТА АКТАУ В ТРАНЗИТНОМ ПОТЕНЦИАЛЕ КАЗАХСТАНА
Калиолла К.К., Торешова А.С., Научный руководитель: Саймагамбетова Г.А. ……... 268
ЗАМАНАУИ БИЗНЕС МӘДЕНИЕТІ
Ботаева Ж., Ғылыми жетекші: Карашаев Д.Ә. 271
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЙ СЕКТОР – НОВЫЙ ДРАЙВЕР ЭКОНОМИКИ
Карашаев Д.Э. …….. 273
АҚТАУ ТЕҢІЗ ПОРТЫ ТАСЫМАЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ
Туяков К.Г., Ғылыми жетекшісі: Шодыраева Ш.К. 276
КӘСІПОРЫНДА ӨНДІРІС ТИІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ
Кушкинбаева А., Ғылыми жетекшісі: Таскараева М.Б. 278
КӘСІПОРЫНДА ӨНДІРІС ТИІМДІЛІГІН ЖЕТІЛДІРУ БОЙЫНША ІС-ШАРАЛАР
Кабиева А., Ғылыми жетекшісі: Таскараева М.Б. 284
ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ОБСЕ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ СОТРУДНИЧЕСТВА
Керимов Б.К. 290
РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЯ
Абдирахманова Р. …… 294
ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА
Абиев К.А., Научный руководитель: Кизимбаева А.Б. ……... 298
РОЛЬ СТРАТЕГИИ В УПРАВЛЕНИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕМ И РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ
Кизимбаева А.Б. ……... 302
СИСТЕМА ОТБОРА И НАБОРА ПЕРСОНАЛА В ПРЕДПРИЯТИИ
Сұлтанғали Л.Ж. 306
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУ ТИІМДІЛІГІН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУ
Таскараева М.Б. 309
ОЦЕНКА КОЛИЧЕСТВЕННЫХ И КАЧЕСТВЕННЫХ ПАРАМЕТРОВ ЭКСПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
Тлеужанова А.Ж., Табунаев Ы. …….. 316
ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПОВЫШЕНИЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Тлеужанова А.Ж. 320
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА
Нурболганова Н.А. …….. 322
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
Кисаева З.Н. …….. 324
ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ , ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ
Адилханова Т. Ж., Ғылыми жетекші: Конысбаева А.А. 328
КӘСІПКЕРЛІК – ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ ЖЕТЕКШІ КҮШІ
Кубигулова Р.Т. 331
РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ – ДАРА ЖОЛЫ!
Кубигулова Р.Т. 333
РАЗВИТИЕ И РИСКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РК
Ма Цян, Каргаева Г.М., Научный руководитель: Еркулова Гульмира Сериковна. ….. 336
КАСПИЙ ЖАҒАЛАУЫ ЕЛДЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ
Мырзабаева Б.М., Махамбетова М. 340
ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ӘЗЕРБАЙЖАНДА ТУРИЗМНІҢ ЖАҢА ТҮРЛЕРІН ДАМЫТУ МҮМКІНДІКТЕРІ
Ж.С.Низаматдинова 344
ӘЛЕМДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ДАҒДАРЫС КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.
Нурбосынова Ж.Н. 346
КӘСІПОРЫНДА ТИІМДІ САЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТІН ҚОЛДАНУ
Нурбосынова Ж.Н. 351
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ ЖАҒАЛАУЫНДА ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ
Нұрланқызы Г., . Ғылыми жетекшісі: Әбдірайымова Г.Қ. 355
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ МЫСАЛЫ, МАҢҒЫСТАУ ОБЛЫСЫ
Нысан А.Е., Ғылымы жетекшісі: Естурлиев А.И. 357
РОСТ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КАЗАХСТАНЕ
Овечкина Е.С., Научный руководитель:Орынбекова Г.А. …….. 359
МОДЕЛИРОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА
Айбасов Н.Т., Научный руководитель: Петросянц Т.В. 361
МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ПО ОРГАНИЗАЦИИ И РЕГУЛИРОВАНИЮ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА
Амралиев Д. Г., Научный руководитель: Петросянц Т.В. 364
"ТАРГЕТ-КОСТИНГ", КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ СЕБЕСТОИМОСТЬЮ ПРОДУКЦИИ
Петросянц Т.В. …… 366
ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ БУХГАЛТЕРСКОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ БАНКРОТСТВА ОРГАНИЗАЦИИ
Петросянц Т.В. …… 369
«ҚАЗІРГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ КӘСІБИ МӘДЕНИЕТІ: ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ, ҚҰРЫЛЫМЫ,ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ»
Нұркуат Ә.Б.,Төребаева А.Ғ., Научный руководитель: Саймаганбетова Г.А..... 372
ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫН ТАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Сатанбаева А.У. 375
РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ
Әбдірахманова Р.Ө. …….. 379
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОНАҚҮЙ СЕРВИСІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ
Абиев Қ.А. …… 383
MODEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF THE WORLD
Sutbayeva Raikhan, Dababrata Chowdhury……... 386
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ТАБИҒИ-ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ, ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ТАРИХЫ
Исатайұлы Б., Ғылыми жетекші: Тасболатова А.А. 390
ТҮРКМЕНСТАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢАЛАНУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Омарова С.А., Ғылыми жетекшісі: Тасболатова А.А. 393
里海各國的金融，經濟和法律合作
У Майлунь, Научный руководитель: Естурлиева А.И. …… 395
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ ПРЕДПРИЯТИЙ
Усин Д.Е., Научный руководитель: к.э.н. Орынбекова Г.А. ……... 396
БИЗНЕС- ЖОСПАР ҚҰРУДАҒЫ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ
Бақытқызы А., Ғылыми жетекші: Утебалиева Д. Б. 398
ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ДИДАКТИКАЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ
Абдыкеримова Э.А. 401

Пішімі 60х84 1/12
Көлемі 411 бет
Шартты баспа табағы 25,7
Таралымы 50 дана
Ш.Есенов атындағы КМТжИУ
редакциялық-баспа бөлімінде басылып шықты
130003, Ақтау қ., 32 ш/а

Формат 60х84 1/12
Объем 411 стр.
25,7 печатных листа
Тираж 50 экз.
Отпечатано в редакционно-издательском отделе
КГУТИ им. Ш. Есенова
Адрес: 130003, Республика Казахстан,
г. Актау, 32 мкрн.